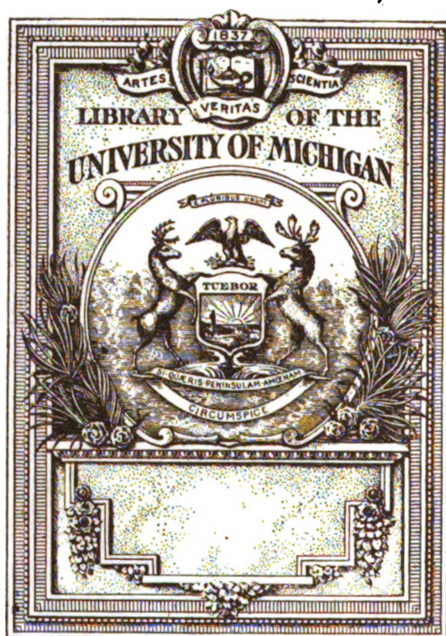

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUÆRIS PENINSULAM AMŒNAM
CIRCUMSPICE

[redacted]

ROBERT FRUIN'S

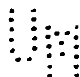
VERSPREIDE GESCHRIFTEN

ROBERT FRUIN'S

VERSPREIDE GESCHRIFTEN

MET AANTEEKENINGEN, TOEVOEGSELS EN VERBETERINGEN UIT DES SCHRIJVERS NALATENSCHAP

UITGEGEVEN DOOR

Dr. P. J. BLOK
Hoogleeraar te Leiden

Dr. P. L. MULLER
Hoogleeraar te Leiden

EN

Mr. S. MULLER Fz.
Rijksarchivaris in Utrecht

DEEL VII

KRITISCHE STUDIËN OVER GESCHIEDBRONNEN

DEEL I

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1903

ZUID-HOLLANDSCHE BOEK- EN HANDELSDRUKKERIJ.

INHOUD.

Blz.

DE NEDERLANDSCHE GESCHIEDENIS IN PLATEN [1].

(1864.)

Er is zeker niemand, die zich in ons land jegens de bibliographie verdienstelijker heeft gemaakt dan de schrijver en uitgever van dit werk. Sedert een aantal jaren geeft hij gedurig nieuwe bijdragen tot deze lang veronachtzaamde wetenschap in het licht, en door zijn voorbeeld heeft hij niet minder dan door zijn eigen arbeid gewerkt. De boekverkoopers, die hun handel met kennis van zaken drijven en voor onze geleerden de boekwerken opsporen, die zij bij hun studie behoeven, zijn meest allen uit zijn school voortgekomen. De belangrijkste bibliographische uitgaven verschijnen bij hem of bij zijn leerlingen. Vooral onze vaderlandsche geschiedenis heeft aan Muller groote verplichting. De *Bibliotheek van Pamfletten*, die naar zijn plan en onder zijn toezicht door Tiele bewerkt is, bewijst aan de beoefenaars onzer geschiedenis onwaardeerbare diensten.

Vooral voor de geschiedenis der 17de eeuw is die *Bibliotheek* zeer rijk en nagenoeg volledig. Met een oogopslag kan men dus overzien wat over ieder feit, over iedere questie in pamfletten verschenen is, en, weet men maar eens wat er voor ons oogmerk dienstig bestaat, dan valt het niet moeielijk uit een der groote verzamelingen in onze openbare boekerijen het benoodigde ter inzage te krijgen. En dit zoo nuttige werk is met voorbeeldige zorg en nauwlettendheid vervaardigd. Steller dezes vindt dagelijks aanleiding om het te raadplegen en te beproeven en hij erkent gaarne, dat het hem bijna nooit onbevredigd laat, en nog veel

---

1) De Nederlandsche Geschiedenis in platen, Beredeneerde Beschrijving van Nederlandsche Historieplaten, Zinneprenten en Historische Kaarten, verzameld, gerangschikt, beschreven door F. Muller, Boekhandelaar te Amsterdam. Amsterdam 1863. 1ste aflevering, van het begin der Geschiedenis tot 1625.

zeldzamer misleidt. Slechts één groot gebrek ontsiert dit werk. Het is onvoltooid gebleven; het eindigt met den dood van Willem III. De geheele 18de eeuw, zoo rijk aan pamfletliteratuur, is nog onbeschreven. Zoo wij ons niet vergissen, is juist de rijkdom de voorname reden, waarom de inventaris nog niet opgemaakt is. Er is te veel, en daaronder veel wat weinig waarde heeft.

Maar des te noodzakelijker is juist daarom een oordeelkundige beschrijving. Misschien zou een goede bloemlezing voor de 18de eeuw nog nuttiger zijn dan een volledige catalogus. Het is waar, om een goede keus uit zulk een overvloed te doen, wordt veel kunde en veel overleg vereischt, maar wij durven beweren, dat hij, die de eerste helft zoo goed voltooid heeft, volkomen berekend is om de tweede helft naar een dus gewijzigd plan even bevredigend af te werken. Wij bevelen deze zaak met aandrang aan de zorg van Muller aan.

Een soortgelijk werk, als Tiele in zijn *Bibliotheek van pamfletten* geleverd heeft, heeft ons Muller zelf in zijn *Beschrijving van portretten van beroemde Nederlanders* gegeven. Niemand voorzeker, die ontkennen zal, dat de geschiedenis in aanschouwelijkheid wint, als men zich de hoofdpersonen in hun physionomie en gestalte voor den geest kan roepen, hoewel zeker dit voordeel niet gelijk te stellen is met het nut, dat ons een verzameling van pamfletten oplevert. De pamfletten leeren ons dikwerf het innerlijke van de personen kennen; de portretten geven niet meer dan de uiterlijke gedaante. Doch tusschen innerlijk en uiterlijk, tusschen karakter en physionomie bestaat toch een geheimzinnige overeenkomst, die de ondervinding ons dagelijks doet opmerken. Dikwerf begrijpt men het gedrag en de inborst der menschen beter, als men hen van aangezicht tot aangezicht heeft leeren kennen. Zoo is het ook met de historische figuren. Het portret van Oldenbarnevelt doet mij hem als mensch en als staatsman beter begrijpen. Het karakter van Jan de Witt spreekt in zijn gelaatstrekken. Men behoeft het portret van Willem III maar met dat van Willem V te vergelijken, om te begrijpen, waarom beider lotgevallen zoozeer verschillen moesten. Doch geen gevaarlijker spel dan het construeeren der karakters uit de gelaatstrekken. De wetenschap van Lavater is wel de minst wetenschappelijke. En Lavater wil althans de gezichten en hoofden van levende menschen bestudeerd hebben. Wie uit min of meer gelijkende afbeeldingen zijn kennis van een karakter moet opdoen, is bijna zeker van mis te tasten. Niemand geeft daarvan overvloediger

bewijzen dan Michelet, de fantastische historicus van Frankrijk. Men kan niet ernstig blijven, als men hem bijvoorbeeld het karakter van den grooten Condé uit aangezicht en neus hoort aflezen, en, zonder meer, veroordeelen; als men hem uit het portret van Charlotte Corday, door een kunstenaar van geen naam in der haast geschetst, niet slechts haar gewaarwordingen van het oogenblik, maar haar karakter en zelfs haar levensgeschiedenis hoort opmaken. Met een talent als het zijne zou men een geschiedenis kunnen schrijven zonder andere hulpmiddelen dan een paar portefeuilles met portretten. Zijn voorbeeld is inderdaad afschrikkend, en maakt ons angstvallig bij het gebruiken van hetgeen hij zoo deerlijk misbruikt. Doch om uit het misbruik tegen het gebruik te besluiten zou onredelijk zijn. Binnen de natuurlijke grenzen baat de kennis van portretten zonder twijfel aan de historie, en wij hebben dus reden om Muller te danken, dat hij ons een overzicht gegeven heeft van de schatten, die de Nederlandsche portrettengalerij bevat.

Aan deze beide groote werken sluit zich de arbeid aan, waarvan de eerste proeve voor ons ligt. Wat hij vroeger voor de portretten gedaan heeft, wil Muller thans ook voor de historieprenten doen. Met dit doel had hij sedert jaren een verzameling van prenten bijeengekocht, zoo rijk als er misschien nooit een bestaan heeft, en van die verzameling geeft hij een beredeneerden catalogus in het licht. Volledig zal deze catalogus evenmin zijn als die der portretten en der pamfletten. Doch als maar eens de groote menigte beschreven is, kan het niet moeielijk vallen allengs aan te vullen wat nog ontbreekt. Terecht heeft Muller begrepen, dat de lust om iets compleets te leveren, hem niet mocht weerhouden om ons al aanstonds het vele te geven, wat hem thans ten dienste staat.

Over het nut van historieprenten tot opheldering der geschiedenis uit te weiden, zal wel niet noodig zijn. Is het nuttig de beeltenis der personen bij het behandelen hunner geschiedenis voor oogen te hebben, nog veel gewenschter is het de feiten vertoond te zien, met wier beschrijving men zich bezig houdt. Eén ooggetuige gaat boven tien oorgetuigen. Het oog spreekt veel duidelijker tot de verbeelding dan het oor. Maar stemmen beide samen, dan eerst verrijst het verledene in volkomen aanschouwelijkheid voor onzen geest. Geen geschiedschrijver dan ook, die het ernstig met zijn wetenschap meent, zal de hulp versmaden, die hem de beeldende kunst aanbiedt. Maar om die hulp

te waardeeren is het noodig, dat men weet, hoever zij zich uitstrekt. Men moet de schatten kennen, wil men zich van haar bedienen. Dit is nu de verdienste van een beredeneerden catalogus, als die van Muller, dat hij ons opnoemt wat voorhanden is. Eens opmerkzaam gemaakt op hetgeen bestaat, kan de geschiedvorscher zonder veel tijdverlies wat hij meent noodig te hebben in de een of andere verzameling opsporen.

Het ware zeker te wenschen, dat er aan een onzer openbare bibliotheken een zoo volledig mogelijke verzameling van al zulke hulpmiddelen onzer geschiedenis werd aangelegd. Waarom bemoeit zich de regeering om de archieven overal te ordenen en toegankelijk te maken, en laat zij het verzamelen van boeken en prentwerken aan particulieren over? „They order this matter better in France". Daar weet een ieder, waarheen hij zich wenden moet om alles bijeen te vinden, wat hem bij het beoefenen van de geschiedenis des vaderlands te pas kan komen. Bij ons daarentegen houdt het bijeenzoeken van de bouwstof, die men behoeft, dikwerf langer op dan het bewerken er van. Het is waarschijnlijk een onverstandige zuinigheid, eenige duizenden guldens, die de verzameling kosten zou, te besparen, maar daarentegen alle geschiedvorschers te noodzaken hun tijd te verkwisten om te zoeken wat nergens bijeen te vinden is.

Voor een niet bovenmatige som verklaart zich Muller genegen zijn geheele verzameling af te staan. Het ware te wenschen, dat het Rijk van dit aanbod gebruik maakte, en dan tevens een tamelijke som beschikbaar stelde om bij voorkomende gelegenheid aan te koopen wat nog ontbreken mocht. Maar wij moeten erkennen, dat er in Muller's collectie zeer veel is wat voor een liefhebber waarde heeft, maar nutteloos is voor historische studie en daarom minder past in een openbare bibliotheek. Alle voorstellingen van beroemde gebeurtenissen, afgebeeld in een tijd toen de herinnering aan die gebeurtenissen was uitgewischt en dus naar de verbeelding van den kunstenaar, niet naar het leven geschetst, mogen kunstwaarde hebben, historische waarde hebben zij niet; zij zouden eer onze voorstelling bederven en onze verbeelding misleiden, dan ons tot de waarheid opleiden. Een verzameling historieprenten, zooals ik ze begeeren zou, zou niets bevatten dan wat door tijdgenooten en bij voorkeur door ooggetuigen geschilderd of geteekend is. Alle herhalingen, alle min of meer getrouwe nadrukken zou ik er uit verwijderen. Op volledigheid, in den zin, dien de liefhebbers aan dit woord hechten,

zou ik mij niet toeleggen. Was eens zulk een verzameling bijeengebracht, dan zou ik verder wenschen, dat een populaire geschiedenis van ons land met goede houtgravuren, naar zulke afbeeldingen genomen, verbreid werd onder het volk, dat de gebeurtenissen te beter in gedachtenis houdt, naarmate zij aanschouwelijker worden voorgesteld. Met spijt zie ik de uitgevers van het groote geschiedwerk, door Arend aangevangen en door Brill vervolgd, de gelegenheid verwaarloozen, die zich voor hen opdoet, om zulk een stel platen te leveren. In plaats van al die portretten van weinig beteekenende mannen, waarmede zij het boek misschien versieren, maar den tekst niet ophelderen, zouden zij van menig feit een weinig bekende afbeelding kunnen nadrukken en zoodoende het geschiedverhaal inderdaad opluisteren. Nergens zijn de oude teekeningen en prenten, die men zou moeten nabootsen, gemakkelijker te bekomen dan in de hoofdstad, waar de uitgever gevestigd is.

Wij hebben gezegd, wat naar ons oordeel uit Muller's verzameling gemist zou kunnen worden. Wij moeten aan den anderen kant erkennen, dat er nog veel aan ontbreekt, wat men er in zou verwachten. Uit den tijd der troebelen vinden wij hier zeer weinig, en wij houden ons toch verzekerd, dat er zeer veel bestaat of althans bestaan heeft. Zoo zegt Wesenbeke, sprekende van de beweging onder het volk in 1566 [1]): „Davantaige sont de plus en plus imprimez et produitz non seullement plusieurs peinctures, tableaux, pourtraicts, balades, chansons et pasquilles, tant escriptz que imprimez, mais aussi divers et beaucoup de livretz, etc." Van een spotprent, tijdens den beeldenstorm uitgegeven, heeft de vertaler van Henricipetri *Chronijk* ons de beschrijving bewaard [2]): „Het is oock binnen Antwerpen een Gedicht wtgegaen met schone refereining, te weten, de Lutheranen wt Duytzlandt, de Hugenoten wt Vranckrijck, de Goesen wt Nederlandt trecken de Roomsche Kercke int sandt. Want dese drie gemalet waren, dat sy den Thoren der Kercken met touwen ommetrecken. Op de ander zijde staen de Munnicken ende Papen, tsambt de Duyvel, trecken oock alle die Kercke datse staen blijve, met ondergeschreven rijmen: Blijven dese treckende alle dry, So valt de winckel met de cremery". Van deze en dergelijke teekeningen en prenten komt nagenoeg niets in Muller's catalogus voor. Eenige jaren vroeger waren er ook een aantal spotprenten

1) Mémoires, p. 150.
2) Fol. 27, vgl. fol. 40.

tegen Granvelle uitgekomen. Een dezer beschrijft Metellus in een brief aan Cornelius Valterus [1]): „Is (Granvelle) in eo pictus ovis incubans, e quibus Episcopi novi prorumpebant, e singulis singuli, sed unius mitra, alterius brachio vel alio tantum membro conspicui. Depicti viri capiti daemon imminebat, cum hac inscriptione: Hic est filius meus, ipsum audite". In Muller's verzameling komt niets van dien aard voor. En het behoeft toch geen betoog, dat eenige van zulke gelegenheidsprenten meer waard zijn dan een aantal fraaie teekeningen, in later tijd naar de verbeelding der kunstenaars ontworpen.

Muller heeft onder de prenten ook situatie-kaarten opgenomen. Wij meenen, te recht. Kaarten van belegeringen en veldtochten bewijzen dezelfde diensten aan den geschiedschrijver als afbeeldingen van feiten, en tusschen de eene en de andere soort is de grens zelfs moeielijk te trekken. Maar wat ons verwondert is, dat er niet veel meer van dien aard in den catalogus vermeld wordt. Zoo missen wij, om iets te noemen, de uitmuntende kaarten, uitgegeven in het bekende werk: *Delle guerre di Fiandra libri VI, di Pompeo Giustiniano, posti in luce da Giuseppe Gamurini, in Anversa 1609.*

Letten wij op de wijs van bewerking, dan vinden wij reden om de nauwkeurigheid der opgaaf, de genoegzaamheid der beschrijving, de spaarzaamheid der aanteekeningen te roemen. Zorgvuldiger is zeker nooit eenige verzameling beschreven; wij spreken hier niet alleen uit eigen bevinding, maar ook naar de getuigenis van meer bevoegden, wier oordeel wij hebben gevraagd. En er staan hier en daar bibliographische aanteekeningen, die voor de historiographie van wezenlijk belang zijn. De vergelijking der platen van Eytzinger's *Leo Belgicus* met die van soortgelijke prentwerken van Baudart en Ens, en de aanwijzing van haar verhouding tot de prenten van Hogenberg en Pierre le Poivre, getuigt evenzeer voor Muller's scherpzinnigheid als voor zijn uitgebreide kennis.

Wij bevelen ten slotte de *Beredeneerde beschrijving* aan de aandacht onzer geschiedvorschers met vertrouwen aan, en wij wenschen den schrijver voortdurend lust en krachten om zijn moeielijken arbeid te voleindigen, zooals hij dien begonnen heeft.

(De Gids, 1864, dl. I, blz. 625 vlg.)

---

1) Illustr. et Clar. Virorum Epist. (1617), p. 285; vgl. Hooft, Historien, Bk. II, blz. 42.

NEDERLANDSCHE HISTORIEPENNINGEN [1]).

(1864.)

Ik voldoe gaarne aan de uitnoodiging, tot mij gericht, om van de 6de en 7de aflevering van het *Vervolg op Van Loon's Historiepenningen* een kort verslag te geven. Ik ben geen numismaticus — dat wisten zij, die mij uitnoodigden — en ik zal dus het werk alleen als een bijdrage tot de geschiedenis beschouwen. Evenwel, zoo een leek een oordeel over de uitvoering vellen mag, durf ik verzekeren, dat deze degelijk en sierlijk is, en zoowel aan de commissie van uitgaaf en redactie als aan den drukker en den graveur tot eer verstrekt. Zij kan bewijzen, dat wij sedert de dagen van Van Loon niet achteruit zijn gegaan in deze vakken van kunst, waarin andere volken zulke groote vorderingen gemaakt hebben.

De beide afleveringen loopen over een tijdvak, dat weinig belangrijks voor ons vaderland heeft opgeleverd. Zij beginnen met het huwelijk van Willem V in 1767 en eindigen met het jaar 1780, het begin ongeveer van de patriotsche woelingen. Gedurende die jaren geleek ons volk een welgestelden rentenier, die zijn koetjes op het droge heeft, en in kalm zelfbehagen om zich ziet naar het woelen en werken van minder gegoede of minder voldane buren. Het is een tijd, die oneindig ver achter ons ligt, en die zoo zeer van den onzen verschilt, dat wij er ons niet in te huis gevoelen, veel minder dan in de eeuw, die voorafgaat, de 17de en de tweede helft der 16de. Wij begrijpen en waardeeren de werkzaamheid der tijdgenooten van Frederik Hendrik en van Willem III; maar wij verwonderen en wij schamen ons over de

---

1) Beschrijving van Nederlandsche Historiepenningen ten vervolge op het werk van Gerard van Loon. Uitgegeven door de Koninkl. Akademie van Wetenschappen (afdeeling Letterkunde). Zesde stuk, 1861; zevende stuk, 1862.

zelfgenoegzaamheid en de slaperigheid, die onze natie onmiddellijk voor het losbarsten der groote revolutie bevangen had.

In alle voortbrengselen van den tijd openbaart zich de geest des tijds. Het duidelijkst in de literatuur, indien wij maar in het oog houden, dat doorgaans enkele individuen boven de menigte uitmunten en van het algemeene karakter van de natie, waaronder zij leven, verschillen, en dat er bij gevolg enkele schrijvers zijn, die bij het beoordeelen eener literatuur buiten rekening moeten blijven. Minder zuiver spiegelt zich het volkskarakter in de beeldende kunsten af. Meer uitzonderingen moet men daar op den algemeenen regel toelaten. Maar toch, in haar is de eigenaardigheid van het volk en van de eeuw niet te miskennen. Zelfs in de numismatiek kunnen wij den aard der volken opmerken. Vergelijken wij de gedenkpenningen uit het begin der 17de eeuw met die van het eind der 18de, dan zullen wij niet behoeven te vragen in welke richting ons volk zich bewogen had. Ik laat het onderscheid daar tusschen de voorvallen, die men in beide tijdvakken waardig keurde om vereeuwigd te worden. Maar welk een verschil in den stijl der spreuken en opschriften! De aloude kracht en kortheid van uitdrukking maakt plaats voor breedsprakigheid en overdrijving. Hoe uitbundige lofspraak en hoe groote woorden worden er verkwist aan personen en zaken, die liever maar onvermeld hadden moeten blijven!

Het spreekt van zelf, dat het huwelijk van prins Willem V en later de gelukkige bevalling zijner gemalin zoowel den stempelsnijder als den rijmelaar te doen geven. Aan den hertog van Brunswijk, den opvoeder des Prinsen, wijdt de stad 's Hertogenbosch, wier gouverneur hij 25 jaar was geweest, een gouden gedachtenispenning. Daden van hem of van zijn kweekeling vallen er niet te verheerlijken. Maar weldra brak het tweede eeuwgetijde aan van die heugelijke gebeurtenissen, waarmeê onze vrijheidsoorlog was aangevangen. De dankbare nakomelingen toonden hun erkentelijkheid aan het voorgeslacht onder anderen door het slaan van een menigte gedenkpenningen, in 1772 ter eere van Den Briel en Vlissingen, in 1774 ter eere van Leiden, in 1779 ter gedachtenis van de Unie van Utrecht. Gelukkig de natie, die, zoo zij zelf niets roemrijks bedrijft, toch te roemen vindt wat eens door de vaderen verricht is!

De 18de eeuw stichtte niet veel anders dan genootschappen, maar deze dan ook in menigte. Hun aantal kan men eenigermate begrooten uit de veelheid dergene, die hun leven tot in onzen tijd

gerekt hebben; bovendien zijn er nog vele voor de ongunst der revolutietijden bezweken. Van alle zijn de noodige gedenkpenningen voorhanden, bij hunne oprichting of bij eenige andere gelegenheid geslagen.

Niet gering is verder het aantal van penningen, die op enkele familiën betrekking hebben, gedenkpenningen van huwelijksfeesten of begrafenissen. Zij zijn niet de minst merkwaardige, die de beide afleveringen bevatten. Zij bewijzen, zoo het nog een bewijs vereischte, hoe rijk en hoe prachtlievend onze grootvaders waren. Wat tegenwoordig met een papieren gedachtenis wordt afgedaan, werd in hun tijd op metaal, op edel metaal zelfs, vereeuwigd. Het is zeker een merkwaardige gebeurtenis, als de zoon des huizes na volbrachten leertijd het gymnasium verlaat en zijn eerste redevoering uitspreekt; maar verdient zij toch wel voor alle volgende eeuwen door een gedenkpenning verheerlijkt te worden? De patricische families keurden haar die eere waardig, en haar gedenkpenningen kunnen ons leeren, wanneer de aanstaande burgemeester naar de Akademie is getrokken.

Het past ons ook niet ons zelven, eenvoudige burgers, te vergelijken met de regenten der vorige eeuw, die zich niet zonder reden beroemden, dat zij de koningen waren van het land. Koninkjes waren zij inderdaad, al droegen zij in plaats van een kroon een staatsiepruik; zij waren rijk genoeg om zoo al niet met koningen toch met menigen potentaat van Duitschland gelijken tred te houden. Beter nog dan hun gedenkpenningen, toonen ons de paleizen, die sommigen hunner gebouwd hebben, wat zij konden en wat zij durfden besteden om hun waardigheid op te houden.

Ik behoef ten slotte wel niet uitdrukkelijk te verklaren, dat de afgebeelde munten en penningen, naar mijn bescheiden oordeel, niet veel belangrijk nieuws voor onze geschiedenis opleveren. Maar wie had meer kunnen verwachten? Een tijd, die zoo oneindig veel geschrijfs heeft nagelaten, behoefde zeker geen munten om iets wetenswaardigs aan de vergetelheid te ontrukken. En, leveren de munten zelven niet veel op, zij hebben de geachte beschrijvers aanleiding gegeven om menige onbekende bijzonderheid op te delven, menig vergeten feit in herinnering te brengen. Bij de historiepenningen, die op de eeuwgetijden der groote gebeurtenissen van de tweede helft der 16de eeuw betrekking hebben, geven zij ons een korte beschrijving van de feestvreugde, bij die gelegenheid aan den dag gelegd, en een overzicht van

de literatuur der feestgaven. Bij de gedenkpenningen der genootschappen voegen zij een geschiedenis in groote trekken van het ontstaan en het werken van het genootschap. Bij de familiepenningen geven zij aanteekeningen van genealogischen en biographischen aard, die ons de onbelangrijkheid der vereeuwigde voorvallen doen vergeten.

Eén aanteekening heeft vooral mijn belangstelling gewekt. Zij betreft het droevige omkomen van Reinier Opperdoes, „in Z. W. E. Leven (zoo zegt de gedenkpenning) oudschepen der stad Hoorn".

Ik wil ten behoeve van mijn lezers, die misschien het boek niet onder hun bereik hebben, de overlevering meedeelen, zooals zij ons daar wordt verhaald [1]): „Opperdoes was met een Edammer juffer van aanzienlijken huize verloofd, en zulks had den nijd of de jaloezy van hare jonge stadgenooten in die mate opgewekt, dat er een boosaardig opzet gesmeed werd om hem uit den weg te ruimen. Opperdoes was gewoon, wanneer hij des avonds van het huis zijner beminde naar zijn herberg terugkeerde, af te gaan op het licht van een lantaarn, die op den hoek der gracht stond, welke hij langs kwam. Men verzette de lantaarnpaal naar den overkant dier gracht, en de uitslag hiervan was, dat, gelijk de misdadige bedrijvers van dit feit verwacht hadden, de ongelukkige minnaar zich op die bedrieglijke baken richtende, in het water viel en verdronk. Zijn dood verwekte veel opspraak, ofschoon het niet blijkt, dat de schuldigen immer werden ontdekt".

Hoe goed karakteriseert deze koelbloedige moord de zeden van den regententijd! Dat een vrijer uit Hoorn een rijke en deftige bruid uit Edam zou weghalen, is in de oogen der Edammers een misdrijf, dat met den dood geboet moet worden. Iedere stemmende stad is een staat op zich zelf, en haar patriciërs zijn uitsluitend gerechtigd tot al de voordeelen, die de stad oplevert. Tegen den vreemden vogel, die neerstrijkt om mee te pikken, keeren zich allen eendrachtelijk, en zij rusten niet, voor zij hem verjaagd hebben.

Wij betreuren het niet, dat wij dien tijd met al zijn rijkdom en voorspoed zien wegsnellen. Zonder deernis zien wij reeds in de laatste aflevering de voorboden opkomen van den naderenden storm. Een munt ter eere van Paul Jones, den Amerikaanschen kaperkapitein, en nog een andere op den vrijheidsoorlog der

1) Afl. 6, blz. 7.

Engelsche koloniën, getuigen van de sympathie van ons volk voor de nieuwe staatsbegrippen, die in Amerika voor het eerst in praktijk werden gebracht. Eerlang zouden zij ook hier ingang vinden en met de oude instellingen in strijd geraken, en wel aanvankelijk het onderspit delven, maar om later met dubbele kracht uit Frankrijk terug te keeren en al het oude omver te werpen.

Van dien strijd zullen de volgende afleveringen de metalen getuigen oproepen. Wij hopen dat zij voor de geschiedenis belangrijker zullen wezen dan hun voorgangers, en dat zij niet minder nauwkeurig en uitvoerig dan deze beschreven en verklaard zullen worden.

(De Gids, 1864, dl. II, blz. 181 vlg.)

DE CATALOGUS VAN DE PAMFLETTENVERZAMELING DER KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK [1]).

(1890.)

Omstandigheden van mijn wil onafhankelijk veroorloven mij eerst nu mijn belofte van voor maanden na te komen en verslag te geven van den veelomvattenden en moeitevollen arbeid, door Dr. Knuttel onder gezag en toezicht van den bibliothecaris der Koninklijke Bibliotheek, Dr. Campbell, aan het beschrijven van de daar berustende verzameling pamfletten te koste gelegd. Men moet zelf uit eigen ervaring met die soort van arbeid eenigermate bekend zijn om te beseffen, wat er aan het ordelijk samenstellen van zulk een boekenlijst — meer schijnt het oppervlakkig beschouwd niet te wezen — al zoo vast is. Verreweg de meeste van die duizenden pamfletten dragen geen dagteekening, vele zelfs geen jaarteekening, en zij behooren stipt chronologisch in hun juiste volgorde naar de onderwerpen gerangschikt te worden; hetgeen natuurlijk ondoenlijk is, tenzij men ze aandachtig doorziet en hun inhoud met de historische gebeurtenissen, die men uitvoerig en nauwkeurig voor den geest dient te hebben, in verband brengt. Waarlijk, het is niet eens ieders werk in zulk een chaos orde te scheppen en elk boekje, hoe onbeteekenend op zich zelf, de plaats aan te wijzen, waar het behoort te staan.

Knuttel had wel is waar in dezen uitstekende modellen om zich naar te richten. Het eerste voorbeeld had Tiele gesteld, op zoo voortreffelijke wijze, dat daarin door zijn navolgers weinig of niets te verbeteren viel. Ook hebben Van der Wulp en Petit

---

1) Catalogus van de Pamfletten-verzameling berustende in de Koninklijke Bibliotheek, bewerkt, met aanteekeningen en een register der schrijvers voorzien, door Dr. W. P. C. Knuttel. Eerste Deel, 1486—1648, 's Gravenhage. Martinus Nijhoff, 1889.

in hun beschrijvingen der pamfletten van Meulman en van de Thysiana er zich, wat de hoofdzaak betreft, stipt aan gehouden en zich bepaald tot het beschrijven van wat in de verzameling Muller ontbrak en uit dien hoofde door Tiele onvermeld was gelaten. De werken dezer drie bibliographen vullen dus elkander aan en vormen een geheel, dat echter, hoeveel omvattend ook, toch nog op verre na niet volledig is. Uit de overrijke verzamelingen der Koninklijke Bibliotheek was Knuttel in staat er nog veel, zeer veel nieuws bij te voegen. Had hij gehandeld gelijk de heer Petit onlangs heeft gedaan, en alleen die titels opgegeven, die bij zijn voorgangers ontbraken, hij zou hun overvloed nog met ettelijke duizenden hebben verrijkt. Maar hij heeft meer, hij heeft iets geheel anders ondernomen; hij heeft al de pamfletten der Koninklijke Bibliotheek, onverschillig of zij al bij een van zijn drie voorgangers beschreven of nog onbeschreven waren, in zijn lijst opgenomen, en dus veel herhaald, wat naar mijn oordeel even goed, misschien nog wel zoo doelmatig, had kunnen wegblijven. Het werk zou dan twee derden of misschien wel drie vierden geringer van omvang zijn geweest en zich nauwer aan het reeds bestaande hebben aangesloten. Maar „variis modis bene fit"; en wij mogen er Campbell en Knuttel geen verwijt van maken, dat zij wat anders hebben willen geven dan wij, zoo de keus aan ons had gestaan, verkozen zouden hebben. In plaats van een aanvulsel van voorafgeganen arbeid, hebben zij een op zichzelf staand en in zichzelf volledig werk, een beschrijving van den ganschen schat, dien de Koninklijke Bibliotheek bezit, willen geven, als zoodanig hebben wij het te beoordeelen — en mogen wij het onvoorwaardelijk prijzen. Het is in alle opzichten waardig naast zijn geroemde voorgangers en op één lijn er mee geplaatst te worden. De titels zijn met de meeste nauwkeurigheid weergegeven, naar mijn zin wel wat al te breedvoerig, doch de meerdere soberheid, waarmee Tiele begonnen was, hadden diens navolgers reeds gaandeweg verlaten, en ik geloof ook dat, sedert Tiele schreef, de eischen der bibliographie in het algemeen gestegen zijn. Wat de rangschikking betreft, heeft Knuttel zich evenals Van der Wulp en Petit aan het stelsel van Tiele gehouden en is er slechts in zoover van afgeweken als in bijzondere gevallen raadzaam scheen. Ook heeft hij, ten dienste van hen, die geen andere beschrijving dan de zijne bij de hand hebben, de aanteekeningen zijner voorgangers betreffende sommige merkwaardige nummers overgenomen, en waar het te pas kwam met

de uitkomst zijner eigene onderzoekingen verbeterd of vermeerderd. Dat hij dit laatste heeft kunnen doen, noemt hij in zijn voorrede onder de voordeelen van het door hem gekozen plan, om alle pamfletten der Koninklijke Bibliotheek, ook de reeds elders beschrevene, in zijn catalogus op te nemen.

Het is echter de vraag, of die velerlei aanteekeningen, die soms meer de historie dan de bibliographie ten goede komen, hier wel eigenlijk op haar plaats zijn. Zij loopen vooruit op een gewichtigen arbeid, die eerst naar den eisch verricht zal kunnen worden, nadat de bloote boekbeschrijving in nagenoeg haar vollen omvang zal zijn afgeloopen. En dat is op verre na het geval nog niet. Er zijn nog pamfletten in menigte, die in geen der doorzochte en genoegzaam bekende verzamelingen voorkomen en daarom ook in geen enkelen der door Petit, in zijn belangrijk voorbericht, opgenoemde catalogussen worden aangetroffen. Bepaaldelijk uit de 16de eeuw (voor wier historie de pamfletten-literatuur bij uitstek nuttig en schier onmisbaar is) schuilt in de Belgische bibliotheken nog een niet te schatten aantal van merkwaardige boekjes, die wij moeten kennen, voordat wij de hand kunnen slaan aan een arbeid van hoogst geschiedkundig belang: ik bedoel de sorteering der pamfletten naar hun gewicht en gezag, de afscheiding van het koren uit de massa van het kaf, waaronder het voorloopig nog als begraven ligt. De bibliographie, gelijk ik ze beschouw, heeft op iets anders het oog dan de geschiedenis. Zij verlangt te weten en uiteen te zetten, hoeveel drukken van een pamflet bestaan, in welke orde zij op elkander zijn gevolgd, in welke beuzelingen zij van elkaar verschillen en te onderscheiden zijn. Voor de historie is dit van geen of zeer gering belang. Deze is tevreden, wanneer zij maar de verschillende redactiën van een en hetzelfde pamflet kent; doch zij verlangt bovendien te weten (waarmee de bibliographie zich niet bemoeit), om welke redenen, met welke bedoeling de oorspronkelijke tekst later gewijzigd is geworden. Bovendien tracht zij het onderling verband tusschen de pamfletten, die niet zelden strijdschriften zijn, te ontdekken en het debat te volgen, dat zij met elkander voeren. Dan eerst wordt het doenlijk en tevens belangrijk de auteurs der voornaamste geschriften op te sporen en met de noodige waarschijnlijkheid aan te wijzen. De vermoedens en beweringen van tijdgenooten dienaangaande, die thans door bibliographen doorgaans op goed geloof voor waarheid worden aangenomen en weer uitgegeven, zullen dan voor niet meer dan

vingerwijzingen zijn aan te zien, die door een nader onderzoek al dan niet bevestigd dienen te worden. Ik geef gaarne toe, dat de aanteekeningen, in de verschillende catalogussen van pamfletten bij sommige nummers geplaatst, reeds veel bevatten wat bij zulk een later historisch onderzoek van nut zal kunnen zijn; maar ik zou toch dien tweeërlei arbeid liever gescheiden houden: het bloot beschrijven naar de eischen der bibliographie ten doel stellen aan de catalogussen der bibliographen, en het verwerken der door dezen verzamelde bouwstof voorbehouden aan een of ander tijdschrift van historischen aard.

Wat ik bedoel zal uit een voorbeeld het duidelijkst blijken. Ik kies daartoe een dier onderwerpen, voor wier toelichting de noodige gegevens reeds bestaan, en wel de literatuur der strijdschriften, in de jaren 1577 en 1578 tusschen de Staten-Generaal en Don Juan gewisseld, die in de verzamelingen der Koninklijke Bibliotheek bijzonder rijkelijk vertegenwoordigd en door Knuttel en zijn voorgangers op verschillende punten, maar naar mijn gevoelen slechts gebrekkig, verklaard is. Ik wil ze eens uit een historisch oogpunt beschouwen, ten einde aan te toonen, hoezeer de beide door mij onderscheiden wijzen van behandelen, de bibliographische en de geschiedkundige, uiteen loopen [1]).

Toen Don Juan, na reeds geruimen tijd met de Staten-Generaal overhoop gelegen te hebben, zich op het eind van Juli 1577 van Namen had meester gemaakt en getracht had ook Antwerpen en andere gewichtige steden te overweldigen, en de Staten te zelfder tijd een aantal onderschepte brieven van hem en zijn aanhangers in handen hadden gekregen, waaruit zijn vijandige oogmerken overtuigend bleken, namen zij het besluit om in een verweerschrift aan vriend en vijand reden te geven van het verzet tegen 's konings landvoogd, waartoe zij zich genoodzaakt vonden. Reeds in een brief van den 28sten Augustus aan den Keizer beloven zij, weldra in een gedrukte verdediging Zijne Majesteit en heel de wereld hun goed recht en reden te zullen bewijzen [2]). Zij hielden woord en weldra verscheen hun *Sommier Discours* in druk [3]).

1) Dit stuk werd oorspronkelijk als eerste deel van een artikel geplaatst in den Nederl. Spect., 1890, blz. 122 vlg.; het nu volgende werd gedrukt als tweede deel van hetzelfde artikel in het volgende nummer van dat tijdschrift, blz. 132 vlg., en daaruit afgedrukt onder den afzonderlijken titel: De strijdschriften tusschen Don Juan en de Staten-Generaal in 1577 en 1578 gewisseld (N. v. d. R.).

2) Gachard, Actes des Et. Gen. vol. I, p. 233.

3) De volledige titel bij Knuttel, N°. 305.

Het buitengewoon opzien, dat dit manifest baarde, en de menigte lezers, die het buiten en binnen 's lands trok, blijkt uit de veelheid der uitgaven, die er van bestaan. Alle, zoover ik weet, noemen op het titelblad als uitgever: Guillaume Silvius, imprimeur du Roy, te Antwerpen, die ook werkelijk uitsluitend octrooi gedurende vier jaren verworven had. Maar ik twijfel, of er niet nadrukken van andere persen onder loopen. Hoe dit zij, de bibliographie verlangt een onderscheiding en zoo mogelijk een juiste volgorde van alle drukken. Tiele, die er slechts enkele van in de verzameling Muller gevonden had, heeft zich daaraan niet gewaagd. Wel Van der Wulp, maar naar mijn oordeel met weinig succes. De 8°-uitgaaf [1]), die hij voor de „oorspronkelijke uitgaaf" aanziet en wil laten doorgaan, is, voor zoo ver ik uit zijn beschrijving kan opmaken (het boekje zelf heb ik niet gezien), niet meer dan een nadruk. Wat hij voor het bewijs van oorspronkelijkheid schijnt te houden, het ontbreken van den Spaanschen tekst der toegevoegde brieven, komt mij integendeel voor het kenmerk van een voor het groote publiek bestemden nadruk te wezen. Ook het formaat geeft dit te kennen, dat voor een officieele uitgaaf minder gebruikelijk is, alsmede het ontbreken van het drukkersoctrooi (indien mijn vermoeden althans juist is), dat in de 4°-uitgaven niet gemist wordt. Ten onrechte heeft Knuttel dit ongestaafde beweren van Van der Wulp overgenomen en zonder nader onderzoek met zijn gezag bevestigd. Er valt integendeel niet aan te twijfelen, of een der in kleinigheden van elkaar verschillende 4°-drukken — ik durf zelf niet gissen welke — met het octrooi „faict à Bruxelles le IV jour de Septembre" is de eerste en oorspronkelijke. En hieraan heeft ook de historie genoeg; alleen de bibliographie verlangt meer, een opsomming namelijk van alle drukken in zoo mogelijk juiste volgorde.

Daarentegen is het voor de geschiedenis van belang, van het *Sommier Discours* wel te onderscheiden het *Discours Sommier*, dat inderdaad een nieuwe uitgaaf van gewijzigden en vermeerderden inhoud is en dan ook een nieuw octrooi „faict en l'assemblee des Etats le 13 d'Octobre", bekwam, waarin gewezen wordt op de „corrections et amplifications ensuyvies depuis la première impression d'icelle justification". Om het verschil al terstond door den hoofdtitel in het oog te laten vallen, heeft de uitgever zeker de volgorde der eerste twee woorden omgekeerd, en *Discours Som-*

1) Van der Wulp, N°. 321.

mier genoemd wat in den vorigen druk *Sommier Discours* heette. Ook van deze redactie zijn de drukken talrijk, maar de historie heeft geen belang bij hun kleine eigenaardigheden.

De Spaansche geschiedschrijver Del Rio meet het onderscheid tusschen de beide uitgaven ten breedste uit en drijft den spot met dat zoo spoedig herzien en wijzigen van wat men te voren voor de zuivere waarheid had verkocht: „Paulo post superiorem illum libellum (schrijft hij [1])) secundo ediderunt, in qua secunda editione tam multa ex priore mutata, detracta et addita fuerunt, ut nova potius narratio quam eadem videretur". Dat is zeker handig voorgewend, maar waar is het niet. Wanneer wij de beide redactiën, die al dadelijk veel minder verschillen dan de Spanjaard voorgeeft, naast elkander leggen, zien wij, dat in beide de hoofdzaak onveranderd dezelfde is, en dat de tweede slechts eenige nieuw ondekte feiten bijbrengt om de vroeger gegeven bewijzen te versterken. Maar tegenover kwaadwilligen is het altijd gevaarlijk aan een eens gegeven verklaring te tornen, en uit dien hoofde had reeds tijdens het drukken dier nieuwe uitgaaf Champagney, Granvelle's broeder, die voor het oogenblik de zijde der Staten hield, gewaarschuwd tegen het al te veel veranderen van het eens gepubliceerde. Hij doet dit in een nog onuitgegeven brief aan Bonaventura Vulcanius van 27 November 1577 (berustende in de Universiteitsbibliotheek te Leiden), waaruit wij te weten komen, dat die geleerde (en weldra hooggeleerde te Leiden), die eerst corrector van Frobenius te Basel geweest was, op dien tijd Silvius in gelijke qualiteit diende, en aan het wijzigen van het *Discours* en van de daaraan toegevoegde Spaansche bescheiden behulpzaam was. Op dien in het Spaansch gestelden brief heb ik voor jaren in den *Konst- en Letterbode* [2]) opmerkzaam gemaakt, toen ik over het archief van St. Aldegonde schreef; en bij die gelegenheid heb ik ook het vermoeden geopperd, dat het *Discours* wel van Marnix' hand zou kunnen wezen.

Deze gissing zal, naar ik vertrouw, eerlang tot zekerheid worden gebracht door Van Toorenenbergen [3]), die in een nieuw aanhangsel op zijn welbekende Marnixiana o. a. ook het handschrift denkt af te drukken, waarvan reeds Groen van Prinsterer [4]) spreekt als in het Huisarchief aanwezig: „Il y a quelques cor-

1) Ed. Delvigne, vol. II, p. 306.
2) 1859, blz. 130 vlg.
3) Vgl. Marnix' Godsd. en Kerk geschr.„ dl. III, blz. 1 vlg.
4) Archives, t. VI, p. 347.

rections (zegt hij), quelques passages ajoutés en marge. Si le Prince d'Orange ne l'a pas redigée, évidemment il a eu la main dans la rédaction". Waarschijnlijker komt het Van Toorenenbergen en ook mij voor, dat 's Prinsen alter ego, Marnix, de ontwerper ervan wezen zal, — maar ik laat de bewijsvoering gaarne aan Van Toorenenbergen over. Wat mij bij dit alles het merkwaardigst schijnt, is, dat wij uit een en ander, het handschriftelijk ontwerp en de twee gedrukte bewerkingen, de wording van het manifest der Staten, één voorbeeld uit vele andere, op den voet kunnen volgen. Wij hebben het ontwerp van Marnix voor ons, met kantteekeningen waarschijnlijk van verschillende leden der Staten voorzien, en wij vinden deze grootendeels, doch met nog meer andere invoegsels en wijzigingen vermeerderd, in den tekst, gelijk die ten slotte gedrukt is, terug, en dien druk zien wij dan later opnieuw verbeterd en uitgebreid, met medeweten van Champagney en medewerking o. a. van Vulcanius: een gemeenschappelijk werk derhalve van velen, al heeft ook Marnix er het voornaamste deel aan en het oorspronkelijke ontwerp geleverd.

De eerste redactie schijnt alleen in het Fransch en in het Nederduitsch [1]) uitgegeven, hoewel het octrooi zich ook tot andere talen uitstrekte. De tweede daarentegen is, zoo wij Bor [2]) mogen gelooven, in zeven diverse talen, Latijn, Hoog- en Nederduitsch, Fransch, Italiaansch, Spaansch en Engelsch verbreid. Doch of dit juist is betwijfel ik. Wel mag er plan op bestaan hebben: in handschrift, van de hand van Vulcanius, worden de Latijnsche en Spaansche overzettingen onder de papieren van dien geleerde in de Bibliotheek te Leiden bewaard [3]). Maar gedrukte exemplaren komen tot nog toe slechts in het Fransch, in het Hoogduitsch en in het Nederduitsch voor. Dat doet ons gelooven, dat er ook in geen meerdere talen bestaan.

De brieven, waarmee de Staten exemplaren van hun manifest aan vreemde vorsten toezonden, zijn gedagteekend van 24 October [4]).

1) In het Nederduitsch (Catal. Pamfl. Tiele, N°. 158) komt op blz. 83 een akte voor, die bij de Unie van Brussel behoort en elders niet wordt aangetroffen.

2) Dl. I, blz. 881 (Bk. XI, fol. 292).

3) Op dezen of althans op dusdanigen arbeid heeft de volgende Resol. Staten-Generaal, van 14 December 1579, blijkbaar betrekking: „Sur la requeste de Bonaventura Vulcanius, domesticque de Monsieur de Saint Aldegonde, est ordonné au remonstrant d'exhiber les originelles translations, mentionnées en sa requeste, pour icelles veues estre dressée ordonnance de la somme de trois cent florins sur le recepveur général Matthias Laurin pour ses peines et labeurs. Alias les traductions seront à la charge de l'imprimeur".

4) Vgl. Bor l.l.

Men zou dus geneigd zijn te meenen, dat het de tweede vermeerderde uitgaaf was, die de Staten ronddeelden. Doch dat schijnt zoo niet te zijn. Uit den aangehaalden brief van Champagney vernamen wij, dat de tweede redactie in het begin van November nog ter perse was, en uit dienzelfden brief hooren wij, dat de Staten misnoegd waren over de traagheid, waarmede Silvius ook de eerste uitgaaf had bezorgd. Een exemplaar dier uitgaaf, met octrooi NB. van 7 September, zonden de Staten koning Philips met een begeleidenden brief, eerst van 5 October, toe [1]), en het is toch niet te vermoeden dat zij het weken na zijn verschijnen eerst aan Zijn Majesteit aangeboden zullen hebben. Zes dagen later stuurden zij aan Havré, die aan het hof van koningin Elisabeth onderhandelde, twaalf exemplaren „en attendant (schrijven zij) qu'il en reçoive d'autres, en la forme qu'ils l'ont faict augmenter" [2]). Opmerkelijk is het dat, terwijl de Staten zich aan het slot der eerste redactie, behalve tot den koning, hun heer, en den Keizer, tot „tous Roys, Princes et Potentatz de la Chrestienté" wenden, zonder deze bij naam te noemen, zij in de tweede uitgaaf, na den Keizer nog uitdrukkelijk vermelden „les Electeurs et Princes du Saint Empire et les Cercles d'icelluy, comme constituants les Païs Bas avec le comté de Bourgogne l'un de ceux-la [des cercles]". Dit zal samenhangen met de voorgenomen zending van Marnix c. s. naar den Rijksdag, en insgelijks het uitgeven der tweede redactie in het Hoogduitsch.

De beide weerleggingen, die van de zijde van Don Juan tegen der Staten verweerschrift zijn uitgekomen, slaan beide — het kan ons na het boven gezegde niet verwonderen — op de eerste uitgaaf. Vergeleken met het *Discours* der Staten maken zij een treurig figuur.

Het is ook wel een blijk van het volslagen gemis aan publicisten onder zijn volgelingen, dat Don Juan het beantwoorden van de Staten overliet aan een geleerde, zekeren Hannard van Gameren, die eerst te Ingolstadt en vervolgens te Tongeren de klassieke talen doceerde, en die zijn antwoord dan ook in het Latijn stelde, omdat hij het Fransch niet genoeg machtig was en zelfs maar gebrekkig verstond. In een naschrift, gedagteekend van den laatsten Februari 1578, moet hij zich zelfs over zijn stijve en niet altijd juiste overzetting der Fransche staatsstukken, welke hij aanhaalt, verontschuldigen, die beter zou zijn uitge-

1) Actes des Et. Gen., vol. I, p. 263.
2) Actes, p. 268.

vallen, zegt hij, „si gallicae linguae gnarus aliorum interpretationibus stare et fidere non debuissem". De titel van zijn geschrift (dat in de Koninklijke Bibliotheek ontbreekt, en daarom ook bij Knuttel niet voorkomt) is te vinden bij Van der Wulp [1]). Ook de Leidsche Universiteits-bibliotheek bezit een exemplaar, waarvan ik mij bediend heb. De schrijver spreekt bescheidenlijk uit zijn eigen naam en gewaagt van geen opdracht van wege den landvoogd; maar Del Rio, die goed op de hoogte is van hetgeen er aan het hof van Don Juan omging, kent aan het boekje wel degelijk een officieel karakter toe: „Prodiit interea Luxemburgi libellus apologeticus, Austriaci nomine, qui in multorum manibus versatur" [2]), enz. Het noemen van Luxemburg als drukplaats bewijst, dat Del Rio op den Latijnschen tekst het oog heeft, en niet den Franschen, die te Leuven, waar Don Juan insgelijks heer en meester was, bij Zangre en Maes verscheen [3]). Deze is dus slechts vertaling, en Dodt en De Wind [4]), die anders oordeelen, verkeeren in dwaling. Ook in dezen meer leesbaren vorm heeft het pamflet weinig opgang gemaakt. Del Rio geeft dit toe, maar tracht het te verklaren uit de tegenwerking der Staten, die het verbreiden zouden hebben belet. Dat kan waar zijn, maar de inhoud en de vorm van het boekje geven op zich zelf reden genoeg van het feit. Overigens kennen wij nog een Franschen nadruk, te Lyon bij Guerin verschenen [5]), en een Italiaansche verklaring, die in geen van onze verzamelingen wordt aangetroffen, maar op eens antiquaars lijst [6]) voorkomt. Aan de vrienden van Don Juan heeft het dus niet gelegen, dat zijn verweerschrift zoo weinig is opgemerkt.

Over een tweede tegenschrift van het *Sommier Discours* door iemand, die zich Philippe le Franc, Ardenois, noemt, en zijn opdracht aan Don Juan uit Roche den 9den November 1577 dagteekent [7]), behoef ik niet uit te weiden; want het is het werk van een particulier, zonder eenig openbaar gezag en van geen innerlijke waarde.

Zoover ik weet, hebben de Staten het niet noodig gekeurd nog

1) Onder N°. 339.
2) Vol. III, p. 36.
3) Van der Wulp, N°. 340.
4) Bibl. der Nederl. Geschiedschr., blz. 564.
5) Catal. Pamfl. Thys., N°. 257.
6) Nijhoff, Cat. N°. 101, blz. 23, N°. 563.
7) Catal. Thys., N°. 242.

eens te repliceeren. Wel zegt Del Rio: „tandem, cum iteratis impressionibus et ubique venditis exemplaribus diutius res tegi non posset, (Ordines) satis frigide libello huic (van Hannard van Gameren) responderunt"; doch dit zeggen is niet letterlijk te verstaan. De latere justificatie der Staten, die de schrijver op het oog schijnt te hebben, is geen repliek, maar een nieuw verweerschrift, door een nieuwe daad van den Landvoogd uitgelokt.

Don Juan had namelijk den 25sten Januari 1578 een *Declaration de (son) Intention*, hoe hij den oorlog alleen tegen de weerspannigen dacht te voeren, uitgegeven in het Fransch te Leuven bij Maes, en in het Hollandsch te Luxemburg bij den drukker van Van Gameren's boekje, Marchant [1]); waarop de Staten hem het antwoord niet schuldig mochten blijven, daar hun de schuld van den aanstaanden burgeroorlog er in te laste werd gelegd. Den 14den Maart benoemden zij dan ook een commissie uit hun midden om een verweerschrift te ontwerpen [2]). Maar het was, hoewel hij niet in de commissie zat, weer Marnix, thans lid van den Raad van State nevens den aartshertog Matthias, die voor hen de pen voerde. Het boekje, *Response a un petit livret* [3]), is sedert lang als zijn werk erkend en door Lacroix onder zijn geschriften opgenomen. Het is derhalve overbodig er hier meer van te zeggen. Het werd niet bij Silvius, die zich intusschen in dienst der Staten van Holland begeven had en bezig was met naar Leiden te verhuizen, maar bij zijn beroemden opvolger Plantijn, zoowel in het Hollandsch als in het Fransch, met octrooi van 18 Maart, ter perse gelegd. Een Latijnsche overzetting, ook van Marnix' hand, berust in de Leidsche Universiteits-bibliotheek, doch schijnt onuitgegeven gebleven te zijn.

Ook op dit verweerschrift is van de zijde, doch niet op naam, van Don Juan geantwoord, door een geleerde in de taal der geleerden. Del Rio heeft niet verzuimd het te vermelden: „libellus ille a Lencaeo Belliolano alio edito aegreque confutatus fuit" [4]). In geen onzer Noord-Nederlandsche verzamelingen, naar ik meen, wordt van dit antwoord een exemplaar gevonden, maar ik bezit er zelf een. De verkorte titel luidt: *Libelli cuiusdam Antwerpiae nuper editi .... qua parte conscientiae, ut vocant, libertas in eo requiritur, brevis et dilucida confutatio, auctore Ioanne Lensaeo*

1) Knuttel, N°. 330.
2) Archives, t. VI, p. 348.
3) Knuttel, N°. 340.
4) Vol. III, p. 64.

Belliolano. Lovanii apud Zangrium, *1578*. Jean de Lens de Bailleul, hier bedoeld, was professor theologiae te Leuven en een auteur van zekeren naam. Om niet te uitvoerig te worden zal ik over zijn, anders niet onbelangrijk, geschrift niet in bijzonderheden komen.

Te zelfder tijd met Marnix' *Response* lieten de Staten nog een ander strijdschrift tegen Don Juan uitgaan, naar aanleiding der onderhandeling, die uit naam des Konings Jean de Noircarmes, baron de Selles, met hen trachtte aan te knoopen, en betreffende wiens machtiging de landvoogd eenige *Lettres patentes* 1) in druk had gegeven. Onverwijld lieten zij tegen deze een antwoord uitgaan. Zij spreken er van in een brief aan Havré, die nog altijd in Engeland verwijlde, van 22 Maart. „Comme don Iuan a fait imprimer quelque petit livret, contenant plusieurs mensonges pour abuser les moins advisez, ils ont formé une réponse [Marnix' *Response*] dont ils lui adressent plusieurs exemplaires, espérant lui faire parvenir sous peu quelques aultres discours concernant la même matière" 2). Met dit nieuwe discours bedoelen zij de *Responce véritable aux lettres patentes* 3), insgelijks bij Plantijn, en met octrooi van 28 Maart, gedrukt. Ook hiervan is de schrijver ons niet onbekend. Vulcanius noemt hem in een brief aan den raadsheer in het Hof van Holland, Adriaan van der Mijle, van 20 Maart: „It ad te Responsio Dni. Aldegondii.... Edita est deinde et altera, quae Regias literas Ordinumque responsum et Sellianas praestigias continet, cuius exempla aliquot adjunxi. Author huius est Leoninus" 4). De latere kanselier van Gelderland was namelijk op dit tijdstip collega van Marnix in den Raad van Matthias; geen wonder dat ook zijn welversneden pen in den dienst der Staten geprest werd. Blijkbaar is het deze rechtvaardiging, waarop ook Everard van Reydt, in een brief van 8 April aan Jan van Nassau 5), doelt. „Es haben die Staten eine newe justification im vorgangenen monat Martio lassen ausgehen, darin fast die gantze underhandlung so man mit Monsr. de Selles gepflogen, erzehlett wirt". De geleerde uitgever der *Archives* moest toen, in 1839, nog vragenderwijs aanteekenen: „De quelle justification est-il parlé ci-dessus"? Hoezeer zijn

1) Knuttel, N°. 336 en 337.
2) Actes, vol. I, p. 348 en 349.
3) Knuttel, N°. 338, 339.
4) Ill. et Clar. Vir. Epist. (1617), p. 237.
5) Archives, t. VI, p. 347.

sedert onze nasporingen door den arbeid der pamflet-beschrijvers vergemakkelijkt! In een oogwenk sporen wij thans zonder de minste moeite in hun catalogi, uit de boekjes van het aangegeven jaar, het bedoelde op. Hoe dikwerf heb ik voor mij hen bij soortgelijke onderzoekingen reeds te danken gehad!

Eindelijk moet ik nog van een laatste uitgaaf der Staten gedurende dit jaar melding maken, omdat ook daarvan de auteur aan te wijzen is. Het is het antwoord op den voorslag, ten behoeve eener bevrediging met hun koning hun in naam des Keizers door den graaf van Schwartzenberg den 28sten Januari gedaan en in drie talen bij Plantijn gedrukt [1]). Van den Franschen tekst berust het handschrift, in het welbekende schrift van Vulcanius met kantteekeningen van Marnix' hand, op de Universiteitsbibliotheek alhier, en daarnevens een fragment van een Spaansche vertaling, insgelijks door Vulcanius geschreven. Geen twijfel derhalve of ook van dat goedgestelde stuk komt aan Marnix, wiens secretaris Vulcanius toen ter tijd was, de eer voornamelijk toe.

(Nederl. Spectator, 1890, blz. 122 vlg., 132 vlg.)

---

1) Knuttel, N°. 345—348.

OORKONDENBOEK VAN HOLLAND EN ZEELAND [1]).

(1875.)

Van de voltooiing van het *Oorkondenboek van Holland en Zeeland* is reeds elders [2]) gewag gemaakt en op het bijzonder belang van dat werk is gewezen. Toch verdient het wel nog eens en uitvoeriger besproken te worden. Ik had die taak liever aan een ander overgelaten, omdat ik lid ben van de commissie uit de Koninklijke Academie, die den uitgever ter zijde heeft gestaan, en dus geacht kan worden min of meer aan de uitgave te hebben meegewerkt. Maar te vergeefs zag ik naar een bevoegden beoordeelaar rond; een ieder, dien ik uitnoodigde, deinsde voor het waardeeren van een zoo omvangrijken arbeid terug; indien ik mij dus ook onttrokken had, zou het belangrijke boek in de *Bijdragen* niet nader zijn aangekondigd. Ook was het bezwaar, dat mij aanvankelijk weerhield, meer schijnbaar dan wezenlijk, want inderdaad heb ik aan het bewerken van het boek geen deel genomen. De eer er van komt alleen aan mijn geachten vriend, den rijksarchivaris, toe. De hulp der commissie heeft hij niet noodig gehad en niet begeerd, althans niet zoolang ik er lid van geweest ben. Ik sta dus geheel vrij tegenover het werk; de lof, dien ik er aan mag toekennen, kan zelfs niet voor het geringste gedeelte op mij zelf terugvallen; de aanmerkingen, die ik er op moet maken, had ik niet zoo tijdig aan den uitgever kunnen meedeelen, dat hij er zijn voordeel mee kon doen, want ik heb geen proefbladen gezien, en de afleveringen eerst ontvangen, toen zij voor de verzending gereed lagen. Dit zij gezegd

---

1) Uitgegeven van wege de Koninklijke Akademie van Wetenschappen. Eerste afdeeling, tot het einde van het Hollandsche huis, bewerkt door L. Ph. C. van den Bergh. — Zie Nederl. Spectator 1875, blz. 273.

2) Zie de Bijdr. voor Vaderl. Gesch. en Oudheidkunde, Nieuwe Reeks, dl. VIII, Bibliogr. Overzicht, blz. 9.

om mij te vrijwaren tegen den schijn van in dezen te doen wat niet betaamde. Ik kan er nog bijvoegen, dat Mr. Van den Bergh mij herhaaldelijk heeft aangezocht om te doen wat ik dan nu ten slotte, bij gebrek aan bevoegder beoordeelaar, ga doen.

De eerste afdeeling van het *Oorkondenboek*, die thans voltooid voor ons ligt, verdringt en vervangt voor goed het eerste deel van het *Charterboek* van Van Mieris, waarmee wij ons zoo vele jaren hebben beholpen. Slechts in enkele gevallen, wanneer wij er naar verwezen worden, zullen wij het nog opslaan; overigens blijft het voortaan onder het stof der bibliotheek begraven. Ik heb er echter voorheen zooveel dienst en zooveel genot van gehad, dat ik er niet zonder een woord van erkentelijkheid van wil scheiden. Het lijdt zeker aan groote gebreken: het is niet volledig, het is niet nauwkeurig, het wemelt zelfs van foutieve lezingen. Maar met dat al bevat het toch zeer, zeer veel belangrijks, en de fouten zijn doorgaans niet zinstorend en deren bijna nooit den historischen zin. Hoe dikwerf heb ik mij verheugd, dat Van Mieris niet zoo heel nauw gezien heeft en niet teruggedeinsd is voor het verwijt van iets gebrekkigs te leveren! Had hij de uitgaaf verschoven tot hij misschien eens in staat zou wezen om iets meer volkomens samen te stellen, wie weet hoe lang wij daarop hadden moeten wachten? Wie weet of hij ooit gereed gekomen zou zijn, of zelfs ooit een opvolger zijn taak zou hebben volbracht? Gelukkig stelde Van Mieris zich geen te hooge eischen; hij was tevreden met iets goeds en bruikbaars te geven, al was het ook verre van volmaakt. Er behoort zelfverloochening toe om op deze wijze willens en wetens zich bloot te stellen aan de minachting der geleerden, die intusschen overvloedige vruchten trekken uit het werk, waarop zij smalen. In billijkheid moeten wij erkennen, dat de wetenschap meer gebaat wordt door de dadelijke uitgaaf, die niet vrij van gebreken is, dan door de zorgvuldige bewerking, die jaren op zich laat wachten. Geen twijfel of mettertijd zullen wij in het bezit komen van een oorkondenboek van het Bourgondische Huis, veel vollediger, veel nauwkeuriger dan Van Mieris het ons had kunnen bezorgen. Maar och of hij zijn *Charterboek* had voortgezet tot aan den tijd van keizer Karel! Hoe veel beter zouden wij dan de geschiedenis van die tijden kennen, hoe veel gemakkelijker zou het ons vallen op dien grondslag voort te bouwen! Het bloote register van *Boergoensche oorkonden*, dat nu wijlen Limburg Brouwer heeft uitgegeven, is uit den aard der zaak minder leerrijk dan de

voortzetting van het *Charterboek* zou geweest zijn, en toch hoe welkom is ons reeds zijn inventaris bij het behandelen van dat tijdvak onzer geschiedenis! Eere dus aan Van Mieris, al zien wij ook met vreugde, hoe hij voor zijn navolger de vlag moet strijken.

Want in beide opzichten, waarin de vergelijking te pas komt, overtreft het *Oorkondenboek* het *Charterboek* verre: in volledigheid en in nauwkeurigheid. Wie zich een denkbeeld wil vormen van den rijkdom van stukken, die voor het eerst in het *Oorkondenboek* zijn ingelijfd, neme het *Register van oorkonden, die in de charterboeken van Van Mieris en Kluit ontbreken*, ter hand, in 1861 door Van den Bergh als de prodromus van zijn groote werk in het licht gezonden, en bedenke bovendien, dat sedert nog een aantal nieuwe stukken opgespoord en bij de reeds genoemde gevoegd zijn. Zij zijn grootendeels aan de verzamelingen en registers van het Rijksarchief ontleend, maar gedeeltelijk toch ook uit allerlei gedrukte werken, inheemsche en vreemde, bijeengezocht. De waarde van al dat nieuwe is natuurlijk zeer ongelijk. Er is veel bij, wat van geen algemeen belang is en slechts voor genealogie en topographie kan dienen, veel ook wat geen onbekende zaken aan het licht brengt en slechts bevestigt wat reeds van elders bekend was. Daarentegen zijn andere bescheiden in menigte voor de geschiedenis, inzonderheid tijdens Floris V, van groot gewicht, zoowel voor de kennis van den staatkundigen toestand van het graafschap en van de betrekking, waarin de graaf tot zijn edelen en steden en tot zijn machtige naburen stond, als vooral voor het inzicht in de toenmalige toestanden der maatschappij, de bebouwing en bedijking van den grond, het vrij worden der landbouwers, de opkomst der steden, de ontwikkeling en aanmoediging van nijverheid en handel. Opzettelijke en om zoo te zeggen uitpluizende studie gedurende jaren achtereen wordt er vereischt om dien schat van berichten te beuren en te schiften, en in samenhang met het van ouds bekende te brengen. Of echter zelfs met behulp van dat alles een geschiedenis van ons graafschap gedurende de 13de eeuw ooit geschreven zal kunnen worden, betwijfel ik zeer. Mij althans is het niet gelukt iets, wat den naam van geschiedenis dier tijden verdient, samen te stellen. Enkele op zich zelf staande gebeurtenissen, door veel gissingen in onderling verband gebracht, ziedaar wat mijns inziens het beste verhaal zal kunnen bevatten, meer niet. Een verworden en verkleurde schilderij, vol gaten en scheuren en op vele plaatsen

overgeschilderd en bedorven: ziedaar wat de historische kritiek te herstellen krijgt. De brokken zijn op zich zelf belangrijk genoeg, maar om er een geheel van te maken moet de restaurateur er te veel van zijn eigen vinding en van zijn eigen hand aan toevoegen. Het oorspronkelijke en echte is voor altijd verloren gegaan. Dit neemt evenwel niet weg, dat de zorg aan het schoonmaken en herstellen van enkele gedeelten te koste gelegd ruim beloond wordt, en dat de arbeid aan het treffende tafereel gewijd zeer aantrekkelijk is; onze verbeelding, de gave van combineeren en vermoeden, de historische intuitie in één woord, vindt daar te doen wat van haar gading is. Als verpoozing van het bestudeeren van later eeuwen, wier geschiedenis uit een overvloed van bescheiden met een groote mate van zekerheid kan worden opgemaakt, en als oefening der geestvermogens, die bij die soort van studie ongebruikt blijven, is het bewerken dier in het duister schuilende en half vergane stof van den voortijd even nuttig als aangenaam. Daarbij komt dan het *Oorkondenboek* onophoudelijk te pas. Zijn schrale maar zekere berichten moeten de wel wat overvloediger maar daarentegen veel minder betrouwbare verhalen der kronieken controleeren en verklaren en aanvullen.

Volledig, zooals het waarlijk heeten mag, omvat toch het *Oorkondenboek* nog niet alles wat bijeen te brengen zou geweest zijn, indien de archieven al wat in hun schoot begraven ligt hadden opgegeven. Gedurig komen er nog enkele bescheiden aan het licht. Eer de laatste aflevering nog gedrukt was, had de uitgever reeds zooveel nieuws bijeen, dat hij zich genoopt zag zonder langer verwijl een supplement aan zijn boek toe te voegen, dat niet minder dan 78 nummers telt. En het zal niet lang duren of er zal een tweede supplement noodig wezen. De stof daartoe groeit gestadig aan. Een ieder onzer, die zich met de geschiedenis van vóór het jaar 1300 bezig houdt, ontmoet nu en dan nog een handvest of een brief, die in het *Oorkondenboek* ontbreekt. Zoo merkte ik dezer dagen een paar stukken op, die aan de aandacht van den geachten uitgever ontsnapt waren, hoewel de vidimussen er van in de latere deelen van het *Charterboek* voorkomen. Het eerste is een brief van Floris V van Sint Margrietendag 1286 [1]); het andere van Sint Martijnsdag in den winter van 1289 [2]). Een derde brief, dien ik insgelijks te vergeefs in het *Oorkondenboek*

1) Van Mieris, dl. III, blz. 373.
2) Van Mieris, dl. II, blz. 482.

heb gezocht, van den 4den dag na Sint Agathe van 1291, Amsterdam betreffende, is in de *Werken van de 2de klasse van het Koninklijk Instituut*, *deel II*, in facsimile afgebeeld.

Van veel meer belang zijn een drietal uitvoerige bescheiden, die geen dagteekening dragen, maar zonder twijfel tot de laatste jaren der regeering van Floris V behooren. Het eerste staat gedrukt in het tweede deel van Van Mieris' *Charterboek* [1]). Het is een bescheid of uitspraak eener commissie omtrent de aanspraken, die de grafelijkheid maken kon op goederen en rechten, die particulieren haar onthielden. De namen der personen, die er in vermeld worden, wijzen uit, dat het stuk tot den tijd behoort, waartoe ik het gebracht heb. Bovendien is het geheel van denzelfden aard als een ander bescheid van gedeeltelijk dezelfde commissarissen, dat de dagteekening draagt van 1 April 1296 en in het tweede deel van het *Oorkondenboek* als N°. 936 is opgenomen. Om zijn historisch belang hadden wij het gaarne nevens het andere op zijn plaats gesteld gezien, al is het ook in het werk van Van Mieris gemakkelijk te vinden; bovendien behoeft de tekst in menig opzicht verbetering en zou ook licht uit de registers van het Rijksarchief verbeterd kunnen worden [2]). Doch veel spijtiger nog is het gemis van twee andere stukken, die nog onuitgegeven op het Rijksarchief berusten, in een register, dat ten opschrift draagt „E. L. 5 1282 Cas. B. Comitis Florentij" [3]). Het eene is een opgaaf van bezittingen, renten en rechten, die sommige edelen van de grafelijkheid in leen hielden. Dat het uit het laatst der regeering van graaf Floris, denkelijk tusschen 1281 en 1284, dagteekent, wordt insgelijks uit de namen der edelen bewezen, die zonder uitzondering in dien tijd leefden. Het is van groot belang, vooral voor de kennis van de leenen en den adel tijdens den graaf, die „der kerlen god" werd genoemd. Uit alles blijkt, dat bij het eind van zijn regeering op de rechten der grafelijkheid veel nauwer toezicht werd gehouden dan te voren, en zoo veel mogelijk terug gevorderd wat door de aanmatiging van particulieren en de zorgeloosheid van 's graven dienaars in vroeger tijd aan het domein was onttrokken. De opgaaf omvat

1) Blz. 61 en vlg.

2) Vgl. dl. VI dezer uitgave, blz. 5 vlg. Het stuk is opnieuw uitgegeven door Fruin in de Bijlagen der Kronijk bij Rott. Historiebladen, N°. 15; ook in het Supplement (van J. de Fremery) op het Oorkondenboek, blz. 262 vlg. (N. v. d. R.)

3) Thans uitgegeven door mr. S. Muller Hz., in Bijdr. en Meded. Hist. Gen, dl. XXII, blz. 90 vlg. (N. v. d. R.)

dan ook niet alle leenen, slechts sommige, waarschijnlijk diegene, waarvan het in twijfel kon worden getrokken of zij leen dan wel eigen goed waren. — Het andere stuk is van niet minder belang. Het bevat een lijst van achterleenen, tot nu toe van het hof van Teylingen gehouden, maar bij het onlangs uitsterven van de rechte lijn van dat geslacht aan den graaf teruggevallen, en voortaan in leen van de grafelijkheid te bezitten. De lange reeks dier achterleenen is een bewijs te meer van de grootheid en rijkdom der oude Teylingen, waarvan, zooals bekend is, ook de machtige Brederoden afstammen. Hoogst waarschijnlijk dagteekent de lijst van na 1284, omstreeks welk jaar Willem van Teylingen overleden is, en van vóór 1290, toen graaf Floris de hofstede van Teylingen met al haar gevolg van achterleenen verlijdde aan vrouwe Katharina van Durbuy, weduwe van heer Albrecht van Voorne, die ze tot aan haar dood in 1328 behield, waarna zij voor de tweede maal aan de grafelijkheid verstierf. Vooral deze beide lijsten verdienen wel te worden uitgegeven; het is zeer te betreuren dat zij geen dagteekening dragen en daarom in het *Oorkondenboek* geen plaats hebben gevonden.

Van meer bescheiden, door anderen opgespoord, zal ik thans niet gewagen. Genoeg reeds om te doen zien, dat mettertijd een nieuw supplement onmisbaar zal worden [1]). Het is te hopen, dat een ieder, die hier of daar iets aantreft wat tot dat kader behoort, daarvan bij tijds Mr. Van den Bergh verwittigen zal, opdat bij het eventueel uitgeven van een toevoegsel zoo weinig mogelijk ontbreken moge.

Gaat in dier voege het nieuwe *Oorkondenboek* het oude *Charterboek* ten opzichte der volledigheid verre te boven: in nauwkeurigheid van uitgave overtreft het dit niet minder. Geen wonder. Van Mieris moest zich vaak vergenoegen met stukken uit gedrukte boeken over te nemen of afschriften over te drukken, die vol fouten staken, dewijl het hem aan ervarenheid en kritiek ontbrak om die misslagen te bespeuren, laat staan te emendeeren. Wat hij vond gaf hij gelijk hij het vond. Hij was nauwlettend genoeg om geen fouten te begaan, als hij de oorspronkelijke stukken gaaf en leesbaar voor zich had, maar verder gaat in dat opzicht zijn verdienste ook niet. Dat Van den Bergh een geleerde van een

1) Ook aan dezen wensch is tegemoet gekomen door de uitgave van James de Fremery, Supplement op het Oorkondenboek ('s Gravenhage, 1901), mede op aandrang van Fruin bewerkt (N. v. d. R.).

anderen stempel is, behoef ik waarlijk niet te betuigen, evenmin dat hij zich bij het uitgeven van het *Oorkondenboek* in zijn volle bekwaamheid toont. Bovendien was hij gelukkiger dan zijn voorganger; hem stonden het Rijksarchief en vele gemeentearchieven open; hij behoefde zich doorgaans met geen afschriften noch afdrukken te behelpen; hij kon de echte bescheiden en de oude registers van 's graven kanselarij gebruiken. Het is niet te zeggen op hoeveel plaatsen de tekst, gelijk Van Mieris dien gaf, verbeterd is. Voortaan mag dan ook niemand meer het eerste deel van Van Mieris aanhalen, hij behoort den lezer naar het *Oorkondenboek* te verwijzen. Ik zeg dit met te voller nadruk, omdat ik na dezen welverdienden en welgemeenden lof er schijnbaar op afdingen ga, en in enkele bijzonderheden ga aantoonen, dat ook met deze uitgaaf de tekstkritiek nog niet gesloten is. Allicht zou het den schijn krijgen, alsof een arbeid, waarop nog zooveel aan te merken valt, niet voldeed aan de eischen, die men er in billijkheid aan stellen mag. Dit is echter zoo niet. Ik weet bij ondervinding, hoe gemakkelijk het is op de zorgvuldigste en verdienstelijkste uitgave gegronde aanmerkingen te maken; hoe moeilijk daarentegen de verdienste en de zorg te waardeeren, zonder welke de uitgaaf niet zoo goed had kunnen zijn. De zeldzame fouten van den uitgever vallen den criticus als van zelf in het oog, maar de talrijke juiste lezingen, die hij zonder diens verklaring niet zou hebben gevonden, ontsnappen hem al licht. Hij loopt dus gevaar zich in te beelden, dat hij, indien hij er zich toe gezet had, beter werk zou hebben geleverd; hij vergeet, dat hij misschien sommige fouten zou hebben vermeden, maar waarschijnlijk in andere zou zijn vervallen, die de uitgever heeft weten te ontgaan. Ik blijve vrij van dien waan; ik wil de aanmerkingen, die ik te maken heb, inbrengen met de bescheidenheid, die tegenover een man als den uitgever van het *Oorkondenboek* betaamt. Ik waarschuw bovendien den lezer niet lichtvaardig te generaliseeren, maar in het oog te houden, dat hier de fouten een zeldzame uitzondering op den doorgaanden regel zijn.

Met recht mag men vorderen, dat, waar oorkonden uit andere verzamelingen worden overgedrukt, de allerbeste uitgaven worden gevolgd. De uitgever van het *Oorkondenboek* voldoet doorgaans aan dien eisch. Het is een zeldzaamheid bij hem een oorkonde te vinden, waarvan een betere tekst in druk bestaat dan dien hij geeft. Dat is echter wel het geval met de oudste handvesten van het waterschap van Rijnland. Hij houdt zich in dezen aan den

tekst, dien Van Mieris er van geeft, hoewel niet veel jaren geleden Meylink een veel beteren geleverd had in zijn welbekend werk over Delfland, en de hoogheemraden bovendien hun archief zonder twijfel volgaarne voor den rijksarchivaris geopend zouden hebben. Evenzoo is het met de oudste handvest van Schieland gesteld. Ook die drukt Van den Bergh af, gelijk hij haar bij Van Mieris vond, zonder het oorspronkelijke stuk in het archief van het waterschap te vergelijken, en zonder te bedenken, dat het reeds naar het oorspronkelijk in de *Rotterdamsche Historiebladen* van Scheffer en Obreen nauwkeurig was overgedrukt. Dat is te spijtiger, omdat de fouten van den nagedrukten tekst niet slechts misslagen tegen de orthographie zijn, maar den zin storen en tot dwaling aanleiding geven kunnen. Als wij b.v. in de handvest van Schieland [1]) lezen „van den bailliuschappen tusschen Schie ende Goude", zou dat meervoud ons doen denken aan meerdere „bedriven" tusschen die twee grenzen; doch in het origineel staat in plaats daarvan „van der Baeliuschepe", hetgeen aan die misvatting geen voet geeft. Als wij in de handvest van Rijnland [2]) lezen, dat graaf Floris „over heeft gegeven over te slane en water, heet die Sperne", begrijpen wij niet wat hier „overgeven" zal beteekenen; lezen wij daarentegen in het oorspronkelijk, dat de graaf „orlof" gegeven had, dan is misverstand niet mogelijk. Ik zou meer diergelijke voorbeelden kunnen aanhalen. De handvesten van Haarlem, om iets te noemen, staan beter in de uitgaaf in folio van 1751 dan in het *Oorkondenboek* afgedrukt. In het algemeen moeten wij het bejammeren, dat de archieven van gemeenten en corporatiën niet meer onderzocht zijn. In stukken, die in de archieven van Dordrecht, van Leiden enz. berusten, komen woorden voor, die den uitgever zelf verdacht schijnen en daarom met een vraagteeken worden aangeduid; waarom in die onzekerheid berust? zij was door een bezoek aan het archief of door een navrage bij een deskundige gemakkelijk op te heffen geweest.

In andere gevallen, waarin de tegenwoordige bewaarplaats van een stuk niet bekend was, heeft de uitgever de gewoonte om op Van Mieris te vertrouwen, en dat niet altijd met recht. Zoo volgt hij b.v. in N°. 583 van het tweede deel den tekst van Van Mieris, hoewel de lezing van Van Leeuwen in de *Privilegiën van*

---

1) Oorkondenb., dl. II, N°. 1066.
2) Ib., dl. II, N°. 583.

Rijnland de voorkeur verdiende. Dat er een nog beter (hoewel altijd nog foutief) afschrift van het verloren origineel in een der registers van Rijnland bestaat, mocht den uitgever onbekend wezen. Somwijlen zien wij met bevreemding aan Van Mieris een gezag toegekend, waarop deze geen aanspraak kan maken. Zoo wordt in het eerste deel, N°. 145 een allerbelangrijkst charter afgedrukt naar een copie in een register van het Rijksarchief „vergeleken met Van Mieris". Maar Van Mieris kan in dezen voor den tekst niet instaan, hij herhaalt slechts wat hij aan anderen had ontleend, een vergelijking met hem is dus inderdaad een vergelijking met zijn zegslieden. Wie dat waren zegt hij zelf: „MS. op perkament van de kerk te Utrecht apud Hedam histor. Ultraj. p. 181. Gecollationeerd naar 't MS. van Bockenberg en Lünig Deutschen Reiks Archivs. Cont. Partis Gener. 11 p. 127". Omtrent het handschrift van Bockenberg en wat Van Mieris daaruit ontleend had zijn wij in het onzekere; waarom dan niet liever met Heda den tekst van het register uit het Rijksarchief vergeleken? Doch nog beter ware het geweest te doen wat Sloet voor zijn *Oorkondenboek van Gelre* gedaan heeft, waarin hetzelfde charter opgenomen is. Hij heeft het afgedrukt naar het *Liber donationum ecclesiae majoris Trajectensis*, waarin een volkomen vertrouwbaar afschrift gevonden wordt.

In het algemeen heb ik bezwaar tegen de gewoonte van Van den Bergh om eenvoudig naar het boek te verwijzen, waaruit hij een stuk overdrukt, zonder iets aan te teekenen omtrent de herkomst van het stuk. In verreweg de meeste van die gevallen worden wij naar Van Mieris verwezen; bij dezen moeten wij dan gaan nasporen, of het oorspronkelijke stuk nog bestaat en waar het dan berust, of anders, naar welk afschrift het is uitgegeven. Waarom den lezer die noodelooze moeite niet bespaard en onder elk stuk zoo beknopt mogelijk opgegeven, wat er betreffende de echtheid en de herkomst geweten dient te worden?

Een andere grief betreft de spaarzaamheid der kritische aanteekening. Op slechts enkele plaatsen waarschuwt de uitgever dat de tekst bedorven is, op nog minder plaatsen waagt hij een poging om de bedorven lezing bij gissing te verbeteren. Had hij zich van alle kritiek onthouden, men zou zijn stelsel kunnen afkeuren, maar er in berusten moeten. Doch van een stelsel is niets te bespeuren. Nu en dan wordt in den tekst achter het verkeerde woord de verbetering tusschen haakjes gevoegd, elders wordt aan den voet der bladzijde een verbetering voorgeslagen.

Maar als dit op enkele plaatsen geschiedt, waarom dan niet doorgaans? Waarom wordt zooveel onaangeroerd gelaten, dat toch blijkbaar corrupt is en met zekerheid hersteld kon worden? Een paar voorbeelden. Wij lezen in deel II, N°. 61, van een stuk lands, gelegen „inter terram domini Walteri de Egmonde et terram Baete relictam quondam Lawardi". Dat hier voor relict*am* relict*e* gelezen moet worden is niet twijfelachtig. Baeta was de relicta, d. i. de weduwe van wijlen Lawardus. In plaats van Baete zal ook wel Barte gelezen moeten worden; in het geheele stuk komt nergens *ae*, overal *e*, voor. — In deel II, N°. 205, vinden wij een dorp „Mencoep" vermeld. Die naam komt nergens elders voor; er zal Nieucoop bedoeld zijn; *men* en *nieu* zijn in handschrift nauwlijks te onderscheiden. In deel II, N°. 32, betuigt de heer van Voorne, dat hij zeker land aan iemand gegeven had: „in allodio quod vulgariter dicitur *harsleen* possidendam". Dat er *harfleen* (Zeeuwsch voor *arfleen*, *erfleen*) gelezen moet worden, zal niemand betwisten, die zich herinnert, dat in een anderen brief [1]) wordt gesproken van „allodium quod *erfleen* vulgo dicitur". Ik zou meer soortgelijke voorbeelden kunnen aanhalen, maar de bovenstaande zijn voldoende om mijn aanmerking te staven. Ik wil alleen nog wijzen op den allergebrekkigsten tekst der meeste oude stadshandvesten. Ook deze worden gegeven gelijk zij in de slordige afschriften van later tijd voorkomen, zonder een enkele poging om ze te herstellen. Aan hulpmiddelen der kritiek zou het hier anders volstrekt niet ontbroken hebben, want de meeste bepalingen komen in meer dan één handvest voor, en de vergelijking met enkele, die in originali tot ons gekomen zijn, doet ons een menigte verbeteringen in de andere, waarvan slechts latere copieën bestaan, aan de hand. Nu het *Oorkondenboek* in dezen voor de tekstverbetering niets heeft gedaan, is het wenschelijk, dat een deskundige zich de zaak aantrekke, en ons een kritische uitgaaf van al die stadshandvesten bezorge: zulk een uitgaaf moet noodzakelijk voor de rechtsgeleerde verklaring den weg banen.

Veel te weinig heeft ook de uitgever gedaan voor een ander hulpmiddel, dat bij het gebruiken en verklaren der oorkonden onmisbaar is; ik bedoel het verwijzen naar de bescheiden, die met elkander in verband staan en elkander wederkeerig ophelderen. Ook daaraan onttrekt hij zich niet geheel, maar hij verzuimt het

1) Deel I, blz. 416.

al te vaak. Aan den kant van mijn exemplaar heb ik reeds een menigte van zulke verwijzingen aangeteekend, welke moeite de uitgever mij en al zijn lezers tegelijk had kunnen besparen. Zelfs daar, waar de verbetering van den tekst het vordert, ontbreekt soms de noodzakelijke verwijzing. Zoo is in deel II, N°. 616 een woord als onleesbaar opengelaten; „an Jans .... lande". Doch in het supplement komt onder N°. 71 een brief voor, die met den vroegeren samenhangt, en waar men leest: „up Jans Lederen lant". Waarom hier althans geen verwijzing? Ik acht het verzuim van diergelijke kritische aanteekeningen en verwijzingen een hoofdgebrek der uitgaaf, die aan haar bruikbaarheid wezenlijk afbreuk doet.

Daarentegen geef ik den uitgever daarin volkomen gelijk, dat hij zich van explicatieve aanteekeningen onthoudt. Die worden door den aard van zijn boek uitgesloten. De eenige onvermijdelijke en gewenschte uitzondering op dezen regel maken de opschriften boven de oorkonden, waarin kortelijk de inhoud wordt saamgevat. Zij zijn meestal bondig en juist. Behalve enkele onachtzaamheden van weinig of geen beteekenis herinner ik mij slechts één enkele misvatting, die den lezer in dwaling zou kunnen brengen. Boven N°. 622, deel II, waarin van het ambacht van Gerard van Velzen, Noirtdike, en de helft „van den tyenden van der Wyke" gesproken wordt, staat in het opschrift „het ambacht van Noordwijk en de helft der tienden van Beverwijk". Wijk, in den brief genoemd, wordt dus hier met Beverwijk verklaard. Nu is het wel waar, dat Velzen onder andere ook van Beverwijk ambachtsheer was, maar waarschijnlijk moet dit toch hier niet onder Wijk verstaan worden. Noordwijk en Noordwijk aan Zee vormen van ouds een en hetzelfde ambacht, en worden dan Noordwijk en Wijk genoemd. Zoo heet het in een brief van 1313 [1]), dat heer Jan van Beaumont in leen ontvangt „het gerecht, beyde hooghe ende leeghe, tote Nortike ende ter Wijc". Noordwijkerhout, of zooals men pleegt te zeggen „Noirtich in den Houte", daarentegen is een ambacht op zich zelf en staat doorgaans onder een eigen heer.

Van groot nut en gemak bij het gebruik van het *Oorkondenboek* zijn ook de met zorg bewerkte registers, die Van den Bergh er aan heeft toegevoegd, een register van plaatsnamen, van personennamen, der voornaamste zaken, van merkwaardige

1) Van Mieris, dl. II, blz. 135.

woorden. Ook hierin staat het werk van Van den Bergh boven dat van Van Mieris, waarin zulke registers ontbreken. Zij zijn voor het gebruik onmisbaar, en, als zij ontbreken, is de lezer wel genoodzaakt ze, hoe gebrekkig dan ook, voor zich zelf te vervaardigen. Wij zijn dus den uitgever ten hoogste verplicht, dat hij zich die alles behalve geringe moeite in ons belang wel heeft willen getroosten. Ik huiver dan ook op dit gedeelte van zijn arbeid aanmerkingen te maken, uit vrees van den schijn van ondankbaarheid op mij te laden. Toch moet ik wel belijden, dat ik ook hier niet alles kan goedkeuren. Vooreerst missen wij er die stelselmatigheid in, die ons tegen het zoeken in den blinde vrijwaart. Om een sterk sprekende proeve te noemen: in het personenregister worden de namen, die met een *s* aanvangen en die met een *z* beginnen, onder één hoofd gerangschikt; te recht, want de spelling is in dit opzicht willekeurig, de naam, die op de eene plaats met een *s* wordt gespeld, wordt op de andere met een *z* geschreven: Zieriksee en Sirixe, Zoeterwoude en Soeterwoude, Zouburch en Subburg enz. komen nevens elkander voor; waarom zou men ze dan ook in het register niet naast elkander plaatsen? Maar als dit in het personenregister geschiedt, waarin ook zoo veel benamingen van ambachten voorkomen, hoe is het dan te begrijpen, dat in het register van plaatsnamen een andere regel wordt gevolgd en daar de *s* achter de *r* en dan de *z* achter de *w* voorkomt? Dat geeft noodeloos verwarring en omslag bij het zoeken. In het personenregister vindt men de ambachtsheeren van Zwijndrecht (dus gespeld) achter de *r* op de *s*-*z*. In het geographisch register vindt men op de *z* niets, alleen op de *s* Swindrecht genoemd. — Een andere onregelmatigheid is het, dat sommige namen volgens de oude spelling, sommige volgens de hedendaagsche in het register voorkomen, zoodat men wel zal doen om telkens op beiden te zoeken. Alleen het aannemen van een vasten regel, waaraan men zich in alle gevallen houdt, kan zulk een verwarring voorkomen. Waarom niet voor alle plaats- en personennamen de hedendaagsche spelling op het register aangenomen, en naar het zoo gespelde woord verwezen zoo dikwerf een afwijkende spelling voorkomt? Anders weet de lezer niet waar hij zoeken zal, want zoo velerlei spellingen van denzelfden naam zijn in gebruik, dat, als men naar die alle moet omzien, aan het zoeken geen einde komt. Om een voorbeeld te noemen. Het dorp Noordwijk heet in oude stukken nu eens Nortich, dan weer Noirtich, of Nortteke, of Nordike, of Nortga. Indien al die

schrijfwijzen in het register voorkomen met aanhaling van de weinige brieven, waarin de naam dus gespeld wordt, is men verplicht, zoo men weten wil waar er van het dorp gesproken wordt, op al die verschillende spellingen te zoeken. Hoeveel eenvoudiger zou het zijn op den naam van Noordwijk alle oorkonden te citeeren, waarin van het dorp gewag wordt gemaakt, en naar dat algemeene hoofd overal te verwijzen, op Nortich, op Noirtich enz.! Voor sommige plaatsen schijnt Van den Bergh zich werkelijk aan dien regel te houden; voor andere daarentegen wijkt hij er van af. Kortom om zeker te gaan, dat men alle bescheiden bijeen heeft waar van een en denzelfden persoon of van een en dezelfde plaats sprake is, moet men zich veel zoeken getroosten, dat een betere inrichting der registers ons had kunnen besparen. — Dat verder de registers niet volledig zijn, spreekt bijna van zelf. Van sommige namen is het onzeker, of zij een dorp dan wel een hoeve of een kamp lands aanduiden; zulke zijn niet altijd opgenomen. Wij mogen dit den uitgever niet euvel duiden, maar in het gebruik is het toch een last. Ik meende mij te herinneren ergens den naam van „de Mersche" (de Morsch langs den Rijn beneden Leiden) te hebben aangetroffen; ik had gelijk, want hij komt in deel II op N°. 92 voor, maar hoe ik zocht, in het register kon ik hem niet terugvinden. Een ander gebrek, dat zich even goed laat verontschuldigen, is, dat de oorkonden niet worden aangeteekend, waar een persoon of een plaats wel bedoeld maar niet bij zijn naam genoemd wordt. Ik wilde de plaatsen naslaan, waar van het huis te Reviere gewag wordt gemaakt; ik vond er een enkele in het register, al de overige waren voorbijgegaan om reden dat de naam zelf daar niet voorkwam.

Nog minder bevredigend zijn de registers der gewichtigste zaken en der merkwaardigste woorden. Bij het bepalen van wat merkwaardig en gewichtig is, komt zooveel subjectiviteit in het spel, dat het onmogelijk is hierin allen te voldoen. Zoo ergens dan geldt hier de regel: liever te veel dan te weinig. Van den Bergh had zeker meer kunnen geven dan hij gedaan heeft, zonder van overdrijving beticht worden. Zijn *finieren* voor betalen, *custum* voor rente, *custing* voor eed, *orconde* voor getuige niet opmerkelijk? Verdiende vooral *warandia* niet vermeld? Voor ons *garandeeren* zeide men oudtijds *waren*; verder *warende zijn*, *warent zijn*, *warandiam dare*. Van al die wijzigingen vindt men in het register alleen *warent* aangeteekend.

Maar genoeg en misschien reeds te veel. Want het zou kunnen

zijn, dat men òf mij van vitterij beschuldigde, òf den hoogst verdienstelijken arbeid van mijn vriend miskende. Dat laatste zou mij vooral leed doen. Want mijn doel met deze aankondiging was geen ander dan de aandacht opnieuw op een werk te vestigen, dat de beoefening onzer vroegste geschiedenis zoozeer bevordert, en, hoewel geenszins vrij van gebreken, toch verre overtreft al wat wij vroeger van die soort van boeken bezaten. Moge het binnen een niet al te lang tijdsverloop door even bekwame handen worden vervolgd, en mogen bij die voortzetting de aanmerkingen, die ik mij heb veroorloofd, voor zoover zij gegrond blijken te zijn, worden behartigd.

(Bijdragen voor Vaderl. Gesch. en Oudheidkunde, N. R., dl. VIII, blz. 54 vlg.)

GRONDBEZITTINGEN DER ABDIJ VAN ECHTERNACH OP WALCHEREN.

(1892.)

Het is een bekende zaak, dat de abdij van Echternach nabij Trier, door den apostel der Friezen St. Willebrord gesticht en in diens testament goedgunstig bedacht, van ouds vele goederen in Zeeland had liggen, die grootendeels indertijd aan den apostel door geloovigen waren geschonken en door hem aan haar overgedragen [1]). Verschillende oorkonden, hierop betrekkelijk, zijn uitgegeven en in het *Oorkondenboek* van Van den Bergh overgedrukt. Ik kan volstaan met slechts ééne aan te halen, van 1161 [2]), waarbij paus Victor IV de abdij handhaaft in het bezit o. a. der „possessiones in maritimis locis, scilicet in Walichra, in Schalda, in utraque Bevelanda, in Brunisila". Blijkbaar worden bedoeld Walcheren, Schouwen, Noord- en Zuid-Beveland en Borselen.

Welke die goederen waren, hoe uitgestrekt en hoe gelegen, was ons echter onbekend, totdat te Parijs in de Bibliothèque nationale in een der handschriften, die van Echternach afkomstig zijn (N°. 9536), een fragment van een goederenlijst der abdij ontdekt werd. Dat handschrift draagt den titel: *Continet Augustinum de concordia et consensu euangelistarum; eiusdem librum sermonum de verbis Domini in* LX *capitula distinctum.*

Omtrent den tijd, waaruit het dagteekent, geeft de volgende kantteekening op f°. 2 verklaring: „Domnus abbas Godefridus obtulit hunc librum sancto Willibrordo suisque ibi Deo servientibus".

---

1) Over de verwikkelingen tusschen Echternach en de oude graven van Holland heeft J. Kappeyne van de Coppello uitvoerig gehandeld; zie zijn opstel: Hecmundensia in Bijdr. voor Vaderl. gesch. en oudheidh., 3de reeks, dl. V, blz. 1 vlg.

2) Oorkondenb., dl. I, N°. 141, vgl. N°. 176.

Want daar twee abten van den naam van Godfried de abdij in de 12de eeuw bestuurd hebben [1]), en het schrift ontegenzeggelijk op dien tijd wijst, moet het handschrift uit het laatst der 11de of uit het begin der 12de eeuw dagteekenen.

Op de laatste folio's, 265 en 266, komt de goederenlijst voor, waarom het ons thans te doen is. Blijkens het schrift kan ook zij van niet veel later tijd zijn. Ik ontleen deze gegevens aan een belangrijk opstel van Ad. Reiners, *Les manuscrits de l'ancienne abbaye d'Echternach, conservés à la Bibliothèque nationale de Paris*, voorkomende in het 40ste deel der *Publications de l'Institut de Luxembourg*, p. 12 suiv. Van ons handschrift wordt gehandeld op p. 39.

Nog voordat Reiners op het handschrift met haar goederenlijst de algemeene aandacht vestigde, had in 1883, op verzoek van prof. K. Lamprecht te Bonn, dr. Löwenfeld reeds een afschrift van die lijst genomen, met het doel om haar uit te geven. Onvoldoende kennis van de topographie van Zeeland belette den hoogleeraar evenwel zoo dadelijk aan zijn voornemen gevolg te geven. Het duurde tot 1889 eer hij zich de medewerking van een Hollandsch geleerde, prof. J. H. Gallée te Utrecht, verwierf en met diens gewaardeeede hulp de uitgaaf bezorgde in de door hem en prof. F. Hettner geredigeerde *Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte und Kunst* [2]).

Wat bij het doorzien der lijst terstond in het oog valt is haar onvolledigheid. Zij eindigt boven aan een bladzijde, in het begin van een nieuwen volzin, en voordat zij van de goederen op Schouwen, Beveland en Borselen iets heeft gezegd. Het is zelfs de vraag, of zij wel geheel Walcheren heeft afgehandeld. Wat zij van Domburg en de vier andere dorpen opgeeft, heeft ook niet veel te beteekenen. Alleen over Westmunster en Noordmunster is zij breed en uitvoerig; daar schijnt de abdij haar meeste Zeeuwsche bezittingen gehad te hebben.

Gelukkig zijn voor ons die twee ambachten juist bijzonder belangrijk. Op hun beider grondgebied is de stad Middelburg, lang de eenige en steeds de hoofdstad van het gewest, gesticht en uitgebouwd. Voor de topographie dier stad en van haar omtrek kan onze lijst belangrijk worden, als zij met meer kennis van

---

1) Namelijk Godfried I van c. 1122 tot 1147, en Godfried II van 1181 tot 1210 (zie Stramberg, Metropolis Ecclesiae Trevericae, vol. I, p. 530).

2) Hier volgen in het oorspronkelijke artikel een paar opmerkingen over de wijze van uitgave en daarna de lijst zelf. Daarna komt dan wat hier verder is overgenomen. (N. v. d. R.)

zaken, dan waarop ik mij beroemen kan, bestudeerd wordt. Die studie zij aan de deskundigen aanbevolen [1]).

Van Middelburg wordt in de lijst niet bij name gewag gemaakt, maar wel door duidelijke aanwijzing, die dan ook aan de uitgevers niet ontsnapt is, en wel in N°. 27. Twee meten bij Willem Hugenzoon in gebruik, wordt daar gezegd, liggen binnen den wal, binnen de vesten, ongetwijfeld de vesten van Middelburg, al worden die meten ook tot Westmunster gerekend. De overige goederen in dit ambacht liggen zeker ook in de onmiddellijke nabijheid en als onder den rook der stad.

Opmerkelijk zijn die drie, bij elkander behoorende, namen: Westmunster, Noordmunster en Middelburg. Munster is monasterium, gezamenlijke woning van kanunniken of van monniken. Waarschijnlijk hier van eerstgenoemden. Denkelijk waren aan de parochiekerken der twee ambachten al zeer vroeg meerdere geestelijken verbonden, die te zamen bij de kerk woonden [2]). Dat de eene West-, de andere Noordmunster heet, wijst op zeker verband tusschen beiden [2]); en dat twee zoo aanzienlijke kerken zoo dicht bijeen liggen bewijst, dat de streek toen ter tijd reeds dicht bevolkt was. Tusschen de twee in, of beter gezegd ten oosten van Westmunster en ten zuiden van Noordmunster, verrijst Middelburg, met een duidelijk sprekenden naam. Burg beteekent ongeveer hetzelfde als poort: poorters en burgers, oppidani en burgenses, zijn namen die met elkaar verwisseld worden [3]). Als het in deze streek gegaan is gelijk doorgaans in Holland, dan is het gehucht, waaruit de stad opgroeide, oorspronkelijk gebouwd op het gebied der beide aangrenzende ambachten of van een van beiden, en daaraan vervolgens bij grafelijk privilege onttrokken, om later steeds te worden uitgelegd te hunnen koste. De stad had natuurlijk haar eigen kerk, waarschijnlijk ook een munster, die later evenwel in een klooster veranderd werd door bisschop Godebald van Utrecht. „Hic etiam episcopus", zegt Beka [4]), „regulares canonicos habitantes Middelburgi apud Walachriam propter inordinatam eorum conversationem expulit et religiosos monachos ordinis Praemonstratensis de coenobio S. Michaelis

1) Vgl. in Archief van Zeeland, dl. I, afl. 1, blz. 47 vlg., de verhandeling van Paspoort van Grijpskerke.

2) In 1188 behoorden bij de kerk van Westmunster drie geestelijken, „tres sacerdotes" (Oorkondenb. van Holl. en Zeel., dl. I, N°. 166).

3) In de Latijnsche keur van 1217 heeten de poorters van Middelburg nu eens oppidani, dan weer (en meestal) burgenses.

4) Bij Buchelius, p. 45.

Antwerpiensis illic attulit". Later, wanneer is niet bekend, werd dat klooster tot een abdij verheven. In alle geval is dit geschied voordat onze lijst werd opgemaakt, want daarin komt onder N°. 47 al de „abbas S. Mariae" voor. Haar kerk was tevens van ouds de parochiekerk der stad. Maar lang heeft het niet geduurd of de stad had haar gebied zóó wijd uitgezet, dat de munsters der beide aangelegen ambachten binnen haar vesten lagen. Wanneer dit geschied moge zijn, is al weer niet te bepalen, zelfs niet op goede gronden te gissen. Zeker is het dat althans in 1284 [1]), zoo al niet in 1268, de Noordmunster binnen Middelburg ligt, en in 1307 [2]) de beide munsters. En niets wettigt het vermoeden, dat de inlijving eerst kort voor deze tijdpunten zou hebben plaats gegrepen. Waarschijnlijk dagteekent onze lijst van vóór de inlijving; beide ambachten worden nog als zelfstandig genoemd, en bij de inlijving schijnt Westmunster geheel in de stad te zijn opgegaan: in de oudste rekening der grafelijkheid van Zeeland, van 1317, komt nog wel Noordmunster maar niet meer Westmunster onder de ambachten van Walcheren voor. Daarentegen vinden wij al vroeger, in 1289 [3]), een Middelburger ambacht genoemd, dat wel het deel van Westmunster, dat buiten de vesten gebleven was, zou kunnen wezen [4]). In onze lijst wordt van de munsterkerken geen gewag gemaakt, maar een van haar wordt toch als bestaande aangeduid in N°. 26. Zekere Doedijn, daar genoemd, had namelijk een landgoed geschonken voor de helft aan St. Willebrord, dat is aan de abdij van Echternach, en voor de wederhelft aan St. Maarten, dat is aan den Westmunster. Van Sint Pieter of den Noordmunster wordt niet gesproken.

Wel hooren wij van een ander gesticht uit dezelfde buurt. Onder Koudekerk wordt gesproken (in N°. 67) van een goed „in terra Hospitalium". De Duitsche orde, domus hospitalis, bezat namelijk, stellig sedert 1273 maar denkelijk reeds veel vroeger, een huis op Walcheren te Zandvoort, waarvan uitdrukkelijk gezegd wordt, dat het nabij Middelburg gelegen was [5]), en waaraan Floris V in 1284 het patronaat schonk „ecclesiae de Nortmonster in Middelburg", dat hem en zijn voorgangers had toebehoord,

1) De Geer, Archieven der Duitsche Orde, N°. 548; vgl. N°. 543.

2) Ib., N°. 554.

3) Oorkondenb., dl. II, N°. 676.

4) Misschien wordt hetzelfde bedoeld in de Middelburgsche keur van 1254 onder „land binnen der chore van Middelburg".

5) „Domus Theutonica in Santvorde iuxta Middelburg" (De Geer, N°. 547).

denkelijk omdat een van dezen de stichter der kerk was geweest.

Nog een bijzonderheid trekt onze aandacht. In oorkonden uit de 13de en 14de eeuw hooren wij in Middelburg twee wijken onderscheiden: den Westoever en den Oostoever. Het zal de Arne zijn, die dus het stadsgebied in tweeën verdeelt [1]). In 1301 heeft 's graven zoon Jan, de oudste zoon van Jan II van Henegouwen, een twist te beslechten, „die roerende is tusschen die van Westover aen die eene en die van Oostover aen die andere zijde" [2]), en in een grafelijkheidsrekening van 1342 komen de lombarden van Oostover en die van Westover in Middelburg nevens elkander voor [3]). Uit onze lijst bemerken wij, dat de onderscheiding der twee oevers ook buiten de vesten der stad van ouds in gebruik was. Gedurig vinden wij bij plaatsen aangeteekend, dat zij òf „ubter west-", òf „ubter ost-uver" liggen; maar nog vaker vinden wij de „nort-" en de „sut-uver" genoemd [4]). Dit lijkt vreemd; maar zoo de oude loop der Arne nog voortduurde, zouden wij misschien de verklaring hiervan vinden in de kronkelingen en wendingen, die het riviertje gemaakt kan hebben, zoodat het nu eens van noord naar zuid, dan weer van oost naar west scheen te vloeien.

Buiten de ambachten en de dorpen is geen plaats, in de lijst genoemd, van elders bekend. Zelfs in de grafelijkheidsrekeningen, waar wij wachten zouden er althans enkele aan te treffen, komen zij niet voor. Het schijnen dan ook slechts landgoederen te zijn waarvan gesproken wordt, en die gedeeltelijk in verloop van tijd onder verschillende eigenaars verdeeld zijn geraakt. De uitgangen zijn veelal bekende naamwoorden van soorten van land of van woning: *mede* (of made) en *gers*, beiden weiland, *werve*, *hof*, *heim*, *hem* en als verkleinwoord *heimkin*. Het eerste gedeelte van den plaatsnaam is dan ook doorgaans de eigennaam van hem, aan wien het land of het erf thans toebehoort of voorheen toebehoord heeft. Terra S. Willibrordi, in de volkstaal Willebrordsheim of -heimkin, beteekent natuurlijk land of erf van de abdij van Echternach, door haar patroon vertegenwoordigd. De overige eigen-

1) In de keur van Middelburg § 24 lezen wij: „agger et portus, id est Arne". — Gallée zegt, dat de Arne de grensscheiding tusschen West- en Noordmunster was. Ik geloof, dat hij zich hierin vergist: de Arne vloeide *door* beiden.

2) Bij Van Mieris, dl. II, blz. 20, 23.

3) Hamaker, Rekeningen van Zeeland, dl. II, blz. 211, 301.

4) Gallée vergist zich, geloof ik, waar hij zegt: „*wer* in nortwer, sutwer scheint *gegen hin* zu bedeuten". Naar mijn gevoelen is *wer* slechts een andere schrijfwijs voor *uver*; de dubbele w in de plaats van twee u's.

namen zijn voor een deel uit andere Zeeuwsche oorkonden bekend genoeg, voor een ander deel schijnen zij bedorven te zijn. Vele plaatsnamen geven alleen de grootte van het grondstuk in de gewone landmaat, de mete of het gemet, op: Tweegemet, Driegemet, Vierdehalfgemet enz. Diergelijke benamingen zijn te allen tijde in alle deelen van Zeeland zeer gewoon. De mete is het 200ste van de hevene, en bestaat uit 300 roeden. Zij heet in het Latijn der oorkonden doorgaans *mensura*, en onder dien naam komt zij ook op onze lijst gedurig voor.

Vreemd daarentegen is de vertaling van *roede* in plaats van door *virga*, hetgeen anders in onze oorkonden de vaste benaming is, door *hasta*. Wel kent Ducange dat woord ook in de beteekenis van *modus agri*, maar de voorbeelden, die hij aanhaalt, zijn enkel aan Fransche oorkonden ontleend. In een Hollandsche of Zeeuwsche oorkonde heb ik het in dien zin nooit aangetroffen. Buitendien komt hier, in de lijst, eerst duidelijk aan het licht, wat voor maat, van welke grootte, de hasta werkelijk is. Eindelijk blijkt thans ook overtuigend, wat trouwens reeds zeer waarschijnlijk was, dat de roede, de niet scherp gepunte lat, slechts de opvolger en de plaatsvervanger is van de oorspronkelijke speer. Reeds de Romeinsche jurist Gaius [1]) had dit beweerd: „festuca.... quasi hastae loco, signum justi dominii".

Met zekerheid kunnen wij uit de lijst alleen niet besluiten, dat in den tijd, waaruit zij dagteekent, de benaming van hasta in Zeeland de gebruikelijke was: de opsteller kan een term hebben gekozen, dien hij in zijn streek, de buurt van Trier, in gebruik vond. Maar toch geeft de woordenkeus grond om te vermoeden, dat de lijst van vóór den tijd dagteekent, waaruit onze meeste reeds vroeger bekende oorkonden, die de benaming niet gebruiken, afkomstig zijn. En dat vermoeden wordt nog bevestigd door de munt, die wij tijdens het stellen der lijst in omloop vinden. Naast het pond (het pond tornoois ongetwijfeld) met zijn onderdeelen van schellingen en penningen: solidi, denarii, obuli, dat reeds in een brief van 1294 „Walcherken payment" heet [2]), vinden wij ook nog de mark en het lood gangbaar. Ik zou meenen, dat de mark in Zeeland tot een ouder tijdperk dan het pond behoort, en eerst allengs daardoor verdrongen en vervangen werd. In een keur van Middelburg van 1271 komt de Hollandsche mark nog

1) Lib. IV, 16 i. f.
2) Oorkondenb., dl. II, N°. 871.

voor als de munt van den kramer: „quicunque duas marcas Hollandiae vel amplius valens de foro ad forum attulerit" 1). In de grafelijkheidsrekeningen daarentegen wordt niet anders dan met ponden penningen gerekend. De ferto, die ook in de keur van Zeeland van 1258 2) genoemd wordt, heet in de landstaal vierdonc, dat is wat wij een kwart noemen, en kan dus een kwart van verschillende grove munten wezen. Wij vinden in de oorkonden van Keulsche, maar ook van Vlaamsche gesproken. Eenig daarentegen staat in onze lijst de settin, in de beteekenis van een zevental penningen; in Hollandsche en Zeeuwsche oorkonden is mij die benaming niet voorgekomen. Wel die van het gelijksoortige cysein, zestal penningen 3), naar analogie waarvan ons dozijn nog steeds in gebruik is gebleven.

Vatten wij al deze bijzonderheden, die tot tijdsbepaling der lijst dienen kunnen, te zamen, dan komen wij evenwel niet tot grooter nauwkeurigheid, dan waartoe ons het schrift en de naam van den schenker van het boek aan de abdij van Echternach reeds gebracht hadden: de lijst moet van de 11de of 12de eeuw dagteekenen.

Een opschrift, waaruit haar eigenlijke aard blijken kan, draagt de lijst niet. Waarschijnlijk wijst zij aan welke bezittingen, en vooral welke inkomsten, de abdij in Zeeland bezat op het tijdstip toen zij werd opgemaakt. Zij zal het kort begrip wezen van een aantal giftbrieven en contracten in het kloosterarchief berustende. Wij kenden al van vroeger soortgelijke lijsten van de abdij van Egmond, om niet te spreken van de veel uitvoeriger van Fulda. De leerrijkste ter vergelijking is misschien die, welke uit het cartularium van Egmond in het *Oorkondenboek* is overgenomen 4), en die gerekend wordt tot de 11de eeuw te behooren. Wij vinden daarin al dadelijk de opheldering der formule, die achter menigen post op onze lijst gevoegd staat: „post cuius mortem libera est terra". Want daar vinden wij in gelijken zin: „post obitum eius ad prefatum locum Hecmundam pertinebit". Mijns inziens moeten wij ons de zaak dus voorstellen: iemand heeft een stuk land aan de abdij geschonken, onder voorwaarde dat zijn zoon of de bruiker of diens erven levenslang op het goed zullen mogen blijven, tegen betaling eener vaste huursom 5). Nu

1) Oorkondenb., dl. II, N°. 212.
2) § 82.
3) Oorkondenb., dl. II, N°. 1074.
4) Ib., dl. I, N°. 90.
5) Vgl. ib., dl. I, N°. 26.

is het opmerkelijk, dat in de 18 eerste posten van die vaste sommen steeds gezegd wordt, dat de bruiker ze geven *zal* (dabit), terwijl in de volgende doorgaans wordt gezegd, dat hij ze betaalt (solvit). Ik zou echter niet durven beweren, dat aan die verschillende uitdrukkingen een verschillende beteekenis moet worden gehecht. Wat van het grondstuk binnen de vesten van Middelburg staat aangeteekend: „sed terra nequaquam est libera", zullen wij zoo moeten opvatten, dat de pacht, die er voor betaald wordt, een erfpacht is, die met den dood van den bruiker niet ophoudt. En als die opvatting juist is, verdient het zeker onze aandacht, dat dit alleen met het goed in de stad het geval schijnt te zijn. Daarentegen wordt van acht meter in Nortmunstre (N°. 45) gezegd: „et terra est libera", hetwelk zal beteekenen: het is voor niet langer dan het loopende jaar verhuurd.

Niet zoo duidelijk is wat wij te verstaan hebben onder een „casa domus liberae" (N°. 44). Als wij het opvatten in den zin, waarin wij van vrij land hoorden spreken, zullen wij moeten aannemen, dat het bedoelde huis onvoorwaardelijk aan de abdij behoort; en zoo schijnen het ook de uitgevers te verstaan. Ik voor mij twijfel echter of dit juist is, en acht het waarschijnlijker, dat hier de vrijheid niet ten opzichte van de abdij maar van den huisbewoner bedoeld wordt. Niets toch is gewoner dan dat iemand grond uitgeeft ter bebouwing, onder voorwaarde dat hij den eigendom van den grond behouden en daarvoor van den landbouwer een zekeren tins jaarlijks ontvangen zal. Gesteld zoo iemand heeft zijn recht aan de abdij geschonken, dan heeft de bewoner voor het erf, waarop hij gebouwd heeft, voor de casa, aan de abdij te betalen, maar het huis zelf heeft hij vrij. Vatten wij den volzin zoo op, dan wordt ons ook N°. 47 duidelijk. De abt van Middelburg bezit een huis, waarin Engeram woont, maar waarvan de grond toebehoort aan de abdij van Echternach; voor die casa is hij derhalve tins verschuldigd. Een ander, Hugo Deinartszoon, betaalt een gelijk bedrag voor de „casa domus suae". Het huis, dat hij misschien zelf heeft gebouwd, heeft hij vrij, maar de grond, waarop hij gebouwd heeft, behoort aan de abdij en daarvoor heeft hij aan deze pacht te betalen.

Tot meerdere opmerkingen geeft mij voor het oogenblik de goederenlijst van Echternach geen aanleiding.

(Bijdr. voor Vaderl. Geschiedenis en Oudheidkunde, Derde Reeks, Dl. VI, blz. 291 vlg.)

HET GRAVENREGISTER UIT HET ADELBERTSBOEK DER EGMONDER ABDIJ [1]).

(1889.)

Sedert Kluit in de vorige eeuw het *Chronicon Egmundanum* in het licht gaf, is onze kennis van de oudste geschiedenis der abdij en van het graafschap, welks vroegste herinneringen zij bewaarde, niet weinig toegenomen. Het handschrift is teruggevonden der *Annales* (door den uitgever Pertz *Annales Xantesses* en *Egmundani* gedoopt), dat, omstreeks het jaar 1100 van elders, denkelijk uit de buurt van Trier, waar een telg van het gravenhuis de waardigheid van aartsbisschop had bekleed, in de abdij van Egmond ingebracht, aldaar later werd vervolgd met aanteekening van het voornaamste, dat sedert aan haar en aan het graafschap overkwam, en dat bovendien, wat den vroegeren tijd betreft, werd omgewerkt (in het *Chronicon*) en vermeerderd met het weinige, dat van de vroegste geschiedenis van abdij en graafschap in herinnering was gebleven. Eindelijk zijn in een cartularium, dat in den tijd van Kluit zoek was doch thans in het Rijksarchief berust en dat in het midden der 15de eeuw in de abdij was samengesteld, afschriften gevonden van die zelfde overoude gedenkstukken, waaraan het *Chronicon* zijn toevoegsels tot de *Annales* ontleend had. De grondvesters onzer aloude geschiedenis, Bockenberg, Dousa, Scriverius, hadden die gedenkschriften gekend en op hun wijze gebruikt; later waren zij verlegd en uit het oog verloren, totdat onze eerste rijksarchivaris, Van Wijn, omtrent het begin dezer eeuw ze op nieuw aan den dag

---

1) Geschreven naar aanleiding van de artikelen van Pols en Kappeyne van de Coppello, in Bijdr. voor Vaderl. Gesch. en Oudheidkunde, 3de Reeks, dl. IV, blz. 128 vlg. en 3de Reeks, dl. V, blz. 1 vlg.

bracht. Het duurde toen nog een halve eeuw, eer Bakhuizen van den Brink, de tweede stichter van het Rijksarchief, het belangrijkste, dat is te zeggen het eerste, gedeelte van het cartularium door den druk gemeen maakte, met het plan, dat hij helaas niet heeft uitgevoerd, om ook wat hem van het overige belangrijk scheen mee te deelen.

Een opstel van Mr. Kappeyne heeft onlangs de herinnering verlevendigd aan den even leerrijken als vermakelijken strijd, die bij het uitgeven dier *Hecmundensia* tusschen hem en zijn vriend den uitgever werd gevoerd. Ongelukkig had de strijd plaats toen het werk van Bakhuizen reeds in druk stond, en konden bij gevolg de uitkomsten, waartoe hij geleid had, slechts in een *Naschrift* worden meegedeeld. Op verschillende punten namelijk was Bakhuizen genoopt geworden om zijn beschouwing naar die van zijn bestrijder te wijzigen, en dit wilde hij nu onverwijld ter kennisse brengen van zijn lezers. Hij deed het met zijn gewone helderheid; maar toch wordt er van den lezer meer aandacht en inspanning vereischt, dan hij gewoon is aan tijdschriftartikels te besteden, om de inleiding met het naschrift tot een wel sluitend geheel in zijn gedachten te verwerken. Nog veel moeilijker valt het hem het betoog van Kappeyne uit hetgeen Bakhuizen er van te berde brengt in zijn samenhang te overzien. Het was dan ook een even nuttig werk als het een aangename verrassing was, dat Kappeyne heeft verricht, door zooveel jaren later ons nog zijn gevoelen in alle bijzonderheden te ontvouwen.

Een der punten van geschil, waarop Bakhuizen door zijn vriend niet overtuigd was maar in het *Naschrift* zijn meening volhield, betreft de vraag, of de historische aanteekeningen van het Evangeliënboek, waarmee het cartularium aanvangt, door den samensteller van dat cartularium onmiddellijk uit het Evangeliënboek waren afgeschreven, dan wel door hem reeds overgeschreven waren gevonden aan het hoofd van het Adelbertsregister, dat hij er op laat volgen, en daaruit overgenomen. Kappeyne beweerde en beweert nog steeds het laatste; Bakhuizen hield het eerste vol. Het verschil is van meer belang dan men zoo dadelijk zou meenen. Immers volgens beide geleerden zijn de Evangeliën-aanteekeningen, zooals zij in het cartularium voorkomen, niet vrij van latere toevoegsels en inschuifsels, en nu is het van belang te weten, van wien die afkomstig zijn: van den Registrator — zoo noemen zij den steller van het Adelbertsregister, dien zij in de eerste helft der 12de eeuw plaatsen, — of van den Compilator

van het cartularium, die drie eeuwen later leefde. Naar mijn bescheiden oordeel had Bakhuizen gelijk met op dit punt niet toe te geven. Op zich zelf beschouwd schijnt mij zijn redeneering bondiger dan die van zijn tegenstander, en zij vindt thans bovendien een krachtigen steun in de ontdekking van Pols, dat wij, zonder het te weten, nog een ander afschrift van den aanvang van het Adelbertsregister bezaten in een handschrift van Balduinus de Haga, Egmonder monnik uit de eerste helft der 16de eeuw. In dat afschrift ontbreken namelijk de aanteekeningen uit het Evangeliënboek, en er is geen reden te bedenken, waarom Balduinus die zou hebben overgeslagen, indien hij ze vooraan in het Adelbertsregister had aangetroffen. Daarbij komt nog, en dit is vooral opmerkelijk, dat in het afschrift van Balduinus het Adelbertsregister vrij is van verschillende invoegsels, waarmee het in het cartularium vermeerderd staat en die wij dus aan den Compilator daarvan mogen toeschrijven; waaruit volgt dat de soortgelijke toevoegsels in de Evangeliënaanteekeningen waarschijnlijk ook aan den Compilator en niet aan den Registrator zijn toe te kennen.

Dit te weten is inderdaad van gewicht. Maar betrekkelijk zijn toch de toevoegsels in de Evangeliënaanteekeningen niet talrijk en niet storend. Daarentegen is het Adelbertregister, zooals het in het cartularium wordt gevonden, vol inschuifsels, die ons wel degelijk bij ons onderzoek in den weg staan. Het register vangt aan met een soort van korte kroniek der Hollandsche graven in hun betrekking op de Egmonder abdij, omstreeks het jaar 1120 opgesteld; wat in deze oorspronkelijk, wat inlassching van later tijd zijn mag, moet tot klaarheid zijn gebracht, voordat wij er met zekerheid op kunnen voortbouwen. De ontdekking van Pols komt ons hier bijzonder te stade. Buitendien helpt zij ons een andere vraag oplossen, die naar de echtheid of onechtheid van het veel besproken charter van 1083 [1]), waarin insgelijks een proeve van Gravenregister voorkomt. Op grond vooral van het door hem ontdekte afschrift van Balduinus komt Pols tot het besluit, dat dit charter onecht moet zijn, — een besluit, waartegen het opstel van Kappeyne weer bepaaldelijk gericht is [2]).

Wie het Gravenregister en de latere invoegsels daarvan in één oogopslag overziet, zal mij, geloof ik, toestemmen, dat zij niet beantwoorden aan de voorstelling, die Kappeyne, zonder het

1) Oorkondenb., dl. I, N°. 89.

2) Hier volgt in de oorspronkelijke uitgaaf de tekst van het Gravenregister.

handschrift van Balduinus door eigen aanschouwen te kennen, er zich van gevormd had. Zij kunnen kwalijk de kantteekeningen van een Continuator zijn, welke de Compilator van het cartularium ingelascht, Balduinus daarentegen verwaarloosd zou hebben. Waarom zou Balduinus, iemand die eenvoudig uit allerlei handschriften kopieert wat hij de moeite waard acht om in zijn verzameling te worden opgenomen, de verbeteringen en toevoegsels, die hij op den kant vond opgeteekend, ter zijde hebben gelaten? Zoo iets ligt geenszins in den aard van hem en zijns gelijken. Daarenboven een blijkbare kantteekening van later tijd, die namelijk betreffende de grens tusschen de tienden in Delfland en in Schieland [1]), heeft hij evenmin verwaarloosd als de Compilator. Waarom zou hij het dan de overige hebben gedaan, als hij ze werkelijk in het handschrift had aangetroffen? Zeker, het is mogelijk dat er meer dan één exemplaar van het Adelbertsregister in de abdij voorhanden is geweest, één met aanteekeningen van dezen of genen, door den Compilator in het cartularium opgenomen, en één zonder aanteekeningen, dat Balduinus heeft afgeschreven. Maar dan zou het nog altijd de vraag zijn, van wanneer

1) Met volle recht heeft Bakhuizen de woorden, die ik in het Gravenregister (Bijdr. voor Vaderl. Gesch. en Oudheidkunde, Derde Reeks, dl. V, blz. 197) op zijn voorbeeld cursief heb laten drukken, voor een bij vergissing in den tekst geraakte kantteekening van later tijd verklaard. Toen het Gravenregister werd opgesteld, was de naam van Schieland nog niet in gebruik, en bestond zelfs waarschijnlijk de scheiding tusschen Delfland en Schieland nog niet eens. Hij heeft ook naar mijn oordeel de beteekenis en bedoeling der glosse juister gevat dan Kappeyne na hem. Volgens dezen „wil zij niet zeggen, dat het zwet het tiendblok in tweeën scheidt, maar dat het van dat blok het scheid is" (blz. 32). Volgens Bakhuizen daarentegen (blz. 203) „hebben wij hier een aanwijzing van de oude grens van Delfland en Schieland, die van de latere slechts weinig en in het nadeel van Delfland verschilt". Zoo is het; alleen is het Bakhuizen ontgaan, aan welke oorzaak dat verschil te wijten is. Het is het gevolg van het overgaan van Berkel en Rodenrijs, dat oorspronkelijk tot Schieland behoorde, in het waterschap en in het baljuwschap van Delfland, omstreeks het jaar 1290 (Oorkondenb. dl. II, N°. 693). Wij hebben slechts de kaart van Floris Balthazar te bezien om te bemerken, dat de grens, die in de glosse als het scheid tusschen de twee baljuwschappen wordt opgegeven, tevens de werkelijke grensscheiding van het ambacht is. Later wordt het ambacht dan ook beschreven als gelegen „tusschen die lantscede [de landscheiding van Delfland ende Schieland] ende de Striclede" (Bijdr. en Med. Hist. Gen. te Utrecht, dl. XXII, blz. 343). Het uiterst belangrijke charter, dat dit overgaan van het ambacht tot een ander baljuwschap vergunt, is ons slechts bekend uit een gebrekkig vidimus van een vidimus, door het Hof van Holland in 1715 gegeven, en in het Groot Placcaetboek (dl. V, blz. 715) gedrukt. Daaruit is het weer bij Van Mieris en in het Oorkondenboek overgenomen. Dat de collatie, en bij gevolg het tiendrecht, over het ambacht aan den abt van Egmond toekwam, blijkt ten overvloede uit het Oorkondenboek (dl. II, N°. 150). Uit de glosse, die wij bespreken, vernemen wij, dat de abdij, ook na de verandering der grens tusschen de baljuwschappen, zich voor haar eigen administratie aan de oude indeeling bleef houden.

die kantteekeningen dagteekenen. Kappeyne schrijft ze toe aan een Continuator, die nog vóór den dood van Lotharius in 1137 leefde [1]). Maar, zoover ik zie, heeft hij daarvoor geen andere reden dan dat het hem in zijn betoog te pas komt. Er tegen spreekt echter, dat de auteur van het *Chronicon*, die bijna een eeuw later gesteld moet worden en die ook het Adelbertsboek heeft gebruikt, geen bekendheid met een dier glossen verraadt [2]). Mij komt dus de gissing, dat wij deze aan den Compilator van het cartularium moeten toeschrijven, wel zoo waarschijnlijk voor [3]), al zijn ook tegen haar bedenkingen in te brengen. In geen geval, dunkt mij, hebben wij recht om ons op een dezer invoegsels te beroepen, als ware zij een getuigenis uit de 12de eeuw. Bakhuizen zou thans voor de echtheid van het charter van 1083 niet meer mogen verwijzen naar het „notatur" op de Evangeliënaanteekeningen, waar ervan gesproken wordt als „principalis cyrographus dotacionis monasterii Hecmundensis". Licht mogelijk toch, dat die opmerking eerst van den Compilator, en dus uit het begin der 16de eeuw, afkomstig is.

Het Gravenregister met de daaraan voorafgaande vier oorkonden heeft aan het hoofd van het Adelbertsboek geprijkt en werd daaruit zoowel door Balduinus als door den Compilator afgeschreven. Dit staat vast. Maar is het daarom ook buiten twijfel, dat dit register het werk is van denzelfden Registrator, die er de overige documenten aan toevoegde? Kappeyne neemt dit, evenals voor hem Bakhuizen, stilzwijgend aan, maar ik voor mij ben er niet van overtuigd. Dat het een stuk op zich zelf is, in aard aanmerkelijk verschillend van wat er op volgt, springt in het oog. Het is een eerste proeve van een kroniek der Hollandsche graven in hun verhouding tot de abdij, en Pols heeft het opgemerkt, het lijkt wel bestemd te zijn geweest om aan de weduwe-regentes Petronilla en haar jeugdige zonen voorgelegd te worden. Het dagteekent van omtrent 1124. Daarentegen is het Adelbertsregister

1) Bijdr. v. Vad. gesch., 3de reeks, dl. V, blz. 29.

2) Integendeel schijnt hij althans één der glossen *niet* voor zich gehad te hebben. Hij noemt namelijk op 1091 Petronilla (de gemalin van Floris) „filiam Theoderici Ducis", gelijk het Adelbertsregister bij Balduinus doet, en niet „Theoderici Ducis Saxonie", zooals in het cartularium er wordt bijgevoegd. Daarentegen heeft Joh. a Leidis, zooals te wachten was, insgelijks: „Ducis Saxoniae".

3) Eén glosse althans kunnen wij niet dan aan den Compilator van het cartularium toekennen. Het is die achter de paragraaf over Dirk VII, waarin verwezen wordt naar de Evangelieaanteekeningen, van welke het ons gebleken is dat zij niet in het cartularium aan het hoofd van het Adelbertsregister waren geplaatst.

een verzameling van documenten betreffende de eigendommen, de inkomsten en de rechten der abdij, en eerst in of na den tijd van abt Franco (1182—1206) gesloten; dit blijkt uit den inhoud. Tweeërlei is dus mogelijk; de auteur van het Gravenregister is (zooals Kappeyne onderstelt) meteen de aanlegger van het Adelbertsboek, en dan is dit gedurende de 12de eeuw door een of meer anderen voortgezet; of, wat mij wel zoo waarschijnlijk voorkomt, het Adelbertsregister is het werk van één auteur, die onder of na abt Franco leefde, en in één bundel al de belangrijke documenten betreffende den staat der abdij samenvatte, en daaronder aan het Gravenregister, dan toen al drie kwart eeuw oud was, bij wijze van historische inleiding, de eerste plaats toewees.

Het heeft ook inderdaad den schijn, alsof er afzonderlijke exemplaren van het Gravenregister, zonder dien langen staart van bescheiden, die het Adelbertsboek er aan toevoegt, bestaan hebben. Hoort wat Dousa in 1582 aan een vakgenoot van hem, Lambert van der Burch, schrijft [1]: „.... Literae interea Amsterodamo et quidem ferentariae. Quid? quaeris. Prorsus euangelia. O mihi nuncium beatum, lepidum festivumque adeo ac voluptabilem. Quid vero boni? inquies. Nimium. Exemplaria manuscripta scilicet, totidem quot ego ac tu sumus, quorum alterum, sane vetus, a Caroli Calvi Donatione initio facto domi militiaeque medio tempore res gestas usque ad Gulielmi VII [Theoderici VII bedoelt hij; een zevenden graaf van anderen naam kent de geschiedenis niet] principatum, commemoratione non indignas, strictim et quasi summatim complectitur; alterum universa Coenobii Egmondensis dominia, jura, immunitates latifundiaque ac possessiones jam inde ab antiquo usurpatas dissignat. Auctor boni tanti P. Meerhautanus, Gymnasio Amsterodamensi Praefectus, a quo alia item nonnulla, proposito huic nostro non aliena, brevi me sane habiturum confido". In deze beschrijving meenden Kluit [2]) het *Chronicon* en Van Wijn [3]) het cartularium te herkennen. Maar noch het een noch het ander beantwoordt er aan. Daarentegen, hoe juist in alle bijzonderheden komt het Gravenregister overeen met Dousa's omschrijving van zijn eerste boek. En evenzoo voldoet de rest van het Adelbertsboek, van daar af waar het Gravenregister eindigt, volkomen aan de beschrijving, die Dousa van

1) Gabbema, Ill. et Clar. vir. Epistolae, p. 322.
2) Hist. Comit., vol. I, p. XXIII.
3) Huisz. Lev., dl. I, blz. 564.

het tweede werk, dat hem was toegezegd, geeft. Maar kunnen wij hetgeen hij, vóór de boeken zelf nog gezien te hebben, op hooren zeggen alleen, er over schrijft wel als zeker juist aanmerken? Kan het niet wezen, dat wat hij als twee afzonderlijke boeken beschrijft inderdaad slechts twee deelen waren van een en hetzelfde boek, die zijn zegsman misschien in onduidelijke bewoording onderscheiden had, de deelen namelijk van een Adelbertsboek, dat dan ook de Evangeliënaanteekeningen miste, welke er in het cartularium aan vooraf gaan? Ik hel tot dit vermoeden over; maar, hoe dit zij, welk een schat berustte toen ter tijd in de handen van Meerhout! Wat mag er naderhand van geworden zijn? Waarheen mag hij zijn weggevoerd? Waar ligt hij misschien nog verholen?

Dat men beschrijvingen als die van Dousa niet al te letterlijk moet opvatten, bewijst mijns inziens onder andere het voorbeeld van Dousa's tegenstander en slachtoffer Tragoras, anders gezegd Bockenberg. Als wij de opgaven van dezen letterlijk verstaan en gelooven, zooals Bolhuis van Zeeburgh doet, moeten wij wel aannemen, dat hij omstreeks het jaar 1600 nog de eigen bladen van het Evangeliënboek, waarop de historische aanteekeningen hebben gestaan die wij slechts uit het cartularium kennen, in handen heeft gehad. Sprekende van het Evangeliarium, door Dirk II aan de abdij geschonken, zegt hij immers: „cum quo simul praesentia, quae describo, monumenta in haec nostra tempora sunt conservata, utpote in calce illius libri conscripta" [1]). Maar al dadelijk schijnt het ongelooflijk, dat die schutbladen niet tegelijk met den kostbaren band zouden zijn weggeraakt, maar eerst vele jaren nadat Bockenberg ze gebruikt en de hooge waarde er van erkend zou hebben. Daarenboven laten de woorden een vrijere opvatting toe. De monumenten inderdaad, die hij afschreef, waren zoowel als het Evangeliarium tot op zijn tijd bewaard gebleven, namelijk in het cartularium, waarin hij ze las en gebruikte. Dit laatste is geen gissing; een zotte aanteekening van zijn hand op folio 25 verso [2]) stelt buiten twijfel, dat hij het cartularium gelezen heeft. Even zeker is het, dat ook Dousa het ten gebruike heeft gehad. Immers ook van zijn hand bevat het eenige aanteekeningen, zooals Van Wijn terecht verzekert en Bakhuizen ten onrechte weer in twijfel trekt [3]). Ik ken het schrift van Dousa goed en

1) Bijdr. v. Vad. gesch., N. R., dl. VI, blz. 252.
2) „Errat misere hic commentator vel ipse hallucinor. P. C. B. G."
3) Nederl. Rijksarch., blz. 173.

stem zonder aarzelen met Van Wijn in. Misschien dus dat de hoop, die Dousa koesterde, om Meerhout's schatten te leen te zullen krijgen, teleur werd gesteld. Misschien ook dat hij zoowel het handschrift, dat dezen toebehoorde, als het andere, dat in de landsarchieven berustte, in handen heeft gehad. Zijn citaten zijn, zoover ik ze heb nagegaan, alle op het cartularium toepasselijk.

In welke verhouding staan nu het Gravenregister en het charter van 1083 tot elkaar? Dat zij nauw aan elkander verwant zijn, valt in het oog zoodra wij het Gravenregister, van de glossen ontdaan, naast het charter leggen. Om slechts het sterkst sprekende voorbeeld te noemen: beide komen hierin overeen, dat zij Dirk IV uit de rij der Hollandsche graven weglaten, en zij zijn de eenige onder de oude gedenkstukken die dit doen. Zulk een overeenstemming kan kwalijk toevallig zijn; het vermoeden ligt voor de hand, dat in dezen de een den ander heeft nageschreven, en een aandachtige vergelijking bevestigt ons in deze meening. Zoo laten bij voorbeeld het charter en het Gravenregister beide dezelfde bijzonderheden uit de Evangeliënaanteekeningen achterwege. Maar wie van beiden gaat nu in dezen den ander voor? Ziedaar weer een punt, waarover onze geleerden het niet eens zijn. Pols beweert, dat het charter een ondergeschoven stuk van later tijd is en hoofdzakelijk uit de gegevens van het Gravenregister opgesteld. Kappeyne daarentegen houdt vol, dat het charter echt is en aan het Gravenregister tot leiddraad heeft verstrekt. Ten opzichte der meeste berichten, die beide stukken gemeen hebben, laat zich de eene gissing zoowel als de andere verdedigen. Slechts op één punt kan het geschil worden uitgemaakt, te weten op dat der opgaaf van de door Dirk II aan de abdij geschonken landgoederen. Dat daarin de Registrator op onoordeelkundige wijs het bericht van het charter met de gegevens der Evangeliënaanteekeningen heeft aangevuld, is door Kappeyne zoo overtuigend aangewezen, dat ik niets te doen heb dan te verwijzen naar de bladzijde van zijn verhandeling, waar hij het betoogt [1]). Welke drijfveeren den steller van het charter bewogen hadden in het opsommen der giften van Dirk II eenige daarvan weg te laten, die de Evangeliënaanteekening vermeldden, en hoe daarentegen de Registrator er toe kwam ze in zijn lijst weder in te voegen, heeft hij met bewonderenswaardige intuitie begrepen en ons

1) Bijdr. v. Vad. gesch., 3de Reeks, dl. V, blz. 14.

duidelijk gemaakt. Eens door hem op den goeden weg gebracht valt het ons nu verder niet moeilijk op te merken, hoe zich de historische flater, waaraan èn Gravenregister èn charter zich gelijkelijk bezondigen, het best laat verklaren, indien wij met hem het charter voor ouder dan het register aanzien.

Daarmee schijnt dan tevens de quaestie der echtheid of onechtheid van het charter beslist. Na lang gewankeld te hebben verklaar ik althans, door het betoog van Kappeyne overtuigd te zijn van de echtheid. Indien de Registrator omstreeks 1125 het reeds als echt heeft gebruikt, en dit staat, dunkt mij, thans vast, is aan valschheid wel niet langer te denken. Trouwens Pols vermoedde ook, dat het valsche stuk eerst van bijna een eeuw later dagteekende.

Bij nader inzien vervalt buitendien een der schijnbaar stevigste gronden, waarop Pols de onechtheid heeft betoogd. De zonden tegen de historische waarheid en tegen de toen gebruikelijke wijs van zich in oorkonden uit te drukken, waaraan het charter zich ongetwijfeld schuldig maakt, blijven namelijk even bezwaarlijk te verklaren, hetzij men aanneemt dat het charter echt, of wel dat het het werk van een falsaris is. Want hierin heeft zich ongetwijfeld Pols vergist, dat zulk een charter uit de kanselarij van den graaf afkomstig zou moeten zijn. Juist in den jongsten tijd zijn de Duitsche geleerden, die zich het meest met de diplomatiek bezig houden, tot de overtuiging gekomen, dat de zoogenaamde privaat-oorkonden, waartoe ons charter behoort, gedurende de eerste middeneeuwen, tot ongeveer de 13de eeuw toe, gesteld en geschreven plachten te worden niet door den uitgever maar door den houder van den brief. Inzonderheid is dit het geval met giftbrieven, ten behoeve van kerkelijke gestichten of personen opgemaakt; deze zijn doorgaans van wege de beweldadigden geschreven. Het is Ficker, die dit het eerst uitvoerig heeft geleerd [1]), bij wien zich onlangs ook Posse heeft aangesloten [2]). Geheel overeenkomstig met hun stelling vinden wij bij ons dan ook in al de oorkonden, die ten behoeve van Egmond in de 12de eeuw door de graven bezegeld zijn, een sterken familietrek, waarop Pols zelf ons opmerkzaam maakt, die zich het best laat verklaren, indien wij aannemen, dat al deze stukken van wege de abdij zelve waren opgesteld.

1) Beiträge zur Urkundenlehre.
2) Die Lehre von den Privaturkunden, Leipzig, 1887.

Maar dan verdwijnt ook haast geheel het onderscheid tusschen den monnik, die op last van zijn abt een echte oorkonde opstelt, en den schriftvervalscher, die toch ook wel een monnik van de abdij wezen en met voorweten van abt en kloosterlingen zijn bedrog plegen zal. Geen reden is te bedenken, waarom de laatste eerder dan de eerste in misstellingen en dwalingen zou vervallen zijn, zooals wij in het charter aantreffen. Ook zijn die fouten niet van zulk een aard dat zij moeilijker door een tijdgenoot dan door een nakomeling begaan kunnen zijn. Dat de graaf, die het charter heet uit te geven, niet Dirk IV maar Dirk V moest genoemd worden, kon men een halve en een heele eeuw later even goed weten als in den tijd, waarvan het stuk dagteekent. Die fout wordt geenszins begrijpelijker, wanneer wij het charter voor onecht en voor het werk van een later eeuw verklaren. Immers het latere *Chronicon*, evenals de *Annales*, houdt zich van deze misstelling vrij, waarin zoowel de Registrator als de steller van het charter vervallen zijn.

Maar is het wel een misstelling? hebben de Egmonder monniken niet voorbedachtelijk en om goede redenen aan Dirk IV een plaats onder de Hollandsche graven ontzegd? Kappeyne heeft op die vraag een toestemmend antwoord gegeven, dat aan zijn scherpzinnigheid opnieuw tot eer verstrekt en tevens van een uitgebreid en diep onderzoek getuigt, maar dat mij toch niet bevredigt. Wat mij aan de juistheid er van vooral doet twijfelen, is, dat het in den abt Stephanus, van wien het charter zal zijn uitgegaan, een bijna even groote kennis en scherpzinnigheid onderstelt, als waardoor zich onze geschiedvorscher zelf onderscheidt. Welk een slim overleg van den abt om èn den bisschop van Utrecht èn den abt van Echternach buiten zijn gebied en zijn zaken te houden! Hoe uitstekend kent hij de geschiedenis der vorige eeuwen, de confiscatie van de kerkelijke goederen, bepaaldelijk van die van Echternach ten behoeve van Karloman, en de berusting daarin van de geestelijkheid! Hoe uitnemend trekt hij van die kennis partij; hoe weet hij door in een paar oorkonden enkele namen en jaartallen te vervalschen de geschiedenis in zijn voordeel om te zetten! Maar zijn tegenstanders zijn even slim als hij. Zij kijken hem in de kaart en bedienen zich van gelijke kunstgrepen om zijn pia fraus te leur te stellen. Toch schikken zich ten slotte de zaken als van zelf, zonder dat eigenlijk een van al die praktijken dienst heeft gedaan. — Het is met dit gedeelte van het betoog van Kappeyne geschapen als met zoo menig blijspel van

een geestigen Franschman. Aan al zijn personen heeft de auteur zooveel van zijn eigen vernuft en luim toegedeeld, dat het is alsof wij hem zelf met enkel alter-ego's het spel zien spelen. Wij bewonderen zijn geest en vermaken ons met zijn actie en dialoog, doch verbeelden ons geen oogenblik, dat zoo iets werkelijk gebeurt.

Voor uitgemaakte waarheid zal dan ook Kappeyne zijn voorstelling der zaken wel niet aangezien willen hebben. Zij is een hypothese, maar een van die soort, die in alle wetenschappen onmisbaar is om het onderzoek te richten. Zij vereenigt de feiten, die verzameld zijn, onder één oogpunt en vestigt er zoodoende de aandacht te beter op. Zij wekt bedenkingen en tegenspraak en verlevendigt den lust tot nasporing, en bevordert dus ten slotte de wetenschap meer dan het bloote verzamelen van telkens nieuwe feiten zou kunnen doen.

Zijn hypothese berust op de onderstelling, dat de afwijking van de historische waarheid in het charter voorbedachtelijk en met een sluwe bedoeling is gedaan. Maar „le contraire est probable aussi", zooals de casuisten bij Pascal plegen te zeggen. Wij kunnen ook uitgaan van de meening, die op zich zelve verre van ongegrond is, dat de fout is voortgesproten uit slordigheid en onnadenkendheid. Dirk IV wordt in het charter niet onder de weldoeners genoemd: natuurlijk niet, indien hij werkelijk — en wij weten niets ter contrarie — aan de abdij geen giften had geschonken. Zoo zijn neef, die na hem komt, niet Theodoricus quartus, maar kortaf Theodoricus was genoemd, zou er in dezen niets zijn om ons over te verwonderen. Gesteld nu eens dat de monnik, die uit de gegevens, welke hem zijn abt had verstrekt, het charter opgesteld en geschreven heeft, op dat oogenblik niet aan dien onweldadigen dooden graaf heeft gedacht en onwillekeurig Dirk IV heeft genoemd, die van dien naam in de vierde plaats op zijn lijst voorkwam, dan mogen wij hem voor botmuil uitmaken, zooals Kappeyne met gelijk recht den collega doet, die het Gravenregister samen heeft gesteld, doch kunnen wij zijn botheid dan nog wel eens bovenmatig noemen? En zou het ons dan verder al te zeer moeten verbazen, indien abt en graaf om dien flater, die toch geen praktisch nadeel kon opleveren, het stuk niet hadden verscheurd en door een nieuw vervangen? Ook dit is een hypothese en niet meer, maar, mij dunkt, zij laat zich even goed verdedigen als die andere van Kappeyne.

Wat den steller van het Gravenregister betreft, deze heeft het er buitendien naar gemaakt om door Kappeyne voor een

botmuil te worden gescholden. Aan hem dichten wij dus nog minder een heimelijk opzet toe ter verklaring van zijn onjuistheden. Wat is natuurlijker dan dat hij, met het charter als leiddraad voor zich, den Dirk IV, dien hij daar niet vermeld vond, onnadenkend oversloeg, en eerst aan hem dacht nadat hij den jongeren broeder Floris (met wien Dirk in één graf in de abdij rustte) had afgehandeld, en hem toen nog met een enkel woord vermeldde [1])? Zoo wordt mijns inziens de begane fout eenvoudiger verklaard dan Pols het doen kon in de meening, dat niet het Gravenregister uit het charter maar het charter uit het Gravenregister was voortgevloeid.

Dat de onbekende, aan wien wij dat register te danken hebben, inderdaad den bijvoegelijken naam verdiende, dien Kappeyne hem gegeven heeft, blijkt ook nog hieruit, dat hij, met het charter voor zich, verzuimd heeft melding te maken van de gift van Dirk V, aan het slot er van uitdrukkelijk vermeld. Pols [2]) acht dit verzuim te grof om er den monnik van te verdenken, en meent, dat uit zijn zwijgen volgt, dat hij het charter niet gekend heeft, en dan verder weer uit zijn niet kennen er van, dat het charter ook eerst na zijn tijd is verdicht. Maar die redeneering gaat niet op, daargelaten zelfs dat wij van 's mans bekendheid met het charter ons om de boven opgegeven redenen reeds verzekerd mogen houden. Want de echtheid van het charter brengt wel mee, dat de daarin genoemde giften van Dirk V werkelijk zijn gegeven, maar niet dat de Registrator er kennis van droeg en toonde te dragen. En dat nu de giften inderdaad verleend zijn, is aan geen redelijken twijfel onderworpen, gelijk ik reeds gelegenheid had om op te merken, toen Pols zijn verhandeling in de Koninklijke Akademie voorgedragen had [3]). Die giften bestonden namelijk in acht ponden 's jaars uit 's graven cijns te Alkmaar en uit het schoutambacht te zelfder plaatse, en werkelijk vinden wij in een lijst der inkomsten van de abdij van niet veel later tijd [4]), wier echtheid niet in twijfel wordt ge-

1) Hij zegt daar van hem, dat hij „comitatum modico tempore administraverat". Achter dit laatste woord zou ik niets bijzonders willen zoeken (Kappeyne meent, blz. 29, dat Dirk IV als ruwaard geregeerd zal hebben): een, die hem naschreef, de klerk, die vóór het cartularium een historisch register van den inhoud stelde, zegt eenvoudig: „modico tempore regnavit", en geeft zoodoende, naar ik meen, de bedoeling van den Registrator juist weer.

2) Blz. 140.

3) Zie Versl. en Meded., 3de Reeks, dl. V, blz. 46.

4) Oorkondenb., dl. I, N°. 105, uit het cartularium.

trokken, onder andere genoemd: „in Alcmare de censu octo libras et de tholoneo sex libras, de scruto [1]) duas libras, insuper sex libras unam unciam minus". Die laatste zes ponden min één ons wijzen op een andere bron van inkomsten te Alkmaar, denkelijk de judiciaria potestas, gelijk ook tol en gruitrecht daarmee samenhangen [2]). Dus wordt het charter in dit opzicht in het gelijk gesteld en de Registrator van een nalatigheid te meer overtuigd [3]).

(Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde, 3de Reeks, dl. V, bls. 182 vlg.)

NASCHRIFT.

(1889.)

De aandachtige lezer, die het opstel van Pols over de echtheid van de cyrograaf van Dirk V [4]) ten einde heeft gebracht en zich ook nog de vroegere opstellen over hetzelfde onderwerp van denzelfden auteur en van Kappeyne van de Coppello en van mij herinnert, zal ongetwijfeld, hoe overigens zijn oordeel wezen mag, den indruk bekomen hebben, dat de daarin behandelde stof zich meer tot gissen en beweren, dan tot vaststellen en bewijzen leent. Zoo is het ook inderdaad. Bij gebrek aan betrouwbare bescheiden zijn wij allen wel genoodzaakt geweest om ons grootendeels met gissingen te behelpen: met uiteenloopende en soms tegenstrijdige gissingen, in zoover onze voorstellingen van de toedracht der zaken met elkander in strijd waren. De

1) Zie Ducange, i. v.

2) Volgens de Evangeliënaanteekeningen had Dirk II reeds de tol te Alkmaar aan de abdij geschonken, „quia illa ad ministerium pertinent". Daaruit zouden wij afleiden dat het ambacht (dit beteekent ministerium) reeds sedert dien tijd rechtens aan de abdij toebehoorde, al mag het feitelijk niet verder dan het heffen van tolrecht door haar zijn waargenomen, en dat Dirk V dat recht slechts bevestigde, nu de abdij in staat raakte om het uit te oefenen. Bij de verheffing van Alkmaar tot poort heeft de abdij haar recht, hoe dan ook, weer verloren, en sedert vinden wij tol- en markrechten in het bezit van den graaf. Zie Oorkondenb., dl. I, N°. 596, van 1254: „Alkmaria, cui de nunc franchisiam et libertatem contulimus".

3) Hier volgde in het oorspronkelijke, behalve wat hier als noot 1 op blz. 49 is afgedrukt, een overzicht van het toen nog ongedrukte gedeelte van het Adelbertsregister, thans afgedrukt door mr. C. Pijnacker Hordijk, in de Bijdragen en Meded. Hist. Gen., dl. XXI, blz. 161 vlg. (N. v. d. R.)

4) In Bijdragen voor Vaderl. Geschiedenis en Oudheidkunde, 3de Reeks, deel V, blz. 278 vlg.; Fruin gaf hierop dit Naschrift (N. v. d. R.)

vraag is nu: wiens gissingen hebben den meesten schijn van waarheid voor zich? Dat moeten natuurlijk de belangstellende en zaakkundige lezers beslissen. Dat ieder van ons drieën aan zijn onderstellingen de voorkeur zou blijven geven, na die der anderen gehoord te hebben, liet zich voorzien en begint al te blijken. Het bovenstaande stuk van Pols toch, het eerste der duplieken, dient hoofdzakelijk om aan te toonen, dat de gissingen, waarvan hij zich bij zijn eerste betoog bediend had, niet zoo gewaagd en wel zoo aannemelijk waren als die, welke Kappeyne en ik er tegenover hebben gesteld.

Indien ik op mijn beurt voor de tweede maal het woord zou voeren, zou het wezen om evenzoo de meerdere waarschijnlijkheid van mijn gissingen te bepleiten. Want door het betoog van Pols ben ik volstrekt niet overtuigd. Maar om dit met de noodige uitvoerigheid te doen, daartoe ontbreekt het mij aan den lust. De waarheid van wat ik zoo al vermoed en ondersteld had kan ik bij gemis aan bescheiden toch niet aantoonen, en de hoogere graad van waarschijnlijkheid, waartoe ik mijn beweringen misschien zou kunnen opvoeren, als ik ze nog eens van haar besten kant vertoonde, kan mij niet genoeg schelen om er mij de moeite voor te getroosten van ze nog eens, en dan noodzakelijk uitvoeriger dan te voren, te herhalen. Zij moeten zich maar zelf zooals zij zijn, zonder dat ik haar verder te hulp kom, voor het oordeel van den lezer verantwoorden. Het zij genoeg, dat ik verklaar ze hoofdzakelijk nog vol te houden. Ook na de dupliek van Pols gelezen en herlezen te hebben, blijf ik de bewuste cyrograaf voor echt houden en voor ouder dan het Gravenregister; waaruit volgt, dat mijns inziens de eerste onmogelijk uit het tweede opgemaakt kan wezen, gelijk Pols onderstelt.

Een paar punten uit zijn betoog wil ik evenwel bij deze gelegenheid nog even ter sprake brengen, omdat ik meen, dat daartegen iets stevigers dan een bloote gissing getuigt.

Over den tijd, waarop de naar zijn gevoelen onechte cyrograaf zal zijn opgesteld, spreekt hij [1]) aldus: „Onder die omstandigheden ontstond de z.g. akte van 1083, waarschijnlijk naar aanleiding der in 1215 beëindigde geschillen, in het begin der 13de eeuw". En iets later [2]) laat hij hierop volgen: „het blijkt niet, dat van het stuk vóór de 14de eeuw eenig bepaald gebruik is gemaakt".

1) Bijdragen, l.l., blz. 302.
2) Ib., l.l., blz. 304.

Van onzen kant daarentegen oordeelen Kappeyne en ik, dat de akte of cyrograaf stellig reeds een halve eeuw vroeger bestaan heeft en toen als een echte oorkonde bij het beslissen van geschillen gebruikt is.

Wij vestigen dat oordeel op een graaflijken brief van 1162 [1]), welks echtheid, zoover ik weet, nooit door iemand in twijfel is getrokken. In dien brief kent graaf Floris III, in strijd met hetgeen zijn vader voormaals beweerd en gedaan had, aan de abdij van Egmond de kerk van Vlaardingen toe „cum universa decimatione inter fluvium Matlinge et rivulum Thurlede, qui vocatur Harga, cum omnibus attinentiis suis tam in prediis quam in mancipiis, sicut a comite Arnoldo tradita est sancto Adelberto et a Theoderico comite confirmata".

Dat de door mij onderstreepte woorden op de cyrograaf en op deze alleen doelen kunnen, behoeft nauwlijks betoog. Van een andere bevestiging door een graaf Dirk van den giftbrief van Arnulf is niets bekend, en wanneer wij de bewoording van de cyrograaf met die, welke graaf Floris bezigt, vergelijken, wordt ons diens toespeling nog duidelijker. In den oorspronkelijken giftbrief van Arnulf lezen wij kortaf: „ecclesiam super ripam fluminis, quod vocatur Flardinghe, cum decimatione sua". In de cyrograaf daarentegen: „ecclesiam Flerdinga cum decimatione terrae inter fluvium Matlinge et rivulum Thurlede, qui vocatur Harga", evenals in den brief van Floris III.

Hoe het gekomen is, dat die brief van 1162 aan de aandacht van Pols is ontsnapt, kan ik mij bij een zoo uitgebreid en nauwkeurig onderzoek als het zijne moeilijk verklaren. Immers het gewicht dezer getuigenis in het geschil, dat ons bezig houdt, zal een ieder gevoelen en erkennen. Niet slechts dat zij de gissing van mijn vriend betreffende den oorsprong van het door hem onecht verklaarde stuk weerlegt, vooral door het jaar, waarin de vervalsching geschied zou moeten zijn, zooveel nader te brengen bij het jaar, waaruit het stuk, als het echt is, dagteekent, zet zij een dubbele kracht aan mijn bewering bij, dat de onregelmatigheden en flaters, die ongetwijfeld in de cyrograaf voorkomen, al even zonderling blijven, om het even of men onderstelt, dat het stuk door een kloosterling der abdij later werd verdicht, of dat men aanneemt, dat het door een kloosterling der abdij werd opgesteld in het jaar, hetwelk het in zijn dagteekening noemt.

1) Oorkondenb., dl. I, N°. 143.

Maar ook hiertegen, tegen mijn beweren, dat de cyrograaf juist niet door een graaflijken klerk beschreven behoeft te zijn maar zeer wel het werk van een geestelijke der abdij wezen kan, komt Pols in verzet. Ik had mij tot steun van mijn stelling op het erkende gezag beroepen van Ficker en van Posse, die leeren, dat de privaat-oorkonden, waaronder de cyrograaf behoort, toen ter tijd opgesteld plachten te worden niet door den uitgever maar door den houder des briefs. „Maar", werpt mij Pols thans tegen, „die theorie is reeds afgebroken door een anderen Duitschen geleerde, die zich niet minder met de diplomatiek bezig houdt, Bresslau, die, erkennende, dat het wel eens gebeurde, ontkent, dat het regel was". Welnu, neem ik de vrijheid hierop te antwoorden, aangenomen dat Bresslau (met wiens pas verschenen boek ik nog kennis moet maken) de theorie werkelijk „afgebroken" heeft, zooveel geeft hij dan toch toe, dat hetgeen Ficker en Posse als regel hadden gesteld, werkelijk als niet zeldzame uitzondering voorkomt, en dat is ten bewijze mijner stelling volkomen genoeg. Als het soms gebeurde, dat soortgelijke brieven door hem, te wiens behoeve zij gegeven worden, werden opgesteld, waarom zullen wij dan niet aannemen, dat dit ook met onze cyrograaf geschied is, welker gebrekkige vorm op een schrijver wijst met de kanselarij-vormen weinig vertrouwd. De theorie, zooals Bresslau haar schijnt gewijzigd te hebben, wettigt deze onderstelling in allen deele.

Maar ongevoelig zou ik weer op het gebied der gissingen gaan afdwalen. Ik eindig nog bij tijds.

(Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde, 3de Reeks, dl. V, blz. 344 vlg.)

HANSERECESSEN [1]).

(1873.)

Dit groote werk, dat met de ondersteuning van den koning van Beieren door de Historische Commissie van de Münchener Academie van Wetenschappen wordt uitgegeven, raakt ook eenigszins onze vaderlandsche geschiedenis. Immers, de Hanse is ontstaan in de 13de eeuw, nog vóórdat de Nederlanden zich van het vervallen Duitsche rijk hadden afgezonderd. Vandaar dat sommige onzer handelsteden, Kampen en Stavoren in de eerste plaats, deel namen aan die vereenigingen van Noord-Duitsche steden ter onderlinge bescherming van den koophandel en de scheepvaart, waaruit allengs de groote en machtige Hanse ontstaan is. De archieven van Kampen, Harderwijk, Amsterdam hebben dan ook het hunne tot deze verzameling van recessen bijgedragen.

Onze nauwkeurige kennis van den oorsprong en de geschiedenis der Hanse dagteekent van het nog altijd onmisbare werk van Sartorius, *Geschichte des Hanseatischen Bundes*, waarvan het eerste deel in 1802 verscheen. Sedert heeft vooral Lappenberg, de schrijver der *Urkundliche Geschichte des Ursprungs der deutschen Hanse* (1830), die kennis aanzienlijk uitgebreid. De oorkondenboeken der groote Hansesteden Hamburg en Lubeck, het eerste insgelijks door Lappenberg bezorgd, hebben daartoe mede niet weinig bijgedragen. Maar toch was de bouwstof nog niet in haar geheelen overvloed aan het licht gebracht. Niemand wist dit beter dan Lappenberg zelf. En het was dan op zijn aanbeveling, dat in 1859 de Historische Commissie van München het plan vormde tot de uitgaaf van Hansische documenten.

---

1) Die Recesse und andere Akten der Hansetage von 1256—1430, Band I, Leipzig, 1870; Band II, 1872.

Het behoeft na het bovenstaande nauwelijks gezegd, dat het lijvige werk, als het eens voltooid is, geen volledige geschiedenis van het Hanseverbond zal leveren. Het vult de reeds genoemde oudere boeken aan, maar kan of wil deze volstrekt niet vervangen. Evenmin behoeft de gewone lezer gewaarschuwd te worden, dat het werk niet voor hem is samengesteld. Het is bestemd voor geschiedkundigen van professie. Alleen zij, die niet tevreden met een opzettelijk voor hen geschreven verhaal der hoofdfeiten, zich zelf uit de authentieke bescheiden een beeld van den lang vervlogen tijd wenschen te vormen, en niet opzien tegen den langdurigen arbeid, die zulk een studie vereischt, zullen de recessen met genoegen en nut doorlezen en doorwerken.

Onder reces verstaat men het besluit, waartoe een vergadering van afgevaardigden gekomen is, en dat zij vóór haar uiteengaan heeft vastgesteld. De recessen der Hanse zijn dus de korte begrippen van het verhandelde op de samenkomsten der gemachtigden van de verschillende Hansesteden. In deze uitgaaf worden daarenboven de bescheiden, die er eigenaardig bij behooren, beschrijvingsbrieven en dergelijke, voor zoover zij te vinden waren, aan het eigenlijke reces toegevoegd. Te zamen geven deze catalogussen ons dus een juist denkbeeld van de bedoeling en de handelwijs van het verbond, en toonen ons, binnen welke grenzen zijn werkzaamheid zich hield. Die grenzen waren veel enger dan men zich pleegt voor te stellen. De Hanse was geen politieke vereeniging, geen gemeenebest; zij had op geen andere dan handelsbelangen het oog. De behoefte aan veiligheid en zekerheid voor zeevaart en handel leidde als van zelf tot die talrijke overeenkomsten, waaraan nu eens meer dan weer minder steden deelnamen, en die alle de eerbiediging en de handhaving van handelsrechten en gebruiken, de onderlinge bescherming van kooplieden en koopwaren, beoogden. Had Duitschland in dien tijd een algemeene regeering gehad, die de vreedzame handelaars en reizigers tegen binnenlandsch en buitenlandsch geweld had kunnen behoeden, de Hanse zou geen reden van bestaan gehad hebben en denkelijk niet ontstaan zijn. Onze Nederlandsche steden sloten zich uit dien hoofde bij haar aan, naarmate zij weerloos en zonder eigen beschermers waren. Zoodra zij in de Bourgondische en in de Oostenrijksche vorsten machtige en waakzame landsheeren bekwamen, lieten zij de Hanse varen, en hielden zich zelfstandig. Voor de Duitsche steden duurde de regeeringloosheid veel langer en vandaar ook dat de Hanse, nadat de Nederlanders er zich uit

teruggetrokken hadden, nog steeds bleef voortbestaan. Eerst toen zich aan de Oostzee de landsheerlijke macht had gevestigd, had zij uitgediend en haar beteekenis verloren en liep zij allengs te niet. Hieruit volgt, dat haar geschiedenis, hoewel niet geheel gescheiden van de politieke historie van Europa, toch meer bijzonder belang heeft voor de ontwikkeling der maatschappij. Zij hangt onafscheidelijk samen met de geschiedenis van de opkomst der burgerijen en van den derden stand, en met de vorming van het kapitaal in de steden, dat het grondbezit overvleugeld en ten laatste het leenstelsel en de hoorigheid overwonnen heeft.

De bekwame uitgever der *Recesse*, Koppmann, een leerling of althans een volgeling van de school van den beroemden Waitz, heeft in zijn inleiding („die Anfänge der Hanse") deze beteekenis van het verbond kort en zakelijk uiteengezet: een opstel, dat ook voor uitgebreider kring dan dien der vakgeleerden geschikt, zoo al niet bestemd is. Het zou in deze korte aankondiging misplaatst zijn daarover uit te weiden. Met dezelfde soberheid, die volledigheid geenszins uitsluit, licht hij elk reces in een korte inleiding en in doorloopende aanteekeningen toe. Met geen ballast van geleerdheid overlaadt hij zijn lezer; het bekende herhaalt hij niet, hij verwijst eenvoudig naar hetgeen reeds door anderen uitgegeven of voldoende verklaard is. Doelmatig ingerichte registers achter ieder deel maken het gebruik van het werk gemakkelijk. Voor de geschiedenis van ons land in het bijzonder heb ik, bij een eerste lezing, niet veel belangrijks opgemerkt. Een twist tusschen Kampen en Straalsond, door Lubeck bijgelegd in 1354, is van geen groot belang. Evenmin de pogingen van Aardenburg om in plaats van Brugge den stapel te verwerven. Op zichzelf beschouwd, hebben zulke bijzonderheden voor de geschiedenis van ons vaderland geen waarde. De hoofdzaak, waartoe zij behooren, de uitgebreidheid van den handel onzer steden in dien ouden tijd, was toch reeds genoegzaam bekend. Maar niettemin is elke nieuwe bijdrage tot onze handelsgeschiedenis, zelfs de geringste, ons welkom. — De uitgevers van het Hollandsche *Oorkondenboek* zullen ook niet veel van hun gading in deze eerste deelen aantreffen. Enkele bescheiden zullen zij echter wel niet versmaden. Zoo is b.v. mijn aandacht getrokken door een brief van die van Dordrecht aan de Hansesteden, van 1368, waarin zij verzekeren, dat er in hun stad geen onrust heerscht, zooals het kwaad gerucht vermeldde (het was in dien tijd der Hoeken en Kabeljauwen overal in Holland tamelijk woelig) en dat er integendeel

alles ten gerieve van den vreemden koopman is ingericht: de Maas „met tonnen gheteykent", de markt van makelaars en meters voorzien, alle knevelarij en wanbetaling bij keuren en ordonnantiën verboden en gestraft. Dit stuk, benevens een gelijktijdige handvest van hertog Albrecht, is uit het archief van Lubeck te voorschijn gebracht. In de *Handvesten van Dordrecht* van Van de Wall wordt het niet gevonden.

(Bijdragen tot de kennis van het staats-, prov.- en gemeentebestuur in Nederland, dl. XVIII, N. S., dl. V, blz. 106 vlg.)

DE SAMENSTELLER VAN DE ZOOGENAAMDE DIVISIE-KRONIEK.

(1888.)

Nog voor kort zou niet licht iemand zich aan het behandelen van dit onderwerp gewaagd hebben. Er bestond toen zelfs geen genoegzame grond om er een gissing dienaangaande op te bouwen. Die grond is eerst gelegd, toen S. Muller Fz. in *Nijhoff's Bijdragen* [1]) de beide prologen uitgaf, waarmee Jan van Naeldwijck zijn nog steeds ongedrukte en te Londen in handschrift berustende kroniek had ingeleid. Immers Naeldwijck verhaalt, dat, toen hij zijn eigen kroniek voltooid had en terwijl hij naar een uitgever er voor omzag, een kroniek bij Jan Seversen te Leiden verscheen, die meer bevatte dan de zijne en hem noopte aan deze een supplement toe te voegen.

Zijn woorden, voor zoover zij ons hier te pas komen, luiden als volgt: „Wantter nu een cronijck te voerschijn is ghecomen, die ghedruct is van Jan Seversoen printer, ende ghemaect tot sijnre costen ende begheerten van broedern Cornelius van Lopzen regulyer, een poëta ende vernuft man, diewelc daer voel in ghetranslateert heeft uut den Latynen in Duytsch uut de cronijck, die Wilhelmus van der Gou ghemaect heeft, daer ic mency van ghemaect hebbe int beghinzel van die cronijck van Hollant voerscr."

De plaats in het begin van zijn kroniek, waarheen hij verwijst, luidt aldus: „Ic heb langhe wijl hyer mede [met het schrijven van zijn werk] ghebeyt omdat ic.... sonderlinck verhoepte te syen een cronijck... dewelc ic verstont dat ghescreven soude warden in Latijn ende ghemaect was van eenen glorioesen clerck oratoer ende poëta, regulyer int cloester van Steyn, bij der Gouw ghe-

---

1) 3de Reeks, dl. IV, blz. 400 vlg.

legen, Wilhelmus genoemt; [volgt veel tot lof van dezen welbekenden vriend van Erasmus]. Mer, want dese Wilhelmus doot is ende sijn boeken noch nyet te voerschijn en comen, so heb ic, Jan van Naeldwick, voer mij ghenomen dese cronijck van Hollant te willen maken" enz.

Volgens onzen zegsman is dus de *Divisie-kroniek* het werk van broeder Cornelius van Lopzen, regulier. Doch met die opgaaf zijn wij niet veel gevorderd; wij hebben een naam, maar de persoon er mee aangeduid blijft ons onbekend. Muller omschrijft het bericht van Naeldwijck aldus: „De bekende uitgever Jan Severssoen had voor zijn rekening een monnik in het Leidsche regulieren-klooster Lopsen, zekeren Cornelis, door onzen auteur als „een poëta ende vernuft" geroemd, maar desniettemin tot heden volkomen vergeten, aan het werk gezet". Inderdaad, zoo liet de zaak zich aanzien: de Leidsche uitgever had zich bediend van een monnik uit het klooster, dat onder den rook van zijn stad lag. Ik had dàn ook volstrekt geen bezwaar tegen deze opvatting. Maar als ik thans de plaats herlees, moet ik toch bekennen, dat de uitlegging gewrongen was. „Cornelius van Lopsen regulier" is iets anders dan „Cornelius, regulier in het klooster te Lopsen". Ook doet de toevoeging, dat hij een poëta en een vernuft was, aan geen onbekende, maar aan iemand, die al vroeger gedichten en andere werken had uitgegeven, denken. Zoo iemand moet dan wel te vinden zijn.

Ik heb hem ook bij toeval gevonden. Naar iets anders zoekende in mijn collectanea over Erasmus, kreeg ik een blad met aanteekeningen in handen, waarboven ik geschreven had: „Cornelius Aurelius, dezelfde als Cornelius Gaudanus, eigenlijk Cornelis van Lopsen — zie Valer. Andreas i. v. Cornelius A.". Sedert ik dat schreef, was mij weer uit het geheugen geraakt dat de welbekende Corn. Aurelius eigenlijk Van Lopsen heette. Maar toen ik nu Val. Andreas t. a. pl. raadpleegde, zag ik, dat het werkelijk zoo was. Wij lezen daar namelijk: „Cornelius Aurelius Gaudanus (hanc enim patriam cognomento suo adumbravit) cognomento Lopsenus (ut patet ex epistola eiusdem ad Ioannem Berium, Gymnasiarcham Roterodamensem, praefixa Farragini sordidorum verborum Corn. Croci) canonicus regularis S. Augustini in Hemsdonck, territorii Dordracensis" [1]).

1) Aldus in de 4° uitg. van 1643; in de 8° uitg. van 1623 ontbreekt nog wat den naam Van Lopsen betreft.

Gaarne ware ik van Andreas in hooger beroep gekomen bij onzen auteur zelven in den aangehaalden brief aan den Rotterdamschen rector, maar tot mijn spijt heb ik de uitgave van Crocus' *Farrago*, waarin de brief moet voorkomen, niet kunnen opsporen. De rijke Koninklijke Bibliotheek bezit de *Farrago* wel, als toevoegsel gedrukt achter Erasmus' *Paraphrasis* van Valla's *Elegantiae* 1); maar daar ontbreekt, zooals te wachten was, de brief van Corn. Aurelius. Er bestaat echter geen reden om aan de juistheid van hetgeen Andreas er uit meedeelt te twijfelen. Voorloopig nemen wij op zijn gezag aan, gelijk ook Walvis in de *Beschrijving van Gouda* 2), en Burman in de praefatio voor zijn *Hadrianus VI* gedaan hebben 3), dat de welbekende vriend van Erasmus, die zich als van Gouda geboortig soms Goudanus, meestal echter Aurelius (Gouda = goud = aurum, vanwaar Aurelius = Goudenaar) schrijft, en door Erasmus soms Aurotinus genoemd wordt, inderdaad naar zijn familienaam Van Lopsen heet.

Bij dien naam kende hem dan ook Jan van Naeldwijck en noemde hem, den vermaarden poëta en vernuft, als auteur der kroniek, die Jan Seversen in 1516 te Leiden uitgaf. Reden om de juistheid van dat bericht te betwijfelen bestaat er voor ons niet. Wij mogen aannemen, dat hij, die naar de uitgaaf van het werk, van welks bestaan hij kennis droeg, met gespannen verwachting had uitgezien, zich wel op de hoogte zal gesteld hebben der omstandigheden, waaronder het eindelijk verscheen, en genoegzame zekerheid bekomen zal hebben van hetgeen hij ons op stelligen toon bericht. Maar overbodig is het toch niet naar nieuwe inwendige bewijzen om te zien en te onderzoeken, of de kroniek inderdaad het werk kan zijn van den genoemden auteur, die zich als dichter en letterkundige 4) meer dan als geschiedschrijver heeft doen kennen.

In de eerste plaats merken wij dan op, dat Cornelius Aurelius een neef was van Wilhelmus Hermanni, den regulier te Steyn,

---

1) Secunda editio. Parisiis ex officina Roberti Stephani, 1533.

2) Blz. 22.

3) Vgl. De Lange Van Wijngaerden, Gouda, dl. II, blz. 160: „Cornelius Aurelius Lopsen".

4) Een aantal van zijn gedichten is bewaard in een handschrift van de Leidsche Universiteitsbibliotheek (ms. Vulc., 98 G.). Vgl. Revius, Daventria, p. 143 Zijn Apocalypsis in Burman's Hadrianus, dl. VI, p. 245 sq. Hij was in 1502 of 1504 te Parijs (Bat. Ill., p. 110); misschien ook te voren (vgl. Merula, Vita Erasmi, p. 193 en 213; Erasmi Opera, dl. III, ep. XVIII). Veel over hem en zijn gedichten nog bij Merula, p. 157, 160, 168, 169, 178, 179, 180. — (Vgl. thans Molhuysen, Cornelius Aurelius, in Nederl. Archief voor kerkgesch., dl. II, afl. 1, blz. 1 vlg. N. v. d. R.)

die, altijd volgens Naeldwijck, de kroniek het eerst in het Latijn ontworpen zal hebben. De brieven van Erasmus, gedurende zijn verblijf in het klooster van Steyn geschreven en afzonderlijk door Merula in 1607 in het licht gegeven, bewijzen dit. In dien tijd stond Erasmus in geregelde briefwisseling met Aurelius, die in een klooster van dezelfde congregatie te Haemsdonck leefde, en van gelijke liefde voor de klassieke letteren en voor de renaissance, die inzonderheid van Valla was uitgegaan, blaakte. In die dagen was Wilhelmus een boezemvriend van Erasmus, die hem dikwerf in zijn brieven met liefde en achting vermeldt. Zoo schrijft hij aan Aurelius, dat de faam ten onrechte een gedicht *In laudem divi Bavonis* aan hem toekent: „Non enim ego, sed alter ego huius carminis author est: Gulielmum loquor, nepotem tui amantissimum, cum quo mihi tanta necessitudo familiaris intercedit, ut unum dicas animum duobus inesse corporibus" [1]). Wij weten, hoe in lateren tijd Erasmus door de fortuin aan dien engen kring van kloostervrienden onttrokken en naar ruimer en hooger sferen gevoerd is. Hij ontging toen de blaam niet van de vrienden zijner jeugd al te zeer te verwaarloozen. Zoo schreef in 1515 Alardus van Amsterdam aan Aurelius: „Miramur omnes quod tui, sincerissimi semper amici et praeceptoris, Erasmus nunquam meminit" [2]). Het lot was echter in dezen meer te beschuldigen dan de man. Erasmus was den ouden vriend, dien hij eens als zijn meerdere had erkend en geroemd, zoover boven het hoofd gewassen, dat er tusschen hen geen punten van aanraking waren overgebleven. Terwijl hij meesterstuk op meesterstuk in het licht zond, die de wereld in bewondering brachten, gingen de kloosterlingen, wier gelijke hij aanvankelijk geweest was, voort met het dichten en het schrijven van verzen en verhandelingen, die slechts als het werk van eerstbeginnenden en als de voorproef van iets veel beters waarde zouden hebben gehad, en die dan ook thans zoo goed als vergeten zijn.

Onder andere waagden zij zich aan geschiedschrijven. Van Gulielmus had Erasmus al in den kloostertijd een *Belli Trajectensis historia* genoemd [3]). En bekend is van denzelfden het *Hollandiae Gelriaeque bellum*, door Matthaeus in het eerste deel zijner *Analecta* naar een vroegere, hoogst zeldzame, Amsterdamsche uitgaaf herdrukt. Zoo kan het ons niet verwonderen,

1) Merula, p. 178.
2) Bij Scriverius, Bat. illustr., p. 77.
3) Merula, p. 160.

dat hij op gevorderden leeftijd een volledige kroniek te schrijven ondernomen heeft, gelijk ons Naeldwijck verzekert, al hebben wij daarvan door geen ander ooit hooren gewagen. Waarschijnlijk is dat omvangrijke werk daarom ongedrukt gebleven, omdat geen drukker de kostbare uitgaaf ervan aandurfde [1]). Het groote publiek, welks ondersteuning voor zulk een onderneming onmisbaar was, gaf toen reeds de voorkeur aan een kroniek in de volkstaal, en Jan Seversen, de Leidsche uitgever, in wiens handen het opstel na den dood van den auteur gekomen of gebleven schijnt te zijn, nam den neef van den overledene, een geleerde en een letterkundige zooals deze, in den arm, om het over te zetten en om te werken tot een Hollandsche kroniek.

Ook Aurelius had zich met geschiedkundige zaken afgegeven, en er verschillende opstellen over geschreven, die echter, denkelijk ook al bij gebrek aan een uitgever, in zijn tijd ongedrukt gebleven zijn. Bonaventura Vulcanius, in wiens bezit zij later geraakt waren, heeft er twee van laten drukken, in 1586, onder den titel van *Batavia sive de antiquo veraque ejus insulae ... situ ... adversus Gerardum Noviomagum libri duo*. Daarin wordt de toen ter tijd veel besproken quaestie behandeld, of onder het Batavia der ouden de Betuwe dan wel Holland te verstaan zij. De Gelderschman Gerardus had voor zijn gewest gepleit, de Goudenaar nam het tegen hem voor Holland op. Dat Vulcanius het de moeite waardig achtte dit strijdschrift in druk te geven, en Scriverius later het in zijn *Batavia Illustrata* (1609) herdrukte, getuigt gunstig van de waarde, die het voor dien tijd had. Ons boezemt het tegenwoordig weinig of geen belangstelling in.

Maar juist bij de quaestie, die ons nu bezighoudt, komt het te pas. Immers de schrijver van de *Divisie-kroniek* heeft het toen nog onuitgegeven geschrift gekend, en gewaagt er van, en wel in de volgende woorden [2]). „Item datgene dat hier nu volcht is ghetogen uut een tractaetge, dat broeder Cornel. Aurel., Canonick Regulier, gemaect heeft; maer oft al auctentyck ende warachtich is beveel ick den geleerden Historiographen ende meesters" enz.

---

1) In een boekje van de Utrechtsche Universiteitsbibliotheek: „In hoc libello continentur Erasmi Roterodami .... de ratione .... quibus aliquot Guilielmi Goudani .... carmina adiuncta sunt" (Lovanii 1512), komt aan het slot een „epitaphium Guil. Goudani, Barlando authore", voor, waarin opmerkelijk: „qui scripturus erat culto te, Hollandie, versu Historiamque Ducum". Denkelijk is het boek dus niet gedrukt wegens des schrijvers dood 18 Juli 1510 (Walvis, Gouda, blz. 244).

2) Blz. 10.

Vergis ik mij, of hebben wij in deze aanhaling inderdaad een inwendig bewijs, gelijk wij er een verlangden, voor de juistheid van hetgeen Naeldwijck ons bericht? Dat de schrijver van de *Divisie-kroniek* een onuitgegeven verhandeling van Cornelius Aurelius voor zich heeft, wijst althans op een nauwe verwantschap tusschen beiden en doet ons aan de identiteit van beiden, nu ons die door iemand als Naeldwijck, die wel ingelicht schijnt, verzekerd wordt, gereedelijk geloof slaan. Maar vooral de bescheidenheid, waarmee de kroniekschrijver de waarde van hetgeen hij aan de verhandeling ontleent, aan de schatting der deskundigen overlaat, pleit voor het vermoeden, dat hij en de auteur dier verhandeling een en dezelfde persoon zijn, en dat het dus zijn eigen werk is, over welks juistheid hij geen oordeel wil vellen.

Over de oudste tijden behelst de *Divisie-kroniek*, zooals trouwens te wachten was, niets nieuws; zij herhaalt slechts wat bekende werken haar overleverden. Maar uit de tweede helft der 15de eeuw geeft zij nog al iets, dat ons van elders niet bekend zou zijn, bepaaldelijk aangaande de partijschappen in de Hollandsche steden. Nu is het opmerkelijk, dat daaronder veel voorkomt wat te Leiden en in den omtrek dier stad is voorgevallen, en betrekkelijk weinig uit de buurt van Dordrecht en Zuid-Holland, waar Cornelius Aurelius toch leefde. Hij getuigt dat zelf in een geschrift, dat Casper Burman in zijn *Hadrianus VI* heeft afgedrukt, de *Apocalypsis*, waarin hij den treurigen staat der Kerk en het blijde vooruitzicht op herstel onder den pas tot paus verheven Adriaan van Utrecht schildert; „[ego] qui duplici jure (zegt hij) ejus sum dictionis, utpote in hujus Praepositura et quidem Goudae natus, et apud Canonicos in Dunca sancti Martini [te Haemsdonck] renatus". Deze omstandigheid zou kunnen doen twijfelen, of de schrijver, in strijd met Naeldwijck's beweren, niet veeleer te Leiden of in die buurt gezocht diende te worden. Maar vergeten wij niet, dat Aurelius zijn werk uit bouwstof samenstelde, die anderen hem hadden aangedragen. Naeldwijck noemt in de eerste plaats de Latijnsche kroniek van Willem van Gouda, die te Steyn in de nabijheid der stad had geleefd, en de schrijver van de *Divisie-kroniek* geeft zich zelf ook geenszins voor den zegsman uit van hetgeen hij den lezer meedeelt: integendeel, hij onderwerpt zijn geschrijf „met dieper ootmoedicheyt tot correctie den experten ende gheleerden Historischrijvers, want ick,

1) Burman, Hadrianus VI, p. 271.

als die minste gesien ende gehoort hebbe, op my selven niet staen en wil, alst behoort ende betamelick is" [1]). Hetgeen Leiden in het bijzonder betreft, zal hij dus van dezen of genen bekende vernomen hebben; zijn familienaam Van Lopsen duidt aan, dat, zoo hij al van Gouda geboortig was, zijn geslacht toch in de buurt van Leiden thuis behoorde.

De slotsom, waartoe wij na dit alles overwogen te hebben, geraken, is dat er geen reden bestaat om niet te gelooven wat Naeldwijck getuigt, en den in zijn tijd vermaarden vriend van Erasmus niet op zijn gezag voor den schrijver der *Divisie-kroniek* te houden.

(Handelingen en Mededeelingen van de Maatschappij der Nederl. Letterk. te Leiden, 1888/89, blz. 114 vlg.)

---

1) Blz. 15.

OVER GESCHRIFTEN AAN FRANCISCUS JUNIUS EN AAN FRANCISCUS BALDUINUS TOEGESCHREVEN.

(1888.)

In de *Historische Zeitschrift* van 1887 [1]) komt een ook voor ons Nederlanders lezenswaardig opstel voor, *Ueber die Anfänge des niederländischen Aufstandes* van Moriz Ritter, waarin onder andere ook gebruik wordt gemaakt van mijn *Voorspel van den tachtigjarigen oorlog* [2]). Meestal vereenigt zich de geleerde schrijver met de uitkomsten, waartoe ik was gekomen. Nu en dan wil hij die op ondergeschikte punten gewijzigd hebben naar aanleiding van bescheiden, die, gelijk hij, als het te pas komt, nooit verzuimt aan te merken, eerst bekend zijn gemaakt, nadat mijn opstel geschreven was. Voor de billijkheid van zijn oordeel en voor de waardeering van mijn arbeid ben ik hem dank verschuldigd.

Meestal stem ik hem zijn aanmerkingen ook toe. Slechts in enkele gevallen moet ik mijn voorstelling tegen zijn bedenkingen blijven volhouden. Zulk een wensch ik hier thans met zekere uitvoerigheid te bespreken. Zij is van bibliographischen aard [3]).

Het was bekend, dat Franciscus Junius omstreeks den aanvang van het Wonderjaar, gelijk onze voorouders het jaar 1566 plachten te noemen, een boekje had uitgegeven, dat eenigermate als een manifest van de Nederlandsche Protestanten tegen den geloofsdwang te beschouwen is. Hij zelf had ons dit bericht, in zijn autobiographie. Maar het boekje zelf kende, toen ik *Het voorspel*

---

1) S. 385 flg.
2) Zie hiervoor dl. I, blz. 266 vlg.
3) Vgl. dl. I, blz. 350 vlg., noot.

schreef, niemand. Ik waagde een stoute gissing. Er stond in de *Grande Chronique* van Le Petit een boekje overgedrukt met den titel: *Discours de M. François Bauduin*, *enseignant le moyen pour remédier aux troubles*. Uit den inhoud besloot ik, dat dit onmogelijk van Fr. Balduinus zijn kon, die geheel andere denkbeelden voorstond dan er in werden aanbevolen, en opperde het vermoeden, dat het boekje, zooals de meeste van die soort, naamloos uitgekomen en door Le Petit ten onrechte aan Bauduin toegeschreven zou zijn. Ik wilde het daarentegen aan Fr. Junius toeschrijven en er diens verloren manifest in herkennen, waarmee het in strekking althans volkomen overeenstemde.

Ritter acht deze gissing onhoudbaar. „Ik denk (zegt hij in een noot op S. 422), dat na den inmiddels uitgegeven brief van Morillon (Corresp. de Granvelle, t. I, p. 54), volgens welken het *Discours* geruimen tijd vóór den 9den December 1565 moet zijn uitgekomen, Fruin zijn vermoeden niet langer zal volhouden".

Ik van mijn kant kan niet inzien, dat de brief van Morillon mijn vermoeden wederlegt of zelfs maar tegenspreekt. Ziehier de bedoelde plaats: „Je n'ay poinct sçeu (zoo schrijft Morillon aan Granvelle, den 9den December 1565) jusque depuis six sepmaines en ça, que Balduinus soit esté celluy qui a forgé l'escript, que l'on at envoié au Roy pour cheanger les édictz, estant pour ce mandé par le marquis de Bergues et le prince d'Orange: ce que at esté avec peu de fruict, grâces à Dieu, car l'on ne pouvoit mieulx ruiner le pays que par ce boult".

Er blijkt hieruit, dat Balduinus lang vóór 1566 een geschrift had gesmeed, dat aan den koning van Spanje was gezonden, maar dat dit het boekje wezen zou, dat Le Petit als een *Discours de M. Fr. Bauduin* overdrukt, blijkt volstrekt niet. Toen ik dan ook voor het eerst dit deel der *Correspondance de Granvelle* doorlas en op de aangehaalde plaats stootte, liet ik er mij niet door uit het veld slaan. Geenszins, want ik wist toen reeds, dat, wat ik als een vermoeden had geopperd, een uitgemaakte zaak was [1]). Het was mij namelijk gelukt een exemplaar van het door Le Petit overgedrukte boekje te bekomen. Op mijn verlangen had

1) Een oogenblik had ik aan de juistheid zelf getwijfeld, toen ik vond, dat Thuanus, in de opdracht zijner Historia aan Hendrik IV, en Grotius, in zijn Verantwoordinghe en in zijn Annales, het boekje insgelijks aan Balduinus toekennen. Doch spoedig zag ik in, dat beiden hun kennis wel niet uit de oorspronkelijke uitgaaf maar uit den nadruk van Le Petit zullen hebben ontleend en dus natuurlijk met hem omtrent den auteur overeen moeten stemmen. Hun gezag heeft in dezen derhalve niets te beteekenen.

de Akademische Bibliotheek het in 1868 op de auctie Baart de la Faille gekocht.

De titel luidt voluit: *Brief Discours envoyé au Roy Philippe nostre sire et souverain Seigneur, pour le bien et profit de sa Maiesté et singulierement de ses pays bas: Auquel est monstré le moyen qu'il faudroit tenir pour obvier aux troubles et emotions pour le faict de la Religion et extirper les sectes et heresies pullulantes en sesdicts pays.* De naam van den auteur en die van den drukker ontbreken, zooals te denken was, doch het jaartal prijkt op het titelblad: 1566 [1]). Dit jaartal zegt op zich zelf genoeg om den brief van Morillon ter zijde te doen schuiven. Het geschrift van Balduinus, waarover hij handelt, is van ouder dagteekening dan 1566 en heeft dus met ons boekje niets te maken.

Dat dit daarentegen hetzelfde is, waarvan Junius zich als de auteur doet kennen, de „Oratio per me scripta ad Hispaniarum Regem, pro libertate publica et abrogatione inquisitorii edicti", en waarvan hij elders zegt, dat het „Gallice scripta" was, valt nu moeilijk meer te betwijfelen. In drie talen is het uitgegeven. Van de Hollandsche vertaling bezit thans de Bibliotheca Thysiana een exemplaar, dat wij op de auctie Serrure kochten [2]), en van de Duitsche is een exemplaar voorhanden „ex dono Buchelii" op de Akademische Bibliotheek te Utrecht.

Als manifest der Protestanten, op het tijdstip toen het Compromis der Edelen op het touw werd gezet, is het hoogst belangrijk. Er wordt in aangetoond, dat in geloofszaken geen dwang iets vermag, alleen overreding; dat het verbieden der prediking het overreden belet; dat het dooden van martelaars het uitstrooien is van nieuw zaad; dat alleen openbare redetwist aan de waarheid de overwinning kan en op den langen weg ook zeker zal bezorgen, en dat zoolang de strijd nog niet beslist is, het toelaten van verschillende godsdiensten het eenige middel is om rust en vrede in het land te bewaren. Het betoog van deze waarheden is in zijn eenvoud treffend, en de stijl, vooral in het oorspronkelijk Fransch, uitmuntend. Een en ander is Franciscus Junius volkomen waardig.

Over den juisten tijd, waarin het geschreven, en de omstandig-

---

1) Later vond ik, dat ook in de Mémoires de Condé (La Haye 1743), t. V, p. 374 suiv. het pamflet zonder naam van auteur in zijn geheel staat overgedrukt. Doch het jaartal ontbreekt daar onder den titel.

2) Zie den titel in den Catal. van pamfl., door Petit bezorgd, N°. 116.

heden, waaronder het uitgegeven werd, ben ik in staat iets nieuws mee te deelen.

In het Archief der Oud-Katholieke Klerezy te Utrecht berust een dun kwarto-boekje, vol geschreven Latijnsche aanteekeningen, met dit opschrift: „Epitome brevisque notatio eorum quae gesta sunt ab anno MDLXV mense Nov. usque ad annum MDLXVII, mense Jun. Materia Partis II meae Hist. Belg". Zoodra de archivaris van Utrecht, Mr. Muller, het mij toonde, erkende ik het voor het werk van Paulus Merula [1]), den ambtgenoot van Fr. Junius aan de Leidsche Akademie en den uitgever van diens autobiographie. Bij nader inzien bleek het mij, dat het belangrijkste, ik zou bijna zeggen het eenige belangrijke, van die aanteekeningen datgene is, waarachter als zegsman: „Junius, in suis ad me scriptis" prijkt. De rest zijn verwijzingen naar meestal bekende werken.

Misschien dat ik later het weinige, waarvoor het gezag van Junius wordt opgegeven, uit deze aanteekeningen bijeen zoek en laat drukken [2]). Thans moet ik mij bepalen tot dat wat op het *Brief Discours* betrekking heeft.

Op 4 December lezen wij daarover: „Oratio ad Regem Hispaniarum scripta et per Aegidium Le Clercq, Tornacensem, Bruxellas delata ad comitem Ludovicum. — Junius in suis ad me script.".

19 December. „Comes Ludovicus clam venit Antverpiam et communicato consilio dispexit de Oratione illa excudenda et in publicum evulganda. — Junius".

Met het drukken is haast gemaakt. Den 19 December, hooren wij, werd er toe besloten, en de bisschop van Namen Havetius en de raadsheer Assonleville schrijven over het boekje reeds in hun brieven van 8 en 15 Januari aan Granvelle. Beiden vinden het van zeer gevaarlijke strekking [3]). De Duitsche vertaling was natuurlijk voor de naburen bestemd. Wij weten toevallig, dat zekere, mij onbekende, Varius, ze had overgezet, en dat zij reeds vóór den 16den Maart in omloop was. In een brief van die dagteekening namelijk verzoeken de gezanten van den keurvorst van de Paltz op den Rijksdag om „etliche exemplaria des Büchleins, so Varius transferirt hat, die Niederländische Persecution be-

1) Over diens nagelaten papieren: Kron. Hist. Gen., dl. VIII, blz. 307.
2) Dit is thans gedaan door dr. S. P. Haak achter zijn dissertatie over Paulus Merula, Leiden, 1901 (N. v. d. R.)
3) Corresp. de Phil. II, t. I, p. 385, 393.

langend und dem König aus Hispanien zugeschickt" [1]). Ritter deelt ons uit Burgkardus *De Autonomia* mede, dat zij ook werkelijk onder de leden van den Rijksdag verbreid is geworden [2]). Aan de tijdsomstandigheden, die gedurende deze jaren zoo uiterst snel veranderen, is het te wijten, dat ten slotte het manifest zijn uitwerking heeft gemist.

Ik heb hierboven den brief van Morillon aan Granvelle, waarnaar Ritter had verwezen, voorloopig ter zijde gesteld om den gang van mijn betoog niet af te breken. Ik kom thans op hem terug, en wil onderzoeken, wat voor geschrift van Balduinus de proost wel op het oog mag hebben gehad. Als ik mij niet bedrieg, kan een brief van denzelfden aan denzelfden van later dagteekening ons hierbij van goeden dienst zijn. Ik begin dus met uit dezen (hij is van 9 December 1567) eenige regelen af te schrijven: „J'entandz que Warlusel dict n'avoir esté présent, quant Montigny at parlé au Connestable [de Montmorency, tijdens zijn doortocht door Frankrijk naar Spanje], duquel la femme desconseilloit audict Montigny le voyaige d'Espagne; comme aussi feit au mesme temps Balduinus, selon qu'il a dict depuis à Mr. de Tournay qui me l'at compté. Il y at aujourd'huy trois sepmaines ce bon galland [Balduinus] feit bien de la chattemite, lorsqu'il fut icy mandé par les seigneurs pour faire la seconde lettre au Roy, faisant samblant de retourner à l'Eglise, sur laquelle buffe l'on luy ordonna gaiges à Douay par l'advis de l'archevesque de Cambray pour y faire profession. Aussi il n'y demora guerre aiant achepvé ce pour quoy il avoit esté mandé; dont je tiens que l'archevesque de Cambray ne sçavoit rien".

De uitgever, Edm. Poullet, zit met deze plaats in verlegenheid. Hij gelooft aan een fout van Morillon, aan het weglaten van een

1) Kluckhohn, Briefe Friedrichs des Frommen, Bd. III, S. 645. Dr. Langeraad, Guido de Bray, blz. 135, 136, past dit verkeerdelijk op de Oratio Ecclesiarum toe.

2) Ten onrechte, naar het mij voorkomt, gist Ritter, dat met het „publicum scriptum", aan het slot genoemd van den Libellus supplex Imperatori exhibitus (bij Van Toorenenbergen, p. LXIV), deze Duitsche vertaling van het Discours bedoeld wordt. Ik heb al vroeger (Handel. en Meded. Letterk., 1867, blz. 36 vlg.) aangetoond, dat wij hieronder de gedrukte Oratio Ecclesiarum (die bij Van Toorenenbergen volgt) te verstaan hebben. Dr. Langeraad bevestigt dit gevoelen, in zijn Guido De Bray, blz. 133. — Beide klaagschriften, de Oratio Ecclesiarum en de Brief Discours, werden in Duitschland onder de Rijksvorsten verbreid. Van beide naar het schijnt had Frederik de Vrome een exemplaar naar koning Philips gezonden: zie Koch, Quellen, Bd. I, S. 164, waar onder de „zwei puechlein" kwalijk andere verstaan kunnen worden.

voor den zin onmisbaren overgang. Immers in den aanvang is sprake van wat onlangs, vóór drie weken, is geschied, en verderop van hetgeen eenige jaren geleden plaats heeft gehad, toen Balduinus door Oranje, Egmont en Hoorne was opontboden. Daartusschen, meent hij, moet iets zijn uitgevallen, wat het eerste met het laatste verbond. De zaak is veel eenvoudiger; de schuld ligt niet aan Morillon maar aan den uitgever, die de nieuwe alinea bij een verkeerd woord is begonnen [1]). De eerste woorden „il y at aujourd'huy trois sepmaines" behooren nog bij den voorafgaanden volzin: vóór drie weken, toen Morillon te Doornik was (zie p. 99), heeft hij van den bisschop van Doornik gehoord wat deze van Bauduin zelven vernomen had. De nieuwe alinea vangt dan aan met: „Ce bon galland feit bien de la chattemite" en handelt uitsluitend over hetgeen Balduinus in 1565 had uitgericht. Wat Morillon daarvan verhaalt was ons grootendeels reeds van elders bekend en werd door mij in *Het voorspel* uiteengezet. Maar wat wij nog niet wisten is, dat de heeren hem hadden geraadpleegd over den brief, dien zij aan den koning dachten te zenden met het doel om Granvelle uit de regeering te verwijderen. Als wij Morillon mogen gelooven, had Balduinus den tweeden brief, dat is dien van 29 Juni 1563, opgesteld. De eerste, van 11 Maart, was door den koning ontwijkend beantwoord; de tweede moest dringender en toch onberispelijk van vorm zijn: dat de heeren daarover met een allerbekwaamsten jurist te rade zijn gegaan, is verre van onwaarschijnlijk. Maar zij bewaarden het geheim dan toch zorgvuldig. Eerst twee jaren later kwam het aan Morillon ter ooren. Immers het is van dien brief met de daarbij behoorende remonstrantie, dat Morillon gewaagt in zijn schrijven aan Granvelle, waarnaar Ritter verwees. „Je n'ay poinct sçeu (ik wil de woorden nog even herhalen) jusques depuis six sepmaines en ça, que Balduinus soit esté celluy qui a forgé l'escript que l'on at envoié au Roy pour changer les édictz". De „men", die gezonden hebben, zijn de groote heeren; het geschrift, dat Balduinus had opgesteld, is hun missive, en geen boekje. Mij dunkt, dat dit de zin is der twee onderling vergeleken

---

1) Een gelijksoortige fout is door Piot in het IVde deel der Corresp. de Granv. p. 496, noot, begaan. Daar is denkelijk te lezen: „causant n'avoir eu vent propice pour prendre la route [niet déroute] votre Maj. leur avoit commandé". — Ook Groen van Prinsterer, Archives, t. III, p. 311, heeft een zin, die doorloopt, in hare verschillende alinea's uiteengerukt en afgebroken.

berichten, laat zich niet betwijfelen. Maar nu doet zich toch een bezwaar voor, dat bij het eerste aanzien van groot gewicht schijnt. In den brief der heeren is van geen verandering der edicten sprake, en dit was, volgens Morillon, juist de hoofdinhoud van het geschrift, dat hij aan Balduinus toekent. Hoe is het een te rijmen met het ander? Zeer eenvoudig: Morillon verkeerde in dwaling ten opzichte van den bewusten brief. Er was daarin geen sprake van het veranderen der plakkaten, maar hij meende van wel.

In dezelfde dwaling verkeerde met hem de geschiedschrijver Florentius van der Haer, een overigens uitmuntend ingelicht auteur, aan wien wij bijna alles te danken hebben wat wij van de verstandhouding tusschen de heeren en Balduinus weten [1]). „Balduinus (zegt hij) in ea erat sententia, ut veterem Edictorum severitatem leniendam profiteretur, auctorque nostris hominibus existeret ut hoc ipsum Regi libello supplici ostenderent, adeo ut et Viglio et Joachimo Hoppero probaturum sese affirmaret".

Licht mogelijk, dat het aanbieden van zulk een verzoekschrift inderdaad in overweging genomen en eerst na rijp beraad als ontijdig nagelaten is. Zooveel schijnt zeker, dat overigens wel onderrichte lieden in de meening verkeerden, dat een adres van zulke strekking aan den Koning door de heeren was aangeboden. Zijn Majesteit was de geheimzinnigheid in eigen persoon. Het valt te betwijfelen, of hij zelfs wel aan Granvelle en aan de landvoogdes den juisten inhoud van den ontvangen brief zal hebben meegedeeld, en van hun kant waren ook de heeren tot stipte geheimhouding, uit eerbied voor den Koning, verplicht. Zoo laat het zich verklaren, dat een niet ongegrond maar toch onjuist vermoeden als waarheid werd aangenomen.

Ten slotte doe ik gaarne mijn voordeel met een terechtwijzing van mijn Bonnschen ambtgenoot. Ik had het waarschijnlijk trachten te maken [2]), dat de overleggingen met Balduinus voornamelijk in 1564 hadden plaats gehad. Bij nader inzien geef ik hem toe, dat zij waarschijnlijk in het vorige jaar al waren afgeloopen. Op de bijeenkomst in het bosch van Soignes, waarvan Van der Haer

---

1) Vgl. over een en ander: Gachard, Corresp. de Guillaume le Taciturne, t. I, p. 35, 42, 48; Van der Haer, De initiis tumultuum Belgicorum, I, c. 25 (1ste ed., p. 172); Corresp. de Phil. II, t. I, p. 245; Papiers d'Etat de Granvelle, t. VII, p. 68; Grotius, Verantwoordinghe, blz. 27. Hiervoor, dl. I, blz. 350 vlg., noot.

2) Zoo ook Bakhuizen van den Brink, Het huwelijk van Anna van Saxen, blz. 126.

ons spreekt, en die ik in den zomer van 1564 had geplaatst, schijnt Granvelle al te doelen in een brief aan den koning van 14 April 1563 [1]). In het algemeen ben ik thans van oordeel, dat ik vroeger aan die verstandhouding der Grooten met den beroemden leerling van Cassander te veel gewicht heb gehecht. De brief van dezen uit Nederland aan den bisschop van Limoges, medegedeeld door Kervyn [2]), bevestigt mij in dit gevoelen. Doch het is thans de gelegenheid niet om er over uit te weiden.

(Bijdragen v. Vaderl. geschiedenis, 3de Reeks, dl. IV, blz. 243 vlg.)

---

1) Pap. d'Etat, t. VII, p. 64.
2) In zijn Les Huguenots et les Gueux, vol. I, p. 185.

DE NEDERLANDSCHE GELOOFSBELIJDENIS [1]).

(1864.)

Wij maken de liefhebbers opmerkzaam op de reproductie van de eerste Nederduitsche uitgaaf der *Confessie*. Voor de theologen is het van belang de oorspronkelijke redactie van de geloofsbelijdenis der gereformeerde Kerk te vergelijken met den allengs gewijzigden en in 1618 vastgestelden tekst. Voor de bibliophilen is het een verrassing het facsimile van een uiterst zeldzaam boekje te ontvangen.

Uit het oogpunt der laatsten beschouwd valt er op den herdruk weinig of niets aan te merken. De heeren Enschedé, uit wier drukkerij het keurige boekje verschijnt, zullen er zeker eer mee inleggen. Ware het niet dat het oorspronkelijke slordig en met afgesleten en ongelijke letters gedrukt is, de nadruk zou in alle opzichten het nagedrukte evenaren. Thans mag hij het ideaal heeten van de werkelijke eerste uitgaaf. De bibliophilen kunnen daarmee tevreden zijn.

Voor de theologen, en in het algemeen voor hen die den inhoud boven den vorm stellen, is de waarde van de eerste Nederduitsche uitgaaf en van haar reproductie veel geringer dan die van de eerste Fransche editie, naar het waarschijnlijk eenig overgebleven exemplaar voor weinige jaren door Trip van Zoudtland herdrukt. Want de Fransche tekst is het voortreffelijk origineel, de Hollandsche is een stijve onduidelijke vertaling. Moge deze vertaling al een tijd lang gezag hebben gehad in de Nederlandsche Kerk, voor de wetenschap en voor de letterkunde heeft zij slechts betrek-

1) **Naar aanleiding van het boek: De Nederlandsche Geloofsbelijdenis. Naar den oorspronkelijken Nederlandschen druk van 1562 uitgegeven door Dr. A. van der Linde. Nijmegen, Adolf Blomhert, 1864.**

kelijke waarde. De prachtige *Epistre au Roy Philippe* werd ons voor het eerst in de reproductie van Trip van Zoudtland te lezen gegeven. De vertaalde *Sendtbrief*, die buitendien reeds bij Triglandt en bij Lelong overgedrukt was, staat in welsprekendheid bij het oorspronkelijke verre ten achter. Hoe erkentelijk wij dus Van der Linde zijn voor de bezorging van dit facsimile, wij stellen zijn geschenk beneden dat van Trip van Zoudtland.

Een aantal uitgaven, gedeeltelijk bij Lelong vermeld, heeft deze vertaling tot op 1581 beleefd. Hoewel de Fransche tekst der *Confessie* in 1566 herzien en veranderd was, de Nederlandsche vertaling werd steeds onveranderd herdrukt. Het is Thysius die ons dit bericht. Eerst in 1581 werd op de nationale synode te Middelburg besloten „tot gelyckheyd met de walsche kercken de verbeterde (fransche tekst) ut het walsch int duytsch te vertalen", en sedert is die herziene vertaling, in 1582 te Dordrecht voor het eerst gedrukt, de gewettigde gebleven tot op 1618.

Het verschil tusschen deze nieuwe vertaling en de oude betreft niet slechts de veranderingen, die de oorspronkelijke Fransche redactie sedert 1561 ondergaan had; overal is de vertaling herzien en op een tal van plaatsen verbeterd en duidelijker gemaakt. Dat was ook dringend noodig. Wie de eerste vertaler mag zijn zal wel altijd onbekend blijven; maar dat hij geen fijn stilist, geen keurig taalkenner was, is zeker. Hij begaat de wonderlijkste fouten: het citaat „Li. de Sam." (Livre de Samuel) begrijpt hij niet, en hij vertaalt: „Leest van Samu" — Wie zal de beteekenis raden van de volgende woorden: „Welcke dinghen alle ghenoechsaem zijn om de menschen te overwinnen ende haer onschuldigh te maeken"? De Fransche tekst is duidelijk genoeg: „toutes lesquelles choses sont suffisantes pour conveincre les hommes & les rendre inexcusables". Misschien had de vertaler, in plaats van onschuldich, onveronschuldelic geschreven; in den tweeden druk althans staat dit zoo te lezen. Maar toch hadden de vertalers van 1581 alle reden om den geheelen zin te veranderen en aldus te stellen: „welcke dingen alle genoechsaem zijn om de menschen te overtuygen ende haer alle onschult te benemen". Nu eerst kan men, zonder het oorspronkelijke te vergelijken, begrijpen wat de bedoeling is.

In de geschiedenis der *Confessie* [1]) is het nog altijd onzeker,

1) Vgl. daarover wat hiervoor is afgedrukt in Het Voorspel van den Tachtigjarigen Oorlog (dl. I, blz. 383 en 401).

wat er vóór en in 1566 aan het oorspronkelijk opstel veranderd mag zijn. Dat er gedurende het jaar 1566 verandering in den tekst gebracht is, is zeker: Franciscus Junius, die er zelf aan meegewerkt had, bericht het ons. „Ik heb (zoo zegt hij) den herzienen tekst naar de broeders te Genève gezonden, om daar, zoo zij het goed vonden, gedrukt te worden". Of zij het goed vonden en den druk bezorgd hebben, zegt hij ons niet. Doch Thysius verzekert, dat de nieuwe uitgaaf inderdaad bij Jean Crespin te Genève verschenen is. Niemand echter, zoover ik weet, heeft ooit een exemplaar van dien druk van 1566 gezien. Ik vermoed, maar zonder afdoend bewijs te kunnen leveren, dat de tekst, die in *Le Livre des Martyrs* van Crespin op het jaar 1561 gegeven wordt, en die van de teruggevonden eerste uitgaaf wezenlijk verschilt, de nieuwe redactie van 1566 zal volgen. Het is te wenschen, dat nog eens een exemplaar van deze belangrijke uitgaaf aan den dag worde gebracht.

Nog begeerlijker evenwel zou een exemplaar wezen van een andere editie, die volgens Thysius in ditzelfde jaar 1566 te Antwerpen, in één bundel met den *Smeekbrief* aan keizer Maximiliaan en met het *Vertoog der Kerke Christi* uitgekomen is. Thysius beroept zich op deze uitgaaf, alsof hij ze gezien had. Hij grondt er zijn stelling op, dat de *Confessie* te zamen met de beide andere stukken naar den Keizer gezonden is. Evenwel ik twijfel nog aan het bestaan van deze uitgaaf, zoowel als aan de waarheid der stelling, die er door bewezen moet worden. Het terugvinden van een exemplaar zou denkelijk allen twijfel opheffen.

Een geheel andere, een Hollandsche, uitgaaf van de *Confessie* is werkelijk in 1566 verschenen. Een exemplaar daarvan wordt in den catalogus van Hulthem (N°. 26451) beschreven. Ik heb er geen gezien, maar ik houd mij verzekerd, dat de tekst dezelfde is, dien Bor in zijn *Historien* op het jaar 1566 heeft afgedrukt: de overeenkomst der titels doet het mij vermoeden [1]). Zoo die gissing juist is, stuiten wij hier op een vooralsnog onoplosbare zwarigheid. Want de tekst, door Bor afgedrukt, komt wel grootendeels met de vroegere Nederlandsche en Fransche uitgaven overeen, doch wijkt er in enkele opzichten van af, en stemt in deze overeen met de herziene uitgaven van na 1566. Zoo komt hier

---

1) Men zie in Nederl. Spect. 1865, blz. 162/3, een brief van Van der Linde, waar o.a. op grond van vergelijking met het exemplaar van Hulthem aangetoond wordt, dat Bor een exemplaar der later herziene Confessie vóór zich heeft gehad.

vóór art. 9 de zinsnede voor, die in alle vroegere uitgaven ontbreekt. Moeten wij uit deze omstandigheid niet vermoeden, dat er reeds vóór 1566 aan de *Confessie* veranderd is?

Gedurende het jaar 1566 is een geheel andere geloofsbelijdenis, een veel kortere, in omloop gebracht. Lelong heeft ze overgedrukt, en een exemplaar der oorspronkelijke uitgaaf wordt in de bibliotheek der Utrechtsche Hoogeschool bewaard. Tegen haar in het bijzonder hebben de katholieke theologen indertijd gepolemiseerd. Sonnius zelf heeft haar weerlegd [1]); een exemplaar van den derden druk zijner naamlooze *Confutatie* is in de boekerij van de Maatschappij Nederlandsche Letterkunde voorhanden; ook gewaagt Marnix er van in de voorrede van zijn *Byencorf* [2]). Maar deze *Corte belijdinghe des gheloofs* heeft later in de Kerk geen gezag gehad, en plaats gemaakt voor de uitvoeriger *Confessie*, zooals die in 1566 gewijzigd was geworden. Zij was dan ook niet, gelijk deze, van de Synode, maar van den kerkeraad van Antwerpen uitgegaan.

Nu eens door de reproductie der eerste Fransche en Nederlandsche uitgaven het oorspronkelijk opstel der *Belijdenis* bekend is geworden, liggen thans, naar het mij voorkomt, de veranderde uitgaven van 1566 aan de beurt. Op haar wensch ik de aandacht te vestigen. Mogen zij, die daartoe gelegenheid hebben, ze opsporen en aan den dag brengen. Het voorbeeld, door Trip van Zoudtland en Van der Linde gegeven, moge hen daartoe opwekken.

(Nederl. Spectator, 1864, bls. 394.)

---

1) Valerius Andreas, Bibl. Belg., p. 242.
2) Vgl. vooral De Ram, Sonnii ad Viglium Epistolae, p. XLI en 100.

HET OUDSTE GESCHRIFT VAN PHILIPS VAN MARNIX?

I [1]).

(1862.)

Het is een gelegenheidsgeschrift wat Van Toorenenbergen ons aanbiedt. Hij deelde in den wensch van velen, dat het derde eeuwgetijde der Nederlandsche geloofsbelijdenis niet voorbij mocht gaan zonder eenig duurzaam blijk zijner gedachtenisviering achter te laten, en op de vereerende aansporing zijner vrienden besloot hij zelf de taak te aanvaarden om zulk een gedenkteeken te stellen. Weldra bepaalde zich zijn keus tot de uitgaaf van een paar gewichtige gedenkstukken uit den allereersten tijd der Nederlandsche gereformeerde gemeente, die uiterst zeldzaam geworden en bijna in vergetelheid geraakt waren. Hij nam zich voor de *Oratio* en den *Libellus Supplex*, door de gereformeerde kerken van Nederland in 1566 aan keizer Maximiliaan gezonden, waarvan bijna uitsluitend de Hollandsche vertalingen bekend waren, in het oorspronkelijk te herdrukken, en tevens den toestand en de gebeurtenissen te beschrijven, die tot het opstellen en afzenden van die brieven hadden geleid. Een gelukkig toeval speelde hem de lang gezochte oorspronkelijke stukken in handen; een ijverig onderzoek leerde hem hun geschiedenis kennen, en in weinige weken werd de slotsom van dat onderzoek in den vorm gegoten, waarin het ons thans wordt aangeboden.

Eer wij enkele van de resultaten, waartoe de schrijver gekomen is, ter toetse brengen, is het ons een aangename plicht den geest

1) Oorspronkelijk zonder titel verschenen naar aanleiding van: Eene bladzijde uit de Geschiedenis der Nederlandsche Geloofsbelijdenis, ter gedachtenisviering bij haar derde Eeuwgetijde beschreven en met de oorspronkelijke bescheiden uitgegeven door J. J. van Toorenenbergen. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1862 (N. v. d. R.).

te roemen, die het geschrift bezielt. Geen enkele uitdrukking verraadt, dat de schrijver het hart vol heeft van smart en ergernis over den strijd, door zooveel voorgangers der gemeente heden ten dage tegen de aloude, hem innig dierbare, confessie gevoerd. Luidde de opdracht niet aan hen, die het wezen der Belijdenis bewaren en handhaven, men zou bij het lezen der verhandeling vergeten, dat er over de waarde der Confessie zulk een hevige strijd wordt gevoerd, en dat aan dien strijd onze schrijver zoo wakker deel heeft genomen. Van Toorenenbergen heeft begrepen, dat op het gebied der geschiedenis onpartijdigheid moet heerschen, dat de geschiedenis de leermeesteres, niet de gewillige dienares der partijen behoort te wezen. Hij heeft de meeningen van den dag niet met die van vroegere eeuwen vermengd. Hij heeft de toenmalige orthodoxie geen strafgericht laten houden over het hedendaagsche ongeloof. Zijn geschrift dient geen partijbelang, maar het heeft daarom te hooger waarde. Allen kunnen er uit leeren, ook zij, die ten opzichte der kerkelijke leer het meest van hem verschillen. Immers, hoe men ook oordeele over de blijvende waarde, over de waarheid der begrippen, in de Nederlandsche geloofsbelijdenis vervat, niemand die niet hoog belang stelt in de geschiedenis der vestiging onzer Nederlandsche gereformeerde Kerk. — Maar laat ons nader kennis maken met den inhoud van het geschrift.

Eenigszins bevreemdt ons de keus van het onderwerp, waaraan Van Toorenenbergen zijn onderzoek gewijd heeft. Waarom ter gedachtenisviering van het jaar 1561 een voorval uit het jaar 1566 gekozen? Was er niets te nemen, dat meer voor de hand lag? Mij dunkt, over den oorsprong der Confessie zelve, over haar verwantschap met de belijdenis der Fransche en Zwitsersche kerken, over haar verhouding tot die der Londensche gemeente van 1551, over haar samenstellers, over de verbindende kracht, die haar oorspronkelijk werd toegekend, — over dit alles is nog genoeg te onderzoeken. Doch wij hebben niet de keus, maar het gekozene en geleverde te beoordeelen.

Dat er in 1566 een *Oratio ad Maximilianum Imperatorem* uit naam der gereformeerde kerken van Nederland in druk is verschenen, leerde ons onder anderen François le Petit, die zijn geschiedwerk reeds in 1601 heeft uitgegeven; ook zijn er eenige weinige exemplaren van de *Oratio* tot ons gekomen. Maar van den *Libellus supplex*, waarmeê de oratie aan den Keizer is toegezonden, spreekt, zoo ver wij weten, het eerst Anthonius Thysius, in zijn *Corpus*

Doctrinae, in 1615 [1]). Alle andere schrijvers, die er van gewagen, ontleenen hun kennis blijkbaar aan het boek van Thysius [2]), waarin zoowel van den *Libellus supplex* als van de *Oratio* een Hollandsche vertaling gegeven werd. Het is zelfs onzeker of de oorspronkelijke Latijnsche tekst van den *Smeekbrief* wel ooit te voren gedrukt is: Van Toorenenbergen althans heeft daarvan slechts afschriften, geen afdruk kunnen opsporen. In de voorrede voor zijn *Corpus Doctrinae* heeft Thysius over de geschiedenis dier beide stukken gehandeld; wij weten dit uit mededeelingen van anderen, maar ongelukkig niet uit het boek zelf, want dit is voor het oogenblik nergens te vinden. Wij moeten ons met de schrale uittreksels van Baudartius, Lelong en Te Water behelpen, op wier nauwkeurigheid wij ongelukkig niet al te vast kunnen vertrouwen. Het komt ons voor, dat Van Toorenenbergen dit niet genoeg in het oog heeft gehouden, en zich althans in een gewichtig punt door den laatste heeft laten misleiden.

Te Water acht het waarschijnlijk, dat de schrijver der *Oratio* niemand minder is dan Marnix van St Aldegonde, of diens broeder Toulouse. Die meening, door Prins en Broers en anderen overgenomen, is allengs traditie geworden, en Van Toorenenbergen oordeelt, dat men haar niet lichtvaardiglijk geloof mag weigeren, te meer omdat zij, zijns inziens, niet van Te Water, maar van Thysius afkomstig is. Ik trek die hooge afkomst der overgeleverde meening in twijfel, en houd mij bovendien overtuigd, dat zij geen geloof verdient. Het zij mij vergund deze beide stellingen opzettelijk te betoogen: het is een zaak van belang voor onze literatuur, of wij eenig anoniem geschrift aan Marnix al of niet hebben toe te schrijven. Hooren wij eerst de eigen woorden van Te Water: „Ten opzichte van den Brief en het Vertoog (den *Libellus supplex* en de *Oratio*) kan ik wel gelooven, 't geen Thysius in zijne Voorrede verhaalt, dat eenige wel-geleerde Edellieden ook mede de penne hebben gevoert (in 't jaar 1566) ende waarschijnlijk de Heere van Aldegonde ende zijnen broeder den Heere van Toulouse". Ziedaar den geheelen grondslag van de traditie, waaraan Van Toorenenbergen zooveel hecht. Het blijkt volstrekt niet, dat Thysius iets meer heeft gezegd dan dat in 1566 ook edellieden, en bepaaldelijk de gebroeders Marnix, de pen hebben gevoerd. De toepassing van dit algemeene gezegde op de beide bepaalde

1) Zie over deze kwestie het tweede gedeelte van dit artikel. (N. v. d. R.)

2) Bor uitgezonderd, vgl. de uitgave van zijn boek van 1595, fol. 32.

geschriften schijnt voor rekening van Te Water te komen, te meer daar Lelong, die eveneens zijn bericht omtrent de bewuste stukken uit de voorrede van Thysius geput heeft, van Marnix als den auteur niet gewaagt. Verder spreekt Te Water niet zonder voorbehoud: hij kan wel gelooven, hij acht het waarschijnlijk. Dat latere schrijvers, afgaande op het zeggen van Te Water, met meer vertrouwen durven spreken, doet weinig af: immers zij weten niets meer van de zaak dan hun zegsman zelf.

Hebben wij dus alleen met een gissing van Te Water te doen, dan vragen wij: is zij waarschijnlijk? Van Toorenenbergen meent, met den jongeren (I. W.) Te Water, dat de gedachten en schrijftrant van de *Oratio* juist overeenkomen met die der overige geschriften van Marnix, en dus voor de gissing pleiten. Maar kunnen wij aan die phrase wel veel gewicht hechten? De gedachten, die in de *Oratio* ontwikkeld worden, zijn die van alle Calvinistische godgeleerden van dien tijd, en dus ook die van Marnix; doch hoe zouden zij dan kunnen bewijzen, dat bepaaldelijk hij de auteur moet zijn? De stijl — ja, wat zullen wij daarvan zeggen? De stijl is Marnix niet onwaardig, maar ik zou eerst in bijzonderheden de overeenkomst tusschen den stijl van Marnix' Latijnsche geschriften en dien van de *Oratio* aangewezen moeten zien, eer ik daaruit een besluit zou durven trekken.

Mijns inziens pleiten er krachtige redenen tegen de gissing van Te Water. De *Oratio* is opgesteld in naam van de gereformeerde kerken van Nederland; de schrijver spreekt van zich en de zijnen als van „slechte en geringe lieden". Het lag zeker niet in het fiere karakter van Marnix om zich en zijn vrienden zoo laag te stellen. En hoe zou hij in naam der gereformeerde kerken hebben kunnen schrijven? Wie zou hem daartoe gemachtigd hebben? Zeker zat hij niet in de Synode, die in 1565 te Antwerpen gehouden is, want dan zou Junius, in zijn autobiographie, niet als iets bijzonders hebben vermeld, dat Marnix tot tweemaal toe verschenen was in de Synode, die omstreeks Pinksteren van 1566 gehouden is. Ja, uit de woorden van Junius, uit het vonnis later tegen Marnix geveld, en uit de geheele inrichting der gereformeerde kerken wordt het waarschijnlijk, dat Marnix geen kerkelijke waardigheid heeft bekleed. Hoe zou hij dan op zich genomen hebben uit naam der kerken van Nederland het woord te voeren?

De tijd, waarop de *Oratio* geschreven is, laat zich vrij nauwkeurig bepalen. Zij is gesteld onder den indruk van de bevelen uit Madrid, in November 1565 ontvangen, tot handhaving der

plakkaten, tot ondersteuning der inquisiteurs en tot afkondiging der besluiten van het concilie van Trente. Zij is verder geschreven kort nadat hier te lande de oproeping tot den rijksdag te Augsburg bekend was geworden. Dit wijst ons naar December van 1565 en Januari van 1566, juist naar den tijd, waarop de verbondene edelen bezig waren het pas gesloten Compromis [1]) te bevestigen en uit te breiden, en waarop zij plannen beraamden om desnoods met geweld de uitvoering van 's Konings bevelen te beletten. Marnix was een der eerste oprichters van het verbond, in de handelingen en plannen der verbondenen diep verwikkeld: Van Toorenenbergen vergist zich [2]), als hij op grond van de onjuiste dagteekening van een brief in Gerdes' *Scrinium* (1566 voor 1564) aanneemt, dat Marnix dien winter in Henegouwen heeft doorgebracht; hij was te Breda, in het middenpunt van de beweging der edelen. Maar dan kon hij ook onmogelijk in een stemming verkeeren als die waarin de *Oratio* geschreven is. Geheel andere uitzichten, geheel andere plannen hielden hem op dit oogenblik bezig dan die de steller van de *Oratio* ontwikkelt en aanbeveelt.

Een ander bewijs ontleen ik aan den *Libellus Supplex*, die, zoo als Van Toorenenbergen terecht opmerkt, van dezelfde hand schijnt te zijn als de *Oratio.* Die brief nu draagt de dagteekening van 1 April: zou Marnix op dit tijdstip gelegenheid hebben gehad om zulk een Latijnsch geschrift met zorg op te stellen? Den 3den April hield hij met Brederode en Lodewijk van Nassau en de overige edelen zijn intocht te Brussel, zoo hij al niet heeft deel genomen aan de voorbereidende vergadering, die sedert 28 Maart te Lier gehouden werd. Al had hij te midden van zooveel drukten den tijd kunnen vinden tot schrijven, zou hij hebben kunnen schrijven in den geest, waarin de *Libellus supplex* geschreven is? Ik houd mij verzekerd, dat een ieder, die zich een levendig denkbeeld heeft gevormd van de gezindheid, van de verwachtingen en plannen, die Marnix op dit tijdstip bezielden, onmogelijk kan aannemen, dat hij de steller van den *Libellus supplex* of van de *Oratio* geweest is.

Wie beide stukken gemaakt heeft durf ik niet beslissen, zelfs niet gissen: het ontbreekt ons daartoe aan de noodige gegevens. Zeker is het, dat de geest, die er in spreekt, tamelijk wel overeenkomt met dien van het *Brief discours envoyé au Roy Philippe*,

1) Vgl. hiervoor, dl. I, blz. 368, noot (N. v. d. R).
2) Blz. 25.

dat ongeveer in denzelfden tijd als de *Oratio* geschreven is en insgelijks een kerkelijken oorsprong verraadt. Hoe dit zij, het is mij genoeg bewezen te hebben, dat althans Marnix geen aanspraak kan maken op de eer van de auteur te zijn dier twee merkwaardige geschriften.

Ik acht het van belang bij tijds tegen het toeschrijven van zulke naamlooze stukken aan bekende auteurs op te komen. Er bestaat bij de letterkundigen doorgaans een zucht om voor ieder gewrocht een maker te zoeken, en zoodra een hunner voor zulk een vondeling een vader heeft ontdekt, vallen de overigen hem allicht bij en dringen het vaderschap aan den aangewezen persoon op. Ik wil daarvan nog een ander voorbeeld bijbrengen, dat niet vreemd is aan het onderwerp, waarmeê wij ons thans bezig hielden.

Er bestaat een fraai geschreven Latijnsch pamflet, dat ten titel draagt: *Belgicae liberandae ab Hispanis ὑπόδειξις*, en waarvan de auteur niet bekend is [1]). Een oude aanteekening in handschrift op een exemplaar, dat Bakhuizen van den Brink in handen kwam, noemt Marnix als den schrijver. Bakhuizen vond dit bericht verre van onwaarschijnlijk, en deelde het als een aannemelijke gissing mede in zijn beoordeeling van Van Hall's *Brederode* [2]). In zijn later geschreven *Notice sur le Xe denier* [3]) gaat hij verder, en noemt, zonder eenig voorbehoud, zonder eenige aarzeling, Marnix als den schrijver. Zijn gezag, dat in quaestiën van dien aard onbetwist is, beweegt Quinet even stellig van dit pamflet als van een geschrift van Marnix te spreken. Op de lijst der werken van Marnix, door de Historische commissie van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde in 1856 opgemaakt, prijkt het insgelijks, om dezelfde reden. Ik voor mij bleef nog twijfelen, en sprak, in mijn *Anecdota van Marnix* [4]) over de zaak als nog niet uitgemaakt. De gissing berust ook waarlijk op geen genoegzamen grond. En aan den anderen kant zijn er bewijzen tegen, die bij mij zeer zwaar wegen. Volgens den titel is de *Hypodeixis* den 17^den April 1571 aan den prins van Oranje overhandigd. Op dit tijdstip was de verhouding van den Prins tot zijn gemalin zeer treurig: hij had maar al te zekere bewijzen van haar ontrouw; hij had den

1) Vgl. hierover echter Fruin's opmerkingen, waarvan verslag wordt gedaan in Hand. en Med. van de Maatsch. der Nederl. Letterk. 1895/6, blz. 152 vlg.; Geldorp wordt daar als auteur aangewezen (N. v. d. R.)

2) Studiën, dl. I, blz. 17.

3) Ib., dl. I, blz. 481.

4) Kunst en Letterbode, 1859, blz. 154 vlg.

man, aan wien zij zich had overgegeven, doen oplichten en gevangen zetten; hij wenschte zijn huwelijk ontbonden. Iemand, met die omstandigheden bekend, zou, als hij over August van Saksen te spreken had, zeker niet zeggen, zooals de auteur van de *Hypodeixis*: „nobilissimae Heroïnae, uxoris tuae, avunculus". En nu weten wij toevallig uit de *Archives* [1]), dat Marnix met deze droevige geschiedenis van nabij bekend was. Daarmeê vervalt het vermoeden, dat hij de schrijver der *Hypodeixis* kan wezen, van zelf. Het is niet eens meer noodig te doen opmerken, dat Aldegonde, die zelfs met zulke familiegeheimen van den Prins vertrouwd was, geen tusschenpersoon kon behoeven, om zijn schrijven aan den Prins te overhandigen, gelijk de schrijver der *Hypodeixis*, die nog wel aan dien ongenoemden vertrouweling des Prinsen op het hart drukt: „tu nunc velim efficias ne vel ambitiose vel arroganter scriptum putet". — Het onderzoek naar den schrijver van dit pamflet is dus evenmin gesloten als dat naar den steller van de *Oratio* en van den *Libellus supplex* [2]).

Aan den oorspronkelijken, Latijnschen, tekst heeft Van Toorenenbergen terecht de uitnemend schoone Hollandsche vertaling toegevoegd, die uit het *Corpus Doctrinae* van Thysius overgenomen is in de uitgaaf der Nederlandsche geloofsbelijdenis van Thierens. Van Toorenenbergen acht het waarschijnlijk, dat zij van de hand van Thysius zelven is. Ik spreek het niet tegen, hoewel de stijl mij eer aan een vroeger tijdvak zou doen denken, aan denzelfden tijd, waarin de Latijnsche tekst is opgesteld. Ik zou het ook vreemd vinden, indien van twee met zooveel zorg geschreven stukken alleen een Latijnsche tekst was uitgegeven, terwijl van nagenoeg alle pamfletten van dien tijd uitgaven in twee, drie talen verschenen.

Volgens de gewone traditie, die misschien ook van Thysius afstamt, was tegelijk met de *Oratio* en den *Libellus supplex* een exemplaar der Geloofsbelijdenis van 1566 aan den Keizer toegezonden. Van Toorenenbergen heeft bewezen, dat hier een dwaling moet schuilen, dat de Confessie van 1566 in April van dit jaar nog niet in druk bestond. Hij beweert daarentegen, dat geen andere dan de Confessie van 1561 aan den Keizer is toegezonden, en daarom heeft hij deze met de beide andere bescheiden in de bijlagen opgenomen. Wij achten dit noodelooze moeite en kosten. Ieder belangstellende kan zich het veel fraaiere facsimile van

1) T. III, p. 395.
2) Vgl. Fruin in Hand. en Meded. v. d. Maatsch. der Nederl. Letterk. l.l. (N. v. d. R.)

den ouden druk dier *Confessie*, dat ons door Trip van Zoudtland bezorgd is, aanschaffen. Buitendien, het is zoo goed als zeker, dat de *Confessie* niet naar den Keizer gezonden is. Het doet mij leed in dit opzicht Van Toorenenbergen te moeten weêrleggen: hij meent zoo stellig een afdoend bewijs voor zijn meening gevonden te hebben. Doch zijn bewijs houdt geen steek. Hij ontleent het aan de volgende zinsnede van den *Libellus supplex* — ik haal bij voorkeur de Hollandsche vertaling aan —: „Wij bidden dat het Uwe Majesteyt.... gelieve.... te weeg te brengen.... dat deze ambassaatschap (om welcke te verwerven wij hebben.... aan U. Maj. ghesonden dit algemeyn schrift, vervoecht by desen onsen brief) moge afgeveerdicht werden...." enz. Het hier genoemde „algemeyn schrift, hoc publicum scriptum" houdt hij namelijk voor de *Confessie*. Maar wat vermocht de *Confessie* om een gezantschap te verwerven? Het hier bedoelde „publicum scriptum" is niets anders dan de uitgegeven, publiek gemaakte *Oratio*, die nevens den geschreven brief aan den Keizer werd gezonden. Het is onmogelijk daaraan te twijfelen: in de *Oratio* toch was breed uiteengezet, waarom de Keizer een gezantschap naar koning Philips behoorde af te vaardigen; in de *Confessie* was daarvan natuurlijk geen sprake. Er is ook geen aannemelijke reden te bedenken, waarom de *Confessie* aan den Keizer gezonden zou zijn; de *Oratio* was zelf een kort begrip van hetgeen de Nederlandsche Gereformeerden geloofden. Daarenboven, reeds was de Synode doende om de *Confessie* te herzien en te wijzigen: hoe zou zij dan de oude, ongewijzigde geloofsbelijdenis aan den Keizer en den rijksdag hebben voorgelegd?

Zijn de *Oratio* en de *Libellus supplex* inderdaad aan den Keizer ter hand gesteld? Van Toorenenbergen verwerpt terecht de traditie, die beide op den rijksdag door een deputatie der verbonden edelen laat aanbieden. Hij gelooft veeleer, dat keurvorst Frederik van de Paltz ze den Keizer bezorgd zal hebben. Die gissing is, op zich zelf genomen, veel waarschijnlijker dan de overlevering, en zij wordt buitendien aanbevolen door de omstandigheid, waarop Van Toorenenbergen onze aandacht het eerst gevestigd heeft, dat keurvorst Frederik een exemplaar van de *Oratio* aan Philips van Spanje zelven heeft doen toekomen. Waarom zou hij dan ook den Keizer geen exemplaar bezorgd hebben, zoo die er nog van elders geen gekregen had? Het is evenwel iets anders een algemeen verkrijgbaar boekje aan iemand toe te zenden, iets anders, een geschreven brief, uit naam van zekere geringe lieden, aan

den Keizer te overhandigen. Doch hoe dit zij, zooveel is zeker, dat de Keizer niet het minste gevolg heeft gegeven aan de tot hem gerichte smeekbede. Nergens, in geen der correspondentiën die voor ons ontsloten zijn, in geen der verslagen van den gehouden rijksdag, vinden wij met een enkel woord gewag gemaakt van den *Libellus supplex* of van de *Oratio*. Zoo een van beide den Keizer al ter hand is gekomen, tot zijn hart hebben zij niet gesproken. De goedgunstigheid, later door hem aan de rampzalige Nederlanden betoond, kan daaruit onmogelijk worden verklaard. Zij kwam uit geheel andere beweegredenen voort, die het hier de plaats niet is aan te wijzen. Naar het resultaat te oordeelen, is het beroep op den Keizer dus ijdel geweest. Doch letten wij op het doel, en niet op den uitslag, dan moeten wij erkennen, dat deze poging der kerken, om tegen den Spaanschen koning bescherming te vinden onder de vleugelen van het Roomsche rijk, een merkwaardig feit is uit de geschiedenis der Kruis-kerken en van den opstand, dat een zoo nauwkeurige behandeling, als Van Toorenenbergen haar gewijd heeft, ten volle verdient.

(De Gids, 1862, dl. II, blz. 793 vlg.)

II [1]).

(1864.)

Er bestaat een oud geschil tusschen den heer Van Toorenenbergen en mij [2]) over den auteur van den *Smeekbrief der geloovigen in de Nederlanden aan de Keizerlijke Majesteit Maximiliaan I* [3]), en van het *Vertoog der Kerken Christi*, beide door hem, achter zijn gelegenheidsgeschrift *Eene bladzijde uit de geschiedenis der Nederlandsche geloofsbelijdenis*, in het oorspronkelijk Latijn herdrukt. Hij beweerde dat deze stukken door Marnix van St. Aldegonde waren opgesteld. Ik trachtte die bewering te weerleggen, toen ik in de *Gids* zijn boek aankondigde. Hij handhaafde tegen mijn bedenkingen weder zijn gevoelen in de *Boekzaal*, onder den titel,

1) Dit stuk, door ons met het voorgaande verbonden, is oorspronkelijk ook gedrukt onder den titel: Het oudste geschrift van Philips van Marnix (N. v. d. R.).

2) Vgl. hiervoor blz. 87.

3) Vgl. mijne opmerking in Nederl. Spect. 1873, blz. 68 en 92.

dien ik boven deze regelen gesteld heb. Hoewel hij mij geenszins overtuigd had, begreep ik echter vooreerst te moeten zwijgen, en de kwestie te moeten laten rusten, omdat naar mijn oordeel, de zaak toen niet in staat van wijzen te brengen was, eer wij andere getuigen, die voor het oogenblik niet te vinden waren, hadden gehoord. Eerst zeer onlangs is het mij gelukt deze op te sporen, en ik wil hen thans voor de balie roepen. Te liever kom ik op de zaak terug, omdat ik zoowel mijn eigen voorstelling te wijzigen als die van mijn geachte tegenpartij te wederleggen heb.

Ik houd mij gaarne bezig met het nasporen van de wording eener overlevering, met te onderzoeken hoe de „fama crescit eundo". Iemand oppert terloops een vermoeden. Een ander herhaalt het en noemt het opmerkelijk. Een derde acht het aannemelijk. Een vierde keurt het waarschijnlijk. Een vijfde verklaart het voor uitgemaakt. Voortaan wordt het niet meer als een gissing maar als een ontegenzeggelijke waarheid voorgedragen. Een eerbiedwaardige overlevering blijft er ons borg voor.

Zoo is het ook gegaan met het auteurschap van den *Smeekbrief* en van het *Vertoog*. Van Toorenenbergen, de laatste referent der overgeleverde gissing, noemt beide „het oudste geschrift van Philips van Marnix". Laten wij nagaan, hoelang het geduurd heeft, eer een gissing, die op een blijkbare vergissing berust, alleen door de overlevering, zonder eenig nader bewijs, tot dezen graad van zekerheid gekomen is.

Ik kan thans aantoonen, wie de eerste geschiedschrijver is, die van het indienen van den smeekbrief aan den keizer gewaagt. Het is Laurentius Surius, in de eerste uitgaaf, van 1567, van zijn *Commentarius brevis*. Surius is een katholiek geestelijke, die tegen Sleidanus schrijft, en die weinig bijzonders van onze geschiedenis meedeelt, met uitzondering van de gebeurtenissen van het jaar 1566. Daarover is hij uitvoerig en nauwkeurig tevens; hij had zijn berichten dan ook „gravibus et fide dignis viris" te danken.

Ziet hier, wat hij van het aanbieden van het smeekschrift verhaalt. Gemakshalve geef ik een vertaling van den Latijnschen tekst: „Verder is op den 1sten April een smeekbrief aan den voorzienigen keizer Maximiliaan in het Latijn geschreven, en hem later op den Rijksdag te Augsburg aangeboden, uit naam van hen, die in de Nederlanden overeenkomstig het Evangelium van den Zoon Gods — beter gezegd van Calvijn — begeeren te gelooven en te leven. In dezen brief klagen zij veel over de

Spaansche Inquisitie en over de afkondiging van de besluiten van het Concilie van Trente; zij vermanen, of liever zij bezweren den Keizer, dat hij koning Philips moge bewegen niet langer het bloed der vromen te plengen, en zoo doende Gods toorn over het Bourgondische huis te ontsteken. Ten slotte verzoeken zij den Keizer de zaak van den godsdienst op den Rijksdag in behandeling te brengen, en zijn vertrouwen niet alleen aan hen te schenken, die, zekeren middenweg zoekende, aan beide zijden afdwalen".

Dit bericht van Surius is in alle opzichten juist. De *Smeekbrief* is op 1 April gedagteekend, en bevat ongeveer den inhoud, dien hij opgeeft. Het is verder door Van Toorenenbergen bewezen, dat de brief wezenlijk op den Rijksdag ter tafel is gekomen, en dat hij dan ook in de Duitsche vorstenarchieven nevens de andere stukken, tot dezen Rijksdag behoorende, bewaard wordt. Blijkbaar heeft Surius zulk een exemplaar voor zich gehad, waarschijnlijk van den hertog van Beieren, aan wien hij zijn geschiedenis opdraagt.

Van onze inheemsche schrijvers is Bor de eerste, die, of onmiddellijk van Surius, of middellijk uit de tweede hand [1]), hetzelfde verhaal heeft overgenomen. Zooals het in de gewone uitgaven voorkomt, vinden wij het reeds in de eerste, zeldzame, uitgaaf van 1595. Ik behoef het niet af te schrijven: ieder die wil kan het zelf nalezen. Ik merk alleen dit op, dat Bor in tweeërlei opzicht van zijn zegsman afwijkt; hij laat den brief den 1sten April op den Rijksdag overhandigen, — een blijkbare fout [2]), waarvan Surius vrij is — en hij zegt, dat de Edelen van het Compromis hem hadden geschreven [3]). Ook hiervan spreekt Surius niet; en dat het niet waar kan wezen erkent Van Toorenenbergen zelf. Niet de Edelen maar de Consistories hebben het smeekschrift opgesteld en den Keizer aangeboden. De inhoud van het stuk zoowel als het onderschrift bewijst dit volkomen. Het doet er weinig toe te weten, of Bor dan wel een ander, dien Bor mag hebben nageschreven, de fout begaan heeft. Genoeg dat wij het eens zijn, dat het een fout is.

Op Bor volgt, in 1601, Le Petit [4]). Deze breidt het verhaal

---

1) Bor (fol. 32) vereenigt de berichten van Eytzinger, p. 54 en van Dinothus, p. 15; beiden citeert hij in de voorrede der eerste uitgaaf, beiden hadden het hunne uit Surius.

2) Uit den verkeerd begrepen Eytzinger overgenomen.

3) Zoo zegt Dinothus.

4) P. 92a.

nog wat uit [1]). De edelen, beducht dat zij, die op het land wonen, het eerst van de oproerigheid der menigte te lijden zullen hebben, zoeken de gevreesde geloofsvervolging te beletten, en wenden zich daarom eerst tot den Keizer, en kort daarop tot de Regentes. Tot den Keizer op den Rijksdag zenden zij een deputatie uit hun midden. — Die deputatie is weer iets nieuws, maar zij past uitnemend bij al het andere.

Zoover was de traditie reeds ontwikkeld, toen Thysius de voorrede voor zijn *Corpus Doctrinae* schreef, in 1615. Daarin verkreeg zij eindelijk haar volmaakten vorm, dien de latere schrijvers maar over te nemen hadden. Noch Van Toorenenbergen, noch ik hadden het boek gezien, toen wij in eerste instantie ons gevoelen bepleitten. Het is uiterst zeldzaam geworden. Eerst dezer dagen is mij een exemplaar in handen gekomen, uit de wel voorziene boekerij van Schotel. Ik vraag voor dezen nieuwen getuige, op wien alle latere zich beroepen, een aandachtig gehoor. De man is breedsprakig en eenigermate verward. Doch daaraan is niet te veranderen. Wij moeten hem op zijn eigen manier laten spreken, en hem ten einde toe aanhooren.

Hij zegt het volgende. „Dan wij en konnen noch en mogen niet verbyghaan, dat tot deselve Belydenisse haar oock bekent hebben de Edelen, Bondt- ende Eedtgenooten, als namelyk de Edele ende treffelycke Helden, Lodewyck, doorluchtige Grave van Nassau (die oock met syn hand-teecken, neffens eenighe groote Heeren van Vranckryck de Fransche bekentenis onderteeckent heeft) insgelyck de welgeborene Graven van Culenborch en van den Berghe, de Bander-Heere Hendrick van Bredenrode, ende andere Edelen meer, die den eersten grondt geleydt hebben van de vryheyt onses Vaderlandts, so ten aansien ons lichamen als onser conscientien. De welcke a. 1566 den 1 April onder den naem dergener die begheren van ganscher herten te ghelooven ende te leven nae 't Evangelium des Soons Godts, door eenige afghesondene op den Rycsdagh tot Ausborch aen den keyser Maximiliano overghegheven hebben een Supplicatie oft ootmoedighe Bede (die oock in vollen Staten des Rycks ghelesen is) met een by-gaende Oratie aen de Hooch-ghedachte Keyserlycke Majesteyt, van de Reformatie der Kercke, in dewelcke sy haer niet alleen

1) Hij ontleende het aan de Apologie des Protestants, bij hem p. 142ᵇ (Marnix' Godsd. en Kerk. Geschriften, uitg. Van Toorenenbergen, dl. I, blz. 60). Vreemd dat daarin het rekest aan den Keizer verzwegen is (vgl. echter Van Toorenenbergen, blz. 48), te meer nu het blijkt, dat dit van Marnix is.

beroepen op hare confessie, maer die oock neffens deselve vervoecht hebben: daer mede nochtans teghenwoordelyck, door de seer dringhende crychs-rustingen des Keysers teghen den Turck, ende door des Paus Legaet, last hebbende teghen alle handelinghe van Religie te protesteren, seer weynich ten goede gevordert is: ghelyck sulck alles kennelyck is wt de Supplicatie, Oratie ende Confessie, tsamen t'Antwerpen in 't selfde jaer ghedruckt, ende wt de Nederlandsche Gheschiedenissen, seer vlytelyk van Peter Borre tsamen ghebrocht, als oock wt den Mercurio Gallo-Belgico, oft Aanteeckeninghe van verscheyden Historien, door Gothart Arthus vergadert, ende het Achtervolgh van de Chronycke van Carion.... Ende soo men hem wil becommeren over den Autheur dezer schriften aan de K. M. gheschreven, sullen bevinden dat eenighe welgheleerde Edellieden oock mede de penne gevoert hebben, ende waarschynelyck de Heere van Aldegonde ende sijn Broeder de Heere van Tholouse".

Ik twijfel of de heer Van Toorenenbergen, nu wij Thysius zelven hebben gehoord, hem nog zal prijzen om zijn geleerdheid en zijn bedachtzaamheid, zooals vroeger op gezag van anderen. Toen konden wij nog aannemen, dat Thysius, de leerling en vriend van Franciscus Junius, zijn berichten omtrent het gebeurde in 1566 aan dezen kon ontleend hebben. Thans zien wij, dat hij zich beroept op algemeen bekende schrijvers, op Bor, op Arthusius, op de *Chronyk* van Carion. Zonder ze te noemen, gebruikt hij tevens de voorrede voor de uitgaaf der geloofsbelijdenis, in 1611 te Middelburg verschenen. Maar, waar het vooral op aankomt, hij herhaalt goedgeloovig de onmiskenbare fouten zijner voorgangers. Hij laat, evenals zij, den smeekbrief op den Rijksdag, den 1sten April, door een deputatie van de edelen aan den Keizer overhandigen. Hij voegt er een nieuwe dwaling aan toe. Hij meent, dat de hoofden van het Compromis de geloofsbelijdenis onderteekend hebben, hoewel er in 1566 geen sprake was van haar te onderteekenen, en Lodewijk van Nassau het geheele jaar door ijverde voor het aannemen van de Luthersche confessie. Doch dit in het voorbijgaan. Wij hebben vooral op het slot van zijn bericht te letten. Mocht iemand (zegt hij) naar den auteur dezer geschriften omzien, hij zal bevinden, dat ook eenige geletterde edelen, en in het bijzonder de gebroeders Marnix, de pen hebben gevoerd. Ziet daar den grond, waarop de stelling van den heer Van Toorenenbergen, dat Aldegonde de schrijver is van *Vertoog* en *Smeekbrief*, berust. Laten wij zien of de grond stevig genoeg is om er op te bouwen.

Het is blijkbaar een vermoeden, dat Thysius oppert, geen feit dat hij verhaalt. Hij had niet van anderen gehoord, dat Marnix beide stukken geschreven had. Hij achtte het slechts mogelijk. Op zijn gezag kan zich dus de heer Van Toorenenbergen niet beroepen; Thysius sprak hier zonder gezag. En hoe kwam hij tot zijn gissing? Dit is duidelijk genoeg.

Hij geloofde, met Bor, dat de edelen den smeekbrief hadden ingediend. Zoo moest hij dus den auteur onder de edelen zoeken, en dat hij dan het eerst aan een der gebroeders Marnix dacht, kan ons niet verwonderen. Hij zou zeker nooit aan hen gedacht hebben, indien hij geweten had, dat dit smeekschrift niet van de edelen maar van de consistories afkomstig was.

Voor ons, die dit wel weten, heeft dus de gissing van Thysius niet de minste waarschijnlijkheid. Zij vervalt met den grond, waarop zij rust. Ongeveer op dezen zelfden tijd zijn er van den raad der kerken een aantal uitnemend gestelde geschriften uitgekomen. Geen van deze is ooit aan Marnix of aan zijn broeder toegekend. Waarom zullen wij dan voor den *Smeekbrief* en het *Vertoog* een uitzondering maken? Zij, die den Latijnschen brief aan August van Saksen (door den heer Van Toorenenbergen in de *Boekzaal* voor Februari 1863 meegedeeld) geschreven hebben, hadden geen jong edelman noodig om voor hen en uit hun naam aan den Keizer te schrijven.

Wat doet het verder ter zake, of Te Water Senior de gissing van Thysius waarschijnlijk acht en „wel kan gelooven", en of Te Water Junior in den stijl van het *Vertoog* de hand van Marnix herkent? Wat doet het er toe, of weer anderen de Te Waters gelijk geven en napraten? Napraten vormt geen traditie. Wij hebben geen anderen grond voor de gewaagde stelling dan het vermoeden van Thysius, en, nu die grond bezweken is, is de geheele stelling ineengestort.

(Nederl. Spectator, 1864, blz. 107 vlg.)

EEN ANONIEM PAMFLET VAN 1567 TOEGEKEND AAN MARNIX VAN ST. ALDEGONDE.

(1867.)

De lezers der *Handelingen en Mededeelingen* van de Leidsche Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde [1]), herinneren zich, dat het Bestuur dier Maatschappij, na eerst te vergeefs getracht te hebben een nog onuitgegeven geschrift van Ph. de Marnix, heer van St. Aldegonde, *Van de Beelden*, *affgheworpen in de Nederlanden in Augustus 1566*, door aankoop in het bezit te krijgen, zich insgelijks te vergeefs tot den gelukkigen kooper had gewend met het aanbod om een uitgaaf van het handschrift te bezorgen. De weigering van het voorstel, in heuschen vorm gekleed, kon het Bestuur zich te eerder getroosten, omdat zij haar grond vond in het voornemen van den eigenaar, om eerlang dit geschrift nevens meer andere van denzelfden auteur door een zijner letterkundige vrienden, die ten volle voor die taak berekend is, te laten uitgeven. Het was het Bestuur met zijn voorstel slechts te doen geweest, om een belangrijk geschrift van een onzer uitstekendste prozaïsten aan het licht te brengen. Verzekerd te worden, dat dit weldra geschieden zal, voldoet dus volkomen aan zijn wensch.

De uitgaaf is nog wel niet geschied, maar wordt reeds ijverig voorbereid. Met groote belangstelling zie ik, zoo als alle vrienden van den voortreffelijken Marnix, haar te gemoet [2]). Voorloopig heb ik mij reeds op de hoogte van het onderwerp trachten te stellen, door na te gaan wat de schrijver elders over de vereering

---

1) Jaarg. 1866, blz. 10.

2) Het geschrift is sedert werkelijk uitgegeven door den heer Van Toorenenbergen in diens uitgave Godsd. en Kerk. Geschriften van Marnix, dl. I, blz. 1 vlg. (N. v. d. R.)

der beelden en over het vernielingswerk van Augustus 1566 geschreven heeft, en door zijn aandeel aan het laatste zooveel doenlijk op te sporen. Dit onderzoek heeft mij tot een geheel onverwacht resultaat geleid: tot het toekennen aan Marnix van een pamflet, dat zonder naam in omloop is geweest en thans zeldzaam meer voorkomt, maar zeer gewichtig is voor de geschiedenis en bovendien merkwaardig omdat het in tijdsorde tusschen het tractaat *Van de Beelden affgheworpen in de Nederlanden* en den *Byencorff der H. Roomsche Kercke* komt, en een, hoewel overbodig toch altijd welkom bewijs levert voor de echtheid van het tractaat, waarvan wij de uitgaaf verwachten.

Het draagt ten titel: *Vraye Narration et Apologie des choses passées au Pays-Bas touchant le Fait de la Religion en l'An MDLXVI, par ceus qui font profession de la Religion reformée audit Pays. Imprimé en l'An MDLXVII.* (in 12°).

Zooals ik zeide, het is thans zeer zeldzaam. Noch de verzameling van Fred. Muller, noch die van Meulman, beide zoo rijk aan pamfletten, evenmin de Academische Bibliotheken van Leiden en Utrecht bezitten een exemplaar. De Bibliotheca Thysiana alleen, die ook het eenig bekende exemplaar van Marnix' *Bref Recit de l'estat d'Anvers* rijk is, mag zich op het bezit van een exemplaar van dit anonieme pamflet beroemen [1]). Maar hoe zeldzaam het boekje mag wezen, de inhoud is daarom geenszins onbekend. Jean Crespin heeft er in zijn *Histoire des vrays Tesmoins de la verité* ruimschoots gebruik van gemaakt, en Jean François le Petit heeft het zelfs in zijn *Grande Chronique* voor het grootste gedeelte overgedrukt. Daaruit hebben alle latere geschiedschrijvers, voor zooveel ik weet, het leeren kennen, en tot opheldering der gebeurtenissen van het jaar 1566 gebruikt. Zij citeeren het dan ook doorgaans onder den verkorten titel, dien Le Petit het gegeven heeft, van *Apologie des Protestans*. In mijn opstel over het *Voorspel van den Tachtigjarigen oorlog* [2]) heb ik het ook niet anders dan uit dien overdruk aangehaald.

De overdruk, zooals mij thans uit de vergelijking met het oorspronkelijke is gebleken, is minder volledig dan ik mij had voorgesteld, en wat nog erger is, niet overal getrouw. Zoo blijkt het b.v. dat een chronologische moeilijkheid, die mij veel hoofd-

1) Het kwam ook voor in de collectie Van Hulthem, N°. 26452, en in den Catalogus Verdussen, p. 217, N°. 75.

2) Namelijk in de eerste uitgave in De Gids van 1859 en 1860 (N. v. d. R.)

brekens had gekost, eenvoudig uit een interpolatie van Le Petit ontstaan is. Er werd namelijk in dit geschrift van 1567 tot tweemaal toe op de bekende *Artijckelen ende besluyten der Inquisitie van Spaengien* gezinspeeld, die eerst van 16 Februari 1568 dagteekenen. Een van beide scheen dus noodzakelijk aan te nemen, òf dat die datum door een drukfout vervalscht was, òf dat de *Apologie des Protestants* opzettelijk den schijn aannam van vroeger gesteld te zijn dan werkelijk het geval was geweest. Doch die beide verdachte zinspelingen komen in het oorspronkelijke pamflet niet voor, en daarmee vervallen alle gissingen en alle bezwaren.

In haar geheel gelezen beviel mij de *Vraye Narration* veel beter dan in den fragmentarischen overdruk, waarmee ik mij tot nog toe beholpen had. De strekking der *Apologie* werd mij duidelijker, de geest er van sprak mij begrijpelijker toe, en de stijl, die mij àltijd had behaagd, trok mij nog meer aan, en herinnerde mij onwillekeurig aan den schrijftrant van Marnix zelven. Wie, vroeg ik mij af, mag de schrijver dezer gewichtige *Apologie* der Protestanten wezen? Wien zullen de bedrukten, in afwachting van de uit Spanje dreigende kastijding, met het stellen van hun verontschuldiging bij voorkeur belast hebben? En in antwoord op die vraag rees opnieuw de gedachte aan Marnix bij mij op. Een zuiver kerkelijk auteur was de schrijver blijkbaar niet; hij was daartoe veel te diep ingewijd in de geheimen van het Compromis. En toch was hij ook niet bloot een politiek persoon; hij toonde zich in de theologie ervaren, en van nabij bekend met de bedoelingen der Consistories. Nu waren er zeker politieke theologen en theologische politieken genoeg in dien tijd, maar bij uitstek evenwel vertegenwoordigde de heer van St. Aldegonde die vereeniging van godgeleerde en staatkundige attributen. Op hem derhalve, die als vruchtbaar pamflettenschrijver bekend staat [1]), moest in de eerste plaats het vermoeden zich vestigen. En al aanstonds werd het versterkt door de herinnering aan de uitnoodiging, die hem eenige jaren later, in 1570, door de synode te Emden is gedaan, namelijk: „dat hy een historie der dingen, die in sommige jaren herwaarts geschied zyn, beschrijve ende voornamelijk van die dingen die de oprechtinge der kerken,

1) Vgl. den brief van Viglius aan Hopperus, 15 November 1573 (Hoynck van Papendrecht, Analecta, vol. I, p. 778): „creditur author esse multorum famosorum libellorum qui proximis annis contra Ducem promulgati sunt". — Zie ook: Corresp. de Granvelle, t. IV, p. 304: „Je tiens que le jeune Thoulouse (Marnix) at bonne part", zegt Morillon.

de vervolginge der zelver, die afwerpinge ende wederopregtinge der Beelden enz. betreffen" [1]). Zulk een uitnoodiging richtte zich het natuurlijkst tot hem, die reeds in beknopten vorm de kerkelijke en wereldlijke geschiedenis van 1566 had behandeld.

Maar eer ik verder ga, moet ik nog bewijzen, dat de *Vraye Narration* een schrijver verraadt, zoo innig vertrouwd met de gebeurtenissen als de heer van St. Aldegonde. Natuurlijk kan dit slechts overtuigend blijken uit de aandachtige lezing van het geheele opstel, en daarheen moet ik dan ook voornamelijk verwijzen. In het bijzonder vestig ik echter de aandacht op de nauwkeurige voorstelling van het ontstaan van het Compromis en van de omstandigheden, die later tot het aanbieden van het request aan de landvoogdes geleid hebben. Zoo zegt onze schrijver, tot wederlegging van de tegenwerping, die later gemaakt werd, dat het request door allen geteekend, doch door slechts weinigen zonder vertoon van macht en zonder poging om te intimideeren had behooren overgegeven te worden. „De fait, ils avoyent deliberé au commencement de proceder par ceste voye de signatures; mais après avoir plus meurement poisé l'affaire, et balancé tous les inconveniens, qui en fussent procedez, ils changèrent d'advis et s'arresterent a la comparition personnelle, comme estant le seul moyen et vray remede pour obvier à tous les maus que l'on craignoit par deça"; een verklaring, die bekendheid verraadt met hetgeen in den raad van de verbonden edelen is omgegaan, en die juist overeenkomt met hetgeen de *Archives de la Maison d'Orange-Nassau* en de *Deduction du Comte de Hornes* berichten [2]). Ook met hetgeen te St. Trond voorgevallen en onderhandeld is geworden, toont onze schrijver zich nauwkeurig bekend. Hij weet te verhalen, dat daar door Egmont, uit naam der landvoogdes, verzekerd werd, dat van harentwege geen soldaten tegen het Compromis werden uitgerust; waarop de Edelen van hun kant beloofden, dat zij het volk de wapenen zouden doen neerleggen. Nergens elders vinden wij de verzekering van Egmont zoo stellig vermeld, maar de geheele toedracht en de samenhang der gebeurtenissen maakt haar ten hoogste waarschijnlijk. Nu weten wij (o. a. uit zijn vonnis [3])), dat Marnix „a esté du conseil à l'assamblée tenue en la ville de St. Tron", en bijgevolg, dat

1) Hooijer, Oude Kerkordeningen, blz. 75.
2) Vgl. Bakhuizen van den Brink, Studiën, dl. I, blz. 139.
3) Bakhuizen van den Brink, Het huwelijk van Prins Willem I met Anna van Saxen, blz. 153.

hij werkelijk bekend moet zijn geweest met wat daar, ook in het geheim, besproken was. — Ook ten opzichte der kerkelijke zaken weet hij bijzonderheden, die alleen ingewijden weten konden. Zoo verhaalt hij, dat de openlijke prediking niet maar hier en daar uit eigen aandrift der gemeenten begonnen is, maar na rijpen rade ten gevolge van een besluit der verzamelde Consistories, „d'un commun accord", juist zooals ons ook François du Jon [1]), die bij het nemen van het besluit tegenwoordig was, bericht. Daarentegen ontkent hij ten stelligste, dat de beeldenstorm naar afspraak en volgens een algemeen plan geschied zou zijn, en hij beroept zich tot wederlegging van deze aantijging op het voornemen der kerkeraden om een paar dagen later van alle kanten naar Brussel te komen, ten einde, in navolging der Edelen, in grooten getale een request aan de landvoogdes aan te bieden. Van dit voornemen gewaagt buiten onzen schrijver alleen de predikant Modet, in zijn apologie [2]), die zelf aan den optocht deel zou hebben genomen. Dat Marnix, die herhaaldelijk in de vergadering der predikanten te Antwerpen verscheen, insgelijks met het plan bekend moet geweest zijn, behoeft niet betoogd.

Hiermede geloof ik genoegzaam bewezen te hebben, dat de schrijver der *Vraye Narration* goed ingelicht was, zoo goed als wij van Marnix en van niet velen buiten hem vermoeden kunnen. Maar aan den anderen kant moet ik opmerken, dat dit bewijs op zich zelf nog niet veel beteekent, omdat de schrijver, wie hij geweest zij, niet uit eigen naam maar uit dien der Protestanten in het gemeen spreekt, en derhalve zijn berichten kan hebben ingewonnen bij meerdere personen, zoo geestelijke als politieke, en dan slechts eenvoudig zou navertellen wat hij, niet bij eigen ervaring, maar uit de mededeeling van anderen te weten was gekomen. Uit ons onderzoek, zoo ver het zich tot nog toe uitstrekt, is ons niets meer gebleken dan dat de auteur, èn om den stijl èn om den aard zijner berichten, met den heer van St. Aldegonde vergeleken mag worden. De identiteit van beiden moet nog worden bewezen.

Het bewijs er van is gelegen in de vergelijking van het pamflet met de bekende geschriften van Marnix; inzonderheid met den *Byencorf*. Men zou meenen, dat het verschil van onderwerp tusschen het een en het ander alle vergelijking vruchteloos moest

1) Merula, Vita Fr. Junii, p. 47.
2) Van Vloten, Nederl. Opstand (1856), blz. 182.

maken. Maar de schrijver van het verhaal heeft tot verontschuldiging van het verzet zijner geloofsgenooten de dwaalleer en de misbruiken der pauselijke kerk besproken, en zich zoodoende op het gebied begeven, waarbinnen de *Byencorf* zich beweegt. Tot die gedeelten dient zich natuurlijk onze vergelijking te bepalen. Daarbij moeten wij nog wel in het oog houden, dat de *Byencorf* ironisch de verdediging levert der Roomsche leer en gebruiken, terwijl deze in ons pamflet openlijk worden aangevallen, hetgeen in den betoogtrant en in den toon der redeneering een aanmerkelijk verschil moet maken. Desniettemin blijft de overeenkomst op vele plaatsen groot en treffend genoeg.

Over de vereering der beelden en der heiligen, die zij voorstellen, wordt uit den aard der zaak in beide geschriften uitvoerig gehandeld, en wel geheel op dezelfde wijs. Wie herinnert zich niet, hoe de *Byencorf* de Santen en Santinnen met de heidensche heroën en halfgoden, hun attributen met die der Romeinsche godheden, hun beelden met de afgodsbeelden vergelijkt; hoe hij uitweidt over hun rijkdom en opschik en over den eeredienst, waarmee de geloovigen zich hun gunst verwerven; hoe hij de theologische quaestie bespreekt, of de dienst der heiligen „doulie" of „latrie" moet heeten? Welnu, dit alles vinden wij in ons pamflet terug. Maar ik wil den lezer zelven laten oordeelen. Daartoe plaats ik in twee kolommen naast elkander de invective van het pamflet en de overeenkomstige redeneering van den *Byencorf* [1]).

---

1) Ik citeer de 3de uitgave van den Byencorf, die van 1574, die een overdruk is van de (zeer zeldzame) oorspronkelijke van 1569. Deze alleen en niet de meer uitvoerige van na 1598, die de thans gangbare is, mag in dit geval ter vergelijking met een pamflet van dien tijd worden gebruikt. De zeldzaamheid van deze eerste uitgave van den Byencorf is zeker voor een gedeelte toe te schrijven aan het vernietigen van een groot aantal exemplaren door den bisschop van Roermond in den zomer van 1570, toen hij op weg was naar Nijmegen om de koningin te begroeten (vgl. Corresp. de Phil. II, t. II, p. 149); Havensius spreekt daarover in zijne Erectio novorum Episcopatuum, p. 114. — De daar genoemde heer Van Well is niet te verwarren met het lid van het Compromis (Archives, t. II, p. 64; Te Water, Verbond der Edelen, dl. III, blz. 375), die ook Gelderland vertegenwoordigde. Deze immers was sedert 1567 gebannen (Van Meteren, fol. 54d, 66a). De hier bedoelde was noch gebannen noch zelfs zoo verdacht, of hij kon het wagen voor zijn boekverkooper in de bres te springen. Zie over zijn huis te Well: Bor, dl. II, blz. 712/4 (Bk. XXI, fol. 24—26). Er was nog een ander Well, in de Betuwe (zie v. d. Aa i. v.); daarvan was denkelijk de naamgenoot, lid van het Compromis, de heer. — Zie over de verschillende uitgaven van den Byencorf: Fred. Muller, Catal. eener zeldzame verzameling van godgeleerde werken (1857), blz. 89; Catal. auctie Meulman, blz. 223; Catal. auctie Van der Willigen, blz. 28/29. (Over den Byencorf, zijne vervaardiging en zijne chronologie zijn nog eenige aanteekeningen van Fruin voorhanden. N. v. d. R.)

„Want [1]) al is 't sake dat S. Paulus seght datter maer eene Godt en is ende maer eene Middelaer tusschen Godt ende de Menschen, namelyck Jesus Christus: nochtans dat moet verstaen worden van die tijden, doe de H. Vader de Paus van Rome gheene Santen noch en hadde gecanoniseert, noch geboden dat men .... door hare verdiensten om verghevinge soude bidden .... De [3]) H. Kercke heeft een yegelyck zijn ampt ende officie voorgeschreven. .... So [4]) moet S. Anthonis de verckens hoeden, S. Loy de paerden ende de koeyen, S. Hubrecht de honden .... Ja [5]) dat noch meer is, elcke crancheyt heeft hare bysonderden Apteker ende Doctoor. Sint Jan ende S. Valentyn genesen de vallende sieckte .... S. Apollonia den tantsweer ...."

„En [2]) lieu de constituer Christ seul pour nostre Mediateur et Advocat, ils ont forgé une milliace de Patrons, lesquels on ne scauroit nombrer ne conter. Et ont donné à un chacun son estat et office: à l'un de guerir le mal des dens, à l'autres les mules, à l'autre la verolle, à l'autre ont recommandé la garde des chevaus, à l'autre des vaches et pourceaus".

„....Want [6]) aengaende dat de ketters ons verwijten, dat wy de Godtloose Heydenen ende Afgodendienaers gelyck zijn, dat en can niet bestaen, overmidts dat de ghene die wy aenroepen en zijn gheene Afgoden, gelyck als Jupiter, Mars, Mercurius, Vulcanus, Juno ende Diana, maar zy zijn H. Santen ende Godes vrienden.... Hoewel [8]) nochtans dat

„Ils [7]) vous ont trouvé leur Mercure, leur Vulcanus, leur Diane, leur Jupiter; seulement ont-ils changé les noms, et en lieu de les appeler Dieu ils les ont appelez Saints ou *Divos* en Latin".

1) Blz. 167/8. Uitg. 1631, dl. IV, 4; eerste uitg. blz. 271v.
2) p. 76.
3) Blz. 171, eerste uitg. blz. 276.
4) Blz. 171v, eerste uitg. blz. 277.
5) Blz. 171v.
6) Blz. 172v, eerste uitg. blz. 278v.
7) p. 77.
8) Blz. 173v, eerste uitg. blz. 280v.

wy se oock noemen *Divos*, dwelcke effen soo vele is als Goden oft vergoddede menschen".

„.... Somma [1]) sommarum: wy moeten hebben beelden ende schoone blinckende schilderijen in de kercken .... onse [3]) L. vrouwe met gekrolt hayr, met schone vergulde cleederen .... ende S. Barbara met hare borduurselen ende stickselen, alsoo fraay toegemaeckt ende geblanckettet als de Cortisanen van Rome ende Venegien".

„.... Et [2]) pour achever le jeu de toutes ses parties ils ont contre l'expres commandement de Dieu dressé une infinité de belles images, peintures et statues bien dorées et parées en façon des putains de bourdeau".

„.... Men [4]) weet ymmers wel dat de H. Roomsche kercke het tweede Ghebodt, welck was van gheen Beelden te snijden of te malen, fijn wt den Register der thien geboden wtgemonstert heeft .... ende opdat het haer aen het getal van thien niet en soude ontbreken, soo heeft sy het laetste gebodt, meldende van de begheerlyckheyt, in tweeën gecloven, ende den kerfstock alsoo effen ghepast".

„.... Et [5]) à fin qu'on ne s'apperceust pas d'un abus si brutal et enorme, ils ont en premier lieu raclé le second commandement de la Loy de Dieu, touchant les images, et pour avoir le nombre de dix ont deschiré le dernier, touchant la concupiscence, en deux divers".

„.... Dien [6]) knoop can onse L. Moeder de kercke so rustich ontcnoopen, dat wonder is, met de distinctie tusschen *Latria*, *Dulia* ende *Hyperdulia* ..... *Latria*, waermede Godt alleene met syne beelden ende met het H. Cruyce

„Puis [7]) d'avantage onti nventé une distinction fort magistrale et subtile: disans que l'on pouvoit bien adorer les images et troncs de bois, par adoration de Dulie, mais non point par adoration de Latrie, c'est à dire en bon lan-

1) Blz. 132v, eerste uitg. blz. 216.
2) p. 78.
3) Blz. 132, eerste regel.
4) Blz. 7v, eerste uitg. blz. 20 vlg.
5) p. 78v.
6) Blz. 174, eerste uitg. blz. 280v.
7) p. 78v.

sal worden geëerdt, en is anders niet dan een verhuerde loondienst.... Daerentegen [1]) *Dulia*, welck is der Santen lot ende porcie, is soo vele te seggen als eyghen-slavendienst. Soodat de goede Catholycken zijn slechts huerlingen Gods ende eyghen slaven der Santen".

gage, qu'on estoit tenu de leur faire l'hommage et service, qu'un serf et esclave doit à son seigneur proprietaire, mais non point le service qu'un valet mercenaire doit à celui qui l'a loé. Car ils vouloyent bien estre *Idoloduli*, c'est à dire esclaves des idoles, mais non point *Idolatrae*, c'est à dire serviteurs ou valets des idoles".

„....Want [2]) al ist schoon so dat de H. Kercke gheen gulden calf en heeft, nochtans heeft zy geordonneert ende ingesteld, dat de Paus van Rome, welcke is ontwijfelick in Aarons plaatse ingetreden, sal alle jaren wyen ende gebenedyen een seker getal van wasse Lammerkens, die hy noemt Agnus Dei.... Ende [4]) dat mach men hooren wt de Latijnsche clippelveerskes, die de Paus Urbanus eenmael aen den keyser van Grieckenlandt t'samen met vijf alsulcke Agnus Dei tot een groot geschenck sonde. Welcke luyden aldus:"

„(L'Agnus Dei [3])), ils adorent ne plus ne moins que le peuple d'Israel adorait le veau d'or, qui estoit pareillement consacré par Aaron. Cecy apert par les vers envoyez par Urbain V, Pape de Rome, à l'Empereur des Grecs avec trois semblables Agnus Dei":

Hier volgen dan, in den *Byencorf* en in het pamflet, dezelfde acht regels: „Balsamus et munda cera" etc.

Het komt mij overbodig voor, althans over het stuk van de vereering van heiligen en beelden, nog meer proeven van overeenkomst aan te halen. Maar om te toonen, dat de overeenstemming zich daartoe niet uitsluitend bepaalt, laat ik nog twee voorbeelden van anderen aard volgen:

„Ende [5]) daerna.... so heeft

„Ils [6]) ont fait tout ce qu'ils

1) Blz. 174.
2) Blz. 159v, eerste uitg. blz. 258.
3) p. 98v.
4) Blz. 159r.
5) Blz. 141, eerste uitg. blz. 229.
6) p. 80.

onse L. Moeder de H. Kercke een ordonnantie voorgheworpen, als dat sy (de priesters) andere Liedens echte wyven vry moghen gebruycken, ende dat alle vroúwen behooren gemeyne te wesen".

ont voulu, jusques à escrire ouvertement en leurs canons, que toutes choses doyvent estre communes, voire et mesmes les femmes mariées".

In het pamflet wordt hierbij op den kant geciteerd „Ca. dilectis fratribus causa 12, q. 1". In den *Byencorf* wordt het hoofdstuk in zijn geheel uitgeschreven.

„Want [1]) op alsulcke logenen ofte pias fraudes, die de H. suppoosten oft ondersaten der Roomschen kercke den Keyseren ende Coninghen wijs gemaeckt hebben, zijn sy veroorsaekt gheweest hare placcaten tegen de Lutherianen ende Hugenooten te maecken. Dit can genoechsaem blijcken wt de eygene woorden der Placcaten des wylen Keysers Caroli, hoochloflicker gedachtenisse, wtghegaen in 't jaer 1521, vermeldende duydelyck dat Lutherus .... leerde datter noch Overhooft noch superioriteyt noch obedientie en is" — enz.

„Le [2]) principal motif des Placcars a esté l'opinion que l'on a eu de Martin Luther et autres ses adherens, qu'ils vouloyent abolir toute superiorité et police tant civile qu'ecclésiastique et inciter le peuple à rebellion contre le Magistrat .... ainsi qu'il est expresséement declaré en la 1re ordonnance publiée par la feuë Ma. Imp. en date du 8 de May en l'an 1521".

Mij dunkt, een ieder, die het bovenstaande nauwkeurig nagegaan heeft, zal erkennen, dat zoo veel overeenkomst niet toevallig kan zijn. Maar ik voorzie nog een tegenwerping. De *Byencorf* (zal men zeggen) is twee jaren na het pamflet verschenen; kan dit de overeenkomst tusschen beide niet voldoende verklaren? Kan Marnix het pamflet, dat hij in alle geval gelezen moet hebben [3]), niet hebben geplunderd en nagevolgd? In zijn tijd vooral was het opnemen en zich toeëigenen van wat men vond, zoo het maar te pas kwam, nog meer dan tegenwoordig gebruikelijk en geoorloofd. Volmaakt waar. Maar ik vraag op mijn beurt:

1) Blz. 179—179v, eerste uitg. blz. 289, waar „ofte pias fraudes" ontbreekt.
2) p. 85.
3) In den catalogus zijner nagelaten boeken komt voor: Narration du faict de la Religion du Pays-Bas, 1567; blijkbaar het pamflet, waarover wij handelen.

is Marnix de man om anderen na te volgen, hij de meest oorspronkelijke schrijver, dien men zich denken kan? En vergis ik mij, of spreekt in de plaatsen, die ik uit het pamflet heb aangehaald, dezelfde ironie, dezelfde verontwaardiging en wreede spotlust, die aan den *Byencorf* zijn eigenaardig karakter geeft?

Er bestaat echter nog een ander, een afdoend middel van bewijs. De *Byencorf* kan het pamflet hebben nagevolgd; maar het pamflet kan geen gebruik hebben gemaakt van het onuitgegeven tractaat van Marnix *Van de Beelden*. Indien er tusschen die twee geschriften een soortgelijke overeenkomst bestaat als wij tusschen de *Vraye Narration* en den *Byencorf* hebben opgemerkt, dan is naar mijn oordeel mijn stelling bewezen, en moet Marnix als de auteur van al die drie vertoogen erkend worden. Dit bewijs nu zal eerst te leveren zijn, als de verhandeling *Van de Beelden* door den druk gemeen zal zijn gemaakt. Voorloopig echter ben ik reeds nu in staat iets te geven, wat althans bij mij allen twijfel wegneemt. Te Water, die het tractaat van den toenmaligen bezitter, Van Citters, te leen had gehad, heeft er eenige regels uit meegedeeld in zijn *Verbond der Edelen* [1]). Daarin weerlegt Marnix de beschuldiging, tegen de predikanten ingebracht, als hadden zij het gepeupel tot den beeldenstorm aangezet, juist met dezelfde redeneering als de schrijver der *Vraye Narration;* en evenals deze schrijft hij het afwerpen der ergerlijke beelden aan den onberaden en vurigen ijver van het volk toe, dat toonen wilde hoe innig het de aloude afgoderij verfoeide. Ik houd mij verzekerd, dat de overeenkomst zich niet tot deze ééne plaats zal bepalen; ik meen mij te herinneren, dat ik in het tractaat, toen ik het een paar jaren geleden bij gelegenheid der verkooping vluchtig heb doorgelezen, nog meer heb gevonden wat ook in de *Vraye Narration* voorkomt. Het staat mij voor, dat ook daar, even als in ons pamflet, het bedrijf der beeldenstormers gerechtvaardigd wordt met de voorbeelden van godvruchtige en heilige mannen uit den Bijbel en de kerkhistorie, die eveneens zonder machtiging der overheid beelden omvergeworpen en vernield hadden; en dat daar insgelijks tegenover het verbreken der beelden door de ijverige Protestanten, het verbranden der levende beelden Gods, der protestantsche martelaars, door de katholieke geloofsvervolgers wordt gesteld; evenals wij in het

1) Dl. I, blz. 382.

pamflet lezen: „Dieu mesme prononce que l'homme est fait à son image, cependant ils ne feront pas conscience de brusler à petit feu l'image de Dieu, reluissant en un homme doué de raison et d'intelligence". — Maar ik wil niet te veel op mijn geheugen afgaan en liever mijn oordeel nog opschorten, te liever nu toch het vooruitzicht bestaat, dat de uitgaaf, die ons is toegezegd, weldra allen twijfel zal doen ophouden.

(Handelingen en Mededeelingen van de Maatschappij der Nederl. Letterk., 1867, blz. 36 vlg.)

WESENBEKE OF MARNIX?

I [1]).

(1859.)

Rahlenbeck heeft door het opnieuw uitgeven dezer *Mémoires* een wezenlijken dienst bewezen aan allen, die de geschiedenis des vaderlands, niet slechts in een latere bewerking maar in de oorspronkelijke verhalen der tijdgenooten bestudeeren willen. De *Description de l'estat, succès et occurences advenues au Pays-Bas au faict de la religion*, door den uitgebannen pensionaris van Antwerpen, Mr. Jacob van Wesenbeke, in 1568 geschreven, en in het boekdeel, dat wij aankondigen, onder den algemeenen titel van *Mémoires*, met de *Defense* van denzelfden schrijver herdrukt, is een der nauwkeurigste en geloofwaardigste verhalen, die wij omtrent de godsdienstige beweging van het jaar 1566 bezitten. Zij ligt ten grondslag aan de geschiedenissen van Bor, Van Meteren, Le Petit en alle latere Noord-Nederlandsche schrijvers. Zij is veel te belangrijk om alleen door middel van deze latere, niet altijd getrouwe en nauwkeurige naschrijvers, uit de tweede hand gekend te worden.

Toch was tot nog toe de oorspronkelijke uitgaaf zoo zeldzaam, dat weinigen haar te zien kregen. In twee talen, in het Hollandsch en in het Fransch, had Wesenbeke in 1569 zijn boek uitgegeven, maar van beide drukken waren de exemplaren te tellen. Reeds in 1616 achtte Isaac Schilders het noodig een nieuwe uitgaaf te bezorgen en hij maakte naar een exemplaar van de Fransche editie een Hollandsche vertaling: dat er een

1) Geschreven naar aanleiding van het werk: Mémoires de Jacques de Wesenbeke, avec une introduction et des notes, par C. Rahlenbeck (Collection de mémoires relatifs à l'histoire de Belgique). Bruxelles et la Haye, 1859.

even oorspronkelijke Hollandsche uitgaaf bestond, vermoedde hij niet eens. Zijn vertaling is slecht: hij heeft de „pièces justicatives", die Wesenbeke achter zijn verhaal gevoegd had, in den tekst ingelascht en zoo den samenhang verbroken; zijn stijl is vermoeiend, het boek is in zijn bewerking vervelend en onleesbaar geworden. Hoe onderhoudend en onderrichtend het in het oorspronkelijk is, bemerken wij nu eerst, nu wij het door de zorg van Rahlenbeck onvervalscht en onbedorven voor ons hebben. De nog minder bekende *Defense*, die Wesenbeke tegen de indaging van Alva's bloedraad geschreven heeft, en die door Rahlenbeck terecht aan de *Description* is toegevoegd, heeft voor ons veel minder waarde: wat zij belangrijks bevat, is in de later geschreven *Description* herhaald en uitgebreid.

De aanteekeningen van den uitgever zijn gepast en leerrijk, misschien hier en daar wel wat overbodig. Zijn voorrede, aan de lotgevallen van den schrijver en zijn geschriften gewijd, is alleen daarom onvolledig en onbevredigend, omdat de berichten, die er over te vinden waren, gebrekkig en onvoldoende zijn [1]). Met zijn oordeelvellingen en gissingen stemmen wij doorgaans in; enkele opvattingen, waarin wij van hem moeten verschillen, zullen wij thans niet ter sprake brengen. Bij één gewaagde stelling willen wij de aandacht onzer lezers bepalen, omdat die een onderwerp betreft, dat niet van belang ontbloot is.

Rahlenbeck vermoedt dat Wesenbeke zich na zijn uitwijking te Dillenburg gevestigd, en daar de uitgaaf der talrijke verweerschriften van Oranje en zijn beroemde lotgenooten bezorgd heeft. „L'inaction (zegt hij) que jamais Wesenbeke n'a connue, ne peut être son lot. Le prince d'Orange s'occupe de sa justification et il est à prèsumer que Wesenbeke y met la main.... La justification de Guillaume de Nassau, celle d'Antoine de Lalaing—Hochstraeten, et celle du comte de Hornes se succèdent rapidement et sortent toutes des presses de Dillenbourg" [2]). Wij hadden

1) Vgl. Kroniek Hist. Gen., dl. II, blz. 33/4.

2) Bibl. Hulthemiana, dl. IV, p. 319, N°. 26480: La Description de Wesenbeke. Daarop een aanteekening van V. H. en daarin o. a.: „Il se retira à Dillenbourg, où il composa et fit imprimer cet ouvrage en 1569, en français et en flamand". Zie ook Buchelius, Descr. urbis Rh. Traj., p. 762: W. gaf zijn Defensie uit in Januari 1569 en stierf, naar Buchelius vernomen had, bij den hertog van Wurtemberg. In den Index op de Resol. Holl. staat echter vermeld op 1573, October 23, dat Mr. J. van Wesenbecke commissie kreeg als Commissaris in alle krijgszaken, terwijl op 1575 vermeld wordt, dat zijne weduwe H. Tweeschellink requestreerde om haar achterstallige pretensiën betaald te krijgen. In 1770 maakte

wel gewenscht, dat Rahlenbeck de gronden voor deze bewering had aangewezen. Dat Wesenbeke zich van Antwerpen naar Dillenburg begeven heeft, weet hij waarschijnlijk uit diens brieven, door Gachard opgespoord [1]). Maar of zijn vermoeden, dat te Dillenburg door de zorg van Wesenbeke de boekjes, die hij noemt, gedrukt zijn, op even goede gronden berust, durf ik betwijfelen. Het komt mij voor, dat deze gissing slechts voor de helft juist is, en ik acht het niet onbelangrijk haar opzettelijk ter toets te brengen, want de historische waarde der verantwoordingen en verdedigingen, die een voorname bron der geschiedenis van het jaar 1566 vormen, hangt grootendeels af van de wijs waarop, en de mannen door wie zij zijn gesteld.

Rahlenbeck heeft, ik weet niet hoe, den brief over het hoofd gezien, waarvan hij bij zijn onderzoeking had moeten uitgaan, ik bedoel den brief van Hans Baert, den 19den April 1569 aan prins Willem, die zich toen in Frankrijk in het leger der Hugenoten ophield, geschreven [2]). De briefschrijver geeft zich te kennen als den steller van het antwoord op het vonnis, door den Bloedraad tegen den burgemeester van Antwerpen, Antonie van Stralen, geveld; hij acht het uitgeven van zulk een antwoord hoog noodig, omdat in dit vonnis ook sommige uitgewekenen beschuldigd worden, wier onschuld behoort gehandhaafd te worden. „Si la justification (zoo gaat hij voort) de Monsr. L'Admiral peult estre divulgée, il n'eust esté besoing, mais icelle attend le commendement de vostre Excell. Plusieurs me pressent pour l'imprimerie de l'histoyre et succès de la religion au Pays-Bas, mais comme n'ay l'argent pour le desbourser, fault que contre mon gré le laisse, si aultre ne le desbourse. A tant, Monseigneur", etc.

Deze brief geeft ons den draad in de hand, dien wij bij onze verdere nasporingen moeten volgen. Hans Baert, weten wij nu, is de steller der *Corte Vermaninghe aen alle Christenen opt vonnisse.... teghen Anthonis van Stralen*. Hij is tevens drukker of althans uit-

Burman van Zandhorst een reisje, waarvan het journaal in de Prov. Bibl. van Zeeland berust. Op blz. 56 spreekt hij van de bibliotheek van baron Proli te Antwerpen en zegt daar gezien te hebben o.a. „ook twee seer rare stukjes van Jacob de Wesenbeecke, weleer raad en pensionaris van Antwerpen: Beschryving of journael der tyden van de troubles van 1500 tot 1564, gedrukt in klijn octaaf 1566, van welk boekje Wesenbeecke naderhand een apologie geschreven heeft, nog raarder als 't eerste en bijna nergens te vinden, Défense de Jacques de W., gedrukt 1569 in 8°".

1) Later uitgegeven door Van Someren, vgl. het tweede artikel hierachter (N. v. d. R.). — Cf. Gabbema, Clar. vir. Epist., p. 795.

2) Archives de la Maison d'Orange-Nassau, t. III, p. 319.

gever, en hij heeft in April 1569 de rechtvaardiging van den admiraal, dat is de *Deduction de l'Innocence du Comte de Hornes* nog onder zijn berusting, die reeds, blijkens den titel, in September van het vorige jaar gedrukt was: „imprimé au mois de Septembre 1568". En, wat vooral opmerking verdient, hij denkt ook aan het drukken van „l'histoyre et succès de la religion au Pays-Bas", dat is, zoo wij ons niet vergissen, de *Description* van Wesenbeke zelf, waarover wij handelen. De identiteit van beide werken kan nauwelijks meer betwijfeld worden, indien wij met den brief de *Declaration de l'imprimeur au lecteur* vergelijken, die voor de *Description* gesteld is. Wij bemerken dan tevens, waarom van het werk van Wesenbeke alleen het eerste boek is uitgekomen: het ontbrak aan de noodige gelden om een geschrift van zoo grooten omvang te drukken. En dat doet ons tevens het vermoeden van sommigen deelen, dat nog wel ergens de twee onuitgegeven boeken, die Wesenbeke in zijn voorrede aankondigt, verscholen kunnen liggen [1]). Hans Baert spreekt van het werk als ware het reeds geschreven en tevens als ware het van grooten omvang, aanmerkelijk grooter dan de andere reeds gedrukte justificatiën.

Wie was deze Hans Baert, waar had hij zich neergezet? Met zekerheid laat zich die vraag niet beantwoorden. De brief is wel gedagteekend, maar zonder plaatsnaam. Uit den inhoud blijkt, dat de schrijver zich dicht bij onze grenzen ophield: een stadgenoot van hem was door een groot heer, een Vliesridder — ik vermoed den graaf van Megen te Arnhem — opontboden en verwittigd, dat Alva van iedere beweging van den prins van Oranje kennis kreeg, en dat deze dus wel op zijn hoede mocht wezen [2]). Zeker, een inwoner van Dillenburg zou om zulk een boodschap niet naar Nederland opontboden zijn. Ik acht het waarschijnlijker, dat Hans Baert te Keulen verblijf hield. Want hij schrijft nog, dat hij den Prins het vonnis van Van Stralen had toegezonden „par le fourier de Monsr. le Comte van den Berch". Nu bevond zich de graaf van den Bergh kort vóór [3]) en kort na [4]) de dagteekening van den brief te Keulen, en bij gevolg waarschijnlijk ook Hans Baert. Het is wel waar, dat de dienaar van den graaf van den Bergh zijn weg van 's prinsen leger naar Keulen over Dillenburg

1) Vgl. vooral Gabbema, Clar. vir. Epist., p. 796.
2) Zie Megen's brief Archives, t. III, p. 320; vgl. Supplément, p. 93.
3) Corresp. de Granvelle, t. III, p. 513.
4) Archives, t. III, p. 340.

schijnt genomen te hebben [1]), maar wij zagen reeds, dat Hans Baert niet zoo ver van de Nederlandsche grenzen verwijderd kan geweest zijn. Dat verder ook in vroeger en later tijd vele verboden boeken te Keulen gedrukt en van daar in Nederland ingesmokkeld werden, is bekend [2]). De ligging dier stad was dan ook veel geschikter voor zulk een heimelijk bedrijf dan het afgelegen Dillenburg. En wie was nu Hans Baert? Zijn naam is ons nergens meer voorgekomen. Maar de scherpzinnige uitgever der *Archives* heeft reeds het vermoeden geopperd, dat die naam een „nom supposé" kan zijn, en zijn gissing is om meer dan één reden zeer aannemelijk. Vooreerst, Hans Baert doet zich, in de *Corte Vermaninghe*, kennen als een balling uit Antwerpen. Maar hoe komt het dan, dat zijn naam op de merkwaardige lijst van Calvinisten en Lutheranen van Antwerpen, door Groen van Prinsterer in het tweede deel der *Archives* medegedeeld, niet gevonden wordt? Want de zich noemende Hans Baert kan geen onbeduidend man geweest zijn. Hij zelf zegt in zijn brief, dat zijn stadgenooten wisten, „que j'advertys souvent à vostre Excell. des occurences". Hij was dus een der gewone correspondenten van den Prins, en daarom moet het ons alweer bevreemden, dat Bor [3]) hem niet noemt, waar hij de personen opgeeft met wie prins Willem in 1569 en 1570 briefwisseling hield. Maar Bor bericht ons te zelfder plaats, dat die correspondenten „om dese saken te beter en secreter te beleiden... verkeerde namen gebruikten... die niemand anders verstont dan die van haerluiden aanslagen waren", en hij geeft daarvan verscheiden voorbeelden. Zoo wordt de gissing van Groen zeer waarschijnlijk, en wij gaan omzien naar een man, die zich onder dezen naam wel verborgen mag hebben.

En aan wien zouden wij eer denken, dan aan Wesenbeke zelf? Hans Baert spreekt van de „histoyre et succès de la religion" zonder den schrijver te noemen, en in de stellige verwachting dat de Prins begrijpen zal, welk boek hij bedoelt. Dat laat zich het best verklaren, als wij aannemen dat de briefschrijver de auteur van het bedoelde werk was, en er den Prins al vroeger van gesproken of geschreven had. Dat verder Wesenbeke, even goed als Hans Baert, in betrekking tot den graaf van den Bergh stond, leeren ons alweer de *Archives*.

1) Zie Archives, t. III, p. 308.

2) Over het verspreiden van ketterschee boeken zie Havensius, De erectione novorum episcopatuum, p. 114, 116.

3) Dl. I, blz. 310 (Bk. V, fol. 223); vgl. Van Meteren, fol. 66.

Een jaar ongeveer na de dagteekening van onzen brief schrijft de graaf aan prins Willem, uit Keulen: „Comme j'avais dernièrement mandé à vostre Seigneurie par Wesenbecke" etc. [1]). En dezelfde *Archives* geven ons Wesenbeke als uitgever te kennen: „Soll dem von Wesenbeckhe geschryben werden.... das er das ausschreyben fürderlich woll trückhen lassen", schrijft Hoogstraten in den zomer van 1568 [2]). Het „ausschreyben" hier bedoeld is zeker een proclamatie, soortgelijk als de *Verklaringhe ende wtschrift des princen van Orangien*, die in datzelfde jaar bij gelegenheid van den tocht over de Maas uitgevaardigd werd [3]).

Ook de *Corte vermaninghe*, waarvan Hans Baert verklaart de schrijver te wezen, doet ons aan Wesenbeke denken. Niet alleen moet het natuurlijk schijnen, dat de pensionaris van Antwerpen de verdediging van den burgemeester dier stad, wiens vriend hij geweest was, op zich nam, maar de warmte, waarmee in de *Corte vermaninghe* voor Wesenbeke zelven partij wordt getrokken, sterkt ons in het vermoeden, dat de schrijver zoo doende zijn eigen zaak verdedigde. Een paar zinsneden schrijf ik ten bewijze uit dit uiterst zeldzame boekje af: „Dese belastinghe schijnt meer te raeken den pensionaris van Antwerpen dan den heere van Stralen; waarmede dese verdruckers hen boosheden noch meer ontdecken, want soo verre die pensionaris hem eenichsins desen aengaende hadde vergeten (des niet blycken en sal), zy en behoorden dat hem achter rugge in vonnissen van andere niet op te legghen, maer hem des opentlyck beschuldicht te hebben in den onrechtveerdighen voortroepinghen, die zy sonder redene teghen hem schandelijck ghedaen hebben — in de maenden van Februario, Meerte ende April 1568 — (nadien zy hem te voren van alle zijn goeden berooft hadden), opdat hy selve hem had moghen verantwoorden ende by minuten der brieven ende andere levende redenen zijn onschult bewyzen, so hy cleerlijc gedaen heeft opte puncten hem opgheleit.... Ende moghen dese quaetwillighe hen wel houden versekert, dat even verre ick hem conste ter spraken comen, oft zijn papieren sien, oft dat zy dese blamatien in sijn eyghen wtroepingen ghestelt hadden, dat men haest sulcke verantwoordinghe daer op soude sien, dat t' hender

1) Archives, t. III, p. 382.
2) Ib., t. III, p. 244.
3) In het Fransch bij Gachard, Guillaume le Taciturne, t. VI, p. 256 suiv. Vgl. Kervijn de Lettenhove, Les Hugenots et les Gueux, vol. III, p. 59, n. 3.

schanden elcke onpartydige hem des voldaen soude vinden".

Mij dunkt, al neemt hij, die dit schrijft, den schijn aan van slechts een vriend van Wesenbeke te zijn, hij kan ons niet doen gelooven, dat hij iemand anders is dan deze zelf. Eveneens doet de drukker van de *Description* zich als een ander dan de schrijver voor, maar wij, die weten, dat Wesenbeke zoowel uitgever als schrijver was, laten ons door zulke kleine bedriegerijen niet van het spoor brengen. Trouwens Wesenbeke gedroeg zich in zijn ballingschap, en niet zonder reden, zeer geheimzinnig; in zijn brief van 8 Maart 1568, aan den magistraat van Antwerpen, verklaart hij, dat niemand, zelfs zijn eigen broeder niet, weet waar hij zich ophoudt [1]).

Niet het minst belangrijke resultaat van onze onderzoeking acht ik het, dat wij er eenig recht door krijgen om Wesenbeke voor den schrijver der *Deduction de l'Innocence du Comte de Hornes* te houden. Dat stuk is ongetwijfeld het gewichtigste der geheele literatuur van verweerschriften, om den rijken voorraad van authentieke stukken, die er aan toegevoegd is. Het is daarom van belang te weten, door wien die stukken uitgezocht en voor den druk gereed zijn gemaakt; van de goede trouw, waarmee dit geschied is, hangt de waarde af, die wij aan de stukken mogen hechten. Is Wesenbeke de uitgever, dan geeft zijn naam ons althans eenigen waarborg voor zijn werk.

Dat Hoorne, al heeft hij zich nooit voor de Hervorming verklaard [2]), toch een Protestant tot verdediger zijner onschuld gevonden heeft, leert de *Deduction* ons aanstonds. De Protestant is niet hevig, niet streng Calvinist, ongeveer van dezelfde gezindheid als in de andere geschriften van Wesenbeke doorstraalt. Maar er is één omstandigheid, die ons bepaaldelijk aan Wesenbeke als den schrijver der *Deduction* doet denken. Onder de bijlagen komen voor [3]) *Extraicts de quelques Articles des deffences dernières de feu Monseigneur le Conte d'Egmont.* Het zijn uittreksels uit de *Memoire de defenses*, *redigé par les Conseils*. Die *Memoire* was toen nog niet uitgegeven: Bavay heeft recht hem in 1854 „entièrement inédit" te noemen. Dat de schrijver der *Deduction*, wie hij geweest zij, een geschreven exemplaar ten gebruike heeft gehad, kan ons niet verwonderen, maar zoo Wesenbeke inderdaad de auteur is geweest, is zijn bekendheid met die *Memoire* nog

1) Mémoires, p. 40.
2) Vgl. Montigny, bij Willems, Mengelingen, blz. 333.
3) p. 557.

veel natuurlijker, want onder de conseillers, die hem hadden opgesteld, was André de Wesenbeke, de broeder van onzen schrijver en zijn getrouwe correspondent.

Aan den anderen kant, Wesenbeke bedient zich bij het schrijven van zijn *Description* van de pièces justificatives der *Deduction*, die toen nog onuitgegeven bij Hans Baert berustte. Hij citeert [1]) den brief der landvoogdes aan den koning van 24 Maart 1566, en dien van Hoorne aan Montigny van 10 October 1566 [2]), zonder op te geven waar die brieven te vinden zijn. Blijkbaar wil hij geen boek aanhalen, dat nog niet in de handen zijner lezers was. Nu is het zeker mogelijk, dat Wesenbeke, vóór de algemeene uitgaaf, een exemplaar der *Deduction* ontvangen had; maar is het, na al het besprokene, niet nog waarschijnlijker, dat hij en Hans Baert dezelfde persoon zijn? Overigens kent hij reeds in zijn *Defense*, die in Januari 1569 gedrukt is, benevens de gedrukte justificaties van Oranje en Hoogstraten, de onuitgegeven antwoorden van Egmont en Hoorne op hun beschuldigingen: de schrijver der *Deduction*, zagen wij, had die stukken ingelijks gebruikt. De uitgaaf der *Deduction* moest wachten op de goedkeuring van prins Willem. Denkelijk heeft de Prins haar dus bekostigd. Waarom hij ze niet aanstonds verschijnen liet, kunnen wij niet gissen. Maar dat zij onder zijn censuur bewerkt is, moet ons des te voorzichtiger maken in het steunen op haar inhoud en op de bijlagen. Kunnen zelfs de brieven en authentieke stukken niet uit partijschap vervalscht zijn?

Ik meende eerst een voldoenden waarborg voor hun echtheid en onvervalschtheid te hebben. Het bleek mij, dat Foppens in zijn *Supplément à l'Histoire de Strada* niet, zooals men gewoonlijk aanneemt en ook Rahlenbeck [3]) nog beweert, de brieven van Hoorne en anderen uit de bijlagen van de *Deduction* had overgedrukt, maar dat hij die, gelijk hij in de voorrede verzekert, uit oude handschriften had overgenomen, onbewust dat zij elders reeds gedrukt stonden. Bij nauwkeurige vergelijking der brieven in beide uitgaven vinden wij, dat Foppens er eenige vollediger geeft dan de schrijver der *Deduction*: bij voorbeeld den brief van de landvoogdes aan den koning, van 24 Maart 1566. En Reiffenberg deelt ons mede, dat de broeder van Foppens in een onuitgegeven *Bibliothèque historique des Pays-Bas*, op de Koninklijke

1) Mémoires, p. 162, 192.
2) Ib., p. 288.
3) Ib., p. 289.

boekerij te Brussel berustende, getuigt, dat het supplement op *Strada* uit de papieren van den raadsheer Wijnants is samengesteld. Dus zou men meenen, dat, als een brief in beide verzamelingen eensluidend wordt aangetroffen, zijn geloofwaardigheid boven allen twijfel verheven is.

Ongelukkig leert ons een voortgezet onderzoek, dat wij zoo gerust niet mogen wezen: dat beide handschriften — dat door Foppens gebruikt zoowel als dat van den schrijver der *Deduction* — niet op de oorspronkelijke stukken, maar op een, met een bepaald doel bijeengebrachte verzameling berusten. Van een brief van Hoorne, in uittreksel in het supplement op *Strada* en in de *Deduction* eensluidend medegedeeld, heeft Gachard het oorspronkelijk te Simancas gevonden, en daaruit zien wij, dat hij, die de verzameling voor den druk gereed heeft gemaakt, een belangrijke zinsnede heeft overgeslagen, omdat zij voor de lezers, op wie hij het oog had, niet stichtelijk was. Hoorne betuigt namelijk in Augustus 1563 aan den koning, tot wien de brief gericht is, dat Egmont en Oranje niets willen dan alleen de verwijdering van Granvelle: „quant à ce qui touche la religion, je promets à V. M. que tous les seigneurs sont pretz à la faire observer, puisque nous savons à quoi nous oblige notre devoir". Wat zulk een verzekering aan Philips beteekent, behoeft geen betoog. En wij begrijpen, dat hij, die de briefwisseling van Hoorne voor de uitgave nazag, er deze aanstootelijke passage uit schrapte. Maar voor de geschiedenis heeft zij haar waarde, en met tegenzin ervaren wij, dat de brieven achter de *Deduction* op deze manier gezuiverd zijn. Of zou dit de eenige brief wezen, die door weglating van een paar regels vervalscht is? Ik laat het aan den lezer over te beslissen, of wij dit kunnen onderstellen.

Dat neemt echter de hooge waarde niet weg, die wij desniettegenstaande aan al deze justificaties en deducties blijven hechten. Met omzichtigheid, met nauwlettendheid gebruikt, zullen zij ons niet licht misleiden; wij hebben andere bescheiden om ze aan te toetsen. En zij leeren ons veel, dat wij elders tevergeefs zouden zoeken Wij zijn dus Rahlenbeck dankbaar, die de verweerschriften van Wesenbeke voor een ieder toegankelijk heeft gemaakt, en wij durven hem aanmoedigen nog meer boeken van dien aard te herdrukken. Zij zijn zoo zeldzaam, dat de herdruk zoo goed is als een eerste uitgave.

(Algem. Konst- en Letterbode, 1859, bls. 357 vlg.)

II.

(1893.)

Onder ditzelfde opschrift heeft de bibliothecaris der Utrechtsche Rijksuniversiteit, J. F. Van Someren, in *Oud-Holland* een verhandeling geplaatst [1]), gericht tegen een gissing, voor ruim dertig jaren bij mijn vriend Bakhuizen van den Brink en bij mij, onafhankelijk van elkander, te zelfder tijd opgerezen en in hetzelfde nommer van den *Konst- en Letterbode* [2]) met grootendeels dezelfde redenen aanbevolen. Hoe zeer zich toen mijn vriend met die toevallige en onder historici zeldzame overeenstemming vermaakte, kan de belangstellende lezer in de *Studiën en Schetsen* nazien, waarin hij zoowel mijn stuk als dat van Bakhuizen, met een voorbericht vermeerderd, herdrukt zal vinden [3]).

De toedracht der zaak, waarop ik thans terug moet komen, was kortelijk deze. Naar aanleiding van Rahlenbeck's toen juist verschenen uitgaaf der twee aan Mr. Jacob Van Wesenbeke algemeen toegekende geschriften deden Bakhuizen en ik opmerken, dat een brief van een zich noemenden Hans Baert, door Groen van Prinsterer in de *Archives* uitgegeven, dezen (Hans Baert) deed kennen als den auteur van het belangrijkste dier geschriften, de *Description de l'estat et occurences advenues au Pays-Bas au faict de la religion*, en bovendien van twee andere, waarvan de schrijver tot dusver onbekend was gebleven. Wij leidden hieruit af, dat Hans Baert een schuilnaam zou zijn van Jacob van Wesenbeke, en dat men dus op diens naam voortaan ook die beide andere geschriften te stellen had.

Tegen deze gissing, die indertijd algemeene instemming vond, is Van Someren opgekomen. Aanvankelijk, toen hij het eerste

1) Dl. IX, blz. 73 vlg.; dl. X, blz. 66 vlg.

2) Zie hiervoor, I.

3) Dl. I, blz. 288 vlg. — Bij de eerste uitgave van dit artikel liet Fruin het volgende drukken: „Mij staat het geval in al zijn kleuren nog levendig voor den geest en wekt de aangenaamste herinneringen (die evenwel ook weemoedig stemmen) aan dien gelukkigen tijd, toen ik, nog leeraar aan het gymnasium van Leiden, te gelijk met Bakhuizen van den Brink, onder de oogen van Groen van Prinsterer, de geschiedenis van onzen opstand in alle bijzonderheden uit de bronnen, die juist toen overvloediger begonnen te vloeien, bestudeerde, en eerst dan van de uitkomsten van mijn onderzoek zeker was, als ik de instemming dier twee meesters in het vak had mogen verwerven. Maar dit zijn herinneringen van persoonlijken aard, voor het publiek van geen belang". (N. v. d. R.)

gedeelte van zijn pleidooi, zooals hij het zelf noemt, opstelde, twijfelde hij sterk of de traditie, waarvan wij, Bakhuizen en ik, waren uitgegaan, dat Wesenbeke de auteur der *Description de l'estat* was, wel op wetenschappelijken grond berustte; veeleer vermoedde hij, dat een opzettelijk onderzoek tot een tegenovergestelde uitkomst zou leiden, en hield zich verzekerd, dat althans de beide andere geschriften, waarvan zich Hans Baert in zijn brief als den schrijver voordeed, en bij gevolg ook die brief zelf, de hand verrieden niet van Wesenbeke maar van den beroemden heer van St. Aldegonde. Tot mij bij name richtte hij de vraag, nu hij ze helaas niet meer aan Bakhuizen stellen kon: „Van waar hebt gij de wetenschap, dat Jacob Van Wesenbeke de schrijver is der *Description?*"

Ik moet bekennen, dat ik na het lezen van dit eerst verschenen gedeelte in den waan verkeerde, dat ook naar het oordeel van Van Someren van het antwoord op deze vraag de beslissing der geheele kwestie afhing. Ik dacht, dat hij met Bakhuizen en mij van oordeel was, dat Hans Baert zich duidelijk genoeg als schrijver van alle drie door hem genoemde geschriften, ook der *Description*, deed kennen, en dat bij gevolg, zoo het blijken mocht dat dit laatste door Wesenbeke was geschreven, de identiteit van dezen en Hans Baert buiten twijfel zou zijn gesteld. Ik mag er bijvoegen, dat dit ook het gevoelen was der enkele zaakkundigen [1]), met wie ik over zijn opstel sprak. Insgelijks van den verslaggever in den *Spectator* [2]), die zich dus uitliet: „De vraag, waarom het te doen is, is deze: Wie is de schrijver van *La Description de l'estat* etc.? Tot dusverre werd aangenomen, dat het Wesenbeke was. Thans komt Van Someren beweren, dat niet Wesenbeke maar Marnix de schrijver is".

Hoe dit zij en hoe deze meening ook voor de hand moge gelegen hebben, wij hadden Van Someren allen misverstaan. Hij helde wel over tot het vermoeden, dat ook de *Description* het werk van Marnix zou wezen, maar was van oordeel dat, indien al het tegendeel bewezen kon worden, zijn hoofdstelling ten opzichte van den brief en der beide andere daarin genoemde geschriften niettemin kon worden volgehouden.. En hij blijft ze dan ook volhouden, nu hij niet langer twijfelen kan, of Wesenbeke en niemand anders heeft de *Description* geschreven.

---

1) Fruin teekende hier aan: „ik heb op Acquoy het oog" (N. v. d. R.)
2) Ned. Spect. 1891, blz. 291 vlg. en 1892, blz. 311.

Ik had namelijk met het antwoord op zijn tot mij gerichte vraag geen oogenblik behoeven te dralen: ik was er mee gereed. Ware de vraag mij voorgelegd tijdens ik te gelijk met Bakhuizen schreef, ik zou hebben moeten volstaan met inwendige bewijzen, ontleend aan de vergelijking van het boek met het verweerschrift, dat Wesenbeke op zijn eigen naam kort te voren had uitgegeven, en ik vertrouw, dat die bewijzen voor de rechtbank der historische kritiek ook voldoende bevonden zouden zijn. Maar sedert had ik buitendien een uitwendig, voor een ieder sprekend, bewijs gevonden in een Latijnschen brief, door Wesenbeke met zijn eigen naam onderteekend en gericht aan zijn vriend Hendrik Geldorp, van juist een jaar later dan het schrijven van Hans Baert. Uit dien brief vernemen wij, dat in dien tusschentijd het eerste boek der *Description* in het Fransch en Hollandsch, maar nog niet in het Latijn, was uitgegeven, en dat de prins van Oranje besloten had ook voor de uitgaaf der Duitsche bewerking het noodige geld bijeen te brengen; dat het tweede boek gereed lag en ter perse kon gaan, indien vrienden slechts de kosten wilden voorschieten; en dat het derde nog geschreven moest worden. Ik verzuimde niet Van Someren onder de hand naar dezen brief, die in Gabbema's *Clarorum Virorum Epistolae* [1]) gedrukt staat, te verwijzen. Later trof hij zelf een even afdoend bewijs aan in de handschriftelijke correspondentie van Wesenbeke [2]), die hij het geluk had in handen te krijgen, met dat gevolg, dat hij in zijn tweede gedeelte verklaart thans van zijn twijfel terug gekomen te zijn. „Wij mogen het voor zeker houden", zegt hij, „dat Wesenbeke de *Description* heeft opgesteld". Dit verhindert evenwel niet, gelijk ik reeds zeide, dat hij nog steeds in Hans Baert niet Wesenbeke maar Marnix blijft vermoeden.

Maar voor dit vermoeden de deskundigen te winnen moet hem nu toch, na deze erkentenis, heel wat moeilijker vallen dan zoo het auteurschap der *Description* twijfelachtig ware gebleven. Een aantal bedenkingen toch, in het eerste gedeelte van zijn pleidooi tegen de gissing van Bakhuizen en mij gemaakt, lossen zich thans van zelf op. Aan het slot van zijn betoog had hij aldus geredeneerd:

„Recapituleeren wij de feiten, die ons zijn bekend geworden,

1) P. 797.

2) Uitgegeven door Van Someren in Oud-Holland, dl. X, blz. 81, 147, 197 vlg.; dl. XI, blz. 7, 105, 179, 236 vgl., later volledig onder den titel Supplément aux Archives de la Maison d'Orange-Nassau (Utr., 1896). (N. v. d. R.)

dan dringen zich deze vragen bij ons op: Is het wel denkbaar dat Wesenbeke, die zich meestal ophield te Keulen of in het Kleefsche (zoo hij niet voor den Prins op reis was) zes, zeven of acht boeken in verschillende talen in die tijden vol gevaar en beroerte heeft laten drukken te Emden, terwijl hij daartoe te Wesel gelegenheid had? Is het mogelijk dat die man, bij de vele besoignes die hem waren opgedragen, nog tijd en gelegenheid heeft gehad om al die belangrijke en wel doordachte geschriften op te stellen en in den vereischten vorm uit te geven? Is het waarschijnlijk dat een man, die zich zelven in de door mij uit te geven correspondentie noemt: „out, zwack van lyve, ongeleert ende gans onversocht in politycke zaken" [1]), zou belast zijn met het schrijven van deze belangrijke strijdschriften, waarvan de inhoud tevens dienen moet om den ingezetenen de oogen te openen voor de Spaansche tyrannie"?

Alle drie deze bedenkingen, die, zoolang het auteurschap der *Description* onzeker was, een schijngrond hadden, zijn, nu die zaak is uitgemaakt, meteen vervallen. Of juister gezegd, zij zijn herschapen in opmerkingen ten voordeele der gissing door Bakhuizen en mij voorgestaan. Immers de man, die zich in alle nederigheid ongeleerd en geheel onbedreven in de politiek noemt, had niettemin de voortreffelijke nog steeds niet verouderde *Description* (verreweg het gewichtigste der geschriften in kwestie) geschreven en in vier verschillende talen voor de pers gereed gemaakt — dezelfde talen, let wel, waarin de zich noemende Hans Baert voorhad zijn verdediging van Van Stralen uit te geven. Niettegenstaande zooveel andere bemoeiingen van politieken aard had hij voor het schrijven van dat boek, om van de kleinere geschriften, waarvan hij in zijn brief aan Geldorp gewaagt, en van meer andere, niet te spreken, waarlijk den tijd weten te vinden. En, wat Van Someren vooral onwaarschijnlijk was voorgekomen, hij had dat boek niet te Wesel, of waar dan ook in zijn nabijheid, maar in het afgelegen Emden ter perse besteld.

Dit laatste inzonderheid schijnt mij van gewicht. Want, zoo ik mij niet zeer bedrieg, heeft juist de ontdekking der drukplaats dier geschriften den geleerden bibliograaf tot zijn vermoeden, dat niet Wesenbeke maar Marnix de schrijver er van wezen zou,

---

1) Hierin vergiste zich onze schrijver. Die zoo van zich zelf spreekt is niet Wesenbeke. In de latere uitgave (Supplém. p. 37 suiv.) wordt deze brief dan ook aan Dirk Cater toegeschreven.

gebracht, en hem vervolgens verlokt naar een gebied, dat hem betrekkelijk vreemd was, naar dat der historische kritiek. Hij was, als ik het wel heb, begonnen met het instellen van een onderzoek, waartoe hem zijn voorkeur, zijn talenten en zijn werkkring bij uitstek bevoegd maakten, naar de drukplaats der beroemdste pamfletten uit den tijd van den opstand, en was tot de verrassende ontdekking gekomen, dat op de pers van Goosen Goebens te Emden, waar Marnix in 1568—1569 zijn *Byencorf* gedrukt had, ook de aan Wesenbeke tot nog toe toegeschreven boeken en boekjes gedrukt waren. Ik neem namelijk de zekerheid dier ontdekking in vol vertrouwen op zijn gezag, zonder eigen onderzoek, als bewezen aan [1]). Voorheen dan had ten onrechte Rahlenbeck beweerd, dat die boekjes te Dillenburg, Bakhuizen en ik, dat zij denkelijk te Keulen uitgegeven waren, ons daarbij beroepende op de nabijheid dier plaatsen bij 's mans gewoon verblijf. Maar dat beroep kantte zich tegen onze gissing, zoodra het bleek, dat Emden en geen andere stad de drukplaats was. Want, indien het waarlijk aannemelijk moest geacht worden, dat de schrijver der boeken, door Hans Baert genoemd, een drukkerij in zijn nabijheid zou hebben verkozen, dan kon de schrijver dier te Emden gedrukte boeken kwalijk Wesenbeke zijn, die zich doorgaans te Dillenburg en in de buurt van Keulen ophield. Veeleer moest dan aan Marnix worden gedacht, die zich juist omstreeks dezen tijd in Oost-Friesland had gevestigd en te Emden zijn *Byencorf* had gedrukt. Op die wijze eens op het vermoeden gebracht, is het niet meer dan natuurlijk dat Van Someren zijn onderzoek ook buiten de grenzen van zijn eigenlijk vak, de bibliographie, heeft voortgezet, en zijn vermoeden daar, misschien wel wat lichtvaardig, bevestigd heeft meenen te vinden.

Is dit waarlijk zoo, dan moet hem het antwoord, hetwelk thans de feiten zelf geven op zijn vraag: „Is het denkbaar dat Wesenbeke zijn boeken te Emden heeft laten drukken, terwijl hij daartoe te Wezel gelegenheid had?" wel bitter tegenvallen. Niet slechts dat het denkbaar is, het is ook feitelijk gebeurd. De *Description* is zoowel in het Fransch als in het Hollandsch op dezelfde drukkerij als de *Byencorf* gedrukt, en die *Description* is buiten twijfel van de hand van Wesenbeke. Nu dit vast staat, is het ook volstrekt niet vreemd meer, dat andere nagenoeg

---

1) Ik doe dat voorloopig om het punt in geschil niet te verduisteren door een tweede te bespreken. Zie de aanteekening hierachter op blz. 126.

gelijktijdige geschriften van denzelfden schrijver te Emden gedrukt zijn; integendeel dit is juist wat wij reden hadden te verwachten. Het feit, dat (altijd als mijn voorstelling juist is) de eerste aanleiding tot het vermoeden had gegeven, heeft nu opgehouden daarvoor te getuigen.

Voor ik verder ga, zal het tot recht verstand der zaak noodig zijn dat gedeelte van den brief van Hans Baert, waarover het geschil tusschen Van Someren en mij hoofdzakelijk loopt, onder de oogen van den lezer te brengen. Die plaats luidt aldus: „.... Par le fourier de Monseigneur le Conte van den Berch ay envoyé à vostre Excell. la sentence de Stralen, ensemble requis advis de ce que on en pourroit faire; néantmoings, pour ce que la responce pourroit tarder et que à l'advanchement de la cause pourroyt servir que à tous et signamment aux Princes d'Allemaigne fussent au plus tost remonstré le but de ces oppressions, ensemble le succès des affaires du pays, avecq la justification des subjects, aussy de vostre Excell. et autres y nommés, ay, par conseil, mis main à l'oeuvre pour le tout publier briefement, et espère que de brief se pourra trouver imprimé en Franchois; estant achevé l'envoyeray. Je suis délibéré de la faire aussy en Latin, Alleman et Thioys (affin qu'il soit manifeste en tous pays) si je puis trouver emprunté tant d'argent, car à ma poverté sont tellz despens impossibles. Si la justification de Monsr. l'Admiral peult estre divulgée, il n'eust esté besoing, mais icelle attend le commendement de vostre Excell. Plusieurs me pressent pour l'imprimerie de l'histoyre et succès de la religion au Pays-Bas, mais comme n'ay l'argent pour le desbourser, fault que contre mon gré le laisse, si aultre ne le desbourse"....

Tot zoo ver. Uit het slot, waaraan wij onze aandacht het eerst willen wijden, vernemen wij, dat de briefschrijver door zijn vrienden worden aangezocht om een aan den Prins blijkbaar wel bekend boek onverwijld ter perse te leggen, een boek, waarin wij, Van Someren zoowel als Bakhuizen en ik, de *Description de l'estat* etc. van Jacob van Wesenbeke herkennen, hetwelk ook waarlijk eenige maanden later van de pers is gekomen. De vraag is nu: spreekt hier de briefschrijver van een werk van zijn eigen hand of van dat van een andere? Bakhuizen en ik hebben niet getwijfeld, of het was zijn eigen werk waarvan hij sprak; Van Someren, die Hans Baert van Wesenbeke onderscheidt, moet natuurlijk om die reden het tegendeel aannemen.

Op zich zelf genomen is zijn opvatting wel te verdedigen: de

woorden kunnen dien zin ontegenzeggelijk hebben. Maar in verband met de van elders bekende feiten is zij toch al bijzonder onwaarschijnlijk. Ware Wesenbeke enkel boekenmaker, kamergeleerde geweest, dan zou het zeker niet te verwonderen zijn, indien hij, zijn boek voltooid hebbende, de zorg voor de uitgaaf aan een ander, aan den zich noemenden Hans Baert, had overgelaten. Maar Wesenbeke, wij weten het, was juist in dezen tijd met het in druk bezorgen der geschriften, die van den Prins en zijn partij uitgingen, speciaal belast. „Soll dem von Wesenbeckhe geschryben werden durch den von Rysor das er das ausschreyben [de *Verklaringe ende Wtschrift des Princen van Orangien?* [1]] fürderlich woll trückhen lassen", adviseert in den zomer van 1568 de graaf van Hoogstraten [2]). En zoo veel had onze man met drukwerk te stellen, dat hem in Maart 1570 — de brief van Hans Baert is van April 1569 — een goed vriend, wiens brief Van Someren [3]) mededeelt, den raad geeft om zich maar liever een eigen drukkerij aan te schaffen [4]). Is het nu waarschijnlijk, dat zoo iemand, aan uitgeven gewoon, het handschrift van zijn eigen werk ter uitgave aan een ander zal overleveren? En dat wel toevallig aan iemand als Hans Baert, die, zooals blijkt uit hetgeen in den brief voorafgaat, evenals hij èn auteur èn uitgever is? Hoe veel ongedwongener is de opvatting van Bakhuizen en van mij, dat Hans Baert in de aangehaalde woorden van Wesenbeke's *Description* spreekt als van zijn eigen boek!

Die opvatting vindt ten overvloede steun in den Latijnschen brief van Wesenbeke aan Geldorp, waarvan ik boven gewag maakte. Daarin spreekt Wesenbeke onder zijn eigen naam juist zoo over het drukken der *Description* als Hans Baert onder den zijnen. „Ik wenschte wel", zoo ongeveer drukt hij zich uit, (een letterlijke doch daarom minder duidelijke vertaling geeft Van Someren), „ik wenschte wel, dat er voor de uitgaaf van het

---

1) Het vraagteeken moet te kennen geven, dat ik aan de gissing van Bakhuizen van den Brink (Studiën en Schetsen, dl. I, blz. 262/63) zekere waarschijnlijkheid toeken.

2) Archives, t. III, p. 244.

3) Oud-Holland, 1892, blz. 86; Supplém. p. 2.

4) Uit den brief van Dirk Cater blijkt m. i. meteen, dat het beweren van Van Someren omtrent de plaats, waar Wesenbeke placht te drukken, onjuist is, en dat hij drukte te Keulen, gelijk Bakhuizen van den Brink en ik beweerd hadden. Hij schijnt er gedrukt te hebben op een geheime pers, bij dien „God"(ert), die zich over hem en over wien hij zich beklaagde. Cater raadt ook niet in een andere stad te gaan drukken, maar voortdurend te Keulen, doch bij hem, Cater, aan huis en in het geheim met eigen letters.

tweede boek der *Commentariën* brave lieden gevonden werden, die de kosten wilden voorschieten om die later uit de opbrengst terug te bekomen, vooral voor de uitgaaf in het Hollandsch, Fransch en Latijn, alsmede voor de Latijnsche uitgaaf van het eerste [intusschen in het Fransch en Hollandsch verschenen] boek. Want voor de uitgaaf in het Hoogduitsch der beide boeken heeft de Prins besloten het vereischte geld bijeen te brengen, en zoo ook voor eenige andere boekjes, waarmee ik op het oogenblik bezig ben. Ik hoop, dat dan ook spoedig het derde boek zal kunnen volgen, waaraan ik met onverdeelde krachten ga arbeiden, zoodra ik met hetgeen ik verder onder handen heb gereed zal zijn". Gij ziet, voor het uitgeven zijner geschriften denkt hij zelf zorg te dragen, indien anderen hem slechts aan het noodige geld helpen, evenals de zich noemende Hans Baert zich voorneemt, zoo de opvatting zijner woorden van Bakhuizen en mij de juiste is. Evenwel, een rechtstreeks bewijs dat die opvatting en niet de gewrongen uitlegging van Van Someren de juiste is, is niet te geven.

Evenmin is een afdoend bewijs te leveren voor onze bewering, dat het Wesenbeke is, die onder den naam van Hans Baert over de *Deduction de l'innocence de Hornes* spreekt als afgedrukt, doch nog onuitgegeven onder hem berustende. Doch zooveel staat vast, en is al indertijd door Bakhuizen en mij in het licht gesteld, dat Wesenbeke dat boek inderdaad gekend en in zijn *Description* gebruikt heeft, voordat het nog was uitgegeven. Dit behoeft thans ook geen nader betoog, omdat Van Someren zelf zich hiervan overtuigd houdt, en in zijn eerste gedeelte, toen hij nog overhelde tot het vermoeden dat de *Description* ten onrechte aan Wesenbeke werd toegekend, zich aldus heeft verklaard: „Het lijdt geen twijfel, of de schrijver van het eene werk stond met den opsteller van het andere in zeer intieme betrekking". Met andere woorden: indien Hans Baert en Jacob Van Wesenbeke niet één en dezelfde persoon zijn, zijn zij toch met elkander nauw verbonden. Op die verklaring zullen wij later terug moeten komen.

Zoo blijft er ten laatste maar één enkel geschrift over, waaraan de identiteit van Hans Baert en Wesenbeke met zekerheid getoetst kan worden: de *Corte Vermaninghe .... opt vonnisse oft advis teghen Heer Anthonis van Stralen .... anno 1569*. Want dat dit boekje (waarvan niet meer dan één exemplaar bekend is, terwijl van de Fransche bewerking geen enkel tot ons is gekomen), dat dit boekje hetzelfde is als dat hetwelk Hans Baert zegt ter perse te hebben, is niet in twijfel te trekken. Reeds op het

titelblad staat vermeld hetgeen Hans Baert als een voornaam doel van zijn schrijven opgeeft: „Eensamelick de verantwoordinghe der gheenre die int selve Advijs tonrechte worden geblameert". En zoodra wij verder lezen bemerken wij, dat de schrijver zich zoowel tot de vreemde, met name de Duitsche, vorsten als tot zijn verdrukte en verbannen landgenooten richt, evenals Hans Baert voorhad dat te doen. Dat het boekje, hetwelk ik voor mij heb liggen, van de hand van Hans Baert is, laat zich dus niet betwijfelen. Bij gevolg, naar mate ik het waarschijnlijker maken kan, dat niemand anders dan Wesenbeke het heeft geschreven, in gelijke mate wordt het waarschijnlijk, dat Wesenbeke en Hans Baert één en dezelfde persoon zijn.

Beginnen wij met uit den brief de aangehaalde plaats, voor zoover zij het vonnis van Van Stralen betreft, aandachtig te herlezen. Wij zien dan, dat Hans Baert in dat vonnis en in de weerlegging er van een zeldzaam groot belang stelt. Toen het stuk hem in handen is gekomen, heeft hij het naar den prins van Oranje, die zich op dien tijd in Frankrijk in het leger van den hertog van Tweebruggen ophield, opgezonden en om advies gevraagd wat daaraan te doen, oogenschijnlijk in de hoop dat Zijn Excellentie hem machtigen zal om een verweerschrift op te stellen en uit te geven. Maar, als 's Prinsen antwoord zich laat wachten, zet hij zich al vast aan het werk en schrijft eigenmachtig een weerlegging, en besluit ook die onverwijld in het Fransch uit te geven, zonder zich aan zijn geldgebrek te storen, dat hem anders van het uitgeven van boeken van meer algemeen belang terughoudt. Welk een voortvarendheid! Zij herinnert ons aan een dergelijke handelwijs juist van Wesenbeke een paar jaar later, in 1572. In April van dat jaar, als de Geuzen Den Briel hebben bemachtigd, verschijnt een proclamatie op naam van den prins van Oranje, gedagteekend uit Dillenburg, den 18[den] der maand. Toevallig weten wij, hoe dit stuk in de wereld is gekomen, uit een schrijven van den Prins aan Wesenbeke van den 30sten Mei daaraanvolgende. „J'ay aussy veu", schrijft Zijn Excellentie, „ce qu'avez faict imprimer de ma part pour faire semer au pays et servir d'exhortation aux habitans d'icelly; mais je vouldrois que ne l'eussiez divulgué devant me l'avoir communicqué" [1]). Tot zoo iets eigenmachtigs zou, dunkt mij, Hans Baert ook in staat

1) Zie Kervyn, Les Huguenots et les Gueux, vol. III, p. 59. De door Kervyn aangehaalde plaats staat bij Van Someren, Supplément, p. 262; men vergelijke echter daarmede p. 260, waaruit blijkt, dat Wesenbeke niet zoo eigenmachtig te werk is gegaan.

zijn geweest, en veeleer nog zou Wesenbeke, naar dit staaltje van zijn eigendunkelijkheid te oordeelen, in staat zijn geweest tot hetgeen Hans Baert op zich durfde nemen. Maar dit in het voorbijgaan: houden wij ons bij de *Corte Vermaninghe* en haar vermoedelijken auteur.

Van wien der ballingen, die de pen plegen te voeren, kunnen wij een zoo vurige belangstelling, als Hans Baert aan den dag legt, in het vonnis van Van Stralen, den burgemeester van Antwerpen, verwachten? Van niemand zeker eer dan van den pensionaris derzelfde stad, die met den burgemeester van eenzelfde gezindheid en van eenzelfde gedrag was geweest, dat is van Jacob van Wesenbeke. Hans Baert betuigt ook daarom een weerlegging van het vonnis gewenscht te achten, omdat er Zijn Excellentie en anderen in beticht worden. En welke anderen worden er nu zoo al in beticht? Het antwoord op die vraag is spoedig gegeven, want het vonnis staat in zijn geheel gedrukt bij Bor [1]); wij hebben het maar in te zien. Niemand buiten de groote heeren (den prins van Oranje, zijn broeder Lodewijk, den graaf van Hoogstraten) dan den pensionaris Wesenbeke vinden wij er in genoemd, en dien zien wij er op het smadelijkst in bejegend. Een der grieven tegen den burgemeester is, dat hij het oproerig gedrag van den pensionaris voor de landvoogdes heeft verzwegen, „maer ter contrarien den voorsz. Wesenbeke gehouden in dienst der voorsz. Stad en seer grote gemeenschap, dien besigende voor een dienaer sijnder handelinge metten Prince". Wij kunnen ons voorstellen hoe iemand, zoo prikkelbaar van humeur, zoo strijdlustig en vaardig met de pen als Wesenbeke, te moede zal geweest zijn, toen hij dien smaad over zijn hoofd zag uitgestort in het vonnis van een ander, en dat wel nadat hij zich weinige maanden te voren in een uitgegeven pamflet op de beschuldigingen, die in zijn eigen indaging tegen hem ingebracht waren, zorgvuldig en breedvoerig had verdedigd en, naar hij zich vleide, in de oogen van alle weldenkenden had gezuiverd. Mij dunkt, hij moet zich dit juist zoo hebben aangetrokken, als Hans Baert in zijn brief toont het te doen. Zoo hij terstond het vonnis naar den Prins, waar die wezen mocht, heeft opgezonden en, zonder zelfs diens machtiging af te wachten, onverwijld op eigen hand een verweerschrift opgesteld en uitgegeven heeft, hoe zullen wij ons er over verwonderen kunnen?

1) Dl. I, blz. 247 (Bk. IV, fol. 176).

Lezen wij verder de *Corte Vermaninghe*, dan vinden wij daarin eerst een historisch verhaal der gebeurtenissen, dat waarlijk, zooals Hans Baert erkent, achterwege had kunnen blijven, indien de *Deduction de l'innocence de Hornes* al vroeger verbreid was geworden; want het is hoofdzakelijk in andere woorden een herhaling van hetgeen daarin reeds te lezen stond en, mag ik er bijvoegen, hetgeen weldra in de *Description* uitvoeriger en beter verhaald stond te worden. Daarop volgt een weerleggende toelichting op de verschillende beschuldigingen in het vonnis tegen Van Stralen ingebracht, en meteen natuurlijk op de aantijgingen aan Wesenbeke toegevoegd. Aan laatstgenoemde worden acht achtereenvolgende bladzijden gewijd. Reeds in mijn vorig opstel heb ik het meest karakteristieke van dat gedeelte, tot aandrang mijner gissing omtrent het auteurschap, meegedeeld. Ik ben wel verplicht het thans op nieuw te doen; voor de beslissing immers van het aanhangige geschil zijn die plaatsen van te groot gewicht om ze niet aan de overweging van den lezer te onderwerpen. „Dese belastinghe schijnt meer te raeken den Pensionaris van Antwerpen aldaer ghenoempt, dan den Heere van Stralen, waermede dese verdruckers hen boosheden noch meer ontdecken, want soo verre die Pensionaris hem eenichsins desen aengaende hadde vergeten (des niet blycken en sal) sy en behoorden dat hem achter rugge, in vonnissen van andere, niet op te legghen, maer hem des opentlijck beschuldicht te hebben in den onrechtveerdighen voortroepinghen die sy sonder redenen teghen hem schandelijck ghedaen hebben — in de maenden van Februario, Meerte ende April 1568 — (nadien sy hem te voren van alle sijn goeden berooft hadden) opdat hy selue hem had moghen verantwoorden ende by minuten der brieuen ende andere leuende redenen sijn onschult bewysen, so hy cleerlijc gedaen heeft opte puncten hem opgheleet, soo wel aengaende de gunste die hy soude hebben ghetoont den ghenen die sy noemen Ketters, dat is den Kerstenen, als den tsamensprekinghen der Groote, daer hy hem by gheuonden soude hebben: Ende mogen dese quaetwillighe hen wel houden versekert dat euen verre ik hem conste ter sprake comen, oft sijn papieren sien, oft dat sy dese blamatien in sijn eyghen wtroepingen ghestelt hadden, datmen haest sulcken verantwoordinghe daer op soude sien, dat thender schanden elke onpartydige hem des voldaen soude vinden. Maer om mijn voorghenomen sake te veruolgen, wil ik evenwel oock dit punct int corte wederleggen: soo de woorden selue ende de materie my

des goeden gront gheuen, mitsgaders tgene dat ick eertyden den selven Pensionaris int generael heb hooren verhalen, claghende donghelijck dat men hem dede" [1]) enz.

Iets verder sprekende van den tegenstand tegen het invoeren der nieuwe bisdommen, de decreten van het Concilie van Trente en de inquisitie geboden, gaat hij [2]) voort: „.... dit eest dat nyet alleene u, maar oock den Cardinael en alle de Gheestelicke heeft soo verbittert gemaeckt op Wesenbeke, omdat hy tot quytinghe sijns Diensts ende by expressen last van den Magistraet van Antwerpen, heeft van den Jare 1549 — als deerste placcaet der Inquisitie voortquam — af na sijn vermoghen ghetrouwelijck gearbeydt om sijn Vaderlant vry te houden van alle Inquisitie, nieuw Bisdommen ende andere verdruckingen, daer onder ghi dat brenghen wildet: dwelcke syne groote reysen ende neersticheden ghedaen te Houe soo wel in Spaengnen als in de Nederlanden ende alders wel bewysen, dies hi maer in meerder weerde by alle goede behoorde te wesen, ende gheensins geblameert" enz.

Deze ijver voor den goeden naam van Wesenbeke is te opmerkelijker in een schrijver, die zich over Van Stralen, den hoofdpersoon, wiens onrechtvaardig vonnis hem de aanleiding tot zijn schrijven heet te geven, aldus in den aanhef [3]) had uitgelaten: „Eerst opentlijck verclerende dat ick by desen gheenssins dencke te bewysen de onschuldt, weldaden ende goede diensten des voorsz. Stralen.... voorder dan voor so vele ick des tot volvueringhe van mynen voornemen daer toe sal worden geoorsaect door de woorden des voorsz. Aduis [= vonnis], ghemerct sijn sake ende persoon my niet voorder en raken".

Aan welke verklaring het gansche pamflet ook wezenlijk beantwoordt. Voor den gelasterden burgemeester wordt met veel minder drift en ergernis partij getrokken dan wij het voor den gehoonden pensionaris hoorden doen. Indien deze zijn eigen zaak verdedigde, kon hij, ingeval hij zich niet als den auteur wilde noemen, moeilijk meer voorliefde er voor toonen dan in het pamflet geschiedt.

Dus heb ik, naar ik meen althans, de gissing van Bakhuizen en van mij op alle voorname punten, waarop zij werd aangevallen,

---

1) Blz. 55.
2) Blz. 58.
3) Blz. 4.

met goed gevolg gehandhaafd en bevestigd. Vooreerst is bewezen, en door mijn geachte tegenpartij toegestemd, dat de *Description* stellig van Wesenbeke is, en ik heb aangetoond, dat het allen schijn heeft alsof Hans Baert in zijn brief er van spreekt als van zijn eigen boek. Ten andere, de *Corte Vermaninghe*, waarvan de briefschrijver buiten twijfel als van zijn eigen werk gewaagt, beantwoordt in alle opzichten aan hetgeen wij er van verwachten moeten, indien Wesenbeke het heeft opgesteld. Eindelijk het afgedrukte maar nog niet uitgegeven boek, ter verdediging van Hoorne's onschuld, dat onder Hans Baert gezegd wordt te berusten, is door Wesenbeke ongetwijfeld gebruikt nog vóór de uitgaaf.

Ik wenschte, dat ik hiermee volstaan kon en de gissing, die Van Someren in de plaats van de mijne aanbeveelt, onaangeroerd mocht laten. Ik zou dat mogen doen, indien ik in staat was geweest om de mijne tot zekerheid te brengen; maar nu ik ze slechts tot een hooge mate van waarschijnlijkheid heb kunnen verheffen, mag ik niet nalaten te onderzoeken, of de gissing van Van Someren, volgens welke niet Wesenbeke maar Marnix achter den pseudoniem Hans Baert zou schuilen, misschien niet nog waarschijnlijker is. Ik heb dan ook zulk een onderzoek ingesteld en ga de uitkomst er van meedeelen. Kort saamgevat komt zij hierop neer: dat de gissing van Van Someren volstrekt onaannemelijk en zelfs verre van waarschijnlijk is.

Naar het mij voorkomt heeft Van Someren bij het opvatten van zijn gissing den Marnix van den tijd, waaruit de brief van Hans Baert dagteekent, niet scherp genoeg onderscheiden van den Marnix van later dagen, toen deze waarlijk was wat Wesenbeke thans was, de publicist van de Oranje-partij. Hij had moeten beginnen met zich de lotgevallen en het gedrag van dien jeugdigeren Marnix duidelijk voor den geest te roepen. Deze zelf heeft in een zijner latere pamfletten [1]) zich geteekend gelijk hij toenmaals was. „Depuis que les persecutions renouvellées par le Duc d'Alve il n'y avoit plus de chef qui se monstrast, je me suis retiré et tenu quoy en exille.... Finallement ne voulant estre en charge à mes amis, je me suis mis au service de feu Monseigneur le Prince Electeur Palatin.... Jusques à ce que estant requis par Monseigneur le Prince d'Oranges de me vouloir envoyer chez luy pour se servir de moy pour quelque temps aux affaires

1) Response a un libelle fameux, 1579 (Ecrits polit. et histor., p. 80). Vgl. ook Response Apologeticque, overgedrukt in de Corresp. et Mélanges, p. 433.

concernants le pays de pardeça, il m'y envoya" [1]). Dus heeft hij, volgens zijn eigen zeggen, nadat hij voor den naderenden Alva naar Duitschland was uitgeweken, zich stil en buiten den partijstrijd gehouden, totdat hem de keurvorst van de Paltz, in wiens dienst hij zich begeven had, aan den prins van Oranje op diens verzoek tijdelijk afstond. Dat zeggen nu is in overeenstemming met hetgeen wij van elders vernemen, op één uitzondering na. Toen de prins van Oranje in den zomer van 1568 zich aan het hoofd der ballingen en rebellen stelde, heeft zich Marnix bij hem gevoegd en zich o. a. met het overbrengen van instructies aan Lodewijk van Nassau, die toen, na zijn overwinning van Heiligerlee, voor Groningen lag, laten belasten [2]). Denkelijk tengevolge der spoedig geleden nederlaag bij Jemmingen is hij toen, de Eems over, naar Oost-Friesland uitgeweken en heeft zich daar, te Emden of wel te Lützborg (een kasteel nabij Norden, aan den drost van Emden, den welbekenden Uniko Manninga, toebehoorende) gevestigd. Brieven van hem van September van hetzelfde jaar 1568 en van Januari eerstvolgende [3]) zijn uit Lützborg gedagteekend.

Gedurende deze ballingschap heeft hij zich hoofdzakelijk met kerkelijke en godgeleerde zaken bezig gehouden: de brieven, die ik aanhaalde, betreffen een twist in de Nederlandsche gemeente te Londen; en op de synode te Wezel in November 1568 was hij tegenwoordig [4]). Zijn hoofdbezigheid was intusschen het schrijven van de *Byencorf*, waarmee wij hem omstreeks September [5]) van

1) Hij was 21 Maart 1570 te Heidelberg (Meiners, Oostvrieschl. kerk. Gesch., dl. I, blz. 426; Van Toorenenbergen, Marnix' Godsd. en Kerk. geschriften, Verscheidenheden, blz. 38), April 1571 bij den Prins (Archives, t. III, p. 395). In Juli 1571 was hij reeds „nu eenen tijt lanck" bij den Prins (Van Toorenenbergen, dl. III, blz. 171), bij wien hij sedert bleef (vgl. Res. Holl. 1573, blz. 5 en 87, aangehaald bij Wagenaar, dl. VI, blz. 387). — Wesenbeke stond reeds in 1566 en 1567 met den Prins in betrekking (Archives, t. III, p. 113); deze beval hem 7 April 1567 na zijn vlucht uit Antwerpen bij graaf Jan te Dillenburg aan (Supplément, p. 1); hij is steeds met den Prins in briefwisseling (Archives, t. III, p. 378, 385 vlg.; Van Meteren, fol. 66; Bor, dl. II, blz. 331, Bk. V, fol. 239). Zie uittreksels uit de correspondentie tusschen Oranje en Wesenbeke van 1570 en later (Rahlenbeck, Docum. inéd., Introd., p. XXVIII) bij Kervyn de Lettenhove, in Bull. de l'Acad. royale de Belg., 1886, p. 161, vgl. diens Documents inédits en Van Someren's Supplément.

2) Archives, t. III, p. 257.

3) Van Toorenenbergen, Godsd. en Kerkel. Geschr., dl. I, blz. 135. Vgl. Archives, t. IV, p. 45.

4) 's Gravezande, Tweehonderdjarige Gedachtenis, blz. 223.

5) Op fol. 292vo der eerste uitgave: „Doe men te Utrecht het provinciaal concilium hiel: het is schier dry jaren gheleden". Het concilie was van 10 tot 31 October 1565 gehouden: zie Batavia Sacra, pars II, p. 61.

hetzelfde jaar bezig vinden en welks spottende opdracht aan Sonnius op Driekoningen-avond van het volgende jaar geschreven werd. In het voorjaar daarop schijnt het boek te Emden gedrukt te zijn. Na de voltooiing van dezen arbeid verlangde hij, naar zijn eigen zeggen, zijn gastvrijen vrienden niet langer tot last te zijn, en zag hij om naar een betrekking in dienst van een vromen, gereformeerden vorst. Bij den prins van Oranje was hij namelijk niet teruggekeerd; aan diens veldtocht over de Maas had hij geen deel genomen, evenmin zich in Frankrijk bij hem gevoegd. Tijdelijk waren, naar het schijnt, de betrekkingen tusschen beide mannen afgebroken. Het tijdstip, waarop hij zich in den dienst van den keurvorst van de Paltz begaf, komen wij bij benadering te weten uit een merkwaardigen brief van hem aan de gemeente van Emden, dien Meiners [1]) ons bewaard heeft. De brief is geschreven te Keulen den 11den van Braakmaand (d. i. Juni) 1569, en dient om van de gemeente, waarvan hij lidmaat geweest was, afscheid te nemen. Wij vernemen er uit, dat hij reeds een poos te voren naar Keulen verhuisd en denkelijk daar, door tusschenkomst van dezen of genen, in dienst bij den keurvorst getreden was. Voor hij met zijn gezin, dat hij reeds naar Keulen had laten volgen, verder afreisde, had hij gehoopt van de gemeente, aan wie hij zich bijzonder verplicht en gehecht gevoelde, in persoon afscheid te komen nemen. Maar in dit voornemen verhinderd, deed hij het thans schriftelijk, in de hartelijkste bewoordingen.

Die brief is, zooals ik zeide, van 11 Juni 1569. De brief van Hans Baert is van 19 April te voren, toen Marnix dus reeds in onderhandeling was met den keurvorst of althans omging met de gedachte om zich in eenigen vreemden dienst te begeven. Dit dienen wij in het oog te houden, als wij ons gaan afvragen, of Hans Baert en Marnix één en dezelfde persoon kunnen zijn.

Ik begin met op een omstandigheid te wijzen, die aan de gissing van Van Someren ten goede komt. Niet wetende dat Marnix in Juni, en denkelijk reeds een geruime poos te voren, zich te Keulen ophield, maar wanende dat hij zich voortdurend te Emden bevond, heeft mijn geachte tegenstander de gissing gewaagd, dat de brief van Hans Baert uit die stad geschreven zou zijn: een onmogelijke gissing, naar mijn oordeel [2]), maar die ik niet weer-

1) In zijn Oostvrieschlandts kerkel. geschiedenisse, dl. I, blz. 420.

2) Zie Bakhuizen van den Brink, Studiën en Schetsen, dl. I, blz. 265/6. — Megen resideerde niet te Groningen maar te Arnhem. Van daar is gedagteekend een brief van 26 Juli (Archives, t. III, p. 322).

leggen zal, omdat zij zonder bezwaar kan worden opgegeven, nu wij mogen onderstellen, dat Marnix reeds in April te Keulen vertoefd en daar den brief op naam van Hans Baert geschreven zal hebben.

Doch de toon van dien brief is al bitter weinig in overeenstemming met de toestanden, waarin Marnix op dat oogenblik verkeerde. Al dadelijk treffen ons het opschrift en de aanhef: „Monseigneur, En tout humilité supplie estre recommandé en la benigne grâce de vostre Excellence", en de onderteekening „de vostre Excell. plus que très humble et très obeissant serviteur à jamais". Het is wel niet noodig op te merken, dat de verhouding tusschen Oranje en Marnix nooit, en allerminst op dien tijd, een zoodanige is geweest als zulk een mate van nederigheid meebracht. Zelfs voor iemand als Wesenbeke schijnt het buigen van Hans Baert haast al te diep. Maar als wij bedenken, dat de Prins, die aan het hoofd zijner brieven Marnix steeds „Monsieur de St. Aldegonde" betitelt, Wesenbeke kortaf bij zijn naam toespreekt, zonder eenigen titel: „Wesenbeke!", dan zien wij in, dat wat in den mond van den één een laagheid zou geweest zijn, in dien van den ander er mee door kan. Wat Hans Baert op dien aanhef laat volgen: „la fidélité et affection que je doibs avoir à tout ce que concerne le service de vostre Excell.", past evenmin op de toenmalige verhouding van Marnix tot den Prins. Een verplichting om den Prins persoonlijk getrouw te zijn bestond voor Marnix allerminst, nu hij zich in den dienst van een anderen vorst stond te begeven. Meer andere bedenkingen van gelijken aard ga ik, om niet al te breed te worden, voorbij. Maar van meer gewicht is het, dat er geen reden te bedenken valt, waarom zich de heer van St. Aldegonde den goeden naam van den burgemeester en den pensionaris van Antwerpen zoo sterk zou hebben aangetrokken, en dat nog wel in die dagen, waarin hij zich van zijn medeballingen afzonderde om in dienst van een Duitschen vorst te treden. Van Someren heeft zich verder, gelijk wij reeds opmerkten, genoopt gezien om tusschen den schrijver van de *Description*, Wesenbeke, en Hans Baert, onder wien de nog onuitgegeven *Deduction de l'innocence de Hornes* berustte, „een zeer intieme betrekking" te onderstellen. Maar van eenige betrekking tusschen Marnix en Wesenbeke, laat staan een intieme, is volstrekt niets bekend. De naam van Marnix komt in Wesenbeke's *Description* niet voor; van diens *Vraye narration*, in 1567 uitgegegeven, wordt er geen gebruik in gemaakt. Dat van zijn kant

daarentegen Marnix voor het drukken der *Description* zoo geijverd zou hebben als Hans Baert in zijn brief aan den Prins doet; dat hij zich slechts door geldgebrek zou hebben laten terughouden van het uitgeven er van voor eigen rekening: op welken grond zullen wij dit gelooven? Hoe vaak ik den brief herlees, ik kan er niets in bespeuren, dat mij aan Marnix als den schrijver doet denken. Want met den besten wil kan ik het Van Someren niet nazeggen, „dat het hoogst merkwaardig te achten is, dat Hans Baert de begeerte naar een cijferschrift uitspreekt, terwijl wij weten dat Marnix menigmaal, Wesenbeke nooit van cijferschrift in zijn briefwisseling met den Prins gebruik heeft gemaakt" [1]). Daarentegen vind ik het wel opmerkelijk, dat in den brief, zoo hij van Marnix is, niet de minste toespeling voorkomt op de plannen, waarmee deze op dit oogenblik omging.

Zooveel over den inhoud van den brief. Door een gelukkig toeval is hij in originali bewaard gebleven in het Huisarchief van Oranje-Nassau, en daar voor belangstellenden te bezichtigen. Van Someren heeft te recht gedaan, hetgeen Bakhuizen en ik indertijd overbodig achtten en nalieten, en het schrift vergeleken met ander schrift van Wesenbeke, en ook met schrift van Marnix, en hij heeft, ten einde het publiek insgelijks tot het beoordeelen der onderlinge overeenkomsten en verschillen zooveel doenlijk in staat te stellen, van een en ander goede facsimilés aan zijn verhandeling toegevoegd. Naar zijn overtuiging „verschilt het schrift van Hans Baert van dat van Wesenbeke in hooge mate, en komt daarentegen met dat van Marnix opvallend overeen". Een overtuiging, het spreekt van zelf, in het aanhangige geschil van het hoogste gewicht, indien zij door de mannen van het vak, de experts, wordt bekrachtigd. Ik voor mij ben volstrekt onbevoegd, niet om mij een eigen meening te vormen, maar om een oordeel uit te spreken. Ik twijfel of Van Someren zich daartoe ook wel bevoegd acht. Althans ik zou meenen, dat een expert anders te werk zou gegaan zijn dan hij, gemakshalve naar het schijnt, gedaan heeft. De brief van Hans Baert is in het Fransch gesteld, en van 1569. Het lag voor de hand, daarmee een Franschen brief van Marnix, zooveel mogelijk uit denzelfden tijd, te vergelijken. Maar Van Someren facsimileert een brok van een opstel

1) Dit is niet juist. Zie de door Kervyn uitgegeven brieven van Wesenbeke, Documents inédits, p. 193/4. — Nadat dit stuk was afgedrukt, ontving ik van Van Someren bericht, dat, naar hij thans uit een brief van W. zelf bevonden had, Wesenbeke zich wel eens van cijfers bediend had.

van 1589, in het Hollandsch. Dat dit geen zuivere vergelijking kan opleveren, begrijpt ook een leek in het vak. Vooral Hollandsch met Fransch schrift te vergelijken, gaat niet aan voor wie weet, dat van een en denzelfde persoon de Fransche hand dikwerf een geheel ander aanzien heeft dan de Hollandsche. Ik heb gedurende de jaren, die ik aan het bestudeeren van dit tijdvak onzer geschiedenis heb gewijd, veel en allerlei schrift van Marnix onder de oogen gehad, en moet, afgaande op den indruk, die daarvan bij mij achter gebleven is, verklaren, dat ik de hand van Marnix onmogelijk in het schrift van Hans Baert herkennen kan. Zoo weinig echter vertrouw ik mij zelven in dit opzicht, dat ik voor het oordeel van experts het mijne terstond zou opgeven.

Wat de vergelijking van de hand van Hans Baert met het gefacsimileerde schrift van Wesenbeke betreft: tusschen een en ander bespeur ik ook meer verschil dan overeenkomst [1]). Maar ik sluit mij aan bij het voorbehoud van iemand, die zeker meer deskundige is dan mijn geachte tegenstander en ik, den Antwerpschen archivaris Génard. Van Someren getuigt zelf, met een openhartigheid, die hem als man van wetenschap kenteekent: „Gaarne had ik mij in deze kwestie beroepen op het oordeel van den zoo bekwamen kenner van Wesenbekes handschriften, dr. P. Génard. Maar deze verklaarde in een schrijven van 9 Februari 1892 de verstrekte facsimilés op zich zelf niet voldoende om het eindvonnis te vellen". Zoo blijve de vergelijking der handschriften voorloopig buiten rekening.

Nog moet ik spreken over een andere, niet minder bezwaarlijke, vergelijking, waarin Van Someren zich begeven heeft, de vergelijking van den stijl der *Corte Vermaninghe* met dien van Marnix.

Zeker, een geschrift van den heer van St. Aldegonde, wiens stijl wezenlijk eigenaardig en gansch de mensch is, aan dit kenmerk te herkennen is niet onmogelijk voor iemand, die jaren lang zeer intiem met hem en zijn werken heeft omgegaan. Maar ook alleen voor zoo iemand; en dan wordt er bij dezen nog een bijzonder talent vereischt om de overtuiging, die hij heeft opgedaan, aan anderen mee te deelen. Dat Van Someren Marnix en zijn stijl

1) De Hoop Scheffer, die, hoewel geen expert, toch vele schrifturen uit de 16de eeuw onder het oog had gehad, zeide mij met volle overtuiging na vergelijking van het facsimile te kunnen verklaren: „Hans Baert en Wesenbeke schrijven dezelfde hand; 't onderscheid is alleen, dat Wesenbeke minder tijd en een grovere pen had; het stijve, geprente schrift van Marnix heeft er niets van".

zoo door en door heeft leeren kennen als vereischt wordt, wil ik aannemen; maar het talent om zijn oordeel voor anderen evident te maken, schijnt hij, naar deze proeve, mij toe niet te bezitten. Mij althans heeft zijn bewijsvoering volstrekt niet geraakt, laat staan overreed.

Ik, van mijn kant, zal niet beproeven of ik gelukkiger zou zijn, wanneer ik mijn overtuiging, die met de zijne in lijnrechten strijd is, voor den lezer aannemelijk trachtte te maken en aan te toonen vooreerst (hetgeen Van Someren voorbijgaat), dat de *Corte Vermaninghe* en de *Bewysinghe van de onschult van Hoorne* zoo geheel en al hetzelfde karakter dragen als de Hollandsche bewerking der *Description*, dat wie aan Marnix de twee eerste toeschrijft, ook noodzakelijk het derde, dat stellig van de hand van Wesenbeke is, desniettemin aan Marnix toeschrijven moet; en ten andere, dat dit alles even onmogelijk uit het brein en uit de pen van Marnix kan zijn voortgekomen als b.v. een boek van Van der Kemp uit het hoofd en de pen van Groen van Prinsterer.

Wilde ik dit tot evidentie brengen, ik zou breedvoerig moeten uitweiden, gansche plaatsen afschrijven uit de verschillende werken, en ze onderling vergelijken. Zoo noodig zou ik voor een taak van zulken omvang niet terugdeinzen; maar ik acht ze vrij wel overbodig, na hetgeen ik vooraf heb laten gaan, en ik meen te mogen volstaan met nog ten overvloede op een paar bijzonderheden van taal en stijl te wijzen, die aan mijn geachten tegenstander zijn ontsnapt en wier bewijskracht een ieder terstond, zonder veel toelichting, zal gevoelen.

Wij weten, dat Marnix zoowel philoloog als theoloog was, en op het gebied der Nederlandsche taal, evenals op dat der godgeleerdheid, hervormend en zuiverend is opgetreden. In later tijd vooral [1]) dan waarmee wij thans te doen hebben, heeft hij het voorbeeld gegeven om voor den tweeden persoon van het enkelvoud een eigen voornaamwoord, van dat van het meervoud verschillend, in te voeren, ongelukkig zonder gevolg. Dat is algemeen bekend. Maar ik weet niet of het reeds was opgemerkt, dat hij in zijn *Byencorf* een der eerste, zoo niet de allereerste [2]), geweest

---

1) Toen hij zijn vertaling der Psalmen uitgaf. Doch reeds in de Byencorf schrijft hij soms: *dij* en *dijn*.

2) De Cronyck van Henricipetri, te Norwich gedrukt, schrijft, als zijnde eene vertaling uit het Hoogduitsch, ook doorgaans „sick", waar zij „sich" vond (b.v. Duitsch, A. III, nieuwe alinea; Holl. fol. 6). In het overdrukken van pamflet Thys. N°. 214 op

is, die zich stelselmatig (in een oorspronkelijk, niet uit het Hoogduitsch vertaald, werk) van het wederkeerend voornaamwoord *sich*, dat hij *sick* schrijft, bediend heeft, in plaats van het algemeen gebruikelijke *hem* en *hen* en *haer*. Opmerkelijk is het, dat hij zich in zijn geschrift *Van de Beelden afgeworpen in Augusto 1566* [1]), dat uit datzelfde jaar 1566 dagteekent, nog aan het gewone gebruik houdt en slechts op één plaats [2]) (misschien een invoegsel van later tijd) *sick*, overal elders *hem selven* enz. schrijft. Eerst omstreeks 1568 heeft hij zijn nieuwen taalregel aangenomen en in de *Byencorf* stelselmatig toegepast. Te zelfder tijd ook in de reeds meermalen genoemde brieven uit Lützborg, en zoo steeds voortaan. Enkele uitzonderingen op den regel zijn natuurlijk als lapsus calami over het hoofd te zien. Wie wil, kan hetgeen ik beweer zoo gemakkelijk aan de stukken toetsen, dat ik mij van het geven van voorbeelden kortheidshalve onthoud.

De *Corte Vermaninghe*, naar wier auteur wij omzien, dagteekent juist uit den tijd, toen Marnix deze nieuwigheid had ingevoerd. Is zij waarlijk uit zijn pen gevloeid, dan mogen wij met reden verwachten dit gebruik er ook in aan te treffen. Maar neen, het woordje *sick* komt er geen enkele maal in voor, overal, waar het te pas zou zijn gekomen, *hem* of *hen*. Evenals, laat ik er dit bijvoegen, in de Hollandsche bewerking van de *Description* van Wesenbeke.

Daarentegen heeft de *Corte Vermaninghe* ook iets, dat haar eigenaardig is, en dat een aandachtigen lezer, dunkt mij, niet licht kan ontgaan. Het bezittelijk voornaamwoord van den derden persoon meervoud luidt, gelijk men weet, in dien tijd en in de tijden, die vooraf waren gegaan, doorgaans *haer*, *haere*. Maar de *Corte Vermaninghe* gebruikt dien vorm slechts bij uitzondering een enkele maal, daarentegen doorgaans *hen*, *henne*: *hen* lijf ende goet, tot *hennen* voornemen, *thennen* dienste, met *hennen* vryen wille. Soms, doch zelden, wisselt *hen* af met *hun*, dat in later tijd de overhand heeft genomen en behouden. Wij vinden, naast *hender* hoocheyt, ook: na *hunder* beliefte enz.

Leggen wij nu de *Corte Vermaninghe* uit de hand en nemen wij de *Byencorf* op, dan vinden wij, in plaats van het eigenaardige *hen*, overal het gewone *haer* en *hare*. Op de eerste bladzijden

---

fol. 104 vlg. verandert de auteur ook meermalen „hem" of „haer" in „sick", dat echter ook in het pamflet nu en dan voorkomt. Waar het Duitsch ophoudt, doet hij het niet altijd (b.v. fol. 235ᵃ: „dat hy (Anjou) hem verbindt"). Zie echter fol. 102ᵃ en 105ᵃ.

1) Van Toorenenbergen, Godsd. en Kerkel. Geschr., dl. I, blz. 1 vlg.

2) Blz. 27.

reeds: *haren* (der ketters) Paulus [1]), *hare* legaten [2]), *haerder* kercken [3]). Een ieder kan deze voorbeelden, desverkiezende, met een aantal vermeerderen.

Daarentegen in de Hollandsche *Description*, en evenzoo in de Hollandsche *Deduction*, vinden wij. evenals in de *Corte Vermaninghe*, doorgaans *hen* en *henne: hen* oude vryheit, in *hen* harte, om *hen* geloove, na *hennen* goetduncken. Echter met meer uitzonderingen dan in de *Corte Vermaninghe*, hetgeen ik toeschrijf aan de eigendunkelijkheid van den toenmaligen zetter, die uit sleur soms het meer gebruikelijke *haer* in plaats van het ongewone *hen*, dat hij in de kopy voor zich had, gesteld mag hebben. Ik durf dit vermoeden, omdat in de *Proclamatie* van den prins van Oranje van 1570, die Van Someren naar het eigen handschrift van Wesenbeke in *Oud-Holland* heeft afgedrukt, overal en zonder eenige uitzondering *hen* en *henne* gevonden wordt [4]).

Ik zal het hierbij laten en halen niet meer eigenaardigheden aan van woordenkeus en spelling, waarin de *Corte Vermaninghe* met andere, ontwijfelbaar echte, geschriften van Wesenbeke overeenkomt en van die van Marnix verschilt, niet omdat zij mij ontbreken, maar omdat zij mij voor mijn doel niet meer noodig schijnen. Ik eindig toch al met een gevoel van schaamte, dat ik over een zaak van zoo ondergeschikt belang zoo uitvoerig ben geweest.

(Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde, 3de Reeks, dl. VIII, blz. 222 vlg.)

---

1) Fol. 12.
2) Fol. 14vo.
3) Fol. 14vo.
4) Ik ben niet bevoegd, en buitendien zou het hier ook de plaats niet zijn, om deze verschijnsels op taalkundig gebied uit de dialectische verschillen, waarmee zij wel zullen samenhangen, te verklaren. Dit zij aan de mannen van het vak overgelaten en aanbevolen. De belangstellende lezer vergelijke alvast: Verdam, Gesch. d. Nederl. Taal, blz. 109; Van Helten, Mnl. Spraakk., blz. 436; en het Mln. Woordenb., i.v. Hen en Hun.

EEN COMMISSIEBOEK VAN PRINS WILLEM I.

(1897.)

Ik wensch de aandacht te vestigen op een stuk, dat in *De Navorscher* van 1897 [1]) wordt medegedeeld en allicht onopgemerkt zou kunnen blijven, omdat Van Someren, aan wien wij het te danken hebben, het van geen toelichting heeft voorzien en het ons onder een minder juist opschrift aanbiedt. Hij noemt het *Depesches van Prins Willem van Oranje van de jaren 1572, 1573, 1574.* Inderdaad is het een kort uittreksel van een zoogenaamd Commissieboek, waarachter brieven en bescheiden van aanverwanten aard waren ingeschreven.

Van zulke Commissieboeken, waarin de aanstellingsbrieven van velerlei ambtenaren, door den Prins bij zijn komst in Holland in October 1572 en vervolgens benoemd, werden overgeschreven, schijnen er, vreemd genoeg, verschillende bestaan te hebben. Wij bezitten een zeer belangrijk, niet in uittreksel maar voluit geformuleerd, dat ten slotte op het Rijksarchief, waar het te huis behoorde, beland is. Het werd aangekocht in December 1844 op de verkooping der nagelaten handschriften van den boekhandelaar Scheurleer. Bakhuizen van den Brink vermeldt het in zijn *Overzicht van het Nederlandsche Rijksarchief* [2]). Hij schijnt echter niet te hebben opgemerkt, dat het hetzelfde register is, hetwelk al een eeuw geleden door Kluit gekend en gebruikt werd en toen ter tijd aan den schepen van Leiden, Mr. J. W. van Noort, toebehoorde [3]). Ik had naar dit handschrift, dat, te oordeelen naar

---

1) Blz. 377 vlg.
2) Blz. 152.
3) Kluit, Hist. der Holl. Staatsregering, dl. III, blz. 421.

hetgeen Kluit er uit meedeelde, belangrijk moest zijn, al lang omgezien en rondgehoord, toen ik dus overwachts uit Bakhuizen's *Oversicht* te weten kwam, waar ik het slechts voor het vragen had. Terstond verzocht en kreeg ik het ten gebruike en nam er uittreksel van, dat mij bij mijn studiën meermalen te pas is gekomen. Ik verkeerde toen steeds in de meening, dat het het eenige Commissieboek uit genoemde jaren was, dat bestond en ooit bestaan had. Dat er althans nog een tweede bestaan heeft, zag ik eerst uit het extract, dat daarvan in *De Navorscher* verscheen.

Dat uittreksel, al werd het nu eerst aan het licht gebracht, is zelf reeds zeer oud. Van Someren vermoedt, dat een 16de-eeuwsche hand het geschreven heeft: ik zou gelooven een 17de-eeuwsche, en wel om de volgende reden. Toen de onbekende zijn uittreksel maakte, berustte het oorspronkelijke register, naar zijn zeggen, „onder den secretaris Hanecops" en wordt door hem beschreven als „zeker groot manuscript-register, inhoudende depesches van Prins Willem van Oranje, so commissies als andere, nopende den crijchhandel ende polityke saken, oock brieven in fransch ende nederlansch van de jaren 1572, 73, 74".

Wie is nu die secretaris Hanecops? De uitgever gelooft: een van 's Prinsen secretarissen; maar dat is onaannemelijk, omdat wij hem dan ook wel van elders zouden kennen. Ik zou hem veeleer onder de stadssecretarissen zoeken. Zijn naam doet ons terstond denken aan den predikant zijn naamgenoot, dien Vondel in zijn *Rommelpot* berucht heeft gemaakt, en Van Someren oppert dan ook vragenderwijs de gissing, of deze de zoon van den secretaris zou kunnen wezen. Liever zou ik meenen, dat hij diens vader is geweest. De predikant, voordat hij in 1625 naar Amsterdam werd beroepen, had elf jaren lang te Breda gestaan, totdat de stad aan de Spanjaarden overging. En nadat zij in October 1637 door Frederik Hendrik voor de Staten herwonnen werd, vinden wij er als stads-secretaris, in plaats van Mr. Christiaan de Roy, die waarschijnlijk als Spaanschgezind werd ontslagen, Jacob Hanecop, die tot in 1652 in functie bleef [1]). Of hij een zoon of wel een neef was van den voormaligen predikant is mij niet bekend en doet ook weinig ter zake. In alle geval blijft de gissing gewettigd, dat deze Hanecop de secretaris wezen zal, onder wien het Commissieboek berustte, toen er een uittreksel uit genomen werd, en dat dit dus tusschen 1637 en 1652 geschied is. Misschien

1) Zie Van Goor, Beschr. van Breda, blz. 76 en 248. Vgl. Navorscher, 1898, blz. 106.

ook dat het boek, hetwelk gezegd werd onder hem te berusten, eigenlijk berustte in het archief der stad, een van 's Prinsen heerlijkheden, waarover de secretaris uit den aard van zijn ambt het opzicht moet gehad hebben.

Waar het oorspronkelijke register gebleven mag zijn, wie zal het zeggen? In alle geval hebben wij reden om ons te verheugen over het bezit van het uittreksel. Van een boek van zulk een inhoud is een uittreksel haast voldoende, zoo het met zorg is vervaardigd door een deskundige, die weet te onderscheiden tusschen de telkens herhaalde formulieren en de bijkomende eigenaardige bijzonderheden, en, met weglating van het niets beduidende, het wetenswaardige aan ons overlevert. Maar zulk een bekwame hand kan ik in ons uittreksel niet erkennen, en ik vrees, dat er veel in gemist wordt wat in het oorspronkelijke onze belangstelling zou hebben verdiend en getrokken. Zeker is het dat het zeer beknopt is uitgevallen. Het beslaat vier compres geschreven folio's, die in den druk tot twaalf bladzijden zijn uitgedijd, en het boek wordt daarentegen „een groot manuscript" genoemd. Dat het dien naam ook verdiende blijkt hieruit, dat onder andere iets van fol. 619 wordt aangehaald en deze folio bestaat uit een recto en een verso, zoodat wij ons een boek van ongeveer 1250 bladzijden moeten voorstellen. Hiervan schijnt de eerste, kleinste, helft de commissiën bevat te hebben — er wordt er een van fol. 280 aangehaald — en de tweede de brieven. Van deze laatste is slechts weinig gebruik gemaakt; niet meer dan negen aanhalingen zijn er aan ontleend. Daarentegen worden honderd zeven en twintig commissiën vermeld. Een betrekkelijk groot getal, daar in het handschrift van het Rijksarchief er nog geen honderd staan afgeschreven.

In welke verhouding die twee registers tot elkander staan, is moeilijk te begrijpen. De meeste, maar niet alle, commissiën komen slechts in één van beide voor. Niet meer dan vijf en twintig staan in het een zoowel als in het ander vermeld: in het register Hanecops in uittreksel en in dat van het Rijksarchief in extenso. Door deze onderling te vergelijken kan men zich eenigermate een oordeel vormen over de meer of minder oordeelkundige wijs, waarop het uittreksel is vervaardigd, en, zooals ik reeds zeide, mijn oordeel daarover kan niet gunstig luiden. Wie zich de moeite van die doorloopende vergelijking niet mocht willen getroosten, kan volstaan met de vergelijking van het uittreksel uit de aanstelling van 6 Juni 1573 van Paulus Buys tot tijdelijken

president van den Raad van State [1]), en den volledigen tekst dier aanstelling, die uit het register van het Rijksarchief door Kluit is afgedrukt [2]). Men zal daaruit reeds tot het besluit komen, dat het wetenswaardige uit het oorspronkelijke handschrift slechts voor een gedeelte in het uittreksel zal zijn overgegaan. — Maar hoe verder te verklaren, dat sommige commissiën in beide, andere in slechts een van beide boeken staan opgeteekend? Men zou verwachten, dat er slechts één boek zou zijn gehouden, waarin alle aanstellingen bijeen werden ingeschreven. Of anders dat verschillende secretarissen boek hielden van alle commissiën, die door hen in het bijzonder waren uitgegeven, maar dan ook van geen andere. Voor de schijnbare verwarring en willekeur, waarmee echter de twee registers nevens elkander gehouden schijnen, weet ik geen reden aan te wijzen. Ik wil alleen opmerken, dat de registers van den vroegeren, grafelijken tijd, die op het Rijksarchief berusten, en voor een goed gedeelte E. L. (enz.) gemerkt zijn, dezelfde onregelmatigheid vertoonen.

In de uitgave van *De Navorscher* stuiten wij op zonderlinge fouten in de eigennamen, die wel niet aan den uitgever maar aan den vervaardiger van het uittreksel te wijten zullen zijn, daar deze een duidelijke hand schrijft, naar de uitgever erkent. Zoo vinden wij op twee plaatsen [3]): Joris Byhe (lees Vryheer) van Montigny; Lieoni (lees Lieven) Calvart [4]); Floris van Uwynhem (lees Nuynheim [5])); Jan van Bueren (l. van Vueren [6])); Steven Janssen Keersmaker (l. Lieven [7])); Jonker van Assenstein (l. Affenstein [8])); Boetselaer van Catenes (l. van Carnes [9])). Nog vermoed ik een schrijffout in een van de kantteekeningen [10]), waar het leger tot ontzet van Haarlem, tusschen die stad en Leiden geposteerd, genoemd wordt het leger te Weylingen. Ik denk, dat in het oorspronkelijke zal gestaan hebben: te Weyligen-

1) N°. 33.
2) Staatsregering, dl. III, blz. 425.
3) Blz. 2, kantteekening en N°. 73.
4) N°. 9.
5) N°. 42.
6) N°. 60.
7) N°. 72.
8) N°. 86 en 118.
9) N°. 131.
10) Bij blz. 8.

berg. Deze begroeide heuvel toch was een bekende plaats van vermaak in die dagen, waarvan Hadrianus Junius [1]) gewag maakt, en die op de groote kaart van Rijnland (van 1646) ten zuidwesten van de Vogelenzang, aan de Kennemerbeek, gelegen is. Ook verhaalt het kroniekje bij Orlers [2]), dat de neerlaag, door Lumey den 13den December 1572 tegen de Spanjaarden geleden, voorviel „omtrent ten halfwegen Haarlem, opten weligen Berch".

En wat valt er nu uit die Commissieboeken en bepaaldelijk uit het pas ontdekte uittreksel te leeren? Op zich zelf genomen — het was wel te voorzien — geen groote zaken, geen vroeger onbekende, gewichtige feiten. Wat wij reeds wisten leeren wij in meer bijzonderheden en bij gevolg nauwkeuriger en juister er uit kennen; en het zijn zaken van gewicht, tot wier beter inzicht wij aldus geraken. Om iets te noemen, de eerste maatregelen, door prins Willem terstond bij zijn aankomst in Holland genomen, om den verwarden en meer en meer vervallenden staat van zaken te redderen en op te beuren. De Prins droeg later hierop met reden trots. Kort na de gesloten Pacificatie van Gent stelde hij aan de Staten van het Zuiden ten voorbeeld wat hij in die bange dagen in korten tijd had uitgericht [3]). Hij had alles in de schromelijkste wanorde gevonden, vooral wat geldmiddelen en krijgswezen betrof, maar in een paar weken had hij de soldaten aan het hoog noodige geholpen en daarentegen aan strenge tucht onderworpen, de officieren en opperhoofden zoowel als de minderen. Wat wij van dit zijn eerste optreden weten, van zijn bedrijf sedert zijn komst te Enkhuizen omstreeks 20 October 1572, tot op zijn coup d'état tegen Lumey en diens aanhang, den 6den Januari daarop volgende, ontleent zijn zekerheid en juistheid voor een goed deel aan de documenten in het *Commissieboek* van het Rijksarchief, waarvan Kluit er eenige heeft afgedrukt. Daarbij komen zich nu andere voegen, uitsluitend in het uittreksel vermeld en ten deele van nog vroegere dagteekening dan die van het andere register. Laat mij iets zeggen van de twee oudste, beide van 28 October: zij betreffen het belang, dat toen ter tijd het dringendste was, de krijgvoering.

Wij herinneren ons, hoe het daarmee op dat oogenblik gesteld was. Alva had zich om het zuiden en het oosten des lands nau-

1) Batavia, p. 18; vgl. Bor, dl. I, blz. 414 (Bk. VI, fol. 303).
2) Beschr. v. Leiden, 2de uitg., blz. 566.
3) Zie Bijdragen v. vaderl. gesch., Nieuwe Reeks, dl. I, blz. 284.

welijks meer te bekommeren: alles door den schrik hunner wapenen onderwerpende trokken zijn knechten op Zeeland en Holland aan. Zeeland had het het eerst te misgelden. Daar hielden de Prinsgezinden onder Tseeraerts de stad Goes al een poos belegerd, zonder veel te vorderen. Haar te ontzetten was een der eerste zorgen van Alva geweest, zoodra hem Mons in handen was gevallen, en het geluk had daarbij zijn goed beleid gediend. Juist toen de Prins den bodem van Holland betrad, waadde Mondragon van het vasteland naar Zuidbeveland en verdreef de verbijsterde Geuzen zonder bezwaar. Tseeraerts en de luitenant van Lumey, Bartold Entens, kwamen den Prins alras met de tijding hunner geleden neerlaag verwelkomen. Den terugslag dier jobstijding vinden wij in het uittreksel: den 28sten October wordt (waarschijnlijk in plaats van Entens) Willem van Bronckhorst, heer van Batenburg, gecommitteerd [1]) tot 's Prinsen luitenant-generaal over Zeeland, de krijgshaftigste en tevens een der vertrouwbaarste onder de Noord-Nederlandsche edelen, die op dat oogenblik gouverneur was van Dordrecht. In zijn plaats behoorde daar een niet minder vertrouwbaar kommandant aangesteld, want èn van Zeeland uit èn van Gelderland, langs de rivieren, werd de hoofdstad van Zuid-Holland allereerst bedreigd, naar het scheen. En wie was het, op wien voor dien post de keus viel? Het uittreksel uit het *Commissieboek* alleen zegt het ons: op denzelfden 28sten October is, „mits" het vertrek van den heer Batenburg van Dordt, tot superintendent-stadhouder aldaar gecommitteerd de heer van St. Aldegonde [2]). Wat dezen wedervaren was, sedert hij in Juli op de eerste Statenvergadering van Dordrecht den Prins had vertegenwoordigd, laat zich vermoeden; hij was in het gevolg van dezen met het leger voor Mons geweest — La Huguerye verhaalt [3]), dat hij zelfs in de stad een boodschap van den Prins aan Lodewijk van Nassau had overgebracht — en mede afgetrokken naar het noorden en de Zuiderzee overgestoken naar Holland. Van stonde af, zoowals wij zien, werd hij daar voor de gewichtigste en meest bezwarende diensten opgevorderd. Dat hij ze niet geweigerd heeft, dat hij zich bepaaldelijk naar Dordrecht heeft begeven, blijkt ons uit een brief van zijn hand, uit Dordrecht den 10den November aan Jan van Nassau gericht. „De Prins",

1) N°. 69.
2) N°. 84.
3) Mémoires, vol. I, p. 138.

meldt hij, „gaat thans rond van stad tot stad om er de zaken terecht te brengen en al wat tot de verzekering des lands noodig is te verordenen" [1]).

Maar al spoedig bleek het, dat Dordrecht zooveel gevaar niet liep als men aanvankelijk gedacht had. De vijand had zijn plan van veldtocht na de verovering van Zutphen veranderd. In plaats van langs de Waal af te komen naar Bommel en Gorkum, had hij zich door den ingevallen strengen vorst laten verlokken over de Veluwe naar Amsterdam te trekken, en Haarlem lag thans in de eerste plaats aan de beurt. Daar treffen wij onverwachts, den 8sten December, weer den heer van St. Aldegonde aan. De bevreesde stadsregeering had zich in onderhandeling met den vijand ingelaten en stond op het punt van zich aan hem te onderwerpen. Daar verscheen nog juist bijtijds Aldegonde voor de vergaderde burgerij met een lastbrief van den Prins, en veranderde in zijn naam de regenten. Hij had dus Dordrecht verlaten, nu een man van zijn trouw en bekwaamheid daar gemist kon worden; de Prins had hem tot zich geroepen en liet hem vooreerst niet meer gaan, maar bekleedde hem weldra met een militair ambt in zijn nabijheid. Uit het *Commissieboek* meldt het uittreksel: „Philips van Marnix, heer van St. Aldegonde, gecommitteerd tot gouverneur aangaande den krijgshandel en politie van Delft, Rotterdam en Schiedam" [2]). Van wanneer die commissie dagteekende, verzuimt het uittreksel ons te zeggen. Maar een brief van Marnix' hand van 5 Mei 1573 uit Delft toont, dat hij daar toen ten minste al gevestigd was. Meerdere brieven bewijzen er zijn voortdurend verblijf, totdat hij in het begin van November bij het versterken van Maassluis met den degen in de hand door de Spanjaarden verrast en gevangen genomen werd. Uit de dagen van dit kommando dateert een merkwaardige brief, door hem aan den vermaarden jonker Arend van Dorp geschreven, en onder diens brieven door De van der Schueren opgenomen, maar door Van Toorenenbergen in zijn uitgaaf der *Werken* van Marnix niet overgenomen en uit dien hoofde weinig bekend geraakt. Ik kan daarom niet nalaten een paar regels er uit af te schrijven, die zijn positie te Delft beschrijven. „Je suis icy", schrijft hij, „avecq une charge presque insupportable. L'on m'a octroié 200 florins par mois ... et se faut-il que je mendie presque pour l'avoir.

1) Archives, t. IV, p. 22.

2) N°. 71. Vgl. ook Soutendam, Mededeelingen, blz. 154, noot 1.

J'ay cent fois le jour un visaige rouge.... S'il eut pleu à Dieu me faire quelque berger, je m'estimeroy tres heureux, mais Sa volonté soit toujours louée. Cependant il faut que je combatte avec double povreté, et la mienne particulière et celle du publicq" [1]). Repos ailleurs!

Of Bronckhorst van Batenburg, dien Marnix te Dordrecht had moeten vervangen, werkelijk het opperbevel over Zeeland aanvaard heeft, blijft onzeker. Den 2den November 1572 werd hij daar nog gewacht [2]). Maar zoo hij er zijn post heeft aanvaard, is dit voor slechts enkele dagen geweest. Zijn dienst werd al spoedig elders vereischt. Den 6den Januari werd Lumey met zijn luitenant Bartold Entens te Delft gevangen genomen en bij gevolg van zijn legerbevel ontzet. Om hem daarin op te volgen was Batenburg de aangewezen persoon, en het uittreksel leert ons [3]), dat hij reeds den 9den dier maand tot luitenant-generaal „over het leger te Weylingen", dat is het leger boven Leiden tot ontzet van Haarlem bijeengetrokken, werd aangesteld. Als zoodanig heeft hij zich zeker minder eigendunkelijk, minder despotisch gedragen dan zijn voorganger, maar van meerdere bekwaamheid geen blijk gegeven. Al zijn pogen mislukte, telkens moest hij voor den vijand onderdoen, en bij zijn laatste gevecht, kort voor de overgaaf der stad, sneuvelde hij, den 8sten Juli.

Als opvolger van Batenburg in Zeeland werd, naar het schijnt, een staatsman meer dan een krijgsman gewenscht en, naar ons het uittreksel meldt, den 24sten Februari 1573 Johan Junius de Jonge [4]) (de gouverneur van Veere) gecommitteerd „als overste commissaris in Zeeland". Dat met dien veranderden titel (Batenburg heette immers 's Prinsen luitenant-generaal) geen andere post dan die van Batenburg bedoeld wordt, dunkt mij meer dan waarschijnlijk. Voor de oorlogvoering was het admiraalschap van meer gewicht dan een generaalschap te land; dat kon aan de gouverneurs van Veere en van Vlissingen worden overgelaten.

Omtrent de eerste admiralen van Zeeland is het uittreksel wat al te kort. „Na 't overlijden (zoo luidt het [5])) van Ewout Pietersz. Worst is tot admiraal van Zeeland gecommitteerd Bouwen

1) Brieven en onuitgegeven stukken van jhr. Arend van Dorp, dl. I, blz. 131.
2) Van Vloten, Middelburgs Beleg, blz. 32.
3) N°. 59.
4) N°. 85.
5) N°. 67, fol. 152 vso.

Ewouts [1]) en vermits den dood van Bouwen Ewouts Jhr. Louis van Boisot". Dit alles zonder eenige dagteekening, zooals men ziet. Van elders weten wij echter, dat Bouwen Ewouts de wond, waaraan hij overleden is, den 27sten Mei 1573 had bekomen. En eerst te zelfder tijd ongeveer was Boisot uit zijn gevangenschap in Frankrijk bij den Prins teruggekeerd. Er bestaat alle grond om te gelooven, dat hij, welke dagteekening zijn commissie gedragen moge hebben, met het begin van Augustus zijn post heeft aanvaard. De van der Schueren heeft dat in zijn monographie [2]), waarvoor hij de papieren van Arend van Dorp heeft gebruikt, waarschijnlijk gemaakt. Daarentegen kan hij ons niet overtuigen, dat Boisot terstond tot admiraal zoowel over Holland als over Zeeland was aangesteld. Diens gebied, meen ik, was aanvankelijk tot Zeeland bepaald: over de zeemacht van Holland voerde toen een ander, Willem Blois van Treslong, gouverneur van Den Briel, het bevel. Dit blijkt o.a. uit de volgende opteekening in het uittreksel [3]): „Ampliatie van de Commissie van Jhr. Willem van Treslong als admiraal van Holland, 24 Maart 1573". Dus nog bij het leven van Bouwen Ewouts werd Treslong's commissie van admiraal uitgebreid. Naar mijn meening is dit dus te verklaren: Lumey, die Treslong den 20sten Juli 1572 tot gouverneur en superintendent van Den Briel en van Voorne had aangesteld [4]), had steeds zich zelven het admiraalschap, dat hij reeds bij zijn verblijf in Engeland begeerd had, voorbehouden, maar de uitoefening er van, indien hij verhinderd was, aan dezen overgelaten. Zoo zou het zich ook laten verklaren, dat na het afzetten van Lumey en het intrekken der door hem verleende commissiën [5]), die, welke Treslong van hem hield, werd vernieuwd, en uitgebreid tot het geheele bewind ter zee wat Holland betreft, hetwelk Lumey tot nu toe zelf had bekleed. Hoe dit zij, zeker is het dat Marnix in zijn brief van 5 Mei 1573 hem den titel geeft van „le Sr de Terlon, admiral de Hollande" [6]). Hiermee schijnt echter weer in strijd, dat niet Treslong, maar Boisot het ontzet van Leiden te water heeft bestuurd, en dat hem bij die gelegenheid de Staten van Holland in hun resolutiën òf kortaf den admiraal, als kenden

1) N°. 68, fol. 153.
2) Louis de Boisot, Leiden, 1894, blz. 23.
3) N°. 66.
4) Zie Bor, dl. I, blz. 392 (Bk. VI, fol. 285).
5) Zie Resolutiën van Holland van 1572, blz. 17, en Bor, dl. I, 424 (Bk. VI, fol. 317).
6) Archives, t. IV, p. 90.

zij geen ander, òf den admiraal-generaal plegen te noemen [1]). Dat feit heldert evenwel thans het uittreksel volkomen op. Het gewaagt namelijk van de commissie, in dato 4 Maart 1574 [2]) (eenige maanden dus vóór Leidens ontzet), van Jhr. Louis van Boisot, „onlangs admiraal over Zeeland gecommitteerd, thans tot luitenant-admiraal over Holland en Zeeland". Wanneer wij hierbij bedenken, dat onder het beleid van den Zeeuwschen admiraal 29sten Januari te voren de vermaarde strijd bij Roemerswaal gestreden was, waarvan de overgaaf van Middelburg op den 19den Februari de vrucht was, dan behoeven wij niet te vragen, waaraan Boisot zijn bevordering in Maart te danken had. Het schijnt dat Treslong de vernedering, die hierin voor hem gelegen was, zich bescheidenlijk heeft laten welgevallen. Wij vernemen althans niets van het tegendeel. Te gelijker tijd met hem werd Boisot's broeder Charles, die, na eerst onder Batenburg bij de pogingen tot ontzet van Haarlem goeden dienst gedaan te hebben, na den dood van Van Baarland, in diens plaats bij commissie van 17 Juni 1573 (volgens het uittreksel [3])) tot gouverneur van Vlissingen was benoemd en in die betrekking zich loffelijk had onderscheiden, insgelijks over het veroverde Middelburg en Arnemuiden tot gouverneur, zoowel van de politie als in den krijgshandel, aangesteld [4]). Als zoodanig kon deze niet veel uitrichten; reeds het volgend jaar kwam hij dapper strijdende om het leven. Zijn broer de admiraal overleefde hem nog geen jaar, hij verdronk noodlottig in Mei van 1576. Na den dood van dezen zijn de admiraalschappen der twee provinciën — of beter gezegd de luitenant-admiraalschappen, want admiraal over beide was en bleef de stadhouder — weer van elkander gescheiden. Treslong werd in plaats van den overledene, bij commissie van 1 Juli, door den Prins tot zijn „luitenant-admirael over Zeeland" bevorderd [5]). Als zijn opvolger in Holland vinden wij Johan van Duivenvoorde, den kapitein der vrijbuiters in Leiden tijdens het beleg, voortaan in functie.

Het is er verre af, dat ik mijn onderwerp zou hebben uitgeput. Er valt in de commissiën van het uittreksel nog heel wat meer

---

1) Resolutiën van 7, 8 en 9 September 1574.
2) N°. 65.
3) N°. 74.
4) N°. 70.
5) Bor, dl. I, blz. 705 (Bk. IX, fol. 164).

op te merken. Maar voor het doel, waarmee ik het ter sprake bracht, om de aandacht op dit in *De Navorscher* eenigermate verholen belangrijk bescheid te vestigen, geloof ik, dat ik met het gezegde kan volstaan.

(Handelingen en Mededeelingen van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde, 1897/8, blz. 194 vlg.)

DE OUDE VERHALEN VAN HET BELEG EN ONTZET VAN LEIDEN [1]).

(1874.)

De oude verhalen van het beleg en ontzet der stad Leiden in 1574 zouden in de oorspronkelijke uitgaven niet, of althans niet dan met veel moeite, te verzamelen zijn. Geen boekerij, die ze alle bezit. Sommige zijn zoo zeldzaam geworden, dat men de nog overgebleven exemplaren kan tellen. Zij zijn thans in een bundel verzameld en herdrukt.

Het *Waerachtich Verhael*, dat de rij opent, is een vliegend blaadje, nog staande het beleg gedrukt in dezelfde drukkerij te Delft, die eenige maanden later de *Corte Beschryvinghe* van Fruytiers in het licht zond. Het beschrijft den uitval tegen de schans van Boschhuizen, het eenige ernstige gevecht, dat door de belegerden aan de belegeraars geleverd is. Het doet het op zulke wijze, dat een ieder die den omtrek van Leiden kent, al de bijzonderheden aanstonds vat, en niet kan twijfelen of de verhaler was zelf ook in en om Leiden goed thuis, waarschijnlijk een ingezetene, en niet onwaarschijnlijk een der medestrijders. Zijn naam is onbekend en zal vooreerst wel onbekend blijven: ik zie althans zelfs tot gissen nog geen genoegzamen grond.

Fruytiers heeft het blaadje gekend en bij het samenstellen van zijn *Beschryvinghe* gebruikt, maar zoo slordig, dat daardoor het vermoeden of hij misschien de auteur zou kunnen zijn, weerlegd wordt zoodra het bij ons oprijst. Hij verstaat de kunst van vertellen minder goed dan de man van het vliegend blaadje, die

---

1) Oorspronkelijk verschenen als inleiding op die Verhalen, bij Nijhoff te 's Gravenhage in 1874 uitgegeven namens de Historische Commissie van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde door R. Fruin, J. E. H. Hooft van Iddekinge en W. J. C. Rammelman Elsevier (N. v. d. R.)

trouwens misschien alleen daarom zoo duidelijk verhaalt, omdat hij verhaalt wat hij zelf had bijgewoond.

Het bestaan van zulk een blaadje vermoedde niemand. Buiten Fruytiers, die het gebruikt zonder het te noemen, heeft geen enkel schrijver het gekend. In geen der Leidsche boekerijen en, voor zoover ons bekend is, in geen der openbare boekerijen van ons land, wordt het aangetroffen. In geen catalogus van beroemde bibliotheken vonden wij het vermeld. Het is het beste wat ons onderzoek naar onuitgegeven bescheiden heeft opgeleverd. De eigenaar, de heer K. R. Pekelharing te Middelburg, heeft het eerst met de meeste voorkomendheid ons ten gebruike toegezonden, en later, toen hij, zag dat wij het op prijs stelden, aan de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde ten geschenke gegeven. Het kon op geen gelegener tijd te voorschijn komen dan nu, en wij achten ons gelukkig, dat wij het thans op zijn plaats, aan het hoofd der overige oude verhalen stellen kunnen.

Het tweede stuk is de *Corte Beschryvinghe*, die eerst naamloos verschenen is, maar later voor het werk van Jan Fruytiers is erkend: de tweede uitgaaf draagt zijn naam op het titelblad. Tot mijn spijt kan ik over den auteur niet veel meedeelen; een uitvoerig onderzoek heeft mij niet tot een bevredigende uitkomst geleid. Waar hij geboren is heb ik niet vermeld gevonden; waarschijnlijk was hij een Vlaming. Of hij een nabestaande geweest is van den beroemden Bruggenaar Lucas Fruterius, den vriend van Douza en van zoo veel andere geleerden van dien tijd, durf ik niet beslissen. Evenmin of hij dezelfde Johan Fruitiers is, die in een akte van 29 Mei 1563 als man en voogd van Johanna van de Coulster voorkomt [1]). Zooveel is zeker, dat hij een letterkundige was, die nog al veel heeft geschreven, in rijm zoowel als in proza. Zijn eerste geschrift, ten minste het oudste, dat mij bekend is geworden, is een vertaling in rijm en op muziek gezet van den *Ecclesiasticus oft de wyse Sproken Jesus des Soons Syrach*, gedrukt bij Silvius te Antwerpen in 1565. In de voorrede van dit boekje doet hij zich kennen als een vriend der rederijkers, misschien wel als een hunner: althans hij spreekt de letterknechten tegen, die alleen een letterlijke vertaling achten en „somtijts schamperlycke spreken op de volghinghe des texts deur de retho-

1) Berigten van het Historisch Genootschap, dl. III, I, blz. 118. — Jan Froutiers bewoonde in 1559 in de Diefsteeg te Leiden een eigen huis en was volgens het Dingboek van Leiden (1565) gehuwd met Johanna van de Coulster (Meded. van den heer Rammelman Elsevier).

rycke" [1]). — Van rederijker tot ketter is de afstand niet groot, en hoewel dit geschrift nog met octrooi der Brusselsche regeering verschijnt en dus tegen verdenking gevrijwaard is, gaf hij toch in hetzelfde jaar een ander boekje, uit het Fransch vertaald, in het licht, onder den titel *Den A. B. C. of Christelycke Onderwysinghe*, dat ik niet te zien heb kunnen krijgen [2]), maar waarvan ik de rechtzinnigheid reeds daarom in twijfel trek, omdat het te „Doesburch" (dat zal wel zijn Duisburg, over de grenzen, een gewone wijkplaats van Nederlandsche ketters) gedrukt is. Is deze gissing juist, dan kan de auteur het ook niet lang meer in zijn vaderland uitgehouden hebben, en zal de komst van Alva zeker niet hebben afgewacht. Ook vinden wij hem in 1570 in Oost-Friesland, in de buurt van Lützborg, waar de heer van St. Aldegonde zich ophield. Hij beleefde daar den geduchten watervloed, die in November al de kusten van de Noordzee teisterde, maar geen streek heviger dan die rondom den Dollard. Wat hij bijwoonde beschreef hij in een gedicht, dat in 1571 waarschijnlijk te Emden, maar zonder drukplaats op den titel, uitkwam [3]). Hij doet zich hierin duidelijk als een Protestant kennen, vooral afkeerig van de Roomsche priesters. — Na den gelukkigen ommekeer van zaken in 1572 schijnt hij nog niet terstond uit zijn ballingschap in het vaderland teruggekeerd te zijn. Althans in 1573 gaf hij zijn *Schriftmatige Gebeden op Genesis* nog te Emden uit. Maar zijn volgend boek, *Der Francoysen ende haerder Naghebueren Morghenwecker* [4]), legde hij in het jaar daarop te Dordrecht ter perse: bewijs genoeg dat hij zich toen bij de opstandelingen begeven had. In de maand Mei van dat zelfde jaar bevond hij zich te Leiderdorp en zag er de Spanjaarden aanlanden om Leiden voor de tweede maal te belegeren. Hij zegt dit zelf in zijn *Corte Beschryvinghe*, en op een andere plaats in hetzelfde boekje verzekert hij, dat hij voor een gedeelte ooggetuige is geweest van hetgeen hij verhaalt. Waarschijnlijk was hij tijdens het ontzet in staatsdienst, want hij zal wel dezelfde zijn, die in de *Resolutiën der Staten van Holland* tweemaal

1) Volgens Beger (Kron. Hist. Gen., dl. XXVI, blz. 220) komen onder de geuzenliederen er twee voor, geteekend met de spreuk „Weest die ghy sijt", die ook voorkomt onder de verzen in den herdruk der Corte Beschryvinghe. Het zijn: Van Vloten, Geschiedzangen, dl. I, blz. 342 en dl. II, blz. 48.

2) Ik ken het slechts uit den titel, die voorkomt in den Catalogus Lelong in 8°., N°. 950 en 951.

3) Corte Beschryvinghe van den .... Watervloet van Anno 70.

4) Zie daarover Bijlage I. Vroeger had Fruin „dit boek te vergeefs gezocht" (N. v. d. R.).

voorkomt, eens (den 12den Januari 1575 [1])) als Jacob Freutiers, en eens (den 21sten April [2])) als Jan Freuytiers, op beide plaatsen als commissaris van de requesten sedert Augustus 1574. Als dit zoo is, begrijpen wij, hoe hij omtrent het beleg en ontzet van zoo veel hooggeplaatste personen zijn inlichtingen bekomen heeft; zijn betrekking bracht hem dan vanzelf met dezulken in aanraking. — Kort na zijn beschrijving van het beleg gaf hij te Dordrecht zijn *Legende van Jan de Witte*, dat is van „der papen broodgod", de hostie, uit, weer in rijm en weer naar het Fransch [3]). Latere geschriften met zijn naam zijn mij niet onder het oog gekomen [4]). Maar wel heeft hij in 1577 een tweede uitgaaf van de *Corte Beschryvinghe* bezorgd, waaraan hij veel moeite heeft besteed. Of hij dien arbeid korter of langer overleefd heeft, weet ik niet; zijn doodsjaar is mij alweer onbekend. Hij schijnt in elk geval reeds overleden in 1599, toen de Delftsche uitgever Vennecool van de Staten-Generaal octrooi verzocht „om te mogen drukken de Kerckelijke Historie, zoo die in Duitsche (d. i. in het Hollandsch) uyte Francoysche sprake is overgezet door Johan Fruytiers totten jare vier en tseventich" [5]). Aangaande dit boek is alles weder onzeker; hoe Vennecool er aan kwam, en of hij het nog gedrukt heeft, welk Fransch boek er aan ten grondslag heeft gelegen en waarom het niet verder ging dan 1574: daarvan weten wij niets. Maar ik vermoed toch, dat het reeds jaren lang gereed lag, en bij 1574 ophield, omdat de vertaler, in dat jaar rekestmeester geworden, voortaan ander werk te doen kreeg. Dan zou het ook wel hetzelfde boek kunnen zijn, waarvan de auteur in het naschrift achter zijn *Beschryvinghe van den Watervloet* gewag maakt, zeggende, dat hij dit gedicht in zijn snipperuren had samengesteld, „als ick in mijn gewoonlicke overzettinghe arbeydende was", en waarop hij dan ook doelen zal, als hij iets verder den goedgunstigen lezer „wat nutters niet in ryme maer in proza" belooft. Doch dit alles doet weinig ter zake. Gaan wij

---

1) Blz. 21.

2) Blz. 249.

3) Van de Legende verscheen in 1596 een uitgave te Leiden (Nijhoff's Catal., N°. 146, blz. 39, N°. 656).

4) Later teekende Fruin (volgens een mededeeling van T. J. I. Arnold) op, uit den Catalogus van Boeken nagelaten door C. van Buuren, verkocht door J. Gaillard en Th. van Os, September 1779, blz. 61, N°. 470: „J. Fruytier. Den Sendtbrief Pauli aan de Romeynen op stichtelijke gesangen gheset, Leyden, 1582" (N. v. d. R.).

5) Zie Navorscher van 1874, blz. 1.

van den auteur tot het beschouwen van zijn hoofdwerk over.

De *Corte Beschryvinghe* heeft nog in het jaar 1574 het licht gezien, en moet bij gevolg onmiddellijk na het ontzet geschreven zijn. Het water, lezen wij dan ook, staat nog op het land; de vijand houdt zich nog altijd bij Ter Wadding op. Van de muiterij van het Spaansche krijgsvolk en het ontruimen van Den Haag en Rijnland, omstreeks het begin van December voorgevallen, schijnt hij nog geen kennis te dragen. Denkelijk was het boekje, toen die zaken geschiedden, reeds ter perse, zoo al niet uitgekomen. Wij hebben hier dus de gebeurtenissen beschreven, gelijk zij zich onder het gebeuren voordeden, niet zooals zij later in verband tot hetgeen gevolgd is werden beschouwd; dat is het wat aan het verhaal een eigenaardige levendigheid en frischheid geeft. Daarentegen kan het om dezelfde reden niet volledig, niet afgewerkt zijn; van vele wetenswaardige zaken wordt in het geheel niet of slechts ter loops melding gemaakt. Gedrukte bescheiden stonden den auteur ook niet ten dienste, met uitzondering alleen, gelijk wij reeds opmerkten, van het vliegende blaadje over den uitval tegen de Boschhuizer schans. Overigens volgt hij enkel mondelinge berichten; hij zegt zelf van wie: „van sommigen wt den Raedt nevens Zijn Excellentie ooc wt den Raedt der Admiraliteit ende van den pilote des Admiraels, mitsgaders seeckeren wt der Wet van Leyden"; personen derhalve, al kennen wij hun namen niet, die wegens hun stand en betrekking de beste inlichting konden geven. Zijn beschrijving is dan ook inderdaad zeer belangrijk. Vele bijzonderheden zouden niet tot onze kennis zijn gekomen, indien hij er niet terstond bij was geweest om er naar te vernemen. Aan den anderen kant begaat hij onbegrijpelijke fouten: zoo ziet hij, om iets te noemen, den admiraal van Zieriksee Adriaen Willemsz. voor Charles, den broeder van Louis de Boisot, aan: van den piloot des Admiraals had hij toch beter kunnen hooren. Maar diergelijke kleine onjuistheden zijn licht te verbeteren en meestal in de tweede uitgaaf door hem zelf verbeterd; zij kunnen ons in geen geval misleiden, en verminderen den dank niet, dien wij hem voor zijn arbeid verschuldigd zijn.

Aan het eind van zijn boekje belooft hij, bijaldien zijn werk gunstig werd ontvangen, later nog meer mede te deelen. Hij heeft trouw zijn woord gehouden, en is blijkbaar voortdurend in de weer geweest om alles bijeen te zamelen wat hem bij een nieuwe uitgaaf te pas kon komen. Die tweede uitgaaf, in 1577 verschenen, bevat dan ook veel wat in de eerste niet voorkomt,

en hoewel door de vele tusschenvoegsels de oude samenhang verbroken is en het geheel er tamelijk rhapsodisch uitziet, verschoonen wij gaarne om de belangrijkheid der gedeelten den gebrekkigen vorm van het geheel. Niet als historisch kunstwerk stellen wij het op prijs, maar als een verzameling van aanteekeningen, die elken lateren geschiedschrijver van dienst zijn.

Evenwel niet alle toevoegsels der tweede uitgaaf zijn van even groot belang. Veel is er wat wij zonder schade zouden kunnen missen. Bijna al wat er omtrent het ontzet wordt verhaald, is ontleend aan het Fransche *Discours du siege*, dat sedert de eerste uitgaaf het licht had gezien. Daar wij dit boekje zelf bezitten, hebben de uittreksels, die Fruytiers, zonder zijn bron te noemen, er uit meedeelt, voor ons niet de minste waarde. Verder heeft hij een zeer ruim gebruik gemaakt van de briefwisseling der belegerden met vriend en vijand, en ons daaruit breede excerpten bewaard. Ook deze zijn voor ons van zeer verschillende waarde. De brieven, tusschen de stadsregeering aan de eene zijde en den vijand en de bij hem uitgeweken burgers, de zoogenaamde glippers, aan de andere zijde gewisseld, zijn in later tijd ook in handen van Orlers geweest, toen hij omstreeks 1614 zijn *Beschryvinghe van Leyden* opstelde. Hij, niet tevreden met extracten zooals Fruytiers, heeft verreweg de meeste voluit overgedrukt, en zoodoende het minder volledige werk van zijn voorganger overbodig gemaakt. Maar geheel anders is het gesteld met de correspondentie tusschen de stad en de Staten des lands en den prins van Oranje. Niemand na Fruytiers heeft die ooit meer te zien gekregen, en hetgeen hij er uit meedeelt is al wat wij er van weten. Dat gedeelte van de tweede uitgaaf is derhalve voor ons van het hoogste belang. Hoe hij aan al die brieven gekomen is, meldt hij niet. Denkelijk had hij diegene, die Orlers na hem gehad heeft, evenals deze, van Jan van der Does ten gebruike gekregen De andere zullen hem waarschijnlijk uit het archief der Staten geleend zijn, en misschien zijn zij wel bij die gelegenheid weggeraakt. Veel zorg toch werd er toen ter tijd voor zulke bescheiden van bloot historisch belang niet gedragen. Reeds was de verzameling, die Fruytiers gebruikt heeft, niet volledig meer. Er ontbreekt namelijk de brief aan, door de stadsregeering den 6den Juli aan den Prins geschreven; Fruytiers maakt van dezen geen melding, en wij zouden niet eens weten, dat hij bestaan had, ware hij niet toevallig in de bibliotheek van onze hoogeschool terecht gekomen en daar bewaard gebleven. Van Vloten heeft hem het eerst uit-

gegeven [1]). Dit is de eenige van de talrijke brieven, die tot ons gekomen is; al degene, die Fruytiers en Orlers hebben gebruikt, zijn weggeraakt of althans voor het oogenblik niet te vinden.

Een derde reeks van invoegsels eindelijk is ontleend aan mondelinge inlichtingen en terechtwijzingen, door den schrijver na de eerste uitgaaf van verschillende zijden ontvangen. Hij heeft ze, zooals te verwachten was, op goed vertrouwen aangenomen en zonder veel oordeel des onderscheids hier en daar ingelascht. Zoo gingen schrijvers van zijn soort in zijn tijd doorgaans te werk. Maar wij moeten juist daarom met deze berichten op onze hoede zijn, en ze aan een nauwlettende kritiek onderwerpen eer wij ze voor waar en deugdelijk erkennen. Te meer, omdat sommige een bepaalde strekking verraden, namelijk om de regeering der stad, wier houding niet onberispelijk was geweest en inzonderheid in de gedichten van Van der Does sterk werd gelaakt, en die bovendien door de regeeringsverandering, terstond na het ontzet, van hooger hand een onmiskenbaar blijk van wantrouwen had ontvangen, zooveel mogelijk te verschoonen en in haar eer te herstellen. Die toeleg is op verschillende plaatsen in het oog loopend; ik wil er een paar voorbeelden van aanhalen. Al aanstonds, in den aanvang van het verhaal, wordt het niet inlaten der Engelsche bezetting van Valkenburg, waarover de eerste uitgaaf gezwegen had, uitvoerig besproken en verdedigd, en ten slotte gezegd: „Dit hebbe ick hier voornaemelick willen stellen omdat de Leidsche vrome burgheren t'onrecht beschuldighet worden" enz. Elders, waar hij de brieven van de glippers aan den magistraat voluit heeft medegedeeld, eindigt hij met te zeggen: „ick hebbe deze brieven hier willen bystellen om der Borgheren standtvasticheyt te toonen". De bedoeling is vriendelijk, en de verdediging der Leidenaren op beide plaatsen gepast en overeenkomstig de waarheid. Maar dat zou ik niet durven beweren van hetgeen ons verder, aangaande het gebeurde in de vroedschapsvergaderingen gedurende de eerste helft van September, wordt verteld. Wij bezitten daarover zeer geloofwaardige berichten in het *Dagverhaal* en in de gedichten en in een brief van Douza, die de voorstelling van Fruytiers wederleggen, maar tevens toonen, dat bij hem de toedracht opzettelijk verdraaid wordt om de stadsregeering van de blaam, die op haar rustte, te zuiveren. Met dat doel wordt de brief van 6 September aan Valdez bij uitzondering niet voluit,

1) Leiden's Belegering en Ontzet, blz. 114.

doch in een uittreksel meegedeeld, dat den inhoud niet juist weergeeft. Met hetzelfde doel wordt het verzoek om paspoort voor afgevaardigden naar de Staten voorgesteld als een bloote krijgslist, om de moeilijk geworden correspondentie op die wijs weer gemakkelijk te maken. Alles in strijd met de waarheid. Ik wil daarvan de schuld juist niet aan Fruytiers geven: het is mogelijk, dat hij te goeder trouw herhaalt wat anderen hem hadden wijs gemaakt. Voor zijn eerlijkheid, althans voor zijn onnoozelheid pleit ontegenzeggelijk, dat hij in de nieuwe uitgaaf, naast hetgeen tot verdediging van den magistraat moet dienen, onveranderd overneemt wat in de eerste uitgaaf niet tot diens lof geboekt stond. Het een naast het ander maakt een vreemde vertooning. Zoo lezen wij in de tweede uitgaaf herhaald, dat Zijn Excellentie na het ontzet „den ganschen Raet der stat omme oorsaeken hiervoren genoegsaem aengewesen" veranderd heeft. Zoolang wij van het gedrag van den Raad niet meer weten dan wat er de eerste uitgaaf van zegt en te kennen geeft, spreken die woorden duidelijk genoeg. Maar zij worden onbegrijpelijk na de verdediging der regenten in de tweede uitgaaf. Wij kunnen dan niet toegeven, dat de redenen dier buitengewone, en met de privilegiën strijdige, regeeringsverandering „genoechsaem aengewesen" zijn; veeleer zouden wij haar ongemotiveerd en onrechtvaardig achten.

Van de tweede uitgaaf bezit de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde een merkwaardig exemplaar, doorschoten en hier en daar met aanteekeningen beschreven. Het is mij gebleken, dat de herdruk in klein octavo, te Haarlem in 1739, naar dit exemplaar is genomen en denkelijk bezorgd zal zijn door den Lutherschen predikant F. Smit [1]), die toen ter tijd het exemplaar bezat. In dien herdruk zijn dan ook de meeste aanteekeningen aan den voet der bladzijde, waarop zij slaan, overgenomen, en zij worden er toegeschreven aan den geleerden Scriverius. Dat was juist geen bijzondere aanbeveling, want, met allen eerbied voor Scriverius en zijn geleerdheid, kunnen wij hem in de geschiedenis van het beleg geen gezag toekennen. Maar de uitgever heeft zich vergist: het exemplaar mag uit de bibliotheek van Scriverius afkomstig zijn, de aanteekeningen zijn stellig niet van zijn hand; zij zijn van niemand anders dan van Douza. Dit bewijst het schrift, en bovendien de verzekering van Orlers, die blijkbaar hetzelfde

1) Zie over hem Van Wijn, Huiszittend Leven, dl. I, blz. 371.

exemplaar heeft gebruikt, en een der aanteekeningen meedeelt met deze inleiding: „Mijnheer van Noortwijck heeft op de marge van zijn boecxken dit volgenden gesteld". Nu krijgen aanstonds die tot nog toe weinig opgemerkte kantteekeningen een geheel andere waarde. Want wien liever dan Douza hooren wij van het beleg verhalen? Maar ik haast mij tegen te hoog gespannen verwachting te waarschuwen. Verreweg de meeste aanteekeningen hebben niet veel te beduiden. Zij zijn eensdeels uittreksels uit het *Dagverhaal*, dat wij toch reeds volledig bezitten, anderdeels invallende gedachten bij het lezen der snoeverijen en beloften van den vijand opgerezen, en zonder veel nadenken zoo maar neergeschreven. Doch na aftrek van al die beuzelingen schiet er toch nog wel iets over, dat van belang is.

Eén aanmerking vooraf: het exemplaar is geschonden, zeker meer geschonden dan toen Orlers het voor zich had. Deze toch zegt ergens, dat Van der Does bij den brief der glippers van 18 Juni het volgende had aangeteekend: „dat hy [de heer van Licques] geen antwoordt gecregen en heeft, behoeft hy niemant danck te wyten dan my" enz. [1]). In het exemplaar, zooals wij het thans bezitten, is de rand, waarop dit te lezen stond, weggeknipt, echter niet zoo zorgvuldig of de eerste woorden „dat hy geen antwoordt" zijn blijven staan. Waarom is hier de schaar gebruikt? De aanteekening strekte stellig niet tot eer van de regenten: want er was geen verdienste in het onbeantwoord laten van een voorstel, dat niet tot hen was gekomen. Maar dat dit de reden van het wegknippen der marge zou zijn, durf ik niet beweren.

Veel opmerkelijker is het, dat aan het exemplaar een geheele katern ontbreekt, en wel die, waarin de gebeurtenissen van de eerste dagen van September beschreven stonden. Het vermoeden ligt voor de hand, dat Van der Does daarbij ook wel het een en ander zal hebben aangeteekend, en zeker niet tot lof van de stadsregeering. Maar zoo dit vermoeden juist is, dan ontbraken die bladen toch reeds, toen Orlers het boekje gebruikte, want hij haalt geen enkele aanteekening betreffende die gebeurtenissen aan, en dat zou hij zeker niet verzuimd hebben, indien hij iets van welken aard ook gevonden had. Immers met opzet te verzwijgen wat nu eens niet strookte met zijn beschouwing, lag niet in zijn manier van boeken maken. Hij en Fruytiers vóór hem

1) Zie de aanteekening in haar geheel achter onzen overdruk van Fruytiers.

zijn gewoon te geven wat zij hebben, zonder angstvallig te overleggen of dat alles samen past. Een enkel voorbeeld van de goede trouw en de argeloosheid van Orlers als auteur. Naar de tweede uitgaaf van Fruytiers vertelt hij ons, dat, toen de vloot achter Lammen in het gezicht der stad lag, maar door die schans belet werd verder op te· komen, de burgemeesters op de wallen aan het volk de schuiten wezen, en zeiden: „mannen, dáár, achter die ééne schans, ligt ons eten; zullen wij het niet gaan halen?" Maar op den kant teekent hij aan: „Numquam factum, ait Douza". Hij gaf dus, als een eerlijk man, beide, het verhaal en de tegenspraak. Ik voor mij aarzel niet met Douza het geheele verhaal te verwerpen. Maar de tijdgenooten van Orlers oordeelden er anders over, en hadden er het hunne van te zeggen, zoodat hij in de tweede uitgaaf van zijn boek het volgende invoegde: „Den heer van Noortwijck segt dit niet geschiet te sijn, nochtans sijnder die verclaert hebben tselve waerachtig te wesen ende gehoort te hebben: twelck oock wel sijn can, al had hy tselve niet gehoort." De goede man begrijpt niet, dat Douza daarom zoo stellig spreken kon, omdat hij zijn burgemeesters door en door kende, en dat tegen een uitspraak van een man als hij, op een tijd toen de gebeurtenissen nog versch in het geheugen lagen, de verzekering van dezen of genen, veertig jaren nadat het gezegde gehoord zou zijn, niet opweegt.

Ik wil uit dit alles geen andere gevolgtrekking afleiden dan deze, dat de tweede uitgaaf van Fruytiers de zaken in de stad niet eenvoudig verhaalt, maar ze met een bepaald doel, onder den invloed van zekere berichtgevers, opsiert, en dat zij daarom met omzichtigheid en oordeel gebruikt moet worden.

Geen verhaal dat voor de geschiedenis van het beleg van meer gewicht is dan juist die tweede uitgaaf van Fruytiers; zij heeft alle overige berichten verdrongen en geheel alleen de overlevering gevormd. Daartoe werkte mee, dat zij al spoedig in meer dan één compilatie, die de geschiedenis van den opstand zoo uitvoerig mogelijk beschrijven wilde, zoo goed als geheel en letterlijk is overgenomen. Zoo b. v. in de *Historie ofte Wiider Verclaringe*, die aan de latere uitgaven der *Divisiekroniek* is toegevoegd. Maar zoo ook, en dat is van meer belang, in de *Chronyc Historie der Nederlandtsche Oorloghen, Gedruct tot Noortwits anno 1579*, welk boekje drie jaren later in Fransche vertaling onder den titel: *Histoire des troubles et guerres civiles des Pays Bas* een zeer uitgebreiden kring van lezers vond. De vreemdelingen,

die de Hollandsche taal niet machtig waren, en toch ook van onze zijde hooren wilden, behielpen zich doorgaans met deze *Histoire des troubles*. Om iemand te noemen, de Spaansche generaal-geschiedschrijver, don Bernardino de Mendoça, heeft onzen Fruytiers in deze bewerking gebruikt, en waar hij zich op de getuigenis der rebellen beroept, bedoelt hij dat boek en geen ander. Zoo is Fruytiers onder allerlei vormen allengs de eenige geworden, die over het beleg en ontzet gehoord werd. Wij zijn tegenwoordig gelukkig in staat om, nevens hem, meer andere getuigen te ondervragen, en zoo de waarheid nader bij te komen.

Het *Dagverhaal*, dat op Fruytiers volgt, verschijnt in dezen bundel voor het eerst in druk. In handschrift hadden het Van der Does, Bor en Orlers reeds gebruikt, en de laatste vooral zoo vlijtig, dat misschien om die reden een afzonderlijke uitgaaf niet meer noodig scheen. Maar die zoo oordeelden bedrogen zich. Het *Dagverhaal* is veel te belangrijk om slechts uit de tweede hand gekend te worden. Voor de gebeurtenissen in de stad behoort het tot het allerbeste, dat wij bezitten. De *Kleine kronyk*, door Orlers in zijn tweede uitgaaf overgedrukt, is schraal en met dit *Dagverhaal* niet te vergelijken. De schrijver is nog altijd niet bekend. Misleid door een vreemde vergissing van Bor, heeft men er een poos lang een zekeren ritmeester Van Dam, die wel nooit bestaan zal hebben, voor uitgegeven. Er staat namelijk in het *Dagverhaal* zelf, op den 4den Juni, aangeteekend, dat men dien dag eenige ruiters in dienst der stad nam „ende wert met gemeynen advyse gecoren tot ritmeester.... dan — hebbe my daerinne onschuldiget". Hieruit maakte men op, dat de schrijver ritmeester was geweest, hoewel integendeel, als de tekst niet bedorven is, blijkt, dat hij wel tot ritmeester benoemd, maar de benoeming niet aangenomen had. Doch daarbij bleef het niet. Bor, die het *Dagverhaal* ook kent, schijnt de aangehaalde plaats eenigszins anders gelezen te hebben, en brengt ze dus over [1]) „en werd tot ritmeester gekoren eenen Carel van Dan" — blijkbaar heeft hij het *dan*, waarmee de apodosis begint, voor een eigennaam aangezien, en het hiaat, dat in het handschrift door ..... wordt aangeduid, ik weet niet hoe, met Carel van ingevuld. Zoo is ten slotte tot auteur van het *Dagverhaal* de ritmeester Carel van Dam (willekeurige verbetering van Van Dan, zooals Bor nog schrijft) geproclameerd geworden.

1) Dl. I, blz. 507 (Bk. VII, fol. 24).

Ik heb de ongerijmdheid van dat alles al voor jaren uiteengezet [1]), en sedert is nog gebleken, dat op de lijst der ingezetenen van Leiden tijdens het beleg niemand van dien naam voorkomt. De ritmeester is dan ook voor goed uitgebannen, maar vervangen door een ander, die zeker voorheeft dat hij bestaan en gedurende het beleg in Leiden geleefd heeft, maar die overigens evenmin tot het *Dagverhaal* in betrekking staat. In een der oude folianten van het Gemeentearchief, geteekend „Repertorium van de charters van Leiden, N°. 1", staat met de hand van Adriaan Westphalen geschreven: „Hierin is oock het belech van Leyden door de Spanjaert gedaen, en dagelijx met de eigen hant raer bescreven door Jan van Duvenvoorde, toen Capetein en fraye gues daer binnen, naderhant Admiraal van de Watergeuzen, en soo voort" [2]). Meer was er niet noodig om het *Dagverhaal* voortaan op naam van jonker Jan van Duivenvoorde te stellen. Men vroeg niet, of de aanteekening van Westphalen wel zeker op het *Dagverhaal* sloeg; anders zou men hebben opgemerkt, dat in het Repertorium noch het *Dagverhaal* noch iets, dat er naar zweemt, wordt gevonden. Evenmin onderzocht men, hoe Westphalen, een eeuw ongeveer na het beleg, den auteur van het naamlooze *Dagverhaal* noemen kon: men zou anders bevonden hebben, dat de man een verzamelaar en een liefhebber was, maar van wiens oordeel geen enkel bewijs bestaat. Eindelijk verzuimde men het zoo weinig gewettigde vermoeden aan het *Dagverhaal* zelf te toetsen. Toch is niets gemakkelijker. Jan van Duivenvoorde was kapitein van de vrijbuiters. Was hij nu tevens auteur van het *Dagverhaal*, dan zouden daarin natuurlijk de bedrijven der vrijbuiters met zekere voorliefde en nauwkeurig beschreven staan. Maar dit is het geval niet. Bij voorbeeld, nadat de uitval der vrijbuiters op Juni verhaald is, wordt de ingebrachte buit opgesomd: „daeronder waren, soo men zeyt, drie honderd hammen", enz. Datzelfde „soo men zeyt", komt meermalen voor, waar Jan van Duivenvoorde zeker niet van hooren zeggen behoefde te spreken. Men leze de beschrijving van den uitval tegen de Boschhuizer schans, en vrage zich af, of een der voornaamste bevelhebbers dat gevecht dus zou hebben verhaald. Men leze de beschrijving van het oproer der vrijbuiters op 27 Augustus, en bedenke, of het een van hun kapiteins kan zijn, die dat op zulke

1) Zie Bijlage II.
2) Inventaris van het archief der gemeente Leiden, dl. II, blz. 50.

wijze verhaalt. Een van beide staat bij mij vast: òf de aanteekening van Westphalen slaat op een ander opstel dan het *Dagverhaal*, òf de man heeft niet geweten wat hij zeide.

Ik zal mij niet wagen aan gissingen; ik wil mij bepalen tot het weinige, dat het *Dagverhaal* zelf omtrent zijn schrijver getuigt. Het doet hem ons kennen als iemand, die niet tot de regeering behoort, maar wel tot de notabelen, tot hen, die in de eerste dagen van September nevens de vroedschap beschreven zijn. Van het toen verhandelde is hij volkomen op de hoogte; van de eigenlijke regeeringszaken daarentegen weet hij doorgaans het rechte niet. Hij is een welvarend ingezetene, die meer voorraad in huis heeft dan hij strikt genomen voor zijn gezin behoeft, en die dien overvloed den 10den Juli uit zijn huis halen en onteigenen ziet. Hij is een aanhanger van den Prins en de Staten, maar hij laat geen ijver, geen hartstocht doorstralen. Daaruit dat hij tot ritmeester benoemd schijnt te zijn, zou men opmaken, dat zijn naam moet schuilen in de lijst dergenen, die bij het eerste beleg voor het onderhoud van eenige paarden hadden ingeteekend [1]). Maar dit is niet meer dan een gissing, en ik althans ben niet genegen uit die inteekenaars een keus te doen.

Wie de auteur zijn mag: zijn aanteekeningen zijn ons welkom, en wij verheugen ons hem in onzen bundel een eereplaats in te ruimen. Bij het drukken zijn wij natuurlijk het handschrift gevolgd, dat ons voorkwam het nauwkeurigst te zijn. Het is een afschrift van Frans van Mieris (thans op het gemeentearchief berustend) naar „een oud MS. uit de bibliotheek van den WelEd. Heer A. de la Court, gekomen van den geleerden heere Petrus Scriverius". Denkelijk is het dus een copie van dat hetwelk Orlers gebruikt heeft: immers volgens zijn voorrede had deze „de geschreven stukken en papieren", waarvan hij zich bij het opstellen van zijn werk bediende, „van zijn waarden vriend den hooggeleerden Petrus Scriverius" bekomen. Bij het vaststellen van den tekst is dan ook de *Beschryvingh* van Orlers mij van dienst geweest, en op een paar plaatsen heb ik daaruit een door Van Mieris overgeslagen of onjuist overgeschreven woord kunnen verbeteren of invullen.

Hoe gaarne hadden wij op het *Dagverhaal* de aanteekeningen van Jan van Hout, den secretaris der stad tijdens het beleg, laten volgen! Zij hebben bestaan, dat wisten wij van ouds; zij zijn

1) Te vinden bij Van Vloten, Nalezing, blz. 21.

niet lang geleden terug gevonden, dat weten wij ook; maar zij zijn weer verloren geraakt, eer nog iemand ze gelezen had.

Toen Leiden omstreeks het jaar 1850 over zijn recht op de visscherij van het vroon tegen het Rijk zou gaan procedeeren, stelde het raadslid I. A. de Fremery een nauwkeurig onderzoek op het gemeentearchief in naar alle bescheiden, die op dat recht betrekking konden hebben. Toevallig vond hij, al snuffelende, tusschen papieren van geheel anderen aard, een niet lijvig cahier, dat, blijkens het opschrift, van Jan van Hout was, en over het beleg der stad in 1574 handelde. Zonder het te lezen, geheel vervuld van het onderwerp dat zijn aandacht boeide, bracht hij het aan den toenmaligen secretaris, en dacht er vooreerst niet meer aan. Maar jaren daarna vertelde hij mij, toen ons gesprek toevallig op het beleg kwam, wat hij had gevonden, en verwees mij voor nader bericht naar den gemeente-secretaris. Deze herinnerde zich de zaak terstond, en wist ook zeker, dat hij het cahier goed had geborgen: op welke plaats, was hem echter ontschoten, maar hij zou er naar zoeken. Toen op die belofte niets volgde, verzocht ik het Bestuur van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde mijn navraag met meer klem te herhalen, en aan dit verzoek voldeed het bereidwillig. Maar wat er ook, toen en later, van onze zijde gevraagd en van de zijde van het gemeentebestuur gezocht is, het vermiste stuk is niet te voorschijn gekomen, en blijft nog altijd vermist. Er bestaat zelfs reden om te vreezen, dat het onder het scheurpapier geraakt en in dat gezelschap naar den papiermolen gezonden is.

Wat het cahier bevatten mag, of (helaas!) bevat mag hebben, kunnen wij natuurlijk niet zeggen, slechts gissen. Maar voor een gissing bestaan althans de noodige gegevens. Vooreerst, een bekende van Van Hout, de geschiedschrijver Bor, verhaalt ons, bij het opnoemen van de bescheiden over het beleg, die hij gebruikt heeft, dat hem: „de secretaris Jan van Hout ook toegeseid hadde noch eenige vorder onderrechtinge te doen *van eenige secrete saken*; maer also hy daerna van meninge werd tselve in zijn aengevangen *Dienstboek der stad Leyden* te brengen of te voegen, is tselve nagelaten; en sijn *Dienstboek* is ook onvolmaekt gebleven". Werkelijk had Van Hout in de inleiding op zijn *Dienstboek* het volgende geschreven: „daervan [van het beleg, namelijk] zoude ic de handelingen ende geschiedenissen, dewelcke binnen ende omtrent den besloten muyren gedaen ende gepasseert zijn, meestal mit mijn kennisse ende

ten overstaen (als die alom ten opsichte mijns aenbevolen ampts de penne gevoert hebbe) gaerne by geschrifte stellen, indien ic van de bezwaernissen mijns diensts eenige verlichtinge becomen mochte". Bij welke plaats onze Orlers in zijn exemplaar (thans eigendom van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde) heeft aangeteekend: „Soeckt onder de papieren, die my by Craen, den 29sten September 1621 behandicht sijn, verscheyden notulen in de belegheringe by hem gestellt". Uit de vergelijking dezer drie getuigenissen onderling mogen wij opmaken, dat Van Hout het plan om het beleg in zijn geheel te beschrijven wel niet uitgevoerd zal hebben, maar dat hij de notulen van hetgeen in Burgemeesterskamer en in de Raadkamer verhandeld was steeds onder zijn papieren bewaard heeft, en dat die, na zijn dood, ten laatsten aan zijn neef Orlers gekomen zijn. Diezelfde notulen waren het waarschijnlijk wat aan Bor was toegezegd: de vermelding van secreete zaken maakt dit waarschijnlijk. Maar Orlers wist er niets mee aan te vangen, en maakte er dus, bij het bezorgen der tweede uitgaaf van zijn werk, geen gebruik van. Ik zou meenen, dat het door De Fremery gevonden cahier niet anders is geweest dan deze, in het net geschreven, notulen. Immers in het net geschreven had Van Hout ze: dat blijkt uit zeker request door hem aan de regeering aangeboden, waarin hij zich beroemt „de vroedschapsresolutien sedert 1572, aan een koppel geregen, in het vroedschapsboek te hebben overgeschreven" [1]) — doch zij zijn thans op het archief niet voorhanden. Hoe gaarne zouden wij ze bezitten, te liever omdat Van der Does, in zijn brief aan prins Willem, ons een voorsmaak geeft van het genoegen en het nut, dat wij er uit trekken zouden. Hij verhaalt namelijk, hoe in een woelige vergadering, toen meerderen tegelijk het woord voerden, „Jan van Hout seyde de resolutiën van eenen ygelijck te willen teyckenen bysondere, ten eynde in de pluralité van de stemmen te colligeren niet gedwaelt en werde". Waarschijnlijk zouden wij dus van de hoofden der regeering, elk in het bijzonder, vernemen, hoe zij geadviseerd en wat zij verlangd hadden. Ter beoordeeling van eens ieders verdiensten een onschatbare toetssteen. Maar vergeten wij niet, dat, wat wij door het zoekraken dier notulen missen, ons, tot op zekere hoogte althans, vergoed wordt door hetgeen ons Douza in zijn gedichten en in zijn brief aan prins Willem ontdekt. Alles te zamen genomen vlei ik mij dus, dat wij aan het verloren cahier niet zoo heel veel verloren hebben.

1) Inventaris, dl. II, blz. 36.

De brieven en gedichten van Douza, reeds zoo herhaaldelijk door mij genoemd, en in den bundel na het *Dagverhaal* geplaatst, blijven voor het gebeurde in de stad en voor de waardeering van regenten en aanzienlijke burgers, vooralsnog, de hoofdbron. Van deze zijn de brief en het verzoekschrift aan Zijn Prinselijke Excellentie, omstreeks het jaar 1840 door den hoogleeraar Visscher in afschrift op het provinciaal archief van Utrecht gevonden, en eerst in het *Historisch Tijdschrift* en later nog eens in de *Kronijk van het Historisch Genootschap* uitgegeven; terwijl inmiddels Dodt van Flensburg ze op zijn beurt in het *Archief voor kerkelijke en wereldlijke Geschiedenissen* had overgedrukt. Visscher gaf op ze gevonden te hebben onder aanteekeningen van den hoogleeraar A. Matthaeus, die ze uit een eigenhandig opstel van Jan van der Does zou hebben afgeschreven. Dodt daarentegen verklaarde, dat Buchelius de copieën had vervaardigd, en daarbij te kennen gegeven „die stukken gehad te hebben van Frans van der Does, zoon van den heer van Noortwijk". Wie van beiden zich vergist heeft, durf ik niet beslissen: geen van beiden staat voor bijzonder nauwkeurig bekend. Veel doet het ook niet ter zake, wie de brieven heeft overgeschreven en van wien hij ze ten gebruike had gekregen. Aan de echtheid immers valt niet te twijfelen, en de tekst is slechts op enkele plaatsen niet te vertrouwen. Ik heb ze laten overdrukken naar den tekst van het *Historisch Tijdschrift*, maar ik heb dezen zorgvuldig vergeleken met het handschrift van het provinciaal Utrechtsch archief, dat mij daartoe met de meeste welwillendheid is toevertrouwd. Een enkele zinstorende fout slechts hadden Visscher en Dodt begaan: in plaats van „Crimpen" hadden zij „Campen" gelezen, hetgeen daar ter plaatse onzin maakt. Aan het hoofd van de Utrechtsche copie staat met dezelfde hand geschreven: „Ex scedis Jani Douze Nordovicis autographis". Dagteekening staat bij geen van beide stukken; ook schijnt aan den brief het slot, ten minste het onderschrift, te ontbreken. Maar bij gissing is het niet moeilijk zoowel den brief als het request te dateeren. De eerste is na de groote vergadering van den 8sten September geschreven en denkelijk den 9den 's nachts met een bode verzonden. Het request, waarin van het pionieren te Crimpen als van een onlangs voorgekomen zaak gesproken wordt, dient om die reden omstreeks Augustus 1575 gesteld te worden [1]). Nauwkeuriger bepaling zou toch geen nut hebben.

1) Later verbeterde Fruin (vgl. Bibl. Advers. dl. II, blz. 115) zijn voorstelling. De

Op de brieven lieten wij fragmenten van drie latijnsche oden en een vierde in haar geheel volgen. Gaarne hadden wij al de *Odae Lugdunenses* onverkort overgedrukt, maar om niet te uitvoerig te worden dienden wij ons tot het noodige te bepalen. De ode aan Jan van Hout is verreweg de belangrijkste, zij mocht niet worden verminkt. Doch de overige bevatten veel wat gemist kan worden; wij sneden dat alles weg en geven slechts die strophen, waarin iets staat dat of niet algemeen bekend is, of anders de bevestiging van Douza wel verdient. Wij hebben ze nagedrukt na de eerste, zeldzame uitgaaf der Jani Duzæ Nordovicis *Nova poemata, in nova Academia nostra Lugdunensi excusum anno 1575, impensis Joannis Houteni.* Zij zijn zeer kort reeds na het ontzet gedicht. Dit toont niet slechts het jaarcijfer der uitgaaf, maar nog stelliger een brief van Hadrianus Junius aan den dichter, van 20 Mei 1575, waaruit blijkt, dat zij toen reeds grootendeels gereed lagen of ter perse waren. Immers wij lezen daar: „Libelli cuius mihi specimen Rogerius [d. i. Daniel Rogers] dedit, excusi absolutique miro flagret desiderio Boisotus Amiralius, nec minore uror ego”. Geen twijfel derhalve of wij vinden in die verzen den onverflauwden indruk terug, dien de gebeurtenissen op Douza hadden gemaakt. Zij stemmen ook nauw overeen met hetgeen de brief aan den Prins omtrent personen en toestanden meldt. Maar boven den brief hebben zij dit voor, dat zij voor den druk bestemd waren en ook terstond zijn uitgegeven, terwijl de personen, die er in een minder gunstig daglicht in verschijnen, nog in leven waren en in staat om zich te verdedigen, indien zij meenden verongelijkt en belasterd te zijn. Niemand echter, zoover ons bekend is, die ooit tegen de voorstelling der zaken, zooals die in de gedichten gegeven wordt, is opgekomen; niemand, die zich over verongelijking heeft beklaagd. Nu wensch ik zeker aan het *qui tacet consentire videtur* geen te groote uitbreiding te geven; maar het geheel buiten rekening te laten, gaat toch ook niet aan. Tot op zekere hoogte is het uitblijven van elke poging tot weerlegging een bevestiging van de waarheid der voor de Leidsche regenten zoo onaangename *Poemata*. — Wij geven de gedichten, evenals de overige bescheiden, zonder aanteekening, zelfs zonder

---

schans te Crimpen is eerst 21 Februari 1576 door de onzen veroverd (Bor, dl. I, blz. 662, Bk. VIII, fol. 134) en het besluit der Staten om ze te versterken en daartoe spionier van verschillende steden te vorderen, is van den 23sten derzelfde maand (Res. Holl. 1576, blz. 6). Het request kan dus van niet vroeger dan het voorjaar van 1576 dagteekenen. (N. v. d. R.).

den sleutel op de gelatiniseerde eigennamen, die in sommige exemplaren op den kant bijgeschreven staat. Niet slechts om ons zelven gelijk te blijven, maar ook omdat die sleutel ons niet toeschijnt eenig gezag te hebben, of zelfs maar van een welingelicht persoon afkomstig te zijn. Eén voorbeeld zal voldoende wezen. In de *Ode ad Houtenum* (v. 447) komt zekere Messaga voor; hierbij geeft de sleutel op: „Messaga, een bode". Maar dat er ten bedoelde plaatste van geen bode gesproken wordt, ziet ieder die lezen kan. Er is sprake van iemand die octrooi had om te woekeren, en er wordt gedoeld op den lombardhouder Françoys Message, een te Leiden volstrekt niet onbekend persoon. De aanteekenaar verstond Fransch genoeg om het woord *messager* te kennen, maar niet genoeg Latijn om te zien, dat dit hier niet te pas kwam, en vandaar zijn geleerde verklaring. Waartoe zou het nu dienen, diergelijke gissingen en vergissingen op te disschen? Bovendien, Douza is niet zoo duister, of wie Latijn verstaat en tegen eenige inspanning niet opziet kan wel begrijpen wat hij zeggen wil.

Eindelijk gaven wij nog van Douza het fragment, betreffende het beleg, eener Latijnsche apologie, aan de Staten van Holland gericht, van het jaar 1593, waarop tot nog toe geen acht was geslagen. Zeer belangrijk is zij ook niet, en reeds alleen omdat zij van zooveel later dagteekening is, verdient zij minder vertrouwen. Na eenige aarzeling hebben wij toch besloten het korte fragment onder de aandacht onzer lezers te brengen.

Hoe gaarne hadden wij een breede plaats ingeruimd voor het stuk, dat Le Petit in zijn *Grande Chronique* [1]) vermeldt: „Le seigneur Janus Douza (zegt hij) a escrit pareillement *en prose latine* le siége, secours, ravitaillement de la ville de Leyden et la fuyte des Espagnols". Maar niemand behalve Le Petit heeft ooit van zulk een opstel gehoord, en het zou verloren moeite zijn er naar te zoeken of naar te verlangen.

Over het ontzet gaven wij twee uitvoerige en uitmuntende verhalen, beide in het Fransch en beide door ooggetuigen en deelgenooten aan den tocht opgesteld.

Het eerste is als een 12° pamflet, van nagenoeg dezelfde lettersoort waarmee wij het herdrukken, en met het jaar 1575, zonder drukplaats op het titelblad uitgegeven. Het is thans uiterst zeldzaam; niet meer dan drie exemplaren zijn er van bekend. Maar van den beginne af schijnt het weinig verspreid geweest

1) P. 297.

te zijn. Fruytiers, ik heb het reeds gezegd, heeft het gekend, maar behalve hem geen Nederlandsch, geen uitheemsch geschiedschrijver. Men zou meenen, dat het juist om de taal bij de Spaansche en Italiaansche geschiedschrijvers van den Vlaamschen oorlog gezocht had moeten zijn, maar er blijkt niets van: geen hunner schijnt het gezien te hebben. Waar het gedrukt is, schijnt ook niet uit te maken. Het uiterlijk wijst naar de Belgische, met name naar de Antwerpsche drukkerijen; maar België en Antwerpen waren in 1575 nog Spaansch. Het zou kunnen zijn, dat het werkelijk te Antwerpen maar in het geheim gedrukt is, doch eer het verspreid werd, uit vrees voor de regeering, die met de uitgaaf niet gediend kon zijn, grootendeels vernietigd. Anders schijnt de volslagen onbekendheid van het boekje niet te verklaren.

Een andere vraag, van grooter belang, kan ik gelukkig stelliger beantwoorden. Wie is de schrijver? Hij noemt zich noch op den titel noch ergens in het verhaal, en helpt ons vermoeden door geen enkele aanduiding, hoe gering ook, op den weg. Doch een der drie bekende exemplaren, dat van de Koninklijke Bibliotheek, komt ons te hulp. Het draagt op het titelblad de naamteekening van den eersten bezitter: „Jo. Metel", en verder de volgende aanteekening, om het gedrukte „Imprimé 1575" heen geschreven: „Par Guillaume de Maude, seigneur de Mansart, * reueu par le sieur de la Garde Parisien, ou bien qu'il ait fait un autre semblable disour (sic).

* Ledit de la Garde ne l'a reueu, selon que ledit Sr. de Mansart m'a affirmé".

Een noot, die grootendeels weggescheurd en volstrekt onverstaanbaar geworden is. Men zou kunnen gissen, dat zij zegt, dat La Garde bij het ontzet commandant is geweest.

Deze aanteekening verdient vertrouwen, omdat zij van Metel zelf afkomstig is, gelijk mij uit de vergelijking van het schrift met dat van twee eigenhandige brieven op de Bibliotheek onzer hoogeschool is gebleken; en omdat Metel in staat was te weten wat hij hier getuigt. Hij was geboortig uit Franche Comté, landgenoot derhalve van Granvelle, maar zoo weinig met dezen bevriend, dat hij juist om hem te ontgaan naar Keulen was uitgeweken; hij was en bleef katholiek, maar gematigd en jegens protestanten verdraagzaam; met verschillende edelen van het Compromis hield hij correspondentie. Een brief van Jean de Marnix, tijdens de beeldstormerij aan hem geschreven (en thans op de Bibliotheek der hoogeschool berustend) zou dit reeds kunnen

bewijzen. Er ligt dus niets onwaarschijnlijks in hetgeen de aanteekening onderstelt, dat Metel en Mansart elkander kenden. Ten overvloede is dit nog van elders te bewijzen. Madame Duplessis-Mornay verhaalt in haar *Mémoires*, dat haar echtgenoot den winter van 1571 op 1572 te Keulen doorbracht, en daar met meerdere Nederlandsche uitgewekenen, inzonderheid met de gebroeders Boisot bekend raakte: „aussy (zoo gaet zij voort) les sieurs de Rhumen, de Mansard, d'Ohain etc. Il cognut aussy ung docte homme, Bourguignon de la Comté, nommé Metellus". Het is niet noodig meer af te schrijven; het aangehaalde is reeds toereikend om te bewijzen, dat er tusschen Metel en Mansart een betrekking bestond, voldoende om te verklaren, dat de een zijn verhaal van het ontzet aan den ander toezond, van wiens belangstelling hij zich wederkeerig verzekerd mocht houden. Maar volgens de aanteekening hebben zij beiden nog later over het auteurschap van het boekje, en over het aandeel, dat La Garde er aan genomen had, gesproken. Ook daarvan kan de mogelijkheid worden aangetoond, want in het najaar van 1575 is Mansart met een zending van prins Willem naar Duitschland getrokken, en zal toen waarschijnlijk zijn weg over Keulen genomen hebben.

Dit alles past uitmuntend ineen en laat geen ruimte voor twijfel over. In het boekje zelf komt ook niets voor, wat ons tot andere gedachten zou kunnen brengen. Wij mogen dus gerust aannemen, dat Guillaume de Maulde, sieur de Mansart het *Discours du siége* heeft geschreven. Maar had Metel het ons niet gezegd, wij zouden het niet hebben geraden. Het was niet eens bekend, dat Mansart bij het ontzet tegenwoordig is geweest; van verschillende edellieden: Bouchart, Carnisse, Van der Aa, wisten wij het, van hem niet. Doch bevreemdend is het volstrekt niet. De edellieden, in wier gezelschap hem Duplessis-Mornay te Keulen aantrof, voegden zich meest alle in het volgend jaar bij prins Willem en vergezelden hem in den strijd tegen Alva. Dat hij toen niet achter is gebleven, is op zichzelf waarschijnlijk genoeg, al weten wij ook niet recht, hoe en waar hij zich heeft laten gebruiken, en het wordt nog waarschijnlijker, omdat zijn naam voorkomt op de lijst der Nederlandsche rebellen, aan wie koningin Elisabeth in den zomer van 1575, om de Spaansche regeering te believen, het verblijf in haar rijk ontzegde [1]). Van elders wisten wij, dat hij eens prins Willem bij nijpend geldgebrek

1) Le Petit, p. 305, vergeleken met Resol. Holl. 1475, blz. 492.

met een aanzienlijke som heeft geholpen, en bij Zijn Excellentie steeds in gunst is gebleven. Dat zoo iemand Louis de Boisot en zijn andere vrienden op den tocht tot ontzet van Leiden vergezelde, kan ons zeker niet verwonderen, en nu wij eens op den weg zijn geholpen, herkennen wij hem gemakkelijk te midden van die „quelques gentilhommes du pays bas", die op het admiraalschip medevoeren, van den Zegwaartschen weg tot in het Noordaasche meer, en deelnamen aan de schermutseling, die in het *Discours* uitvoerig beschreven wordt, uitvoeriger dan zij op zichzelf zou verdiend hebben.

Leiden heeft nooit geweten, of is anders al zeer spoedig vergeten, welke dubbele verplichting het aan den heer van Mansart als strijder en als schrijver had. Dertien jaren later was er anders gelegenheid geweest om er aan te gedenken. Toen, den 26sten October 1587, werd op de gerechtsplaats van dezelfde stad, die de vader had helpen ontzetten en wier ellende en verlossing hij beschreven had, de zoon, Nicolaas de Maulde, ter dood gebracht, als medeplichtig aan den aanslag, dien de Leicestersche factie had gesmeed. De zoon van prins Willem, de jonge Maurits, kwam toen, hoewel vruchteloos, voor den zoon van zijns vaders vriend tusschenbeide, en beriep zich ook ten gunste van den zoon op de verdiensten van den vader; maar, vreemd genoeg, welke rol deze bij het ontzet had gespeeld schijnt Maurits niet geweten, en niemand anders zich herinnerd te hebben. Een nieuw bewijs van hetgeen ik zoo even, omtrent de zeldzaamheid en de geringe verbreiding van het boekje, opmerkte.

Als wij het „Au lecteur" mogen gelooven, is het *Discours* buiten weten van den schrijver ter perse gelegd. Dat is ook niet onwaarschijnlijk, want zoo worden het best de vele drukfouten in plaatsnamen en eigennamen verklaard: Maerdinghe voor Vlaerdinghe (p. 8), Sande voor Gouda (p. 9), Werwech voor Voorwech (p. 11), Bultran voor Aultran (p. 24 en elders) en meer andere, die ik verbeterd heb, omdat het blijkbaar fouten van den zetter en niet van den schrijver waren. Daarentegen overal waar het scheen, dat de fout voor rekening van den auteur moest komen, heb ik ze laten staan: „Arche de Noël", b. v. (p. 16) en een tal van vreemde spellingen. Ook den oningevulden regel op p. 31 heb ik open gehouden. Opmerkelijk is het dat in het exemplaar van Metel, met zeer oude inkt, misschien door hem of door den auteur zelf, enkele dier fouten verbeterd zijn: o. a. die in den naam van Oultran, welke, in het voorbijgaan

gezegd, ook Fruytiers in dwaling had gebracht. Met dezelfde inkt is verder een geheele zinsnede geschrapt op p. 30 regel 5: „entre les quelz fut un nommé Fernande Loppes": waarschijnlijk had later de schrijver of de eigenaar van het boekje vernomen, dat dit bericht niet juist was.

Het *Discours* is iets later voltooid dan de *Beschryvinghe* van Fruytiers: beide zijn van elkander volkomen onafhankelijk, nergens een aanleiding om te vermoeden dat Mansart het Hollandsche boekje gekend heeft. Misschien was het nog niet eens uitgegeven, toen hij zijn verhaal voltooide, hetgeen omstreeks December van 1574 moet gesteld worden; want hij weet reeds, dat de Spanjaarden uit Holland naar het Sticht zijn weggetrokken, maar gewaagt noch van den vredehandel noch van de oprichting der hoogeschool.

Heeft ons Metel door zijn aanteekening omtrent het *Discours* en zijn auteur te recht geholpen, te zelfder tijd heeft hij ons nog op het spoor gebracht van een andere ontdekking. Hij zegt namelijk eerst, dat La Garde het *Discours* van Mansart nagezien, of anders zelf een soortgelijk verhaal van het ontzet geschreven had, en later, na Mansart gesproken te hebben, voegt hij er bij, dat de eerste onderstelling niet juist was: zoo blijft de tweede alleen over; en bij gevolg, indien Metel zich niet vergist, heeft insgelijks La Garde, de Fransche kolonel, die het krijgsvolk op de vloot commandeerde en zich bij het ontzet bijzonder verdienstelijk heeft gemaakt, een verhaal er van opgesteld. Meer dan die vingerwijzing behoeven wij niet, om het geschrift van La Garde, althans het belangrijkste gedeelte er uit, in de *Grande Chronique* van Le Petit terug te vinden.

Ik heb reeds eenige jaren geleden op dat merkwaardige stuk, dat de aandacht der geschiedschrijvers ontgaan was, opmerkzaam gemaakt [1]). Dat het van een ooggetuige, en wel van iemand, die zich bij La Garde had opgehouden, afkomstig moest zijn, was ontegenzeggelijk. Maar nu wij grond hebben om te vermoeden, dat de kolonel zelf het ontzet heeft beschreven, kunnen wij niet aarzelen zijn hand in dit verhaal te erkennen. Telkens komen er uitdrukkingen in voor, die alleen uit zijn mond natuurlijk klinken: „Le seigneur de la Garde, qui y estoit, avoit resolu" etc. (p. 6), „Le Sr. de la Garde demeura en grand' doute .... alleguant a quelques uns des siens" etc. (p. 14), „Le Sr. de la Garde avoit

1) Zie Bijlage II.

grand regret de n'avoir mené avec luy quelques harquebuziers" (p. 24), en meer diergelijke. De lof aan Boisot toegezwaaid: „des-lors l' Admiral monstra, comme il a tousiours fait, une grande et bonne affection de combattre", zou ook uit den mond van ieder ander aanmatigend wezen. Maar men leze het verhaal achtereen, in onzen bundel, en beslisse dan in hoe ver mijn vermoeden gegrond is. In elk geval zal niemand ontkennen, dat het fragment ten volle de plaats verdient, die wij het hebben ingeruimd. Wij hebben ons tot dit ééne fragment bepaald: denkelijk schuilen in de beschrijving van Le Petit hier en daar nog wel andere kleinere stukken van het opstel van La Garde, maar met zekerheid zijn zij van het overige niet te onderscheiden, en belangrijk zijn zij stellig niet; wij hebben ons daarom met dit eene tevreden gesteld. Aan den anderen kant staan in ons fragment een paar vreemde invoegsels, grootendeels uit Fruytiers getrokken. In het algemeen verlieze men niet uit het oog, dat wij La Garde uit de tweede hand bezitten, en dat Le Petit zich zeker verkortingen en veranderingen zal hebben veroorloofd in hetgeen hij ons meedeelt.

Een andere vraag, die de aanteekening van Metel bij ons doet oprijzen, is niet zoo gemakkelijk te beantwoorden. Heeft Mansart, die waarschijnlijk wist dat La Garde iets had opgesteld, dat opstel gekend, eer hij het zijne schreef? en bedoelt Metel dit, als hij zegt dat La Garde het *Discours* nagezien of een soortgelijk opgesteld had? Ik durf niet beslissen. Wel komen er in beide verhalen overeenkomstige meeningen en opmerkingen voor, die kunnen doen vermoeden, dat het eene niet zonder invloed op het andere is gebleven. Een enkel voorbeeld: het terugtrekken van de vloot van de landscheiding bij Zoetermeer, toen zij zich naar de Zegwaardsche verlaten ging wenden, geschiedde niet zonder gevaarlijke verwarring, maar gelukkig maakte de vijand geen gebruik van die gelegenheid: „bien est vray (zegt La Garde) que s'ils eussent fait semblant de venir à eux avec 50 harquebuziers, qu'ils leur eussent fait une escorne". Hetzelfde merkt Mansart op in bijna dezelfde woorden: „aultrement il y avoit grande apparence, que s'il fut venu seullement avec 50 harquebuziers charger sur la queue, l'on n'en fut échappé sans recepvoir honte et perte". Nog een paar soortgelijke voorbeelden zou ik kunnen aanhalen, maar de aandachtige lezer zal ze zelf wel opmerken, en mij komen zij toch niet afdoende voor. Hoogstens zou ik durven gissen, dat een van beide, na het voltooien van zijn eigen verhaal, dat van den ander heeft gelezen, en het

zijne daarnaar op enkele plaatsen gewijzigd of vermeerderd.

Er blijft mij thans nog alleen over, iets aangaande de kaart, die de oude verhalen vergezelt, te berichten. Het was moeilijk uit de vele, die bestaan, een keus te doen. Niet één scheen in onzen bundel volkomen op haar plaats. Naar andere, waarvan in de Resolutien der Staten van Holland melding wordt gemaakt, hebben wij te vergeefs gezocht. Den 6den December reeds, twee maanden na het ontzet, werden aan Laurens Talesius, glasschrijver te Delft, 12 £ van 40 gr. toegelegd „voor het maecken van seeckere kaerte, inhoudende het belegh ende ontsettinghe der stadt Leyden". Deze afbeelding, die ten dienste der Staten en niet voor het publiek bestemd schijnt geweest te zijn, is niet voorhanden. Evenmin kennen wij de kaart, waarvoor den 23sten December Cornelis Klaesz. van Aecken en Jan Potter, landmeters van Delft, octrooi verzochten, en tot wier uitgaaf zij zeggen „last te hebben van zijn Exc. ende de Staten". Of een van deze twee afbeeldingen voor ons doel geschikt zou zijn geweest, kunnen wij natuurlijk niet beoordeelen. Bij gebrek aan beter waren wij reeds besloten een nadruk te geven van de kaarten der drie waterschappen, omstreeks 1610 door Floris Balthasar met de meeste zorg geteekend, toen ik toevallig te weten kwam, dat in het gemeente-archief van Gouda een uitvoerige en blijkbaar nauwkeurige kaart van Zuid-Holland, op groote schaal en met kleuren afgezet, berustte, die volgens het opschrift in 1578 door Hans Liefrinck van Leiden geteekend was.

Ik geloof, dat wij in onze keus uit zooveel kaarten niet ongelukkig zijn geweest, en dat het werk van Liefrinck om meer dan een reden waarlijk de voorkeur verdiende. Niemand die het beleg en ontzet zoo vaak heeft afgebeeld als hij, niemand die beter dan hij, tengevolge van allerlei arbeid, in staat was ze af te beelden. Hij was burger of althans ingezetene van Leiden tijdens het beleg; zijn naam komt op de bekende lijst [1]) voor, als die van het hoofd van een gezin van zes personen. Terstond na het opbreken van het beleg kreeg hij van den magistraat in last „om de schansen op de Oude Weteringhe ende de Kaeghe, d'welcke by den vyant aldaer gemaeckt waren, te conterfeyten", en hij schijnt daarvoor reeds den 27sten October betaald te zijn. Op dien tijd hield hij zich tevens bezig met het teekenen en etsen van *Dat belegge van die stadt van Leyden*, dezelfde tee-

1) Gedrukt bij Van Vloten in de Nalezing.

kening waarvan een navolging in Van Vloten's werk voorkomt. Daar is echter het volgende niet onbelangrijke bijschrift weggelaten: „Gedaen ende voleynt tot Leyden ten huyse van Joannes Liefrinck Aō 1574 Novemb. 17. achter de Hogelantsche kerck op de middelwegh". Het komt mij voor dat van eenig belang is te weten, dat de teekening vervaardigd is, eer nog de schansen geslecht en de sporen van het ontzet uitgewischt waren. Naar dezelfde teekening is ook de plaat genomen, die in de tweede uitgaaf van Orlers tegenover blz. 447 is ingevoegd. De oorspronkelijke ets wordt o. a. aangetroffen in de collectie Bodel Nyenhuis, thans op de Academische Bibliotheek alhier.

Zoodoende was Liefrinck voor het teekenen van het ontzet een specialiteit geworden, en, toen in 1587 de regeering der stad bij Joost Janz. Lanckeert te Delft een groot en kostbaar tapijt bestelde, „inhoudende de geschiedenis van het ontzet dezer stede" (hetwelk thans nog op het Raadhuis bewaard wordt) bepaalde zij dan ook, dat die vervaardigd moest worden „op en volgens het patroon by Hans Liefrinck geteekend" [1]). Hadden wij die teekening kunnen vinden, wij zouden ze zeker boven elke andere verkozen hebben, maar zij zal wel niet meer bestaan; en het tapijtwerk, dat er op veel vergroote schaal naar genomen is, kon om verschillende redenen niet dienen.

Onderwijl was Liefrinck ook met het afbeelden der stad zelf bezig. Van zijn hand is de oudste platte grond, die in de bekende *Descrittione di tutti i Paesi bassi* van Guicciardini, in de tweede en volgende uitgaven voorkomt. Dit blijkt uit de resolutie van burgemeesters van 30 November 1574, waarbij de kosten „die Liefrinck zal doen aangaande 't maecken van de platte form der stadt door last van Silvius [den uitgever der *Descrittione*]" voor rekening der stad werden genomen. Zij werden hem vergoed in Augustus 1580 met 40 gulden.

Intusschen had hij ook de groote kaart van Zuid-Holland voltooid, waarmee wij thans inzonderheid te doen hebben. Hij heeft ze alleruitvoerigst beschreven op den titel, zoo uitvoerig dat het mij overbodig schijnt dien geheel over te drukken, en dat ik met weglating van verreweg het meeste, alleen het wezenlijke er van herhaal: „Descriptie Locael van 't meerendeel van Hollant ende bisonder van Delflant Schielant, Rijnlant, Kennemerlant ende meer convicine lant.... oock met pertinente designatie van de

1) Zie Jhr. Rammelman Elsevier, in Navorscher, 1857, blz. 66.

ordinaris ende oude gecostumeerde vaert van Hollandt, deur die steden plaetsen ende wateren van outs altoes geloopen hebbende, met expressie van de tol ofte wacht van de Grave van Hollandt, ter plaetse daer die van outs geweest ende gelegen heeft.... Aldus gedaen ende geproiecteert ten erstelicke verzoecke ende costen van Dordrecht, Haerlem ende der Goude, by Johan Liefrinck, schilder, woenachtig tot Leyden, ende is by hem bevonden nae voergaende inspectie ende resumptie van zeeckere oude ende nieuwe minute van caerte met die tegenwoordighe situatie van de voerschreven gesignieerde plaetse in als t'accordeeren. Actum, den 1 Octob. a° XVc LXXVIII".

Uit dezen titel en bepaaldelijk uit de vermelding der drie steden op wier last en kosten de kaart gemaakt was, vermoedde ik wel, met welke bedoeling zij besteld moest geworden zijn, maar ik wendde mij toch ten overvloede tot den archivaris van Haarlem, mr. Enschedé, met verzoek om in zijn uitmuntend geordend archief te willen nazien, of er ook een resolutie bestond, waarbij aan Liefrinck het teekenen der kaart werd opgedragen; ik hoopte, dat daarin dan wel eenige bijzonderheden zouden voorkomen, die mij bij mijn onderzoek van dienst konden zijn. Ongelukkig is in het archief van Haarlem geen resolutie van dien aard gevonden. Maar de archivaris opperde in zijn antwoord juist dezelfde gissing omtrent de bedoeling, die de drie steden met haar bestelling gehad konden hebben, als bij mij was opgerezen, welke daardoor in waarschijnlijkheid veel won. De steden Haarlem, Gouda en Dordrecht hadden namelijk ten opzichte der binnenvaart door Zuid-Holland een en hetzelfde belang, dat lijnrecht overstond tegen het belang van andere steden, inzonderheid van Rotterdam en Amsterdam. Nu was gedurende de troebelen en den binnenlandschen oorlog, tengevolge van het doorsteken van dijken en dammen, de oude met tollen bezwaarde waterweg veelal verlaten, tot schade der bevoorrechte steden, die, nu de tijden weer rustiger werden, zich bemoeiden om den vroegeren toestand te doen herleven en alle sluikvaart voor het vervolg te beletten. Met dit doel, om vast te stellen en duidelijk te vertoonen, welke de oude wettige vaart was, en welke vaarten, tegen het tolrecht in, gedurende den laatsten tijd geopend waren, hebben zij waarschijnlijk haar kaart aan Liefrinck besteld, en vandaar de vermelding dier „oude gecostumeerde vaert" op den titel. Het behoeft nauwlijks gezegd, dat een kaart, waarbij de wateringen uit den aard der zaak met bijzondere zorg behandeld zijn, voor ons doel, het

toelichten van het bezetten der wegen rondom de stad en het ontzet te water, bijzonder dienstig is. Evenmin dat zij ook om den persoon van hem, die ze heeft vervaardigd, en die tot Leiden en de gebeurtenissen van 1574 in zoo nauwe betrekking staat, boven andere de voorkeur verdiende.

(Inleiding bij de uitgave van De Oude Verhalen van het beleg en ontzet van Leiden.)

BIJLAGEN.

I.

Der Francoysen ende haerder nagebueren morghenwecker.

(1875.)

Toen ik in de inleiding tot *De oude verhalen van het beleg en ontzet van Leiden* [1]) over de geschriften van Jan Fruytiers en onder andere ook over den door hem vertaalden *Morghenwecker* sprak, moest ik getuigen, dat ik dit boek slechts van hooren zeggen kende. Sedert zijn mij echter door de voorkomende goedheid van twee Nederlandsche bibliophilen exemplaren van twee verschillende uitgaven ter inzage verstrekt, die mij aanleiding geven om op het onderwerp terug te komen.

De eerste uitgaaf is in twee gedeelten in 1574 en 1575 uitgekomen, hetgeen gevoegelijk kon geschieden omdat het oorspronkelijke werk uit twee samenspraken bestond. De titel van het 1ste stuk luidt aldus: *Der Francoysen ende haerder nagebueren Morghenwecker. Ende is een somme van alle hetgene dat den ghenoemden Lutheranen oft Hughenoten in Vranckryck wedervaren is, zedert den tydt Francisci de I. tot den veertiensten jare Caroli de 9. Vervatende voornamelick zyn gruwelicke ongehoorde moort, veel secreten van Coninghen ende Potentaten, midtsgaders seer treffelicke Articulen seer nut voor desen tegenwoordigen tyt. Eerstmael in Latynsche ende Francoysche tale tsamensprekinschewijse ghemaect door Euxebium Philadelphum. Overghesedt door Jan Fruytiers... Ghedruckt in de vermaerde coopstadt Dordrecht, MDLXXIIII.*

Uit het drukkersmerk: de leeuw van den geslachte Iuda, blijkt dat de bekende Jan Canin den druk heeft bezorgd. Het formaat

1) Hiervoor, blz. 152 vlg.

is kl. 8⁰. De bladzijden zijn niet genummerd, de vellen gaan van A tot en met M. De voorrede is met een * gemerkt, en denkelijk het laatst afgedrukt.

Het 2de stuk heeft korter titel: *De tweede Dialogus. Der Francoysen ende haerder nagebueren Morghenwecker. Gemaeckt door Eusebium Philadelphum. Overghesedt door Jan Fruytiers .... Ghedruckt .... MDLXXV.*

Ongetwijfeld heeft Fruytiers niet den Latijnschen maar den Franschen tekst vertaald: hij was gewoon uit die taal over te zetten, en zijn titel beantwoordt ook alleen aan de Fransche uitgaaf: *Le Reveille-matin des François et de leurs voisins. Composé par Eusèbe Philadelphe Cosmopolite en forme de dialogues. A Edimbourg 1574. in-8°.* Zoo althans wordt de titel opgegeven in het artikel Barnaud van *La France protestante* [1]).

Van de Latijnsche uitgaaf bezit de Bibliotheca Thysiana een exemplaar: *Dialogi ab Eusebio Philadelpho Cosmopolita in Gallorum et caeterarum nationum gratiam compositi, quorum primus ab ipso auctore recognitus et auctus: alter vero in lucem nunc primum editus fuit. Edimburgi e typographia Iacobi Iamaei. 1574.*

Waarschijnlijk gaan aan deze volledige uitgaven afzonderlijke vooraf, die slechts de eerste samenspraak bevatten. Zij zijn mij echter niet onder de oogen gekomen en ik heb ze ook niet vermeld gevonden. Het zou kunnen zijn dat Fruytiers naar een dier vroegere de vertaling van den eersten dialoog voltooid had, en eerst later uit de volledige uitgaaf den tweeden dialoog had leeren kennen.

Van meer belang is de vraag naar den auteur, die zich achter den pseudoniem van Eusebius Philadelphus verschuilt. Allerlei namen zijn genoemd: Hotman, Barnaud, meer andere. Lang heeft men Beza voor den schrijver gehouden. Tegenwoordig denkt men eerder aan Donellus, die tot ons land en de Leidsche hoogeschool in nauwe betrekking staat. Zie hier wat de *France Protestante* dienaangaande zegt: „D'après le témoignage le plus ancien, celui du célèbre Cujas dans sa *Praescriptio pro I. Montlucio adversus libellum Zach. Furnesteri* (pseudonyme de Hugues Doneau) on doit l'attribuer à ce savant jurisconsulte. On sait qu'a l'époque des massacres de la S. Barthélemi, Doneau qui professait ainsi que

1) Later deelde de heer W. F. de Jonge te Utrecht aan Fruin mede, dat hij een exemplaar der Fransche uitgave bezat. Bij den titel stond nog: «De l'imprimerie de Jaques James, avec permission». Bij de tweede dialoog staat achter den fictieven naam van den schrijver nog: «mis de nouveau en lumière. A Edinbourg ... 1574». (N. v. d. R.)

Cujas à l'université de Bourges, ne fut sauvé de la fureur des assassins que par le dévouement de quelques étudiants allemands, ses élèves. Il se réfugia en Suisse, d'où il passa en Allemagne et ne rentra plus dans sa patrie. Les circonstances de sa vie ne tendent pas, du moins, à contredire l'assertion de son illustre confrère".

Ik durf geen eigen oordeel vormen: het ontbreekt daartoe in onze bibliotheken aan de onmisbare boeken. Genoeg voor ons te weten, dat het door Fruytiers in onze taal overgebrachte geschrift afkomstig schijnt van een man van beteekenis, en in der tijd groote beweging heeft gewekt en nog altijd verdient gelezen te worden om de velerlei bijzonderheden, die het bevat betreffende den Bartholomeusnacht en de gebeurtenissen, die daarmee samenhangen, en inzonderheid om den geest des tijds die er zich vrijmoedig en krachtig in uitspreekt. Bij ons niet minder dan in Frankrijk heeft het opgang gemaakt. Meermalen is het herdrukt: in 1588 te Dordrecht, ter zelfder drukkerij, waar het het eerst ter perse gelegd was — ook deze uitgaaf heb ik gezien — vervolgens in 1598 [1]) en in 1608 (een exemplaar berust sedert kort in de boekerij der Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde). Bovendien wordt in den Catalogus Lelong [2]) nog van een uitgaaf van 1580 gesproken, waarvoor evenwel misschien 1588 gelezen zal moeten worden. Zooveel uitgaven gedurende een tijdsverloop van vier en dertig jaren getuigen van een wel gevestigde en duurzame belangstelling. Daarvan getuigt ook de navolging van Baudart, die in 1610 voor zijn volksverhaal van de bloedige vervolgingen der Spanjaarden in de Nederlanden geen gepaster titel wist te bedenken dan die van *Morghenwecker der vrye Nederlantsche Provintien* [3]) — een navolging, die weer op haar beurt anderen ten voorbeeld heeft gediend, en den naam eeuwen lang in de gedachtenis van het volk heeft bewaard.

Opmerkelijk zijn sommige der kantteekeningen, waarmee Fruytiers zijn vertaling verrijkt heeft: zij verplaatsen ons geheel in den tijd, waarin hij met zijn werk bezig was. Ik wil er enkele afschrijven.

Waar in den tekst gewaagd wordt van de verlegenheid der Papisten, nu zij op den standvastigen tegenstand der Hugenoten

1) Zie Catalogus Lelong, blz. 197 en La Rue, Geletterd Zeeland, blz. 58.

2) T. a. pl.

3) Zie P. A. Tiele's Bijlage achter het 1e deel der Bibliotheek van Nederlandsche Pamfletten.

stuiten, teekent Fruytiers aan: „Wat dunckt U, soude men van den Nederlantschen Commandeur ende tyrannen sulck niet moghen segghen, nu de Stadt van Leyden ende alle Hollantsche steden haer in t water setten ende alle het lant verderven om hen weder te staen, nu hy niet en weet waer hy sijn tyrannighe handen werc sal gheven. Anno 74".

Elders, bij gelegenheid der belegeringen van La Rochelle, Sancerre en Somiers: „Leser, merct doch scherpelic op Godts crachtige hant ende leert hier wt vast op hem betrouwen, voornamelic ghy, belegherde van Leyden 1574".

Zoo schreef de aanstaande auteur van de *Corte Beschryvinghe van de... wonderbaerlicke verlossinghe der Stadt Leyden*, terwijl het beleg nog voortduurde en het onder water zetten van Holland eerst was aangevangen. Het is ons vreemd te moede, als wij die opwekkende en bemoedigende en God betrouwende woorden als van zijn lippen opvangen. Wij voelen ons in den tijd verplaatst, wij vreezen en hopen mede; wij beseffen welk een kracht het geloovig vertrouwen verleent. Daarentegen treft ons de klacht over de libertijnen, die Fruytiers slaakt, en waarin wij een voorspelling zien van den tweestrijd, tijdens het Bestand, tusschen hen, die tegen Spanjaarden en Papisten aanvankelijk samenspanden: „Wilde Godt dat men noch in Hollandt niet vele alsoodanighe lieden en vonde, dewelcke soo sy vry van de Spangiaert ende ongemoeyt in hare goederen mochten blyven, de Religie oock seer licht souden achten. De Heere gheve hen beter kennisse". Dat geldt U, Heer landsavocaat en Heeren Staten van Holland! Als eens de Spanjaard buiten gevecht is gesteld, zal de beurt aan u komen. De Heere geve u betere kennisse; anders verdringen u nog eens degenen, die de betere kennis bezitten of wanen te bezitten. Zij houden nu reeds het oog op u.

Van geheel anderen aard en strekking zijn sommige kantteekeningen, waarin Fruytiers zich kennen doet als vertaler van een werk, dat hij zonder zijn naam had uitgegeven: „Siet van dese versamelinghe [van Hugenoten te Parijs, in de rue S. Jacques] breeder int tweede stuc der Fransoyser Historien, in het Latijn, Walsch, ende van my in Duytsch overgheset f°. 11".

Welk boek mag hier onder dien onbepaalden titel van *Fransche Historien* wel bedoeld zijn? Onze keus is tamelijk beperkt, omdat niet veel historiën van dien tijd in het Hollandsch zijn overgezet. Ik vermoedde aanstonds, dat de welbekende *Commentaires de de l'Estat de la Religion et Republicque soubs les Roys Henry &*

François seconds & Charles neufieme, *MDLXV*, die aan den president De la Place worden toegeschreven, bedoeld konden zijn. Ik vond daarin werkelijk [1]) breedvoerig van die gestoorde samenkomst in de rue S. Jacques gehandeld, en toen ik vervolgens ging nasporen of dat boek ook in Hollandsche vertaling bestond, vond ik het onmiskenbaar omschreven in Van der Wulp's *Bibliotheek van pamfletten* [2]). Het magazijn van Martinus Nijhoff bevatte er een exemplaar van, dat weldra in de Bibliotheca Thysiana overging, en nu werd mijn gissing tot zekerheid, want het verhaal der protestantsche samenkomst komt in die vertaling, overeenkomstig de aanhaling van Fruytiers, op f°. 11 voor. Het eenige wat voor als nog vreemd schijnt is, dat in die aanhaling van „'t tweede stuc der *Fransoyser Historien*" wordt gesproken. Wat dan onder het eerste stuk verstaan moet worden, is mij nog een raadsel; misschien had Fruytiers vroeger een ander soortgelijk boek vertaald en beschouwt hij dat als een eerste stuk van zijn *Fransche Geschiedenissen:* mij is zoo iets evenwel nog niet in handen gekomen. Minder bevreemdend is de vergissing van den vertaler, alsof er nevens den Franschen tekst, dien hij volgt, ook nog een Latijnsche had bestaan. De *Commentaires* zijn wel, zoover ik weet, slechts in het Fransch uitgegeven; maar dikwerf wordt voor een vertaling aangezien de vrije navolging, die De Serres naamloos er van gegeven heeft onder den titel: *Rerum in Gallia ob religionem gestarum libri tres*, *regibus Henrico II*, *Francisco II et Carolo IX*, *1570*, en die later herdrukt is als eerste stuk zijner *Commentarii de statu Religionis et Reipublicae in Regno Galliae* [3]). De titel der Hollandsche vertaling luidt aldus: *Warachtighe beschryvinghe van den Standt der Religien ende t'ghemeyne welvaren onder den Coninghen van Francriick Henrico de tweede*, *Francisco de tweede ende Carolo de neghende gheschiet. Wt den Franchoysche in Nederlantsche tale door eenen liefhebber der waerheyt overgheset*, *seer nut ende profiteliick door den teghenwoordighen tiit voor den Nederlanden* .... *Anno 1567*, *20 Octob.* (kl. octavo, 692 blz., buiten voorrede en naschrift).

Geen naam van den vertaler, geen toespeling zelf die op hem schijnt te doelen komt in het lijvige boekdeel voor. Maar nu ons vermoeden eens op Fruytiers gevestigd is, herkennen wij zijn

---

1) P. 5.
2) Onder N°. 177.
3) Over dit boek en zijn auteur zie: Marchand, Diction. hist. i. v.

hand duidelijk genoeg. De berijmde toespraak aan het slot: *Tot de drie Staten van Nederlant*, is geheel in zijn welbekenden trant. Hij spreekt ook reeds hier, in zijn *Tot den lezer*, zoo als later zoo vaak, over de voortzetting van zijn arbeid: „Hier hebt ghy, beminde leser, het eynde van desen seven boecken der Francoyser gheschiedenissen.... Soo verde nu deselfde meester in sine cronycke voortgevaren is, hope uwer L.... met hetselfde ooc bedienstich te wesen; ende ist dat ic sine stijl niet en can becomen, hope u. l. door Godes hulpe wt twee andere boecken [1]), daer den voornaemsten handel der Franchoysen voorder tot den jare 65 in wort verhaelt, ende alreede half voldaen zijn, op het alder cortste ende bequaemste na mynen cleynen verstande, oock voorts over te setten ende in eenen boecke alles te vervaten".

Nog eens, op de keerzij van het titelblad, getuigt hij van zijn voornemen om het bij dit werk niet te laten. Hij spreekt, in rijm, van het keeren der fortuin en van den lateren tegenspoed van aanvankelijk voorspoedige tyrannen, en teekent daarbij op den kant aan: „Vint ghy hier alsulcx niet, Het tweede stuck doorsiet". Of dat tweede stuk ooit het licht heeft gezien, durf ik niet zeggen, maar kennen doe ik het althans niet.

Blijkens den titel is de vertaling den 20sten October 1567 uitgegeven. De voorrede, met een * gemerkt, schijnt later gedrukt dan de tekst, die met vel A begint. Toch wist Fruytiers, toen hij ze schreef, blijkbaar nog niets van het gevangen nemen van Egmont en Hoorne, hetwelk den 9den September had plaats gehad, want hij zegt: dat de stelregel *non habenda fides* ook ten opzichte van groote heeren geldt, wordt in dit boek bewezen, „allen Nederl. heeren tot een spiegel, die oock vry wel mogen dencken dat des aenbrengers gheest.... in den Nederlanden niet gantsch doot en is". Had hij geweten hoe juist die voorzegging reeds bewaarheid was, hij zou er zeker niet van gezwegen hebben.

Denkelijk was hij reeds in ballingschap toen hij zijn overzetting ter perse gaf. Waar zij gedrukt is wordt niet vermeld, maar is wellicht af te leiden uit het vignet, tusschen de voorrede en den tekst, met het omschrift *Quisque suae naturae sequitur semina*. Het komt mij niet onwaarschijnlijk voor, dat wij den drukker te Emden moeten zoeken, dewijl Fruytiers zich omstreeks dezen tijd in Oost-Friesland heeft opgehouden.

---

1) Een van die twee boeken is denkelijk: Recueil des choses memor. etc. 1566 (zie Esprit de la ligue, vol. I, p. X; Marchand, t. II, p. 199). Het andere is misschien: Recueil des choses notables qui ont été faite à Bayonne, 1566 (Ib., p. XX).

Ik had in de inleiding tot *De oude verhalen* vermoed, dat onze auteur omstreeks het jaar 1574 in Holland teruggekeerd was. Dit wordt bevestigd door de opdracht van den *Morghenwecker* aan de Staten van Holland en Zeeland; want daarin roept hij de toegeeflijkheid der Heeren in, „verhopende dat ghy desen mynen arbeydt (van stadt tot stadt reysende) met der haest gedaan, niet voor ongoet dan ten besten sult nemen". In welke qualiteit of uit wat oorzaak hij zulk een zwervend leven leidde, is niet bekend, maar wij vonden hem te Leiderdorp tijdens daar de Spaansche voorhoede aanlandde [1]), hetgeen met zijn rondtrekken zeker in verband staat. — Eveneens wordt de aard van den historischen arbeid, die hem langen tijd heeft bezig gehouden, en waarvoor in 1599 de uitgever Vennecool van de Staten octrooi verzocht [2]), eenigermate verklaard in de voorrede van den *Morghenwecker*, waar de vertaler onder andere redenen, die hem tot het overzetten van de dialogen van Eusebius Philadelphus bewogen hadden, ook noemt: „omdat ick na mijn cleyne gaven in een sommarische cronycke arbeidende was, beginnende van Iulio Caesare tot desen tegenwoordigen tijt toe, ende nu juyst in desen jare der gruwelicker moort moeste arbeyden, daer dit boeck voornamelic van spreect".

Ziedaar hoofdzakelijk wat de *Morghenwecker* omtrent den auteur van de *Corte Beschryvinghe* leert. Geen zaken van belang. Alleen blijkt er uit dat hij een veelschrijver, inzonderheid een vertaler van Fransche historische geschriften was, en dat wij zeker ook meer andere naamloos uitgekomen pamfletten aan hem mogen toeschrijven.

(Bibliogr. Adversaria, dl. II, blz. 115 vlg.)

II.

Leidensia.

(1861.)

De hoogleeraar Jona Willem te Water gewaagt in zijn *Levensbijzonderheden van Pieter Adriaenz van de Werff*, in 1814 uitgegeven,

1) Zie de «Corte Beschryvinghe», blz. 6, regel 14, en mijn aanteekening op die plaats.
2) Zie mijn Inleiding, hiervoor blz. 155.

van een rijke verzameling van bescheiden betreffende de stad Leiden en bepaaldelijk het beleg der stad in 1574. Zij was bijeengebracht door Huyssen, Van Mieris en Van Alphen, en bevond zich toen ter tijd in het bezit van Van Noort. De beroemde Kluit had ze ten gebruike gehad, en er een en ander stuk uit medegedeeld in zijn *Historie der Hollandsche Staatsregering.* Ook Te Water heeft ze gebruikt en er het belangrijkste uit ontleend, wat hij over den Leidschen burgemeester meedeelt. Uit dit een en ander moest het publiek wel een hoogen dunk krijgen van de waarde dier geheele verzameling. Geen wonder dan ook dat de raad der stad Leiden, nu de verzameling onlangs te koop kwam, ze voor het belangrijk stadsarchief heeft aangekocht. Zoo is zij voor ieder belangstellende toegankelijk geworden, en wij mogen verwachten, dat de geschiedenis weldra verrijkt zal worden met hetgeen nog altijd ongebruikt in die verzameling verholen ligt.

Onder de stukken, die onze aandacht al aanstonds getrokken hebben, behoort in de eerste plaats de kopie van een oud handschrift, bevattende *Aanteekeningen gedurende het tweede beleg der stad in 1574 door een ingezetene gehouden.* Te Water had, in zijn boven aangehaald boek, meermalen van deze aanteekeningen gesproken en onze nieuwsgierigheid gaande gemaakt. Wij willen mededeelen wat een nauwkeurige lezing er van ons belangrijks heeft opgeleverd.

Wie is de auteur van deze aanteekeningen? Doorgaans kan men van zulke kroniekachtige dagboeken den schrijver zelfs niet gissen, en is alle onderzoek naar den persoon nutteloos. Maar hier wordt bepaaldelijk iemand genoemd. Te Water citeert doorgaans „de aanteekeningen van Carel van Dam, ritmeester der stad". En in onze kopie staat die naam, als die van den schrijver, ook werkelijk aan het hoofd der aanteekeningen. Daarop afgaande stelde ik mij voor, dat wij hier vooral berichten van krijgskundigen aard, van vrijbuiterstochten, van straatwachten en soortgelijke zouden aantreffen. Maar die verwachting werd teleurgesteld; van zulke onderwerpen vindt men hier niets bijzonders. Ik begon toen te twijfelen of het wel inderdaad de ritmeester was, aan wien wij dit dagboek hebben toe te schrijven. Ik ging onderzoeken, waarop de overlevering omtrent zijn auteurschap berustte. Ik vond, dat zij steunde op de volgende aanteekening: „Item, den IIII Junius anno 1574 is binnen Leyden mit advyse van den Borgemeesters ende Commissarissen van syne Excell. goed ghevonden, dat men binnen der stadt sekere ruyteren ende peerden verkiesen

soude, om by tyden wt der stadt den borgeren tot hulpe te kommen, ende wordt met gemeynen advyse gecosen tot Ritmeester.... dan, overmits de viant overal tot voor onder de stadt-muyren beschanst was, ende dat men 't velt noch de weghen niet ghebruycken en mochte, *hebbe my daerinne onschuldiget;* des niet te min wort nochtans des nachts met de peerden straet-wacht ghehouden".

Ik doe al aanstonds opmerken, dat de cursief gedrukte woorden *hebbe my* in onze kopie in de plaats gesteld zijn van hetgeen vroeger geschreven, maar weer uitgeschrapt was: *heeft hem.* Toch is het duidelijk dat op deze zinsnede de meening berust, dat de ritmeester der stads-ruiteren dezelfde is die deze aanteekeningen geschreven heeft. Hoe komt men er nu toe dezen ritmeester Carel van Dam te noemen? Men heeft dien naam gevonden in de *Historiën* van Bor [1]); ik schrijf ook die plaats hier af. „Den 4 Junii was binnen Leiden met advijs van de Borgemeesteren en Commissarissen van zijn Excell. goed gevonden, dat men eenige ruiteren en paerden aannemen zoude, om by tyde van nood de borgeren buiten der stad metten vyanden schermutserende te hulpe te komen, en werd tot Ritmeester gecoren eenen Carel van Dan, overmits de vyand over al tot onder des stads vesten beschanst was, en dat men 't velt nochte wegen niet gebruiken mochte, deden zy weinig vruchts; des nietemin werd nochtans eenigen tijd des nachts mette selve paarden straet-wacht gehouden".

Hier hebben wij blijkbaar dezelfde plaats, die wij uit ons handschrift aanhaalden. Wij leiden daaruit met alle recht af, dat Bor deze aanteekeningen middellijk of onmiddellijk voor zich gehad en gebruikt heeft: een gevolgtrekking, die ook door meer andere gelijkluidende plaatsen bevestigd wordt. Maar, waar het voor het oogenblik op aankomt, Bor heeft den naam, die onze kopiïst als onleesbaar in zijn handschrift heeft overgeslagen, meenen te ontcijferen, hij heeft gelezen Carel van Dan. De vraag blijft echter: heeft hij goed gelezen? Ik durf antwoorden: stellig niet. Zijn *Dan* is niets anders dan het bijwoord *dan*, hetgeen in onze copie vóór *overmits* staat, en onmogelijk in den zin gemist kan worden. Uit welke letters hij verder zijn *Carel van* gemaakt heeft, kunnen wij niet gissen, daar onze copiïst de ruimte, die zij besloegen, heeft opengelaten. Genoeg dat wij Carel van Dan,

1) Dl. I, blz. 507 (Bk. VII, fol. 24).

en den daaruit eigendunkelijk gemaakten Carel van Dam, weer naar het rijk der hersenschimmen, waar hij thuis behoort, terug kunnen zenden.

Wij zouden dus weer elders, in de rekeningen of registers der stad, naar den waren naam van den ritmeester-auteur moeten gaan zoeken, indien de vergelijking van Bor met ons handschrift ons geen aanleiding gaf om zelfs aan de eenheid van den schrijver en den ritmeester te twijfelen. Bor heeft voor de zinsnede „hebbe my daerinne ontschuldiget" iets anders gelezen, dat zich aanstonds, als veel beter in den zin passend, aanbeveelt. En dat onze copiïst door zijn, anders bijna nergens voorkomende rature getoond heeft, dat zijn handschrift op deze plaats moeilijk te ontcijferen was, merkten wij reeds vroeger op. Volgens Bor hebben de ruiters, overmits de wegen voor hen niet openstonden, weinig nuts gedaan, doch evenwel des nachts in de stad straatwacht gehouden. Die zin gaat geleidelijk voort. Maar volgens ons handschrift heeft, overmits de wegen voor de ruiters niet openstonden, de verkozen ritmeester bedankt, doch hebben de ruiters evenwel straatwacht gehouden. Wie ziet niet, dat hier iets hapert, dat de middelste zinsnede in het verband niet past? Ten overvloede komt nog Orlers, die, zooals wij later zullen zien, dezelfde aanteekeningen excerpeert, de lezing van Bor bevestigen. Volgens hem was de resolutie om ruiters in dienst te nemen wegens den toestand van de wegen rondom de stad van weinig nut geweest; van de verontschuldiging van den tot ritmeester verkozen persoon weet hij niets. Er blijft dus niet de minste grond over om onze aanteekeningen aan eenigen ritmeester, hoe genaamd, toe te schrijven.

Raadplegen wij de aanteekeningen onbevangen, dan bevinden wij dat haar schrijver een gezeten burger was; hij zegt, b. v., „den 10[den] Julius hebben zy tot mynent de tarwe doen uithaalen ende affmeten": die op 10 Juli nog een voorraad tarwe in huis had, was zeker een vrij gegoed man. Ook bewijzen zijn nauwkeurige berichten omtrent het voorgevallene in de algemeene raadsvergaderingen, waartoe buiten de gewone regeeringspersonen ook enkele van den rijkdom waren opgeroepen, dat hij óf zelf die vergaderingen heeft bijgewoond óf door een der aanwezigen van het daar verhandelde juiste kennis heeft gekregen. Van de gewone raadsvergaderingen schijnt hij echter niets bijzonders te weten. Daarom zou ik vermoeden, dat hij een aanzienlijk maar ambteloos burger geweest is.

Wat de waarde zijner aanteekeningen betreft, wij zagen reeds dat Bor en Orlers beiden ze gebruikt hebben; geen wonder dat wij er dus thans niet veel in aantreffen wat wij niet reeds wisten. Maar het is reeds op zich zelf belangrijk de bron te kennen, waaruit vooral Orlers veel geput heeft. Een nauwkeurige vergelijking heeft mij getoond, dat ongeveer al wat Orlers meer geeft dan zijn uittreksel uit Fruytiers en de brieven uit de verzameling van Van der Does, bijna woordelijk uit de aanteekeningen van onzen onbekende is overgenomen. Bor, die in zijne algemeen geschiedenis niet zoo uitvoerig mocht wezen als Orlers in zijn stadsbeschrijving, heeft van de aanteekeningen spaarzamer gebruik gemaakt. Waren zij beiden met oordeel te werk gegaan, er zou uit ons handschrift weinig nieuws voor ons te leeren over zijn. Doch juist hun gebrek aan oordeel maakt het voor ons van belang de oorspronkelijke stukken, waaruit zij hun verhalen hebben samengesteld, ter vergelijking en toetsing voor ons te hebben. Zoo kunnen wij eerst te weten komen met hoe weinig oplettendheid zij geëxcerpeerd, met hoe weinig zorg zij gecombineerd hebben. Hun methode bestaat eenvoudig hierin: wat zich niet goedschiks in het algemeen verband wil voegen, wordt weggelaten, of versneden tot het van pas is. Daarbij moet dikwerf het uitvoerige, het authentieke, voor het onnauwkeurige, het onjuiste wijken. De luim van het oogenblik, niet de uitkomst van een vergelijkend onderzoek beslist, wat opgenomen, wat verworpen zal worden. Zoo krijgt meermalen een blijkbaar onware voorstelling van Fruytiers de voorkeur boven het stellige en uitvoerige bericht van onzen onbekende, hoewel deze in de stad, en ooggetuige van hetgeen hij beschrijft, geweest is, en de ander slechts overlevert wat hem verhaald was.

Juist voor het gebeurde in de laatste dagen van het beleg, de gewichtigste van alle voorzeker, heeft Orlers, die hier zijn Fruytiers bij de hand had, van de berichten van onzen anonymus weinig gebruik gemaakt. En toch geven ons deze, vooral als wij ze met den brief van Douza, uitgegeven in de *Kronyk van het Utrechtsch historisch gezelschap*, en met diens ode aan Van Hout vergelijken, een veel juister, veel begrijpelijker voorstelling der beraadslagingen en gebeurtenissen van die bange dagen. Veelmeer dan het verhaal van Fruytiers verdient het dagboek van onzen onbekende aan de geschiedenis van de belegerde stad ten grondslag te worden gelegd, zoo als reeds voor de geschiedenis van het ontzet Fruytiers vervangen is door den eveneens anoniemen

schrijver van het *Discours du siege*, dat door Kist, op aanwijzing van zijn ambtgenoot Tydeman, weinige jaren geleden uit de vergetelheid, waarin het vervallen was, op nieuw aan het licht is gebracht. Het ligt in de richting van onzen tijd bij het historisch onderzoek vooral tot de eerste, onbewerkte bouwstof, die door de latere schrijvers verwerkt en niet zelden misvormd is, door te dringen. Op deze wijs is menig werk, dat jaren lang gezag had uitgeoefend, verdrongen door lang vergeten boekjes en brochures. Zoo zal het ook ten opzichte van de geschiedenis van het beleg en ontzet van Leiden gaan. Van Fruytiers blijft niets over dan eenige anecdoten, die hij in zijn verhaal heeft ingevoegd; wat de hoofdfeiten, den gang der gebeurtenissen betreft, wordt zijn overlevering door de berichten van ooggetuigen en door de echte bescheiden verdrongen. Van Orlers behouden wij niets anders dan de brieven, die Fruytiers slechts in uittreksel, maar hij in hun geheel heeft gegeven, en verder een enkele aanteekening van Van der Does, uit diens handschrift door hem overgeschreven. En wie weet of een gelukkig toeval ons dat handschrift en die brieven zelf nog niet eens terug doet vinden? Het is bekend dat prof. Visscher voor eenige jaren dus toevallig een paar belangrijke brieven van den heer van Noordwijk onder de papieren van A. Matthaeus ontdekt heeft. Buitendien, in de oude vergeten folianten staan ook nog bescheiden genoeg verholen, zoo goed alsof zij nooit waren gedrukt. Geen beschrijver van Leiden's ontzet, noch Kist, die opzettelijk over de bronnen van die geschiedenis gehandeld heeft, noch Van Vloten, die die geschiedenis breedvoerig heeft beschreven, schijnt zich herinnerd te hebben, dat in de *Grande Chronique* van Le Petit een hoogst belangrijk en uitvoerig verhaal van het ontzet gedrukt staat, een verhaal, dat misschien het zoo even genoemde *Discours* in nauwkeurigheid van voorstelling nog overtreft. Het is, zonder twijfel, kort na den afloop der gebeurtenissen, die het beschrijft, door een der handelende personen opgesteld, en door Le Petit verknipt, en in brokken tusschen zijn excerpt uit Fruytiers ingelascht: het in zijn oorspronkelijken vorm te herstellen, zal wel ondoenlijk zijn, maar de groote fragmenten er van kunnen toch ter aanvulling en verklaring van het *Discours* uitmuntend dienen. Zoo wordt daardoor, om iets te noemen, de meening van Van Vloten, dat La Garde zelf de schrijver van het *Discours* zou wezen, ten volle wederlegd: immers het blijkt dat een der tochten, waarbij La Garde zelf de leiding had, in het *Discours* minder juist wordt beschreven. Maar ik wil mij in geen bijzonderheden bege-

ven; het is mij genoeg de aandacht van het historisch publiek op die nog ongebruikte beschrijving gevestigd te hebben.

Er bestaat nog een verhaal van iemand, die het beleg heeft bijgewoond, al is het ook lang daarna te boek gesteld; ik bedoel het *Discours van den ouden Leidschen patroon*, door Roemer nog niet lang geleden, verkort en gemoderniseerd, opnieuw uitgegeven. Het was in der tijd onder de *Tractaten* van Passchier de Fijne opgenomen, en Roemer verzekert ons, dat Passchier het heeft voorgedragen, toen hij emeritus en twee en tachtig jaren oud was. Maar die bewering is door Kist en anderen volkomen wederlegd: Passchier was in 1630, toen het *Discours* in het licht kwam, niet 82 maar 42 jaar oud, en hij had dus het beleg niet bijgewoond, zooals met den Leidschen patroon, volgens zijn eigen getuigenis, het geval was. Maar Kist ging te ver met daaruit af te leiden, dat dus Passchier de Fijne de schrijver van het *Discours* niet zijn kon. Het laat zich denken, dat deze zich zulk een grijsaard slechts had gefingeerd, en hem tot verlevendiging van het verhaal sprekende had ingevoerd. Dit is de verklaring, die Van Vloten aan de hand heeft gedaan. Maar ik geloof niet, dat iemand, die het *Discours* aandachtig leest, met deze uitlegging volkomen vrede zal hebben. De grijsaard, die in het *Discours* tot zijn kinderen en kindskinderen spreekt van hetgeen hij zelf heeft gezien en geleden, is blijkbaar geen verdicht persoon. Veeleer gelooven wij, dat Passchier in zijn eigen stijl heeft weergegeven, wat hij wezenlijk uit den mond van zulk een „ouden patroon" had vernomen. Op die wijs wordt alle schijnbare tegenspraak tusschen vorm en inhoud opgeheven. En ik geloof, dat ik zelfs met eenige waarschijnlijkheid kan aanwijzen, wie de „oude Leidsche patroon" zal geweest zijn.

Ik kreeg onlangs een folio-vel, aan beide kanten bedrukt, in handen, dat ten opschrift draagt *Leydtsche Courante*, en geteekend is *Ghedruckt tot Leyden in October 1633*. Het is blijkbaar geen nummer van een geregeld verschijnend dag- of weekblad, maar een nieuwsmare, die slechts voor eens, bij deze bijzondere gelegenheid, wordt uitgegeven. Het handelt over de vervolging, die de Leidsche Remonstranten van de stadsregeering ondervinden, en bepaaldelijk over het storen der godsdienstige samenkomsten, op den 3[den] October, den herinneringsdag van Leiden's ontzet. Ik schrijf er eenige regels van af, die bij ons onderzoek te pas kunnen komen. „Een goet Heer, genaemt Hugo Gael, een man die neffens veel trouwe Rotterdammers, vrome Delfenaers en kloeckmoedige Leydenaers

uyt liefde zijn lijf en leven ghewaecht heeft, om de beneaude Haerlemsche Borgheren te ontsetten; die in 't Leydsche belegh menighmael als met een Leeuwen moedt op de stads wallen gestaen heeft, die met groot gedult den honger voor de vryheyt heeft verdragen, die met grooten lof de stadt Leyden als Borgemeester geregeert heeft, die van Prince Maurits H. M. van syne goede diensten, aen dese stadt bethoont, bedanckt is, ende die nu tot den ouderdom van 83 jaren gekomen is, desen goeden Heere (zeg ick) gedenckende dat hy op den 3en October verjaert, ende wat weldaet God Almachtich op den 3en October 1574 aan dese stadt ghedaen heeft, heeft een predicatie in sijn huys laten doen, om Godt te dancken van die weldaet, die hy so aen sijn persoon als aen de gantsche Borgherye deser stadt ghedaen heeft; dit en hebben de Leytsche gerechten niet willen verdragen, maer hebben *dien ouden patroon* op 't Raethuys ontboden; die goede Heere, wel wetende dat men (oock selfs den strenghe) Regenten, in dingen die tegen God niet en stryden, moet gehoorzamen, ende door syne hoge ouderdom hem niet wel machtigh en vant om die hooge trappen op te klimmen, sendt sijn soon in sijn plaetse; maer de Regenten van Leyden wilden dat den ouden heer selfs voor haer zal komen, waerdoor hy, die anno 1574 door den honger verswackt sijnde met groote moeyte op de Stads wallen tegens den vyant geklommen was, nu oock gedrongen was (door hoogen ouderdom verswackt sijnde) de hooghe trappen vant Stadhuys op te klimmen; boven kommende men beschuldicht hem, waervan? dat hy eenige complotterye in sijn huys hadde gehouden? dat men daer in een cirkel int ronde hadde gheteyckent? [1]) och neen, hoe seer dat dien goeden Heer sulcke complotterije mishaecht, dat weten sy wel, maer het was dat hy teghens het Placcaet in sijn huys op den 3 October hadde laten predicken, en dat hy daerom so een zware gelt boete verbeurt hadde; hoe zy nu met *dien ouden patroon* handelen sullen, moet ons den tijt leeren".

Het zal wel niet noodig zijn in het breede te betoogen, hoe juist de hier vermelde oude patroon, Hugo Gael, beantwoordt aan de voorstelling in het *Discours*, waarvan wij spreken. Alleen bestaat er verschil in den leeftijd, echter van slechts twee jaren, en een vergissing hieromtrent, of in de *Courant* of in het tractaat, zou licht te verklaren wezen. Hugo Gael, waarschijnlijk Hugo

1) De opheldering van die uitdrukking vindt men bij Uytenbogaert, Kerkel. Gesch., blz. 906; vgl. Passchier de Fijne, Tractaten, dl. II, blz. 248.

Claesz. Gael, een der XL tijdens het beleg en een der burgemeesters na het ontzet, had zeker bijzondere reden om jaarlijks den 3[en] October in zijn familiekring te vieren, zooals de Leidsche patroon zegt gewoon te zijn: hij was jarig op dien dag. De oude Leidsche patroon stelt zich voor, dat een der zijnen nog in de regeering der stad komen kan: dat Hugo Gael, die van een regentenfamilie was, zich zoo iets licht kon denken, is duidelijk. Overigens toont de druk- en schrijfwijs, die in de aangehaalde passage voorkomt, dat de schrijver der *Courant* een geestverwant van Passchier de Fijne was; verbood het ons de stijl niet, die hier en daar wat ongekuischt is, wij zouden haast vermoeden, dat hij niemand anders is dan Passchier zelf. Hoe dit zij, ik geloof bewezen te hebben, wat ik wilde bewijzen, dat ook de Oude Leidsche Patroon een ooggetuige van het beleg van Leiden is, en als zoodanig met opmerkzaamheid gehoord dient te worden.

(Algemeene Konst- en Letterbode, 1861, bls. 218 vlg.).

GUICCIARDINI'S BESCHRIJVING DER NEDERLANDEN [1]).

(1878.)

Onder de bronnen, die een vroegeren toestand van ons land beschrijven, komt aan de Italiaansche beschrijving der Nederlandsche gewesten van Lodovico Guicciardini een eereplaats toe, wegens haar volledigheid en nauwkeurigheid. Wie de Zeventien provinciën wil kennen, gelijk zij bij het uitbreken van den opstand tegen Spanje waren en gelijk zij in den loop der troebelen zijn geworden, kan nergens beter en overvloediger inlichting vinden dan in het genoemde werk. Het heeft een menigte uitgaven beleefd, die doorgaans niet met onderscheid maar zooals het toeval wil gebruikt worden, omdat haar onderling verschil niet genoeg wordt gekend [2]). De loop mijner studiën heeft mij dezer dagen geleid tot een onderzoek naar de geschiedenis van dit werk, waarvan ik de resultaten ten behoeve van anderen kort wil samenvatten.

Vooraf iets over den auteur [3]): veel is niet van hem bekend. Dat hij in 1523 te Florence uit een edel geslacht is geboren, dat hij van den beroemden geschiedschrijver Francesco een broerszoon was en dat hij 22 Maart 1589 te Antwerpen overleden is, bericht ons zijn grafzerk in de kathedraal der laatstgenoemde

---

1) Onder de papieren in Fruin's dossier over Guicciardini vonden wij het hier volgende fragment, welks inhoud grootendeels overeenkomt met wat als «noten van prof. Fruin» door Boele van Hensbroek in zijn bibliographische studie over Guicciardini (Bijdr. en Med. Hist. Gen., dl. I, blz. 202/3, 210/11) is afgedrukt. Wij voegden daaraan toe, wat in die noten verder op blz. 225/6, 235/6, 242 en 244 is medegedeeld. Het dossier bevat nog een aantal belangrijke losse aanteekeningen over hetzelfde onderwerp (N. v. d. R.)

2) Aan de behoefte is in dezen tegemoet gekomen door bovengenoemde studie van P. A. M. Boele van Hensbroek (N. v. d. R.)

3) Vgl. over Guicciardini in het algemeen: E. van Even, Ludovico Guicciardini (Annales de l'Acad. d'Archéol. de Belgique, vol. XXXIII, p. 249 suiv.).

stad. Bovendien is het bekend dat hij in den dienst van Alexander en Cosimo II de Medicis is opgegroeid, maar om redenen, die ons onbekend zijn, Florence voor goed verlaten heeft. Sedert, van het jaar 1565 af, zoo niet vroeger, heeft hij zich in Nederland en bij voorkeur te Antwerpen opgehouden tot aan zijn dood toe.

Van zijn verblijf in Nederland is slechts één bijzonderheid te boek gesteld [1]). Onder het schrikbewind van Alva is hij in den kerker geworpen, doch na korten tijd weer ontslagen. Ziehier de woorden waarin ons dit Thuanus bericht, bij gelegenheid dat hij op het jaar 1589 van zijn overlijden gewag maakt [2]): „Is pro salutari consilio, quod et scripto complexus fuerat de abolenda quadragesima, gratiam olim ab Albano retulerat in carcerem ignominiosum ob id conjectus. Quod Albanus postea excusavit, cum diceret non tam ob consilium optimo viro succensere, quam quod illud, jussu suo (nam fatebatur) cum scriptis mandasset, non per ipsum scriptorem sed per alias manus in suas, praepostere perfidi hominis gratiam suam occupantis diligenter, illud pervenisset".

De zin dier laatste woorden zal moeten zijn, dat Alva vooral daarover vertoornd was, omdat de schrijver hem het advies niet zelf overhandigde, maar door tusschenkomst van een derde bezorgde. Die omstandigheid is voor ons van ondergeschikt belang. De hoofdzaak is, dat Guicciardini aan Alva zou hebben geadviseerd „de abolenda quadragesima", tot het afschaffen der groote vasten, en dit advies zelfs op bevel van Alva in schrift zou hebben gesteld. Mij dunkt, de ongerijmdheid van dit verhaal moet ieder in het oog springen. Toch spreekt Bayle [3]) er van als van een eenvoudige zaak: „Le duc d'Albe le fit mettre en prison (zegt hij) pour avoir écrit un livre sur les motifs qui devroient porter à abolir le carême". Nog erger maakt het Marchand [4]). Hij had bij Fontanini (of bij een van diens navolgers, Haym, Geremia) gevonden, dat Guicciardini in de gevangenis was gezet „pour avoir parlé des impôts", en zonder nadenken, zonder zich door hun aanwijzing op den goeden weg te laten brengen, leest hij hun de les en zegt: „Ce ne fut point pour avoir parlé des impôts, mais par un contretemps bien fâcheux

1) Vgl. Bijdr. en Meded. Hist. Gen. dl. I, blz. 202, noot 2.
2) Thuanus, Hist. sui temporis, lib. XVI, in fine.
3) Dictionnaire historique, vol. II, p. 636.
4) Dictionnaire historique, vol. I, p. 295.

pour cet auteur et nettement exposé par Mr. Bayle, que le duc d'Albe le fit enfermer". Toch is een advies van Guicciardini over een belasting aan Alva niet zoo ongerijmd als een advies over het afschaffen van de vasten. Zoo ooit is hier in den tekst van Thuanus een emendatie noodig en zeker: lees in plaats van „de abolenda XL[a]" „de abolenda X[a]", over het afschaffen, beter gezegd het niet invoeren van den 10[den] penning. Ik durf niet beslissen of de fout aan een afschrijver moet geweten worden of aan den auteur zelf, die zich dan door een valsche lezing in het geschrift, dat hij volgt, zou hebben laten misleiden. Aan de juistheid mijner emendatie valt niet te twijfelen. Ik heb er ten overvloede nog een afdoend bewijs voor.

De bekende Languet schrijft in zijn brief van 27 Mei 1569 aan August van Saksen: „.... Hoc certum est Ludovicum Guicciardinum Florentinum, cuius extant quaedam scripta, iussu Albani fuisse nuper coniectum in vincula, cum nomine mercatorum exhibuisset ei scriptum, in quo continebatur, plane periturum Antwerpiense emporium, si decima mercium, quae evehuntur, exigeretur a mercatoribus, adscriptis eius rei causis". Zoo waren dus de Italiaansche schrijvers, die Marchand te recht wijst, in hun recht. Nu wordt eerst het geheele verhaal van Thuanus ons duidelijk. Guicciardini heeft misdaan door tegen de gehate belasting van den 10[den] penning, niet door tegen de vasten te schrijven. En Alva verklaarde niet zoozeer den raad zelf als wel de wijs, waarop hem die geworden was, kwalijk genomen te hebben. Het hinderde hem zeker het meest, dat de auteur het verzoekschrift niet aan hem rechtstreeks overgeleverd, maar in meerdere of mindere mate ruchtbaar gemaakt had, waardoor de tegenstand tegen de nieuwe belasting te meer gestijfd moest worden. Opmerking verdient ook wat Languet zegt, dat Guicciardini „nomine mercatorum", in naam der kooplieden, gesproken had, denkelijk der Italiaansche kooplieden, die te Antwerpen talrijk en in groot aanzien waren [1]).

Deze ééne bijzonderheid uit het leven van onzen auteur geeft ons een voorstelling van zijn dagelijksch bedrijf, van zijn positie in de Nederlandsche samenleving. Hij verkeerde onder zijn landgenooten te Antwerpen, hij diende hen met zijn pen; uit eigen

---

1) Over de gevangenschap en bevrijding van Guicciardini zijn nog twee brieven uitgegeven in het Archief van het Zeeuwsch Genootschap, dl. III, blz. 42, waarop Frederiks in Nederl. Spectator 1878, blz. 186, opmerkzaam maakte.

aandrift en uit belangstelling in hetgeen zijn vrienden betrof, bestudeerde hij den aard van den handel en de nijverheid en de maatschappelijke toestanden, waaraan het welvaren in de Nederlanden verbonden was. Zoo kwam hij er als van zelf toe om hetgeen hij tot eigen naricht onderzocht had, in zijn *Descrittione* ten algemeenen nutte uit te geven.

Het voorbeeld van zijn bewonderden oom deed hem bij den aanvang van zijn loopbaan als geschiedschrijver optreden. In 1565 [1]) verschenen te Antwerpen bij Silvius zijne *Commentarii delle cose più memorabili seguite in Europa, specialmente in questi Paesi Bassi, del 1529 in sino 1560.* Het boek maakte tamelijken opgang; het werd in drie talen tegelijk uitgegeven, in het Italiaansch, Duitsch en Latijn, en het is later meermalen herdrukt, zelfs nog in 1582. Met dat al was het een mislukte proeve, die toonde dat de neef den oom niet evenaren zou, en zich niet boven het alledaagsche zou verheffen. De auteur schijnt dit begrepen te hebben, althans hij heeft geen tweede poging gewaagd en zich voortaan bepaald tot een lichter soort van literatuur, waarvoor zijn krachten beter berekend waren. In 1567 verscheen de beschrijving der Nederlanden, waarmee wij ons thans gaan bezighouden.

De eerste uitgaaf is de Italiaansche in folio, met dezen titel: *Descrittione di M. Lodovico Guicciardini Patritio Fiorentino, de tutti i Paesi Bassi, altrimente detti Germania Inferiore. Con più carte di Geographia del paese et col ritretto naturale di più terre principali. Al Gran' Re Cattolico Filippo d'Austria. In Anversa MDLXVII. Apresso Guglielmo Silvio, Stampatore Regio. Con privilegio.* Het werk [2]) is de vrucht van langdurig onderzoek en van raadpleging met verscheiden inlandsche geleerden. Vooral over Antwerpen en in het algemeen over Brabant handelt hij uitvoerig en nauwkeurig; maar van de meer afgelegen provinciën van het Noorden, waarover hij natuurlijk korter en oppervlakkiger heenloopt, zijn zijn beschrijvingen belangrijk, dewijl er niets beters bestaat. Pontus Heuterus verwijt hem, dat hij het boek van Calvete d'Estrella over de inhuldigingreis van Philips in 1549 *El felicissimo viaje* geplunderd heeft zonder het te noemen,

1) In den catalogus Meerman (dl. III, blz. 162) komt een editie voor «Venezia 1560», maar ik denk, dat hier een drukfout schuilt en 1565 of 1566 te lezen zal zijn (vgl. Boele, l.l. blz. 207).

2) Vgl. Boele, l.l. blz. 210, noot 1.

„suppresso auctoris nomine"; maar die beschuldiging is onbillijk. Van plagiaat is Guicciardini volkomen vrij; en, hoewel het geschrift van Calvete voor zijn tijd en als eerste proeve van Nederlandsche plaatsbeschrijving hoogst verdienstelijk is en nog altijd verdient geraadpleegd te worden, was toch reeds Guicciardini zoo veel beter en vooral vollediger ingelicht, dat hij van zijn voorganger niet veel leeren kon. Dat hij zich niet op hem beroept, ook waar hij ongeveer hetzelfde bericht, zal dus wel daaruit verklaard moeten worden, dat hij zijn kennis niet bij den Spaanschen schrijver, maar bij de Nederlanders, die hij raadpleegde en om inlichting verzocht, bekomen had.

De beschrijving is vooral daarom zoo bijzonder belangrijk, omdat zij toestanden afschildert, die kort daarop zoo aanmerkelijk veranderd zijn, dat zij uit beschrijvingen van vroeger dagteekening moeilijk te herkennen zijn. Guicciardini had zijn bouwstof juist verzameld en verwerkt, toen de beeldenstorm losbrak, vóór de komst van Alva en derhalve vóór het begin der troebelen. Om te weten hoe de Nederlanden gesteld waren, eer de opstand ze uiteenscheurde en het wapengeweld vooral het Zuiden verdierf, moeten wij nog steeds in de eerste plaats bij Guicciardini om naricht gaan.

De opdracht aan de regeering van Antwerpen dagteekent van October 1566, het octrooi van ongeveer één jaar te voren. Tien jaren na de uitgaaf had de Spaansche Furie Antwerpen geplunderd en verwoest, en stond het geheele Nederland, tijdelijk door de Pacificatie van Gent vereenigd, aan het begin van den burgeroorlog, die geheel veranderde toestanden heeft voortgebracht. Guicciardini heeft dus het juiste oogenblik voor zijn beschrijving gekozen.

De Fransche vertaling, die in hetzelfde jaar of vroeg in het volgende bij denzelfden uitgever verscheen [1]), heeft niets eigenaardigs: zij houdt zich trouw aan den oorspronkelijken tekst; wie haar heeft gemaakt, is onbekend [2]). Het eenige, wat mij voorkomt bijzondere vermelding te verdienen, is de Fransche opdrachtsbrief van den auteur aan de landvoogdes, waarin zijn verhouding tot de politieke partijen duidelijk uitkomt. Ik deel hem hier in zijn geheel mee.

„A Madame Marguerite d'Austrice, Duchesse de Parme et de

1) Vgl. Boele, blz. 212.
2) Misschien is zij door den schrijver zelf bezorgd (vgl. Boele, blz. 214).

Plaisance, Regente pour sa Ma[té] du Pais-Bas et de la Franche Conté de Bourgoigne.

A. V. A. Madame se doibt non seulement ceste poure traduction de ma Description de ces Pais-bas en François, comme à Régente d'yceulx, mais se doibt vrayement la couronne de vertu et de louange, puisque ia par l'espace de huict ans continuels elle ha regi et gouverné le dict pais pour le Roy son frere, en telle paix et prosperité que tout consideré à peine se trouvoit la pareille en autre part; mais que plus est, estant esmeu et suscité par meschantes humeurs et influence humaine ou plus tost par diabolique instigation et fatale malediction, une pestilentiale infirmité de diverses heresies quasi par toutes les regions de la Province, avec si horrible alteration et perturbation des manans qu'il en pourroit advenir la totale ruine et destruction du pais, V. A. avec merveilleux prudence, sagesse, patience et diligence veillant iour et nuit (comme cest notoire à tout chascun) y ha par très bon et meur conseil pourveu, et donné un tel ordre et regiment de politie et d'armes, que tous les bons prenans courage et les mauvais le perdant entièrement, est succédé incontinent, et quasi miraculeusement une tranquilleté, une recoignoissance et repentance aux delinquans de leurs faultes et pechez, que ie tiens pour asseuré, que si le demourant se corrigera et radressera par V. A. moderéement avec la clemence et mansuetude accoustumée de la serenissime maison d'Austrice, specialement de nostre Roy, comme l'on attend, les gens ayant recognu leur erreur et abusion, seront prins et liez tellement par tant de humanité et cordiale benignité, que en rendant graces a Dieu, premièrement de leur avoir rendu la vraye Lumiere pour se bien conduire, le remercieront après de leur avoir donné un Prince si clement et une telle Gouvernante, avec deliberation ferme et constante de vivre et mourir au vray service de Dieu et a la grace de leur Roy a perpetuel honneur et louange de S. M[té] et de Madame la Regente. V. A. par sa bonté et grace prendra de bonne part cest petit present et discours, en usant comme bon luy semblera; et moy en faisant yci fin, luy baiseray reveréement la tres-noble main, priant le Createur, Madame, de donner contentement et ioye a V. A. D'Anvers le 16 iour d'Aoust 1567.

De V. A. S[me]

Tres humble serviteur a iamais,
Lodovico Guicciardini".

Die zoo schrijft, behoort natuurlijk tot de middenpartij; hij heeft een afkeer van de uitspattingen van het volk, maar evenzeer van het schrikbewind, dat daarin de reden van zijn bestaan zoekt. Hij meent, dat nu de opstandelingen geslagen en gestraft en de orde overal hersteld is, de „clemence et mansuetude accoustumée de la serenissime maison d'Austrice" aan de beurt zou zijn. En zoo durfde hij spreken den 16den Augustus, terwijl Alva reeds binnen de grenzen en al voor de poorten van Brussel was en de verontwaardigde landvoogdes van haar broeder gedurig dringender haar ontslag vroeg. De Florentijnsche edelman toonde zich dus geen aanbidder van de opgaande zon. Geen wonder, dat Alva in hem een tegenstander zag en hem, gelijk wij gezien hebben, zoodra hij er aanleiding toe gaf, in den kerker wierp.

In geen andere talen heeft Silvius, zoover wij weten, deze eerste redactie uitgegeven; beide de Italiaansche en de Fransche toch zijn opgehelderd door kaarten, platte gronden en afbeeldingen van gebouwen, waarover de Brusselsche archivaris Pinchart in den *Messager des sciences historiques* van 1855 een zeer lezenswaardig opstel geschreven heeft, waarheen ik den lezer verwijs [1]). De meeste platen zijn vrij grove houtsneden; een met zorg bewerkte kopergravure stelt de kaart van Nederland voor; zij is vooral de aandacht waardig om den graveur, die zijn naam heeft geteekend: „C. D. Hooghe" [2]), dezelfde Cornelis de Hooge, die later voor een bastaard van keizer Karel wilde doorgaan en het afvallige Noord-Nederland onder 's konings gehoorzaamheid terugbrengen, maar den 29 Maart 1583 zijn mislukt opzet op het schavot met den dood boette [3]). Omstreeks dezen tijd hield hij zich bezig, voor rekening der regeering, met het graveeren van de plannen van Nederlandsche vestingen, die hij in samenwerking met zekeren Francesco de Marchi zou uitgeven; maar van de uitgaaf is niet gekomen [4]).

. . . .

De tweede vermeerderde uitgaaf (1581 [5])), was zeker reeds

1) P. 165 suiv.

2) Zie Bijdr. en Med. Hist. Gen., blz. 211, noot 1.

3) Bor, dl. II, blz. 363 (Bk. XVIII, fol. 6) en verg. dl. I, blz. 529 (Bk. VII, fol. 40). De „Copie van de Belydenisse ende sententie capitael van Cornelis de Hoogh", gedrukt in 1608, is op de Bibl. Thys., N°. 484; vgl. Arend, dl. III, aant. 56. Als hij werkelijk uit Den Haag geboortig was uit een Haagsche moeder, moet hij c. 1540, toen Karel V daar vertoefd heeft, verwekt zijn.

4) Vgl. Pinchart, l.l. — Antoine Olivier, van wien een gedicht voor de Descrittione, is waarschijnlijk de schilder, die bij de verrassing van Mons in 1572 een rol speelde.

5) Vgl. Boele, l.l., blz. 220 vlg. en blz. 225/6, noot 2. — De drie Italiaansche uit-

eenige jaren vroeger door Willem Silvius, den uitgever der eerste editie, voorgenomen en voorbereid. Naar het schijnt, had hij zich tot eenige stadsregeeringen gewend met verzoek om subsidie in de kosten van het teekenen en graveeren der platte gronden. In het Stadsboek van Utrecht van 1579—1580 vindt men, dat hem van wege de stad toegevoegd is [1]) „tot hulp ende onderstand van sijn costen, gehadt ende noch te doen, om in druck uyt te geven de beschrijvinghe der ganser Nederlanden ende voor de conterfeytselen der steden ende sonderlinge mede van deser stadt, 30 £". Denkelijk zal hij gelijk verzoek ook wel aan andere steden hebben gericht, hoewel mij daarvan geen bewijzen zijn voorgekomen. Voor hij met drukken begon, stierf hij, in Augustus of September 1580. Nu nam Chr. Plantijn de taak over. Hij herhaalde het verzoek, door zijn voorganger aan de steden gedaan, en kreeg insgelijks van sommige subsidie, met name van Utrecht 30 £, blijkens de post in de stadsrekening van 1580—81 [2]). Andere steden belastten zichzelf met het vervaardigen en in plaat brengen van haar plattegrond. Dat zegt Plantijn zelf op de laatste bladzijde der Fransche uitgaaf [3]): „Ainsi s'est il ensuivi que nous avons recouvert et faict tailler toutes les cartes desdictes Provinces et de plusieurs villes d'icelles au mieux qu'il nous a esté possible *selon les patrons, qu'il a pleu à quelques ungs des Magistrats d'aucunes d'icelles villes nous envoyer liberalement etc.*" En dat hij dit met waarheid zegt, kan blijken uit de stadsrekening van Leiden, waarin op 22 Augustus 1580 geboekt staat: „Aan Jan Liefrinx 40 gl., van 40 gr. 't stuck, voor het teekenen van de stad op platte forme ende op 't perspectief, om

---

gaven hebben ieder haar bijzondere waarde, want de auteur heeft ze gewijzigd en vermeerderd naar de veranderde toestanden. De eerste Fransche vertaling is misschien van den schrijver zelven, de tweede is van Belleforest en in alle latere Fransche uitgaven herdrukt. De twee Hoogduitsche vertalingen zijn buiten weten van den schrijver naar zijn eerste uitgave vertaald. — Het fraaie exemplaar, dat de Bibl. Thys. van de Fransche uitgave van 1582 bezit, was blijkens een aanteekening in het bezit van Christoffel Roels, den raadpensionaris van Zeeland (vgl. Archives, t. V, planche III, N°. 4, en p. 414/5, cf. p. 409, 417). Die aanteekening luidt: „Redditus a Joanne Theron pro alio exemplari quod a me mutuo accepit in Pacificatione Gandavensi. Chro. Roels".

1) In de eerste uitgave van Silvius staat geen kaart van Utrecht, wel in de 2de van Plantijn.

2) Zie Tijdschrift van Van der Monde, dl. VIII, blz. 382.

3) Zie Bijlage C bij Boele, l.l., blz. 275. Een belooning aan Guicciardini door de stad Antwerpen in 1581 wordt vermeld in de afzonderlijke uitgave der beschrijving van Antwerpen, blz. XI.

naer Antwerpen gesonden te worden aen Christoffel Plantijn, eertijdts drucker, ende gestellt te worden in het boeck van Guiardijn, volgens belofte van de stadtswegen aen Plantijn gedaen". Uit dien hoofde bezitten de plattegronden, die in de tweede uitgaaf voorkomen, voor ons zoo hooge waarde; zij zijn middellijk of onmiddellijk door de steden zelf bezorgd en volkomen te vertrouwen. Bij het ter perse leggen van het boek waren nog niet alle gereed; zij kwamen allengs in; vandaar dat de exemplaren dezer uitgaaf verschillen; in sommige komt van Mechelen nog de oude houtsnede van Silvius voor, in andere is die vervangen door de latere gravure.

Vollediger dan eenig exemplaar van de Italiaansche uitgaaf, dat mij onder de oogen is gekomen, is de Fransche van het volgende jaar [1]). Daarin komt van meer dan een Zuid-Nederlandsche stad de plattegrond voor, die in de Italiaansche „per causa della guerra" niet gegeven had kunnen worden.

. . . .

In de Fransche uitgave van 1609 vindt men vermeerderingen door Petrus Montanus. Montanus [2]) nam de vertaling van de tweede uitgaaf (van Belleforest) letterlijk over, zonder zich om hetgeen de Italiaansche uitgaaf van 1588 meer bevatte dan de vorige te bekommeren. Maar hij zelf voegde er zeer uitvoerige „additions" bij, die niet zonder waarde zijn. De schrijver der uitmuntende *Zelandia Illustrata*, Mr. M. F. Lantsheer, schrijft [3]), dat, „als men de additions in deze uitgaaf, bij de beschrijving der Zeeuwsche steden geplaatst, vergelijkt met de *Grande Chronique* van J. Fr. Le Petit, men tot de overtuiging komt, dat deze niet van Montanus, maar van Le Petit zijn". Ik had gewenscht, dat hij dat duidelijker had aangetoond. Mij althans is het niet gebleken. Wel is het zeker, dat Montanus de *Grande Chronique* gekend en gebruikt heeft; maar dat hij zou hebben overgedrukt wat Le Petit gesteld en voor deze uitgaaf bestemd had, kan ik niet aannemen. Wat Lantsheer tot zijn vermoeden schijnt geleid te hebben is het volgende. Toen Le Petit in 1596

---

1) Vgl. Boele, l.l., blz. 227 vlg.

2) Vgl. Boele. l.l., blz. 235, noot 1. Zie over Petrus Montanus het voorbericht of de opdracht der uitgave; over zijn loon van de St. Gen.: Dodt, dl. V, blz. 264/5. Hij werkte eerst voor zijn zwager Hondius, toen voor Blaeu, vervolgens voor Jansonius te Arnhem. Bij den laatste was de atlas van Mercator te koop geweest (zie Navorscher, 1870, blz. 558, waar blijkt, dat de zoon van dien Jansonius de schoonzoon van Hondius was).

3) Blz. 621. Vgl. Kesteloo, Arnemuiden, blz. 145.

de uitgaaf zijner *Grande Chronique* voorbereidde, wendde hij zich tot de Staten der provinciën en de regeerders der steden, met verzoek om subsidie, ten einde zijn werk met koperen platen en kaarten te kunnen versieren. Van de stad Utrecht ontving hij werkelijk 20 £ [1]). Andere steden sloegen zijn verzoek af. In het gerechtsdagboek van Leiden leest men op 17 October 1596: „Opte requeste, daerby Le Petit versocht dat Borgemeesteren souden gelieven op haeren costen de coperen plate te laeten delinieren ende uytsnyden, om die tzijnder plaetse in die Chronycke gebracht te worden — stont geappointeert: nihil ut petitur". De regeerders van Arnemuiden, van welke plaats in de vroegere uitgaven van Guicciardini geen plattegrond was opgenomen, maakten van deze gelegenheid om in die leemte te voorzien, gebruik, en lieten „de stad met hare gelegenheid van bolwerken, haven, kerken etc. in eene nieuwe plaat snyden, om gedrukt te worden in de Nederlantsche geschiedenissen, die een Mr. Jan François le Petit, notaris te Middelburg, uit het Duitsch in het Fransch is oversettende". Doch om ons onbekende redenen heeft Le Petit die plaat in zijn werk niet opgenomen. Zij is voor het eerst afgedrukt in de uitgave van Guicciardini van 1609. Lantsheer schijnt te vermoeden, dat dit door de bemoeiing van Le Petit is geschied, om daaruit af te leiden, dat deze ook in het samenstellen der „Additions" de hand heeft gehad. Ik betwijfel dit echter. Het komt mij waarschijnlijker voor, dat de koperen plaat onder de heeren van Arnemuiden is blijven berusten; en dat die, vernemende dat Cornelis Claesz. een nieuwe uitgaaf van Guicciardini onder handen had, dezen de plaat ten gebruike hebben gezonden. Ik houd dan ook Montanus voor den samensteller der „Additions". Hij heeft hier en daar zijn eigen herinneringen te boek gesteld en zich zoodoende bekend gemaakt. Zoo vinden wij in de beschrijving van zijn vaderstad Gent melding gemaakt [2]) van Mr. Laurens du Chesne (Laurens van Eecke) „ayant eu cest heur de l'avoir jadis eu pour mon precepteur". Maar grootendeels bepaalt hij zich tot het herhalen van hetgeen anderen reeds beschreven hadden, en onder dezen ook Le Petit. De waarde van zijn toevoegsels is dan ook niet groot, doch zij verdienen evenwel niet over het hoofd gezien te worden; er valt nog wel iets uit te leeren.

1) Zie Dodt, Archief, dl. III, blz. 269.
2) P. 314.

. . . .

De Latijnsche vertaling van 1613 [1]) is slordig. Een man van oneindig meer kunde en talent dan de vertaler, Baudius, was omstreeks 1609, ik weet niet voor welken uitgever — ik vermoed voor Cornelis Claesz. — daarmeê bezig geweest; maar hij noemde het terecht „inglorius pariter et taediosus labor" [2]) en liet het onafgedaan steken.

. . . .

Reeds terwijl de Hollandsche vertaling van 1612 [3]) ter perse was, werd te Gouda de regeering er op bedacht, dat haar stad toch waarlijk ook wel verdiende, even goed als andere, in de *Beschrijving* van Guicciardini afgebeeld voor te komen. Zij liet een plattegrond maken en graveeren en zond daarmeê een uit haar midden naar Amsterdam, om te vragen, of „men ook noch yet soude mogen brengen in 't boeck, dat gedruckt wordt, aengaende de descriptie deser stede". Maar ongelukkig was het daartoe te laat; de tekst was reeds afgedrukt en de plattegrond verscheen dus zonder nieuwe beschrijving. Gelukkig had Blaeu reeds het plan gemaakt om ook een Latijnsche vertaling uit te geven; bij deze (1613) kon niet alleen de kaart, maar ook de nieuwe beschrijving dienen [4]).

(Ten deele onuitgegeven.)

---

1) Vgl. Boele, l.l. blz. 241 vlg., met name blz. 242, noot 1.
2) Epist. Cent. II, p. 66.
3) Vgl. Boele, blz. 239 vlg.
4) Vgl. De Lange van Wijngaerden, Gouda, dl. I, blz. 7 en dl. II, blz. 33; Walvis, Gouda, dl. I, blz. 310; Resol. St.-Gen. 1612, Augustus 21, bij Dodt, Arch., dl. V, blz. 264/5.

BERNARDINO DE MENDOÇA [1]).

(1860.)

Met het belangrijke werk van Mendoça is thans de *Collection de Mémoires sur l'histoire de Belgique* verrijkt. Terecht hebben de uitgevers gemeend, dat in een verzameling van gedenkschriften als de hunne de Commentariën van Mendoça niet ontbreken mochten. Mendoça is een der weinigen uit dit tijdvak, die beschrijft wat hij zelf heeft bijgewoond [2]). Het is wenschelijk dat ieder beoefenaar der geschiedenis in staat zij zijn verhaal na te lezen.

Veel nieuws zal hij er echter niet uit leeren. Het meeste is reeds door de tweede hand tot hem gekomen: Bentivoglio en Strada, Grotius en Thuanus [3]) hadden de Commentariën van Mendoça reeds vlijtig gebruikt, en de feiten, die deze vermelden, in hun geschiedwerken opgenomen. Doch de waarde van zulke gedenkschriften is minder in de nieuwe berichten, die zij bevatten kunnen, gelegen dan in de wijs waarop zij het bekende voorstellen, en in de opmerkingen en beoordeelingen, die zij in het verhaal invoegen, en die den geest des tijds, de denkbeelden en vooroordeelen der handelende personen doen kennen. Om deze reden juichen wij de uitgaaf van zulke mémoires van ganscher harte

---

1) Naar aanleiding van: Commentaires de Bernardino de Mendoça sur les événements de la guerre des Pays Bas 1567—1577. Traduction nouvelle par Loumier. Avec notice et annotations par le Colonel Guillaume. Tome I. Bruxelles, 1860.

2) Vgl. de eervolle getuigenis van Roda: Corresp. de Phil. II, t. II, p. 316, en van Moncacius in de Epist. dedicatoria voor de Lucubrationes in Canticum Salomonis. Zie nog over hem: Busbequii Epis. p. 536, 540, 554/5. — „Antonio de Mendoça, hermano del Conde de Coruña y del Autor" (Comment., p. 22/3, cf. p. 105v). Mendoça heeft eerst gediend als vrijwilliger, p. 67, vgl. p. 28v en 66v; eerst p. 105 wordt van een commando van hem gesproken.

3) Ook Van Meteren (1ste uitg., fol. 107b) haalt de Fransche vertaling aan.

toe; zij geven een veel beter begrip van den tijd dan de uitvoerige werken, die de berichten slechts door de tweede hand aan de lezers overleveren.

Daarom is het reeds te bejammeren, dat ons publiek zich zoo vaak met vertalingen moet behelpen. Mendoça spreekt mij veel natuurlijker in zijn oud-Spaansch toe, dan in het nieuwerwetsch-Fransch, waarin hem Loumier thans tot ons laat spreken. Doch men dient zich wel naar de behoeften van het publiek te schikken, waarvoor men uitgeeft, en hoe ver een vertaling achter moge staan bij het oorspronkelijk, het is in alle geval verkieselijker een vertaling te lezen dan volstrekt niets.

Dichter bij het oorspronkelijke Spaansch dan de nieuw-Fransche bewerking van Loumier staat de Fransche vertaling van le père Crespet, die gelijktijdig met den Spaanschen tekst verschenen is [1]. Maar zij is ongelukkig zoo gebrekkig, dat men ze niet wel herdrukken kan, althans zooals zij daar voor ons ligt. Indien het mogelijk ware geweest haar te verbeteren zonder haar taal en spreekwijs geweld aan te doen, zou ik daaraan boven een nieuwe vertaling

1) Van die oude vertaling bestaan twee uitgaven, een van 1591 (zie den titel bij De Jonghe, p. 223, N°. 6211), de tweede van 1611 (in de Bibl. der Maatsch der. Nederl. Letterk.). De tweede uitgave is niets anders dan de eerste onder een anderen titel en met weglating van de opdracht enz. In het midden der Description met blz. ō (in de beschrijving van „la seigneurie d'Utrecht") begint de oude druk; het voorafgaande is opnieuw gezet. De eerste uitgaaf begint met een brief (van Crespet) „a la noblesse catholique de France", 21 blz. doch onbelangrijk; dan volgt een kort sonnet „a l'autheur", vervolgens des schrijvers opdracht „au roy Don Philippe" (gedagteekend „Bruxelles ce 2 de Janvier 1590"). Dan „a Monseigneur le prince Don Philippe (de Paris ce 9 Dec. 1589)", daarop „au lecteur", eindelijk de „sommaire description". Van dat alles heeft de tweede editie alleen de „Epistre au lecteur". — Van Mendoça bestaat ook eene Theorica y Practica di Guerra, ad Philippum Hispaniarum Principem, volgens N. Antonius (Bibl. Hispana, vol. I, p. 170) gedrukt, evenals de Commentarios: Matriti apud Petrum Madrigal, 1577 in 4°, Antwerpiae 1595 in 4° en 1596 in 8°. (de laatste bezit thans de Leidsche Universiteitsbibliotheek). Aan het bestaan van de uitgaaf van 1577 zou men kunnen twijfelen, want zij kan niet opgedragen zijn aan Philips, prins van Spanje, die eerst in 1578 geboren is. Maar de Fransche vertaling van 1579 bewijst, dat zij inderdaad bestaan heeft. Volgens de editie, die ik bezit, in 8° „En Anveres En la Emprenta Plantiniana 1596", dagteekent de opdracht aan „Don Felipe" van 31 Augustus 1594 (Madrid); de censuur van 12 Mei 1595 uit Madrid en het privilegie ten behoeve van J. Moretus (schoonzoon en opvolger van Plantijn) van 16 Maart 1596. — Er bestaan twee Italiaansche uitgaven: 1°. Theorica et Practica di guerra terrestre et maritima, Venet. 1596, 4°. (Bibl. Thysiana); 2°. Trad. da S. Gratii, Venetia, 1602, 4°. (Catal. Kirchoff en Wigand n°. 397, 1874, n°. 230); een Fransche, Bruxelles, 1579, 8°. (Cat. A. Paauw, p. 255); eene Duitsche, Frankfurt, 1619, 4°. (ibid.). — De schrijver zal tusschen zijn vertrek uit Nederland in 1576 en den aanvang zijner Engelsche ambassade in 1578 te Madrid geweest zijn en er zijne Theorica geschreven hebben.

de voorkeur hebben gegeven. Maar ik erken gaarne de groote, bijna onoverkomelijke moeilijkheid van zulk een omwerking. Zonder langdurige studie kan men een schrijver van vóór drie eeuwen niet nabootsen, en le père Crespet behoort niet onder die keurige stylisten, met wier schrijftrant men zich gaarne lang bezig houdt. Wij stemmen volmondig in met het ongunstige oordeel, dat de kolonel Guillaume, onder wiens opzicht Loumier zijn vertaling geschreven heeft, over het werk van Crespet uitspreekt. Het is vol grove fouten, vol hiaten, in slechten vorm gesteld. Het verwondert mij dat Guillaume, in zijn al te vluchtige *Notice*, dit afkeurend oordeel niet met een paar voorbeelden bewezen heeft. Ik wil er twee bijbrengen, waarmee wij, dunkt mij, volstaan kunnen. Een passage, die, door Loumier nauwkeurig vertaald, dus luidt: „Elle était commandée par le comte Adolphe de Nassau, troisième frère du Prince d'Orange", wordt door Crespet vertaald: „Elle estoit conduite par le comte Rudolphe de Nassau, frère bastard du Prince d'Orange". — De kolonel Schauwenburg, door Mendoça gewoonlijk Schamberg [1]) genoemd, heet bij Crespet nu eens Jean Buchelle, dan weer Jean Buch. De graaf van den Berg komt bij hem steeds als le Comte de Brandenberg voor. Aan deze staaltjes beantwoordt het geheele werk. Men zal dus wel moeten toegeven, dat het niet dan met doortastende verandering opnieuw kon worden uitgegeven.

Het zou een slecht compliment aan de nieuwe vertaling wezen, indien wij haar beter noemden dan de oude van Crespet. Zij is boven zulk een vergelijking verheven. Maar onbepaald durf ik toch ook haar niet roemen. Zij is vooreerst naar mijn inzien te vrij: de stijl van den schrijver gaat in de vertaling volkomen verloren, zijn lange zinnen worden in ik weet niet hoeveel stukken verbrokkeld, zijn perioden worden willekeurig omgezet; de vertaler is tevreden, als hij maar weergeeft wat de schrijver heeft willen zeggen. En, naar mijn bescheiden oordeel, vergist hij zich ook niet zelden in de bedoeling van den schrijver. Reeds den allereersten volzin van de opdracht aan koning Philips heeft hij misverstaan. Er staat in het oorspronkelijke ongeveer het volgende: „Ik kan niet nalaten eenigermate te vertrouwen dat ik met deze Commentariën aan Uwe Majesteit een kostbaar geschenk maak, hoe slecht de stijl mag wezen waarin zij geschreven zijn; want de daarin beschreven daden zijn als diamanten, die, zelfs in lood

1) Corresp. de Phil. II, t. II, p. 149, noot 1.

gevat, nog hooge waarde bezitten". — Wat maakt nu daarvan onze vertaler? „Je ne sais comment expliquer que j'aie pu avoir la présomption de croire que j'offrais au Roi une chose d'un grand prix", etc. Hij heeft blijkbaar de uitdrukking „No dexo de estar con alguna manera de confiança en pensar" niet begrepen. En zoo zijn er een aantal plaatsen, die het oorspronkelijke niet juist teruggeven. Ik zal echter, om niet al te uitvoerig te worden, het bij deze ééne laten.

Zeer vele eigennamen, die zoowel in den oorspronkelijken tekst als in de oude vertaling zoo verminkt zijn, dat wij ze nauwelijks kunnen herkennen, zijn door onzen nieuwen vertaler zorgvuldig terecht gebracht. Maar wij bejammeren het, dat hij niet bij iederen door hem herstelden naam heeft aangeteekend wat daarvoor bij Mendoça en bij Crespet te lezen staat. Immers nu en dan vergist hij zich en stelt hij een verkeerden naam in den tekst, en nu brengt hij door zijn zwijgen de lezers in den waan, dat die verkeerde lezing op het gezag van de oorspronkelijke uitgaaf berust. Op een enkele plaats maar is hij voorzichtig genoeg geweest zijn lezers te waarschuwen. In het verhaal van De Ruyter's aanslag op Loevestein spreekt Mendoça van een nabij gelegen plaats, Worconcillo [1]). De vertaler neemt dien naam in zijn tekst op, en teekent aan: „C'est sans doute Gorcum que l'auteur entend désigner". Goed dat hij deze verbetering niet in den tekst heeft gezet; immers niet Gorkum, maar Workum wordt bedoeld. — Elders gaat hij stouter te werk. In de beschrijving van den tocht van Waroux, die met de neêrlaag bij Erkelens treurig afliep, lezen wij in de nieuwe vertaling, dat de rebellen zich bij Eysden, twee mijlen van Maastricht, verzameld hadden. Eysden ligt op den linkeroever van de Maas, en het moet bevreemden dat de opstandelingen zich daar durfden vertoonen. Maar in het oorspronkelijk staat niet Eysden, maar Estem, en bij Crespet, die in zulke zaken, gelijk wij zien zullen, eenig gezag heeft, Estein. Wij hebben dus aan het dorp Stein te denken, dat op den rechter Maasoever ligt, en welks naam, naar de Spaansche uitspraak, Estein klinken moest. — Van minder belang is het volgende: wij lezen in de vertaling van Loumier, dat het voorbeeld van het opgestane Vlissingen, in 1572, gevolgd werd „par les villes

1) Worconcillo is ongetwijfeld wat in een brief van Alva Gorcum le Petit (Worcum), in tegenstelling van Gorcum le Grand (Gorcum) genoemd wordt (Corresp. de Phil. II, t. II, p. 167; vgl. nog: Van Meteren, p. 66b).

d'Armuyden et de la Veere". Juist zoo; doch in het Spaansch staat Ramua y Camper y la Vere"; waarom slaat de vertaler dien middelsten naam over? Blijkbaar had Mendoça geschreven, zooals de nauwkeurige Carnero het hem naschrijft: „Armuyda y Campervera". Kamperveer is van ouds de deftige naam van de stad, die wij kortaf Veere noemen [1]).

Maar ik heb nog andere grieven tegen den nieuwen vertaler, en die ik hem niet zoo licht vergeven kan. Hij veroorlooft zich nog veel belangrijker verandering van den oorspronkelijken tekst, zonder daarvan eenige rekenschap aan zijn lezers te geven. De opdracht aan koning Philips staat in zijn vertaling gedagteekend: „Bruxelles, le 2 Janvier 1590", en die aan don Philippe, den kroonprins, „Paris le 8 Decembre 1589". Wie zou vermoeden dat beide data opzettelijk veranderd zijn; dat voor de eerste in het oorspronkelijk 2 Januari 1573, en voor de andere 8 December 1590 staat opgegeven [2])? De vertaler begreep niet hoe een geschiedenis, die eerst met het gebeurde in 1577 eindigt, reeds in 1573 kon worden opgedragen, en daarom nam hij de vrijheid dit jaartal naar zijn eigen bedunken te verbeteren, en zijn eerste verbetering maakte de tweede dan tevens noodzakelijk. En van die veranderingen achtte hij het onnoodig eenig blijk te geven. Mij dunkt zulke willekeur gaat te ver, en boezemt weinig vertrouwen in voor het geheele werk van den vertaler.

Buitendien, zonder eenigen twijfel is de verandering hier geen verbetering. Het kan bewezen worden, dat Mendoça in Januari 1590 niet te Brussel, maar te Parijs vertoefde, waar hij als gezant van Philips voor de Ligue ijverde. En de opdracht aan koning Philips kan niet wel van jonger datum zijn dan die aan don Philippe, waarin op haar gezinspeeld wordt. De dagteekening 1573 is volkomen in orde, en door haar te veranderen heeft de vertaler een der weinige sporen uitgewischt, die ons tot de gissing leiden moeten, dat een gedeelte der Commentariën, als een afzonderlijk boek, reeds voor 1573 was afgewerkt en voor den druk gereed gemaakt [3]). Het zij mij vergund de waarschijnlijkheid van deze gissing kortelijk aan te toonen.

1) Calvete, p. 262, zegt: „... villa, que llama Viria ò Canfer".

2) De valsche dagteekening staat reeds in de oude vertaling: zie boven blz. 205, noot.

3) De voorrede is gedagteekend 2 Januari 1573. Den 24 Februari schrijft Alva, dat hij reeds van plan was geweest Mendoça te zenden, en thans zijn zending nog verhaastte. Misschien wist dus de schrijver reeds den 2den Januari, dat hij gezonden zou worden, en maakte hij daarom zijn werk ter opdracht aan Z. M. gereed (zie Corresp. de Ph. II, t. II, p. 315).

De Commentariën, zooals wij ze thans bezitten, loopen tot op het vertrek der Spaansche benden na den dood van Requesens. Maar in de opdracht van 1573 omschrijft Mendoça zijn werk aldus — ik bedien mij van de vertaling van Loumier — „commentaires sur les guerres et campagnes que le duc d'Albe a entreprises par ordre de Votre Majesté, lorsqu'il vint aux Pays Bas réprimer l'hérésie et la rébellion". Zoo had hij niet kunnen spreken van een werk, dat het geheele bestuur van Alva, en dat van Requesens daarenboven, omvat. Aan het eind van het eerste boek der Commentariën [1]) zegt hij verder: „mon unique but est d'écrire.... la guerre que le duc d'Albe a soutenue contre les rebelles, qui fugitifs de ces États ont voulu y rentrer par la force". Dit gezegde past evenmin op het geheele werk, maar wel op de vier eerste boeken, waarin inderdaad de veldtochten tegen de opstandelingen in 1568 beschreven worden. Indien wij deze nauwkeurig bezien, bemerken wij aanstonds, dat zij een op zich zelf staand geheel vormen, en afzonderlijk, zoo al niet uitgegeven, toch zeker voor den druk gereed gemaakt zijn. Aan het eind van het vierde boek vinden wij een soort van narede, zoo als wij aan het eind van een gesloten werk er een verwachten, waarin de schrijver zijn eenvoudigen schrijftrant verontschuldigt, en de geloofwaardigheid van zijn verhaal beweert en betoogt. Immers hij was van wat hij beschreven had ooggetuige geweest. Dit zelfde had hij ook reeds in de opdracht aan den koning gezegd: „J'ai pris part à toutes ces guerres, assisté à tous les combats livrés pour le service de Votre Majesté". Maar nu is het ontegenzeggelijk dat hij, bij hetgeen hij in het vijfde en de volgende boeken beschrijft, niet altijd tegenwoordig geweest is. In 1572, na de herovering van Mons, riep Alva hem uit het leger tot zich [2]), en belastte hem eerst met een zending naar don Frederik voor Haarlem [3]), en vervolgens met een zending naar het Spaansche hof [4]). Opzettelijk gewaagt hij van die herhaalde afwezigheid en

1) Vgl. p. 27^a van de Spaansche uitgaaf.

2) P. 171^a in de eerste dagen van November (Corr. de Phil. II, t. II, p. 294).

3) De zending naar Haarlem valt, volgens Mendoça's tijdordening, tusschen 12 Februari (p. 189^a), toen het Meer bevaarbaar werd (Van Rooswyck, Belegering van Haarlem, blz. 42), en den 18^{den} Februari (p. 192^b, vgl. Belegering, blz. 42). Alva heeft hem zeker gezonden onder den indruk der tijdingen, die hij aan den koning meedeelt in zijn brief van 11 Februari (Corr. Phil. II, t. III, p. 311); Van Vloten, Nederlands opstand (1572—75, blz. 100) gelooft zonder grond begin van Maart.

4) Zijn instructie is van 24 Februari 1573 (Corr. de Ph. II, t. II, p. 315). Hij kwam 13 Maart te Madrid (p. 319) en vertrok weer met brieven van 31 Maart (p. 326). Hij was

verschoont daarmeê de onnauwkeurigheid van zijn beschrijving der intusschen voorgevallen krijgszaken: „je me suis imposé la tâche (zegt hij in zijn „Aan den lezer") de visiter les lieux et les places de guerre que j'avais à décrire chaque fois que je n'avais pas assisté personnellement à l'action;.... toutefois il m'a été impossible de donner dans ce cas tous les détails minutieux que l'on trouve dans les réçits des autres campagnes, car j'ai dû me rendre en Espagne pour une mission auprès de Sa Majesté, et en Angleterre également pour le service du Roi" etc. [1]). Is het niet duidelijk dat de opdracht aan den koning en het bericht aan den lezer niet overeenstemmen, en dat in beiden niet van een en hetzelfde werk gesproken wordt? Ten slotte doe ik nog opmerken dat boven het vijfde boek als opschrift staat: „de la segunda rebellion", en dat in het vierde hoofdstuk van dat boek een aanspraak aan den lezer voorkomt, die ons in onze gissing, dat wij hier een nieuw deel van de Commentariën voor ons hebben, versterkt [2]). Waarom heeft Loumier in zijn vertaling dit opschrift, alweêr zonder reden geven, weggelaten?

Mij dunkt, de geloofwaardigheid der eerste vier boeken wordt niet weinig verhoogd, nu wij weten, dat zij reeds voor 1572 voltooid waren. De schrijver beklaagt zich ergens [3]), dat hij bij de onlusten in 1576 een aantal papieren verloren heeft, waardoor hij zich genoopt ziet sommige gebeurtenissen uit zijn herinnering te beschrijven. Wij weten thans, dat hij in zijn verhaal van den veldtocht van 1568 zijn eigen aanteekeningen gevolgd heeft.

De vraag doet zich hier van zelf op: is dit eerste gedeelte in het jaar, waarvan de opdracht dagteekent, ook gedrukt en uitgegeven? Maar die vraag moet vooralsnog onbeantwoord blijven [4]). Niemand heeft ooit van zulk een vroege uitgave gehoord; Nicolaus Antonius in zijn *Bibliotheca Hispana* vermeldt ze niet, en geen boekerij bezit er een exemplaar van. Maar daarom hebben wij nog geen recht te besluiten, dat de uitgaaf niet geschied is. Het doet

den 18den April weer bij Alva te Nijmegen (p. 354). Hij bleef denkelijk bij dezen, en werd naar Alkmaar gezonden op het laatst van September (p. 219a en Corr. de Phil. II, t. II, p. 412).

1) Naar Engeland ging hij met brieven van 30 Juni 1574 (Corresp. de Phil. II, t. III, p. 117). Hij kwam den 12den Juli te Londen aan (p. 134) en vertrok van daar met brieven van 22 Juli (p. 133). Hij keerde denkelijk den 18den Augustus te Brussel terug (p. 133).

2) Vgl. p. 108a der Spaansche uitgaaf.

3) Al lector.

4) Waarschijnlijk heeft Mendoça het werk in handschrift aan den koning overhandigd tijdens zijn zending te Madrid in 1573. Volgens Hieronymus de Roda was hij toen even ver in de letteren als in de wapenen (Corr. de Phil. II, t. II, p. 325).

ook weinig ter zake of het boek toen werkelijk gedrukt is; genoeg dat wij weten, dat het althans voor den druk gereed lag.

Er is nog een andere bibliographische moeielijkheid, waarmeê zich de nieuwe uitgever evenmin heeft ingelaten. Hij zegt wel: „la seule édition connue parut à Madrid en 1592.... la traduction française à Paris dès 1591". Maar hoe de vertaling vroeger kan zijn uitgekomen dan de oorspronkelijke tekst, tracht hij zelfs niet te verklaren. Mij komt het waarschijnlijk voor, dat le père Crespet zijn vertaling naar het handschrift van Mendoça bewerkt heeft. Crespet, als ijverig liguist, was van nabij met den Spaanschen gezant bekend; geen wonder dat hij, een veelschrijver in zijn hart, lust kreeg de Commentariën te vertalen, toen hij zag, dat de schrijver bezig was ze voor de uitgaaf gereed te maken. Beiden hebben hun werk nagenoeg te zelfder tijd voltooid. Het octrooi van Crespet's vertaling is van 17 November 1590 [1]); de opdracht aan don Philippe voor den Spaanschen tekst van 8 December van hetzelfde jaar. In Januari daaraanvolgende verliet Mendoça Parijs [2]), en een jaar later liet hij zijn boek te Madrid afdrukken. Bij dien druk werd de Fransche vertaling reeds gebruikt; de drukker zegt in zijn voorbericht, dat hij gemeend heeft de kantteekeningen te moeten overnemen van „la impression Francesa que se hizo deste libro en Paris". Bewijs genoeg dat die vertaling niet zonder medeweten van den schrijver was uitgegeven.

En dit is het dan ook wat aan haar, niettegenstaande haar vele gebreken, eenige waarde geeft: zij is onafhankelijk van de Madridsche uitgaaf bewerkt; zij is als het ware een andere, slordige maar toch niet nuttelooze editie. Op één plaats [3]) is in den oorspronkelijken tekst een volzin uitgevallen, maar bewaard gebleven in de vertaling van Crespet. Onze uitgever is zelf daardoor tot de erkenning gekomen, dat Crespet naar een handschrift — ik zou zeggen naar het handschrift van den schrijver — moet gewerkt hebben. Ook nog in een ander opzicht is de vertaling ons nuttig. Naar het schijnt heeft iemand, die met de Hollandsche zaken niet onbekend was, de uitgaaf van den Spaanschen tekst bezorgd. Een aantal namen, in de vertaling schromelijk misvormd, zijn in de uitgaaf van

1) Zijn Epistre a la noblesse catholique is van 15 October 1590.

2) Khevenhiller, vol. III, p. 916; Coloma, p. 108. Mendoça was als Spaansch ambassadeur den 11den Maart 1578 aangekomen (Gachard, Actes des Et. Gen., vol. I, p. 345, vgl. p. 277)). Hij verliet Engeland op bevel van Elisabeth den 29sten Januari 1584 (Mignet, Marie Stuart, t. II, p. 265). Van dien tijd af was hij in de Fransche zaken betrokken (Tassis, Comment., p. 444).

3) Hoofdstuk II van het vierde boek.

Madrid verbeterd. Maar sommige, zelden voorkomende, namen zijn daarentegen verkeerd begrepen en bedorven. Om een voorbeeld te noemen: Crespet schrijft terecht, dat de aanslag van Herman de Ruyter op „Leuistain" gemunt was. Maar de uitgever te Madrid kende dien vreemden naam niet, en veranderde „Ravenstein", een plaats, die hij zeker wist dat bestond. In een kritische uitgaaf der Commentariën zou men dus behalve de Spaansche ook de Fransche schrijfwijs der plaats- en eigennamen dienen op te geven.

Onze uitgever heeft verder de kantteekeningen van Crespet, die de Madridsche drukker belangrijk genoeg achtte om ze over te nemen, eenvoudig weggelaten. Zeer ten onrechte. Want daarin staan waarlijk eenige wetenswaardige omstandigheden vermeld. Bij voorbeeld: in den slag bij Jemmingen, verhaalt Mendoça, namen aan zekeren beslissenden aanval vrijwillig eenige Spaansche edellieden deel; hierbij teekent Crespet aan: „l'autheur du nombre de ces volontaires, comme il m'a dit" [1]). Vooreerst is het goed dat wij te weten komen wat de zedigheid van den schrijver verzwegen had. Maar ten andere leert ons deze aanteekening dat Crespet met Mendoça over de Commentariën of althans over de daarin beschreven wapenfeiten gesproken had, en zoo krijgen wij een betere gedachte van de verhouding tusschen schrijver en vertaler [2]).

Maar het wordt tijd dat ik eindig. Ik meen bewezen te hebben, dat de nieuwe vertaling, hoe nuttig voor hen, die anders de Commentariën volstrekt niet te lezen zouden krijgen, toch niet voldoet aan de strenge eischen der kritiek, en noch de oorspronkelijke uitgaaf, noch de oud-Fransche vertaling overbodig maakt [3]).

(Algemeene Konst en Letterbode, 1860, No. 29, blz. 231 vlg.)

1) Niet overgenomen in het Spaansch, wel een aanteekening op de volgende blz., 67a.

2) Vgl. in de Epistre van Crespet: „ayant en gratant (toespeling op den haan van Esopus, waarmede hij zich vergelijkt) rencontré ces commentaires dignes de toute louange... je ne les ay voulu negliger, ains les ay relevez de la fange pour les illustrer, parer et rendre dignes de vos grandeurs" etc.

3) Fruin teekende later hier nog aan, dat Mendoça voor de belegeringen van Haarlem en Leiden de „Histoire des Troubles" van 1582 gebruikte. Daarin wordt het beleg van Alkmaar niet geëxcerpeerd uit de bekende beschrijvingen zooals dat van Haarlem (uit de „Beschryvinghe") en dat van Leiden (uit Fruytiers); daarom geeft ook Mendoça dus het beleg van Alkmaar niet. Vgl. p. 173b met de Hist. des Troubles, p. 208: „en Nouveau dans" en „Nouveau Dam" (aan den Nieuwen Dam); ibid., „la Baxa Holanda" en „la basse Hollande" (Waterland); p. 256 „Copia rika", en Hist. p. 289 „Coppierika" (Coppieren); p. 257 „la Sable", en Hist. p. 300 „la Sable" (het Sant); p. 262 „las casas de Nortsee", en Hist. p. 226 „les maisons de Nortassche" (de Noortaasche huizen); p. 263b. Deze laatste plaats heeft Mendoça geheel misverstaan gelijk meer andere, vgl. Hist. p. 341; p. 263b „puente Dulac", Hist. p. 342 „le pont du lac" (de Meerbrugge, bij Fruytiers, blz. 126, d. i. de Meerburger wetering), vgl. Cabrera, p. 802 (N. v. d. R.)

EEN VERVOLG OP HET RECUEIL DE HOPPERUS.

(1892.)

Al voor jaren, toen ik de eer van Lodewijk van Nassau tegen de onbezonnen aantijgingen van den abbé Brouwers en dr. Nuyens verdedigde, heb ik doen opmerken, dat Hopper zijn verhaal in het Spaansch had geschreven en door zijn secretaris D'Ennetières in het Fransch had laten overzetten [1]). Het bewijs hiervoor vinden wij in een brief van den auteur uit Madrid, den 4 Maart 1566/67 aan zijn vriend Viglius geschreven, waarin hij het volgende zegt: „(Sua Majestas,) qua est humanitate incredibili et prorsus singulari, nunquam omittit sed saepius repetit, ut gratias mihi agat de exigua opella praestita in rebus, quae nunc aguntur, ab exordio ad haec usque tempora describendis. Quae a me Hispanice conscripta (excerceo enim me nonnumquam, rarius tamen, in eo genere) d'Enneterius in Gallicum transtulit, et his meis literis junxi, ut Amplitudo vestra videat, corrigat, emendet, addat, demat, mutet, prout videbitur: quamquam hoc omnibus modis dedi operam, ut ex vero omnia narrentur. De quibus quid vobis videbitur omnino avebo cognoscere, certo sciens nihil opus esse ut silentium hac in re stipuler" [2]).

Het was zeker niet vreemd, dat Hopper, die eerst onlangs van lid van den Geheimen Raad te Brussel tot secretaris van Staat voor de Nederlandsche zaken te Madrid bevorderd was, zich in het Spaansch schrijven wenschte te oefenen en daarom zijn geschiedverhaal bij voorkeur in die taal stelde, en niet in het Latijn, wat hem anders het gemakkelijkst zou gevallen hebben. Van het Nederlandsch was natuurlijk geen sprake; en het Fransch schrijven

---

1) Zie Verspr. Geschr., dl. II, blz. 64.
2) J. Hopperi Epistolae ad Viglium ab Aytta (Traj. a. Rh. 1802), p. 114.

ging hem, als wij zijn benijders zullen gelooven, niet best van de hand. „Il n'est si stilé au François" (schrijft Morillon aan Granvelle, 6 September 1574) „qu'il ne se deust faire ayder, et n'auront tort les François d'eulx mocquer de ce qui vient de sa forge" [1]). Als dit zoo is, deed hij zeker verstandig met zijn opstel door zijn bedreven secretaris in den Franschen vorm, die voor algemeener verbreiding noodig was, te laten overbrengen.

In die overzetting had hij de eer het aan Zijn Majesteit voor te leggen. De koning las het met groote ingenomenheid. Hopper komt in een lateren brief aan Viglius nog eens hierop terug. „Scripsit his diebus paucis ad me Rex inter caetera de collectaneis illis meis, quae sibi dicit esse gratissima, uti latius significabit, ubi posteriores partes duas (nam priores jam perlegisse se ait) absolverit. Interim jubet, ut Duci Albano exemplum detur, Hispanice conscriptum, in quo emendando nunc versor" [2]).

De hertog van Alva verstond gebrekkig Fransch, en het scheen den koning van bijzonder belang, dat hij zich toch door het lezen van Hopper's verhaal der gebeurtenissen in de Nederlanden, die tot zijn zending derwaarts aanleiding gaven, voorbereidde voor de taak, die er hem wachtte. Hopper beschaafde met dat doel zijn ontwerp zelf, in plaats van de Fransche vertaling door een ander weer in het Spaansch terug te laten vertalen.

Bestaat nu dat oorspronkelijke opstel in zijn verbeterden vorm misschien nog? Ik acht het niet onwaarschijnlijk. Onder de handschriften der Koninklijke Bibliotheek te Madrid trof Gachard in 1843 er een aan, waarvan hij de volgende beochrijving geeft. „On lit au 2me feuillet de garde: *Summario de las alteraciones de los Estados Bajos de Su Majestad*, *del Presidente Hoppero*. Les trois derniers mots sont écrits de la main du Cardinal de Granvelle. C'est une traduction du *Recueil et Mémorial* d'Hopperus, publié par Hoynck van Papendrecht. Elle parait avoir été faite pour Philippe II ou pour quelqu'un de ses ministres" [3]).

Gachard was blijkbaar niet bekend met hetgeen wij uit de brieven van Hopperus daar zoo even vernomen hebben. Waarschijnlijk bevat het handschrift, dat Granvelle ook in handen heeft gehad, geen vertaling, gelijk hij onderstelt, maar het oorspronkelijke geschrift, voor Alva bestemd, of een afschrift daarvan.

---

1) Corresp. de Granvelle, t. V., p. 208.
2) Brief van 27 Maart (Epistolae, p. 120).
3) Les Bibliothèques de Madrid et de l'Escurial (Brux. 1875), p. 67.

Dat de hertog aan het *Recueil* gelijke waarde toekende als zijn koning, blijkt uit een bijzonderheid, die tot nog toe onbekend is gebleven. Om den Raad van Beroerten, door hem kort na zijn komst te Brussel ingesteld, op de hoogte der zaken te brengen, waarover hij te oordeelen en te vonnissen zou hebben, liet de hertog gedurende de eerste zittingen door den secretaris Courteville het *Recueil* in het Fransch aan de heeren voorlezen [1]). Den 20sten September 1567 werd met de voorlezing een aanvang gemaakt en deze althans tot het 2de hoofdstuk van het 3de deel voortgezet, op last van den hertog: „pour leur servir de mémoire des choses passées et estre mieulx instruictz en procedures, qui se pourroient faire contre les coulpables des troubles susdictes".

Wij zien hieruit, welk een eenig gezag het *Recueil* heeft uitgeoefend. Totdat het onderzoek van den Raad begon, was zijn voorstelling der gebeurtenissen, om zoo te zeggen, de officieele. Ik heb vroeger, in het aangehaalde opstel, bewezen, dat ons uit de vergelijking van de beweringen van Hopper met de vonnissen van den Raad van Beroerten het best kan blijken, in hoever de losse geruchten, waarvan de auteur zich dikwerf de echo maakte, bij het opzettelijk onderzoek bevestigd of weerlegd zijn geworden.

Het handschrift was blijkens een en ander al spoedig zeer verbreid en in handen van een aantal personen. Geen wonder dat het door de geschiedschrijvers veel gebruikt is, al wordt het meestal niet uitdrukkelijk genoemd. Zoo heeft de schrijver van het Leven van Koning Philips, Luis Cabrera [2]), er een druk gebruik van gemaakt, waarschijnlijk in den Spaanschen vorm. Gansche stukken er uit vinden wij in zijn levensbeschrijving letterlijk ingelascht. Zij hebben mij al voor jaren in staat gesteld om enkele kleine hiaten, die aan het eind van den gedrukten Franschen tekst voorkomen, met zekerheid in te vullen.

Van onze oudere geschiedschrijvers is het Hooft, die voor den oorsprong der onlusten vooral uit het *Recueil* geput heeft. Hij stelde het op hoogen prijs. „Vondele zeidt", (zoo schreef hij 10 September 1631 aan zijn zwager Baeck) „dat H. de Groot loflijk getuight van Floris van der Haers *Historiën*. Niettemin mijn gevoelen is, dat daer geen meerder klaerheit by wezen kan van de beginselen der beroerten, als ujt onzen Walschen schryver, hy

1) Ik vond dit aangeteekend in de notulen van den Raad, waarvan wijlen prins Alexander der Nederlanden een afschrift voor hoogen prijs had gekocht, dat hij de goedheid had mij ten gebruike te geven.

2) Felipe II, Rey de España (Madrid, 1619), in fol.

zy Hopperus oft een ander, gespeurt wort" [1]). In zijn *Nederlandsche Historiën* noemt hij het *Recueil*, voor zooveel ik mij herinner, nergens; maar gedurig put hij er uit, zoo zelfs dat Wagenaar getuigen kon, dat de meeste zaken, die hij aan het *Recueil* ontleende, ook bij Hooft te vinden waren [2]).

Hooft bezat zelf er een afschrift van en zijn zwager Baeck een ander en beter, naar het schijnt [3]). Daarentegen schijnt het in België te zelfder tijd hoogst zeldzaam geweest te zijn. Valerius Andreas, in de eerste uitgaaf der *Bibliotheca Belgica*, van 1622, weet maar van één exemplaar. „Quod vidi (zegt hij) apud amplissimum virum Cajum Antonium Hopperum, Ioach. filium, qui et alia patris possidet, politicen spectantia". Het bleef onuitgegeven tot op 1743, toen Hoynck van Papendrecht het in het tweede deel zijner *Analecta Belgica* in het licht gaf naar een afschrift, dat in zijn aartsbisschoppelijke Bibliotheek berustte en reeds tusschen 1621 en 1655, waarschijnlijk naar het exem-

---

1) P. Cz. Hoofts Brieven, uitg. Van Vloten, dl. II, blz. 202, vgl. dl. III, blz. 2.

2) Wagenaar, Voorrede van het VIde deel, blz. 6.

3) Aan Baeck schrijft hij in 1635: „U. E. schijnt my t' eenemael te vergeten, zoo met het Fransche boekjen van Hopperus, dat aengenomen was te beteren ende binnen weinigh daeghen nae te zenden, als met" enz. (Brieven, dl. III, blz. 70). — Kort nadat het Recueil met mijn voorbericht was afgedrukt, werd ik aangenaam verrast door de volgende mededeeling van Mr. Grothe. „Het zal u wellicht interesseeren, in verband met het in uwe inleiding voor de nu uitgegeven „quatrième partie" gezegde omtrent de handschriften van het Recueil, de herkomst te vernemen van de beide handschriften, vroeger in mijn bezit. Voor tal van jaren werd ik onderhands eigenaar van een groote verzameling van handschriften, en bloc overgenomen van de familie d'Ivoy. Onder die verzameling behoorde eene collectie Hooftiana, handschriften van Hooft zelven en van den Muiderkring, door Leendertz en Van Vloten gebruikt en uitgegeven. In die collectie bevonden zich ook de beide handschriften van het Recueil. Naar aanleiding van het door u vermelde, dat Hooft en Baeck daarvan elk een exemplaar bezaten, quaeritur: kunnen de twee door u geziene exemplaren niet juist die twee zijn, en het door u uitgegevene het volledige exemplaar van Baeck? Het heeft voor mij een grooten graad van waarschijnlijkheid. Het spijt mij wel dat ik voor het afdrukken u daarop niet attent kon maken...." Ook mij kwam het vermoeden van Mr. Grothe terstond waarschijnlijk voor. Om het tot zekerheid te brengen had ik slechts te onderzoeken, of Hooft ook het vervolg van het Recueil gekend had. Ik bevond, dat hij het had gekend en gebruikt. Uit de vergelijking van Hopper's 5me partie, chap. 1 en 2, met Hooft's 4de boek, fol. 164 en 170, blijkt, dunkt mij, ten stelligste, dat Hooft in het door hem gebruikte exemplaar van Hopperus ook het Vervolg vóór zich heeft gehad. En daar wij dit tot nog toe in geen ander handschrift hebben aangetroffen dan in de twee, die gezegd worden van Hooft afkomstig te zijn, hebben wij alle reden om aan te nemen, dat het eene, waarvan slechts fragmenten tot ons zijn gekomen, het zijne is geweest, en het andere, het volledige, dat van zijn zwager Baeck, waarnaar hij, gelijk wij opmerkten, het zijne verbeterd wenschte te hebben.

plaar, dat aan de familie Hopperus toebehoorde, vervaardigd moet zijn [1]).

Dit afschrift, hetwelk zich tegenwoordig op de Koninklijke Bibliotheek te Brussel bevindt [2]), was vrij nauwkeurig, doch, zooals ik reeds aanmerkte, op een paar plaatsen toch gebrekkig. Het moet ons dus verwonderen, dat de ijverige archivaris van Brussel, Alph. Wauters, toen hij in 1858 het *Recueil* in zijn *Mémoires de Viglius et d'Hopperus* voor de *Collection de Mémoires relatifs à l'Histoire de Belgique* herdrukte, naar geen andere afschriften omgezien schijnt te hebben. Wel een reden om te gelooven, dat zij nu nog in België zeer zeldzaam moeten zijn. Wij zijn in dit opzicht gelukkiger. De Koninklijke Bibliotheek in Den Haag is in het bezit van een exemplaar, vóór eenige jaren op de auctie Hoog aangekocht en op den catalogus dier verkooping onder N°. 234 beschreven. Het is zonder hiaten en heeft enkele betere lezingen dan het door Hoynck en Wauters gebruikte. Maar het beste handschrift en het merkwaardigste, dat ik ken, behoort tot de rijke verzameling van Mr. J. A. Grothe [3]). Niet alleen dat het met een hand van de 16de eeuw uitmuntend fraai geschreven en vrij van de hiaten en fouten der overige is, het bevat bovendien het Vervolg, waarvan mij geen ander exemplaar ooit onder de oogen is gekomen. Wel bezit Grothe ook nog breede fragmenten van een handschrift, waarin het vervolg insgelijks voorkwam, maar dit schijnt slechts een copie van het eerstgenoemde te zijn geweest [4]).

De vraag is aanvankelijk bij ons opgerezen en overwogen, of het niet raadzaam zou zijn het gansche *Recueil* naar dit zoo voortreffelijke exemplaar te herdrukken. Maar wij zijn geëindigd met haar ontkennend te beantwoorden. Een definitieve uitgaaf is toch niet mogelijk zonder vergelijking van den Franschen tekst met den Spaanschen van de Bibliotheek te Madrid, en de vorige uitgaven, van Hoynck en van Wauters, hoewel zij te wenschen overlaten en zeker door ons verbeterd zouden kunnen worden, zijn voor het gebruik toch goed genoeg. De geschiedenis en de geschiedkundigen zouden bij den herdruk niet gebaat zijn, en de letterkunde heeft met Hopper's geschrijf niets te maken. Zoo zijn

1) Zie het Monitum: Analecta, t. II, pars II, p. 16. Toen ter tijd bezat bij ons o. a. Wagenaar een afschrift.

2) Zoo zegt Wauters in zijn Mémoires de Viglius et d'Hopperus, p. 227.

3) Thans in de Universiteitsbibliotheek te Utrecht. (N. v. d. R.)

4) Zie boven, noot 3 op blz. 216.

wij tot het besluit gekomen om vooreerst uit ons handschrift alleen het nog onbekende Vervolg af te drukken [1]).

Is het vervolg insgelijks het werk van Hopperus? Bij aandachtige lezing is er mij niets in voorgekomen dat dit vermoeden bewijst [2]), maar evenmin iets dat verhinderen zou het aan te nemen. Zooveel is zeker, dat, indien Hopperus zijn *Recueil* had voortgezet op het tijdpunt waarop het Vervolg geschreven is, hij het hoogstwaarschijnlijk in gelijken vorm en op denzelfden toon zou hebben gesteld.

Het is minder een verhaal van hetgeen gebeurd is dan een beoordeeling, en wel een veroordeeling van het regeeringsstelsel en het beleid van den hertog van Alva. Het betoogt, dat de landvoogdes Margaretha den opstand bedwongen en de rust in het land hersteld had, voordat Alva te Brussel aankwam, en dat diens noodelooze strengheid, zijn inbreuken op de gewoonten en rechten des volks, zijn minachting van de Nederlandsche regeeringspersonen en raden, zijn schraapzucht, zijn confiscatiën en ongehoorde belastingen op nieuw en in veel hooger mate dan te voren misnoegen gewekt en verzet uitgelokt hebben, waarvan de prins van Oranje slim partij heeft getrokken om den burgeroorlog te doen ontbranden. De schrijver, wie hij zij, betoont zich een Nederlander van den stand der noblesse de robe, een katholiek maar niet van de Spaansche richting, een voorstander kortom van het regeeringsbeleid der landvoogdes en een verklaard vijand van de dwingelandij van Alva.

Zulk een man nu was juist Hopperus. Sedert Mei 1566 in Spanje verblijvende, was hij van hetgeen in Nederland voorviel geen getuige en slechts van hooren zeggen daarmee bekend; uit den aard der zaak moest dus het beschrijven van de toedracht der

1) Maar ik wil bij deze gelegenheid toch de kleine hiaten, waarvan ik sprak, meteen invullen. Op p. 110 der eerste uitgaaf leze men: „un membre particulier ne se doibt estimer plus sage que son *cheff*". Op p. 111: „S'ils veuillent encor satisfaire a leur obligation absolument et sans *sy*", d. i. volstrekt en zonder fout. Cabrera zegt, p 412 A: „determinamente i sin achaques", hetgeen er geheel mee overeenkomt. Maar de man, die het handschrift Hoog heeft geschreven, kende de uitdrukking niet en heeft van *sy*, *simulation* gemaakt, dat in het verband niet past. Op p. 115: „le 22 de Novembre". Aan het slot, op p. 116, is ook nog een woord uitgevallen; men leze: „a la gloire et service de Dieu nostre Seigneur".

2) Voor een zweem van bewijs zou men kunnen aanzien hetgeen over Waterloo op p. 126 voorkomt: „appartenant au President" etc. Alleen een zoo intiem vriend van Viglius, als Hopperus was, kon het de moeite waard achten deze bijzonderheid aan te teekenen. Viglius zelf, in zijn brief aan Hopperus van 31 Januari 1566/67 (Analecta, t. I, p. 348), vermeldt ze niet.

gebeurtenissen hem minder aanstaan. Daarentegen als secretaris van staat nevens den koning voor de Nederlandsche zaken had hij zich met den gang dier zaken in het algemeen en met den invloed, dien de regeeringsmaatregelen er op uitoefenden, gedurig met de meeste aandacht bezig te houden. Uit dien hoofde moest zijn *Recueil*, zoo hij het vervolgde, veeleer een beoordeeling van Alva's beleid in het algemeen dan een in de bijzonderheden uitgewerkt verhaal van het tijdens diens bestuur voorgevallene worden.

En even natuurlijk moest de beoordeeling op een veroordeeling uitloopen: want met steeds klimmenden weerzin heeft hij zich tegen het regeeringsstelsel van den „IJzeren hertog" bij den koning en den Spaanschen staatsraad verklaard. De stukken van zijn hand, door Gachard onder de *Correspondance de Philippe II* opgenomen, leveren daarvan het stellige bewijs. Ik kan die niet alle bespreken; ik bepaal mij tot de voornaamste, en vestig inzonderheid de aandacht op een Memorie, door hem in Maart 1573 aan den koning aangeboden [1]), waarvan Gachard ons den inhoud slechts summierlijk meedeelt, maar waarvan wij de strekking en de hoofdpunten genoegzaam leeren kennen uit de weerlegging, die Alva, aan wien de koning het stuk had meegedeeld, er van gaf [2]). Het zijn dezelfde grieven, die wij in het Vervolg van het *Recueil* aantreffen: terugzetting van de inheemsche en sedert lang gevestigde regeeringsraden en gerechtshoven en instelling van een overbodigen Raad van Beroerten, alsmede het uitblijven van een algemeen pardon; de Tiende penning was toen reeds afgeschaft. Ook na Alva's terugkeer bleef Hopperus zich voortdurend tegen hem kanten, en op het verlaten van zijn stelsel bij den koning aandringen. In Augustus 1574 leverde hij een nieuwe Memorie in [3]), waarvan wij den hoofdinhoud alweer het best terugvinden in het antwoord [4]), dat de nieuwe landvoogd, Requesens, er op gaf. Met meer aandrang, naar het schijnt, werden er de oude grieven op nieuw in betoogd en de afschaffing van de door Alva ingevoerde nieuwigheden aangeraden, als in de eerste plaats noodzakelijk om het volk te bevredigen. Hoewel door 's konings Spaansche raadslieden met achterdocht bejegend, bleef hij van nu af tot op zijn dood toe steeds op hetzelfde aanbeeld slaan en zich tegen de partij van Alva verklaren, tot verbazing van zijn

1) Corresp. de Phil. II, t. II, p. 316, N°. 1206.
2) Ib., p. 345, N°. 1225.
3) Ib., t. III, p. 132, N°. 1380.
4) Ib., N°. 1395.

Nederlandsche bekenden, die in zijn plaats voorzichtiger zouden geweest zijn. „Il me semble", schrijft Morillon, 20 November 1574, aan Granvelle, „il me semble que Hopperus at fait grande folie d'avoir ainsi escript du Duc d'Albe, qui le paiera sans luy croire longuement" [1]) (d. i. zonder hem lang uitstel te geven). En toen de arme man in December 1576 overleden was, wist hij den kardinaal te verhalen, dat men Alva verdacht van aan dien dood niet onschuldig te zijn, maar, voegt hij er bij, „on charge souvent les gens à tort" [2]).

Ik meen met het bovenstaande genoegzaam bewezen te hebben, dat het Vervolg van het *Recueil*, wat strekking en inhoud betreft, zeer wel het werk van den auteur zelven zijn kan. Maar wij ontveinzen ons niet, dat er ook onder de noblesse de robe in Nederland verscheidenen waren, die in de gevoelens van Hopperus deelden en in zijn geest zijn geschrift hebben kunnen vervolgen. Ik waag het niet in dezen te beslissen; maar ik wil toch ten slotte nog herinneren, dat de schrijver zelf, toen hij aan zijn geschrift aanvankelijk zooveel vreugde beleefde, met de gedachte om het voort te zetten werkelijk heeft omgegaan. Reeds in October 1567 schreef hij aan Viglius, in antwoord op meer dan een van diens brieven: „Quae secunda [in uw tweeden brief] continentur ejusdem fere argumenti sunt cum superioribus, nisi quod multa occurrere quotidie dicuntur, quibus Commentarii nostri augeantur. Quod sane ita est. Nec vero diffugiam laborem, quo ad exitum fabulam deducam, si modo est otium" [3]).

Naar het mij voorkomt, verstrekt deze omstandigheid het vermoeden, dat ook het Vervolg het werk van den auteur zal zijn, niet weinig, maar toch niet genoeg om het buiten allen twijfel te stellen.

(Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap, dl. XIII, blz. 115 vlg.)

NASCHRIFT.

(1895.)

In het voorafgaande opstel is een fout van beteekenis door mij begaan. Het stuk was reeds uitgegeven, en daarop had ik

1) Corresp. de Granv., t. V, p. 277, cf. t. VI, p. 97.
2) Ib., t. VI, p. 191.
3) Hopperi Epist. ad Viglium, p. 140.

niet gelet. Het is prof. Te Winkel, die er mij opmerkzaam op maakte. Het vormt namelijk de tweede en grootste helft van een opstel, dat in handschrift op de Brusselsche Bibliotheek berust, en ten titel draagt: *La source et commencement des troubles suscités aux Pays-Bas sous le gouvernement de la duchesse de Parme par ceux qu'avoient pris le nom de gueux*, en algemeen, maar zonder grond, aan Viglius wordt toegeschreven. Dat geschrift is in 1858 door Alph. Wauters uitgegeven met meer andere, onder den algemeenen titel van: *Mémoires de Viglius et d'Hopperus*. Dat het uit twee ongelijksoortige helften bestaat, had den uitgever zelven reeds getroffen; hij doet opmerken, dat de aanvang en al wat de geschiedenis van vóór Alva behandelt (p. 168—190) aan het Latijnsche Leven van Viglius ontleend schijnt; het verdere (p. 190—219) daarentegen, bij gemis van de Levensbeschrijving, die zoo ver niet loopt, op veel breeder schaal is voortgezet. Dit laatste gedeelte nu is het, dat met geringe afwijkingen in het door mij genoemde handschrift als een vervolg van het *Recueil* van Hopperus voorkomt. Ongetwijfeld staat het daar veel beter op zijn plaats, en wordt het ook met meer waarschijnlijkheid dan aan Viglius aan Hopperus toegekend.

(Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap, dl. XVI, blz. 373 vlg.)

DE MÉMOIRES VAN DEL RIO [1]).

(1862.)

Dit boek maakt deel uit van de bekende verzameling *Mémoires relatifs à l'histoire de la Belgique.* Er werd sedert lang naar de uitgaaf gewenscht. Toen Bakhuizen van den Brink, in de *Algemeene Konst- en Letterbode* van 1858, het eerste deel van deze verzameling recenseerde, sprak hij tevens den wensch uit dat „vooral de beide werken van Rolandus Mirteus Onatinus (Mart. Ant. del Rio) *Commentarios de las Alteraciones de Flandes* en de *Commentarius rerum in Belgio gestarum* herdrukt" mochten worden. Aan dien wensch is wat het eerste werk betreft voldaan, en meer dan voldaan. Geen herdruk van de Spaansche vertaling der *Commentarii* wordt gegeven, maar de tot nog toe onuitgegeven oorspronkelijke tekst in het Latijn wordt ons met een Fransche vertaling en regard voorgelegd. Het zou ondankbaar zijn, indien wij voor zulk een welkom geschenk onzen dank niet betuigden.

Het eerste deel, dat denkelijk door nog twee andere gevolgd zal moeten worden, bevat nog geen *Notice* over den auteur en zijn boek, maar ons wordt beloofd: „la notice paraîtra conjointement avec la suite de l'ouvrage" [2]). Wij hopen in die notice bericht te ontvangen omtrent den ouderdom, de herkomst en de meerdere of mindere authenticiteit van het handschrift, waarnaar de uitgaaf geschiedt. Waarschijnlijk is dit het handschrift van de Bourgondische Bibliotheek, dat op den catalogus [3]) dus wordt

---

1) Mémoires de Martin Antoine del Rio sur les troubles des Pays-Bas durant l'administration de Don Juan d'Autriche, 1576—1572. Texte Latin inédit avec traduction, notice et annotations par Ad. Delvigne, chanoine de la métropole de Malines. Tome premier. Bruxelles et La Haye, 1869.

2) Vgl. de Notice van het 1ste deel, p. LIX, en het 3de deel, p. 336 suiv.

beschreven: *Rolandi Myrtaei commentarii de motibus Belgicis. Langue francaise*, *in* 4°, *du XVI*^de^ *siècle.* Ik behoef niet opmerkzaam te maken op de in het oogloopende fout dezer beschrijving, die in het algemeen nauwkeuriger had kunnen zijn. De *Commentarii* zijn zeker niet vóór 1580 geschreven; indien dus het handschrift werkelijk van de 16de eeuw is, is het minstens een gelijktijdige copie, en verdient ons vertrouwen. Maar is dit wel zoo zeker? Nog wordt 'er in het vijfde deel van de *Beschrijving van Antwerpen* van Mertens en Torf, uit de *Annales Antverpienses* van Papenbroch vermeld, dat de Jezuieten den Latijnschen tekst van de Geschiedenis van Don Juan door M. A. del Rio bezaten: is dit hetzelfde als dat der Bourgondische Bibliotheek of een ander handschrift? En zoo het er twee zijn, zijn zij dan bij de uitgaaf beide gebruikt?

Ik heb reeds gezegd, dat de Latijnsche tekst nog onuitgegeven was. Ik mag echter niet verzwijgen, dat Bayle, in een notice over Del Rio [1]) van diens ander historie-werk sprekende, zegt: „il fut imprimé à Madrid en Espagnol l'an 1610 et à Cologne en Latin l'an 1611 in 4°. Il s'intitule: Commentarius rerum in Belgio gestarum a Petro Henriquez comite Fontano, addito Tractatu de tumultibus Belgicis, auctore Rolando Meriteo Onatino". Was dit bericht te vertrouwen, dan zou dus de Latijnsche tekst, als toevoegsel op den welbekenden *Commentarius*, reeds in druk bestaan. Maar ik twijfel aan de waarheid er van. Ik ken de Madridsche uitgaaf van 1610, en althans één exemplaar van den Keulschen nadruk van 1611, en in geen van beide heb ik dit aanhangsel gevonden. Bovendien het werk, dat als aanhangsel gegeven zou zijn, is veel lijviger dan het andere, dat als hoofdwerk vooraf zou gaan: dat is op zich zelf niet waarschijnlijk. Ik vermoed dus, dat Bayle op goed geloof een der bibliographen, die hij aanhaalt, zal hebben nageschreven en door dezen in dwaling zal zijn gebracht. De Latijnsche tekst verschijnt dan wel thans voor de eerste maal in druk.

De Spaansche vertaling kende ik en ik heb zelfs een exemplaar er van in bezit. Maar zij is, althans hier te lande, uiterst zeldzaam en bijna onbekend. Vandaar de dringende behoefte aan een nieuwe uitgaaf. Niet dat er juist zooveel van elders onbekende feiten in voorkomen, want de ijverige Strada heeft het merkwaardigste er uit in zijn klassiek werk overgenomen en zoodoende

1) In zijn Oeuvres diverses, vol. III, p. 524.

sedert lang ter kennisse van allen gebracht. Maar de waarde van het geschrift, gelijk van zooveel andere, ligt niet in de beschrijving maar in de eigenaardige voorstelling en beoordeeling der gebeurtenissen. Wij verlangen in onzen tijd, bij de veranderde wijze van behandeling der geschiedenis, niet slechts te weten wat gebeurd is, maar ook wat de tijdgenooten van allerlei gezindheid en partij er van dachten en oordeelden. Naast de *Commentarii* van Juan Baptista de Tassis verdienen uit dien hoofde de *Commentarii* van Del Rio een aandachtige overweging.

De auteur is het beruchtst als schrijver der *Disquisitiones Magicae*, dat monument van het bijgeloof van zijn tijd. Maar hij verdient niet naar dit ééne geschrift gevonnisd en veroordeeld te worden. Hij was een geletterd en geleerd man, scherpzinnig op zijn wijze, en wel in staat om op te merken wat geschiedde en verstandig genoeg om te gissen naar de drijfveeren en bedoelingen der handelende personen. Hij was overigens waarheidlievend en oprecht, doch verre van onpartijdig. Hij behoorde met hart en ziel niet slechts tot de koningsgezinden, maar zelfs tot de Spaanschgezinden. Hoewel te Antwerpen geboren [1]) en in Nederland grootgebracht, was hij toch, evenals zijn vader en moeder, een Spanjaard in zijn hart; zijn landgenooten beschimpt hij in zijn Commentariën wegens hun hooge woorden, waaraan hun moed niet beantwoordt; de landgenooten van zijn voorouders daarentegen prijst en verontschuldigt hij zooveel hij kan. Juist om die reden hooren wij hem gaarne. Getuigen van de nationale partij hebben wij genoeg; Spaanschgezinden, die ons le revers de la médaille toonen, zijn schaarscher. En onze tijd, die althans in de geschiedenis naar onpartijdigheid streeft, verlangt beide zijden te hooren. Ook de rang van onzen auteur zet aan zijn berichten groote waarde bij. Hoewel pas 25 jaren oud was hij, bij de komst van Don Juan, raadsheer in het Hof van Brabant, een der weinigen, die de partij van den landvoogd kozen, en daarom in groot aanzien; hij verkreeg weldra den eersten rang onmiddellijk na den kanselier,

1) Vgl. over zijn geslacht de voorrede en de opdracht der Adagialia Sacra Veteris et Novi Testamenti, collectore et interprete Martino del Rio Antverpiensi.... Lugd. 1612 in 4°. In het algemeen het Recueil général des familles originaires des Pays-Bas ou y établies (Rotterd. 1775), p. 200. Volgens Corresp. de Phil. II, t. II, p. 153, was hij van moeders- en misschien ook van vaders zijde een Vlaming. Over zijn vroegere lotgevallen geeft hij zelf bericht bij Van den Bergh, Gedenkstukken, dl. I, blz. 315. Volgens Corresp. de Phil. II, t. I, p. 400, was hij geboortig van Brugge maar van een Spaanschen vader. Vgl. Mémoires, p. XXVI; Viglii Epist., p. 401; Res. Holl. 4 October 1582; Adagialia, vol. I, p. 44.

en werd bovendien aangesteld tot een der commissarissen-generaal in zaken der confiscatie [1]). Van nabij bekend derhalve met hetgeen van don Juan en zijn vrienden uitging, kan hij ons hun daden voorstellen in het licht, waarin zij ze beschouwd wilden hebben. Maar over dit alles zal de *Notice*, die ons de geachte uitgever belooft, zeker uitvoerig handelen. Voorloopig zij deze korte aanwijzing genoeg. Niet over het boek, maar over de wijze, waarop het eerste deel er van is uitgegeven, heb ik een en ander te zeggen.

Oprecht gesproken, de uitgaaf laat veel te wenschen over. De tekst moge nauwkeurig naar het handschrift afgedrukt zijn, hij is èn wegens de absurde interpunctie èn wegens de vele bedorven lezingen niet dan met omzichtigheid te gebruiken; de vertaling, hoewel doorgaans juist en zelfs op sommige plaatsen elegant, wordt echter door vele misvattingen ontsierd, en eindelijk is er van de Spaansche vertaling niet behoorlijk gebruik gemaakt.

Het is zeker de plicht van een uitgever, dat hij den tekst trouw naar het handschrift laat afdrukken. Maar men kan alles overdrijven, zelfs de trouw van den uitgever. Algemeen veroorlooft men zich de leesteekens zoo te stellen als de lezer ze behoeft om zonder haperen te lezen. Ook in de spelling wijzigt men meestal eenige kleinigheden; de niet ongewone schrijfwijs der handschriften *e* voor *ae* verbetert men naar het hedendaagsch gebruik. Onze uitgever laat echter op eenige weinige plaatsen de enkele *e* staan, en geeft dus met zijn *inite* (p. 25), domus *civice* (p. 170), en vooral *certe* (p. 100), den gewonen lezer noodelooze moeite. Fouten als: contra Granvell*ani*, erg*o* Regem, anim*o* in den nominativus, inflamma*rit* voor inflamma*vit*, *con*tatione voor *cunc*tatione en dergelijke in menigte hadden niet moeten blijven staan. Andere zijn zeker geen fouten van den schrijver maar van den uitgever. In het handschrift schijnen de letters *c* en *r* niet wel te onderscheiden: daarom wordt gedrukt s*r*apha (p. 34), en wat erger is tot tweemaal toe (p. 114 en 154), *r*aptus waar de zin *c*aptus vordert. Evenzoo schijnt de *x* in het handschrift veel op *t* te gelijken: p. 41 lezen wij prospera *et* casu voor *ex* casu; p. 244: liberationem dilatam *et* ipso tractatu, enz. Van dezelfde soort is (p. 264), re*s* voor Re*x*. Zulke fouten ontsieren een uitgaaf maar schaden niet veel; zij vallen dadelijk in het oog, en de vertaling lijdt er niet bij. Van meer belang echter zijn andere misstellingen in den tekst, die tot misvattingen in de vertaling hebben geleid.

1) Hij was Jesuiet en overleed te Leuven in 1608 (Miraeus, Elenchus histor., p. 11).

Zoo wordt er (op p. 154) gesproken van het gevangen nemen van Gaspar de Robles, en gezegd: „Erat *ille* veteranus miles..... Is miles..... tum temporis a praefectis suis erat abalienata voluntate". In plaats van *ille* moet natuurlijk *illi* worden gelezen: Robles had oude soldaten onder zich, die van hun officieren afkeerig waren geworden. Ongelukkig heeft de vertaler dit niet gezien, en hij schrijft: „C'était un vieil officier.... A cet époque ce capitaine avait fini par s'aliéner les sympathies des lieutenants sous ses ordres".

Op pag. 202 lezen wij: „eosdem suasisse Regi ut *illis* praeciperet"; er moet staan „ut ill*i* praeciperet": men ried den koning dat hij don Juan zou gelasten, en niet, zooals de vertaler schrijft, dat hij aan de Staten-Generaal zou opdragen, de leden van den Raad van State te kiezen.

Op p. 64 wordt bedoeld, dat Requesens den oorlog le*nius*, met minder wreedheid, voerde; en staat echter dat hij het le*nti*us, „avec plus de lenteur", deed. — Op p. 156 lezen wij, dat tien vaandels soldaten van Mondragon tot de Staten overliepen „turpi a suis *tectis* perfugio": „qui quittèrent honteusement leurs cantonnements". Er moet gelezen worden: „turpi a suis *praefectis* perfugio", — niet slechts omdat de zin dit vordert, maar ook omdat de Spaansche vertaling het leert: „aviendo tratado ignominiosamente a sus capitanes".

Dat is een algemeene grief, die ik tegen den uitgever heb, dat hij zoo zelden die vertaling geraadpleegd heeft. Don Rodrigo de Medina y Marzilla [1]), aan wien wij haar danken, getuigt wel bescheiden in zijn voorrede, dat hij zijn geringe kennis van het Latijn, die hij in de school had opgedaan, onder de wapenen heeft vergeten, maar hij toont, dat hij toch doorgaans de meening van den auteur goed wist te vatten en weer te geven. Een enkele maal vergist hij zich in een minder algemeene beteekenis van een woord, maar zelden en niet onvergeeflijk. Dat hij, de vrome katholiek, als hij „fides" leest, alleen aan zijn heilig geloof denkt, en bij gevolg de phrase „non modo res jam pridem consumta, sed fides etiam defecit", naar die opvatting vertaalt, is hem zeker niet ten kwade te duiden. Te minder, omdat hij op menige andere

1) Zoo wij Miraeus, Elenchus historicorum, p. 11 mogen gelooven, is dit de pseudoniem van des schrijvers broeder Hieronymus. Deze was inderdaad officier en wordt tweemaal in den Spaanschen tekst der Commentarios genoemd: eerst op p. 97 (niet in het Latijn, dl. II, p. 356) en nog eens p. 114 (Latijn, dl. III, p. 90). Vgl. over hem de Introductio van de Latijnsche uitgave, p. XLVI.

plaats een onduidelijke uitdrukking van den auteur allergelukkigst verduidelijkt heeft, en onzen vertaler voor meer dan éénen misslag zou hebben beveiligd, zoo deze zijn hulp maar niet versmaad had.

Om een voorbeeld te noemen. Wij lezen (p. 85), dat de Spaansche troepen verontwaardigd waren wegens „un bruit incertain qui circulait d'un projet élaboré en commun par le prince d'Orange et les Etats de les deporter dans une île de la Plata". Een verwonderlijk plan inderdaad, als La Plata beteekenen moet, wat wij er alleen door verstaan kunnen, Rio de la Plata. Hoe kwamen wel de Prins en de Staten in de verdenking van de Spaansche soldaten naar Amerika te willen overzetten. De Latijnsche tekst zegt eenvoudig „in Platae insulam". De Spaansche vertaler begrijpt, dat hier eenige opheldering niet overbodig zal wezen, en schrijft „a la isla de Vùorn, llamada de la Plata". Zijn verklaring is volkomen juist: het gerucht wilde, dat er plan was om de Spaansche soldaten over te brengen naar Westvoorn of de Plaat [1]) (nog thans is de laatste naam in Ooltgensplaat overgebleven). Den 6den Juli had Mondragon zelf den Raad van State op het wenschelijke van een onderneming tegen dit eiland opmerkzaam gemaakt: „ce que le plus convient au service de Sa Maj. (schrijft hij) . . . est: que avec la plus grande briefveté possible l'on saisist la Plate et Gouree" [2]). Het gerucht was dus niet zoo ongerijmd als het er in de vertaling van Delvigne uitziet.

Op dezelfde bladzijde wordt de vertaling nog door een niet minder dwaze fout ontsierd. De Spaansche soldaten, heet het daar, maakten zich met geweld van Aalst meester: „occisis aliquot civibus et Regio quodam accenso suspendio necato". Dit wordt vertaald: „Ils y massacrèrent quelques citoyens, *brûlerent la potence* et massacrèrent un officier du Roy". Indien „accenso suspendio" zou moeten beteekenen wat ik in het Fransch cursief heb gesteld, is de vergissing al zeer zonderling. Wat een *accensus* is en wat *suspendio necare* wil zeggen, kan men in elk lexicon vinden. Onze Spaansche krijgsman zet getrouwelijk over: „matando algunos vezinos y ahorcando a un Realengo".

Wat in de Latijnsche antiquiteiten *justitium* beteekent is, geloof ik, bekend. De auteur durft het woord dan ook als duidelijk genoeg gebruiken en zegt (p. 160), dat de edelen „omnia in eo

1) Dezelfde uitdrukking bij Bor, dl. I, blz. 681 (Bk. IX, fol. 147).
2) Vgl. Van Vloten, Nederl. Opstand, dl. IV (1575—1577), Bijlagen, blz. XCV.

justitio communia occupanti concedi dictitabant". De Spanjaard vergist zich niet in den zin en vertaalt terecht: „diziendo que porque no avia justicia era permitido a cada uno tomar lo que pudiesse". Maar onze uitgever leest bij ongeluk voor *jus*titio, *ins*titio, en merkt in een aanteekening op dat „institi*o*" reeds „très rare" maar „institi*um*" nog raarder is, en hij verklaart dan zoo goed het wil, wat de auteur, „avec sa concision voisine de l'obscurité", met dat woord wel mag bedoeld hebben. Gelukkig dat de zin duidelijk genoeg is, en de vertaler zich daarin niet erg vergissen kan.

Ik zal geen meerdere proeven van onjuiste overzetting aanhalen. Ik moet nog zeggen en toonen, dat ook tegen de historische waarheid nu en dan wordt gezondigd. Dat de baron D'Ainchies in 1576 zich op weinig eervolle wijs van het kasteel van Kamerijk en van den kommandant heeft meester gemaakt, is bekend. Dat die kommandant de baron De Lycques was, insgelijks; in de Spaansche vertaling staat die naam dan ook goed gespeld, maar in den Latijnschen tekst en in de Fransche vertaling heet hij „Cycquius, le baron de Cycques".

De uitgever heeft de gewoonte om, waar de auteur den inhoud van een staatsstuk breedvoerig opgeeft, als vertaling daarvan het oorspronkelijk Fransche stuk in te lasschen. Ten opzichte van het alleruitvoerigste, een brief van prins Willem, doet hij dit echter niet, omdat hij het oorspronkelijke er van niet heeft kunnen opsporen. De brief dagteekent in den Latijnschen tekst van prid. Kal. Jan. en in de Spaansche vertaling van 4 de Enero, maar hij komt bij Bor voor op 30 November. Dit weet de uitgever en hij vraagt: „qui a fait ici erreur"? Het antwoord had hij gemakkelijk zelf kunnen vinden. Want sedert 1830 staat de oorspronkelijke tekst van den brief gedrukt in Gachard's *Analectes Belgiques* (p. 301—311) en is daar gedateerd 30 November, even als bij Bor; welke datum bovendien bevestigd wordt door de resolutiën der Staten-Generaal, waar op den 2den December staat aangeteekend: dat gelezen is een brief van den prins van Oranje van 30 November, overgebracht door Aldegonde. Del Rio heeft dezen brief blijkbaar verward met een lateren; wat hij er van zegt, dat de brief den Staten-Generaal eerst na het uitvaardigen van het Eeuwig Edict in handen kwam, slaat ontegenzeggelijk op de declaratie van den Prins en de Staten van Holland van 19 Februari 1577 [1]). Dergelijke verwarringen treft men dikwerf

1) De Jonge, Resolutiën der St.-Gen., 21 Februari 1577.

aan bij schrijvers van mémoires; zij verlaten zich op hun geheugen, dat echter wel een getrouw beeld der gebeurtenissen in de hoofdtrekken bewaart, maar in bijzonderheden niet zelden bedriegt.

Op één enkele plaats (p. 236) teekent de uitgever aan, dat de Spaansche vertaling een paar woorden meer bevat dan het handschrift, dat hij aan zijn Latijnschen tekst ten grondslag heeft gelegd. Men zou daaruit allicht opmaken, dat overigens de vertaling niets eigenaardigs oplevert; maar het tegendeel is waar. Op sommige plaatsen vinden wij geheele uitweidingen in het Spaansch, die in het Latijn ontbreken. Zoo treffen wij (p. 17 volg.) over het gevangennemen van Luys del Rio en het in tijds vernietigen van zijn geheime papieren een bericht aan, dat in den Latijnschen tekst (p. 92) niet wordt gevonden. Iets verder worden over de behandeling, die De Tassis en andere Spaanschgezinde grooten van de vrijheidsvrienden ondervonden, bijzonderheden meegedeeld, die in de oorspronkelijke Commentariën, althans zooals zij nu worden uitgegeven, evenmin voorkomen. Opmerkelijk is het nog, dat de Spanjaard, die zijn boek in 1601 in het licht zond, op een aantal plaatsen de namen verzwijgt van hen, die in den Latijnschen tekst minder tot hun eer worden vermeld: b. v. van de Nederlandsche heeren, die (p. 42) gezegd worden Alva met hatelijke bedoeling tot het vorderen van den Tienden penning te hebben aangezet; van Aerschot, die (p. 60) gezegd wordt uit naijver op Geronimo de Roda afvallig van den koning te zijn geworden; van Champagney, die (p. 80) beschuldigd wordt van den toeleg om, uit haat tegen D'Avila, Antwerpen aan den prins van Oranje in handen te spelen; van Bracamonte, aan wien (op p. 38) de schuld wordt gegeven van door zijn beschimping Aremberg tot het wagen van den slag bij Heiligerlee te hebben gedreven, en van meer anderen, die hij blijkbaar evenzeer wenscht te sparen.

Had ik den uitgever, eer hij zijn taak ter hand nam, een raad mogen geven, ik zou hem hebben aangespoord om overal de Spaansche navolging met het Latijnsche opstel zorgvuldig te vergelijken, en al de afwijkingen der eerste van de laatste aan te teekenen. Het zal wel niet uit te maken zijn, of hetgeen de vertaling meer bevat dan het oorspronkelijke al dan niet aan den schrijver zelf moet worden toegeschreven, en of misschien het handschrift der Bourgondische bibliotheek hier en daar lacunes heeft, die in de copie, waarop de vertaling gemaakt is, niet

gevonden werden. Maar hoe dit zij, de Spaansche uitgaaf is zeldzaam en slechts door enkelen te vergelijken: men had dus mogen verwachten dat de nieuwe uitgever zich die moeite voor allen zou hebben getroost. Zooals hij thans zijn taak heeft verricht, blijft de Spaansche vertaling nog altijd onontbeerlijk, en zijn uitgaaf onvolledig.

(Nederl. Spectator, 1869, bls. 289 vlg.)

HET GEDENKSCHRIFT VAN DON SANCHO DE LONDOÑO
OVER DE KRIJGSBEDRIJVEN VAN 1568 IN DE NEDERLANDEN [1].

(1892.)

Van het, zoover wij weten, nog nooit in druk verschenen gedenkschrift van een van Alva's generaals over bedrijven, waaraan hij zelf deel heeft genomen, bestaat een afschrift met een Spaansche hand uit denzelfden tijd geschreven en door den hoogleeraar Bonaventura Vulcanius aan de Boekerij der Leidsche Universiteit geschonken [2]). Het is behoorlijk dat de beschrijving van voor onze geschiedenis zoo belangrijke voorvallen, door iemand van zoo nabij er mede bekend, niet langer ongedrukt blijft, al erkennen wij ook volmondig dat zij, na de talrijke berichten die ons al ten dienste stonden, onze kennis er van weinig of niet vermeerdert.

Van den auteur, evenals van de meeste Spaansche generaals, die op onze slagvelden hun lauweren hebben geplukt, is ons slechts weinig bekend. Uit een langdradig dichtstuk, dat hij aan zijn *Commentario* heeft toegevoegd, maar dat niet mede afgedrukt is: *De Don Sancho de Londoño*, *despidiendose de la soldadesca*, leeren wij, dat hij zijn loopbaan begonnen is onder de Spaansche benden, die Karel V in 1543 de stad Duren hielpen veroveren, en dat de veldtocht van 1568 de laatste is geweest, waaraan hij deel heeft genomen.

„Serui", zoo zegt hij:

„Serui desde mi verde primavera
a los mayores Reyes, que tenido
Spaña.....
Seria nunca acauar si las (cosas) pusiese
todas aqui desde el tomar a Dura
hasta que Oranje a Cambresi batiese".

---

1) Oorspronkelijk verschenen als inleiding op de uitgave van dit Gedenkschrift in Bijdragen en Mededeelingen van het Hist. Genootschap te Utrecht, dl. XIII, blz. 1 vlg. (N. v. d. R.)

2) Zie den Catalogus van 1716, f°. 349. Een ander afschrift (vgl. Van Vloten, Nederl. Opstand tegen Spanje, dl. II, blz. 102) berust in het Londensche Record Office (zie Brugmans, Verslag van een onderzoek in Engeland, blz. 11).

Toen hij met den hertog van Alva herwaarts overkwam, stond hij met den rang van Maestre del Campo aan het hoofd van een der vier tercios of regimenten, die het voetvolk uitmaakten, en wel van het tercio de Lombardia. Aanvankelijk werd hij met de tien vaandels, waaruit zijn regiment bestond, te Lier in Brabant ingekwartierd, maar later bleef hij daar met slechts de helft; de rest was naar Doornik en elders verlegd [1]). Bij het plotseling in hechtenis nemen der Nederlandsche heeren, die voor de aanstokers der onlusten van 1566 doorgingen, waarbij zich de hertog bij voorkeur van zijn hoofdofficieren bediende, moest ook don Sancho behulpzaam zijn. Met den graaf Alberic de Lodron had hij den burgemeester van Antwerpen, Van Stralen, in het oog te houden en, toen die trachtte te ontvluchten, te arresteeren, van welke niet benijdbare taak hij zich met goed gevolg kweet [2]). Iets later kreeg hij een eervoller opdracht. Hoe hoog ook wordt opgegeven van den voortreffelijken staat, waarin zich het leger bevond, dat de hertog met zich had gebracht, deze zelf was er geenszins mee ingenomen. De krijgstucht, klaagde hij, was gebrekkig [3]), en de geheele inrichting liet te wenschen over. Daarom noodigde hij, bij brieven van 11 Februari 1568, don Sancho en waarschijnlijk al de vier Maestres del Campo [4]) uit, om hun bedenkingen en voorstellen ter verbetering van het krijgswezen op schrift te stellen. De uitvoerige memorie van don Sancho, gedagteekend van Lier den 8sten April van hetzelfde jaar, is bewaard gebleven en in 1589, zoo al niet een paar jaren vroeger [5]), gedrukt. De titel van dit thans geheel vergeten geschrift luidt: *El Discvrso sobre la Forma de redvzir la Disciplina Militar a meyor y antigvo estado, por don Sancho de Londoño, Maestre del Campo; diregido al Illustimo y Excellimo Principe y Señor don Fernando Alvares de Toledo dvque de Alva etc., Lvgarteniente y Capitan*

---

1) Zie Mendoça, p. 32, 39, 40.

2) Corresp. de Phil II, t. I, p. 574, 576.

3) Corresp. de Phil. II, t. II, p. 3 (Lettre au Roi du 6 Janvier 1568: „Il se plaint de l'indiscipline des gens de guerre, qui volent publiquement. Beaucoup ont quitté leurs drapeaux", etc.) Vgl. ook t. I, p. 615.

4) Don Sancho is zelf van die meening. In de opdracht van zijn memorie aan den hertog zegt hij: .... „a mi, y es de creer que a los demas sus hechuras, a V. Exc. mandado poner en escrito nuestros pareceres".

5) Van een uitgaaf van El Discurso, Bruselas 1587 in 8°, die hij echter zelf niet schijnt gezien te hebben, gewaagt D. José Almirante in zijn „Bibliografia Militar de España" (Madrid, 1876). Vgl. ook Draudius, Bibl. Exotica, p. 212. De uitgaaf van 1589, de eenige die ik ken, is voorhanden op de Universiteitsbibliotheek te Leiden.

General de su Mag[d]. *y su Gouernador en los Estados de Flandes.*

In de uitgaaf van Brussel [1]) is het geschrift, hoewel van een afzonderlijk titelblad voorzien en met een eigen pagineering (44 bladzijden recto en verso), toegevoegd aan een even groote verhandeling over hetzelfde onderwerp, maar niet bij dezelfde gelegenheid, opgesteld door den belegeraar van Leiden, Francisco de Valdez, die, voordat hij zelf aan het hoofd van een tercio geplaatst werd, als Capitan en Sargento Mayor onder don Sancho in het tercio de Lombardia diende [2]), en uit dien hoofde aan zijn opstel, dat hij *Espeio y Deceplina Militar* betiteld heeft en dat voornamelijk over de plichten van den Sargento Mayor handelt, den vorm gaf van een samenspraak tusschen Londoño, zoo als hij hem kortaf noemt, en Vergas, met welken laatsten hij waarschijnlijk een der kapiteinen van hetzelfde tercio bedoelt, namelijk don Francisco de Vergas. Beide geschriften, zoo goed als nooit gebruikt, zijn voor de kennis van de Spaansche legerinrichting en krijgvoering tijdens de eerste helft van den Tachtigjarigen oorlog van het hoogste belang, en kunnen voortreffelijk dienen om ons de oorlogsbedrijven begrijpelijker en aanschouwelijker te maken [3]). Maar het is hier de plaats niet om hierover in bijzonderheden uit te weiden.

Weinige dagen na den 8sten April, waarvan de *Discurso* dagteekent, den 19den, trok reeds don Sancho op bevel van den hertog uit Lier in het veld, om den inval der Geuzen in het Opperkwartier van Gelderland te gaan afweren: met welken uitslag, verhaalt hij ons zelf in den aanvang van zijn gedenkschrift. Terstond na den slag bij Dalem heeft hij van zijn verrichtingen en behaalde voordeelen een rapport aan den hertog gezonden, dat nog onder de handschriften in de Bibliotheek van Madrid berust, en aldaar door Gachard werd aangetroffen [4]). Gachard beschrijft dit stuk aldus: „*Lettre du mestre de camp don Sancho de Londoño*,

---

1) Bij R. Velpius, 1589, in kl. kwarto.

2) Zie Mendoça, p. 66, 89. Valdez werd eerst tijdens het beleg van Leiden tot Maestre del Campo bevorderd, en wel over de vereenigde tercios San Felipe en Sant Jago, die gedurende de belegering van Haarlem uit Italië over waren gekomen (zie Mendoça, p. 198 en 258). Onder de opdracht van zijn Espeio aan don Fadrique, Alva's zoon, gedateerd van October 1571, voert hij, althans in de uitgaaf van 1589, al den titel van Maestre del Campo, ongetwijfeld echter bij anticipatie. Dat hij als schrijver is opgetreden, zegt Opmeer, Hist. mart., p. 108, 123.

3) Vgl. hiervoor, blz. 205, noot.

4) In een bundel „papeles tocantes à Phelipe II (G. 51)", f°. 316—319.

écrite d'Erkelens le 26 avril 1568 au duc d'Albe. Il y traite des faits et actions du corps qu'il commendait en Gueldre contre les ennemis" [1]).

Het vermoeden ligt voor de hand, dat dit rapport hoofdzakelijk in den *Comentario* zal zijn overgegaan. Wat er gedurende het verdere jaar in Groningerland en aan de Maas op het oorlogstooneel, grootendeels met zijn medewerking, is voorgevallen, heeft hij waarschijnlijk insgelijks, terstond nadat hij het had bijgewoond of vernomen, te boek gesteld. Zijn beschrijving is dus zoo authentiek mogelijk.

Evenwel, ik heb het reeds getuigd, veel nieuws leeren wij er niet uit. Wij zijn van den kant der Spaansche generaals en soldaten [2]) over den veldtocht reeds zoo goed en breedvoerig ingelicht, dat het een hunner wel moeilijk moet vallen ons nog onbekende zaken, van eenige beteekenis, te berichten. En don Sancho vermag dit minder dan eenig ander, — want het beste uit zijn verhaal bezaten wij al lang zonder het te vermoeden. Nu wij het in zijn geheel voor ons hebben, bemerken wij namelijk dat don Bernardino de Mendoza, de voortreffelijkste en beroemdste van al de Spanjaarden die de gebeurtenissen hier te lande tusschen 1567 en 1576 beschreven hebben, en van wien wij wel vermoedden dat hij zijn uitgebreide kennis gedeeltelijk aan andere officieren had ontleend, — dat Mendoça ook den *Comentario* van Londoño ten gebruike gehad en veel gebruikt heeft. Een der redenen, die mij de uitgaaf nuttig doen achten, is juist hierin gelegen, dat wij door de vergelijking er van met het uitmuntende boek van Mendoça beter leeren begrijpen, hoe dit is samengesteld.

Over Mendoça's *Comentarios* heb ik voor jaren, naar aanleiding van de uitgaaf der Fransche vertaling van Loumier, uitvoerig gehandeld [3]) en toen aangetoond, dat de vier eerste boeken, die even ver loopen als het gedenkschrift van Londoño, op zich zelf een geheel vormen, dat reeds vóór 1572 persklaar lag, en in

---

1) Gachard, Les Bibliothèques de Madrid et de l'Escurial, p. 58.

2) De meeste geschriften, waarop ik hier het oog heb, zijn thans algemeen bekend. Alleen wensch ik nog te verwijzen naar Burkhard Stickel's Tagebuch seiner Kriegs- und anderer Verrichtungen von 1566—1598, uitgegeven door Dr. v. Kausler, in Württembergische Jahrbücher, Jahrg. 1866, S. 301 ff. — Stickel werd in Juni 1567 aangeworven en diende onder Alberico de Lodron in den veldtocht van 1568. In het voorjaar van 1571 werd hij afgedankt en verliet de Nederlanden, doch keerde er in 1582—84 terug.

3) Zie hiervoor, blz. 204 vlg.

het begin van het volgende jaar door den schrijver, dien de hertog met een zending naar den koning te Madrid belast had, aan Zijn Majesteit opgedragen en overhandigd werd. Voor dit gedeelte nu blijkt het dat de *Comentario* van Londoño de handleiding is geweest, de dorre handleiding, uit allerlei berichten van anderen en vooral uit zijn eigen ervaringen door Mendoça met veel meer takt en historische kunst tot een uitmuntend geheel uitgewerkt. Dit valt zoo onmiskenbaar in het oog, als men het eene verhaal met het andere vergelijkt, dat alle betoog er van mij overbodig voorkomt, nu door het uitgeven van den oorspronkelijken tekst een ieder in de gelegenheid is gesteld om er zich van te overtuigen [1]).

Wat er verder van don Sancho geworden is, kan ik niet met juistheid zeggen. Dat hij kort na den veldtocht, met of zonder zijn wensch, uit zijn commando ontslagen en naar Spanje teruggekeerd is, is zeker. Van de vier Maestres del Campo, die met Alva overkwamen, vinden wij in 1572 er twee vervangen: Alonzo d'Uloa door Rodrigo de Toledo aan het hoofd van het tercio de Napoles, en Sancho de Londoño door Hernando de Toledo, die vroeger bij het tercio de Sicilia als kapitein had gediend [2]). Van Uloa weten wij uit de *Correspondance de Philippe II*, dat hij in April van het jaar 1570 naar Spanje wedergekeerd is, door Alva voor een bijzondere belooning aan den koning aanbevolen [3]). Misschien is tegelijkertijd ook Londoño ontslagen, hoewel zijn naam in de brieven van Alva van dien tijd niet genoemd wordt. Dat hij ook niet onbeloond is gebleven, vernemen wij uit zijn berijmd afscheid uit den krijgsdienst, dat ik boven reeds aanhaalde, en tevens vernemen wij daaruit, dat de belooning hem niet voldeed en te gering voor zijn verdiensten voorkwam. Van zijn koning getuigt hij namelijk:

„Solos mill y seiscientos coronados
    de vna pinsion me a dado en recompensa
    tras todos los seruicios memorados
Troque el reposo por fatiga immensa,
    troque mi subcesion por su seruicio
    y al patrimonio hize gran ofensa.

1) Leerzaam bijv. is de vergelijking tusschen Londoño, p. 42 en Mendoça, p. 65. Wij zien daaruit, hoe Mendoça de handelwijs van den hertog, die door Londoño gelaakt was, weet te verklaren en te billijken.

2) Zie Mendoça, p. 109, 116, 111, 166, 189.

3) Corr. de Phil. II, t. II, p. 130, 62. — Gachard t. a. p. vergist zich blijkbaar, als hij hier aan den naamgenoot van den generaal, den Venetiaanschen veelschrijver, denkt.

Hize a mi nombre agrauio y perjuizio
por no auer entendido a conseruallo,
como pudiera en qualquier otro officio".

Wij zijn niet in staat te beoordeelen, in hoever hij waarlijk reden tot klagen had. Dat hij de theorie van zijn vak goed verstond, zouden wij uit zijn *Discurso* afleiden. Maar tusschen het weten en het toepassen is de afstand groot. Dat hij niet, als Uloa, door den hertog bij zijn afscheid werd aanbevolen, is een kwaad teeken. Hoe dit zij, met zijn vertrek uit Nederland verliest hij voor ons zijn beteekenis. Dat wij van zijn verder leven niets meer te weten komen, kunnen wij ons licht getroosten.

(Bijdragen en Mededeelingen van het Hist. Genootschap, dl. XIII, blz. 1 vlg.)

NASCHRIFT.

(1895.)

In mijn opstel over het gedenkschrift van Don Sancho de Londoño heb ik gezegd, dat don Sancho vóór 1572 aan het hoofd van zijn tercio door Hernando de Toledo vervangen werd, en tot verklaring van dit feit het vermoeden geopperd, dat hij, evenals zijn ambtgenoot Alonzo d'Uloa, naar zijn vaderland zal zijn teruggekeerd. Maar de rijksarchivaris in Limburg J. Habets maakte mij opmerkzaam op de *Chroniek der Kerk van St. Servaas te Maastricht* [1]), waar (op 1569, 30 May) te lezen staat, dat Coronel de Landrina vel Londoño dien dag in St. Servaas begraven werd. Mijn vermoeden blijkt dus onjuist te zijn geweest. Na het vertrek van den graaf van Eberstein in Juni 1568 was, naar het schijnt, don Sancho dezen als gouverneur van Maastricht opgevolgd. Of hij tot zijn dood toe dien post bekleed heeft, is twijfelachtig.

Over zijn begrafenis geeft nog een aanteekening in de *Collectanea nova et antiqua* van Godfried Augustinus Collette, heer van Rindelborg [2]), eenige bijzonderheden. Zij luidt aldus: „Een lijck door de geestelijckheyt te Maastricht ingehaalt. —

1) Maastricht, 1889.
2) In het archief van Limburg. Zie in dat boek vol. III, p. 190.

Don Schaenschon de Landonia, gewesen colonel in de stadt, is den 30 May 1569 met processie van alle geestelijckheyt aan Hoogbruggepoorte te Wijck, als gestorven op den Soerenborn, ingehaelt ende is in St. Servaeskercke begraven voor St.-Servaesaltaer, neffens dat graff van den proost van Eynatten". Surenborn was, volgens Habets, een kasteel onder Amby bij Maastricht, hetwelk nu Severn (of Severenborn) heet, op ongeveer een half uur afstands van Wijk-Maastricht gelegen. De overledene wordt genoemd „gewesen colonel", en een aanteekening in de Raadsnotulen, op 17 Januari 1569, doet vermoeden, dat hij toen al in het colonelschap vervangen was. Er wordt namelijk gezegd, dat de Raad der stad „den colonel off synen luytenant" een toelast wijn vereert, gelijk men dat gedaen had aan „don Sancio Londonio, uyt gelycke redenen". Ik had dan ook in mijn opstel een dichtstuk vermeld, door hem vervaardigd bij gelegenheid dat hij den krijgsdienst verliet.

(Bijdragen en Mededeelingen van het Hist. Genootschap, dl. XIV, blz. 373.)

HET JOURNAAL VAN SPLINTER HELMICH [1]).

(1875.)

Het eigenhandig dagboek van Splinter Helmich is mij ter uitgave welwillend afgestaan door A. van Lommel, S. J., die zich als ijverig navorscher in bibliotheken en archieven naam heeft gemaakt. Hij heeft het aangetroffen in een familiearchief, dat hij niet wenscht te noemen.

Het is in vroegeren tijd niet volstrekt onbekend noch ongebruikt gebleven. De geschiedschrijver Bor, wien bij het schrijven van zijn omvangrijk werk van alle kanten bouwstof werd toegevoerd, heeft ook dit journaal ten gebruike gehad. Hij schijnt het tusschen de jaren 1621 en 1626 bekomen te hebben. Althans in het deel van zijn *Historiën*, dat hij in 1621 uitgaf en dat met het 18de boek eindigt, maakt hij van het journaal geen gebruik op die plaatsen, waar het hem van dienst had kunnen zijn, b.v. als hij van het gevangen nemen van Maarten Schenck handelt [2]). Maar in het volgende deel, dat in 1626 uitkwam, toont hij het dagboek te kennen; wat hij [3]) over de krijgsbedrijven in het Overkwartier van Gelder omstreeks Juli 1584 schrijft, is nagenoeg letterlijk er uit overgenomen. Evenzoo hetgeen hij [4]) over den oorlog in dezelfde streek gedurende het jaar 1586 verhaalt, bij welke gelegenheid hij schrijft: „Op 't huys te Wel lach Capitein Splinter van Helmich, van geboorte van Uytrecht". Doch nergens noemt hij het dagboek als bron, waaruit hij put. Na Bor heeft, zoover ik weet, niemand anders het handschrift gebruikt. Het zal sedert

1) Oorspronkelijk verschenen als inleiding bij de uitgave van het: Journaal van Splinter Helmich, soldaat en later hopman in dienst van den lande, van 1572 tot 1589 (N. v. d. R.).

2) Dl. II (der uitg. van 1680), blz. 320 (Bk. XVII, fol. 22).

3) Dl. II, blz. 498 (Bk. XIX, fol. 34).

4) Dl. II, blz. 712 (Bk. XXI, fol. 25).

dien tijd onder de familiepapieren, waaruit het thans aan den dag komt, berust hebben.

Het komt mij voor, dat het *Journaal* de eer der uitgaaf wel verdient. Nieuwe verrassende berichten levert het niet. De schrijver was niet ingewijd in de geheimen van het landsbestuur of van den krijgsraad; hij voerde slechts uit wat hem gelast werd te doen; hij beschrijft wat hij te gelijk met vele anderen heeft gedaan en bijgewoond; hij doet het kort en bondig en weidt zelden uit over de bijzonderheden der gebeurtenissen. Maar het verhaal van zijn eigen bedrijf ademt den geest van zijn tijd. Het is alsof de daden, die ons door hen, die ze zelf bedreven, verhaald worden, onder onze oogen geschieden; zoo gaat het ons ook bij het lezen van Helmich's *Journaal.* Geen geschiedboek, dat de voorvallen uit de tweede hand geeft, kan die aanschouwelijkheid evenaren, en daarom zijn wij er meer en meer op uit om, met voorbijgang van alle tusschenpersonen, onze inlichtingen bij de oog- en oorgetuigen te gaan inwinnen. Ziedaar de hoofdreden waarom ik het dagboek wilde uitgeven. Maar bovendien is er ook nog wel wat nieuws uit te leeren; voor de tijdsbepaling en de volgorde der gebeurtenissen inzonderheid kan het goede diensten bewijzen. Ik mag dit bij eigen ervaring getuigen.

Van den auteur is maar weinig, buiten hetgeen zijn dagboek leert, bekend. Hij was geboortig van Utrecht, doch de nasporingen in het archief van die stad, door den archivaris op mijn verzoek welwillend ondernomen, hebben niets omtrent de familie, waaruit hij voortkwam, aan het licht gebracht [1]). Tijdens de

1) Later vond mr. S. Muller Fz. in het Utrechtsche rijksarchief een zeventiende eeuwsch handschrift, getiteld „Variorum obitus", van onbekende hand, waarin de geheele verwantschap van Splinter Helmich duidelijk aan den dag komt. Zijn vader was Adriaan Janzs. Helmich, in 1562 raad der stad Utrecht (Van de Water, Plakkaatb., dl. III, blz. 172). Deze had drie zoons, Jan, Splinter en Werner, omtrent wie de volgende aanteekeningen belangrijke mededeelingen bevatten: „Anno 1584. 26 Januarii: Is een sonemneel houwelyck binnen Utrecht gheslooten tusschen den Eerentfesten ende manhafften Splinter van Helmysch, hopman over een compagnie enfanterye ten dienste van de genieerde Nederlanden, ende die Eed. Eerentrycke Joffr. Herberta, Jonkeren Helmicus Splytlooff, der beyden rechten doctor ende burgemeester der stadt Swolle, oudste dochter, dye hy geproceert hadde by zaliger Joffr. Maria van Renesse; ende dat in bywesen van beydersijdts naeste vrunden, magen ende vercooren hylicxluyden, alsse dominus Warnerus Helmychius, Hugo van Enschede, rentmeester van de exploicten shooffs van Utrecht, Jor Bernhart Spaen tot Cruyswijck, hopman, ter eenre ende Jor Joachim Splytlooff op de Horte, dheere ende Mr. Johan van Renesse, deecken ende canonick St. Jans te Utrecht, ende Gijsbert van Berck, hopman, ter anderen syden. Pro memoria. Dese hopman Helmijs sterff tot Franeker anno 1589 den 15 December ende aldaer begraven. — 15 December 1589: Obiit tot Franeker in Vrieslandt ende aldaer begraven ondert grote orgel

inneming van Den Briel was hij in Engeland. Denkelijk zal hij

van de hooftkercke, den Eerentfesten ende manhafften (sulx syne inscriptie opte sarcksteen aldaer medebrengt) hopman Splinter van Helmijs van Utrecht, broeder des voornoemden (in het handschrift namelijk staan de biographieën van Jan en Werner H. vooraan) Ds. Johannis ende Werneri. Nadat hy van anno 65 totten jare 72 Duyschlant, Vrancrijck, Engelant ende andre landen besocht ende doorreyst hadde, eyntlijck sich in de Nederlantsche troubles neffens andere patriotten in den oorloge tot defensie sijns vaderlants begeven: ende daerinne tot slants dienst 3 compagnien elcx van 313 coppen, tot ruyne syner middelen geworven ende verloren hebbende, mitsgaders het commissarisschap generael van de monsteringe ende andere commandementen ende chargen met eere ende reputatie bedient hebbende, daerinne ten lesten sijn leven gelaten, door versuym (so men gelooft) van medicijns, maer alleenlijck out sijnde 44 jaren, int fleur ende cordiaelste sijns levens. — 15 Augustus 1623: Obiit aen de pest tot Doesburch ende aldaer begraven Joffr. Maria van Helmijs van Welle, des voornoemden capiteyn Splinters dochter, de huysfr. van Jo^r^. Diderick van Wanroy Wttenhamme, capiteyn lieutenant van den Oversten Jo^r^. Aernt Sloot, commandeur tot Doesburch, out sijnde maer 36 jaren. — 1608, 29 Augustus: Obiit sonder kinderen D. Warnerus Helmichius, sone van den ouden Mr. Adriaen van Hellemijs: ende leyt begraven in de Oude kercke tot Amsterdam aen de suytsyde der kercke besyden dat hoghe choor, met dese inscriptie ende epitaphie: „Conditum hic est corpus Werneri Helmichij Ultraiectini, viri pietate, doctrina, eloquio prestantissimi, verbi divini in Ecclesiis Reformatis olim Francofurtana Belgica, post Ultraiectina et Delphensi, postremo hac Amstelodamensi ministri fidelissimi. Obdormivit placidissime in Christo die 29 Augusti anno 1608, aetatis 58, ministerii 33. Vivere cum Christo si mors est mortuus, at si Helmichio aeternum vivere, vivus erit". Hy is mede anno 88, den 15 Maij neffens andere fameuse leeraers van Gods kercke geëmployeert gheweest totte ambassade ende legatie, die de gemeyne Nederlantsche gemeynten gedaen hebben aen hare Majesteyt van Engelant, coniginne Elisabeth. Was in godsalicheyt, nedericheyt, geleertheyt in de theologie, mitsgaders verscheyden ende bysonder de Orientaelsche talen extraordinaris ervaren, oock sulx dat hy op sijn 19 jaer sijns ouderdoms de theologie ende Griecksche tale publice binnen Geneven heefft gedoceert, ende tselve ampt van selffs affleggende, liever de bedruckte Nederlantsche kercken van stadt tot stadt gaen besoecken ende troosten. Is oick in de nieuwe oversettinge des bybels uutten Hebreusch geëmployert geweest, etc. — 1626, 14 April: Obiit ende begraven tot Amsterdam Joffr. Elisab. van Suylen, wedue des voornoemden D. Helmichij, daermede sy getrouwt was den 8 May 1580. — 1568. 15 December: Obiit tot Norwits in Engelant ende aldaer begraven in St. Andries kerck D. Johannes Helmichius, in de Nederlantsche religions-beroerten genaemt Gratianus Corytheus, een sonderling excellerende theologus ende linguist, sulx dat hy oock in syn eerste joncheyt de Hebreusche tale te Lausannen ende eyntlijck de Griecksche ende Latijnsche talen neffens de theologie tot Norwits publice heefft geprofiteert: ende immiddels, in de Nederlantsche beroerten, de Duytsche ende Fransche gemeenten door Brabant, Vlaenderen etc. van stadt tot stadt ja dorp tot dorp in groet gevaer sijns levens met groten yver gaen versamelen, byeenhouden ende vertroosten; alsoff hy tot een apostel van den Heere extraordinaris gesonden ware, sulx dat oock d'voornoemde Wernerus oock geerne bekende alles wat hy wist offte was, van den voornoemden Joanne, synen broeder, die mede Artium magister was, ontfangen te hebben, ende dat hij hem te vroech (als int begin vant 32ste jaer sijns ouderdoms) door de doot ontruckt was. Starff sonder oir, nalatende Joffr. Copette de Heelt, syne wedue, die namaels aen 2 van de burgemeesters van Amsterdam successivelijck getrout sijnde geweest, anno 1611 deser werelt is overleden". — Vier brieven van Jan Helmich dd. 1567/8 uit Norwich zijn gedrukt in: Eccl. Lond.-Bat. Archivum, vol. II, p. 276, 306; vol. III, p. 52, 61. Zie zijn biographie aldaar, vol. II, p. 276.

daarheen zijn uitgeweken, òf uit vrees voor geloofsvervolging òf uit vrees voor straf wegens deelneming aan de onlusten van het jaar 1566. Hij zelf laat ons omtrent de redenen van zijn uitlandigheid in het duister.

Van zijn gezin en zijn nakomelingschap weten wij niet veel, maar toch iets. De familiepapieren, waartoe het dagboek behoort, bevatten o. a. een brief van lijfrente, van 9 Juli 1605, op Herbertha Splithoff (zoo staat er, doch denkelijk is Splitloff bedoeld), weduwe van Splinter Helmich, „wylen Capiteyn", en op „Adriaen en Maria Helmich, 's jaers 200 ℔ van 40 gr." De weduwe moet later hertrouwd zijn met jhr. Gerlich Doys, burgemeester van Deventer. Beide geslachten, van Doys en van Splitloff, zijn in Overijsel welbekend en behooren er tot de regenten-familiën. Dat doet vermoeden, dat Helmich ook van goede geboorte zal geweest zijn, hoewel het aan den anderen kant toch ook niet vreemd zou zijn, als iemand van geringe afkomst, maar die tot den rang van kapitein was opgeklommen, een goed huwelijk had gedaan.

Hoe dit zij, de zoon van Splinter, Adriaen Helmich, komt voor als een deftig burger van Utrecht. De familiepapieren bevatten van hem het volgende document: „1618, 7 Novr. Willen vergaderen in wettachtige huwelijk, by rade en goetduncken van hare vrinden, joncker Adriaen van Hellemijs van Welle, zoon van hopman Splinter Helmich, geprocreëert by jofvr. Herbertha Splitloefs, zyne echte huisvrouwe, ter eenre zyde — ende Elisabeth Conincx, dochter van Goert Conincx, Gecommitteerde raedt ter admiraliteyt van Suyt-Hollant". De getuigen van het huwelijk zijn alle van aanzienlijke huizen: Renesse van der Aa, Van Assendelft, enz. De gehuwde is eerst schepen en raad van Utrecht geweest en later, in 1628, raadsheer in het Hof geworden [1]). Wij zagen dat hij den naam van Van Welle had aangenomen: uit welken hoofde is mij onbekend. Zijn nakomelingen schijnen zich later alleen met dien tweeden naam te hebben genoemd en dien van Helmich te hebben opgegeven. Maar zij zijn voor ons en voor het onderwerp, dat ons bezig houdt, van geen belang.

In hoever onze kapitein verwant was aan den predikant Werner Helmich, zijn tijdgenoot, blijkt niet [2]). De familie-overlevering

1) Van de Water, Plakkaatb., dl. II, blz. 1049. — Zijn album behoort tot de verzameling-Van Rappard en wordt beschreven in het 7de deel der Werken van de Maatschappij der Nederl. Letterk., blz. 95.

2) Zie echter thans hiervoor blz. 239, 240 noot. — Een hopman Hendrik Herman Helmich van Welle komt voor in 1672 (Res. Holl. September 1672, blz. 84).

beweert, dat beide van één geslacht waren, en dat daarvan maar een enkele tak de hervormde religie heeft omhelsd. Of de nakomelingen van den kapitein Roomsch zijn gebleven of misschien weer Roomsch zijn geworden, weet ik niet. De tegenwoordige bezitter van de familiepapieren is, geloof ik, katholiek.

Zonder twijfel heeft Bor, die ook te Utrecht geboren was en er zijn betrekkingen had, van den toenmaligen Raad der stad, jhr. Adriaen, het dagboek van diens vader, den kapitein, ten gebruike gehad.

Het dagboek bestaat uit tweeërlei bestanddeelen, uit den tekst, waarin beschreven wordt wat de schrijver zelf heeft bijgewoond, en uit talrijke kantteekeningen, waarin hij gemakshalve de gelijktijdige en gelijksoortige gebeurtenissen vermeldt, waarbij hij niet tegenwoordig was. De laatste hebben natuurlijk geen historische waarde, zij herinneren aan overbekende zaken. Uit het schrift en uit de kleur van de inkt blijkt, dat het handschrift niet dagelijks werd bijgehouden, maar dat soms bij één gelegenheid de gebeurtenissen van eenige weken te zamen werden geboekt.

(Kronijk van het Hist. Genootschap, dl. XXXI, blz. 159 vlg.)

IETS OVER DEN HOFPREDIKER VILLIERS [1]).

(1889.)

In de *Calendar of the Manuscripts of the Marquis of Salisbury, Part II* komen meerdere brieven voor van William Herle, den agent der Engelsche regeering in de Nederlanden, aan lord Burghley. Een van deze, gedateerd „1582 August 3" [2]), bevat het volgende bericht aangaande Pierre Loyseleur dit de Villiers, 's Prinsen hofprediker en medewerker aan de *Apologie* van 1581, van wien Languet omstreeks dezen zelfden tijd aan Ph. Sydney schreef: „Nullus est qui plus possit apud Principem" [3]).

„Villyers deals mischievously with the queen [Elisabeth] and insinuates that she is Spanish, [that she] undermines Monsieur's [d'Anjou] actions and was the occasion of the loss of Oudenarde, declaring further how Monsieur and the French King were abused in the treaty of marriage by a premeditate determination etc. The Dutch ministers preach against his ambitious corruption, the delicate sumptuousness of his wife and daughters in wearing great ruffs, laying out their hair and being carried about the streets in coaches. He is a violent fellow, as witness his late Discourse sur le blesme de son Excellence".

Dit naricht schijnt mij opmerkelijk; maar eerst vereischt het een emendatie: „le blesme de S. Exc." beteekent niets; de uitgever heeft zeker mis gelezen, en Herle zal geschreven hebben: „la blessure de S. Exc." Hij doelt dan op het pamflet

---

1) Oorspronkelijk verschenen onder den titel: Nieuw Naricht over P. Loyseleur de Villiers.

2) N°. 1176.

3) Epist. ad. Sydnaeum, p. 447.

N°. 536 van Meulman: *Discours sur la blessure de Monsgr. le Prince d'Orange, Imprimé en l'an 1582. 30 pp. in 4to.* [1]).

Wie dit zeldzame boekje (waarvan de Bibliotheca Thysiana een exemplaar bezit) niet binnen zijn bereik heeft, kan zich toch met den inhoud bekend maken uit de vertaling er van, die bij Bor [2]) staat afgedrukt. Het is geen verhaal van den moordaanslag van Jauregui, zooals men uit den titel zou afleiden, maar een *Discours* er over, en het behelst een hevige invective tegen Granvelle en koning Philips, naar aanleiding der kort te voren onderschepte Spaansche brieven [3]). Dat het door Villiers geschreven is, gelooven wij gereedelijk, niet slechts op de getuigenis van Herle, maar ook om den toon, die een vreemdeling verraadt, en den inhoud, die geheel overeenstemt met wat wij in 's Prinsen *Apologie* van een jaar vroeger, aan den Spaanschen koning en zijn minister ten laste zien leggen. Het verdient dan ook ten volle de benaming, die Herle er aan geeft, en strekt ten bewijze van de heftigheid van 's schrijvers karakter. Wij zijn er den Engelschman dank voor verschuldigd, dat hij ons in staat stelt om dit *Discours*, waarin verschillende wetenswaardige bijzonderheden vermeld worden [4]), op de lijst der werken van Villiers te plaatsen. Ik maak meteen van deze gelegenheid gebruik om in herinnering te brengen, dat ook pamflet N°. 235 van Muller: *Entree du Duc d'Anjou en Anvers* aan onzen auteur er toe te kennen, op grond van een brief door wijlen Ds. Sybrandi medegedeeld [4]).

---

1) De chronologie bevestigt deze emendatie: Herle's brief is van het begin van Augustus en het Discours van een maand vroeger, zooals blijkt uit deze uitlating, die er in voorkomt (bij Bor op blz. 126, kol. a): „de maent van May ende van Junius zijn beyde gepasseert". Oudenaarde was den 5den Juli aan Parma overgegaan: zie Bor, II, blz. 321 (Bk. XVII, fol. 22).

2) Authent. stukken, dl. II, blz. 119 vlg.

3) Pamflet N°. 257 van Muller, vertaald in Bor's Authent. stukken, blz. 101 vlg.

4) Ik wil er hier slechts één van aanhalen. Granvelle had in een der onderschepte brieven, aan de hertogin van Parma geadresseerd, den 27 April 1582, de hoop uitgesproken, dat prins Willem aan de wond, die hem Jaureguy had toegebracht, sterven mocht, en er bijgevoegd: „c'est dommage qu'il ne soit mort dois long temps, et avec luy nombre de ceulx de sa suite et mesme [d. i. en inzonderheid] S. Aldegonde". Hierop doelende voegt hem het Discours het volgende toe: „Tu desires la mort du Sieur de S. Aldegonde; est ce la recompense que tu rend a sa maison, a laquelle tu doibs ce que tu as, quand tu ne peus ignorer que son ayeul amena ton père, qui n'estoit qu'un petit procureur de Dole, au service de l'Empereur: mais tu voullois encore adiouster a tes autres qualitez ceste belle fleur d'ingratitude". — Dit bericht dat Marnix' grootvader (zie over hem Te Water, Verbond der Edelen, dl. III, blz. 35) den ouden Perenot had voortgeholpen, wordt bijzonder geloofwaardig, nu wij bevonden hebben dat het van een vertrouwd vriend van Marnix en waarschijnlijk door de tweede hand van dezen zelf afkomstig is. Iets vroeger had het Discours al gezegd, dat Granvelle reden had om zich

Dat Villiers tijdens en na zijn verblijf in Engeland weinig ingenomenheid met de regeering van Elisabeth aan den dag legde, was bekend [1]), en wat Herle daarvan zegt kan ons niet verwonderen. Maar dat hij en zijn gezin praalziek waren en weelderig leefden, wist ik althans niet. De bijzonderheden, door Herle dienaangaande overgebriefd, zijn voor de geschiedenis der zeden hier te lande niet zonder belang. Het meest heeft mij getroffen, dat, naar zijn zeggen, de dames van den hofprediker er een rijtuig op na hielden. Dat was toen in Nederland een hoogst zeldzaam verschijnsel, waaromtrent ik hier twee berichten wil laten volgen, die het ongewone er van duidelijk in het licht stellen. Het eerste is van Aubéry du Maurier, den zoon van den Franschen gezant van dien naam [2]), waar hij de herinneringen van zijn vader aan 's Prinsen vierde gemalin, Louise de Coligny, vermeldt: „Elle a conté naivement à mon père (zegt hij), qu'elle fut fort surprise, arrivant en Hollande, de la différence et rude manière de vivre de ce pays-là a celle de France; et qu'au lieu qu'elle avoit de coutume d'aller dans un carrosse, suspendu a la française, on la mit dans un de ces chariots decouverts de Hollande, conduit par un voerman, où on la fit asseoir sur une belle planche; et qu'allant de Rotterdam a Delft, qui n'en est qu'a deux lieues, elle se trouva toute froisée et toute rompue". Zeker placht de Prinses van die omstandigheid vaak met allerlei personen te spreken. Immers ook Aitzema weet er van. Gewagende van haar overlijden, in het jaar 1621, en uitweidende over haar deugden en rampspoed, voegt hij daaraan toe [3]): „D'eenvoudicheyt in Hollant was soo groot als sy daer eerst quam, dat sy van Dorth nae Delff ghebracht wiert op eene gemeene open waghen. Ende sy brachte d'eerste carosse mede uyt Vranckrijck. Waer na Prins Maurits gebruyckte een veltkoets, die voor ende achter,

---

voorspoedig te achten, „se souvenant que son grandpère estoit un mareschal". Dit komt overeen met het gerucht, dat Strada de moeite van het herhalen waardig had gekeurd: „Vesontione natus est Ant. Perenottus, Nicolao patre Granvellae domino plebei quidem generis (ut aliqui affirmant), fabri ferrarrii filio, primariae tamen ac rarae prudentiae viro" (vol. I, p. 68, edit. L. B. 1645).

1) Zie inzonderheid Camden's Annal. rer. Angl. op het jaar 1575, p. 282 (uitg. van 1677 bij Elsevier). Niettemin schijnt hij met Elisabeth's minister Walsingham nog een poos in correspondentie te hebben gestaan; althans brieven van hem aan dezen zijn tot ons gekomen (zie Kervyn, Les Huguenots et les Gueux, vol. III, p. 572; vol. IV, p. 69, 134 etc.).

2) Mém. pour servir à l'Hist. de Hollande, uitgave van 1680, p. 151.

3) Dl. I, blz. 48.

op ende neder of overdeckt ende onghedeckt koste ghemaeckt worden".

De klacht van de Fransche dame, bij haar aankomst, over het gebrekkige Hollandsche rijtuig, herinnert aan soortgelijk ongemak, dat Maria Stuart, insgelijks aan de Fransche weelde gewend, bij haar terugkeer in haar vaderland ondervond. Brantôme, die er getuige van was, verhaalt, hoe zij te Leith aangeland zich naar Edinburg begaf: „La Reyne y alla a cheval et ses dames et seigneurs sur les hacquenées de mesme; donc sur tel appareil la Reyne se mit a pleurer et dire que ce n'estoient pas là les pompes, les magnificences ni les superbes montures de la France, dont elle avait jouy si longtemps, mais qu'il falloit prendre patience" [1]).

In Schotland was op dat tijdstip het rijden anders dan te paard zeker nog volstrekt buiten gebruik. Dat bij ons daarentegen, ook voordat Louise de Coligny haar fransche equipage invoerde, een rijtuig van weelde niet geheel onbekend was, kan het voorbeeld der dames Villiers, waarvan Herle ons de herinnering bewaard heeft, getuigen. Trouwens ook zij waren van elders gekomen en volgden hier de manieren na, die zij denkelijk in haar vorig verblijf hadden aangenomen.

(Bijdragen voor Vaderl. Gesch. en Oudheidkunde, 3de Reeks, dl. V, blz. 273 vlg.)

---

1) Oeuvres, ed. Londres 1779, t. II, p. 122.

OVER EEN BRIEF VAN DEN KARDINAAL BARONIUS BETREFFENDE HET MARTELAARSCHAP VAN BALTAZAR GÉRARD.

(1882.)

In een portefeuille met brieven, van Constantijn Huygens afkomstig, en behoorende aan de Koninklijke Akademie van Wetenschappen, bevindt zich een brief van den beroemden kardinaal Baronius, die wel verdient, dat wij van zijn inhoud kennis nemen. Hij is, voor zoover ik heb kunnen nagaan, nog niet uitgegeven en betreft de vereering, die, naar het oordeel van den kardinaal en van een niet genoemden geestelijke aan wien hij schrijft, de Kerk verschuldigd was aan Baltazar Gérard, den moordenaar van prins Willem van Oranje.

De brief luidt aldus: „Reddita est mihi epistola tua cum officio B. Gerardi Baltazari, qui Principem olim Auraicum, Ecclesiae et Majestatis Catholicae perduellem, constanter aggressus sustulit et postmodum infinitis excarnificatus tormentis pro orthodoxa religione mortem oppetiit. De quo et aliis huiusmodi, ut multa paucis comprehendam, illud te latere nolo, Sanctissimum Dominum Nostrum de talibus Beatis seorsum aliquod officium, quando per otium licebit, conficere statuisse, quo et ipsorum memoria, ut apud Deum est in gloria, ita penes Ecclesiam militantem sit in honore. De tuorum alumnorum, quos per me Pontifici commendari rogas, inopia, cum primum occasio se dederit, eidem memoriam refricabo; nihil enim est quod non tua causa velim. Vale. Romae III Kal. Martij CIↃ IↃ C IIII.

Reverendissimae Dominationi Tuae
addictissimus
frater amantissimus
Caes. Card. Baronius".

Tot dusver is alles, alleen de (cursief gedrukte) onderteekening uitgezonderd, geschreven met een fraaie duidelijke hand van een amanuensis. Het postscriptum, ter zijde van de onderteekening gesteld, is daarentegen van de eigen hand van den kardinaal en niet zoo gemakkelijk te lezen. Het is evenwel gelukt den geheelen zin met zekerheid aldus te ontcijferen: „Expectandum est quod cogitatur, ut more majorum omnes martyrium passi hoc nostro seculo causa fidei catholicae in Album Sanctorum Martyrum referantur, quo facto tunc ut tui quem commendas matyris sacrum officium ex voto comprobetur curandum".

Het komt mij voor dat niet slechts het schrift maar ook de taal van den kardinaal minder duidelijk is dan die van zijn secretaris. Met dat al is het duidelijk genoeg wat Zijn Eminentie wil zeggen, zoowel in het eigenhandige postscriptum als in den brief, dien hij zijn secretaris in de pen had gegeven. Wij hebben ons de toedracht der zaak, die er in besproken wordt, dus voor te stellen. Een zijner bekenden had den kardinaal met een begeleidenden brief een door hem ontworpen officium proprium ter gedachtenis en ter eere van Baltazar Gérard toegezonden, natuurlijk in de hoop of althans met den wensch, dat de kardinaal zijn invloed bij den paus, Clemens VIII, wiens biechtvader hij was [1]), zou willen aanwenden om den man, dien hij als held en martelaar vereerde, door de Kerk tot den rang der Sancti of ten minste der Beati verheven te zien. Op die epistola cum officio Beati Gerardi Baltazari strekt de brief van den kardinaal, die voor ons ligt, ten antwoord.

Misschien zal het niet overbodig zijn, eer wij dien brief nader gaan beschouwen, vooraf duidelijk te maken wat onder een officium Beati alicujus vel Sancti te verstaan is. De Rubricae Generales, die het Breviarium Romanum inleiden, kunnen het ons leeren. Evenwel om zeker te zijn dat ik mij in de beteekenis der woorden niet vergiste, heb ik de voorlichting ingeroepen van een geleerden geestelijke der Roomsch-katholieke kerk, en het is in vertrouwen op zijn gezag dat ik het volgende in herinnering breng.

Onder officium, of vollediger gezegd officium divinum, verstaat men in de taal der Kerk de Nacht- en Daggetijden, welke dagelijks door de geestelijken en kloosterlingen, hetzij door meerderen te zamen, hetzij door ieder afzonderlijk, gezongen of gebeden worden. Gedeeltelijk zijn deze getijden voor iederen dag dezelfde,

1) Ranke, Päbste, Bd. II, S. 309 (Sämmtl. Werke, Bd. XXXVIII, S. 208).

gedeeltelijk verschillen zij iederen dag. Het veranderlijke gedeelte brengt het officium divinum in bijzondere betrekking tot het gedachtenisfeest of den heilige, waaraan de dag gewijd is. Het draagt den naam van Proprium. Een officium Gerardi Baltazari zou dus een officium wezen, bepaaldelijk ingericht ter herdenking en ter eere van dien persoon. Natuurlijk kan zulk een officium niet bestaan, zoolang de Kerk dien persoon niet onder haar Sancti of Beati heeft opgenomen [1]). Daar dit, toen Baronius schreef, niet geschied was, gelijk het nog altijd niet geschied is, spreekt het van zelf, dat in zijn brief officium Gerardi Baltazari niets anders beteekenen kan dan het ontwerp van zulke getijden, door iemand die den man de hoogste vereering waardig achtte, bij voorraad opgesteld.

En wie mag die ontwerper wel zijn, of met andere woorden, aan wien mag de brief van den kardinaal, waarover wij handelen, gericht zijn?

Ik ben niet in staat op die vraag een stellig antwoord te geven. Het adres ontbreekt aan den brief, en de omstandigheid dat hij onder brieven aan Huygens werd gevonden brengt ons niet verder, want aan iemand van diens geslacht kunnen wij niet denken. Blijkbaar is de geadresseerde een katholiek geestelijke van rang, de onderteekening toont dit: Reverendissimae Dominationi Tuae addictissimus, frater amantissimus. Van welken rang hij zal geweest zijn, kan ik echter alweer niet met zekerheid zeggen. Ik vind in brieven van dien tijd [2]) zoowel dekens aan het hoofd van kapittels als bisschoppen met den titel van Reverendissima Dominatio begroet. Maar ik zou toch meenen, dat een kardinaal iemand van minder dan bisschoppelijke waardigheid niet zoo aangesproken zou hebben. Ik vermoed daarom dat wij met een bisschop te doen hebben. En dan bijna zeker met een Nederlandschen, met een Belgischen, want wie dan een Nederlander of een Franc-Comtois zal zich aan Baltazar Gérard zoo bijzonder veel gelegen hebben laten liggen? Zijn die vermoedens, die ik voor niet meer dan waarschijnlijke gissingen wensch uit te geven, juist, dan is het aantal geestelijken, waaruit wij te kiezen hebben, zeer beperkt. Ik heb inzonderheid aan Henricus Cuyckius, den bisschop van Roermond, gedacht. Of deze met den kardinaal in briefwisseling stond, is zeker twijfelachtig. Onder de uitge-

---

1) Vgl. echter wat in het Naschrift (zie beneden) over deze zaak wordt gezegd. (N. v. d. R.)
2) B.v. bij Havensius, De erectione novorum in Belgio episcopatuum, p. 246.

geven brieven van en aan Baronius [1]) komt er geen van of aan den bisschop van Roermond voor. Maar vergeten wij niet, dat het slechts enkele uit vele brieven zijn, die in druk zijn gegeven. En dat er in alle geval tusschen beide kerkvoogden bekendschap en zelfs vriendschap bestond is zeker. Zij hadden die gesloten tijdens de bisschop in 1600 Rome bezocht en aldaar een poos vertoefde. Kort daarna had de abt van Sint Maarten van Doornik, Jacques de Marquais, aan den kardinaal een geschrift van den bisschop van Yperen toe te zenden, dat deze aan het oordeel van den Heiligen Stoel onderworpen begeerde te hebben. Hij beriep zich daarbij op zijn liefde voor de universiteit van Leuven, maar bovenal — ik zal de eigen woorden geven — „tum maxime quod scirem quanto zelo ejusmodi negotia communis pietatis amplectereris, quod se expertum testatur cum summa nominis tui gloria Reverendissimus Ruremundensis, ad suos reversus sanus et incolumis" [2]). Mij dunkt, na dit eene voorbeeld zou het ons niet kunnen verwonderen, indien eenige jaren later de bisschop het gewaagd had een geschrift, dat hij thans aan het goeddunken der kerkelijke overheid onderworpen wenschte, met dit doel aan den kardinaal over te zenden. Evenmin zou het ons kunnen verwonderen, indien hij het was die een officium voor een Nederlandschen martelaar had ontworpen. Hij toch was een vruchtbaar en geacht auteur en die zich met soortgelijken arbeid werkelijk heeft bezig gehouden [3]). Hij was het die, voordat hij bisschop werd, uit de letterkundige nalatenschap van Joannes Molanus de *Natales Sanctorum Belgii* (de Levens der Heiligen die met Nederland in bijzondere betrekking hadden gestaan) voor den druk gereed maakte. Wel komen in het door hem uitgegeven *Kalendarium Belgicum* de martelaren uit den tijd der troebelen niet voor, maar aan het slot van zijn werk gewaagt hij toch van hen [4]): „De gloriosis interim sub hac persecutione martyribus diversi diversos meditantur libellos, sed qui propter

1) Venerabilis Caesaris Baronii Epistolae.... recensuit Raymundus Albericus, Romae 1759—1770, 3 vol. in 4°.

2) Baronii Epistolae, t. III, p. 278. Ook wordt Henricus Cuyckius, in een brief van Lipsius aan Baronius van 1593, genoemd „noster amicus, nam et tuus certe, Henricus Cuyckius, eximius theologus" (ibid., t. I, p. 463). Verder bericht Gregorius Ghernix (*sic*) (zie over hem Havensius, o. c., p. 250/1) aan Baronius (Ruremundiae, 10 September 1596), dat H. Cuyckius aan Lindanus is opgevolgd en hoopt dat hij dezen, evenals zijn voorganger, van dienst zal willen zijn (ibid., t. III, p. 182).

3) Zie over hem inzonderheid Havensius, p. 250 sq.

4) Onmiddellijk vóór Finis, p. 310 vlg. in de uitgave van 1595 (Cat. Bibl. Thys., N°. 1175).

furorem Guesiorum nondum in lucem produnt. Brevi tamen saevissimae et barbaricae Guesiorum immanitatis finem fore speramus". Die rustiger tijden, waarop hij hoopte, mocht hij niet beleven, en aan een ander, aan Arnold de Raisse, bleef het voorbehouden een *Auctarium ad Joannis Molani Natales Sanctorum Belgii* op te stellen, en daarin o. a. op 14 Juli aan te teekenen: „[Natalis] Baltasari Gerardi, martyris, Delfii", en verder in het werk zelf een kort begrip van de geschiedenis van dien martelaar, uit de bekende boeken van Estius en Michael ab Isselt getrokken, op te nemen. Maar al bleef het Cuyckius ontzegd zulk een toevoegsel op het door hem uitgegeven boek in het licht te zenden, onwaarschijnlijk is het zeker niet dat hij zich met het verzamelen van de bouwstof heeft beziggehouden, en dan lag het opstellen van een getijde ter eere van den meest bekenden der Nederlandsche geloofshelden uit den tijd der troebelen zeker niet ver van de hand. Buitendien bestaat er nog een reden waarom ik juist aan hem, bij het lezen van den brief aan Baronius, gedacht heb. Er wordt daarin ook geantwoord op een verzoek om den paus te spreken over de hulpbehoevendheid van leerlingen van hem, aan wien de brief gericht is: „de tuorum alumnorum inopia". Dit schijnt ons te wijzen op een leeraar of een dignitaris der universiteit, hetzij van Leuven hetzij van Douay. Nu was Cuyckius, tot op het oogenblik waarop hij de bisschoppelijke waardigheid aanvaardde, jaren achtereen in verschillende betrekkingen aan de hoogeschool te Leuven werkzaam geweest. Niet onwaarschijnlijk komt het ons voor, dat hij bij zijn bezoek aan Rome de belangen zijner behoeftige leerlingen aan Zijn Heiligheid had aanbevolen: de brief van Baronius zinspeelt op een vorig verzoek: „Pontifici memoriam refricabo". — Ik zeg nog eens, het zijn slechts gissingen die ik voordraag. Misschien vergis ik mij in den persoon van den geadresseerde. Dat wij dien echter in den kring te zoeken hebben, waartoe de bisschop van Roermond behoort, is, dunkt mij, meer dan waarschijnlijk.

Over den man, wiens aanspraak op kerkelijke eerdienst het onderwerp der briefwisseling tusschen Baronius en onzen onbekende uitmaakt, is in de laatste dertig jaren een schat van nieuwe bescheiden aan het licht gebracht. Te voren stonden ons slechts tweeërlei verhalen ten dienste. Het eene door 's Prinsen hofprediker, François l'Oyseleur, dit de Villiers, op last der Staten opgesteld, gaf ons de officieele voorstelling der gebeurtenissen, zooals de vrienden van den Prins die verbreid en geloofd wenschten. Het

andere de *Historie Balthazers Gerardt, alias Serach, die den tyran van 't Nederlandt... doorschoten heeft*, door een ons onbekenden Roomsch- en Spaansch gezinde geschreven, stelde het voorgevallene uit een tegenovergesteld oogpunt voor. Aan herhalingen van deze twee berichten ontbreekt het niet; maar wilden wij uit de bronnen putten, dan moesten wij altijd tot hen, en hen alleen, terugkeeren. Van de processtukken was overigens niets bekend. Eerst in 1853 kwam een afschrift der confessie van den moordenaar voor den dag [1]), en niet lang daarna het oorspronkelijk daarvan, benevens dat van de vier verhooren, die de misdadiger buiten pijn en banden of op de pijnbank ondergaan had. Te zelfder tijd hadden prof. Arendt [2]) van Leuven en de Belgische rijksarchivaris Gachard een ver uitgestrekt onderzoek naar alles wat op het proces betrekking had in de archieven ingesteld, en onder een menigte bescheiden van mindere waarde ook den brief ontdekt, waarin de moordenaar zijn dienst ter voltrekking van 's konings ban aan Parma aanbiedt [3]), en het verslag van zijn samenspraak met Parma's afgevaardigde, Assonleville, die daarvan het gevolg was [4]). Eindelijk in 1863 had de rijksarchivaris Van den Bergh, het geluk in het Britsch Museum een afschrift te vinden van den brief, waarmee de moordenaar zich bij den man, dien hij dacht te vermoorden, aanmeldde en gehoor verzocht [5]). Wij kunnen, na al deze vondsten, verklaren dat ons thans niets ontbreekt van hetgeen wij wenschten te bezitten, om met volledige kennis van zaken over de drijfveeren en het karakter van den misdadiger te oordeelen.

Dat deze niet uit geldzucht, om het beloofde bloedgeld te verdienen, gehandeld heeft, staat op grond der genoemde bescheiden vast. Al heeft de pijnbank hem ten slotte de betuiging afgeperst „d'avoir attenté la dicte entreprinse pour se faire riche" [6]), wij hechten geen geloof aan die afgedwongen zelfbeschuldiging; zijn gedrag pleit hem van dat kwaad volkomen vrij. Hij heeft de misdaad bedreven, gelijk hij zich buiten pijn en banden beroemde [7]), „estimant que je ferois sacrifice aggréable à Dieu de faire le monde quitte d'un si méchant homme, qui par sa seulle ambition

1) Gachard, Bulletin de l'Acad. Royale, 1853, 3me partie, p. 75.

2) Arendt, Recherches critiques et historiques, in voornoemd Bulletin, Annexes 1853/4.

3) Ib., p. 40.

4) Ib., p. 42.

5) Zie Nederl. Spectator, 1863, blz. 211, en Bijdr. voor Vad. Gesch. en Oudheidk., 2de Serie, dl. III, blz. 342.

6) Bakhuizen v. d. Brink, Studiën, dl. I, blz. 591.

7) Ib., bl. 583.

et cupidité de dominer et estre réputé grand seigneur, s'est séquestré de la vraye et catholique religion". Kerkijver en partijhaat hebben hem bezield en tot den moord gedreven.

Zulke dweepzucht is zeker niet gelijk te stellen met eigenbaat en geldzucht. Een moord om vuig gewin gepleegd is afschuwelijker dan een moord uit godsdiensthaat bedreven. Maar met dat al, moord blijft moord, en die tot zulk een misdaad komt, om welke reden ook, toont dat de misdadige drift in zijn gemoed niet opgewogen, niet bedwongen wordt door hartstocht van edeler aard. Onze daden zijn zoowel het gevolg van het gemis van eigenschappen als van eigenschappen, die wij bezitten. Honderden en misschien duizenden hebben evenals de moordenaar den lust gevoeld om 's konings ban ten uitvoer te leggen, en den man, dien zij als vijand der Kerk en van den vorst verfoeiden, om te brengen, maar bij die velen heeft de afschuw van den moord als moord dien lust overmeesterd. De moordenaar zou zijn opzet evenmin ten uitvoer hebben gelegd, indien hij ook onder den invloed van een krachtig zedelijk gevoel geleefd had. Dat de daad, die hij voorhad, onvoorwaardelijk was goed te keuren, kan hij niet hebben gemeend. Wij vinden het bewijs van het tegendeel in zijn eigen bekentenissen. Hij begon met de geestelijken, die hij van zijn opzet kennis had gegeven, en Parma, wiens goedvinden hij had gevraagd, van alle medeplichtigheid vrij te spreken; en eerst op de pijnbank kwam hij tot de bekentenis, die, voor zoover wij haar toetsen kunnen, met de waarheid overeenstemt, dat èn Parma, èn Assonleville èn de Jezuïet van Trier èn de kordelier van Doornik, allen hem hadden gestijfd in zijn voornemen en aangemoedigd door belofte van belooning hier en namaals. Waartoe die aanvankelijke ontkentenis van de ontvangen goedkeuring van zijn opzet, indien hij de daad in alle opzichten lofwaardig keurde? De mannen, dien het aanging, woonden buiten het bereik van den Hollandschen rechter; gevaar liep hun leven of hun veiligheid niet. Vrij gekend te worden van medeplichtigheid was alleen dan voor hen gewenscht, als de daad, waartoe zij hadden aangespoord, geen loffelijke daad kon geacht worden. Wel is waar had Parma hem de belofte afgevorderd [1]), „qu'il ne l'accuseroit point s'il en fust attainct sur le faict, puisqu'il ne luy commandoit à ce faire, mais s'il le feist que ce fust *in nomine domini*". Maar bewees niet juist die afgevergde belofte, dat ook Parma begreep

1) Bakhuizen v. d. Brink, Studiën en Schetsen, dl. I, blz. 588.

geen eer te kunnen inleggen met het bevorderen van zulk een aanslag?

Wat een daad als deze dubbel verfoeilijkt maakt, is het verraad, het bedrog, dat vereischt wordt om haar te volvoeren. De moordenaar heeft zich in dit opzicht een meester in de kunst betoond. Het veinzen gaat hem zoo natuurlijk, zoo gemakkelijk af, dat wij hem wel een bijzondere neiging tot bedriegen en een langdurige oefening van dien aanleg moeten toeschrijven. Dat hij, om toegang tot 's Prinsen hof te bekomen, zich voordoet als een vervolgden geloofsgenoot, laat zich verontschuldigen [1]). Maar noodig was het daarom toch niet, die rol zoo breed op te vatten en met zooveel smaak te spelen. Hij wordt ons geschilderd als „altijd in de hand dragende een psalmboek of eenig boek van religie, en leenende van den portier (van 's Prinsen hof) den bijbel", als hij ter predikatie gaat. Een meesterstuk in zijn soort is de brief aan prins Willem, waarin hij zich bij dezen aanbeveelt als een vluchteling om den geloove uit Franche Comté. Aandoenlijk om te lezen is zijn gejammer over het gemis aan godsdienstvrijheid in zijn ongelukkig vaderland, „quoy qu'elle (la liberté) soit donnée de Christ par l'effusion de (son) sang précieus à touts les fidelles". Een gevoel van afschuw voor den moordlustigen huichelaar bevangt ons, als wij dien brief (een ware Judas-kus) lezen; en Bakhuizen van den Brink, die aanvankelijk een gunstiger oordeel over den mensch had uitgesproken, komt na kennisneming van den brief tot de betuiging [2]): „Wij moeten erkennen, dat hij Balthazar Gérard in een ongunstiger daglicht plaatst dan wij verwacht hadden, en, ofschoon hij voor de koele bedaardheid en het berekenend opzet van den misdadiger pleit, werpt hij een onuitwischbare smet op zijn zedelijk karakter en dat van de partij, die zich van hem als werktuig bediende". Merkwaardig is het, in psychologischen zin, dat de volleerde huichelaar zelf op het bedrog smaalt, wanneer hij het in een ander meent waar te nemen. Hij beschimpt 's Prinsen vertrouwde, Villiers, omdat deze de valsche zegelbrieven, die hij hem uit Luxemburg had meegebracht, aanneemt, in de hoop van daarmee eenige krijgslist aan te vangen; geen wonder, zegt hij, „c'est le propre de telz imposteurs et séducteurs du peuple, comme luy,

1) Hij had daarvoor vooraf absolutie van den paus verzocht (Gachard, Corr. de Guillaume le Tacit., t. VI, p. 119). Datzelfde had Maria Stuart aan den paus voor haar zendelingen in Engeland gevraagd (Labanoff, Lettres etc. de Maria Stuart, t. IV, p. 279).

2) Nederl. Spectator, 1863, blz. 211.

de s'ayder de faulsetés pour suyvre leurs affaires *per fas et nefas*". Het is echter waar, en wij brengen het in rekening, dat hij, alvorens zijn verraad aan te vangen, van geestelijken het geoorloofde van hetgeen hij ging misdoen had wenschen te vernemen en waarschijnlijk vernomen had.

Zulken mensch wegens zulk een daad zoo te hooren verheffen als de kardinaal Baronius, in antwoord op gelijke lofspraak van een ander hooggeplaatst geestelijke, het in onzen brief doet, maakt voorwaar een treurigen indruk. Het is al erg genoeg dat koning Philips de familie van den moordenaar, ter erkenning van diens „si géneреuse résolution [1]) et acte si magnanime" [2]), in den adelstand verheft en met verbeurd verklaarde goederen van den vermoorde begiftigt. Maar wat beteekent dat eerbetoon van een wereldlijk vorst, vergeleken met de verheerlijking, die deze kerkvoogden den moordenaar waardig keuren? Zij geven hem reeds bij voorraad den naam van Beatus; ontwerpen een eerdienst voor hem als voor een heiligen martelaar en dragen dien ter bekrachtiging aan het hoofd der Kerk voor; zij betuigen dat hij, die de doodstraf wegens gepleegden moord ondergaan had, gestorven is „pro orthodoxa religione".

Stellen wij tegenover deze afdwaling van den kerkijver de uitspraak van het gezond verstand en van het gezonde menschelijk gevoel. Hooren wij met welke vermaning de kroniekschrijver Le Petit zijn verhaal van den moord en van de executie van den moordenaar besluit: „Tout homme", zegt hij, „ayant quelque estincelle de piété et de tant soit petit jugement pourra cognoistre si par tels meurtres et assasinats (comme aucuns tachent à persuader aux simples gens) le paradis est à gagner: veu que la Loy les défend, justice et police y repugnent, la nature les abhorre, voire les soldats mesme du prince de Parme ont blasmé et détesté, comme aussi la plus part de la commune du partie ennemy ne la sceu approuver". Dat oordeel van den tijdgenoot is door de nakomelingschap in gedurig stelliger vorm herhaald. Gachard, die meer dan iemand anders tot opheldering van dit gedeelte onzer geschiedenis heeft bijgedragen, besluit zijn beschrijving aldus [3]): „A Rome, en Espagne et dans les Pays-Bas catholiques on célébra sa mémoire comme celle d'un martyr. L'histoire,

1) Vgl. Gachard, o. c. t. VI, p. 227.
2) Vgl. ibid., t. VI, p. 228.
3) Vgl. ibid., t. VI, p. CXXIV.

qui juge sans passion et dont les arrêts se fondent sur les principes immuables de la morale, ne peut le placer qu'au rang des assassins". De overgroote meerderheid onzer tijdgenooten, onverschillig van welke godsdienstige overtuiging, beaamt dit vonnis, in naam der geschiedenis geveld, zonder aarzelen en volmondig.

Maar laten wij ook niet onbillijk zijn jegens hen, die in vroeger tijden, voordat het licht der historie was doorgebroken, een ander oordeel hebben geveld, met name Baronius en den onbekende aan wien hij schrijft. Hun lofspraak geldt niet zoozeer den man, gelijk wij hem leerden kennen, als den held, dien zij zich hadden verbeeld. Is hun voorstelling gebrekkig en verkeerd geweest, dan mogen wij de onjuiste waardeering, die daaruit voortsproot, niet als een getuige tegen hun zedelijk gevoel laten optreden. Zij prezen dan niet den misdadiger der geschiedenis, maar den geloofsheld der opgesierde legende. Zoo is het inderdaad. De Baltazar Gérard, dien de onbekende, met toestemming van den kardinaal, een sanctum officium waardig keurde, is de Serach der katholieke verdichting, de nieuwe Sint Joris, die door liefde gemoveerd, den venijnigen draak heeft doorschoten. Bij het beoordeelen van den moordenaar hebben wij tot nog toe opzettelijk onvermeld gelaten, wat hem in de oogen van zijn vereerders eerst recht kenteekent, zijn marteldood, zijn onbezweken moed onder het gruwelijkste lijden, zijn standvastigheid in den geloove ten einde toe. Inderdaad de onverschrokkenheid, de geest- en geloofskracht, door den ongelukkigen jongen man in de laatste dagen van zijn leven ten toon gespreid, verdienen, op zichzelf beschouwd, bewondering en eerbied. De legende, waaraan zijn partijgenooten uitsluitend hechtten, liet in dien stralenkrans van het martelaarschap al het overige opgaan. Slechts dat wilde zij weten en geweten hebben, dat de held bij het ombrengen van den vijand der Kerk en des konings geen ander doel voor oogen had gehad, dan de Christenheid te verlossen van de pest, die haar besmette [1]), en dat hij tot loon voor die heldendaad had geleden wat de gruwelijkste wreedheid kon uitdenken [2]), met een standvastig-

1) Hoe de ijverige katholieken over den Prins oordeelden, blijkt o. a. uit hetgeen naar aanleiding van den aanslag van Jaureguy Maria Stuart aan Don Bernardino de Mendoça schreef (6 April 1582): „Je n'adjouterai rien plus, si non à prier à Dieu qu'il vous ayt en sa sainte garde et qu'il lui plaise parachever sa juste vengeance contre le prince d'Orange et tous ses pareils, ennemis de toute religion et tranquilité publique" (Teulet, Lettres et écrits divers de Marie Stuart, p. 316; aangehaald door Mignet, Maria Stuart, t. II, p. 524).

2) Dien indruk maakte de executie reeds terstond. Le Petit, die haar zelf bijwoonde,

heid, die den roemrijksten martelaars naar de kroon stak.

Dat was het ten slotte wat de Staten-Generaal en de Staten van Holland met hun bloedige weerwraak hadden uitgewerkt. Zij hadden den edelen en zachtmoedigen vorst, dien zij als vader des vaderlands vereerden, gewroken op een wijs, waarvan hij meer dan iemand anders zou hebben gegruwd [1]). Zij hadden zijn moordenaar een dood doen sterven, even gruwelijk als dien de tirannen der Christelijke legende weleer den heiligen martelaars hadden aangedaan [2]). Zij hadden hem zoo doende de gelegenheid gegeven om de laaghartigheid van den sluipmoord te bekleeden en te bedekken met de grootschheid der doodsverachting. Aan hen, aan hun blinden wraaklust in de eerste plaats, is het te wijten, dat de katholieke wereld zich in den mensch en in de waarde van zijn bedrijf vergiste, en een geloofsgetuige waande te zien in een dweepzieken misdadiger. Wat wij aan Baronius en zijn correspondent verwijten mogen, is niet meer dan dat zij in de dwaling van hun tijd hebben gedeeld, en om het schitterende levenseinde, dat op alles de kroon scheen te zetten, het lage en misdadige van de gepleegde daad — dat als de hoofdzaak had behooren te gelden — voorbij zagen [3]).

verhaalt (Grande Chronique, t. II, p. 497): „Quelque femmelotte dit aux assistans: que veult on tant faire de mal à ce pauvre homme, quand tout est dit n'a tué qu'un homme et on le fait mourir de mille morts". (Vgl. Havensius, Speculum haereticae crudelitatis, p. 239 sq.)

1) Wie daaraan mocht twijfelen, leze den brief van prins Willem aan Marnix, in Gachard's Corresp. de Guill. le Tacit., t. VI, p. 80. — Bij de discussie, die op deze mededeeling in de Kon. Academie van Wetenschappen volgde, werd opgemerkt ter verdediging der rechters, die het vonnis velden, en der Staten, die het onveranderd ten uitvoer legden, dat de straf, hoe gruwelijk naar onze zeden en begrippen geoordeeld, toenmaals de gewone voor vorstenmoord was, en dat het ruwe rechtsgevoel der menigte zich ook met geen mindere voldaan zou hebben betoond. Daarop antwoordde ik: dat het mij ook niet te doen was om de Staten te beschuldigen, maar om hun tegenpartij, zooveel billijk is, te verontschuldigen; dat ik hun in het minst niet verweet bij hun eeuw ten achter gestaan te hebben, maar het betreurde dat zij zich niet in dat opzicht, als in zooveel andere, boven het gewone peil hunner tijdgenooten hadden verheven, naar het voorbeeld, dat prins Willem hun gegeven had, in den door mij aangehaalden brief aan Marnix; dat allerminst een beroep op den wraaklust van het volk hier gelden kon, omdat het de plicht der regeering is door wetgeving en voorbeeld het rechtsgevoel der onderdanen te verzachten en te veredelen, niet, door er zich naar te schikken, het te stijven in zijn ruwheid.

2) In de Historie Balthazars Gerardt alias Serach (Bibl. Thys. n°. 374) leest men: „Waer zijn nu die oude tyrannen ende vervolgers der Christenen, Decius, Nero, Rictiovarus, Julianus met hunne consorten? Datse tot Delft mochten comen ende leeren aen de wethouders aldaer, hoe zy Godts dienaers ten hemel duer tyrannige tormenten behooren te senden"!

3) Aitzinger in zijn Leo Belgicus (p. 618) spreekt ook met achting van Balthazar

Gelukkig dat de Kerk zich door den onberaden ijver van zoovele harer zonen niet heeft laten meeslepen! Wat de Nederlandsche kerkvoogd had beraamd en kardinaal Baronius genegen was met zijn invloed te bevorderen, is nooit voltrokken. Balthazar Gérard is niet onder de heilige martelaren opgenomen. Of zijn aanspraak op die eer ooit van Kerk's wege opzettelijk onderzocht is, weet ik niet. Zoo zij gewogen is, is zij te licht bevonden. Aan de slachtoffers van Lumey's woestheid in Den Briel is in onze dagen de martelaarskroon toegewezen; de moordenaar van den grooten Oranje daarentegen is eenvoudig moordenaar gebleven. Tegen de uitspraak der geschiedenis in dezen heeft de Kerk zich niet verzet.

Ten slotte moet ik nog de vraag bespreken — oplossen kan ik ze niet — hoe de brief van Baronius onder papieren van Constantijn Huygens beland mag zijn. Dat hij oorspronkelijk niet aan iemand van het geslacht van Huygens gericht kan geweest zijn, behoeft geen nader betoog. Waarschijnlijk heeft Huygens hem in later dagen, na den dood van den geadresseerde, toevallig onder de oogen gekregen, en, eens hem ziende, was het natuurlijk dat hij begeerde hem te bezitten. Ik heb reden om te verzekeren, dat hij in alles, wat op den moord van prins Willem betrekking had, een bijzonder belang stelde. Zoo vond ik in zijn briefwisseling een briefje van zijn hand, dat over hetzelfde onderwerp loopt. Het is gericht aan Frederik, graaf van Dohna, en gedagteekend van 28 Maart 1667. Het luidt als volgt: „.... La confession de Balthazar Gérard, que j'ay copiée moy-mesme de l'original, m'a cousté beaucoup d'heures à rechercher parmy mes papiers, et si ne l'ay jamais pu trouver. Bien souvent je garde les choses si bien qu'après longtemps la mémoire m'en échappe. Je vous en demande pardon, Monsieur, pour ce coup, et vous promets volontiers de vous communiquer cette pièce, si je la puis recouvrer ou chez moy ou ailleurs".

Gérard. Stieve, in zijn verhandeling Aitzinger und die ältesten halbjährigen Zeitungen (Abhandl. d. hist^{en}. Classe der Bayerischen Akademie der Wissensch. Bd. XVI, 1e Abth.), p. 210, merkt daarover op, dat hij zijn berichten putte uit de Duitsche vertaling der bekende (Serach) brochure (gedrukt te Praag, 1584). Maar hij zegt ook: „Wem schwölle indess nicht noch heute das Herz in Empörung, wenn er die Beschreibung der demselben zugefügten Qualen liest, wodurch die Holländer, so weit meine Kenntnis reicht, an ausgesuchter Grausamkeit das scheuslichste überboten, was die blutgierige erfinderische Rechtspflege jener Zeit geleistet hat! Und ist es befremdlich, dass die unerschütterliche, heitere Standhaftigkeit, welche Gérard in all den grauenhaften Martern bewahrte, diesen gegenüber auch einen nicht-fanatischen Katholiken mit warmem Mitgefühle für ihn erfüllte? Nur ihr, nicht der That Gérards gilt Aitzingers Bewunderung".

Het is verrassend uit dit briefje te vernemen, dat van de zoo lang verloren gewaande en eerst zoo onlangs teruggevonden confessie van den moordenaar een eigenhandig afschrift van Huygens bestaan moet hebben en wellicht nog bestaat. Is het misschien deze zelfde kopie, die in 1853 door den boekverkooper Meurs te 's Gravenhage in veiling gebracht en voor het Belgisch Rijksarchief aangekocht werd? Die vraag rijst als van zelf bij ons op, maar om even snel in ontkennenden zin beantwoord te worden. Immers, de geleerden die dat stuk aan hun nauwlettend onderzoek onderworpen hebben, Gachard, Arendt, onze Bakhuizen vooral, kenden zeker de hand van Huygens te goed om haar niet te herkennen, als zij die kopie had geschreven. Buitendien de belangstelling, die Huygens tot het nemen van een afschrift bewoog, kan wel niet bij hem alleen ondersteld worden. Meerdere kopieën zijn waarschijnlijk genomen. Niettemin zal thans een vergelijking der kopie van het Brusselsche archief met het schrift van Huygens geraden zijn en ongetwijfeld ook niet uitblijven.

(Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Afdeeling Letterkunde, 2de reeks, dl. XI, blz. 218—233.)

NASCHRIFT [1]).

(1882.)

Sedert ik schreef over den brief van Baronius, is het gebleken, wie de onbekende was aan wien de kardinaal zijn schrijven had gericht. Ik had de gissing gewaagd, dat het de bisschop van Roermond, Henricus Cuyckius, wezen kon, en beweerd, dat, zoo die gissing al niet juist mocht zijn, de geadresseerde in alle geval binnen denzelfden kring, waartoe Cuyckius behoorde, gezocht zou moeten worden. Die bewering is bewaarheid, maar mijn gissing is gebleken een vergissing te zijn.

Wij hebben het aan pater A. van Lommel S. J. te danken, dat wij achter de waarheid zijn gekomen. Deze was dan ook, zoo al niet de eenige, dan toch een der weinigen, die vooralsnog

1) Oorspronkelijk verschenen onder den titel: Nog eens over den brief van den kardinaal Baronius betreffende het martelaarschap van Baltazar Gérard. (N. v. d. R.).

in staat waren ons in dezen zekerheid te verschaffen; want juist toen mijn mededeeling in druk verscheen, hield hij zich bezig met het voorbereiden der uitgaaf van het geschrift, waaruit die zekerheid alleen te putten is. Ik bedoel de *Relatio seu descriptio status religionis Catholicae in Hollandia.... quam Romae.... exhibuit Alexandro VII et Cardinalibus congregationis de propaganda fide Jacobus de la Torre.... a° 1656.* Men zal zich herinneren dat De la Torre sedert 1651, toen Philippus Rovenius overleed, tot op zijn eigen dood in 1661 als vicaris apostoliek aan het hoofd stond der katholieke Kerk in Nederland. Tijdens zijn bezoek aan Rome, in 1656, bracht hij aldaar over den toentoenmaligen toestand zijner diocese een hoogst belangrijk verslag uit, waarvan afschriften in enkele Nederlandsche boekerijen berusten en waarvan eenige schrijvers, onder anderen Van Heussen in zijn *Batavia Sacra* en Broedersen in zijn *Tractatus Historici*, zich bediend hebben, maar dat nu eerst in zijn geheel naar het oorspronkelijke handschrift, dat in het archief der Propaganda berust, door Van Lommel is uitgegeven in het *Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht.* Hij had de goedheid, zoodra hij mijn mededeeling gelezen had, mij te komen toonen wat de relatie voor nieuws bevatte aangaande de voorgenomen vereering van Baltazar Gérard, waarover de brief van Baronius hoofdzakelijk loopt. Ik was terstond overtuigd dat het bericht met voldoende zekerheid den geestelijke aanduidde, aan wien die brief gericht was geworden, en ik zag tevens in dat de hooge rang, dien deze in de katholieke Kerk van Nederland bekleedde, de belangrijkheid van het onderwerp aanmerkelijk verhoogde. Wat Van Lommel mij in het bijzonder had medegedeeld, maakte hij vervolgens in het dagblad *De Tijd* algemeen bekend [1]); maar het kwam mij toch voor, dat niettemin op mij de verplichting bleef rusten om hetgeen ik vernomen had ter algemeene kennisse te brengen, en dat te meer, omdat ik er aanleiding in vond tot het maken van enkele opmerkingen.

Bij het beschrijven van den toestand der katholieke gemeente van Delft en van haar lotgevallen gedurende de troebelen, verzuimt De la Torre niet gewag te maken, eerst van het lijden en sterven van pater Musius, en vervolgens van den marteldood, waarmee Baltazar Gérard het ombrengen van den prins van

1) De Tijd van Donderdag 23 Maart. Met eenige wijzigingen overgedrukt in het Dagblad voor Zuid-Holland en 's Gravenhage van 25 Maart.

Oranje had moeten boeten [1]). Over den heldenmoed van den laatste weidt hij breed uit, hij beschrijft de gruwelijke terechtstelling en hoe eindelijk aan de poorten der stad het gevierendeelde lichaam en het afgehouwen hoofd ten toon werden gesteld: „Quod caput" (zoo vervolgt hij dan) „ego servari scivi a nostro Sasboldo Vosmero, Vicario Apostolico, Coloniae Agrippinae, et ibidem postea simul vidi officium, in laudem huius constantis athletae ab eodem Sasboldo compositum, sed utrumque a politico aliquo respui et caput nescio quo contemptim detrudi atque officium comburi, non iuvante mea protestatione, quam interponebam, consulendi ac audiendi desuper Sanctitatem Vestram, quae eadem tunc in civitate aderat Nuncius Apostolicus".

Meer behoeven wij wel niet te vernemen om den correspondent van Baronius in Sasbout Vosmeer, het toenmalige hoofd der katholieke Kerk van Noord-Nederland, te herkennen. Van dezen hooren wij nu getuigen, dat hij een officium Beati Baltazari Gerardi had opgesteld, gelijk er een aan Baronius door zijn ongenoemden correspondent als eigen werk was toegezonden. Dat twee hooggeplaatste Nederlandsche geestelijken, te zelfder tijd, ter eere van den moordenaar van prins Willem zulk een stuk zouden hebben opgesteld, is al aanstonds niet waarschijnlijk, en ik zou dan ook aan Cuyckius niet hebben gedacht, indien ik geweten had dat Vosmeer er een had vervaardigd. Beschouwen wij verder, met het oog op Vosmeer, onzen brief, dan vinden wij dat al de omstandigheden, die op Cuyckius schenen te wijzen, even goed en zelfs nog beter op Vosmeer toepasselijk zijn. De titel van Reverendissima Dominatio komt den vicaris apostoliek, tevens aartsbisschop van Philippi in partibus, niet minder toe dan den bisschop van Roermond, en evenals de laatste was ook de eerste met kardinaal Baronius bekend en bevriend [2]). De aanbeveling eindelijk der behoeftige alumni, waaronder wij leerlingen van Cuyckius aan de universiteit van Leuven verstonden, krijgt in den mond van Vosmeer een veel betere toepassing op de alumni van het seminarium te Keulen, dat, ten dienste der Noord-Nederlandsche Kerk gesticht, werkelijk in armoedigen toestand verkeerde en door den vicaris apostoliek bijzonder begunstigd werd:

1) Zie de geheele plaats in het Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom van Utrecht, dl. X, blz. 219.

2) Hij schrijft zelf: „Feci mentionem historici compendii a me tentati, quod laudabat (Card. Baronius) et videre optabat". (Batavia Sacra, Latijnsche uitgave, Brussel 1714, pars. II, p. 57).

„praecipua totius reparationis spes in illo seminario firmatur", getuigt hij bij zekere gelegenheid [1]). Ik aarzel dan ook niet op grond van een en ander als zeker aan te nemen, dat de brief van Baronius het antwoord is op een brief van Vosmeer, en dat het „officium B. Baltasari Gerardi", waarvan in brief en antwoord sprake is, geen ander is dan dat hetwelk De la Torre te Keulen heeft gezien.

Hoe is het mogelijk, moeten wij zelfs ons afvragen, dat wij niet liever aan Vosmeer dan aan Cuyckius hebben gedacht, toen wij naar den vermoedelijk geadresseerden omzagen? Ik heb op die vraag mijn antwoord gereed. Ik hield Vosmeer voor te goed ingelicht en te goed gezind, dan dat hij den moordenaar van den ook jegens zijn Roomsche landgenooten verdraagzamen en liefderijken Oranje, als een geloofsheld en een martelaar voor de goede zaak, de hoogste vereering waardig had kunnen keuren. Van iemand als Cuyckius, die gedurende de troebelen steeds te Leuven aan de universiteit heeft geleefd, totdat hij den bisschoppelijken zetel te Roermond ging bezetten, zou het niet te verwonderen zijn, als hij zich met de gebeurtenissen en personen van Noord-Nederland gebrekkig bekend toonde en ze verkeerd beoordeelde. Maar die reden van verontschuldiging, die wij voor hem, en in nog hoogere mate voor Baronius lieten gelden, bestaat niet of nauwelijks voor een man als Sasbout Vosmeer, een Delvenaar van geboorte en van familie, die zijn jeugd wel aan de universiteit van Leuven had doorgebracht, maar reeds in 1583 als vicaris generaal van het vacante aartsbisdom van Utrecht herwaarts wederkeerde en zich doorgaans in zijn vaderstad ophield, waar hij zich denkelijk ook tijdens den moord van prins Willem zal bevonden hebben [2]). Tot op zijn tocht naar Rome, waar hij in 1602 de aartsbisschoppelijke waardigheid verwierf, verkeerde hij gedurig in Noord-Nederland, en, al vestigde hij zich ook daarna te Keulen, ten

1) Zie ook Broedersen, Tract. t. V, p. 122. — Bentivoglio, in zijn Relazione delle Provincie Ubbedienti di Fiandra, parte II, cap. 2, p. 210 (ed. 1632) van onzen vicaris apostoliek sprekende, zegt: „Ma la residenza più ferma del presente vicario è in Colonia, dove s'è fondato per suo mezzo particolare con molto frutto un seminario d'alunni per la maggior parte Olandesi. Sostentasi questo seminario principalmente con le limosine de' cattolici d'Olanda et dell altre Provincie Unite" etc.

2) Hij verhaalt zelf: „se ex Urbe venisse Coloniam a° 1583 sub festum purificationis Beatae Mariae Virginis, et Colonia Delphos Octavis Passchae" (Broedersen, t. V, p. 59). Dit wordt nader bevestigd door Dusseldorp (Annales, p. 199), wien Vosmeer verhaalde dat hij geloofde Baltazar Gérard zelf te Delft voor den moord gezien te hebben en althans het afgehouwen hoofd, op den staak gestoken, gezien had.

gevolge van zijn uitbanning uit de Vereenigde Nederlanden, hij bleef toch, in onafgebroken verstandhouding met zijn landgenooten, een oplettend getuige van hetgeen hier gebeurde, en verheugde zich in de herleving van het katholicisme onder de gematigde en betrekkelijk verdraagzame regeering der Staten. Dat zoo iemand, die bovendien als vroom en goed wordt geprezen, voor de kerkelijke vereering van den moordenaar van den Prins zou hebben geijverd, schijnt ongelooflijk. Te meer omdat hij overigens volstrekt geen ijveraar was en wel inzag dat de katholieke geestelijkheid zich onthouden moest van al wat de tegenpartij noodeloos aanstoot geven en tot zwaarder onderdrukking tergen kon. Met de ordenpriesters en vooral met de Jezuieten, die sedert 1592 in Holland op de hun eigen wijze aan het werk togen, voerde hij een onafgebroken strijd; hij klaagt in zijn brieven, waarvan ons breede uittreksels ten dienste staan, dat hij van hen nog meer dan van de vijanden der Kerk te lijden heeft, en meent dat, zoo zij zich bescheidener en meer overeenkomstig den volksaard gedragen wilden, de vervolging der Roomschen hier te lande ook minder streng wezen zou [1]). En met dat al zien wij hem ijveren om Baltazar Gérard openlijk als een gezaligde, zoo al niet als een heilige, door de katholieken van Nederland te laten dienen! Hij kon toch voorzien wat hiervan het onvermijdelijk gevolg moest wezen. Geen wonder voorwaar, dat hij de verantwoording van een zoo stout bestaan niet op zich durfde nemen en vooraf door tusschenkomst van Baronius het welbehagen van den paus zocht te vernemen. Anders, als hij had durven doortasten, stond het hem naar de toenmalige gebruiken vrij zulk een eerdienst op eigen gezag te verordenen [2]).

Er bestaan voorbeelden genoeg van dergelijke plaatselijke vereering van in zekere streken hoog aangeschreven geloofsgetuigen. Eerst in 1625 heeft paus Urbanus VIII, bij zijn decreet van 13 Maart, verboden — ik wil de eigen woorden aanhalen — „abusus, qui irrepserunt et quotidie irrepere non cessant, in colendis quibusdam cum Sanctitatis aut Martyrii fame vel opinione defunctis, etsi neque Canonisationis neque Beatificationis

1) „Hujusmodi fuerunt initia Religiosorum, qui si modestius et moribus assuetis Patriae agere voluissent, declinassemus multas persecutiones et plurimum cum bonorum pace profecissemus" (Broedersen, t. V, p. 25).

2) Ik dank deze opmerking aan prof. J. W. L. Smit te Warmond, die mij ook omtrent andere kerkelijke zaken met de meeste hulpvaardigheid heeft ingelicht.

honore insigniti sunt ab Apostolica Sede"... [1]). Wat van toen af en inzonderheid sedert 's pausen constitutie *Coelestis Hierusalem* van 5 Juli 1634, die dit decreet bevestigde en nader verklaarde [2]), niet langer geoorloofd was, werd voorheen, zij het ook als een misbruik, gedoogd; en het voorbeeld, door zoo velen gegeven, had Vosmeer kunnen volgen, indien hij den moed had gehad om ter liefde van zijn held den toorn der Staten-Generaal te trotseeren. Dat hij zich bewust was daartoe de noodige bevoegdheid te bezitten, blijkt, zoo ik mij niet bedrieg, uit een zijner brieven aan zijn broeder, van vroeger dagteekening, van 5 Mei 1588, toen nog niet hij zelf maar Johannes Bruhesius aan het hoofd der Nederlandsche kerk stond [3]). Aan dezen laat hij door zijn broeder Tilmannus verschillende aangelegenheden voordragen. „Offeres illi" (zoo schrijft hij) „additiones ad martyrologium, et, si ei placet, junctis quibusdam officiis, ipsius nomine promulgabo" [4]). Zoo dus Bruhesius er in toestemt, verklaart hij zich bereid om (let wel) op diens naam, eenige toevoegsels van het „martyrologium" benevens zekere „officia" af te kondigen. Dat onder die officia ook het officium „Baltasari Gerardi", dat hij zestien jaren later aan Baronius ter goedkeuring toezond, begrepen zal geweest zijn, komt mij althans waarschijnlijk voor. In 1588 vraagt hij dan om het in te voeren de machtiging van het hoofd der Nederlandsche Kerk, en in 1604, zelf hoofd dier Kerk geworden, waagt hij het toch niet eigenmachtig in dezen te handelen, maar wendt hij zich vooraf om goedkeuring tot den Heiligen Stoel.

Te Rome, wij weten het reeds, vond zijn voorstel geen ingang. Men kende daar te goed den geest der eeuw en hield er rekening mede. Het antwoord, dat Baronius, met of zonder medeweten van den paus, hem gaf, was in de ontwijkende bewoordingen der Roomsche hoffelijkheid gekleed, was wezenlijk toch een weigering. Later zou aan het verlangen van den Nederlandschen Kerkvoogd in dezen of genen vorm worden voldaan; zijn ontwerp zou dan

---

1) Magnum Bullarium, edit. Luxemb. 1727, t. V, p. 85.

2) Ib., V, p. 260.

3) Uit Bijdragen voor de Gesch. der Roomsch-Katholieke Kerk in Nederland (1888), blz. 10 blijkt, dat Vosmeer aan zijn broeder Tilman reeds 10 September 1585 had geschreven: „Gerardi Officium zal ik U ter gelegender tijd zenden". Den 4den Januari daarna vraagt hij met zekere bezorgdheid: „Schrijf mij of Gij of Marcus dat van Gerard hebt". Het woord officie wordt niet genoemd, alleen heet het „Gerardi scribe num".

4) Broedersen, Tract. I, p. 4. — Ook voor Musius had Vosmeer een officium ontworpen. (Hist. Episcop. Ultraj. p. 410° bovenaan: „Officium IX lectionum in Musii laudem apud nos asservatum composuit Sasboldus apud Batavos Archiepiscopus").

misschien kunnen dienen; vooralsnog moest het zorgvuldig bewaard blijven. Zoo werd de zaak op de lange baan geschoven.

Het officium werd te Keulen, waar zich Vosmeer gevestigd had, nog jaren na zijn dood, benevens het hoofd van den martelaar, dat door een vriendenhand van den schandpaal te Delft geroofd was (een kostbare reliquie bij tijd en wijlen) bewaard. Het is zijn tweede opvolger in het apostolisch vicariaat, Jacobus de la Torre, die het ons bericht. Dezelfde meldt ons tevens wat er tusschen 1640 en 1650 [1]) van een en ander geworden is. Het hoofd werd smadelijk weggeborgen en het officium verbrand, niettegenstaande De la Torre, toen nog coadjutor van den vicaris apostoliek, dien hij weldra zou opvolgen, er zich tegen verzette en te vergeefs voorstelde althans het gevoelen van den nuncius, mgr. Fabio Chigi, den lateren paus Alexander VII, die zich te Keulen bevond, vooraf in te winnen. Wie mag het geweest zijn, die zich vermat zoo eigendunkelijk te handelen? „Politicus aliquis", zegt De la Torre: iemand die meer met berekeningen van wereldsch belang dan met het heil der Christenen te rade ging. Geen bepaalde aanwijzing voorwaar! Maar wijst de aard der zaak zelf niet uit, wien De la Torre blijkbaar niet heeft willen noemen? Wie was bevoegd niettegenstaande het protest van den coadjutor het opzet door te drijven, behalve de vicaris zelf? Hoe zou zich ook de coadjutor op den nuncius eer dan op den vicaris hebben kunnen beroepen, ware deze niet reeds als een der partijen in het geschil betrokken geweest? Philippus Rovenius, die op dit tijdstip vicaris was, had in 1640, om minder ergerlijk vergrijp, het ongenoegen der wereldlijke overheid ondervonden en was door het gerecht van Utrecht bij verstek gebannen uit de Vereenigde Nederlanden. Licht mogelijk dat hij onder den indruk dezer rechtsvervolging al wat naar verheerlijking zweemde van den moordenaar, die door het protestantsche Nederland verafschuwd werd, eens voor goed heeft willen opruimen. Is dit zoo, dan heeft hij zeker aan zijn geloofsgenooten geen ondienst gedaan en verdient hij in den goeden zin van het woord een politicus te heeten.

Want niets ter wereld had het Nederlandsche volk in het midden der 17de eeuw meer kunnen verbitteren en tegen de Roomschgezinden, die men allengs gemakkelijker begon te verdragen, in het harnas kunnen drijven dan een heiligverklaring of openlijke eer-

1) Deze tijdsbepaling is hieruit af te leiden, dat de latere paus Alexander VII van 1639 tot 1651 te Keulen als nuncius apostolicus geresideerd heeft.

dienst van den snoodaard, die den Vader des Vaderlands verraderlijk had vermoord. Niets wat de tegenstrijdigheid van inzicht en bedoeling tusschen Roomsch en Onroomsch zoo treffend deed uitkomen als de beoordeeling juist van dien moord.

Uit dien hoofde vooral komt de brief van Baronius of, beter gezegd, de brief van Vosmeer, waarop die van den kardinaal het antwoord is, mij voor merkwaardig en belangrijk te zijn. Hij teekent ons den onverzoenlijken strijd der staatspartijen met één trek. Door zoo te schrijven als hij doet, verklaart de vicaris apostoliek, de wettige vertegenwoordiger van het Roomsch gebleven deel der natie, den oorlog aan den nieuwen staat, die als in het bloed van den vermoorden Prins gegrondvest stond. Door zich den moordenaar aan te trekken neemt hij tevens de verdediging op zich van de barbaarsche wijs, waarop de vijand den krijg tegen ons voerde. Op al de gruwelen, door den Spaanschen koning en zijn trawanten tegen het Nederlandsche volk bedreven, zette de vorstenmoord, waartoe hij door het uitloven van vergiffenis voor alle gepleegde misdaden en van verheffing in den adelstand het schuim der maatschappij had opgeroepen, de afzichtelijke kroon. De kerkvoogd, die deze daad durfde prijzen als Gode welgevallig en de hoogste eer der Kerk waardig, deed zoodoende zich zelf en zijn volgelingen in den ban. Wij blijven het betreuren dat de Staten des lands dat banvonnis hebben uitgesproken en, zij het dan ook met velerlei verzachting, ten uitvoer gelegd. Maar de gezindheid van hun tegenpartij, zooals die door den vicaris apostoliek wordt beleden, perst ons opnieuw de bekentenis af, dat zij niet anders konden. Voor de dragers van zoo strijdige inzichten en bedoelingen was geen gelijkheid van rechten mogelijk. De eene partij moest wel heerschen over de andere. Aan de gelijkstelling van beide in den staat moest noodzakelijk een toenadering in begrippen, een overeenstemming in bedoelingen voorafgaan. Alleen de tijd zou die teweeg brengen. Gelukkig wij, die beleven mogen dat hij die ook eindelijk heeft voortgebracht.

(Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Afdeeling Letterkunde, 3de reeks, dl. XI, bls. 283—291.)

DE ANNALES VAN FRANCISCUS DUSSELDORPIUS.

(1893.)

Het uitgeven van een breed excerpt uit de *Annalen* van Frans van Dusseldorp, kan een daad van overmoed schijnen. De auteur had het al of niet uitgeven van zijn werk aan het oordeel en de beslissing zijner Kerk overgelaten: „privatus vero manus abstineat, si me accusatorem et Deum vindicem nolit", voegde hij er nadrukkelijk bij [1]. En nu heeft niet slechts een privatus maar een haereticus bovendien zich verstout een keus te doen uit zijn al te lijvig handschrift (dat door de ongunst der tijden in handen zijner vijanden gevallen was) en hetgeen er hem in voorkomt niet alleen voor de Kerk maar voor de geleerde wereld in het gemeen van belang te zijn, op eigen gezag in druk te geven.

Tot verontschuldiging van dit stout bestaan kan echter op het voorbeeld gewezen worden van meer dan één Roomsch geestelijke, die gedeelten, welke hem bij uitstek belangrijk schenen, afzonderlijk het licht heeft doen zien. Het verhaal van den marteldood van Musius is reeds in 1854 in Wensing's *Kerkelijk Nederlandsch Jaarboek* wereldkundig gemaakt, en sedert heeft de pastoor te Schalkwijk, J. H. Hofman, in de *Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom van Haarlem*, meerdere groote en kleine fragmenten afgedrukt. Om niet te spreken van J. J. Dodt van Flensburg, ook een ketter, die in het *Archief voor kerkelijke en wereldsche geschiedenissen* hetzelfde heeft gedaan. Genoeg, dat uit het gedrag dezer geestelijke voorgangers mag worden afgeleid, dat ook naar hun oordeel het verbod van den auteur verjaard en zijn vloek niet langer te vreezen is.

---

1) Dusseldorp, Annales, p. 479.

Buitendien de bedoeling met de uitgaaf is waarlijk geen misdadige, geen die de schrijver, leefde hij nog, zou mogen wraken. Men verlangt dat ook zijn getuigenis en zijn beoordeeling gehoord zullen worden tegenover die van zoovele zijner tegenstanders, opdat uit de tegenstrijdige voorstellingen en meeningen de waarheid hoe langer zoo meer gelouterd aan den dag kome, en een ieder, die in het groote drama onzer zestiende eeuw een rol van beteekenis heeft vervuld, eer of schande wegdrage naar hij verdient. De geschiedenis van een zoo hevigen burgertwist en worstelstrijd, als toen in onze Nederlanden in Kerk en Staat plaats greep, kan niet goed gekend en niet billijk beoordeeld worden, zoo men haar niet uit het oogpunt van elk der aan den strijd deelnemende partijen met onbevangen blik en welwillende aandacht heeft gadegeslagen; en mij is geen geschrift bekend, waarin het gevoelen en de hartstocht der uiterste fractie van de overwonnen partij zich zoo onbewimpeld uitdrukken als in de tot nu toe ongedrukt gebleven *Annales* van Frans van Dusseldorp. De Roomsche geschiedschrijvers, wier werken gedrukt en algemeen bekend zijn, ik noem Van der Haer en Burgundus als de beste, bepalen zich meestal tot den aanvang van den strijd, en zijn, waarop het hier vooral aankomt, met Dusseldorp vergeleken in hun wijze van denken en voorstellen gematigd, en althans van de bovenmatige strengheid der Spaansche regeering, met name van den hertog van Alva, afkeerig. Dusseldorp is een der weinigen, die zich integendeel daar onvoorwaardelijk vóór verklaart, en het betreurt dat het stelsel van Alva niet vroeger ingevoerd en niet langer volgehouden is. Niet aan de strengheid, integendeel aan de toegeeflijkheid der regeering wijt hij de ellende, waarin hij zijn vaderland gedompeld ziet. Met de ketters, die uit hun aard rebellen tevens zijn en, als zij de overhand nemen, Kerk en Staat overheerschen en aan hun moedwil onderwerpen, is maar één handelwijs redelijk. Van het oogenblik af dat zij zich vertoonen, moeten zij te vuur en te zwaard zonder genade verdelgd. Omdat de Nederlandsche regenten en rechters dit niet bijtijds hebben ingezien en de heilzame maatregelen van den Spaanschen koning hebben gedwarsboomd, gaan thans de goede katholieken gebukt onder het onteerende en nijpende juk, hun door een hoop onzinnige en boosaardige ketters uit de heffe des volks op den nek geworpen.

Stond onze schrijver met deze zienswijs en met dien haat alleen, men zou hem zonder schade over het hoofd kunnen zien. Maar, al is hij een uit weinigen, die in dien geest geschreven en de

gebeurtenissen van hun tijd beschreven hebben, dat hij uitsprak wat betrekkelijk velen met hem dachten en bedoelden, is kwalijk in twijfel te trekken. Hij was een man van beteekenis bij zijn leven; hij verkeerde met aanzienlijke geestelijken en leeken en was met velen, in de eerste plaats met het hoofd der Nederlandsche Kerk, Sasbout Vosmeer, bevriend en vertrouwd; zijn raad werd in gewichtige zaken gevraagd en, zoo niet altijd gevolgd, steeds in aanmerking genomen. De toon, dien hij aanslaat, is dan ook niet die van iemand, die zich bewust is een roepende in de woestijn te wezen. Hij spreekt met overtuiging en in vertrouwen van te zullen overtuigen. Wij hebben hem als den vertegenwoordiger en den tolk eener niet zeer talrijke, maar wel invloedrijke partij te beschouwen, en daarom oplettend aan te hooren. Het meest karakteristieke gedeelte althans van zijn geschrift verdient uit dien hoofde zonder verwijl binnen het bereik van een ieder, die onze geschiedenis beoefent, gebracht te worden.

Om het geschrift en zijn karakter juist te waardeeren, dienen wij evenwel vooraf met den schrijver en zijn lotgevallen kennis te maken.

Frans van Dusseldorp was, gelijk hij zelf het ergens [1]) uitdrukt, te gelijk met de onlusten, wier geschiedschrijver hij wezen zou, den 23sten October 1567 te Leiden geboren uit een deftig geslacht, waarvan enkele leden tot de stadsregeering geroepen werden. Of het oorspronkelijk van de Hoogduitsche stad, waarnaar het heette, afkomstig was, en wanneer het zich, als dit zoo zijn mocht, naar Leiden had overgeplant, is nog niet gebleken, en voor ons ook van geen groot gewicht [2]). De vader van onzen schrijver, Mr. Frans Jansz. van Dusseldorp, was toen hij huwde een der veertigen, waaruit de vroedschap der stad bestond. Zijn bruid, Mary, was dochter van Jacob Houtkoper, insgelijks een veertig. Het huwelijk, dat zij den 20sten Januari 1567 sloten, was van slechts korten duur; in Augustus van hetzelfde jaar overleed reeds de vader, een paar maanden dus voordat de zoon ter wereld kwam. De moeder hertrouwde niet en wijdde zich geheel aan de opvoeding van haar zoon, hetgeen deze niet verzuimd heeft in zijn geschiedboek tot haar eer te getuigen [3]). Zij

1) Annales, p. 1.
2) In de eerste uitgaaf is hier ingevoegd een uitvoerige genealogie van het geslacht Dusseldorp. (N. v. d. R.)
3) Annales, p. 346.

was bemiddeld genoeg om in haar stand te blijven leven. Vijf jaren bracht zij in den kring harer aanzienlijke verwanten rustig door. Daar brak in den zomer van 1572 de omwenteling uit, die in de gevolgen haar en haar kind overleven zou. Nieuwe personen en nieuwe belangen heeft zij omhoog geheven, en daarentegen de oude geslachten, die aan de oude begrippen en toestanden gehecht waren en zich naar de nieuwe niet schikken konden of wilden, naar omlaag gedrukt. Maar zoo zagen dezen dit aanvankelijk niet in; zij vleiden zich dat een terugkeer tot het oude niet lang uitblijven zou. Zij hoorden naar het bevel van Alva en togen met hun honderden, ja duizenden, uit het oproerige Holland naar Utrecht en naar het gehoorzame Zuiden weg. Onze schrijver heeft later in zijn geschiedboek op de noodlottige gevolgen van dien uittocht gewezen, die het tegenwicht, dat de vrienden van Koning en Kerk in de schaal gelegd zouden hebben, wegnam en zoodoende aan de ketters noodzakelijk het overwicht in de steden en in de stadsregeeringen bezorgde [1]). Ook zijn moeder met hem en zijn ooms van moederszijde behoorden tot die glippers. De zwager zijns vaders, Nicolaas van Montfoort, zijn eenige naverwant van die zijde en daarom ook een zijner voogden, bleef daarentegen, en voegde zich weldra bij de winnende partij. Dat leidde natuurlijk tot een verwijdering van elkander, die met de jaren toenam en in vijandschap oversloeg. De uitgewekenen ondervonden spoedig de ellende van hun lot. Dusseldorp en zijn moeder waren naar Brabant getogen en werden er, zoo verhaalt hij [2]), met den nek aangezien en om hun getrouwheid nog bespot toe. Hij heeft zijn leven lang dan ook die Brabanders gehaat en geminacht. Als knaap moet hij bijzonder ontwikkeld en vroeg rijp geweest zijn: op zeldzaam jeugdigen leeftijd werd hij in 1572 te Antwerpen door bisschop Sonnius in eigen persoon in de kerk der minderbroeders gevormd [3]). Hij zag daar ook, op het kasteel, het metalen standbeeld, dat de hoogmoed van Alva voor zich zelf had opgericht [4]), en dat zijn opvolger, met 's konings instemming, zoo spoedig mogelijk weer verdwijnen deed. Tijdens het beleg van hun vaderstad waren moeder en zoon nog uitlandig. De oom van vaderszijde, Claes van Montfoort, onderscheidde er zich onder de

1) Annales, p. 113, 131.
2) Ib., p. 114.
3) Ib., p. 100. Het jaartal staat daar zeer duidelijk.
4) Ib., p. 97.

verdedigers [1]). Twee ooms van moederszijde, Reyer Jacobsz. Houtkoper en Cornelis van der Hooch, bevonden zich aan den anderen kant bij den stadhouder De la Roche te Utrecht, en onderteekenden de brieven mede, waarin aanzienlijke glippers de tot het uiterste benarde burgers bezwoeren om hun stad toch onverwijld aan dien genadigen heer over te geven [2]). De derde October bracht aan hen en niet minder aan den jeugdigen Dusseldorp een bittere teleurstelling. De rebellen triomfeerden. De vader van den rebellischen oom en voogd, Dirk Jacobsz. van Montfoort, was een der nieuwbenoemde burgemeesters.

Twee jaren later, nadat Requesens ontijdig gestorven, het Spaansche krijgsvolk aan het muiten geslagen en de tot nog toe onderdanige vijftien provinciën tot opstand tegen de machtelooze regeering getergd waren, volgde de Pacificatie tusschen de oude en de nieuwe rebellen, die voor de glippers van Holland en Zeeland den terugkeer in hun haardsteden en eigendommen bedong. Dien tengevolge keerden ook de moeder en bloedverwanten van Dusseldorp met hem terug. Althans zoo zegt hij. Maar er bestaat reden om te gelooven, dat wij dit niet letterlijk hebben op te vatten, en dat zijn moeder met hem reeds vroeger, niet lang na het ontzet, te Leiden is teruggekomen. Wij vinden althans in de aanteekeningen van Rijckhuysen [3]) aangehaald, uit het op het Leidsche gemeente-archief niet meer voorhanden voogdenboek van 11 Januari 1565 tot 10 Mei 1575, dat den 8sten Juli 1568 als voogden over den jeugdigen Frans Fransz. van Dusseldorp fungeerden Claes Dirksz. van Montfoort en Marie Jacobz.dochter, zijn moeder. Dit schijnt op een toenmalig verblijf van den minderjarige in de stad te wijzen. En vreemd zou het ook niet zijn, indien het aanzien, dat de voogd en diens vader zich bij de burgerij verworven hadden, de moeder had bewogen om zich onder hun bescherming in haar eigen huis, dat door de treurige ballingschap dubbel aantrekkelijk zal geworden zijn, weer te vestigen. De ooms, die zich meer gecompromitteerd hadden, zullen zich wel tot op de Pacificatie buiten schot hebben gehouden.

Omstreeks dezen zelfden tijd, in den loop van 1576, als onze

1) Ib., p. 130. Op deze plaats, waar hij van Montfoort zegt dat hij wegens zijn goede zeden den bijnaam had van Klaas zonder ziel, verzwijgt hij zijn aanverwantschap. Waar hij hem in betrekking tot zich zelven te vermelden heeft (p. 252) verzwijgt hij daarentegen den naam, en zegt alleen, „patruus meus", mijn oom van vaderszijde.

2) Bij Orlers (2de uitg.) blz. 500 en 517.

3) Handschrift in de Leidsche Universiteits-bibliotheek.

schrijver zich juist uitdrukt [1]), moet zijn moeder door een beroerte getroffen zijn, die haar voor haar gansche volgende leven huiszittend maakte. Voortaan leefde zij stil in haar engen kring van verwanten, uitsluitend voor haar zoon, en nam gehoorzaam de voorschriften der Kerk op voorbeeldige wijze waar.

Met den medevoogd, den ketter, ontstond spoedig verschil. Gedurende de ballingschap waren den minderjarige erfporties aangekomen van drie rijke nalatenschappen, waarin die voogd ook voor zichzelf deel had gekregen. Bij het deelen nu werd men het oneens. Onze schrijver gewaagt hiervan [2]), en het memoriaal der weesmeesters stelt ons in staat den juisten tijd van het gebeurde te bepalen. Op Woensdag 8 Juli 1579 vinden wij namelijk aangeteekend: „Claes van Montfoort Dirksz. nomine uxoris [Mary Van Dusseldorp Jan's dochter] ende Maritge Jacobsdr., wed^e van Mr. Frans Jansz. van Dusseldorp, haer weeskint, out omtrent 12 jaren: gewonnen bi haer zal. man, versochten scheydinge te doene van de goederen onder hen comparanten ghemeen ende gepriseert zijnde. Es hen gelast staet van de goederen te maecken ende rekeninge, ende ooc te prepareren de scheydinge opt behage van de weesmeesteren. Mede dat men voochden zal nomineeren ende ordonneeren over tvoorz. weeskint, om de divisie voorz. te doene".

Ik zou meenen dat de voogden, als zelf partijen in de scheiding zijnde, voor dit geval niet dienen konden en daarom vervangen moesten worden. Wij vinden dan ook, dat van de zijde der moeder, in plaats van haar overleden broêr Claes Jacobsz. Houtkoper, haar andere broêr, de ons als glipper bekende Reyer Jacobsz., werd aangesteld; en in plaats van Claes van Montfoort een neef van dezen Frans (van Dusseldorp) Brouwer, en deze laatste wel met de bepaling: „om de divisie te helpen doen, zonder vorder", dus uitsluitend voor de scheiding. De benoemde maakte echter bezwaar om den post te aanvaarden: vandaar al dadelijk vertraging in een procedure van bijster langen adem en vol van weerzijdsche verbittering. Ik heb mij niet verplicht geacht naar de bijzonderheden ervan een tijdroovend onderzoek in te stellen, op welks uitkomsten ik ook niet geloof dat mijn lezers bijzonder belust zouden zijn. Genoeg, dat wij van onzen schrijver zelven

1) P. 250. Hij zegt daar, op het jaar 1596, dat het 20 jaar was geleden dat zij getroffen werd.

2) P. 252.

vernemen, dat het proces voor „onrechtvaardige rechters" — de rechters waren ketters, en hij draagt er roem op hun haat door zijn minachting wel verdiend te hebben — jaren lang voortsleepte, totdat het eindelijk omstreeks 1594 werd gestaakt bij een transactie, die hem naar zijn zeggen niet meer dan een zesde van wat hem eerlijk toekwam aanbedeelde. Eer wij hem echter op dit punt, ten opzichte van de rechtmatigheid zijner aanspraak en van de partijdigheid zijner rechters, gelijk gaven, zouden wij de andere partij, zooals het spreekwoord raadt, eerst insgelijks willen hooren.

Lang voordat hij dit accoord aanging, was hij mondig geworden en de maatschappij ingetreden. Van zijn eerste opvoeding te Leiden weten wij niets. Voor iemand van zijn rechtgeloovigheid was de stadsschool met haar ketterschen onderwijzer onbruikbaar. Deze of gene geestelijke, die ter sluiks in de stad vertoefde, zal hem misschien bij zijn moeder aan huis de beginselen der geleerdheid hebben meegedeeld. Want voor een geleerde carrière, overeenkomstig zijn stand en den rijkdom zijner moeder, was hij voorbestemd. Zijn vader had indertijd, blijkens het Mr. voor zijn naam, ook gestudeerd en zich een graad, waarschijnlijk dien van licentiaat in de rechten, verworven. Thans was het studeeren en promoveeren voor een burger van Leiden al bijzonder gemakkelijk geworden. Hij behoefde daarvoor niet buiten de stadspoorten te gaan. Sedert het heugelijk ontzet praalde zijn vaderstad met een hoogeschool, waarin niemand minder dan Hugo Donellus, wereldberoemd, de rechten doceerde. Maar voor een man als Dusseldorp was het alsof die school niet bestond. De geestelijkheid zijner Kerk kon desnoods gedoogen, goedkeuren in geen geval, dat een rechtgeloovige van dat onderwijs partij trok, maar geenszins dat hij zich als lid van de kettersche corporatie liet inschrijven en er een graad bij haalde. Daartoe moest een goed katholiek naar een katholieke universiteit trekken, zooals die te Leuven of die te Douay. Dusseldorp haastte zich niet met het doen eener keuze. Hij had de jongelingsjaren reeds achter den rug, toen hij aan de Waalsche universiteit de voorkeur gaf en, van zijn zorgzame moeder, die van haar eenig kind niet scheiden kon, vergezeld, naar Douay op studie ging.

Van zijn verblijf aldaar en van het onderricht, dat hij er genoot, weet ik niets te zeggen, omdat hij zelf er ons niets van verhaalt en er mij van elders niets van gebleken is. Lang heeft hij den studietijd niet gerekt. In het voorjaar van 1586 zag hij nog te

Leiden den graaf van Leicester zijn intocht houden, en den 23sten October 1589, den dag waarop hij zijn 22ste jaar voleindigde, werd hij tot licentiaat in de rechten bevorderd.

Zooals de tijden stonden kon de verworven waardigheid hem, die zijn kerkelijke en politieke beginsels niet ontveinzen wilde, bij het dingen naar een regeeringspost niet meer, gelijk voorheen zijn vader, van nut wezen. Alleen de loopbaan van advokaat stond voor hem open. Dat is te zeggen, open stond zij hem eigenlijk ook niet. Immers van den aankomenden praktizijn vorderde, naar de wet, het Hof de afzwering van den door de Staten afgezworen koning en een eed van trouw aan de nieuwe regeering. Een eed derhalve, die tegen het geweten van een Roomsch- en koningsgezinde streed. Maar in die dagen nam men het met het naleven dier wettelijke bepaling nog zoo nauw niet. Ook waren er onder de Haagsche advokaten een aantal, die als goed katholiek en volstrekt niet afkeerig van den koning bekend stonden. Naar het voorbeeld van dezen zette zich Dusseldorp, altijd van zijn moeder vergezeld, in het jaar na zijn promotie in de hofstad neder, zonder zich bij den president aan te melden of eenigen eed af te leggen. Van praktizeeren kwam uit den aard der zaak zoo dadelijk niet in. In afwachting van de cliënten die komen zouden, nam de jonge advokaat alvast onder zijn oudere collega's in de voor hen bestemde banken plaats en volgde hun pleidooien voor den Hoogen Raad zoowel als voor het Hof geregeld, ten einde hun de kunst af te zien tegen den tijd dat hij zelf het woord zou moeten voeren. Aanvankelijk viel hem niemand hierover lastig: men wist niet beter of hij was beëedigd; althans men deed als verkeerde men in dien waan.

Ongelukkig voor hem hadden te zelfder tijd een aantal geloofsgenooten van zijn stand evenals hij gehandeld, en zich te Leuven of te Douay het radicaal gehaald om voor het Hof te kunnen praktizeeren. Dat had de aandacht van de Staten van Holland getrokken, die, om er een eind aan te maken, niet lang nadat Dusseldorp zich in Den Haag gevestigd had, den 12 Maart 1591 bij plakkaat hun onderzaten verboden, voortaan aan een der universiteiten onder 's konings gehoorzaamheid te gaan studeeren, om reden dat het onderwijs aldaar tegen de nieuwe beginselen van Kerk en Staat gekant was en bij de promotie een eed werd gevorderd, die tot het ijveren voor de katholieke dwalingen en superstitiën verplichtte. Niemand aan een dier universiteiten gepromoveerd mocht dan ook in het vervolg tot het beroep van

advokaat, en in het algemeen tot het bedienen van eenigen staat of officie, worden toegelaten, en van hen die reeds toegelaten waren, moest door het Hof en den Hoogen Raad worden gevorderd, dat zij den eed, bij hun promotie gezworen, verzaakten en er zich van lieten ontslaan. Alles op verbeurte van zekere geldboeten.

Ware dat plakkaat met eenige zorg nageleefd, Dusseldorp zou voor een moeilijke keus zijn gesteld. Maar, hij zelf moet het erkennen [1]), diergelijke plakkaten werden uitgevaardigd om aan de onverdraagzaamheid van een deel des gereformeerden volks te voldoen, doch bleven meestal onuitgevoerd, omdat zij, die met de uitvoering belast werden, er te verdraagzaam toe waren [2]). De katholieken beschouwden ze dan ook als honden, die wel blaften maar zelden beten, als wapenen die doorgaans in het arsenaal bleven rusten, maar toch voortdurend dreigden en in een bijzonder geval den onvoorzichtige, die de maat te buiten ging, gevoelig zouden treffen.

In dit geval ondervonden Dusseldorp en zijn vrienden zoo weinig hinder van het plakkaat, dat hij er in zijn geschiedenis niet eens van gewaagt, evenmin als van de vernieuwde afkondiging, die in Maart 1595 geschiedde. Integendeel, hij verhaalt ons dat het aantal dier buitenlandsche licentiaten in de eerstvolgende jaren zoo sterk vermeerderde, dat in 1596 de oudere advokaten begonnen te klagen dat zij soms op de praktizijnsbanken geen plaats voor zich konden vinden. Die klacht der protestantsche praktizijns werkte meer uit, dan het plakkaat der Edelmogende Heeren had vermocht; er werd van wege het Hof gelast, dat voortaan niemand, die den eed als advocaat niet had afgelegd, zich aanmatigen zou in de gereserveerde banken plaats te nemen, op verbeurte van een aanzienlijke boete. Met zulk een maatregel van het Hof was geen spotten; de onbeëedigde katholieken bleven weg. Met Dusseldorp was het een eenigszins ander geval; al vijf jaren woonde hij de pleidooien bij, als ware hij advokaat, en dat

1) „Dum rabidi illi de plebe canes latrant et debacchantur, edicta violenta concipiuntur, quibus cum illis satisfactum est, tunc qui sunt moderatiores occulte faciunt, ne executioni mandentur" (p. 254—'5).

2) Afdoende is hetgeen het hoofd der Kerk in Nederland, Sasbout Vosmeer, in 1602 van de plakkaten tegen den Roomschen eeredienst getuigt: „Turbavit hoc catholicos primum; sed cum intelligerent factum ad placandam ministrorum violentiam, repetiverunt sua studia, illis edicta renovantibus, donec non amplius curarentur" (Arch. v. h. Aartsb. Utrecht, dl. XVII, p. 160).

hij dit eigenlijk niet was, dat hij den eed nog steeds niet had afgelegd, wist bijna niemand, buiten de katholieke vrienden, bij wie hij er denkelijk op pochte. Uit vrees echter van door een van dezen uit afgunst verklapt te worden, had hij de onhandigheid van met de overigen weg te blijven; hetgeen natuurlijk de aandacht trok, onder anderen van Mr. Jan Van Banchem, lid van den Hoogen Raad, en als Leidenaar van afkomst met Dusseldorp en zijn — hij pocht zelf: veel voornamer — geslacht van nabij bekend en geenszins bevriend. Die man liet zich booze en dreigende woorden ontvallen, althans Dusseldorp geloofde het. En wat gebeurde nu? Weinige dagen later, den 4den April, werd een plakkaat, thans niet van wege de Staten van Holland maar van wege de Staten-Generaal afgekondigd, waarbij tegen de door het land rondtrekkende Jezuieten en in het algemeen tegen hen, die zonder paspoort over de grenzen kwamen en keerden, straf gedreigd, en verder ten opzichte der studeerenden te Douay, te Leuven en te Dôle, en der licentiaten, die er hun graad hadden gehaald, ongeveer hetzelfde verordend werd als in de plakkaten van de Hollandsche heeren reeds vroeger [1]).

Dat dit plakkaat voor Dusseldorp op een bijzonder ongelegen tijd verscheen, is niet te ontkennen. Maar het kenteekent den man, dat hij zich inbeeldt er zelf de aanleiding toe gegeven te hebben. „Uytenbogaert", zegt hij, „de hofprediker en vertrouwde van prins Maurits, haatte mij met een buitengewoon fellen haat, omdat hij mij voor een vurigen en onverschrokken katholiek kende. En nu verscheen weinige dagen later het plakkaat". Had hij met eenige aandacht slechts den aanhef van het stuk gelezen, hij zou gezien hebben dat het na ruggespraak met de Staten der bijzondere provinciën, die weer het advies van hun provinciale gerechtshoven hadden ingewonnen, door de Staten-Generaal was uitgevaardigd; hetgeen een langdurig voorafgegaan beraad veronderstelt. En inderdaad, het eerste ontwerp was reeds meer dan een jaar oud [2]), en dus zonder de minste gedachte aan onzen schrijver beraamd.

Op één punt ging het plakkaat der Staten-Generaal nog iets verder dan dat van Holland. Het gebood dat allen, die hun graad aan een der drie genoemde universiteiten behaald en den

1) Zie het plakkaat b. v. in het Groot plakkaatboek van Cau en Scheltus, dl. I, blz. 194.
2) Dit blijkt uit een brief van Floris van Heermale van 11 Februari 1595, in Dodt's Archief, dl. VII, blz. 270.

daar gevorderden eed gezworen hadden, zich zelf bij den rechter of magistraat, onder wien zij ressorteerden, zouden aanmelden, om dien eed te verzaken en er zich van te laten ontslaan. Voor de eerste maand, waarin zij dit verzuimden, betaalden zij vijftig, voor de tweede honderd gulden boete; na het verstrijken van de derde werden zij uitgebannen. De meeste licentiaten, die in Dusseldorp's geval verkeerden, verwijderden zich voorzichtigheidshalve tijdelijk uit Den Haag naar elders, waar zij minder in het oog liepen. Drie bleven met hem achter. Zij wonnen den raad in van een ouderen hoogst bekwamen ambten geloofsgenoot, Mr. Cornelis Cuyck, broeder van den bisschop van Roermond, en lieten zich door hem leiden. De twee eerste maanden hielden zij zich stil en werden, naar het schijnt, ook niet aangemaand. Gedurende de derde wendden zij zich tot den magistraat van Den Haag, die als verdraagzaam bekend stond, gaven voor te meenen dat eigenlijk het plakkaat op hen niet toepasselijk was, die als Roomsch-katholieken op de voor dezen gewone wijs gepromoveerd waren, terwijl immers de Staten de vrijheid van geloof en godsdienst gehandhaafd wilden zien; maar verklaarden echter voor alle zekerheid en ten overvloede, niets anders voor te hebben dan waartoe goede en getrouwe ingezetenen verplicht zijn. Van een en ander verzochten zij akte, die hun ook verleend werd. Met dat stuk verwijderde zich Dusseldorp uit Den Haag naar Leiden, buiten schot.

Misschien ware voor hem de gansche zaak hiermee afgeloopen, indien er geen ruchtbaarheid aan gegeven was. Maar de akte, waarmee de magistraat van Den Haag genoegen had genomen, voor tweeërlei uitlegging vatbaar en tot niets wezenlijks verbindende, was weldra over gansch Holland verbreid en aan een ieder bekend. De Staten, en op hun last het Hof, bemoeiden er zich mee. De president riep de Haagsche regeering voor zich, keurde haar handelwijs af en gelastte, dat zij nog een nadere verklaring, meer in overeenstemming met het plakkaat, van Dusseldorp en zijn drie vrienden vorderen zou. Door schrijven van Cuyck vernam Dusseldorp wat er gaande was en werd hij naar Den Haag terug ontboden, om opnieuw voor den magistraat te verschijnen. Onzeker hoedanige eed of verklaring daar ten slotte van hem geeischt zou worden, en of hij dien in gemoede zou kunnen afleggen, begaf hij zich den volgenden dag bij het aanbreken van den ochtend te voet op weg. De bladzijde, waarop hij zijn wedervaren op dien tocht verhaalt, is mijns inziens de

schoonste, die hij geschreven heeft en die het gunstigst over hem doet denken. Hij verkeerde in bangen tweestrijd wat hem te doen zou staan, en bad vurig en bij herhaling tot God, dat hij toch niet langer in twijfel mocht worden gelaten, maar dat het eedsformulier, dat hem zou worden voorgelegd, zoo duidelijk mocht spreken, dat hij het zonder aarzelen òf aannemen òf afwijzen kon. Zijn gebed werd verhoord. Op de hoogte van Wassenaar gekomen ontmoette hij een wagen met twee van zijn drie lotgenooten, die zich als boeren verkleed uit Den Haag wegmaakten, omdat, naar zij hem meedeelden, de thans gevergde eed met geen mogelijkheid door hen kon worden afgelegd, dewijl daarin niet slechts de trouw aan den koning maar ook iedere eed verzaakt werd, die zij ten nadeele van den protestantschen godsdienst, gelijk hij in de Nederlanden geoefend werd, mochten hebben afgelegd. Zoo was dus alle onzekerheid ook voor Dusseldorp aan een eind. Met een dankbaar en verruimd hart nam hij afscheid van zijn vrienden en stapte voort naar het huis Zandhorst, in vroeger eeuwen door een tak van het geslacht van Wassenaar gesticht en bewoond, thans de buitenplaats van de familie Paets, waar hij bloedverwanten (ik vermoed zijn oom Buytenwech en diens gezin, die aan de Paetsen verzwagerd waren [1])) zou aantreffen. Terwijl hij er wachtte tot hem de poort werd opengedaan, wierp hij zich op de knieën in het veld — hij herinnerde zich veel later nog, toen hij zijn wedervaren te boek stelde, dat er hennip op gezaaid stond — en stortte zijn dankbaar hart voor God uit, die zijn gebed verhoord en zijn twijfel weggenomen had, en smeekte dat zijn grievende teleurstelling nu ook zijn liefhebbende moeder niet te zwaar mocht vallen. Van het kasteel uit meldde hij naar Den Haag aan Cuyck en aan zijn moeder de reden, waarom hij niet tot hen kwam, en wandelde toen op het heetst van den dag naar Leiden terug, waar hij uitgeput naar ziel en lichaam aankwam en medische hulp ontbieden moest. Den volgenden dag was het

---

1) Dat Zandhorst toen ter tijd aan de Paetsen behoorde, is zeker; zij heetten naar de heerlijkheid. Bij zijn huwelijk met een zuster van Dusseldorps moeder, werd Jan Gerritsz. Buytenwech geassisteerd o. a. door zijn zwager, Jan Paets van Santhorst, waarschijnlijk denzelfden, die als geus door Alva verbannen werd (zie Marcus, blz. 119) en later bij het beleg van Leiden zich zoo verdienstelijk maakte, dat hij na het ontzet onder de veertig werd opgenomen (Van Mieris, Handv. v. L., blz. 152). Dusseldorp (p. 130) noemt hem „mal maar rijk", en wel ketter maar zoo weinig ernstig, dat hij op zijn sterfbed met den predikant den draak stak. In den tijd van De la Torre was het geslacht, misschien door den invloed der Buytenwechs, weer katholiek geworden: zie diens Relatio, p. 276.

hem een voldoening uit het antwoord van Cuyck te vernemen, dat hij wel had gedaan met Den Haag te mijden, want dat hij daar anders zeker in hechtenis zou zijn genomen.

Wat nu volgt en reden geeft, waarom hij, meer dan een der anderen, in opspraak en in gevaar was geraakt, vertoont ons den schrijver weer in de minder beminnelijke eigenschappen van zijn karakter. Hij had weer zijn boozen lust om andersdenkenden met scherpe woorden te hekelen en te tergen baldadig bot gevierd.

Zijn oom, met wien wij weten dat hij over erfzaken en geldquaestiën had geprocedeerd en ten slotte getransigeerd, Nicolaas van Montfoort, „pessimus haereticus", zooals hij hem bij deze gelegenheid betitelt, had een eenig kind, een dochter, Beatrix geheeten. Deze huwde hij in Februari, voorafgaande aan den zomer waarin het bovenverhaalde gebeurde, aan een anderen „pessimus haereticus", Ysbrant Pietersz. de Bye uit [1]), een jongman van verwachting en die ook tusschen 1600 en 1618 tienmaal als schepen en eens als burgemeester op de regeeringslijsten van Leiden voorkomt. Bij de feesten en plechtigheden aan dit huwelijk verbonden, het teekenen der huwelijksche voorwaarden, het sluiten van het huwelijk en de bruiloft, had Montfoort zijn neef Dusseldorp, als eenigen representant van dien tak der familie, genoodigd. Dat deze voor die noodiging bedankte, laat zich begrijpen. De Roomsche geestelijkheid ontried het deelnemen aan zulke kettersche feesten nadrukkelijk, al gaf zij ook met haar gewone omzichtigheid en menschenkennis toe, dat het weigeren in sommige gevallen zeer moeilijk kon zijn en het aannemen dan misschien verkieselijk was [2]). Zulk een moeilijk geval was het hier echter voor Dusseldorp niet: hij had zijn ketterschen oom niet te ontzien en kon zich gereedelijk verontschuldigen. Maar in plaats van dit beleefd te doen was hij in noodelooze uitlegging getreden, en had geantwoord, dat hij geen plechtigheid mocht bijwonen, die in een kettersche synagoge zou plaats hebben. Hij had er nog bijgevoegd, dat hij zijn katholiek geloof zoo hoog stelde en lief had, dat hij de gunst en de erfenis van wien ook er wel voor verbeuren wilde, en zelfs zijn bloed storten; dat hij van zijn kant met te weigeren geen reden gaf tot ergernis, doch

1) In zijn verhaal, p. 252, noemt Dusseldorp evenmin als zijn oom, diens schoonzoon, maar het kerkelijk Inteekenregister vermeldt op 3 Februari 1596 het huwelijk met de namen, ook der getuigen. Wij leeren daaruit, dat de moederszuster van onzen schrijver overleden en Montfoort hertrouwd was.

1) Annales, p. 391.

integendeel zelf alle reden had om zich te ergeren, daar het huwelijk op een andere wijs zou worden gesloten en gevierd, als hun beider voorouders dat gewoon waren geweest.

Dat pralen met zijn lust in het martelaarschap, bij een gelegenheid die er niet de minste aanleiding toe gaf, was belachelijk vooral in den mond van iemand, die bij het minste gevaar overhaast de vlucht placht te nemen. Er werd op de bruiloft dan ook druk over gesproken en gelachen. Een der gasten, de baljuw van Noord-Holland, Boot, verstond echter het gezegde verkeerd, en meende dat Dusseldorp gedreigd had, dat hij voor het katholieke geloof zou strijden en zijn handen wasschen in het bloed der ketters. Dat werd door hem of een ander aangebracht aan het Hof, hetwelk den procureur-generaal gelastte een onderzoek in te stellen en den verdachte voorloopig aan te houden. Dit nu was het gevaar, waarvoor Dusseldorp door niet naar Den Haag te komen, zich zou hebben gevrijwaard. Ik twijfel echter wel eenigermate, op grond van latere ervaring, of zijn verbeelding aan de zaak niet een al te ernstig aanzien heeft gegeven. Hoe dit zij, zich te Leiden nog niet veilig genoeg achtende, nam hij over de grenzen van Holland, naar de stad Utrecht de wijk.

Hoe lang hij zich daar heeft weggehouden, blijkt niet. Zoo lang althans, dat zijn moeder zijn afwezen niet langer verduren kon, en hij zich verplicht gevoelde om op geheimzinnige wijs, over Amsterdam en Haarlem en langs het strand naar Scheveningen te gaan en van daar in den nacht Den Haag binnen te sluipen. Daar verhaalde hem de advocaat Cuyck, dat hij door zijn wegblijven aan een ander gerucht voedsel had gegeven: dat de lieden elkander vertelden, dat hij naar Brabant onder den vijand geweken was; hetgeen wel eens tengevolge kon hebben dat zijn goederen werden aangeslagen. Hij diende zich dus op straat te begeven en door den magistraat te laten zien. Werkelijk ging hij nu ook met vriend Cuyck uit wandelen, totdat hem aan den ingang van het Bosch de fiscaal van het Hof, Simon van Veen, ontmoet en opgemerkt had. Dat was voor het beoogde doel genoeg. Van nu af hield hij zich in huis bij zijn moeder schuil, en, altijd nog voor erger bevreesd, besloot hij voor goed met haar naar Utrecht te verhuizen, hetgeen hij in Januari van het volgende jaar, 1597, ook deed. Dat hij in dien tusschentijd door iemand zou zijn lastig gevallen, dat hij zelfs maar om de verbeurde boete aangesproken zou zijn, zegt hij niet, en is uit dien hoofde niet waarschijnlijk. Zijn avontuur, gelijk hij het ons zelf verhaalt, is van bijzonder

belang, omdat het ons de juiste maat geeft van de vervolging, die toen ter tijd in ons land zijn geloofsgenooten te verduren hadden. Hielden wij ons aan de letter der door mij aangehaalde plakkaten, wij zouden ongetwijfeld begaan zijn met het harde lot van zoovelen, die er door bedreigd schijnen. Hooren wij echter van een zoo onverdacht getuige als Dusseldorp, wat er van die barre plakkaten in de toepassing werd, dan gevoelen wij eer neiging om te lachen met de onverdraagzaamheid, die dus als met een kluitje in het riet werd gestuurd. Van al de overtreders van het plakkaat was Dusseldorp er het slechtst aan toe, omdat hij een der minst behendige in het ontwijken der hindernissen en een der bangste voor de bedreiging was. En de schade, die hij leed, bepaalde zich bij slot van rekening hiertoe, dat hem een loopbaan werd gesloten, aan welker ingang hij reeds eenige jaren gestaan had zonder haar binnen te treden. Of nevens hem nog anderen in het praktizeeren op den duur verhinderd zijn, zou ik zeer betwijfelen. Mij dunkt, hij zou het niet verzwegen hebben, indien hij hiervan iets geweten had [1]). In alle geval verzekert ons de vikaris apostoliek, in 1616, dat vele der advokaten bij het Hof katholiek waren [2]).

Met zijn vertrek naar Utrecht gaf hij zijn voornemen om als advokaat te praktizeeren voor goed op. Hij wijdde zich meer en meer aan de kerkelijke aangelegenheden en aan theologische studiën. Een der omstandigheden, die hem, toen hij pas te Utrecht was, voor zijn veiligheid ook daar deden vreezen, was, dat hem door een goed vriend ter ooren kwam, dat Uytenbogaert, dien hij bitter haatte en van wien hij geloofde weerkeerig gehaat te worden, aan iemand gevraagd had, of hij te Utrecht ook Dus-

1) Er bestaat nog een andere grond voor dien twijfel. De rijksarchivaris L. Ph. C. van den Bergh heeft in de N. Bijdr. voor Rechtsgeleerdheid, V, st. III, over de geschiedenis der advocatuur in Holland gehandeld, en daarbij ook van de door mij aangehaalde plakkaten gewag gemaakt. Hij zegt van hun toepassing het volgende: „Reeds in 1587 weigerde het Hof eenen te Padua gepromoveerden advokaat te admitteeren, die evenwel op begeerte der Staten eindelijk nog toegelaten werd (Missiven 's Hofs, Reg. 3, fol. 242); maar in 1603 werd dit daarentegen aan Mr. Balthasar Ren van Leuwen geweigerd, „omdat hy gepromoveert was tot Douay onder eed van alle pauselijke superstitiën (Resol. 's Hofs, 10 Nov. 1603)". — Tot zoover Van den Bergh. Het komt mij voor, dat, zoo hij in de resolutiën en in de missiven van het Hof, die hij blijkbaar heeft doorgewerkt, meer voorbeelden van geweigerde admissie had ontmoet tusschen de genoemde jaren van 1587 en 1603, hij wel niet verzuimd zou hebben daarvan insgelijks melding te maken.

2) Arch. v. h. Aartsb. Utr., dl. I, blz. 219.

seldorp had gezien, en of die nog altijd zoo druk in de patres studeerde. Dat praatje had natuurlijk geen verder gevolg; maar het leert ons, dat reeds als aanstaand advokaat onze schrijver voor een ijverig theologant bekend stond.

Te Utrecht kwam hij in een kring, die hem veel beter leek dan zijn omgeving te Leiden en in Den Haag. In die plaatsen heerschte reeds de nieuwe vrijzinnige geest; in de bisschopsstad drong hij eerst allengs binnen. Wel was ook daar de regeering sedert 1578 in andere handen overgegaan, maar niet, als in de Hollandsche steden, in handen van vrijheidskraaiers uit den lageren stand. Het waren nog deftige burgers, die er het hecht in handen hielden, aan de oude geslachten verwant of op andere wijs verknocht, volstrekt niet geneigd om het den katholieken lastig te maken [1]). Katholiek was er nagenoeg de geheele aanzienlijke klasse gebleven, en van de lagere ten minste een derde [2]). Een aantal geestelijken en daaronder geleerde en volijverige mannen, wier nagedachtenis nog niet vergeten is, bevlijtigden zich om te behouden wat aan de Kerk gebleven was, en te herwinnen wat in den eersten aanloop verloren was gegaan. Daartoe werd hun door de regenten een veel ruimere vrijheid gegund dan in Holland het geval was. Vijf jaren, nadat Dusseldorp er zich kwam vestigen, getuigt de vikaris apostoliek Vosmeer, die beter dan iemand anders in staat was om den toestand te beoordeelen: „Te Utrecht is een talrijke geestelijkheid en zijn zeer veel katholieken. Nergens wordt de kerkdienst meer en met meer vrijheid geoefend. Ook in de omgelegen steden en dorpen hebben op klaarlichten dag en voor de oogen der kettersche predikanten hun bijeenkomsten plaats, evenwel niet zonder eenig bezwaar, omdat de al te groote toeloop, die kwalijk verhinderd kan worden, de regeering verontrust" [3]). Buitendien kon die regeering zich op den duur ook niet aan den invloed der meer doortastende regenten van het aangrenzende Holland en van hun stadhouder, prins Maurits, onttrekken. Dusseldorp wijst in zijn geschiedverhaal meermalen op dien verderfelijken invloed en de gevolgen er van. Hij zag dan ook in de jaren, die hij te Utrecht doorbracht, wel den ijver en ernst der geloovigen en de inwendige kracht der Kerk toenemen, maar de uitwendige vrijheid, die zij aanvankelijk

1) Annales, p. 282.
2) Relatio status, anno 1617, in Arch. v. h. Aartsb. Utr., dl. XVII, p. 463/4.
3) Insinuatio, in Arch. v. h. Aartsb. Utr., dl. XVII, p. 152.

genoot, gestadig inkrimpen. Hoe hem dit laatste ergerde en verdroot, is aan den toon, dien hij in zijn *Annales* aanslaat, duidelijk merkbaar.

Van den tijd af, waarop hij naar het Sticht verhuisde, worden die *Annales* voor de gebeurtenissen daar ter stede en te lande inzonderheid belangrijk; van hetgeen in Holland voorvalt vernemen wij voortaan minder. Want, nog altijd beducht voor de denkbeeldige gevaren, die hij er loopen zou, durfde hij in de eerstvolgende acht jaren geen voet in Den Haag zetten. Hij burgerde zich in de bisschopsstad volkomen in. Een tal van burenpraatjes over moedwil van ketters, op bovennatuurlijke wijs aan hen gestraft, maar ook een tal van meer wetenswaardige bijzonderheden aangaande de onderlinge verhouding der kerkelijke en wereldlijke overheden heeft hij in zijn verhaal van den oorlog en van de algemeene politiek ingelascht. Ik hoop dat een of ander Utrechtsch historicus zich, naar aanleiding van die berichten, die hij alle in mijn uitgaaf zal aantreffen, opgewekt moge vinden om hen uit de bescheiden van het stads- en provinciaal archief toe te lichten en aan te vullen. Ik heb er wel aan gedacht mij zelven met deze taak te belasten, maar ben teruggedeinsd voor de bezwaren, welke dit voor mij, die het archief niet onder mijn dagelijksch bereik heb, zou opleveren. Met minder moeite kan een ingezetene van Utrecht even goed verrichten, hetgeen ik hem om die reden te doen overlaat.

Mettertijd trad Dusseldorp met de uitstekendste geestelijken van het bisdom, en ook met den vikaris apostoliek, in meer en meer vertrouwelijken en intiemen omgang. Als rechtsgeleerde was hij in staat om nuttige wenken en adviezen te geven. Zijn schroomvallige aard, door zijn ervaringen in Holland nog beschroomder geworden, deed hem steeds tot omzichtigheid, tot toegeeflijkheid, tot transactie raden. In de geschillen met de van buiten inkomende religieusen, met de Jezuieten voornamelijk, trok hij steeds voor de wereldlijke en inheemsche geestelijken en voor den vikaris partij, ook omdat de geloofsijver der vreemdelingen, die heentrokken wanneer het gevaar, dat zij verwekt hadden, naderde, hem voor den gestadigen opbouw der Kerk bedenkelijk scheen. Maar hierover straks, in een ander verband, meer. Zoo zeer werd hij in de kerkelijke beslommeringen telkens betrokken, dat hij zich soms verschoonde met de betuiging, dat hij als leek zich niet geroepen achtte om aan de overleggingen van geestelijke heeren in dier voege deel te nemen.

Hij had ook geestelijke moeten worden, van den aanvang af: dat wilden zijn aard, zijn aanleg, zijn neigingen en studiën. Nu althans, nu hij de rechtsgeleerdheid en de praktijk den rug had gekeerd, behoorde hij nog tot den geestelijken stand over te gaan. Dat wenschten zijn vrienden, dat verlangde ook de vikaris apostoliek. Zij konden het aanbevelen met het voorbeeld van een man als Johan Stalpaert van der Wiele, die in 1598 te Orleans tot licentiaat in de rechten bevorderd en als advokaat in Den Haag opgetreden, toch nog tot de godgeleerdheid en den dienst der Kerk was overgegaan, en den 25sten Maart 1606 tot priester werd gewijd. Maar Dusseldorp bleef bezwaar maken, in de eerste plaats, zou ik meenen, ten einde zich voortdurend, zooveel hij zelf wilde en noodig keurde, aan de verzorging zijner hulpbehoevende en aan hem innig gehechte moeder te kunnen wijden. Maar zij ontviel hem, juist op haar 66sten verjaardag, den 9den September 1606. Aan haar nagedachtenis heeft hij in zijn geschiedenis eenige gevoelvolle regels gewijd, die hem, zoowel als haar, tot eer strekken [1]).

Nu die band, die hem aan de wereld bond, verscheurd was, kon hij een gunstiger gehoor aan de aanzoeken zijner geestelijke vrienden, om tot hun kring over te komen, verleenen. Maar een bijzondere gelegenheid was toch nog noodig om er hem toe te doen besluiten. Drie jaren nadat hij zijn moeder verloren had, in November van het jaar 1609, kondigde de vikaris apostoliek, die inmiddels tot aartsbisschop van Philippi verheven was, zijn voornemen aan om uit Keulen, waar hij in zijn ballingschap zich had gevestigd, heimelijk over te komen en eerst Utrecht en vervolgens de gemeenten in Holland te bezoeken. Adriaan van Oirschot, een der meest geziene geestelijken van de stad, en de gewezen biechtvader van Dusseldorps moeder, wendde zich tot hem met de vraag, ten wiens huize men Zijn Eminentie zou kunnen verzoeken zijn intrek te nemen. Op die vraag kreeg hij het antwoord, dat hij zeker wenschte uit te lokken: Dusseldorp bood zijn huis aan; hij woonde toen ter tijd, en tot op zijn vertrek uit de stad, aan het eind der Nieuwe Gracht, naast het patershuis van het Magdalenaklooster [2]). Nauwelijks was hem zijn aanbod ontglipt, zoo verzekert hij, of hij had er al berouw van, wel voorziende wat er het gevolg van zou wezen; maar hij kon nu niet meer terug.

1) Annales, p. 346.
2) Volgens mededeeling van den archivaris van Utrecht.

Reeds dien eigen dag werd hij door de eerst later verwachte komst van zijn hoogen gast, uit Arnhem, verrast. Aan diens aanzoek, thans van nabij met nieuwen aandrang herhaald, vermocht hij niet langer weerstand te bieden: hij begreep te moeten gehoorzamen, en den 26sten November, in zijn 42ste jaar, werd hij tot priester gewijd. Een maand lang had de nieuwe geestelijke nog het voorrecht den kerkvoogd te huisvesten, totdat deze den 19den December naar Leiden vertrok. Hij kan niet uit over de nederigheid en matigheid en christelijke deugden van zijn vereerden gast, met wien hij voortdurend op den besten voet bleef omgaan, en die hem twee jaren later tot kanunnik van St. Salvator te Utrecht verhief [1]): een blooten eeretitel, zou ik meenen, en zonder de praebende, die zich wel in kettersche handen bevonden zal hebben.

Als prediker maakte Dusseldorp grooten opgang. Een zijner vrienden, Johannes Wachtelaer, getuigt dit in een officiëelen brief van 13 Februari 1613, die voor Rome bestemd was [2]). Hij verhaalt, dat, als Dusseldorp preeken zou, dagen van te voren de lieden al verlangend tegen elkander zeiden: dan en dan zullen wij Franciscus hooren. Hij voegt er bij, dat dit den prediker in gevaar bracht, op wiens optreden aldus de opmerkzaamheid ook van den schout gevestigd was. Zeker is het, dat Dusseldorp voortdurend in vrees verkeerde. Hij vleide zich, dat hij meer dan een ander door de ketters geducht en gehaat werd en aan vervolging bloot stond, inzonderheid van den kant zijner Haagsche vijanden. Hij verhaalt zelfs, dat dezen in 1611 het er op toegelegd hadden om hem bij een heimelijke godsdienstoefening in het klooster Mariendaal buiten de Weerd te betrappen, met plan om hem dan op een schavot voor het stadhuis te geeselen, of althans in zijn geestelijk gewaad aan den spot van het gemeen prijs te geven. Bijtijds gewaarschuwd was hij echter het gevaar (dat waarschijnlijk slechts in zijn onthutste verbeelding bestaan zal hebben) nog ontkomen. Anders, hij was het al met zich zelf eens geworden, hoe hij zich onder den smaad zou hebben te gedragen; hij zou gepreekt hebben over het woord van den Apostel: „spectaculum facti sumus" [3]). Aan moed ontbrak het hem niet, zoolang hij in veiligheid was.

1) Hist. Episcop., t. I, p. 475.

2) Over dit belangrijk stuk zie Broedersen, Tractatus V, p. 225. Het is in Hollandsche vertaling meegedeeld in de Bijdr. v. d. Gesch. van de R. K. kerk in Nederl., blz. 67.

3) Annales, p. 423.

Hij schijnt het echter geraden te hebben geacht met het prediken vooreerst niet voort te varen. Wachtelaer zegt, dat hij er zich een poos van onthield, ten einde niet ontijdig aan zijn vrienden ontrukt te worden, indien de haat zijner vijanden soms overliep. Hij kon toch ook op andere wijze nuttig wezen. Hij stond in zijn kring als de geleerdste van allen bekend, buitengewoon belezen in de werken der kerkvaders en der groote theologen. Hij kon zijn medegeestelijken over duistere quaestiën voorlichten, en dat kwam dikwerf te pas, want de meeste hunner hadden de handen zoo vol met de beroepsplichten, dat zij aan de wetenschap zich niet wijden konden. Ook zijn rechtsgeleerde kennis kwam hun vaak te stade. In vele opzichten was hij de vraagbaak, tot wien zich een ieder wendde. En buitendien was hij juist de man om aanzienlijke ketters te woord te staan, hen te overwinnen en te bekeeren. Men wist ook, dat hij met het schrijven van annalen bezig was. Wanneer men over gebeurtenissen uit den tijd der troebelen naricht behoefde, vroeg men dit bij voorkeur van hem. Zoo was ook het schrijven van den officieelen brief, waaraan ik deze bijzonderheden ontleen, eerst aan hem opgegedragen; en toen hij zich verontschuldigd had, bediende Wachtelaer, die in zijn plaats de taak op zich nam, zich toch grootendeels van de berichten, door hem verstrekt. Alles te zamen genomen, bekleedde hij onder zijn vrienden, en wat men den staf van den vikaris apostoliek zou kunnen noemen, een eervolle plaats. Er wordt ons zelfs gezegd, dat, toen er in Maart van hetzelfde jaar 1613 sprake was om aan den verouderenden Sasbout Vosmeer een coadjutor toe te voegen, ook Dusseldorp voor dien hoogen post door sommigen werd genoemd [1]).

Maar die vrees voor vervolging! Die vervolgde hem steeds. Aan het eind van zijn lofrede gekomen, herneemt Wachtelaer nog even: „Nauwelijks heb ik dit geschreven, of door eenige personen wordt mij een droevig nieuws gemeld, namelijk dat drie protestantsche predikanten zouden hebben samengespannen om Dusseldorp in ballingschap te drijven, en dat zijn grootste vijand, Uytenbogaert, de hoofdman dier predikanten, dit thans met kracht zou doorzetten. Wij hopen dat God het gelukken hunner pogingen verijdele, tenzij Hij misschien besloten hebbe hem door dit voorval tot nog hooger op te roepen".

Indien Wachtelaer met die hoogere roeping op een mogelijke

1) Bijdragen, blz. 83.

martelaarskroon ondeugend zinspeelde, dan wist hij wel vooruit, dat zijn geleerde vriend niet zou wachten tot hem die kroon op de slapen werd gedrukt. In het volgende jaar verliet Dusseldorp Utrecht voor goed, en begaf zich voorloopig naar Emmerik, dat wereldlijk tot Kleefsland, doch kerkelijk tot de diocese van Utrecht behoorde, en op dit oogenblik Hollandsche bezetting inhad. Hij kon dus nog niet gezegd worden het vaderland te hebben verlaten; maar met een wip zou hij toch, als zich gevaar voordeed, over de grenzen wezen. Ik zou evenwel niet willen beweren, dat het uitsluitend de vrees is geweest, die hem Utrecht op dien tijd heeft doen vaarwel zeggen. Veeleer zou ik vermoeden, dat zijn vertrek ook in verband stond met den dood van zijn betreurden begunstiger en vriend Vosmeer, en met zijn ijverige doch vergeefsche pogingen om in diens plaats den man verkozen te krijgen, dien ook de overledene tot opvolger begeerd had, Mr. Hendrik van Vorden, deken te Oldenzaal. De Haarlemmers wilden echter van dezen niet hooren, en om geen verdeeldheid te stichten gaven de Utrechtenaars, en Dusseldorp onder hen, toe en hielpen Philippus Rovenius, vicaris-generaal van het vaceerende bisdom van Deventer, benoemen. Dusseldorp was een der vier afgevaardigden, die de benoeming aan den nuntius te Brussel gingen aanbieden en aanbevelen. Den 11den October 1614 volgde hierop de pauselijke aanstelling van den benoemden tot vicaris apostoliek.

Nog voordat deze bekend werd, in het begin derzelfde maand Oktober, had zich Dusseldorp naar Emmerik verwijderd. Daar bracht hij den winter door, in de kerk van St. Maarten predikende, naar zijn eigen getuigenis met uitstekend goed gevolg, zoodat aan de Staatsche bezetting, waaronder vele bekeeringen tot het Roomsche geloof voorkwamen, het bijwonen dier predikatiën verboden werd [1]). Na Paschen, tegen het einde van April 1615, maakte hij van daar wegens familiezaken een uitstapje naar Leiden.

Daar was hij in de laatste jaren van zijn verblijf te Utrecht meermalen geweest, al stond zijn vaderstad met haar talrijke Vlaamsche Calvinisten hem weinig meer aan. Hij had er lang nog een oom in leven gehad, dien hij hoogachtte en liefhad, Jan Gerritsz. Buytenwech, uit een aanzienlijk burgemeesterlijk geslacht en zeer bemiddeld, maar die als goed katholiek na de omwenteling tot geen hoogeren stadspost dan van weesmeester

1) Annales, p. 453.

kon opklimmen [1]). In zijn *Annales* spreekt onze schrijver meermalen van hem, zonder hem evenwel bij zijn naam te noemen [2]). Dien oom nu had hij, van Utrecht uit, den 11den October 1613 wezen begraven. Vijand van de Jezuieten, gelijk hij was, had het hem toen niet weinig gebelgd, dat een uit de Societeit, de behendige Van de Tempel, het er op toelegde om nu bij de weduwe geworden tante zijn intrek te nemen, en hij had dat ook weten te verhinderen [3]). Belangen, uit dit sterfgeval voortgevloeid, hebben hem waarschijnlijk thans naar Leiden geroepen. Hij sprak er veel over kerkelijke aangelegenheden met dienzelfden Van de Tempel, en hoewel hij dezen overigens verre van onbepaald vertrouwde of op zijn woord geloofde, nam hij toch thans op zijn inblazing geloovig aan, dat hij te Emmerik niet veilig was: dat de Staten het oog op hem hadden en weten wilden hoe hij preekte, en dat, zoo hij tijdens de vasten niet uitsluitend over onderwerpen van moraal en gewetensquaestiën gepredikt had, hij stellig vervolgd zou zijn [4]). Deze niet zeer waarschijnlijk luidende waarschuwing was voldoende om den man, die zich beroemde zijn bloed veil te hebben voor zijn geloof, zijn veiligheid buiten de grenzen van het vaderland te doen zoeken [5]). Na nog enkele weken te Emmerik gewoond en gepreekt te hebben, vertrok hij van daar den 24sten Juni 1615, uitgeleid door vele aanzienlijken en vromen, en kwam zes dagen later, op Sint Pieter en Paul, te Keulen, om daar in ballingschap te leven, totdat hem de dood, vijftien jaren later, grafwaarts riep.

Allen, ook zijn geestverwanten, verklaren uit één mond, dat

1) Uit de regeeringslijsten bij Orlers blijkt, welke posten hij wel, welke niet bekleed heeft.

2) Hij spreekt van hem: Annales, p. 228, als in een reederij deel hebbende, — p. 358 als ingezetene van Leiden.

3) Hiervan spreekt hij in zijn Annales niet, maar wij vernemen het uit een brief van hem aan Vosmeer van 19 October, bij Broedersen, Tractatus, V, p. 232: „Subodorabar, quod Marcus (van de Tempel) qui mutare quaerit domicilium (credo hospitem saturum) conaturus esset habitare apud materteram [tante Buytenwech], quod videbam, homini audacter impudenti et impudenter audaci facile futurum, eo autem obtento, voti et rerum compotem, futurum intolerandum Rumoldo (van Medemblik) quantum potui ei rei praecavi". De zoon van den overledene, Gerardus Buytenwech, de correspondent van Lipsius (zie het eerste deel van Burman's Sylloge) stond met de Leidsche Jezuieten voortdurend op goeden voet.

4) Annales, p. 455.

5) Hij zegt, dat het gebeurde met den predikant te Goch, die genoodzaakt werd van daar weg te vluchten, hem aanleiding gaf om althans tijdelijk uit Emmerik heen te gaan; maar ook die bezorgheid schijnt ongegrond: ib., p. 456.

het een ijdele vrees was, waardoor hij zich dus uit zijn vaderland heeft laten verdrijven [1]).

Van zijn verblijf te Keulen is weinig of niets bekend. Voor ons hebben zijn lotgevallen aldaar ook te minder belang, omdat hij zijn *Annales* niet verder dan zijn uittocht uit Nederland heeft voortgezet. Hij gevoelde zich verzwakt en oud vóór zijn tijd en vooral levensmoe; de loop der wereldsche zaken druischte tegen zijn geloof en zijn hoop in; de lust om dien te beschrijven was hem vergaan. Een enkele maal zal hij Utrecht en Holland nog wel bezocht hebben; wij vinden hem te Leiden in den zomer van 1617 [2]). Maar aan de gebeurtenissen aldaar nam hij toch geen deel meer. Voor zijn vaderland en voor zijn katholieke landgenooten is hij voortaan slechts werkzaam gebleven door den invloed, dien hij op de kweekelingen van het seminarie, in zijn woonplaats gevestigd, voortdurend heeft uitgeoefend [3]). Als wij Valerius Andreas zullen gelooven, werd zijn afsterven nauwlijks opgemerkt; hij had zich overleefd: „ignotus moritur, 31 Martij 1630".

Van zijn huiselijk leven te Keulen wordt ons door zijn bekenden slechts één bijzonderheid, niet zonder glimlachen, meegedeeld. Men verhaalt, dat hij een booze huishoudster had getroffen, een Hecuba, van wier kwaad humeur hij veel te lijden had en die hij toch den moed niet had weg te zenden [4]). Dit klinkt volstrekt niet onwaarschijnlijk, en voltooit de karakterteekening van den man gelijk hij was. Achter haar rug zal hij onder zijn vrienden ongetwijfeld het noodige op zijn huisplaag hebben afgegeven, maar als zij tegen hem over stond (en hem met een telhout dreigde, voegen de vrienden er bij) kroop hij in zijn schulp en onderwierp zich pruttelend en morrend aan haar overmacht. In gelukkiger dagen, toen hij het eerste deel zijner *Annales* schreef, had hij niet onaardig gezinspeeld op het lot van den armen Viglius, die in zijn huishoudster, de wijdvermaarde Stijntje, ook

1) „Timore vano correptus patriam deserit" (Historia Episcopatuum, t. I, 475). „Vanum timorem non vicit, unde Embricam migravit" (Batavia sacra, t. II, p. 262, uit de Annotationes van Abr. van Brienen).

2) Annales, p. 225.

3) Zoo trok hij zich onder anderen den bekenden Antonie van der Plaat aan, die, hoewel van kettersche ouders te Leiden geboren, uit ijver voor het katholicisme weggevluchtte naar Keulen en er op kosten van Dusseldorp in het seminarie studeerde, en later als priester zich zeer verdienstelijk maakte (zie Batavia sacra, t. II, p. 274).

4) „Dira namque passus est ab Hecuba ancilla, quae saepius titione eum adegit petere cubiculum. Monitus a viris doctissimis ut eam ejiceret, nunquam eorum consiliis acquievit" (Batavia sacra, t. II, p. 263, uit de Annotationes van Van Brienen).

zulk een Hecuba gevonden had, bij wie hij, ten spot zijner talrijke vijanden en benijders, deerlijk onder de pantoffel zat [1]). Nu nam de Nemesis wraak op hem. Had hij zijn *Annales* op zijn ouden dag nog eens herzien, misschien dat hij dan ook deze passage over Viglius, gelijk meer andere die hij bij nader inzien aanstootelijk vond, nog geschrapt had.

Hij verdiende om zijn karakter onder zulk een huistiran zijn laatste dagen te slijten. Want niets dan de moed ontbrak hem om zelf te tiranniseeren. Zooals hij zich in zijn geschriften aan ons voordoet, is hij het tegendeel van beminnelijk. Haat is zijn meest in het oog loopende eigenschap, haat en vrees. Voor zichzelf kleinzeerig en beangst, en verontwaardigd over het minste dat zijnsgelijken en geloofsgenooten te lijden hebben, toont hij voor het gruwlijkste, dat andersdenkenden wordt aangedaan, nooit een zweem van deernis, laat staan medelijden. Een enkel voorbeeld. Hij verhaalt op het jaar 1567, hoe een Wederdooper in Den Haag tot afschrik van anderen levend verbrand werd. „De man was met een ijzeren ketting aan een paal, in het midden van een cirkel van brandhout, geketend, zoodat hij, toen dit werd aangestoken, langzaam geroosterd werd en in de rondte holde als een bezetene, totdat hij eindelijk, toen door de kracht van het vuur de ingewanden uit zijn buik barstten, neerzeeg en stierf. Hij had een jongetje van zeven jaar, dat, niet minder hardnekkig dan hij, de heilige sacramenten lasterde en beschimpte, zoodat het volstrekt onvatbaar voor bekeering geoordeeld was, en nu op een laag bankje gezeten bij zijn vader, van wien het zich niet scheiden wilde, met dezen gewillig den vuurdood onderging". Zoo verhaalt hij letterlijk [2]). En hoor nu de eenige opmerking, die hij er aan toevoegt. „Dergelijke hardnekkigheid bracht er velen uit het onnoozele gemeen toe om Alva schrikkelijk te verwenschen".

Een zoo koelbloedige wreedheid is natuurlijk het uitvloeisel van een hardvochtig hart, maar toch ook van een niet minder bekrompen verstand. Zooals dat verstand de rechtzinnigheid opvat, is ketterij satanisme, en zijn de ketters dienaars en slaven van den booze, in den letterlijken zin van het woord. Een duidelijk voorbeeld hiervan: „In 1572 woonde te Gouda bij een vromen

1) „Christina, Viglii primaria ancilla, quae pro ecclesiasticorum more plurimum apud ipsum poterat" (Annales, p. 15). Vgl. p. 148: „Viglius, qui, ut fertur, regebatur non parum a vetula quadam ancilla sua, Christina".

2) Annales, p. 86.

pastoor een dienstmeid van onbedorven zeden, maar die geruimen tijd door den duivel bezeten was. In den loop van dit jaar gevoelde zij zich echter van hem ontslagen en hersteld. Eens om iets te koopen op de markt gekomen, werd zij aangesproken door een persoon, met een lang afhangenden baard en in een langen met bont gevoerden tabberd gehuld. Kent ge mij niet? vroeg hij haar; ik ben de duivel die in u woont; maar ik heb mijn woning tijdelijk verlaten, omdat er thans wel ernstiger zaken aan de hand zijn; ik heb onder andere de kettersche leeraars te onderrichten en op den preekstoel bij te staan. Zij, verschrikt, liep aanstonds van den kerel weg. Maar een dag of wat later een kettersche synagoge langs komende, waar juist gepreekt werd, ging zij toch eens zien; en waarlijk, daar stond de duivel in dezelfde gestalte en kleedij achter den predikant" [1]). Als dat waar is, hoe leerzaam is het dan! En aan de waarheid valt niet te twijfelen, want hoor wat de schrijver laat volgen. „Niemand wane nu, dat ik sprookjes in mijn *Annales* inlasch: ik ben van dit geval zoo vast verzekerd, als men door menschelijk betoog van iets wezen kan". — De ketters zijn zich ook zelf bewust, dat zij des duivels slaven en tot zijn dienst verplicht zijn. Bij de beeldstormerij hebben zij alle beelden gebroken, uitgezonderd alleen die van den duivel, in zekere groepen [2]). De beeldstormers uit Leiden, die in 1572 een klooster buiten de poort gingen plunderen, werden voorafgegaan door een kerel met een vlag, waarop de duivel stond afgebeeld [3]). Voor iemand, die dit alles weet en er in zijn ziel van overtuigd is, zooals Dusseldorp, schijnt het waarlijk overbodig nog te betoogen, gelijk hij telkens doet, dat de ketterij een invretende kanker is, en daarom niet met menschelijkheid, maar met vuur en staal bestreden moet worden [4]).

Omgang met zulk gebroedsel is een ramp, maar zooals de toestanden geworden zijn, niet geheel te vermijden. Intiem verkeer evenwel blijft misdadig, en het allermisdadigst, behoeft het gezegd, is het huwelijk met een ketter. Daartegen heeft onze schrijver dan ook een afzonderlijk traktaat geschreven [5]), dat tot recht verstand ook van zijn geschiedkundig werk niet te ver-

1) Annales, p. 124.
2) Ib., p. 20.
3) Ib., p. 108.
4) „Ferro solum et ustione cohibetur, non humanitate" (p. 169).
5) Tractatus de matrimonio non ineundo cum his qui extra ecclesiam sunt. Antverpiae, 1636, in 8°.

smaden is. Al gedoogt de Kerk in enkele gevallen en onder zekere voorwaarden een gemengd huwelijk [1]), naar het oordeel van onzen schrijver is het een gruwel, door een menigte van bijbelteksten gewraakt, onder andere door Leviticus 20 : 15, waar straf wordt gedreigd tegen den man, die bij een vee gelegen zal hebben; immers volgens bevoegde schriftverklaarders is een tot ketterij vervallen mensch aan het redelooze vee gelijk te stellen [2]). De kinderen dus in een gemengd huwelijk uit tweeërlei ongelijksoortig zaad geteeld, zijn met reden voor muildieren te houden [3]). Hij voegt er niet bij, dat zij ook als zoodanig te behandelen zijn; hetgeen er echter noodzakelijk uit voortvloeit en ook niet tegen zijn inzicht strijdt.

Wij begrijpen thans het standpunt goed, van waar uit onze schrijver de geschiedenis van zijn tijd beschouwd wil hebben. De opstand zijner landgenooten tegen het Spaansch bewind is in zijn oogen een opstand tegen God. De opstandelingen zijn slaven van Satan. De koning van Spanje en zijn landvoogden daarentegen zijn de natuurlijke beschermers van het Godsrijk. Wat beteekenen, vergeleken bij die heilige belangen, die op het spel staan, nationaliteit, onafhankelijkheid, vrijheid, volksrechten? Voor dat alles gevoelt onze schrijver niets dan minachting. Herhaaldelijk merkt hij aan, dat de Nederlanders door hun opstand al hun privilegiën verbeurd hebben, en de koning, als hij hen nog eens ten onder brengt, naar recht onbeperkt heerscher zal wezen [4]). Hij gunt zijn landgenooten hartelijk zulk een tirannie en alle mishandeling, desnoods zelfs van andere ketters. Met voldoening aanschouwt hij, hoe de Engelschen door het bezit der pandsteden Holland en Zeeland in hun macht hebben. Mogen zij spoedig metterdaad hun leeren, dat wie niet verheerd wil zijn, verdient verboeft te worden [5]). Dat is zijn vaderlandsliefde. Vergeleken met de Nederlanders moeten zijns oordeels de Spaansche soldaten ook om hun zachtheid geprezen. Te Antwerpen, bij de zoogenaamde furie in

---

1) Zie de verordening van Rovenius, in Batavia sacra, p. 107.

2) „Quod alio in loco (Levit. 20) similiter prohibetur, dum morte puniri mandatur qui cum jumento coïerit, quo loco per jumentum intelligi debere haereticum, docent Cyrillus et Procopius, quippe qui, cum in catholicae fidei honore esset, lapsus in turpitudinem haereseos, comparatus est jumento insipienti, et similis factus est illi" (Annales, p. 39).

3) „Liberos ex dispari semine mixtos tanquam mulos procreant" (Ib., p. 351).

4) Ib., p. 206.

5) Ib., p. 204.

November van 1576, hebben zij wel wat uitgespat, ook vrouwen gevioleerd, evenwel slechts weinige; in hun plaats zouden voorwaar de Nederlanders het oneindig erger hebben gemaakt [1])!

Het belangrijkste verreweg van al wat Dusseldorp geschreven heeft zijn de *Annales*, die thans voor het eerst gedeeltelijk zijn uitgegeven. Maar voordat ik daarover het noodige zeggen ga, vooraf nog iets over andere geschriften van zijn hand, die hij in de *Annales* aanhaalt [2]).

Ik noemde reeds zijn *Tractatus de matrimonio non ineundo cum his qui extra ecclesiam sunt*. Het is eenige jaren na zijn dood, in 1636, te Antwerpen, ik weet niet door wien, uitgegeven. Uit het weinige dat ik er van aanhaalde, zijn geest en strekking genoegzaam gebleken. Ik zal er dan ook alleen nog van zeggen, dat het, evenals alles wat uit 's mans pen is gevloeid, de blijken draagt van zijn groote belezenheid, vooral in de theologische werken van vroeger tijd. Het was reeds voor de voltooiing der *Annales* persklaar, en er wordt daarin ook naar verwezen [3]).

Een tweede geschrift is mij niet anders dan bij den titel en uit een aanhaling in de *Annales* bekend [4]). De titel luidt: De verdediger der wonderen, *Hyperaspistes miraculorum*. De auteur getuigt er van, dat het de leugens en lasteringen der ketters weerlegt en zes en dertig kenteekenen aan de hand doet, waaraan zich de echte wonderen van de nabootsingen der tooverkunst laten onderscheiden. Te vergeefs heb ik naar het handschrift van dit boek rondgehoord; ik vermoed, dat het nog wel ergens schuilen zal. Hoe dit zij, wij missen er zoo veel niet aan, want van wonderverhalen, echte der katholieken en verdichte van de ketters, vloeien de *Annales* over.

Het is treurig om aan te zien, maar voor beter begrip van den tijd hoogst leerzaam, hoe dom bijgeloovig een geleerd en beschaafd katholiek van dien tijd, gelijk Dusseldorp, doorgaans is. Zoo ongerijmd kan een sprookje niet wezen, of, als er een

---

1) Annales, p. 143: „Certe heretici nostri, si ea conditione urbem aliquam expugnassent, incomparabili intervallo Hispanorum avaritiam et crudelitatem superassent".

2) In de Batavia sacra (t. II, p. 263) worden aan Dusseldorp nog toegekend boeken of tractaten: de Morte, de Resignatione, de Providentia Dei, de Disciplina ecclesiastica, welke allen ongedrukt zijn gebleven. Daar ik niets van deze weet, vond ik het voldoende ze hier slechts in een noot te vermelden.

3) Annales, p. 379.

4) Ib., p. 332.

bewijs voor de katholieke waarheid uit te halen is, neemt hij het geloovig aan. En, hetgeen nog erger is, op dat punt is hij volstrekt niet singulier. Het toenmalig hoofd der Kerk in Nederland, Sasbout Vosmeer, toont zich in zijn bericht over den staat der Kerk, in 1602 te Rome aan de hooge prelaten voorgelegd, van denzelfden treurig bijgeloovigen geest. Hun tijdgenooten van de protestantsche richting maken tegenover hen een veel beter figuur, al erkennen wij dat het onderscheid slechts gradueel is. Bij dezen ook dezelfde neiging om hun zaak door bovennatuurlijke voorvallen te laten aanbevelen; maar de voorgangers althans geven slechts zelden aan die neiging toe. Nog minder bezondigen er zich de vrijdenkers aan, de politici, zooals Dusseldorp hen noemt, die meenen dat men met elk godsdienstig geloof, zoo men maar braaf leeft, zalig kan worden. Naar hun opvatting zou het ook geen zin hebben, als God zijn voorkeur voor eenig kerkgenootschap door wonderteekenen betoonde.

Een aardig wonderverhaal, waarin protestanten zoowel als katholieken, en in het bijzonder onze auteur, gemoeid zijn, en dat meteen dienen kan om zijn begrip en den aard van zijn kritiek te teekenen, wensch ik als proeve van een gansche soort hier kortelijk te bespreken.

Toen Dusseldorp in gezelschap van drie der voortreffelijkste Utrechtsche geestelijken in den zomer van 1613 zich in de nabijheid van Meurs bevond, verzuimden hij en zijn vrienden niet zich daar even op te houden om aan de wijdvermaarde Efken Tielmansdochter een bezoek te brengen. Voor die mijner lezers, tot wie de maar van dat wondermensch niet doorgedrongen mocht zijn, zij gezegd dat zij behoorde tot de soort, waarvan een exemplaar in den tijd van koning Willem I te Pijnacker leefde, Engeltje Van der Vlies met name, die nooit spijs of drank genoot, naar haar eigen verklaring en naar de overtuiging van een menigte eerlijke en waarheidlievende getuigen. Ongelukkig werd ten slotte haar lijk geopend en daaruit ontdekt, dat zij zelfs in de laatste dagen van haar ziekelijk leven nog spijs had gebruikt. Wij beleven een slechten tijd voor wonderdoeners.

Voor twee eeuwen waren de omstandigheden gunstiger, en Efken van Meurs is zonder voorafgegane lijkopening in alle eer begraven. Bij haar leven was het geloof aan haar wonderbaarlijk bestaan algemeen. Van heinde en veer kwam men haar zien en hooren. De gravin van Meurs bezocht haar vaak; prinses Elisabeth van Engeland, gehuwd met den paltsgraaf, die als naamkoning

van Boheme sterven zou, bezocht haar op haar huwelijksreis; prins Maurits tweemalen, bij gelegenheid dat hij zich in haar buurt ophield. Zoo doorluchtige voorbeelden werden door duizenden nagevolgd, die allen iets offerden in de handen der moeder, door wie Efken werd opgepast, want evenals Engeltje was ook zij veelal ziek. Dat hier iets bovennatuurlijks plaats had, daaraan twijfelde niemand. Maar van wat aard? Een echt Godswonder, of een nabootsing door den booze? Op die vraag viel het antwoord uit, al naar het kerkelijk geloof van hem aan wien zij gericht werd. Efken was protestantsch, en bij den predikant, die haar geval nauwkeurig onderzocht en haar verklaring bewaarheid had bevonden, zeer gezien. In protestantsche oogen scheen zij dus een soort van heilige. Een jaar na dat, waarin Dusseldorp met zijn geestelijke vrienden de zaak van nabij bezag, in 1614, werd te Wezel een boekje gedrukt en nog in hetzelfde jaar te Amsterdam nagedrukt, met een slechte houtsnee op het titelblad, vertoonende een engel, die aan het ziekbed van Efken den 22sten Maart ll. verschenen was en, volgens het pamfletje, haar in last had gegeven den volke te verkondigen, dat God de zonde der wereld niet langer verdragen kon en, tenzij men zich nog haastig bekeerde, een vreeselijk strafgericht over haar oefenen zou [1]).

Het is spijtig dat deze verschijning na, en niet vóór, het bezoek van Dusseldorp was geschied. Maar ook zoo is zijn verslag van zijn wedervaren merkwaardig genoeg. Hij ondervroeg Efken en haar moeder met takt, en kwam te weten, dat zij om den anderen dag met zonsopgang een smaak als van honing in den mond kreeg, die aanhield, totdat zij zich verkwikt en versterkt gevoelde, waarvoor zij dan God vurig dankte. Dat was een lichtstraal voor het verstand der geestelijke heeren. Die verkwikking was duidelijk de grondslag voor het mirakel, en van wien zij kwam was even goed te begrijpen. Alle twijfel hield op, toen Efken bij het afscheidnemen hun aalmoes aanvaardde met de woorden: „Ick sal 't bestellen dat het te rechter hand comen sal", „waaruit wij klaarlijk bespeurden", zegt hij, „dat zij van een duivel bezeten werd". De herbergier, met wien de heeren vervolgens nog eens raadpleegden en die een slimme gast bleek te zijn, getuigde dat aan de waarheid van het feit niemand in de stad twijfelde, maar dat over de vraag, of men hierbij aan een goeden of aan een boozen geest te denken had, de gevoelens

1) Zie de volledige titels der beide uitgaven bij Petit, n°. 981, en bij Knuttel, n°. 2140.

verschilden. „Zoodanig (dus besluit Dusseldorp zijn verhaal), waarde lezer, zijn des duivels goochelstreken, waarmee hij de zijnen, als ware het een echt wonder, bedot" [1]).

Het jammerlijke van des schrijvers wondergeloof is, dat het steeds op de oneer van God uitloopt. Zijn God toont zich in de wonderen, die hij doet, en in zijn bestuur over de wereld al even dom-sluw, even haatdragend, even kleingeestig als onze schrijver zelf. Verbeeld u: God gedoogt dat de ketters in 1574 Leiden ontzetten en daarvan, ten nadeele van de katholieke belangen, al de vruchten plukken die wij kennen; maar hij wreekt zijn misnoegen aan die weekhartige glippers, die (naar de voorstelling van onzen schrijver) oorzaak waren geweest dat Valdez de stad niet stormenderhand had bemachtigd, door hen een ontijdigen dood in ballingschap te laten sterven. „Zoo iets afschuwelijks (aldus luidt de moraal dezer fabel) is het in de oogen van God de ketters, ook met de beste bedoeling, in bescherming te nemen" [2]). — De bijbel leert, dat God geen lust heeft in den dood des zondaars, maar daarin dat de zondaar zich bekeere en leve. Dat weet Dusseldorp anders, zoo al niet beter. Zijns inziens heeft God den prins van Oranje daarom plotseling laten omkomen, omdat deze anders, op een langdurig sterfbed, zich nog had kunnen bekeeren, en zoo de verdoemenis ontgaan, die hem thans beschoren is en ook hartelijk gegund wordt [3]). Zonder die eeuwige verdoemenis zou de voorspoed, dien de ketters zoo vaak genieten, voor een man als Dusseldorp een onoplosbaar raadsel blijven. Nu verklaart hij zich dien aldus: dat God de zedelijk goede daden, die de ketters misschien bedrijven, met voorspoed in deze wereld vergeldt, maar onder voorbehoud om hen in de toekomende voor hun wezenlijke snoodheid des te strenger, met het eeuwige vuur te straffen [4]).

Ongeveer met dezelfde overweging troostte zich de kardinaal Granvelle, toen de aanslag van Jean Jaureguy op het leven van prins Willem mislukt was. „Il fut esté bon", schrijft hij 12 Mei 1582 aan den secretaris van koning Philips, Fonck [5]), „il fut esté bon pour les affaires que le Prince d'Oranges fut mort souddaynement... Mais... peult estre que Dieu laisse ledict

1) Annales, p. 441.
2) Ib., p. 133.
3) Ib., p. 200.
4) Ib., p. 136.
5) Corresp. de Granvelle, t. IX, p. 167.

d'Oranges plus longuement en vie, pour le plus chastyer en ce monde et aussy en l'aultre".

Dat zulk een God goed kan vinden een Utrechtschen ketter, die met het bloed-mirakel van Boxtel gespot had, te beschamen, door in zijn afwezen zijn meubilair en het linnen in zijn kast zoo met bloed te drenken, dat het bij zijn thuiskomst afdruipt op den grond [1]), kan ons niet bevreemden. Evenmin, dat hij een Alkmaarsche vrouw, die op Sacramentsdag haar linnen te bleeken legt, verblijdt door het haar den volgenden ochtend, met afbeeldingen van allerlei kerksieraden, kruisen, bekers, kandelabers enz., die de dauw er op geteekend heeft, te laten terug vinden [2]). Het een past bij het ander. — Uit deze enkele proeven, uit een groot aantal gekozen, kan men met tamelijke zekerheid opmaken, wat wij aan den zoek geraakten *Verdediger der wonderen* missen moeten.

De *Annales* zijn geschreven in de allereerste maanden nadat Dusseldorp van Utrecht uitgeweken en te Keulen gevestigd was. Hij duidt den tijd nader aan door enkele bijzonderheden. Zoo zegt hij in het begin van zijn werk, waar hij over het smeekschrift der Edelen handelt, „terwijl ik dit schrijf, in 1615" [3]); en het slotwoord van het tweede deel, waarmee hij afscheid van den lezer neemt, is gedagteekend: „te Keulen 13 Juli 1616". Toch zouden wij ons bedriegen, indien wij dit letterlijk opvatten. Een andere uitlating waarschuwt hiertegen. Hij verhaalt namelijk, hoe de vikaris Vosmeer, om de overdrijving der Jezuieten, die aan hun ijver voornamelijk den vooruitgang van het katholicisme in de Nederlanden toeschreven, te beschamen, in 1613 bevolen had, ook de verrichtingen der wereldlijke geestelijkheid te boek te stellen. Bij gebrek aan officieele opteekeningen had men toen het meeste uit de herinnering moeten putten „en uit deze *Annales*", zegt hij [4]). Natuurlijk niet uit de *Annales*, zooals wij die bezitten en hij ze toen nog schrijven moest, maar uit een vroegere redactie er van. Van welken tijd die dagteekenen mag, is niet

1) Annales, p. 355.

2) Vosmeri Insinuatio, in Arch. v. h. Aartsb. Utr., dl. XVII, blz. 22.

3) Annales, p. 10, 479. De schrijver weet, terwijl hij de gebeurtenissen van 1601 beschrijft, blijkbaar nog niets van het lossen der pandsteden, dat in Juni van 1616 zijn beslag kreeg: zie ib., p. 274/5, 305 sq.

4) „Ex memoria et ex his annalibus" (p. 437). Het geschrift, dat hier bedoeld wordt, is de brief van Wachtelaer van 13 Februari 1613, waarover ik al hiervoor (op blz. 285/6) gehandeld heb.

te bepalen, wij weten er niets van dan hetgeen wij hier vernemen: dat namelijk het hoofd der Kerk er de stof aan durfde ontleenen voor een officieel verslag; en wij mogen buitendien vermoeden, dat de inhoud van dat eerste opstel wel grootendeels in de latere redactie, die wij bezitten, zal zijn overgegaan.

Bij het schrijven had de auteur zeker het oog op een uitgaaf in een niet ver verschiet, een uitgaaf met portretten en afbeeldingen [1]). Maar na de voltooiing vond hij geraden het uitgeven tot later tijd te verschuiven, en zelfs afhankelijk te stellen van het goedvinden der kerkelijke overheid. Wanneer hij zijn handschrift aan haar heeft afgestaan, bij zijn leven of na zijn dood, is onzeker. Waarschijnlijk heeft het aanvankelijk in het seminarie te Keulen berust [2]). Zeker is het, dat Vosmeer's opvolger Rovenius het onder zich heeft gehad: onder diens boeken en papieren werd het door de Staten van Utrecht in beslag genomen. Doch al vroeger, misschien nog bij het leven van den schrijver en anders toch zeer kort na zijn dood, is het aan een kerkelijk auteur toevertrouwd, om er voor een officieel verslag uit te putten. Den 5den December 1628 droeg namelijk het kapittel van Haarlem aan twee van zijn kanunniken, Joannes Bugge en Albertus Ban, het schrijven eener korte kroniek of *Tabula chronologica* der voornaamste lotgevallen van het kapittel en van de kathedraalkerk aldaar op. Dat stuk, dat van 1558 tot 1635 loopt en dus waarschijnlijk omstreeks het laatstgenoemde jaar voltooid zal zijn, is bewaard gebleven en naar het eigen handschrift van Bugge afgedrukt in het eerste deel der *Bijdragen voor de geschiedenis van het Bisdom van Haarlem*. Bij een aantal korte berichten, waaruit het bestaat, wordt met een enkelen naam, meestal nog verkort, de zegsman aangeduid. Niet de minst vaak aangehaalde onder dezen is „Duss." en „Dusseld.", dat wil zeggen de schrijver der *Annales;* waarin wij dan ook, zoo dikwerf ik er de proef van genomen heb, het bedoelde feit terugvinden. Of de kanunniken het eigen handschrift van Dusseldorp, waarnaar de uitgaaf bezorgd is, dan wel een afschrift er van voor zich hebben gehad, durf ik niet beslissen. Zeker is het, dat zij de in dat handschrift thans doorgeschrapte en onleesbaar gemaakte namen ook niet in ongeschonden staat onder de oogen hebben gehad. Mijn aanvanke-

---

1) Vgl. Annales, p. 234. Hier en daar zijn in het handschrift prenten en kaarten van Hogenberg en anderen ingevoegd.

2) Volgens zijn beschikking, op p. 225.

lijke hoop, dat ik voor het vaststellen van den tekst nog iets uit de *Tabula chronologica* zou kunnen leeren, is geheel teleurgesteld [1]).

Dat er echter reeds vroegtijdig afschriften van de geheele *Annales* of, wat mij waarschijnlijker dunkt, van gedeelten er van bestaan hebben, wordt waarschijnlijk uit het feit, dat Van Rijn, in zijn vertaling van het groote werk van Van Heussen, toont met de *Annales* bekend te zijn, hoewel het oorspronkelijke handschrift toen reeds door de Staten in beslag genomen en in de Utrechtsche stadsbibliotheek ingelijfd was, waar een geestelijke zooals hij het wel niet zal zijn gaan raadplegen. Hij citeert in een aanteekening op de *Historie van 't Utrechtsche Bisdom* [2]) zeker *Extractus summarius de origine tumultuum Belgicorum*, *desumptus ex Isagoge Francisci Dusseldorpii*, dat blijkbaar, uit hetgeen hij er van meedeelt, de inleiding is, die Dusseldorp aan zijn *Annales*, welke met 1566 aanvangen, onder het opschrift Εἰσαγωγή heeft laten voorafgaan. Ook is het verhaal van den marteldood van Musius, gelijk ik reeds vermeldde, in Wensing's *Kerkelijk Nederlandsch Jaarboek* overgedrukt, en dat wel naar een afschrift, in de pastorie der Oud-Roomschen te Utrecht berustende [3]).

Het oorspronkelijke handschrift, het autographon van den auteur, waarvan ik reeds zeide dat het in een lateren tijd onder den vikaris-apostoliek Rovenius berust had, werd met de overige boeken en papieren van dezen door de Staten van Utrecht in beslag genomen en verbeurd verklaard, en aan de stadsbibliotheek, die later universiteitsbibliotheek geworden is, geschonken; waaraan het dan ook nog heden ten dage toebehoort. Hoe dit zich heeft toegedragen, verdient hier in het kort vermeld.

Sedert te Utrecht in 1636 een hoogeschool was gesticht, was de vervolging der katholieken daar ter stede in het oog loopend verscherpt; althans zoo meenden dezen, en zij schreven het toe aan de felheid der theologische faculteit, in het bijzonder van den beroemden Voetius, die met Jansonius van Leuven en andere Roomsche geleerden een pennestrijd voerde, waarin hij (altijd volgens hun oordeel) gedurig de neerlaag leed, welke hij nu op deze zijner onwaardige wijs aan de geloofsgenooten zijner over-

1) Een enkele proeve. In de uitgaaf p. 432 komt voor: „Dominus [naam onleesbaar] Hollandus.... fassus est se politicum esse et putare in quavis religione hominem, si bene vivat, servari posse". De Tabula schrijft: „Leyandus polyticus asserit ordines aestimare omnes sua religione salvari posse". Blijkbaar is Leyandus een bedorven lezing voor Hollandus en was de eigennaam toen al even onleesbaar als thans.

2) Blz. 18.

3) Dit afschrift is hetzelfde als de door Van Rijn geciteerde „Extractus". (N. v. d. R.)

winnaars wreekte [1]). Hoe dit zijn mag, dat gedurende de eerste levensjaren der hoogeschool meer dan te voren op de katholieken te Utrecht gelet werd, schijnt buiten twijfel.

In den zomer van 1639 trok het de aandacht der regeering, dat ten huize eener hoogst aanzienlijke dame, jonkvrouw Hendrika van Duivenvoorde, zuster der heeren van Warmond en van Alkemade, die tot de aanzienlijkste katholieken van Holland behoorden — Warmond was lid van de beschreven ridderschap [2]) — telkens bijeenkomsten plaats hadden, naar het scheen van de hoofden der Roomsche geestelijkheid. Een gelegenheid als deze, om te weten te komen wat er onder hen voorviel en voorgenomen werd, mocht niet ongebruikt voorbijgaan. Den 23sten Augustus werd de substituut-schout met een aantal dienaars gezonden om de gansche buurt af te zetten en bij de jonkvrouw — zij woonde op de Nieuwegracht, tusschen de Wittevrouwenbrug en den Plompentoren — huiszoeking te doen, alle verdachte personen te arresteeren en hun papieren en bescheiden in beslag te nemen [3]). Werkelijk bevond zich op dat oogenblik onder anderen de vikaris-apostoliek, die tevens aartsbisschop van Philippi was en dikwerf met den eeretitel van aartsbisschop van Utrecht genoemd werd, in eigen persoon ten huize der jonkvrouw, maar hij wist nog juist bij tijds te ontsnappen in vrouwenkleeren [4]). Ook de overigen ontkwamen; niemand werd gearresteerd. Daarentegen werd een schat van papieren en brieven, de correspondentie van den vikaris, gevonden en naar het stadhuis overgebracht. Die papieren leverden overvloedige stof op voor een strafproces tegen den zich noemenden aartsbisschop Rooveen en zijn pretensen vikaris-generaal, Wachtelaer, beiden voortvluchtig. Vooral het gebeurde te Rome kort na het eindigen van het Bestand, waarvan in de correspondentie tusschen de twee beschuldigden uitvoerig gehandeld werd, werd hun zeer ten kwade geduid. Er was toen namelijk tusschen den vikaris-apostoliek en de Jezuietenorde een levendig geschil gaande over ieders rechten en bevoegdheden, en daarbij zocht de eene partij zoowel als de andere zich den steun van de Infante en den koning van Spanje en van beider

1) De la Torre, Relatio status religionis a°. 1656, in Arch. v. h. Aartsb. Utr., dl. X, blz. 180.

2) De la Torre, ib., blz. 136/7.

3) Gerechtsboek in het Stadsarchief van Utrecht.

4) „Feliciter sub muliebris pallae tegumento manus inquisitorum elapsus fuerat" (Batav. sacra, t. II, p. 81).

gezanten aan het pauselijk hof te verwerven. Het kon niet anders, of de vikaris moest bij die gelegenheid zich in zulk een betrekking tot de vorsten, met wie onze staat in oorlog was, voordoen, dat hij ontegenzeggelijk aan crimen laesae majestatis schuldig stond [1]). Aan die misdaad werden dan ook hij en Wachtelaer beiden schuldig verklaard, bij vonnissen van 10 Maart 1640, en bij verstek gestraft met levenslange ballingschap en verbeurte van hun goed. Wat de ballingschap aangaat, als wij weten dat de aartsbisschop elf jaren later, in 1651, gestorven is te Utrecht en aldaar begraven, en van zijn opvolger, De la Torre, vernemen, dat hij daar ook, ten huize derzelfde jonkvrouw Van Duivenvoorde, gedurende zijn laatste levensjaren den meesten tijd heimelijk had doorgebracht [2]), dan moeten wij wel tot het besluit komen, dat de verbanning niet heel ernstig gemeend en de vervolging niet zeer scherp geweest zal zijn. Wat daarentegen het verbeurd verklaren der goederen betreft: voor zoover deze bekend waren en achterhaald konden worden, zijn zij zeker aan den fiscus, en aan wie verder een deel in den buit toekwam, toegeëigend. Tot die goederen behoorde — en dit is voor ons tegenwoordig onderzoek het eenige van belang — de boekerij van den aartsbisschop, die in een paar vertrekken van het huis geborgen stond. De eene helft hiervan kwam rechtens aan de Staten der provincie toe, die er afstand van deden ten behoeve der stadsbibliotheek in de St. Janskerk (tevens bibliotheek der hoogeschool); de andere helft viel aan den officier van het gerecht ten deel, van wien de stadsregeering haar, insgelijks ten behoeve van haar bibliotheek, afkocht voor de kosten der arrestatie, ten bedrage van ruim 500 gl., en nog 600 gl. daarenboven [3]). De geheele boekerij van den aartsbisschop werd dus op een som van ten minste 2200 gl. geschat. Geen geringe waarde, vooral voor dien tijd.

Onder die boeken nu werden de twee deelen in handschrift van Dusseldorp's *Annales* aangetroffen. Dat weten wij van een

1) Dat inderdaad het toenmaals te Rome voorgevallene en de houding, door Rovenius bij die gelegenheid aangenomen, den Staten grond gaf voor een veroordeeling, erkent Wachtelaer zelf in een brief aan De la Torre, waarvan een uittreksel in Bat. Sacra, t. II, p. 111. Voor de geheele zaak is van belang het Intendit, bij Aitzema, dl. II, blz. 689 vlg.

2) „Secretissimo pro majori parte quinque aut sex ultimorum lustrorum apud pietissimam simul ac nobilissimam virginem Henricam Duvenvordiam delituerat et patientissime tulerat... durissimam persecutionem" (De la Torre u. s. p. 42).

3) Dit blijkt uit verschillende resolutien van de Vroedschap der stad Utrecht, van 13 Maart 1640, 7 Dec. 1641, 14 Febr. 1642.

man, wiens gezag in dezen afdoende is. De *Batavia Sacra* [1]) zegt het ons, „e relatione Joannis Wachtelarii, a°. 1640, 13 April". Wat zij er bijvoegt, hetzij op Wachtelaers gezag, hetzij volgens getuigenis van anderen, weten wij tot onze voldoening, dat niet zoo is. Het handschrift zou namelijk in handen van den prins van Oranje, Frederik Hendrik, gesteld, door hem gelezen en met verontwaardiging verbrand zijn [2]). Of het handschrift door iemand in die eerste dagen meer dan vluchtig ingezien is, betwijfel ik zeer. Later is het steeds vergeten en ongebruikt blijven liggen, totdat in onze eeuw, toen de provinciale universiteit rijkshoogeschool was geworden, de stadsbibliotheek uit het koor der St. Janskerk naar haar tegenwoordige verblijfplaats werd overgebracht. Daar heeft de ijverige Dodt van Flensburg, aan wien het vervaardigen van een catalogus der boekerij in 1828 werd opgedragen, het, naar ik meen, allereerst ontdekt, althans het eerst de aandacht er op gevestigd, en er een en ander uit afgedrukt in zijn *Archief voor kerkelijke en wereldlijke geschiedenissen*, *inzonderheid van Utrecht*. Van toen af is de aandacht, onzer katholieke geschiedkundigen vooral, er steeds op gevestigd gebleven, totdat eindelijk, eenige jaren geleden, het Historisch Genootschap zich met de taak eener uitgaaf belastte.

Het verdient mijns inziens de eer der uitgaaf ook ten volle. Als het werk van een tijdgenoot van de gebeurtenissen, die het beschrijft en uit een zeer eigenaardig oogpunt met consequentie beschouwt en beoordeelt, mocht het niet aan de vergetelheid blijven overgelaten, waarin het te kwader ure bedolven werd. Veel, ongetwijfeld, van hetgeen het verhaalt is ons sedert lang van elders met meer bijzonderheden en veel nauwkeuriger bekend; van hetgeen er nieuws in voorkomt is veel niet gewaarborgd en om goede redenen in twijfel te trekken. Maar die twijfel, omdat hij tot vernieuwd onderzoek opwekt, is op zich zelf reeds vruchtbaar. En nog vruchtbaarder is de noodzakelijkheid, waarin wij gesteld worden om onze welgevestigde overtuiging tegen het krachtig uitgesproken oordeel van den schrijver opnieuw te verdedigen. Uit den tweestrijd dier meeningen kan allengs een derde, die de waarheid het naastbij komt, ontstaan. Bovendien, in een tijd als de onze, nu het historisch gericht eerst alle getuigen

1) T. II, p. 263.

2) „Ex relatione nostratium didici libros hos Aurangiae Principi donatos, ab illo lectos ab eodemque indignabundo flammis traditos et absumptos".

zonder onderscheid wil hooren, voordat het zich aan een uitspraak waagt, mag iemand als Dusseldorp voorzeker niet ongehoord blijven.

Niet alle gedeelten evenwel van zijn lijvig geschrift hebben, uit den aard der zaak, voor ons gelijke waarde. Al dadelijk hebben wij te onderscheiden tusschen dat, hetwelk handelt over de gebeurtenissen, die de schrijver met een rijp verstand heeft beleefd, en dat andere, hetwelk de gebeurtenissen behandelt uit den tijd toen hij nog kind was; in het algemeen genomen, tusschen het eerste en tweede deel van zijn werk. Hij zelf is de eerste om het groote verschil tusschen die twee gedeelten te erkennen. Dat het eerste deel, als een samenstel van hetgeen anderen hem hebben overgeleverd, dadelijk het licht ziet, kan hij na rijp beraad nog toestaan. Maar het tweede, dat hij terecht als zijn eigen gedenkschrift aanmerkt, mag in alle geval eerst later en dan nog niet zonder veel omzichtigheid gedrukt worden [1]): zoo luidde zijn laatste beschikking. Het tweede deel vangt aan met het jaar 1589, het jaar waarin de schrijver zijn studietijd besloot en als licentiaat in de rechten de maatschappij binnentrad. Van toen af was hij zeker in staat om uit eigen oogen te zien, en naar den maatstaf van zijn eigen overtuiging hetgeen voorviel te beoordeelen. Bij het kennisnemen en beoordeelen van vroegere voorvallen stond hij daarentegen noodzakelijk onder den invloed van oudere tijdgenooten.

Wie waren voornamelijk die ouderen, aan wie hij zijn kennis van het vorige tijdvak ontleende? Niet zijn nog steeds vermaarde voorgangers op het gebied, dat hij zich ter behandeling had gekozen. Wel moet hij zelf erkennen, dat de ketters reeds met ijver en nauwkeurigheid („accurata diligentia") over al wat daartoe behoorde geschreven hadden. Van Van Meteren's *Historie* was namelijk de definitieve uitgaaf in 1614 verschenen. Van Bor's *Historiën* in 1603 de zes eerste boeken, die tot het eind van 1573 loopen. Van Le Petit in 1601 de *Grande Chronique*, die met het jaar der uitgaaf eindigt. Alle drie (om van niet meerdere te spreken), rijke mijngroeven van bouwstof, die naar eigen smaak en oordeel verwerkt kon worden. Maar van ketters te leeren, dat was een man als Dusseldorp te min. Hij liet ze links liggen. En de katholieke auteurs? Hij verklaarde kortaf, dat er geen waren, die opzettelijk („ex professo") al gedaan hadden wat hij ging ondernemen. Maar Van Isselt dan, en Aitzinger en meer anderen? Al

1) Annales, p. 226.

waren die niet met Van Meteren of Le Petit in uitvoerigheid en kennis van zaken op één lijn te stellen, zij waren toch niet zoo voetstoots te versmaden. Allerminst degeen op wien hij, zonder zijn naam naam te noemen, doelt [1]), die over de eerste onlusten, *De initiis tumultuum*, geschreven had, Floris van der Haer, kanunnik te Rijssel, wiens inderdaad meesterlijk en onschatbaar boek, dat wij nog heden ten dage met vrucht bestudeeren, hij eenvoudig zegt niet gezien te hebben, „hoewel hem de gelegenheid niet ontbroken had" [2]). Inderdaad hij had den auteur, nadat zijn boek al was uitgekomen, persoonlijk ontmoet, tijdens een van de herhaalde bezoeken die deze, een Utrechtschman van afkomst, aan Noord-Nederland gebracht had. Maar hij zal hem toen hebben leeren kennen als een man van bezadigdheid, die, hoewel goed katholiek en koningsgezind, toch van het Spaansche systeem, zooals het door Alva vertegenwoordigd werd, een afkeer had, en daaraan vooral den afval der Nederlanden toeschreef. Van zulk een Laodiceër behoefde onze vriend, die om het staatsbelang niet gaf en het belang zijner Kerk alleen beoogde [3]), niet onderricht te worden. Hij wist zelf, zegt hij, best, hoe de vork in den steel stak: „rerum omnium ipse satis gnarus". Hij wilde alleen te rade gaan met geloofwaardige personen, die aan de zijde van Koning en Kerk zelf een belangrijke rol in de geschiedenis hadden vervuld [4]).

Aanvankelijk heb ik getwijfeld, of wij deze versmading zijner voorgangers wel zoo heel letterlijk hadden op te vatten. Het kwam mij haast ongelooflijk voor, dat iemand, die een geschiedenis van zijn tijd ging schrijven, zich zoo moedwillig van de hulpmiddelen verstoken zou houden, die hij maar voor het grijpen had. Er kwam bij, dat ik nu en dan een bijzonderheid, een anecdote, bij hem aantrof, die ik mij herinnerde al van anderen gehoord te hebben. Zoo bijvoorbeeld vermeldt hij [5]) een snedig gezegde van den hertog van Aerschot over het standbeeld, dat Alva zich zelven had opgericht; welk zeggen vóór hem door Bor was meegedeeld in nagenoeg gelijke bewoording [6]). Bij nader

1) De Historia Belgica van Nic. Burgundus, waarin ongeveer hetzelfde tijdvak, als waartoe zich Van der Haer bepaalt, behandeld wordt, verscheen eerst in 1629. Alleen Van der Haer kan onze schrijver bedoelen, al spreekt hij in het meervoud.

2) „Quae non vidi, licet potuerim" (Annales, p. 224).

3) „Quaesivi solam Ecclesiae in posteris utilitatem" (Ib., p. 479).

4) Ib., p. 1.

5) Ib., p. 97.

6) Uitg. van 1601, fol. 52 vlg.

inzien komt het mij echter waarschijnlijker voor, dat beide schrijvers onafhankelijk van elkander de anecdote ontleenen aan een of ander boek, dat ik niet ken of althans mij op het oogenblik niet herinner. Hetzelfde vermoed ik ten opzichte van meer andere bijzonderheden. Want veel talrijker, ontelbaar bijna, zijn de gevallen, waarin onze auteur tegen zijn gehate vijanden de wapenen ongebruikt laat liggen, die Bor en anderen hem in handen gegeven zouden hebben, als hij zich de moeite had getroost van tot hen te gaan.

Wat mij vooral verwonderd heeft, hij kent ook het martelaarsboek van Opmeer niet, dat wel eerst in 1625 in druk is verschenen, maar al van 1580 of daaromtrent in handschrift bewaard werd bij katholieken van zijn stempel, met wie, of met wier vrienden althans, hij vroeger of later toch wel eens in aanraking zal zijn gekomen [1]). Zoo heeft hij zich bij voorbeeld veel moeite gegeven om aangaande den marteldood van Musius alle bijzonderheden van oog- en oorgetuigen te vernemen. En, wat ons zeker verwonderen moet, van die allen schijnt niemand hem verwezen te hebben naar het martelaarsboek, dat daarover zoo uitvoerig handelt. Van den moord, door Lumey's trawanten aan den Leidschen kluizenaar Arnold van Bergambacht gepleegd, had hij in zijn jeugd hooren vertellen, en hij maakt er dan ook gewag van, maar met een enkel woord slechts en zonder den naam te noemen, want, zegt hij, ik was toen nog heel jong en ben de toedracht vergeten en heb er later ook niet meer van te weten kunnen komen, hetgeen mij spijt, want ik had het verhaal hier gaarne ingevoegd [2]). Maar bij Opmeer staat het geval in al zijn kleuren beschreven. Daarentegen kent hij het boek van Thomas Bosius *De signis ecclesiae* [3]) wel, waarin over Hollandsche martelaars berichten, doch slechts gedeeltelijk juiste, voorkomen.

Het is dus hoofdzakelijk de katholieke mondelinge overlevering zijner oudere tijdgenooten [4]), die hij volgt, aangevuld met schrifte-

1) Opmeer zelven kent hij blijkbaar niet; hij spreekt eens (Annales, p. 86) van hem, maar op een wijs, die van geen bekendheid getuigt.

2) Annales, p. 125.

3) Annales, p. 154.

4) Van die overlevering spreekt hij soms, alsof het zijn eigen herinnering was, die hij volgt. Zoo zegt hij b.v. op blz. 30: „Ik herinner mij, dat een aanzienlijk Hollandsch heer, die voor goed katholiek wenschte door te gaan, zeide dat Oranje, als het er op aankwam, wel geen galg zou vinden om er de beeldstormers aan op te hangen". Wat moet hier dat „ik herinner mij" (memini) beteekenen? Dusseldorp was tijdens de beeldstormerij nog niet geboren. Hij wil dus zeker zeggen: „ik herinner mij gehoord te

lijke aanteekeningen van sommigen hunner en met bescheiden onder hen berustende, verder met eenige pamfletten, die hem toevallig in handen waren gekomen, en met verspreide berichten, die zijn uitgebreide lectuur van theologische werken [1]) hem opleverde. Bij uitzondering noemt hij één verzameling van bescheiden, waaruit hij dankbaar erkent veel nut getrokken te hebben. Het is die, welke de oud-burgemeester van Gouda Jan Gerrits Stempelse verzameld, en, toen hij zijn afvallige vaderstad ontwijken moest, naar Keulen meegebracht had [2]). Die verzameling liep over vijf jaren, zegt hij, — van het jaar 1566 tot 1572, zou ik meenen. Een man van het aanzien van Stempelse, die wegens zijn stad ook een poos de Statenvergaderingen van Holland bijwoonde, moet veel hebben beleefd en vernomen, dat voor de geschiedenis van gewicht is. Dit deed mij aanvankelijk aan dat gedeelte der *Annales*, dat over de genoemde jaren handelt, een buitengewone waarde hechten, te meer omdat ik al spoedig bevond, dat in die verzameling ook een afschrift van notulen der Staten van Holland berust moet hebben. Immers, in den tijd toen Dusseldorp schreef, waren die notulen nog niet gedrukt en daarom aan onze geschiedschrijvers grootendeels onbekend gebleven; eerst een eeuw later ongeveer hebben zij het licht

hebben". In gelijken zin zal de uitdrukking te verklaren zijn op p. 63 en meer andere plaatsen.

1) Onder die, welke hij gebruikt doch niet noemt, bekleedt Havensius een eerste plaats. Diens Erectio novorum episcopatuum (Colon. 1609) is hem vooral van dienst geweest.

2) Annales, p. 225, 479. — Te Keulen stond Stempelse in hoog aanzien bij de geestelijkheid. De nuntius apostolicus Bartholomaeus Portia, omstreeks 1577, en diens ambtgenoot Bonomi, bisschop van Vercelli, in 1583 spreken in hun berichten naar Rome met den hoogsten lof van hem. Hij stond aan het hoofd der Keulsche Sodalitas Mariana, onder den invloed der Jezuieten gesticht. „Di questa compagnia (schrijft de N. A. 15 Juli 1577) è capo un Hollando, esule per la guerra, di pietà singolare, stimato veramente santo. Fu già consule in Gouda et pur qui si chiama il consule Gaudano; hebbe già grossa entrata, et hora vive in povertà, ma con meravigliosa patientia et acquisto notabile di spirito". Daar hij veel kinderen heeft, die evenzeer geprezen worden, beveelt de nuntius er een aan voor een kanonikaat. In 1583 verwaardigde zich de nuntius zelfs den korten inhoud over te zenden eener door Stempelse geschreven memorie „de mediis adiuvandi Belgium". (Zie Nunciaturberichte aus Deutschland, IIIe Abth. I, p. 138, 610.) De memorie is niet voorhanden, maar het overgezonden uittreksel staat gedrukt in Theiner's Annal. Eccles., t. III, p. 474. De middelen om Nederland te redden, die er in worden aanbevolen, zijn het zenden van een pauselijk gezant naar Spanje en naar Frankrijk om Alençon te doen terugroepen en op het gevaar, dat uit Nederland de gansche Christenheid bedreigt, aandachtig te maken; verder alle vorsten als tot een heiligen oorlog tegen de Geuzen in het harnas te jagen; eindelijk (en dat is zeker het merkwaardigste) een vasten nuntius apostolicus aan te stellen voor gansch Nederduitschland, die, te Keulen gevestigd, van daar uit vooral de belangen van Nederland behartigen zou.

gezien, en toen nog niet eens volledig, omdat intusschen van enkele vergaderingen de aanteekeningen verloren waren geraakt. Zoo weten wij bij voorbeeld uit het handschrift van een ander Goudsch regent, van de Geuzen-partij, Amelis van Rosendael [1]), dat er in April, Mei en Juni 1572, dus nadat Den Briel in handen der Geuzen was gevallen, nog Statenvergaderingen van 's koningswege zijn gehouden, en ook wat daarop hoofdzakelijk besloten is [2]). Maar behalve Dusseldorp [3]) is er niemand, zoover ik weet, die gewag maakt van een vergadering op den 22sten Januari, die toch zeker ook gehouden werd. Uit de lijst van afgevaardigden, door Dusseldorp overgenomen, zien wij, dat Stempelse een der aanwezigen was, en wij behoeven dus niet te vragen, hoe onze auteur aan de kennis der notulen was gekomen. Stempelse had het afschrift uit het register, dat voor zijn stad bestemd was, blijkbaar onder zich gehouden: en die gewoonte der afgevaardigden verklaart meteen, hoe in de stadsarchieven diergelijke gewichtige stukken zoo vaak ontbreken. In dezelfde verzameling had Dusseldorp ook zeker de pamfletten aangetroffen, waaruit hij ons een en ander meedeelt, en die ik niet alle van elders ken. Ongetwijfeld verdienen dus de *Annales* van deze, juist zoo bijzonder gewichtige jaren, waarin de beeldstormerij, het grootste gedeelte van Alva's bewind en de aanvang van Lumey's veroveringen en zijn mishandelingen van Roomsche geestelijken beschreven worden, onze bijzondere aandacht.

Jammer maar, dat een aandachtige beschouwing toont, dat onze auteur deze kostelijke bouwstof zonder de minste kritiek of zelfs maar nauwlettendheid gebruikt heeft, zoodat zijn verslag vol van onnauwkeurigheden en zelfs van grove fouten steekt en niet dan onder beneficie van inventaris aanvaard mag worden. Ik ben verplicht van deze bewering, die voor het gezag der *Annales* van bijzonder belang is, het bewijs te leveren; en om dit te overtuigender te doen, wil ik mijn voorbeelden ontleenen bij voorkeur aan het gebeurde te Gouda; vooreerst omdat ons daarbij uitmuntende bronnen ten dienste staan, en ten andere en vooral, omdat Stempelse wel de meest betrouwbare bouwstof voor de geschiedenis van zijn eigen stad zal hebben verstrekt [4]).

1) De aanteekeningen worden naar Amelis genoemd, doch waren waarschijnlijk van zijn vader, Jan Jacobs van Rosendael, afkomstig.

2) Kluit, Gesch. d. Holl. Staatsreg., I, blz. 387.

3) Annales, p. 104.

4) Hoe slordig onze schrijver de notulen der Staten van Holland gebruikt, zal ik,

Van de beeldstormerij en haar verwoestingen over gansch Holland handelende, zegt Dusseldorp, dat Gouda een gunstige uitzondering maakte, hetgeen vooral aan den heilzamen invloed en de gemoedelijke toespraken te danken was van den voortreflijken pastoor Johannes van Schoonhoven, die later in ballingschap te Oudenaarde is gestorven [1]). Nu blijkt het echter, dat Schoonhoven eerst den 28sten October van het jaar 1571 tot pastoor van Gouda door de koninklijke regeering, die het patronaat bezat, werd aangesteld. Hij heette ook niet Johannes, maar Cornelis. Waarschijnlijk had Stempelse den pastoor geroemd, zonder hem bij zijn naam te noemen, en vulde onze schrijver dien in naar zijn beste weten, doch zonder zorg voor de waarheid. De man, dien Stempelse bedoelde doch niet noemde, was Joost Bourgeois, een Waal, een bekend ketterjager, wiens lijk, toen de stad door de Geuzen ingenomen werd, met moeite tegen mishandeling van het gemeen beschermd kon worden [2]). Hij overleed in het voorjaar van 1571. Wat over het zoeken en vinden van een opvolger van hem voorkomt in de vroedschapsresolutiën (die ik jaren geleden in de gelegenheid was te gebruiken), is voor de kennis van den kerkelijken toestand dier dagen zeer onderrichtend. Men diende te Leuven, de Academiestad, naar een geschikt persoon rond te hooren, dien men dan van den patroon verzoeken zou, en nu was men het in de vroedschap niet eens, of men naar „een goed katholiek pastoor", dan wel naar een „goed bekwaam pastoor" informeeren zou. Men besloot tot het laatste. Maar uit Leuven kwam de boodschap terug, dat er niemand te vinden was, die de pastoorsplaats wenschte te aanvaarden, indien hij niet vooruit wist, hoeveel zij zou opbrengen. De vroedschap antwoordde eerst, dat dit niet vooruit te zeggen viel, maar liet zich ten slotte overhalen om een inkomen van 400 gl. te waarborgen. Toen stelde zich Cornelis Schoonhoven beschikbaar en werd aanbevolen en aangesteld. Even onderrichtend als zijn aankomen is zijn scheiden uit Gouda, in Januari 1573, als een voorbeeld van hetgeen toen in gewijzigde vormen overal geschiedde. De Geuzen hadden in het voorafgaande najaar den Roomschen eeredienst uit de kerken verdreven, doch, daar de prins van Oranje in de eerste

om niet al te breedvoerig te worden, niet aantoonen. Een vergelijking van hetgeen hij er van maakt met het verslag, dat de nauwkeurige Wagenaar er van geeft, is al voldoende om er den lezer van te overtuigen.

1) Annales, p. 14.

2) Bat. Sacr., t. II, p. 182.

dagen van Januari met Lumey gebroken had, en kort daarna te Delft den katholieken eeredienst naast den gereformeerden zocht te herstellen en te handhaven, riep de vroedschap van Gouda haren pastoor voor zich, en verzocht hem weder op zon- en feestdagen te willen preeken. Hij weigerde dat echter, tenzij hem ook het bedienen van de mis veroorloofd werd. De vroedschap durfde hem dit slechts voorwaardelijk toestaan, waarop hij zijn ontslag verzocht en verkreeg en de stad verliet. Wij zien hieruit, op hoe geleidelijken weg de hervorming in de Hollandsche steden binnendrong. Had Schoonhoven er in toegestemd uitsluitend te preeken, de mis ware in onbruik geraakt en een kerkdienst, tot preek beperkt, en die van den gereformeerden niet wezenlijk verschilde, ware in zwang gekomen. De pastoor, losgemaakt uit zijn oude kerkverband, zou dan ook, eer hij het wist, op één lijn met de predikanten der overwinnende partij zijn geraakt en misschien in een klasse ingedeeld. Zoo is het inderdaad op menige plaats in Noord-Nederland toegegaan.

Maar om op de geschiedenis van Gouda tijdens de beeldstormerij terug te komen. Dusseldorp verhaalt, hoe de welgezinde stadsregeering, om het gemeen in bedwang te houden, uit de zakkendragers drie honderd, op wie zij rekenen kon, in soldij wilde nemen; voor welken maatregel zij echter verlof behoefde van de naijverige landsregeering te Brussel. Zij verzocht en verkreeg dat verlof door de tusschenkomst bij Viglius — van Stijntje, zijn alles vermogende huishoudster, die, volgens onzen schrijver, voor een present niet ongevoelig was. Een curieus berichtje, ongetwijfeld van Stempelse afkomstig. Maar wat er als opheldering staat bijgevoegd, dat Christina een Goudsche was, verraadt weer de hand van onzen zorgeloozen auteur. Uit het testament van Viglius [1]) toch weten wij met zekerheid, dat Stijntje Augustina, niet Christina heette, en geboortig was van Rotterdam, waar zij een eigen huis bezat [2]). Juist als Rotterdamsche had zij er roem opgedragen, dat daar, evenmin als te Gouda, gebeeldstormd was [3]).

Iets verder, op het jaar 1572, verhaalt ons de schrijver, hetgeen ook de moeite van het meedeelen wel waard is, dat te Gouda, voordat de stad de zijde der Geuzen koos, reeds een volksoploop had plaats gehad, om een zonder grond gevreesde bezetting der

1) Bij Hoynck van Papendrecht, Anal., t. I pars I, p. 210—211, 229.
2) Hopperi Epist. ad Viglium, p. 68.
3) Viglius ad Hopperum. Anal., t. I, pars II, p. 377; Hopperus ad Viglium, p. 106.

stad met Spaansche knechten te beletten. Hij volgt hierin zeker weer Stempelse, die dat jaar zelf een der burgemeesters is geweest. Maar hij stelt verkeerdelijk den opstoot op 13 Mei, toen er volstrekt geen aanleiding toe bestaan zou hebben. De waarheid is, dat de verraderlijke moord te Rotterdam, in den ochtend van den 9den April geschied, de gemoederen der Goudenaars in beroering bracht, en dat zij dien eigen dag, op het gerucht, dat de Spanjaarden voorhadden ook hun stad te overrompelen en te bezetten, te hoop liepen en op het kasteel en in het klooster der minnebroeders binnendrongen, om te zien of daar al geen knechten verscholen zaten. Wij bezitten toevallig de twee officieele verslagen dezer onlusten, het eene van den slotvoogd en het andere van de stadsregeering [1]), die geen twijfel omtrent den samenhang met den Rotterdamschen moord overlaten. In dat verband krijgt ook de gebeurtenis eerst haar ware beteekenis.

Terecht verhaalt Dusseldorp verder, dat deze oploop de aanleiding was tot het schrijven van een brief, door Oranje onderteekend, aan de stadsregeering, strekkende om haar tot aansluiting aan de opstandelingen in Holland aan te sporen. Volgens hem was die brief in Den Briel door de hoofden der Geuzen geschreven, op een van meerdere blanc-seings, waarvan hen de Prins voor diergelijke gelegenheden voorzien zou hebben. Door een gelukkig toeval is die brief, die door de stadsregeering uit vrees van zich te compromitteeren aan den hertog van Alva werd opgezonden, tot ons gekomen; hij staat gedrukt in Gachard's *Correspondance de Guillaume le Taciturne* [2]). Hij is gedagteekend van Dillenburg den 22sten April. Immers dat deze brief en geen andere de door Dusseldorp bedoelde is, blijkt ten stelligste hieruit, dat er in gesproken wordt van hetgeen de burgers reeds compromitteerends gedaan hebben, „die sich alreede soo verre verclaert hebben ende den Spangnaerden den inganck geweygert". Maar als dit vast staat, blijkt tevens dat de brief door niemand anders dan door den Prins zelven geschreven kan zijn, en allerminst door de Brielsche Geuzen, wier eigendunkelijk optreden er integendeel in gelaakt wordt. „Hier en tusschen en cunnen wy niet nalaeten u te kennen te gheven, dat wy wel verhopet hadden, dat dieghene die oirzake daertoe [tot den ontijdigen opstand in Holland] ghegheven hebben, in eene zoo gewichtige zake met zulcker haeste

1) Beide gedrukt door Van Vloten als Bijl. XX van deel III van zijn Nederlands opstand.
2) T. III, p. 40.

nyet en souden hebben voirtgevaeren, sonder ons daervan voirderhant wetenschap ende vollen bericht te laten doene, ende ons bevel ende bedencken daerop te verwachten" [1]). De geheele legende van de blanc-seings, door den Prins aan de Geuzen gegeven, is dan ook volstrekt onwaar. De brief is waarlijk door den Prins, of althans op zijn onmiddellijken last geschreven den 22sten April, nadat het den 9den dier maand (en niet den 13den Mei) te Gouda gebeurde te Dillenburg bekend was geworden. Door de slordigheid en lichtvaardigheid, waarmee onze auteur te werk gaat, is een werkelijk merkwaardig bericht omtrent de gebeurtenissen te Gouda [2]), die de protestantsche geschiedschrijvers van zijn tijd niet vermelden, en die wij eerst thans, uit de authentieke stukken, naar waarheid te weten zijn gekomen, zoo uit zijn verband gerukt, dat het in plaats van in te lichten ons slechts had kunnen verwarren.

Op de volgende bladzijde beschrijft Dusseldorp de inneming van Oudewater en Gouda, in de tweede helft van Juni, van Den Briel uit door den heer Van Swieten. Over de toedracht te Gouda is hij tamelijk nauwkeurig, zooals wij kunnen nagaan uit een nog beter bericht van een ooggetuige, dat ons door Griffioen in de Nalezingen op zijn *Herinneringen van Gouda* bewaard is. Ten opzichte van Oudewater daarentegen mengt hij weer onjuiste gissingen onder de hem overgeleverde waarheid. Hij doet het voorkomen, alsof Van Swieten met zijn Geuzen te scheep langs Maas en IJsel voor de stad is gekomen. Wij weten daarentegen uit een geloofwaardig verhaal, door Walvis in zijn *Beschrijving van Gouda* geboekt [3]), dat de tocht te land, voor een groot deel op wagens, die aan de veeren werden overgezet, geschied is.

Niet beter betrouwbaar is onze schrijver, als hij over de voorvallen te Leiden, zijn vaderstad, handelt. Daar begeven hem waarschijnlijk de papieren van Stempelse. Maar in de plaats komen de verhalen van oog- en oorgetuigen, die hij in de gelegenheid was te hooren. Laten wij ons tot de geschiedenis van het vermaarde beleg beperken. Onder zijn naaste bloedverwanten — ik

1) Op zich zelf is deze verklaring van den Prins zeer opmerkelijk. Zij bevestigt hetgeen Marnix een paar jaren later aan Noircarmes verzekerde: „que le Prince print de fort mauvaise part quant il entendit que Lumez s'étoit emparé de la Briele" (Corresp. de Guillaume le Tacit., t. III, p. 370).

2) Het is vooral daarom merkwaardig, omdat het ons ook de reden geeft, waarom de Prins zich eenige weken later juist tot de regeering van Gouda wendde, om de Staten der provincie naar Dordrecht te doen beschrijven.

3) Op blz. 343.

heb het al aangemerkt — waren er die in de stad gebleven waren, en andere die zich bij de belegeraars ophielden. Hij zelf keerde met zijn moeder niet veel maanden na het ontzet te Leiden terug en vertoefde er tot na zijn twintigste jaar. Hij zag er op meer dan één 3den October den vermaarden weesjongen in processie rondvoeren [1]). Men zou dus meenen, dat een man als hij, een geschiedschrijver in den knop, zich een breedvoerige en juiste kennis der gebeurtenissen in en om de stad zou hebben verzameld. Maar neen. Al wat wij nieuws van hem vernemen is de chronique scandaleuse van de aanvoerders der belegerden — die wij zeker niet goedgeloovig aannemen, maar toch, als wel niet geheel uit de lucht gegrepen, met aandacht aanhooren — en verder onjuistheden, uit vooroordeel ontstaan. Noch van hetgeen in onzen tijd de navorsching uit ongedrukte stukken aan het licht heeft gebracht, noch van hetgeen de kritiek heeft opgehelderd en beter doen begrijpen, treffen wij bij hem iets aan. Hij gelooft aan een eigenlijke belegering der stad, en wijt het aan een misplaatst medelijden der glippers en aan hun voorbidden bij Valdez, dat de stad niet beschoten en bestormd is: terwijl wij toch uit de correspondentie van den veldheer en van den landvoogd met zekerheid weten, dat de middelen daartoe, het zwaar geschut in de eerste plaats, ontbraken, en bovendien sedert Alkmaar het aangenomen stelsel der Spanjaarden meebracht, dat men de steden van Holland door omschansing en insluiting eenvoudig uithongerde. Verontwaardigd over het wijken der belegeraars voor de te water aanrukkende Geuzen, ziet hij ook niet in, dat het steeds stijgende water den Spaanschen soldaten, die iets dat hierna zweemde nooit gezien of gehoord hadden, een panischen schrik aanjoeg, die den veldheer wel tot aftrekken noodzaakte [2]). Hij noemt dat opbreken

1) Annales, p. 133.

2) In het onlangs uitgegeven tweede deel der Dépêches van Mondoucet, den Franschen agent bij Requesens, toonen ons de elkander snel opvolgende berichten van September den steeds hachelijker toestand der belegeraars van Leiden op het duidelijkst. Van een Spaansch officier, wegens ziekte teruggekeerd, had Mondoucet gehoord: „que ils ne pourroient quasi pas bien juger, lesquelz sont les assiégés d'eulx ou de la ditte ville, parcequ'ilz sont en l'eau jusques aux genoux avec la pluie continuelle, y mourans de faim et sans pouvoir estre secouruz qu'à grande difficulté à cause de l'inondation faite dedans le pays.... Aussi on ne fait aucun doubte que ledit secours (van de Geuzen) n'y entre bien tost" (p. 321). Wel ontbrak het ook niet aan meer hoop gevende omstandigheden: de stad was op het punt van tot hongersnood te vervallen en reeds in onderhandeling getreden, en, als het ontzet nog een korte poos uitbleef, zou zij zich moeten overgeven. Maar het een was niet waarschijnlijker dan het ander.

van het beleg geheel onverwacht, en is geneigd om het aan oneerlijke drijfveeren toe te schrijven. Hij spreekt van een onderzoek naar de toedracht der zaak, op last van den landvoogd Requesens door J. B. Tassis te Utrecht ingesteld, en mengt bij die gelegenheid weer waarheid en dwaling ondereen, op een wijs die hem kenteekent. Het is waar, dat Tassis op dien tijd, in het laatst van October, met een zending van Requesens naar Utrecht is gekomen [1]), en waarschijnlijk, dat hij toen ook wel met Spaansche officieren en Hollandsche glippers (misschien wel met een van Dusseldorp's ooms) over de oorzaken van het opbreken van voor Leiden gehandeld zal hebben [2]). Maar hij had toch niet dat, maar iets geheel anders in last; hij moest over de uitvoerbaarheid van een plan om het platte land van Holland geheel onder water te zetten en te houden met de Amsterdammers en andere welgezinden handelen. Ook is het wel waar, dat Requesens naar hetgeen bij het aftrekken van voor Leiden gebeurd was een onderzoek heeft gelast, niet aan Tassis echter maar aan Hierges [3]). En eindelijk is het ook niet te ontkennen, dat Valdez onder ernstige verdenking lag van zich misdragen te hebben; maar geenszins van de stad te goedgunstig geweest te zijn, integendeel van de capitulatie met La Roche te hebben belemmerd uit zelfzuchtige bedoelingen, hetzij om zich zelf de eer voor te behouden, hetzij om voor zijn soldaten afkoop van plundering te kunnen bedingen.

Gedurende Leiden's beleg, in den zomer van 1574, heeft de Prins te Rotterdam eenige weken gevaarlijk ziek gelegen, en, naar Bor ons verhaalt, heeft toen een bezoek aan zijn ziekbed van Cornelis Mierop, die goede tijding uit Leiden bracht, zijn herstel als het ware ingeleid. Van dit voorval had Dusseldorp, lang voordat het gedeelte van Bor's *Historie* uitkwam, waarin er van gesproken wordt, ook gehoord. Maar met zijn gewone slordigheid stelt hij 's Prinsen ziekte een jaar te laat, en noemt

1) Dit blijkt uit de Corresp. de Granvelle, t. V, p. 515, 520.

2) Ik vind dit waarschijnlijk, vooreerst omdat Dusseldorp, die het van een van zijn ooms kan hebben gehoord, wel geen opzettelijke onwaarheid zal spreken, doch vooral omdat Tassis zelf in zijn Commentarii (p. 192) van den hevigen twist tusschen La Roche en Valdez gewaagt. Hij spreekt dan als zijn oordeel uit, dat, indien Valdez de capitulatie waarlijk verhinderd heeft, hij al heel verkeerd en tegen zijn eigen belang in heeft gehandeld: „quod, dummodo verum sit, inconsulte sane atque imprudenter factum: satius enim Baldesio fuisset quoquo modo Leyda potiri quam tam brevi momento tantos labores cum dedecore perdidisse".

3) Hij meldt dit zelf, den 6den November aan den koning: Corresp. de Phil. II, t. III, p. 191.

in de plaats van Mierop, den pensionaris van Leiden Hogeveen, van wien hij iets vroeger zelf verhaald had, dat hij zich tijdens het beleg binnen de stad ophield [1]).

Wij zien uit deze menigvuldige voorbeelden, dat wij op hetgeen onze schrijver verhaalt, zelfs al kunnen wij nagaan dat hij uit een voortreffelijke bron put, nooit onvoorwaarlijk mogen vertrouwen. Hij is zoo onnauwkeurig en mengt zijn eigen onderstellingen en vooroordeelen zoo lichtvaardig onder hetgeen hem is overgeleverd, dat wij altijd op onze hoede moeten zijn, om niet zijn gissingen voor overgeleverde waarheid aan te nemen.

Maar, voordat ik van zijn beschrijving van Leiden's beleg afstap, nog een opmerking van anderen aard. Doorgaans ontbreekt het hem niet aan den moed zijner overtuiging. Inzonderheid over den gruwel der ketterij en over de strafwaardigheid der ketters spreekt hij zich gaarne en zoo krachtig mogelijk uit. Daarom moet het ons verbazen, dat hij, verhalende hoe de belegerde Leidenaars van onderhandelen met den vijand afkeerig waren, omdat zij niet durfden vertrouwen op de beloften, die hij hun, ketters, deed, nademaal bij de katholieke geestelijken en vorsten de stelregel gold: haereticis non habenda fides, — dat hij dien stelregel, zoo vaak aangehaald, eenvoudig voor een praatje, een verdichtsel uitmaakt. Dat andere schrijvers, gelijk die waarop hij zich beroept, wier gemoed in opstand komt tegen de leer in den stelregel gehuldigd, hun heilige moeder de Kerk trachten vrij te pleiten van hetgeen in hun oog een gruwel en een schande zou zijn, is niet meer dan natuurlijk; en dat zij met dit goede doel voor oogen de feiten verwringen, zoo veel als hiertoe noodig is, laat zich insgelijks begrijpen en tot op zekere hoogte verontschuldigen. Maar dat Dusseldorp, wiens gemoed volkomen overeenstemt met de leer, waaruit de stelregel voortvloeit, haar verloochent, is zijner gewone oprechtheid onwaardig. Ik zou hem gevraagd willen hebben: gesteld gij hebt in een onberaden oogenblik, of zwichtende voor den drang der omstandigheden, aan ketters een belofte gedaan, wier naleving tegen het heil der Kerk zal indruischen, wat moet in zulk een geval het zwaarste bij u wegen, het heil der Kerk of het gegeven woord? Wie den man uit zijn geschriften kent zal, geloof ik, geen oogenblik twijfelen, hoe zijn antwoord luiden zou. „Non est frangere fidem in eo, qui Deo fidem frangit".

1) Annales, p. 134, 135. Vgl. Bor, dl. I, blz. 551 (Bk. VII, f°. 55) en mijn Beleg en ontzet van Leiden (Verspr. Geschr., dl. II, blz. 451).

Deze woorden, eens door Ferdinand van Aragon tot Sigismund van Oostenrijk gericht, om hem tot het prijsgeven van het aan Huss verleende vrijgeleide over te halen [1]), zijn als uit het hart van Dusseldorp gesproken. Welk recht bezitten ketters, slaven van den duivel, dat tegenover het heil der Kerk zou mogen gelden? Hij zegt zelf, op een andere plaats [2]), dat een privilegie, waarbij godsdienstvrijheid wordt verleend, niet zou mogen bestaan, omdat het zou indruischen tegen hetgeen de ervaring als onmisbaar voor het behoud van den waren godsdienst heeft doen kennen, en bij gevolg tegen het goddelijke recht zelf. Doch waarin verschilt zulk een privilegie van een plechtig afgelegde belofte? En ik voor mij zal ook niet tegenspreken, dat van een katholiek standpunt, als dat waarop onze schrijver staat, de stelregel zich theoretisch zeer goed verdedigen laat. In het onderstelde geval zijn twee plichten met elkander in strijd, de plicht om het heil der Kerk tot elken prijs te bevorderen, en de plicht om een te kwader ure verpand woord gestand te doen. Moet in dien strijd de mindere plicht niet onderdoen voor den meerderen en hoogeren? Dat is zoo waar, dat ook consequente Calvinisten den katholieken stelregel, met slechts één noodzakelijke wijziging, hebben overgenomen. Er bestaat een Hugenootsch pamflet, te La Rochelle in 1573 gedrukt, onder den titel: *Question, assavoir s'il est licite sauver la vie aux massacreurs et bourreaux pris en guerre par ceux de la religion*, waarin het ontkennend antwoord op die vraag gegrond wordt op het algemeen beginsel: „qu'on ne seroit point tenu de garder un serment, que l'on auroit fait au préjudice de l'intérest de son prochain, et beaucoup moins ceux qui sont faits au détriment de la gloire de Dieu même" [3]). En denkt niet dat onze Nederlandsche Calvinisten van een ander gevoelen zijn dan hun Hugenootsche broederen. Met bijna dezelfde woorden beantwoordt in 1579 Jan Schuurman een vraag, hem door graaf Jan van Nassau gesteld: „Necesse est, imo etiam honestum et pium, rescindere, irrita reddere, non servare juramenta ac promissa imprudenter aut etiam dato studio facta, gloriae veritatique sceptri Christi repugnantia" [4]). Niet anders

1) Ik vind die woorden aangehaald bij H. Ch. Lea, History of the Inquisition of the Middle Ages, vol. II, p. 469, — op welk voortreflijk en bij ons niet genoeg opgemerkt werk ik hier gaarne de aandacht mijner landgenooten vestig.

2) Annales, p. 3.

3) Ik ken dit pamflet slechts uit de tweede hand. Hetgeen ik er hier uit meedeel ontleen ik aan de dissertatie (de thèse) van M. Henri Hauser, François de la Noue, p. 67.

4) Bij Groen, Archives, t. VII, p. 136.

ook oordeelt de bekende Carl Haene (C. Gallus), eens pastoor te Deventer en later medehelper van Jan van Nassau in het reformeeren van Gelderland, en nog later een poos hoogleeraar te Leiden; deze beroept zich op den „gemeinen regell, die oock die geestlicken selvest mede tott hare canones referiert hebben: Juramentum non debet esse vinculum impietatis" [1]). De glorie van God of van Christus in de plaats van het heil der Kerk gesteld, ziedaar dus het onderscheid in dezen tusschen Calvinist en Roomschgezinde. Daarin, dat voor het hoogste en heiligste belang een eens gegeven woord moet zwichten, stemmen beiden overeen.

Is Dusseldorp dus niet van een inconsequentie, om den zachtsten naam aan zijn fout te geven, vrij te spreken, onze voorouders daarentegen, die aan den stelregel geloofden en voor de toepassing ervan vreesden, zijn in onze dagen ten volle in het gelijk gesteld door de onthullingen der voornemens en gezindheid van koning Philips, in zijn eigen thans voor het eerst uitgegeven brieven vervat. Toen hij zijn zuster Margaretha uit zijn naam aan de edelen van het Compromis gratie voor hetgeen zij misdaan mochten hebben liet toezeggen, verklaarde hij tezelfder tijd in een geheime notarieële acte, dat hij aan die belofte niet gebonden wilde zijn, omdat zij hem door den nood was afgeperst; en toen hij er in toestemde dat de pauselijke inquisitie in Nederland zou worden vervangen door die der nieuwe bisschoppen, stelde hij Zijn Heiligheid gerust met de verzekering, dat hij die toestemming ijdel achtte, omdat hij ze niet zonder Haar goedkeuring had mogen verleenen [2]). Als bij intuïtie waren de Nederlandsche rebellen overtuigd, dat met zulk een tegenpartij, die bovendien volgens de kerkleer van elke verbintenis door den Paus kon worden ontslagen, op geen vasten grondslag kon worden onderhandeld, en met reden kozen zij een open krijg boven een geveinsden vrede. De stelregel, die uit een erkend beginsel theoretisch te rechtvaardigen was, bleek in de praktijk onhoudbaar te wezen, omdat hij aan het wederzijdsch vertrouwen, dat de ziel is van de samenleving, den doodsteek gaf [3]).

---

1) Nijhoff's Bijdagen, Eerste serie, dl. VI, blz. 143.

2) Corresp. de Phil. II, t. I, p. 443, 445. — Requesens haalt in een brief aan den koning van 7 November 1574 meer andere voorbeelden van woordbreuk aan, waarop de rebellen zich beriepen (t. III, p. 194).

3) Opmerkelijk komt mij voor hetgeen Aubertus Miraeus tot lof van den Aartshertog Albertus van Oostenrijk meldt: „Idem Princeps noster non scripto sed facto sanctissime

Nog op een tweede soortgelijke inconsequentie van onzen auteur wil ik meteen de aandacht vestigen. Hij roemt den sluipmoord van Baltazar Gérard als een heldenfeit („heroicum facinus") en de vikaris apostoliek, zijn vereerde vriend en overheid, achtte den moordenaar de martelaarskroon waardig. Zou men dan niet meenen, dat hij de vorige mislukte aanslagen op het leven van den Prins zou hebben goedgekeurd en erkend? Maar neen; als hij vermeldt dat in Maart 1583 een Spanjaard, Pedro Ordoño, als door den koning van Spanje opgezet om een aanslag op het leven van prins Willem te wagen, terechtgesteld en ter dood gebracht werd, geeft hij voor, dat de medeplichtigheid van den koning slechts door de ketters verzonnen is, om Zijn Majesteit te bezwalken en de onderdanen van hem te vervreemden. „Het ligt niet in de gewoonte van groote vorsten", zegt hij, „om hun naam door zulke verraderijen te bezoedelen, en iets ter sluiks te ondernemen, als waren zij niet machtig genoeg om open geweld te gebruiken" [1]). Helaas, weer stellen de archivalia den koning en zijn verdediger in het ongelijk en rechtvaardigen de ketters. Ordoño, na bij Parma geen gehoor gevonden te hebben, had zich tot den koning zelven gewend en dezen aangeboden met eigen levensgevaar Oranje te vermoorden. Hij was daartoe aangenomen, van reisgeld voorzien, aan Parma aanbevolen, maar, niet berekend voor een zoo moeilijke taak, voordat hij haar uitvoeren kon ontdekt en terechtgesteld. De onwraakbare bewijzen hiervan heeft Gachard in het archief van Simancas gevonden en in zijn *Correspondance de Guillaume le Taciturne* gedrukt [2]).

Hoe iemand als Dusseldorp een man als Willem van Oranje moet haten, begrijpen wij licht. Die haat strekt zich uit tot het gansche geslacht. Zonder aanleiding vermeldt hij den dood van 's Prinsen moeder [3]), waarschijnlijk om een gelegenheid te vinden van over haar zijn gal uit te braken. „De venijnige slang", zegt hij, „had Willem van Oranje, de pest van ons vaderland, ter

---

docuit totique orbi testatum reddidit et haeretico et hosti fidem non esse violandam, adeo quidem ut totu illo duodecennio [de 12 jaren van het Bestand] quod vel per speciem contra pacta faceret, ne audire quidem voluerit. Sciebat nimirum fidem inter homines maximum esse societatis vinculum et certissimum salutis humanae pignus" (Serenissimi Alberti Elogium, Brux. 1622, p. 23).

1) Annales, p. 195.

2) T. VI, p. LXXVIII.

3) Annales, p. 164 (op een verkeerd jaar, op 1578, terwijl haar sterven plaats had den 18den Juni 1580).

wereld gebracht, en buitendien een zoo talrijk kroost, dat zij 123 afstammelingen in haar geile en venuszieke familie aanschouwd heeft". Van Charlotte de Bourbon, de derde gemalin van den Prins, de weggeloopen non, gruwt hij, van zijn standpunt niet zonder reden; hij noemt haar 's Prinsen hoer („scortum") en beweert, op welken kanonieken grond heb ik niet kunnen ontdekken [1]), dat de dochters, uit dat zoogenaamde huwelijk geboren, rechtens slavinnen zijn van het klooster, waarvan de moeder abdis is geweest [2]). Maar nog fraaier: hij komt in het bezit van een pamflet uit het jaar 1583, *Advis d'un bon bourgeois de la ville de Gand* [3]), dat in dolle woede op den Prins uitvaart en hem met zwadder overstelpt. Onder andere leest hij daarin, dat Charlotte de Bourbon door den broeder van den Prins uit het klooster is geschaakt, en aan haar ouders ontvoerd door graaf Lodewijk, die niets met haar gemeen had en een Martinist was buitendien, maar even vurig van bloed als zij, zoodat er dan ook zijn die beweren, dat hij haar eerst begunstigde minnaar is geweest. Ik verzacht, zooals de lezer begrijpen zal, de bewoording. Zulk een schandschrift tegen den gehaten vorst en zijn gansche geslacht is het wat onze man behoeft. Hij vertaalt het in het Latijn, en lascht het in zijn geheel in zijn *Annales* in. Want, zegt hij, het wordt gehouden voor een geschrift van Imbize, eens een vriend en vertrouweling van den Prins en die hem door en door kent, en Dathenus zal er ook wel de hand in gehad hebben. Alsof dit eenigen meerderen waarborg gaf; alsof iemand, wien het om de waarheid te doen is, haar zou gaan vragen van een gewezen vriend, die in een bitteren vijand was omgeslagen. Maar men behoeft het pamflet maar te lezen, om te zien, dat het onmogelijk van iemand als Imbize wezen kan; dat het de hand, niet van een Calvinist, maar van een katholiek verraadt. In den tijd, toen het verscheen, werd het met groote waarschijnlijkheid aan den toen ter tijd binnen Gent gevangen gehouden Champagney toegekend, en aan dezen is dan ook het welsprekende antwoord [4]) gericht, waarin een ieder, geloof ik, die met Marnix

1) De kinderen volgen de moeder in conditie. Worden zij als slaven van het klooster geboren, dan, zou men zeggen, moet de moeder ook als slavin van het klooster, waar zij ingetreden was, beschouwd zijn.

2) Annales, p. 191, 233.

3) Zie den titel voluit bij Van der Wulp, n°. 549.

4) Responce d'un bon patriot et bourgeois de la ville de Gand au libelle fameux etc., bij Tiele n°. 267 en bij Knuttel n°. 633 en 634. — Het was mij een groote voldoening in de inleiding op het IX^de^ deel der Corresp. de Granvelle, p. XXX, te lezen, dat de

van St. Aldegonde vertrouwd is, diens machtige stem zal herkennen. Op de, door Dusseldorp herhaalde, lastering geeft het kortaf ten antwoord: „Gij toont uw lage afkomst door zelfs geen vrouwen te ontzien, en Mevrouwe wijlen de Princesse van Oranje zoo onbeschaamd te lasteren..... Maar het is u onverschillig wat gij zegt, of waarmee gij uw papier bezoedelt, mits het slechts dienen kan om kwaad te strooien en het volk te misleiden". Zou dit bestraffend woord niet met evenveel recht tot den lasteraar uit de tweede hand gericht kunnen worden? Een opzettelijke weerlegging verdient zijn baldadige leugentaal niet.

Daarentegen kan het zijn nut hebben hem te recht te wijzen, waar hij uit scheef opgevatte feiten gevolgtrekkingen afleidt, ten nadeele van den door ons hoog vereerden vorst. Zoo doet hij bij voorbeeld in zijn overigens merkwaardig verhaal van den marteldood van den nonnenpater van Sint Aecht, Musius. Dat de Prins aan dien gruwel, die geheel voor rekening van den woesten Lumey komt, volkomen onschuldig is, dat hij er integendeel oprechtelijk bedroefd over was, wordt erkend zelfs door Estius, den schrijver der geschiedenis van de Gorcumsche martelaars. Dusseldorp heeft dan ook bij zijn navragen te Delft en te Leiden niets, dat hiermee in strijd is, hooren verhalen dan alleen dit, dat de Prins onder een glas wijn aan Lumey de vrije hand tegen den pater zou hebben gegeven; een vertelsel op zich zelf al ongelooflijk, maar dat bovendien weerlegd wordt door een eigenhandigen brief van den Prins aan Lumey, dien onze schrijver bij een neef en naamgenoot van den vermoorde opgespoord en afgeschreven had, en dien hij in zijn onnoozelheid, in den waan van er een wapen tegen den Prins in te vinden, voor ons bewaard heeft. Het was namelijk bekend, dat de Prins, toen hij vernam dat Lumey den gevluchten pater blijkbaar met booze bedoeling naar Leiden had laten voeren, een bode derwaarts heeft gestuurd met een brief, om een haastig ombrengen te voorkomen en opzending van den gevangene naar Delft te gelasten. Dien brief nu meende onze schrijver te herkennen in eenen in het Fransch-gestelden, dien hij in later tijd bij den jongen Musius te zien kreeg. Doch met iets meer oordeelskracht, dan hij aanwendt, zal een ieder terstond

uitgever, de Belgische rijksarchivaris Piot, insgelijks dit pamflet aan Marnix toekent, en het vorige, dat er in beantwoordt wordt, aan Champagney. Zooveel blijkt uit de Responce, dat de schrijver evenals Marnix aan het ziekbed, waarop de aanslag van Jean Jaureguy den Prins had geworpen, gestaan had, en met vertrouwelijke toespraak van den schijnbaar stervende vereerd was geworden.

bemerken, dat de bewaard gebleven brief een tweede is, afgezonden nadat de Prins reeds wist dat zijn eerste te laat, toen de moord al gepleegd was, was aangekomen, en geschreven met het doel, hetwelk er gelukkig ook mee bereikt werd, om de medegevangenen van den pater, den neef en een adellijke non, uit de bloedige handen van Lumey te verlossen. De aanhef toont dit reeds, en is voor 's Prinsen geheele gedrag van beteekenis; hij luidt aldus: „De tijding is hier tot mij gekomen van de executie, die gij aan de persoon van den pater van het klooster, waar ik woon, gedaan hebt; waarover ik zeer verdrietig (tres marri) ben, daar hij reeds mijn brieven van verzekering had om herwaarts weer te keeren. Ik had integendeel wel gehoopt, dat gij iets dergelijks niet zoudt hebben bedreven buiten mijn voorweten en zonder mijn advies en toestemming er toe te hebben". Wat nu te zeggen van het oordeel van iemand, die niettemin aan de medeplichtigheid van den Prins blijft gelooven? Oneerlijk is onze schrijver niet; hij vermeldt de feiten zooals zij hem zijn overgeleverd, maar hij misduidt ze steeds. Als hij verhaalt, dat de Prins bevolen heeft den voortvluchtige veilig naar Delft terug te voeren, voegt hij er tusschen haakjes bij, dat dit „pro forma" geschiedde. Als hij later erkent, dat de Prins nog in den nacht een bode zond om bij Lumey voor den pater tusschenbeide te komen, insinueert hij dat dit wel gedaan zal zijn „om den schijn van hulpvaardigheid aan te nemen". Als hij vervolgens zegt, dat de bode te laat kwam om den moord te verhinderen, merkt hij op, dat, in geval de bode bij tijds gekomen was, hij toch wel niets zou hebben uitgewerkt, want „dat de leeuw en de vos elkander verstonden, en Lumey wel zou hebben weten te onderscheiden tusschen 's Prinsen voorwendsel en wezenlijk verlangen" [1]). Bewijst iemand, die zich door zijn vooroordeel in die mate laat beheerschen, wel iets anders, dan dat hij tot het beoordeelen van personen en zaken, zoodra zijn hartstocht in het spel komt, volstrekt onbevoegd wordt?

Ik acht het dan ook overbodig de nagedachtenis van den grooten en goeden Willem van Oranje tegen meer aantijgingen van de zijde van Dusseldorp te beschermen. Want de bloote naam van den Prins kan hem niet op de lippen komen zonder zijn gal te doen overloopen. Hij haat den man, aan wien hij het gelukken

1) Ik heb over Dusseldorp en zijn voorstelling van het gebeurde met Musius uitvoeriger gehandeld in een afzonderlijk opstel. (Zie hiervoor dl. II, blz. 324 vlg.)

van den opstand tegen Koning en Kerk toeschrijft, met zulk een doodelijken haat, dat hij het ongelooflijkste van hem gelooft, als het tot zijn schande strekt [1]), en slechts geloofiijk acht wat tot zijn rechtvaardiging zou dienen, zoo hij het mag verklaren uit huichelarij.

Over de medeplichtigen van den Prins, de hoofden van den opstand, oordeelt hij met bijna gelijke partijdigheid. Het zijn allen „nebulones", dat is te zeggen, al wat verachtelijk is, naar verstand zoowel als naar zedelijkheid en gemoed. Zij zijn ook meest allen, hetgeen in zijn oog een schande te meer is, uit lagen stand opgeklommen. Hun rijkdom is op oneerlijke wijs verkregen, en bestaat grootendeels uit op de katholieken geroofd goed [2]). Zij zijn schaamtelooze bedriegers, die zelf verklaren meer door bedrog dan door geweld te overwinnen [3]). Hoe een natie, en daaronder velen die, zoo zij al niet goed katholiek zijn, toch aan de Kerk gehoorzaam willen blijven, zich door diergelijke lieden laat blinddoeken en misleiden, is Dusseldorp zelven een raadsel, en het maakt ook voor ons de geschiedenis van zijn tijd, zooals hij haar voorstelt, te eenen male onbegrijpelijk [4]). Wat al kwaad weet hij van ieder hunner, van Culenborch, Buys, Oldenbarnevelt, Ledenberg, Uytenbogaert, en van de verdedigers van Leiden, om ons tot de Noordnederlanders te bepalen, bij voorkomende gelegenheden op te disschen! Wij zijn hem dankbaar dat hij het doet. Want aan opzettelijk verdichten en lasteren houden wij hem niet schuldig; wij zijn overtuigd, dat hij slechts lichtgeloovig herhaalt hetgeen hij van anderen heeft hooren verhalen; en in de loopende geruchten is dikwerf, zoo al niet een kern van waarheid, dan toch iets bijkomends waar. Op het bloote gezag der door hem geboekte kwaadsprekendheid zullen wij zeker niets ten nadeele van iemand, vooral niet van iemand dien hij vijandig is, gelooven, maar wij zullen er toch dankbaar aanleiding uit nemen tot nader onderzoek.

1) Om iets te noemen, hij gelooft dat de Prins, toen Vuesel, deken van St. Pieter te Utrecht, bij hem te gast was, dezen een beker met paardepis, in plaats van wijn, heeft laten toedienen (Annales, p. 95).

2) „Haereticorum nostri temporis census et divitiae fere semper non tantum ex variis injusti lucri speciebus corrasae, sed coacervatae sunt plerumque ex miserorum catholicorum exuviis et ex sudore et sanguine pauperum depraedato, quin et violentis draconicorum edictorum contra fideles executionibus, imo, quod potissimum et sceleratissimum, ex bonis et eleëmosynis Ecclesiasticis patrimonioque crucifixi Servatoris nostri sacrilege invaso" (Tractatus de matrimonio non ineundo etc., p. 331).

3) Annales, p. 12, 131.

4) Ib., p. 131.

Uitvoeriger dan over de meesten handelt hij over de gedragingen van Arend van Dorp, een waarlijk typisch karakter van den tijd; en nu is het zeker opmerkelijk dat zijn voorstelling nauwkeurig overeenkomt met het oordeel van Mr. J. B. J. N. ridder De van der Schueren, die in de werken van het Historisch Genootschap een bloemlezing uit de nagelaten papieren van Van Dorp in het licht heeft gegeven en in doorloopende aanteekeningen toegelicht [1]). Een oordeel, daarom vooral gewichtig, omdat het berust op een uitgebreid onderzoek in de afschrikkend groote verzameling van processtukken en andere bescheiden, die de man had nagelaten en die thans op het Rijksarchief een kast vult. Toch waag ik het de juistheid der karakterteekening, door onzen tijdgenoot zoowel als door den tijdgenoot van den man zelven geleverd, te betwijfelen. Ik ben volkomen overtuigd, dat Van Dorp in hooge mate baatzuchtig en schraapzuchtig is geweest, in die mate zelfs dat hij, als er op oneerlijke wijze geld te winnen was, allicht voor de verleiding bezweek. Maar naast dien hoofdtrek van zijn karakter erken ik andere trekken, die Mr. De van der Schueren, naar het mij voorkomt, voorbijziet. Al wat hij in zijn veelbewogen leven gedaan heeft uit dien éénen hoofdtrek, zijn geldzucht, te verklaren, gaat, dunkt mij, niet aan. In 1572 is hij het vooral geweest, die door het voorschieten van 10,000 gl. den Prins in staat heeft gesteld zijn leger mobiel te maken en Brabant binnen te voeren. Mr. De van der Schueren, die alleen op zijn geldzucht let, schrijft hem hierbij baatzuchtige bedoelingen toe, waartoe m. i. geen grond bestaat [2]). Ik daarentegen zie er een daad in van

1) Werken van het Histor. Genootsch., N°. 44, 50.

2) De schijngrond, waarop Mr. De van der Schueren zijn verklaring der feiten uit de zelfzucht van Van Dorp bouwt, is deze. In de griffie van den Grooten Raad te Mechelen, in welke stad Van Dorp zich toen ter tijd een prachtig huis had gebouwd en woonde, zouden processtukken berust hebben, die het voor hem van belang was te bemachtigen. Ten einde in troebel water te visschen, zou hij verzonnen hebben den Prins met zijn leger zijn kant uit te lokken, en hem daartoe de 10.000 gl. hebben verschaft. „Tegenover die hulp stelde Van Dorp de voorwaarde, dat de Prins, in Brabant gekomen, op Mechelen zoude aanrukken, welke stad hij beloofde in 's Prinsen macht te stellen. Die wensch streed tegen het plan, dat Oranje had ontworpen, maar hoe ongaarne ook moest hij zich hierin naar den wensch van Van Dorp, gesteund door de Nederlandsche uitgewekenen, schikken" (N°. 44 p. XXXVI). Dit is voor het grootste gedeelte fictie. Dat Van Dorp eenige voorwaarde aan zijn voorgeschoten geld verbonden zou hebben, heeft vóór Mr. De van der Schueren nooit iemand beweerd. Wel dat Van Dorp, toen hij het geld te Dillenburg bracht, meteen heeft aangeboden, als de Prins met een leger in Brabant verscheen, de stad Mechelen, waar hij woonde en invloed had, in zijn handen te spelen. Dat die belofte den Prins ongevallig zou geweest zijn en met

vaderlandsliefde, die ik te hooger stel naarmate hij, die ze vol-

zijn plannen zou hebben gestreden, wordt alleen beweerd door iemand, die de gebeurtenissen binnen Mechelen, welke hij bijwoonde, vrij nauwkeurig beschreven heeft, maar die van de plannen van den Prins en van de bedoelingen van Van Dorp niet dan bij geruchte iets weten kon. (Zijn verhaal is door Willems in de Mengelingen, blz. 393, afgedrukt.) Op zichzelf is het ongerijmd; en dat het Mr. De van der Schueren niet zoo voorkomt, ligt aan diens onbekendheid met de bijzonderheden van den veldtocht. Hij vergist zich, als hij meent dat de Prins ter wille van Mechelen zijn marsch veranderd zou hebben. Het gros van het leger is van Roermond op den weg naar Leuven en Mons geregeld voortgetrokken en was op de hoogte van Diest en St. Truyen, toen Bernard van Merode, heer van Varoux, een gebannen Mechelsch edelman, met eenige compagnieën den 30sten Augustus voor Mechelen verscheen, en door toedoen der prinsgezinde burgers, waaronder Van Dorp, binnen werd gelaten. Het partij kiezen dier gewichtige stad, weldra door Dendermonde en Oudenaarde nagevolgd, kostte dus den Prins niet de minste vertraging in zijn tocht, en het was voor zijn onderneming van groot gewicht; het wordt door hem dan ook als een heugelijke gebeurtenis in zijn brieven vermeld. Maar naar het oordeel van Van Dorp werd toch, omdat het te laat geschiedde, het voorname doel er mee gemist. Ware Mechelen twee maanden vroeger in handen van den Prins gekomen, „den hertoghe van Alva zoude alle zijn geschut met de peerden ende andere behoeften, geprepareert om Bergen te beschieten, verloren hebben; maar 't lange verbeyden was oorsaecke van de faulte" (N°. 44 blz. 87). Volkomen juist. Mechelen was niet alleen de zetel van den aartsbisschop en van den Grooten Raad, maar ook het groot-arsenaal, waar het geschut van het gansche land geborgen was. Ware het uitvoerlijk geweest wat Van Dorp wenschte, dat de Prins kort na de verrassing van Mons in het veld was verschenen en Mechelen terstond in handen had gekregen, de uitslag van den veldtocht zou waarschijnlijk een geheel andere zijn geweest. Waar zoo gewichtige en beslissende drangredenen bestaan om te handelen gelijk gehandeld is, waar zooveel ballingen hebben meegewerkt en de meerderheid der burgerij ook niet anders verlangde, behoeft men de verklaring waarlijk niet te zoeken in de zelfzucht van een enkel persoon. Dat Van Dorp de gelegenheid niet ongebruikt heeft gelaten, toen zij eens ontstaan was, is licht mogelijk; ik zou bij gemis aan bewijs ook het tegendeel niet durven beweren. Maar dat hierin de voorname beweegreden van zijn gedrag te zoeken zou zijn, komt mij in alle geval meer dan onwaarschijnlijk voor. Het had hem waarlijk geen 10.000 gl. behoeven te kosten om zijn proces, hoe dan ook, te winnen bij een justitie, waarvan Alva getuigde, dat zij het recht verkocht, zooals het vleesch op de markt verkocht wordt (Corresp. de Phil. II, t. II, p. 348). Daarentegen door zoo beslist partij te trekken tegen de landsregeering stelde hij zich aan oneindig grooter gevaar bloot, dan waarin het verliezen van zijn proces hem brengen kon. Als wij den Mechelenaar (bij Willems, p. 394) mogen gelooven, vertelde een dochtertje van hem rond, hoe zij in den laatsten tijd, sedert Paschen, haar moeder meermalen op de knieën gezien had voor haar vader, hem smeekende dat hij ter wille van haar en haar kinderen wilde nalaten zich in zulk een gevaar te storten. Inderdaad, wanneer het met den opstand in Holland en Zeeland verloopen was als in Brabant, het zou voor hem niet bij het verlies der geleende 10.000 gl. gebleven zijn; verbeurdverklaring van al zijn goed en levenslange ballingschap, gesteld dat hij er het leven had afgebracht, zou zijn deel zijn geweest. Is het van een man met zijn berekening te onderstellen, dat hij zulk een kans heeft willen loopen, ten einde een paar compromitteerende processtukken meester te worden? Veel waarschijnlijker komt het mij voor, dat hij in 1572, toen de Tiende penning werd ingevoerd, den val van Alva's schrikbewind uit vaderlandsliefde vurig begeerd heeft, zoo vurig dat hij er zelfs een aanmerkelijke geldsom voor over had.

voerde, meer aan het geld gehecht was. Zijn geheele leven door heeft Van Dorp de overheersching van het geweten gehaat en de burgerlijke vrijheid lief gehad. Dat eens, onder de zeer bijzondere omstandigheden van 1572, zijn betere aard het van zijn slechteren gewonnen heeft en hem tot het brengen van een zwaar offer kracht heeft gegeven, acht ik volstrekt niet onmogelijk. Te meer daar bij het welslagen der onderneming, die ook waarlijk geslaagd is, het voorschot met winst in de beurs terug zou keeren.

Eveneens acht ik het oordeel van Mr. De van der Schueren en van Dusseldorp (want beiden stemmen ook op dit punt overeen) over de godsdienstige gezindheid van den man onbillijk. Dat Van Dorp geen overtuiging ten opzichte der theologische leerstellingen had, geef ik toe, en dus ook dat hij even gaarne ter mis als ter preek ging of, beter gezegd, van beide weg bleef: hij had dit met duizenden zijner tijdgenooten gemeen. Maar daarom te oordeelen, „dat hij geen andere religie had dan die zijn belang meebracht" [1]), acht ik onbillijk jegens iemand, die, toen hij katholiek heette, onder Alva's bewind zijn ontslag vroeg uit den post van drossaart van Zevenbergen, „ten einde niet in moeilijkheden te geraken, omdat hij de plakkaten tegen de hervormden niet met gestrengheid wilde toepassen"; die later, toen de hervormden de overhand hadden gekregen en hij tot hun Kerk was overgegaan, „zeer tolerant was, zoodat aanzienlijke katholieken tot hem hun toevlucht durfden nemen, wanneer zij de gelegenheid zochten om in het geloof hunner vaderen te leven en te sterven"; en die na 's Prinsen dood in 1585, in een advies, dat hij denkelijk in de Ridderschap van Holland uitbracht, als een der oorzaken van de heerschende tweedracht en van den tegenspoed, die er mee samenhing, het niet nakomen der beloften noemde, indertijd aan de katholieken gedaan [2]). Die zoo handelt is een politicus, gelijk Dusseldorp dien beschrijft [3]), die meent, dat wie zijn plicht doet zalig kan worden, om het even bij wie hij ter kerk gaat; die daarom alle geloofsvervolging, en allen geloofsijver zelfs, verfoeit en een vrijheid voorstaat als die wij tegenwoordig genieten. Dat Dusseldorp en zijn geestverwanten, die integendeel de vervolging noodig achten en liefhebben, mits zij de vervolgers en niet de vervolgden zijn, de beweegredenen van zulke politieken

1) Werken, N°. 44, blz. XXXIX.
2) Zie N°. 44, blz. XXVI, XLII en N°. 50, blz. 549.
3) Annales, p. 432.

niet begrijpen kunnen en daarom miskennen, ligt zoo voor de hand, dat alle betoog mij overbodig schijnt.

Is dus in de oogen van Dusseldorp aan den kant der opstandelingen alles grauw en zwart, aan de zijde der koningsgezinden en katholieken valt over niets te klagen dan over lauwheid en onverschilligheid. Over te groote strengheid hooren wij nooit eenige klacht. Toonbeelden van navolgenswaardige vroomheid en deugd zijn bovenal Alva en Philips II. De lezer zal de lofredenen op beiden, door het geheele eerste deel verspreid, van zelf aantreffen. Ik wil hier alleen wijzen op de zeer breedvoerige beschrijving van het christelijk sterfbed „van den besten en nooit genoeg te prijzen koning" [1]).

Met liefde heeft Dusseldorp blijkbaar die dankbare stof verzameld en verwerkt. Al kort na 's konings dood was hier te lande een Spaansche brief, die er van verhaalde, in tweeërlei Hollandsche vertaling in omloop gebracht [2]). Maar onze schrijver heeft met reden dat verhaal met zijn algemeenheden en grove trekken versmaad. Hem stond beter ten dienste. Op last namelijk van den zoon en opvolger had de biechtvader, die den stervende had bijgestaan, fray Diego de Yepis, een verslag van zijn ervaringen opgesteld, dat in het volgend jaar van de pers van Plantijn in Fransche vertaling uitkwam; welke zelfde pers iets later de Fransche lijkrede, door Jehan Boucher den 26sten October in de kerk van Onze Lieve Vrouw van Doornik uitgesproken, ook uitgaf [3]). Beide even uitvoerige als betrouwbare beschrijvingen heeft Dusseldorp gekend en voor zijn *Annales* gebruikt. Aan de tweede heeft hij o. a. de vermaningen van Lodewijk den Heilige aan zijn zoon en opvolger ontleend. Maar ook uit andere bronnen heeft hij nog geput. Hij gewaagt van omstandigheden, die ik in de Plantijnsche uitgaven niet, maar wel bij Herrera [4]) aantref, en andere die ik nergens vind dan in het handschrift van Jehan L'Hermite, kamerdienaar des konings, waarover Tydeman handelt [5]) en waarvan de Bibliotheek der

1) Annales, p. 257.

2) Zie den titel van de Rotterdamsche uitgaaf bij Tiele, N°. 414 en dien van de Leidsche (bij Orlers) bij Meulman, N°. 878. Bor heeft het boekje grootendeels in zijn Historie ingelascht.

3) Zie de titels van beide boekjes in de verzameling van pamfletten der Thysiana, N°. 690 en 692.

4) Historia general del mundo del tiempo de Filipe II.

5) In de aant. op Bilderdijk's Gesch. d. Vaderl., dl. VII, blz. 275. — Over L'Hermite zelven zie v. d. Aa, Biograph. Woordenb. i. v.

Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde een afschrift bezit. Dat Dusseldorp uit die twee laatstgenoemde bronnen geput zou hebben, acht ik echter niet waarschijnlijk. Ik vermoed dat hij nog een, aan mij onbekend gebleven, verhaal gebruikt zal hebben, dat misschien ook aan L'Hermite en aan Herrera ten dienst had gestaan. Hoe dit zij, de zaak is niet van groot belang.

Bijzonder merkwaardig daarentegen dunkt mij de beschrijving zelve van dat sterfbed, een beschrijving die tevens een uitbundige lofrede is. Onder het lezen ervan gevoelen wij diep het onderscheid tusschen de idealen van Roomsche en van Onroomsche levensbeschouwing. Zoo heeft ook de eerste eigenaar gevoeld van het exemplaar der beide Plantijnsche uitgaven, dat thans in de Bibliotheca Thysiana berust, toen hij op het titelblad het volgende neerschreef: „Benigne lector, habes hoc libello exemplar idolatriae romanae et speculum mortis religiosae". Zulke Roomsche geschriften uit dien tijd doen ons Marnix' *Biëncorf* beter verstaan. Op één punt wil ik meer bijzonder de aandacht gevestigd hebben, omdat het mij voorkomt bij uitstek kenteekenend te zijn. Wij lezen, hoe de vrome katholiek allerlei uiterlijkheden op het zorgvuldigst in acht neemt, die hem, naar hij gelooft, in de andere wereld ten goede zullen komen. Maar op zijn eigen zorg en wetenschap vertrouwt hij toch niet genoeg, hij verlangt meer zekerheid, en let nu op, hoe hij die bij zijn biechtvader zoekt. Ik vertaal bij voorkeur niet hetgeen Dusseldorp er van verhaalt, maar hetgeen de biechtvader zelf er in zijn relaas van zegt [1]). De koning sprak hem in dezer voege aan: „Vader, gij zijt de plaatsvervanger van mijn God, en voor zijn goddelijke majesteit verklaar ik, dat ik alles doen zal wat gij mij zegt vereischt te worden voor het volbrengen van mijn plicht en het heil mijner ziel; en bij gevolg zal de schuld aan u liggen als ik iets verzuim, want ik voor mij ben bereid alles te doen wat ik behoor te doen".

Is er iets meer anti-protestantsch te bedenken dan dit overdragen onzer verplichting jegens God op een medemensch, een geestelijke? Maar de katholieken van dien tijd en Dusseldorp onder hen plegen er op te roemen, als op een voortreffelijkheid

1) § 18. Volgens L'Hermite had de koning, niet tevreden met de mondelinge opdracht, er nog een schriftelijke akte van gedicteerd, die hij door Christoval de Moura aan den biechtvader liet overhandigen. Wel een bewijs van de hooge waarde, die hij aan zijn beroep op den geestelijke hechtte. Dat stuk, in het Spaansch gesteld, voegt L'Hermite in zijn dagverhaal woordelijk in. Het verschilt in niets van het door mij uit het relaas van den biechtvader vertaalde.

van hun Kerk, dat dus de priester den leek voor de zaligmakende kracht van zijn geloof borg blijft; en zij schrijven het weigeren der protestantsche predikanten, om aan den stervende gelijken troost te schenken, toe aan een gemis van innerlijke en wezenlijke overtuiging. Zoo zegt Dusseldorp [1]) van Uytenbogaert, dat hij in zijn hart de waarheid, niet der gereformeerde, maar der Roomsche kerkleer gevoelde; en ten bewijze hiervan verhaalt hij, dat Uytenbogaert, eens door een stervende gevraagd of hij voor de waarheid van hetgeen hij predikte met zijn eigen zaligheid wilde instaan, dit weigerde, zeggende dat een ieder op eigen gevaar af moest gelooven. Zulk een antwoord, dat den goeden dunk, dien wij van Uytenbogaert koesteren, nog vermeerdert, moest door een man als Dusseldorp, die in een zoo geheel andere sfeer van denkbeelden leefde, wel verkeerd verstaan worden. Zijn geestverwant, de vikaris apostoliek Vosmeer, had reeds in 1602, in zijn meermalen aangehaalde *Insinuatio* [2]), er op gewezen, dat de houding van predikanten aan het sterfbed iets verlegens had. „Door een zieke gevraagd (zegt hij), of zij plechtig verzekeren durven, dat de godsdienst, dien zij verkondigen, waar en zaligmakend is, hebben zij, zoover ik weet, nooit die verzekering durven geven, maar geantwoord, dat een ieder voor zich rekenschap van zijn geloof zal moeten doen, dat evenwel hun leer goed is, nademaal van geen betere blijkt". Een enkel voorbeeld ter bevestiging van hetgeen de vikaris in het algemeen zegt, voeg ik hier nog aan toe. Het viel voor op een klasse-vergadering van Deventer in 1601. Een gewezen pastoor werd naar zijn belijdenis gevraagd; hij antwoordde, dat hij bij zijn eens beleden katholiek geloof wilde blijven, doch vroeg nu op zijn beurt aan de klasse (ik geef de eigen woorden van haar notulen weer): „wanneer hy onse religie ende gelove solde willen belyden ende annemen, oft wy dan voer God's gerichte solden willen instaen voer syne salicheit? Is hem wederom gevraecht: soe wanneer men hem op die belydenisse des waren geloofs der gereformeerde kercke die salicheit uut Godes woort toeseyde, of hy sodanighe toesage oock wel wilde gelove gheven? Antworde hy: neen. Is daerby gevraecht: oft hy sijn liif ende siele wel wilde te panden setten voer de menschen, die syne leere aenhoerden ende geloefden, dat sy solden saligh worden? Antworde: jae" [3]).

1) Annales, p. 310.
2) Arch. Aartsbisd. Utr., dl. XXVII, bl. 172.
3) Overijsselsche Almanak van 1841, blz. 121. Vgl. ook nog de Utrechtsche kerk-

Resumeeren deze vragen en antwoorden niet treffend de hoofdverschillen tusschen het toenmalig oude en nieuwe geloof? Het protestantisme laat de verantwoordelijkheid voor geloof en handelen aan een ieder voor zich, en wil slechts voorlichten bij het zoeken van geloofs- en gedragsregel in de Heilige schrift. Het katholicisme neemt van den geloovigen en gehoorzamen zoon der Kerk de verantwoordelijkheid over, verleent hem absolutie van tekortkomingen en blijft hem borg voor de zaligmakende kracht van zijn geloof.

Zoo zijn wij ongevoelig op het kerkelijk gebied geraakt, waarop zich onze auteur in het tweede en belangrijkste deel der *Annales* vooral beweegt, en waarvan hij uit eigen ervaring en uit mededeelingen van anderen merkwaardige zaken te verhalen heeft. Voor de kerkelijke geschiedenis van dit tijdvak bevatten de *Annales*, naar mijn bescheiden meening, hoog te waardeeren bijdragen.

Zij bevatten losse bijdragen, geen samenhangende geschiedenis, gelijk Dusseldorp zich toch vleit er een te geven. De gebreken, die wij in hem als historicus opmerkten, zijn slordigheid, zijn onvolledigheid, komen ook in dit gedeelte van zijn werk gedurig te voorschijn, en verhinderen hem zijn beoogd doel te bereiken. Wie zich uit zijn berichten alleen een voorstelling zou willen vormen van de diep ingrijpende veranderingen, die de hierarchie en het kerkelijk leven juist in zijn leeftijd hebben ondergaan, zou teleurgesteld uitkomen. Heeft men zich daarentegen uit de vele verspreide gegevens, die ons ten dienste staan, eens zulk een voorstelling ontworpen, dan vullen de bijzonderheden, die de *Annales* leveren, daarin menige gaping aan. Ik wil trachten dit beweren met bewijzen te staven.

Wat wij in de eerste plaats behoeven en verlangen te weten is, hoe de kerkelijke reorganisatie, die in 1559 werd vastgesteld, voor zooveel Noord-Nederland aangaat, te niet is geloopen. Wij vinden hiervan zoo goed als niets vermeld. Wel hooren wij, dat in 1580 aartsbisschop Schenck van Toutenburg overleden is [1]), maar wat er na zijn dood met de aartsbisschoppelijke waardigheid werd voorgenomen en gedaan, vernemen wij niet. Evenzoo ten opzichte der onderhoorige bisdommen. Doodsberichten van de ver-

visitatie van 1593 (Bijdr. en Meded. Histor. Gen., dl. VII, blz. 244), waar van een pastoor gezegd wordt, „dat hy het volck zeer op den praedick-stoel geanimeert heeft omme vast by 't oude te blyven, beloveude syne ziele voor hen in 't oordeel Gods te pande te stellen".

1) Annales, p. 182.

schillende prelaten ontvangen wij op de jaren waarin zij overlijden, maar hetgeen als gevolg van hun dood beschikt werd, komen wij niet te weten. Op eens wordt ons Sasbout Vosmeer genoemd als vikaris-apostoliek; maar hoe hij aan die waardigheid was gekomen en waarin deze bestond, wordt ons niet gezegd. Het gewichtige document, waarbij de nuntius apostolicus aan Vosmeer de bevoegdheden overdraagt, die hem met deze bedoeling door den Paus waren opgedragen, lascht hij op het jaar 1593 in, zonder een enkel woord van opheldering. En om goede reden zeker, want hij toont bij voorkomende gelegenheden, dat hij zelf niet goed op de hoogte is. Zoo laat hij in 1588 [1]), ja zelfs reeds in 1584 [2]), Vosmeer als apostolisch vikaris optreden: natuurlijk omdat hij de strekking van het stuk, dat hij op 1593 plaatst (en dat tot het jaar te voren behoort) niet wel begrepen heeft. Want anders zou hij weten, dat Vosmeer op dien hoogen titel vóór 1592 geen aanspraak kon maken.

Het zal niet overbodig zijn, hetgeen onze schrijver heeft verzuimd hier uiteen te zetten, daar mij geen boek bekend is, waarheen ik kortaf den belangstellenden lezer voor inlichting zou kunnen verwijzen.

Toen aartsbisschop Schenck den 25sten Augustus 1580 overleden was, moesten de functiën, die hij had uitgeoefend, tijdelijk tot op de aanstelling van een opvolger door een vikaris-generaal worden waargenomen, en sedert lang matigde zich het Domkapittel het recht aan om alleen zoo een te benoemen [3]). Het gebruik evenwel, dat allengs kracht van wet had gekregen, wilde dat de deken van het kapittel van St. Maarten aanstonds voor benoemd werd gehouden [4]). Deken van St. Maarten nu was, tijdens het sterven van Schenck, Johannes van Bruhesen, en deze werd dan ook, hoewel uitgeweken om de onlusten, als vikaris-generaal erkend.

Het benoemen van een nieuwen aartsbisschop stond volgens de pauselijke bul van 1559 aan den landsheer, koning Philips. De kapittels, die zich door deze en andere nieuwigheden verongelijkt

1) Annales, p. 221.

2) Ib., p. 199.

3) Zie Moll, dl. II, I blz. 246, 281. Het zal voldoende zijn hier even te herinneren aan het vage plan van Jan van Nassau, om, na Schenck's dood, een der zijnen tot administrateur van het Sticht gekozen te krijgen (zie Archives, t. VII, p. 365).

4) Broedersen, Tract. I, p. 1; Matthaeus, in de opdracht van zijn: De Rebus Eccles. Ultraj.

achtten, hadden wel bij het benoemen van Schenck geprotesteerd, maar vruchteloos [1]). Thans kon de koning benoemen wien hij wilde; als de Paus dan de keus had bevestigd, werd aan het kapittel kennis hiervan gegeven, met noodiging om den benoemde te eligeeren en te ontvangen: een bloote formaliteit. De keus van den koning vestigde zich op Herman, graaf van Rennenberg, proost van St. Salvator te Utrecht [2]). Maar de Paus achtte het niet geraden die benoeming te bevestigen. De tijdsomstandigheden, die gaandeweg ongunstiger werden, en het in beslag nemen door de ketters der goederen, waarmee de aartsbisschop gedoteerd was, gaven hiertoe aanleiding. Toen de proost den 18den Januari 1585 stierf was hij nog altijd niet geconsacreerd, en al dien tijd bleef Bruhesen als vikaris-generaal voor aartsbisschop, zooveel dat mocht, fungeeren. Nog eenige jaren, en den 3den Januari 1592 werd hij zelf door den koning als opvolger van Rennenberg benoemd, maar evenmin als deze door den Paus bevestigd [3]). Tot op zijn dood, die 10 September 1600 voorviel, bleef hij aan het hoofd van het aartsbisdom, steeds als vikaris-generaal.

Maar hij kweet zich uiterst zorgeloos en gebrekkig van de plichten, die op hem rustten. Hij was in Mei 1577 naar Emmerik uitgeweken en had zich later te Keulen neergezet, waar hij „Metropolitanae ecclesiae presbyter et canonicus" geworden en geheel ingeburgerd was. Met zijn diocese bemoeide hij zich haast niet. Er heerschte daar dan ook een ware regeeringloosheid. In 1595 wist de koning zelfs nog niet eens, of Bruhesen zich indertijd de benoeming tot aartsbisschop had laten welgevallen, en evenmin of hij op dat oogenblik nog in leven was; hij verzocht den landvoogd, aartshertog Albertus, naar een en ander voor hem te informeeren [4]). Niet zonder reden betuigt dan ook Vosmeer in 1592 van hem: „gessit ibi umbratile Ecclesiae Batavae nostrae regimen, exigua autoritate et nullo pene fructu" [5]).

Op den titel en de waardigheden er aan verbonden was Bruhesen gesteld, de plichten liet hij gaarne aan een ander over. Er was een jong priester, die omgekeerd de werkzaamheid en het nut,

1) Bat. sacr., t. II, p. 13; Corresp. de Marguerite d'Autriche avec Phil. II, t. II, p. 24 en 67.

2) Ib., t. II, p. 44; Drakenborch, p. 110.

3) Zie over de benoemingen van Bruhesen tot verschillende waardigheden: A. van Lommel, in het Arch. v. d. Gesch. van het Aartsbisd. Utr., dl. VI, p. 187.

4) Van Lommel, t. a. pl., blz. 213.

5) Bat. sacra, t. II, p. 44.

dat voor de Kerk daaruit zou voortvloeien, veel hooger stelde dan titels en eerbewijzen, Sasbout Vosmeer. Na lang te Leuven gestudeerd te hebben en onderwijl tot priester gewijd te zijn, was deze volijverige man naar Rome getogen en had zich daar aan hooge prelaten doen kennen als iemand die in den werkkring, dien hij begeerde, bruikbaar zijn zou. Wij vinden dat Bruhesen, waarschijnlijk op aanbeveling van hooger hand, in 1583, lang dus voordat hij tot aartsbisschop werd benoemd, aan Vosmeer de waardigheid van vicarius generalis in spiritualibus opdroeg, die deze bereidwillig op zich nam. In 1588 heeft Bruhesen deze benoeming bevestigd, en uitgebreid zooveel hij „tanquam vicarius et officialis generalis vacantis sedis" vermocht [1]).

In 1584 volgde de bisschop van Middelburg, Van Stryen, die eveneens uit vrees voor de rebellen zijn diocese had verlaten en zich in België ophield, Bruhesen's voorbeeld, en stond zijn bevoegdheden, voor zooveel hij mocht, aan den nieuwen vikaris van het aartsbisdom af [2]).

Dat het Vosmeer althans in Utrecht en Holland gelukte de draden van bestuur, die aan de handen van Schenck al ontglipt waren, op te vatten, het verstrooide te hereenigen en onder zijn leiding te plaatsen, en zelfs een deel van het verlorene voor de Kerk te herwinnen, behoeft hier slechts even herinnerd te worden.

Onderwijl raakten ook de overige onder het aartsbisdom van Utrecht staande bisdommen vacant: Haarlem in 1587 door den dood van Godfried van Mierlo, wien geen opvolger werd gegeven, zoodat de vikaris-generaal met het bestuur belast bleef; Deventer, omdat de benoeming van Gisbertus Coeverinx tot opvolger van Gilles van den Berg in 1589 door den Paus niet werd bevestigd; Groningen om gelijke reden, omdat de benoemde Arnold van Nyelen niet werd geconfirmeerd; Leeuwarden eindelijk, omdat

1) Betreffende deze aanstelling van Vosmeer is niet alles uitgemaakt. De beide opdrachtsbrieven van Bruhesen staan gedrukt bij Broedersen, Tract. I, p. 230 en 231. Maar Bugge (Bijdr. v. d. Gesch. v. h. Bisd. v. Haarlem, dl. I, blz. 216) bericht, dat de opdracht al een jaar te voren, in 1582, geschied doch toen door Vosmeer nog niet aangenomen was. Ik betwijfel de juistheid hiervan. Volgens de Bat. sacra, t. II, p. 46, zou de aanstelling in 1583 door den nuntius apostolicus zijn bevestigd in een document, dat de schrijver zegt voor zich te hebben. Maar ook dat kan moeilijk juist zijn, want de nuntius was, naar hij zegt, van Sixtus V afgevaardigd, die eerst 24 April 1585 paus werd. Een van beiden is dus verkeerd, de naam van den paus of het jaartal, omdat de vaste nunciatuur te Keulen eerst van het najaar van 1584 dagteekent (zie Hansen, Nunciaturberichte, III[de] Abth. I, p. 719 sq.).

2) Hist. Episcop. Middelb., p. 21 en 22.

daar na den dood van Cunerus Petri geen ander zelfs benoemd was. Het gansche gebied van het oude bisdom Utrecht, zoover het zich vóór de reorganisatie van 1559 had uitgestrekt, lag dus weer braak. Dien ganschen staf van suffragaan-bisschoppen te vernieuwen, nu de zetels in handen der rebellen en de kerkelijke goederen, waarvan zij hadden moeten bestaan, verloren waren, scheen onraadzaam. Uit dien hoofde had ook de Paus reeds zooveel benoemingen des konings onbevestigd gelaten. Het scheen thans wel zoo verkieselijk de diocese in haar vroegeren omvang weer onder één bestuur te hereenigen. Dit plan, bij de naaste opvolgers van Sixtus V in overweging, werd door Clemens VIII terstond na zijn komst op den pauselijken stoel ten uitvoer gelegd; bij breve van 22 Februari 1592 machtigde hij zijn nuntius te Keulen om op een of meer voortreffelijke personen de uitgestrekte bevoegdheid, waarmee hij hem zelven bekleedde, over te dragen, ten einde die uit te oefenen binnen het gansche gebied, dat door de ketters en rebellen aan het wettig gezag van den landsheer der Nederlanden ontweldigd was. Den 9den Juni daaropvolgende legde de nuntius 's Pausen wil ten uitvoer en stelde Sasbout Vosmeer tot vikaris-apostoliek aan [1]).

Wij begrijpen nu licht, dat de Paus, na dus beschikt te hebben, de weldra gevolgde koninklijke benoeming van Bruhesen tot aartsbisschop van Utrecht onbekrachtigd liet. Vosmeer verzekert, dat die benoeming door misverstand en tegen den zin van den nuntius had plaats gehad; dat Bruhesen dan ook uitgenoodigd is, doch geweigerd heeft, weer afstand te doen van de daardoor verkregen aanspraak ten gunste van den vikaris-generaal, die anders in zijn plaats benoemd en door den Paus wel geconsacreerd zou zijn geworden. Nu dit niet gebeurde, schijnt Vosmeer tot bisschop van Haarlem benoemd of gedesigneerd te zijn geworden van 's konings wege, alweer echter zonder de bevestiging van den Paus te verwerven. Zoo geeft hij zelf ons te kennen [2]).

Het was de nuntius te Keulen, zooals wij hoorden, uit wiens handen de vikaris-apostoliek zijn bevoegdheden en titels ontving. Er was namelijk omstreeks 1592 te Brussel geen nuntius gevestigd, om de afdoende reden dat er, sedert de koning in 1559 voor goed Nederland verliet, geen vorst in de hoofdstad resideerde, aan wiens hof de Paus zich kon laten vertegenwoordigen [3]).

1) Broedersen, Tract. III, p. 16. I, p. 245 sq.
2) Ibid., Tract. IV, p. 17 en 18.
3) Vgl. De la Torre, Relatio, p. 134.

Eerst nadat aartshertog Albertus van Oostenrijk er kwam wonen, ontstond de mogelijkheid, waarvan de Paus ook gebruik maakte om bij dezen een nuntius te accrediteeren. Hij splitste bij die gelegenheid de Keulsche nuntiatuur, en verplaatste den nuntius die Vosmeer had aangesteld, den bisschop van Tricarico, naar Brussel. Van daar had dus de vikaris-apostoliek in het vervolg zijn voorlichtingen en voorschriften te ontvangen [1]).

Van dat alles, dat wel is waar in de dagen van zijn jeugd was voorgevallen, maar waarvan hij later, toen hij zich in het vertrouwen van den vikaris-apostoliek verheugen mocht, toch gemakkelijk de bijzonderheden had kunnen vernemen, gewaagt onze schrijver volstrekt niet. Daarentegen is hij uitvoerig en voor zijn doen nauwkeurig over de verheffing van Vosmeer tot aartsbisschop in 1602.

Al lang te voren had de vikaris gevoeld dat zijn macht, hoe uitgebreid ook, toch nog onvolledig en onvoldoende was. Er waren bevoegdheden, die slechts aan een bisschop toekwamen en die hij dus miste: hij kon geen priesters ordenen en het vormsel niet toedienen. Al in 1598 had hij een vertoog geschreven, dat hij zeker voor de Roomsche Curie bestemde, waarin hij uiteenzette, hoe wenschelijk, hoe noodzakelijk zelfs het was, dat iemand, met die bisschoppelijke bevoegdheid toegerust, in Noord-Nederland werkzaam zou zijn [2]). Hij verlangde blijkbaar de waardigheid voor zich zelf, en wachtte op het openvallen van het aartsbisdom van Utrecht, wanneer Bruhesen, reeds bejaard en afgeleefd, kwam te sterven. Den 10den September 1600 gebeurde dit; en aanstonds ontspon zich nu een niet in alle oprechtheid gevoerde onderhandeling tusschen den vikaris en zijn vrienden en het hof van Brussel. Met de in een geestelijke gevergde nederigheid moest Vosmeer den schijn vermijden van de waardigheid voor zich te begeëren: alsof het in een man van zijn karakter niet natuurlijk en plichtmatig was de macht te begeeren, die hij dringend behoefde om zijn moeielijke taak naar den eisch te vervullen. Maar er was nog een andere reden buitendien, waarom hij het meerdere aanzien verlangde. Hij lag overhoop met de ordengeestelijken, de Jezuieten vooral, en zijn verheffing tot aartsbisschop zou hem in zijn strijd tegen dezen een scherp en krachtig wapen

1) Gachard, Les Archives du Vatican, p. 52 en 89; Broedersen, Tract. V, p. 55; Bentivoglio, Relaz., parte IV, c. 2, p. 201.
2) Broedersen, Tract. V, p. 64.

zijn. Dat echter juist uit dien hoofde de machtige orde haar invloed op den aartshertog en het hof van Brussel aanwendde om zijn benoeming tegen te houden, laat zich begrijpen. Dusseldorp, hoewel omstreeks dezen tijd nog leek, verkeerde echter reeds te Utrecht met de vertrouwde vrienden van den vikaris, en toont zich dan ook goed op de hoogte van hetgeen voorviel en bedoeld werd. Vosmeer zelf had zijn reden om in zijn brieven en later geschreven stukken niet onbewimpeld uit te spreken wat hem hoofdzakelijk wedervaren was. Dusseldorp behoefde zoo omzichtig niet te zijn: hij geeft duidelijk te kennen, dat de vikaris te Brussel en in het leger voor Oostende bij den aartshertog niet geslaagd is, en, toen hij in een brief uit Rome, dien de nuntius hem lezen liet, aanleiding vond om derwaarts op reis te gaan, geen nominatie voor den aartsbisschopszetel van Utrecht mede heeft gekregen. Wij zijn van Dusseldorp gewoon, dat hij de daden zijner tegenpartij, in welke aangelegenheid ook, aan booze zelfzuchtige bedoelingen toeschrijft, en mogen in dit geval aan zoodanige uitlatingen van zijn zijde geen al te groote waarde hechten. Anders, hij doelt op simonie, en spreekt alsof voor geld de tegenspraak te Brussel wel gezwegen zou hebben. Dat het te Rome aanvankelijk evenmin voor den wind ging, hooren wij van Vosmeer zelven [1]) juister dan Dusseldorp het ons zegt. Natuurlijk. Want al was de diocese van Utrecht ook aan de heerschappij van Spanje en van de Aartshertogen onttrokken, zoodat er zonder hun medewerking een vikaris-apostoliek over aangesteld had kunnen worden, een aartsbisschop van Utrecht aan te stellen zonder nominatie van hun kant ging toch niet. De zaak bleef te Rome slepen, en het komt mij niet onwaarschijnlijk voor, dat er onderwijl met den nuntius gecorrespondeerd zal zijn over het gevoelen der Aartshertogen betreffende het plan, dat ten slotte ook wel niet zonder hun voorweten en toestemming voltrokken zal zijn. Dat plan strekte om Vosmeer tot aartsbisschop, doch niet van Utrecht, maar in partibus te verheffen. De titel van Philippi werd gekozen, en daarbij uitdrukkelijk bepaald, dat de verleende aartsbisschoppelijke bevoegdheid niet in die diocese, maar uitsluitend in het gebied van den vikaris-apostoliek uitgeoefend zou mogen worden. Veelbeteekenend is de mondelinge toezegging van den Paus aan Vosmeer, dat zijn titel in dien van aartsbisschop van Utrecht veranderd worden mocht, zoodra de

---

1) Bijdr. tot de Gesch. v. d. R. K. kerk, blz. 42 vlg.

Aartshertogen dit goed zouden vinden. Duidt dit niet aan, dat het wegens een aanvankelijk niet-goedvinden dier Aartshertogen was, dat Vosmeer niet terstond aartsbisschop van Utrecht werd? Naar buiten werd echter voorgewend, dat het zoo geschiedde om de kettersche Staten niet noodeloos te tergen en te tarten. Dat liet zich toentertijd ook heel goed hooren; want inderdaad, op het bericht, dat Vosmeer naar Brabant was gegaan om naar het aartsbisdom van Utrecht te dingen, hadden de Staten een scherp onderzoek ingesteld naar hetgeen onder hun katholieke onderdanen voorviel, den vikaris van Haarlem, Adalbert Eggis, dien Vosmeer tijdelijk aan het hoofd van het bestuur had achtergelaten, opgespoord en in hechtenis genomen, en Vosmeer zelven ingedaagd. Dat het ongeraden was onder die omstandigheden hun achterdocht te scherpen en hun voorzorgsmaatregelen te wettigen door het aanstellen van een aartsbisschop van Utrecht, liet zich wel hooren. Het eigenlijke bezwaar kon zeer goed achter dit voorwendsel verborgen worden. Is inderdaad de toedracht zoo geweest, dan begrijpen wij ook den afkeer, dien van toen af de vikaris voor Brabant en al wat Brabantsch was aan den dag legt, een afkeer waarin Dusseldorp van harte deelneemt.

Daar hij zich na zijn terugkomst uit Rome zoo goed als verbannen vond uit het gebied der Staten, zou het voor de hand hebben gelegen, dat zich de nieuwe aartsbisschop hetzij in Den Bosch, hetzij te Antwerpen had gevestigd, waar hij het dichtst bij de hoofdprovinciën, Holland en Utrecht, gewoond zou hebben. Er is hiervan dan ook wel sprake geweest; maar hij verkoos toch het veel ongunstiger gelegen Keulen als zijn verblijfplaats, en (wij komen daar later op terug) hij liet tevens de reeds aangevangen vestiging van een seminarie te Leuven vervallen, om er een te Keulen te stichten. Dusseldorp verdedigt dien maatregel vooral door te wijzen op den onzedelijken aard der Brabanders, welke een opleiding in hun midden voor de Noord-Nederlandsche jongelingschap minder raadzaam maakte [1]).

In 1605 en 1606 brachten de voorspoedige wapenen van Spinola een rechtsquaestie met betrekking tot het apostolisch vikariaat op het tapijt, waarvan Dusseldorp, hoewel jurist, geen gewag maakt. Spinola veroverde namelijk in die jaren Lingen, Oldenzaal, Grol, met de streek daaromheen, een gedeelte van het bisdom van Deventer, dat dus van zelf aan het gezag van den

1) Annales, p. 321. Andere redenen voegt hij hierbij, p. 469.

vikaris onttrokken werd. Immers slechts over het gebied, dat aan zijn wettigen vorst en aan de katholieke Kerk ontweldigd was, strekte dat gezag zich uit. Vosmeer zag het in, en hij ging om met de gedachte, om, zoo de benoemde maar niet geconfirmeerde bisschop van Deventer, Coeverinx, wilde meewerken, Philips van Rooveen in diens plaats te stellen en dan Oldenzaal als zijn voorloopigen zetel aan te wijzen [1]). Maar daarnaar had de regeering te Brussel geen ooren; zoolang het veroverde grondgebied binnen zoo enge grenzen beperkt bleef, verlangde zij het niet aan het gezag van den vikaris-apostoliek te onttrekken. Integendeel kreeg Vosmeer van den nuntius in last om onverwijld de herwonnen onderdanen ook voor de Kerk te gaan herwinnen [2]). Hetgeen Dusseldorp over de werkzaamheid van den vikaris en zijn geestelijken in die streek, en over de gezegende uitwerking daarvan meedeelt, is zeer belangrijk, ook omdat het opnieuw aantoont, dat de strooming onder het volk, die zoolang van de katholieke Kerk had afgevoerd, gekenterd was en haar thans de afvalligen weer in den schoot terugvoerde. Maar opmerkelijk, in een ander opzicht, zijn ook zijn klachten over de Brabanders, die den vikaris het noodige onthielden, en over de Aartshertogen, die ten opzichte der kerkelijke goederen beschikkingen maakten, in strijd met de belangen en de wenschen van den vikaris [3]).

Een enkele maal raakte de vikaris in geschil over kerkelijke rechtspraak met naburige bisschoppen. Zoo b.v. in 1608 met den bisschop van 's Hertogenbosch. Dat was ook moeilijk te vermijden. Zijn bevoegdheid strekte zich uit over alle streken, die de rebellen overheerden, onverschillig tot welke diocese zij behoorden. Geertruidenberg ressorteerde kerkelijk onder 's Hertogenbosch, maar bevond zich toentertijd in handen der Staten, en uit dien hoofde onder de jurisdictie van den vikaris-apostoliek [4]). — Met den nuntius te Keulen raakte hij in 1612 in een voor hem nog ernstiger geschil wegens een daad van gezag, die hij zich te Emmerik

1) Zie zijn brief van 1610 in Arch. Aartsb. Utr., dl. IV, blz. 28. Terecht stelt hij het bisdom van Roermond, toen hem dit werd toegedacht, met de streek om Oldenzaal gelijk: „dioecesis Ruraemundensis, cujus par ratio est cum ecclesiis Transisalanis" (Ibid., p. 21).

2) Bij Broedersen, Tr. III, p, 36. Vgl. Bat. sacra, II, p. 52.

3) Annales, p. 355, 344. In de Batavia sacra worden dezelfde klachten, van Vosmeer afkomstig, aangeheven.

4) Ib., p. 361.

had veroorloofd. Volgens onzen schrijver zou de nuntius later zelf hebben ingezien in dezen door verkeerde inlichting gedwaald te hebben [1]).

Na den dood van den bisschop van Roermond, Hendrik Cuyck, in 1609, is er ernstig sprake geweest (en Dusseldorp deelt ons hiervan het hoofdzakelijke mee) om Vosmeer tot diens opvolger te benoemen. Deze, altijd op vermeerdering van zijn invloed uit, was genegen om de inlijving van het bisdom Roermond in het gebied van zijn vikariaat, indien de Paus het goedkeurde, zich te laten welgevallen [2]). Maar daar was de regeering te Brussel, onder den invloed van Vosmeer's tegenpartij, niet mee gediend. Zij wilde veeleer, dat hij, in plaats van zijn vikariaat, de bisschoppelijke waardigheid van Roermond zou aannemen; en daartoe was hij nu weer, wij begrijpen het licht, niet te bewegen. Een dergenen, die hij van den aanvang af voor de vakatuur had aanbevolen, Jacobus a Castro, werd ten slotte gekozen.

Van een ander plan, bij Vosmeer omstreeks dezen tijd in overweging, is zoover ik weet Dusseldorp de eenige die spreekt. Toen het Twaalfjarig Bestand in het voorjaar van 1609 eindelijk gesloten was, zou de vikaris-apostoliek den Franschen gezant Jeannin onder de hand hebben gepolst, of hij niet op grond van art. 28 van het traktaat weer in Holland mocht komen wonen [3]). Dat artikel hield namelijk in, dat zij, die tijdens den oorlog zich in een neutraal land hadden neergezet, vrijelijk konden wederkeeren in hun oude woonplaats en daar in zekerheid leven, mits zich gedragende naar de wetten van het land. Jeannin zou dit echter ten stelligste hebben ontraden. En niet zonder reden, dunkt mij; want het artikel kon kwalijk tot hen worden uitgestrekt, die als Vosmeer onder een aanklacht lagen, waarvan zij zich niet gezuiverd hadden. Tot zijn dood, in 1614, toe is de vikaris dan ook zijn hoofdverblijf te Keulen blijven houden, al heeft hij ook van de verbeterde toestanden gedurende het Bestand gebruik gemaakt om een paar malen Utrecht en de Hollandsche steden te bezoeken, en al is hij ook in 1610 naar Brussel getrokken om daar zijn strijd met de ordengeestelijken uit te vechten.

Wanneer hij zich een poos in Brabant dacht op te houden, benoemde hij een tijdelijken plaatsvervanger; zoo in 1601, nu

1) Annales, p. 426, 447.
2) Arch. Aartsb. Utr., dl. IV, blz. 21.
3) Annales, p. 375.

weer in 1609. Maar bleef hij te Keulen, dan liet hij daar de personen en zaken tot zich komen. Op den duur kon het niet anders of een zoo veraf gelegen residentie moest aan het geregeld en ordelijk bestuur der diocese hinderlijk wezen. Meer en meer begon men op het aanstellen van een blijvenden plaatsvervanger, die te Utrecht wonen zou, aan te dringen. Vosmeer liet zich gezeggen en benoemde op het eind van September 1611 een commissie van drie personen. Dusseldorp vermeldt dit, maar weet zich slechts twee van de drie te herinneren en noemt dus den derden niet, die ons van elders toch bekend is [1]).

Van bijzonder belang dunkt mij hetgeen Dusseldorp ons bericht omtrent de keus van Vosmeer's opvolger in het apostolisch vikariaat. Wij bezitten over dat onderwerp een reeks van belangrijke brieven, door Van Lommel in het *Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht* afgedrukt [2]); maar het verhaal in de *Annales* stelt de quaestie toch eerst in haar ware licht.

Bij het aanstellen van Vosmeer tot vikaris apostoliek schijnt het, dat de Paus uit de volheid van zijn macht, zonder voorweten van de Noord-Nederlandsche geestelijken of van de Spaansche regeering, te werk is gegaan. In het instrument daarop betrekkelijk en in het begeleidend schrijven van den nuntius apostolicus vinden wij noch de inheemsche geestelijken noch de wereldlijke regeering ook maar genoemd [3]). De tweede opvolger van Vosmeer, De la Torre, stelt de toedracht ook zoo voor, in zijn hoogst belangrijke maar voor de voorafgaande tijden niet altijd nauwkeurige *Relatio* van 1656. Des te meer moet het ons verwonderen, als wij hem voorts hooren verhalen, dat aan Vosmeer Philippus Rovenius opgevolgd is, „Clero eligente, serenissimis Principibus Alberto ac Isabella praesentantibus, et Paulo V Pontifice Maximo confirmante", en dat hij zelf op gelijke wijze naderhand weer in de plaats van Rovenius gekomen is [4]). Toch is zijn voorstelling juist, gelijk blijkt, wanneer wij het verhaal van Dusseldorp met de gewisselde brieven, door Van Lommel uitgegeven, vergelijken.

Als punt van uitgang komt ons een brief van den nuntius aan den staatssecretaris Praatz te pas, en het antwoord daarop van dezen. De nuntius geeft toe, dat de proosdij van Oldenzaal, door het sterven van Vosmeer vaceerende, ter vrije beschikking van

1) Annales, p. 418. Vgl. Bat. sacr., t. II, p. 72.
2) Dl. IV, blz. 33 vlg.
3) Bij Broedersen, Tract. I, p. 245 sq.
4) Relatio, p. 41, 42.

den aartshertog staat, doch spreekt de hoop uit dat, eer daarover wordt beschikt, met hem gesproken zal worden. Het antwoord luidt, dat dit ook ongetwijfeld gebeuren zal, maar dat de aartshertog weerkeerig verlangt, dat de nuntius Zijn Heiligheid in bedenking zal geven, om geen opvolger van Vosmeer als vikaris aan te stellen, zonder alvorens met hem en zijn regeering daarover, alsmede over eenige andere zaken, te raadplegen [1]). Mij dunkt, het recht van den Paus om desverkiezende alleen met zichzelf te rade te gaan wordt hier buiten twijfel gesteld.

Maar intusschen, en hier is Dusseldorp's verhaal van groot belang, waren onverwijld de geestelijke heeren van Utrecht met die van Haarlem samengekomen, ten einde het eens te worden over een gewenschten opvolger. Stervende had Vosmeer hun dringend Hendrik van Vorden, kanunnik van de kerk van Oldenzaal, aanbevolen [2]), en de Utrechtsche geestelijken, Dusseldorp onder hen, begeerden geen ander. Maar de Haarlemmers, die zoolang Vosmeer leefde in de oppositie waren geweest en hun onafhankelijkheid gaarne toonden, wezen Vorden bepaaldelijk af en bevalen daarentegen Rovenius aan. Zonder veel tegenstand, om een scheuring te voorkomen, zooals Dusseldorp verzekert, gaven de Utrechters toe en vereenigden zich op den Haarlemschen candidaat, dien nu een commissie, waarvan ook Dusseldorp deel uitmaakte, uit aller naam te Brussel aan den nuntius ging aanbevelen, tot aandrang van hun verzoek een geschenk van fijn Hollandsch linnen medenemende. Zij vonden den nuntius zeer welwillend en behulpzaam; hij gaf dadelijk zijn toestemming, dat de drie door Vosmeer indertijd gekozen vikarissen voorloopig en tot op de aanstelling van een nieuwen vikaris-apostoliek in functie zouden blijven [3]). Toen verder de door de Nederlandsche geestelijkheid gewenschte candidaat ook aangenaam bleek te zijn aan de Aartshertogen, gaf de pauselijke stoel gaarne gehoor aan aller verlangen en stelde Rooveen in de plaats van Vosmeer. Aldus mocht de Utrechtsche geestelijkheid, die in 1559 van het recht om op de keus van haar bisschop invloed uit te oefenen verstoken was geworden, zich thans verheugen dien invloed te hebben her-

---

1) „...Ma che desidera anco ch'ella s'adoperi con sua Beatitudine a non surrogare al detto Sasboldo nessuno per Vicario suo apostolico in Hollanda senza udirla prima sopra di questo particulare et alcune cose, ch'ha ad metternela in consideratione" (Arch. Aartsb. Utr., dl. IV, blz. 37).

2) Vgl. den brief van Vosmeer's broeder Tilman, in Arch. Aartsb. Utr., dl. IV, blz. 37.

3) Annales, p. 449.

wonnen. Van haar toch, in samenwerking met het Haarlemsche kapittel, was de keus uitgegaan, die, door de Aartshertogen aanbevolen, ten slotte door den Paus bekrachtigd was. In dezen zin hebben wij dan ook, geloof ik, het beweren van De la Torre uit te leggen, dat de Paus de keus slechts bevestigde van den Nederlandschen clerus, waaraan de Aartshertogen hun zegel hadden gehecht. Want strikt genomen stond toch de verkiezing aan den Heiligen Stoel alleen. — Wat Dusseldorp niet vermeldt, herinner ik hier met een enkel woord: dat aanvankelijk Rooveen geen meerdere bevoegdheid bezat, dan Vosmeer tot op 1602 had bezeten; aartsbisschop van Philippi werd hij namelijk eerst in 1620. Maar evenals zijn voorganger tot op genoemd jaar, was Rooveen nog niet uit zijn diocese verbannen; als hij maar zorgde geen opzien te baren, kon hij er zijn verblijf houden en de verspreide gemeenten bezoeken. Zijn verhouding tot het Haarlemsche kapittel, waaraan hij zijn verkiezing vooral te danken had, was natuurlijk een meer vertrouwelijke; aan den vikaris van dat bisdom droeg hij ook het opzicht over de diocesen van Leeuwarden en Groningen op, gelijk hij den vikaris van het Deventersche bisdom ook als zijn plaatsvervanger te Oldenzaal en omstreken aanstelde.

Over de moeilijkheden, die Vosmeer zijn leven lang met het kapittel van Haarlem heeft gehad, verhaalt Dusseldorp ons een en ander, dat alweer geen geheel vormt en geen volledige voorstelling geeft, doch als bijdrage tot de geschiedenis dier geschillen welkom is.

Nadat op het eind van Mei 1578 de Roomsche eeredienst, in strijd met de aangegane satisfactie, op zoo ergerlijke wijs verstoord en afgeschaft en de mishandelde bisschop Van Mierlo ontvlucht en naar Munster uitgeweken was, had het kapittel van de kathedraal benevens de vikaris-generaal van den bisschop de heimelijk voortbestaande gemeente bestuurd. Van dien vikaris, Verlenius, vernemen wij weinig. De groote man in de stad en de diocese was Willem Coopal (Dusseldorp noemt hem met zijn gewone onnauwkeurigheid Nicolaas [1])), die, toen in 1587 zoowel de bisschop als diens vikaris overleden waren, door het kapittel in de plaats van Verlenius werd aangesteld [2]). Coopal was een

1) Annales, p. 275.

2) Het is zeker dat Coopal eerst sedert 1587 vikaris-generaal is geweest: zie Bijdr. Bisd. Haarl., dl. I, blz. 219. Doch in zijn Insinuatio van 1602 schrijft Vosmeer, dat Coopal vikaris van de vacante kerk van Haarlem was „ab anno quingentesimo octua-

man van buitengewone gaven en werkzaamheid. Hij bemoeide zich echter minder met het bestuur van het bisdom dan met de bekeering en terugvoering in de Kerk der afgevallenen, vooral in West-Friesland. Hij is de eenige van het oude priesterengeslacht, van wien Vosmeer met hoogachting pleegt te gewagen. Vosmeer zelf had, zoolang hij niet meer was dan de vikarisgeneraal van de Utrechtsche diocese, weinig of niets met de Haarlemsche aangelegenheden te maken. Eerst sedert hij in 1592 apostolisch vikaris geworden was, had hij recht er zich mee te bemoeien, en hij deed dit meer en meer, bijgestaan door een der jongste kanunniken, Adalbert Eggis, tot ergernis en spijt van het overige kapittel. Er gebeurden daar ook dingen, die Vosmeer niet lijden mocht. Verschillende geestelijken hadden toegegeven aan den drang der wereldlijke overheid en den koning van Spanje als landsheer afgezworen, omdat dit onvermijdelijk was, of althans scheen, wilden zij hun inkomsten behouden [1]). Een hunner had zelfs aangifte aan de overheid gedaan van de kerkelijke goederen, die hij onder zich had. Nog iets anders, dat de zeden betrof,

---

gesimo" (p. 162). De geleerde uitgever teekent hierbij aan: „lees: octuagesimo septimo". Doch zoodoende zouden wij niet een fout van het handschrift, maar een verkeerde meening van den schrijver verbeteren. Ook elders, in een opstel van 1597, schrijft Vosmeer, dat bij zijn komst in het land, omstreeks 17 jaren geleden, de vikaris van Haarlem (met wien hij ongetwijfeld Coopal bedoelt) een der weinigen was, die zich ten goede beijverden (Bat. Sacr., t. II, p. 47). — Het zij mij geoorloofd nog tegen een andere meening van den uitgever der Insinuatio bezwaar te opperen. Hij meent in een gedeelte van het origineele handschrift, dat hij afdrukt, de hand van Vosmeer's opvolger, Rooveen, te herkennen (p. 151). Dit schijnt echter niet wel mogelijk. Het stuk is blijkbaar te Rome opgesteld, en daar was Rooveen toentertijd naar alle waarschijnlijkheid niet. Toevallig weten wij (uit Broedersen, Tract. III, p. 29), met welke drie gezellen de vikaris de reis naar Rome ondernam, en daar was Rovenius niet onder. Ik vermoed, dat een van die drie, en wel degene die doorgaans als secretaris fungeerde, een hand zal geschreven hebben, treffend op die van Rooveen gelijkend. Ik vermoed dit te eer, omdat Van Lommel van een brief van Vosmeer, uit Utrecht 5 December 1609 gedagteekend, insgelijks zegt: „de brief is met de hand van Ph. Rovenius geschreven en door Sasbout zelven onderteekend" (Arch. Aartsb. Utr., dl. IV, blz. 21). Dat echter Rovenius op dien tijd te Utrecht vertoefd zou hebben, is om verschillende redenen niet wel aan te nemen. Ik vermoed dus hier weer dezelfde vergissing tusschen de hand van een onbekenden secretaris en die van Rooveen.

1) Dat dit naar Vosmeer's oordeel een onvergeeflijk misdrijf was, behoeft niet gezegd. — Het is een bijna onbegrijpelijk misverstand, dat den uitgever der Bijdr. v. d. Gesch. v. d. R. K. Kerk in Nederl., blz. 11, aan den vikaris-apostoliek zelven een gelijk misdrijf doet toedichten. Onder de tallooze papieren, door Vosmeer nagelaten, had hij namelijk een copie van den door de Staten gevorderden eed, met de eigen hand van Vosmeer geschreven, aangetroffen, en daaruit maakt hij nu op, dat de vikaris-apostoliek dien eed ook zal hebben gezworen. De man zou zich omkeeren in zijn graf, als hij hoorde, waarvan hem een geestverwant verdenkt.

gaf opspraak en aanstoot aan de ketters en ook aan de geloovigen. Er bestond te Haarlem een congregatie van maagden, wier directeur, Nicolaas Wiggers, ontegenzeggelijk een man van verdienste was, die zich vooral aan de opleiding der geestelijken van beiderlei kunne gelegen liet liggen, maar wiens verhouding tot die jonge dochters, waaronder uit aanzienlijke en rijke families, wel niet grof onbetamelijk, doch, ook in de oogen van Vosmeer, minder voegzaam was. Deze wenschte nu op een en ander orde te stellen. Het kapittel echter, aan welks hoofd de proost Jacobus Saffius, iemand van een onverzettelijk karakter, stond, achtte zijn grieven ongegrond en was van zijn inmenging niet gediend. Zoo stonden de zaken, toen Coopal door een noodlottig toeval — hij verdronk bij een van zijn tochten door de Beemster — in October 1599 overleed. Het kapittel, dat reeds tot vier leden geslonken was, bleef in verzuim een nieuwen vikaris in zijn plaats te stellen, en toen dat zoo een jaar geduurd had, maakte de vikaris-apostoliek van zijn recht gebruik en benoemde Eggis, zijn alter ego, tot vikaris van het bisdom. Dat blies het smeulende vuur aan tot uitslaanden brand. Het kapittel betwistte het gezag van Vosmeer, van wiens aanstelling tot vikaris-apostoliek het officieel geen kennis droeg, — de noodzakelijkheid der geheimhouding, met het oog op de kettersche regenten, had de vereischte vormen in dezen doen verzuimen — en loochende bij gevolg de wettigheid der benoeming van Eggis. Het nam Haagsche advokaten in den arm en maakte zooveel beweging, dat de ketters er aan te pas kwamen. Gelukkig dat de nuntius apostolicus spoedig den twist beslechtte, door de benoeming van Eggis te bekrachtigen, en voor zooveel noodig te vernieuwen; dit deed het kapittel van verderen tegenstand afzien. Maar tegen Eggis bleef het zich kanten zoolang hij leefde; en dat kon te gemakkelijker, omdat hij al spoedig in gevangenschap geraakte en twee jaren lang bleef, en vervolgens verbannen werd en zich te Keulen ging vestigen. Zijn plaatsvervanger en latere opvolger, Sybrandus Sixtius, was als aanhanger van Vosmeer evenmin in trek bij het kapittel; en zoo kwam het dat dit zijn eigen wil bij de keus van een candidaat voor Vosmeer's opvolging zoo halstarrig doordreef.

Onderwijl was het den vikaris-apostoliek niet gelukt de congregatie der Haarlemsche kloppen, gelijk het volk ze noemde, naar zijn wensch te hervormen. Toen Wiggers tegelijk met Eggis het land om de vervolging der ketters had moeten ruimen, was een vriend van dezen, Cornelis Arnoldi, directeur in zijn plaats

geworden, en tegen diens omgang met de dames werden weer dezelfde klachten van vroeger aangeheven. In 1609 vroeg de pauselijke nuntius, op bevel uit Rome, inlichting omtrent den grond dier klachten, die beschouwd werden als tegen de geheele geestelijkheid van Noord-Nederland gericht. Daarover later.

Een ander punt van verschil betrof de opleiding der geestelijken: een van de gewichtigste belangen der Kerk, en een der voornaamste zorgen van den vikaris apostoliek. Ook hierover geeft Dusseldorp welkome, doch onvolledige berichten.

Wij hebben de decreten van het concilie van Trente slechts in te zien om te bemerken, hoe hoog gewicht de eerwaarde vaders aan het oprichten van seminariën hechtten [1]). De inrichting ervan wordt in alle bijzonderheden voorgeschreven, en tegen de nalatigheid van hen, die met de uitvoering belast zijn, zorgvuldig gewaakt. Blijft de bisschop in gebreke, dan zal hem zijn aartsbisschop, verzuimt ook deze, dan zal dien de provinciale synode scherpelijk bestraffen en tot het nakomen van hun plicht dwingen, en zorgen, dat een zoo heilig en vroom werk, overal waar het doenlijk is, onverwijld ten uitvoer wordt gelegd.

In Noord-Nederland [2]) was, naar het schijnt, gedurende de onlusten nauwlijks een aanvang gemaakt met het uitvoeren dezer voorschriften. Niet dat zij, die voor het herstel der Kerk in Nederland ijverden, dit groote belang uit het oog verloren zouden hebben; bisschop Lindanus b. v. had er voor gedaan wat hij vermocht. Tijdens zijn gedwongen afwezigheid uit het door de ketters overheerde Roermond was hij naar Rome en naar Madrid getogen, en had daar van den koning de belofte van een ruime toelage voor een te Leuven te stichten seminarie afgesmeekt. Maar dat was wegens de toenemende onlusten bij de belofte en bij het plan gebleven. Evenmin was een ander nog nuttiger voornemen geslaagd. In 1584, bij een tweede bezoek aan Rome, had Lindanus paus Gregorius XIII weten te overtuigen van de dringende noodzakelijkheid om, nu Parma's krijgsbeleid de Nederlanden, het eene gewest voor en het andere na, voor den koning heroverde, bij tijds te zorgen, dat een geestelijke krijgsmacht gereed stond om de overwonnen rebellen ook voor de Kerk te herwinnen. Een

1) Sessio XXIII, cap. 18.

2) Vgl. J. P. Vregt, De vroegere collegiën of seminariën enz., in Bijdr. Bisd. Haarlem, dl. VIII, blz. 1.

seminarie zou te 's Hertogenbosch, waar het leven goedkoop was, worden gevestigd, waarin jonge lieden van aanleg en uit een vroom gezin op hun achttiende jaar opgenomen zouden worden, om na een zesjarige studie als priesters te worden uitgezonden [1]). Alles werd hiertoe voorbereid; maar de ontijdige dood van verschillenden, die er de hand toe geleend zouden hebben, en weldra van den Paus zelven, stelde ook deze hoop te leur. Van daar dat groote gebrek aan degelijke jonge geestelijken, toen Vosmeer zijn taak, eerst nog als vikaris-generaal, aanving. Evenwel er waren enkele ouderen, die, van het belang der zaak doordrongen, zich de opvoeding der aanstaande priesters reeds hadden aangetrokken. In de eerste plaats wordt ons Wiggers, de directeur der Haarlemsche klopzusters, als in dezen verdienstelijk genoemd. En zijn voorbeeld werd door meer anderen gevolgd. In 1602 beschrijft de vikaris-generaal den toestand aldus: „Er bieden zich dagelijks velen voor den kerkdienst aan; die wij uit dezen als kweekelingen aannemen, voeden wij naar de wijs der aloude Kerk op, zoodat zij niets eigens, zelfs niet in den wil, behouden, het noodige hun verstrekkende uit de bijdragen der ouders, die hen afstaan, en verder uit de aalmoezen der vromen. Anderen worden in verschillende huizen door een paedagoog en een priester opgevoed, door wie zij overeenkomstig hun aard geleid worden. Zij gaan binnen 's huis als geestelijken eenvoudig gekleed, beginnen den dag al vroeg met de getijden, die zij lezen of zingen naar den regel der Roomsche Kerk, aan wier ceremoniën zij zich ook reeds gewennen. Wie hunner tot de studie geschikt worden geacht, worden naar Leuven gezonden om er hun graad te halen. Zij wonen tot nog toe in het college van Paus Adriaan. Maar daar zij zich niet zelden òf in een klooster òf tot kerkdienst in andere streken begeven, òf een wereldsche loopbaan kiezen, zijn wij doende om een college op te richten (dat wij naar de eerste Utrechtsche aartsbisschoppen, Willebrord en Bonifacius, noemen willen) om daar overeenkomstig hun bestemming onderwezen te worden, met verplichting van onze vaderlandsche kerken te dienen, naar beschikking van den praeses van het college en naar luid der brieven van stichting en inrichting, in dit jaar vastgesteld" [2]).

Van Dusseldorp [3]) en van anderen weten wij, dat de vikaris

1) Havensius, De erect. nov. episcop., p. 176, 197.
2) Annales, p. 158.
3) Ibid, p. 292.

inderdaad, voordat hij België voor Rome verliet om daar met de aartsbisschoppelijke waardigheid bekleed te worden, den 9den Januari 1602 den grondslag tot deze stichting gelegd had, bijgestaan door den Doornikschen kanunnik, later bisschop van Den Bosch, Nicolaas Soes, die Utrechtenaar was van geboorte en de betrekking met zijn vaderland aanhield, gelijk hij dan ook na Vosmeer's dood door sommigen als een geschikt opvolger in het vikariaat werd aanbevolen [1]). Deze stelde zijn huis te Bierbeek met toebehooren voor het heilige doel beschikbaar. Maar het doel werd volstrekt niet bereikt [2]). Zooals wij reeds opmerkten, de bejegening, die hij in Brabant had ondervonden, had Vosmeer zeer ontsticht en van de Belgen afkeerig gemaakt. Hij trok meer en meer de hand van het Leuvensche seminarie af.

En dat te eer, omdat tezelfder tijd een gelegenheid zich voordeed, die hem beter aanstond. Na en nevens Wiggers was het Eggis, de Haarlemsche vikaris, vooral geweest, die te Haarlem en te Amsterdam zulke samenwoningen van jongelieden, voor den heiligen dienst bestemd, als wij den vikaris-apostoliek hoorden beschrijven, bevorderd had. Hij was vermogend en had rijke verwanten en vrienden, die, zijn oom doctor Van Duyven in de eerste plaats, hem met aanzienlijke giften ondersteunden. Nu hij echter in 1604 het land had moeten verlaten, werd hij door zijn hulpbehoevende jongelieden gaarne gevolgd, en zoo rijpte het plan, om naar Keulen, waar èn hij èn Vosmeer voortaan hun verblijf dachten te houden, en aan welks hoogeschool even goed als aan die van Leuven gestudeerd en een graad bekomen kon worden, de kweekscholen van Haarlem over te planten en tot een wezenlijk seminarie uit te breiden. Buitendien, een neutraal land als het stift van Keulen scheen voor een kweekplaats van Noord-Nederlandsche geestelijken den ketterschen Staten minder te moeten mishagen dan België, onder de heerschappij van 's lands vijand; terwijl het leven in een Duitsche stad ook stichtelijker leek voor de Hollandsche jeugd dan de omgang met woelige en brooddronken Brabanders. Zoo oordeelden Vosmeer en Dusseldorp althans, en zij legden hun plan ten uitvoer, niet zonder gemor der Haarlemsche geestelijken, die zich over de eigendunkelijkheid der beide vikarissen, ook ten opzichte van het financieel beheer, bleven beklagen. De nieuwe inrichting begon, voorloopig nog in

1) Arch. Aartsb. Utr., dl. IV, blz. 38.

2) „Exiguum profectum res habuit", zegt Bugge (Bijdr. Bisd. Haarl., dl. I, blz. 230).

een gehuurde woning, met niet minder dan 60 leerlingen. Onder het zorgvuldige toezicht en de liefderijke hoede van haar beide vaders, die niet ophielden overal, tot in Rome toe, giften en gaven voor haar te bedelen, gedijde zij zeer [1]); en toen Eggis in 1610 kwam te sterven, bleek het dat hij haar een som van 16000 gulden voor aankoop van een eigen huis had vermaakt. Met bijdragen van anderen, ook van Dusseldorp, vermeerderd, strekte dat geld tot aankoop van een huis, de Hof zur Stessen naar den toenmaligen eigenaar geheeten, waar den 1sten Juli 1613 het seminarie voor goed gevestigd werd. Bij den stichtingsbrief, van 20 Juni te voren, en bij de nieuwe reglementen werden hervormingen ingevoerd, die gebleken waren raadzaam te zijn: het getal kweekelingen werd tot 40 beperkt, en voor het vervolg strenger toegezien dat alleen jonge lieden van goede verwachting aangenomen werden.

Uit dit Keulsche seminarie kwamen nu voortdurend jonge geestelijken voort van een gansch ander gehalte en anderen geest, dan die in het tijdperk van verval een zoo aanzienlijk deel des volks van de Moederkerk afkeerig hadden gemaakt. In hun *Relationes* roemen de volgende vikarissen, waar het te pas komt, zoowel de instelling en haar uitmuntende directeurs, Leonardus Marius in de eerste plaats, alsook de kweekelingen, die er zich gevormd hebben.

Maar aan de Haarlemmers kon toch het seminarie, zeker vooral om zijn stichters en om de eigendunkelijkheid waarmee dezen over hun middelen hadden beschikt, op den duur niet voldoen. Zij beklaagden zich daarenboven, dat een in evenredigheid tot hun groote bijdragen te klein getal der daar gevormde jonge geestelijken voor hun diocese werd afgezonderd. Zij verlangden om die redenen een kweekschool voor zich zelf.

Dusseldorp geeft van de toedracht dezer zaak een andere voorstelling. Volgens hem zouden de meest invloedrijke Haarlemsche geestelijken, omdat zij zelf indertijd te Leuven gestudeerd hadden, de kweekschool voor Nederland in haar geheel van Keulen naar Leuven hebben willen overbrengen. Hij geeft in het breede de redenen op, waarmee zij dat plan aanbevalen, en nog breeder de tegenredenen, waarmee hij en zijn vrienden het bestreden. De beslissing, zegt hij, werd ten slotte aan Philippus Rovenius (die in-

1) In 1605 kon Vosmeer zich beroemen reeds 26 pastoors, waaronder 5 licentiaten, uit de kweekschool in het kerkelijk leven gezonden te hebben (Broedersen, Tract. V, p. 122).

tusschen vikaris-apostoliek geworden was) en aan Jacobus Jansonius, den beroemden professor en praeses van het pauselijk college te Leuven, opgedragen. Hoe dezen beslissen zouden, was te voorzien: de hoogleeraar trok partij voor zijn hoogeschool en de vikaris was het eens met den hoogleeraar, onder wien hij eens gestudeerd had [1]). Men zou hieruit niet anders kunnen opmaken, dan dat het college opgehouden had te Keulen te bestaan. Toch kan dit Dusseldorp's meening niet geweest zijn. Hij wist te goed, hij heeft het na het voltooien zijner *Annales* nog jaren lang beleefd, dat de school te Keulen in weinig verminderden bloei is blijven voortduren [2]). De waarheid is, dat met den 17den Augustus van het jaar 1615 de Haarlemmers uit het Keulsche seminarie zijn uitgetreden, en op eigen kosten te Leuven een eigen inrichting hebben gesticht, zoodat het seminarie te Keulen voortaan een zuiver Utrechtsche school gebleven is [3]). Tot zulk een splitsing zou Vosmeer in zijn tijd niet licht hebben meegewerkt. Dat Rooveen er zijn zegel aan hechtte, zal wel samenhangen met de voorkeur, hem, boven den candidaat van Vosmeer, bij de keus van een vikaris-apostoliek zoo onlangs door de Haarlemsche geestelijkheid verleend.

Een breede plaats beslaat in het tweede deel der *Annales* het verhaal van het onophoudelijk getwist tusschen den vikaris-apostoliek met zijn geestelijken en de ordenbroeders, inzonderheid de Jezuieten. Ook over dit onderwerp hebben wij den schrijver voor veel wetenswaardigs te danken, maar dienen wij toch ook weer op onze hoede te zijn tegen zijn onnauwkeurigheden.

De Jezuieten, die vooral onder het bestuur van den hertog van Parma in de Zuidelijke Nederlanden een aantal colleges hadden gesticht [4]), vingen hun werkzaamheid in Noord-Nederland eerst aan in het jaar 1592. Van stonde aan begonnen hun oneenigheden

1) Annales, p. 469.

2) Dat de bloei niet veel verminderd was, blijkt uit de Relatio van 1617, die het getal kweekelingen in elk der twee inrichtingen op 25 à 30 begroot (Arch. Aartsb. Utr., dl. XVII, blz. 462).

3) De acte der overeenkomst tusschen beide partijen staat gedrukt in de Bijdr. Bisd. Haarl., dl. VIII, blz. 10.

4) Zie bij Baudartius, Boek III, blz. 136, den Catalogus provinciarum Societatis Jesu, van 1610. Pater Van Lommel heeft in een Belgisch tijdschrift gedrukt een „Rapport addressé en 1592 au Roi Philippe II sur l'état des collèges de la Compagnie de Jésus dans les Pays-Bas", waarvan ik een overdruk bezit, en waaruit ik enkele gegevens hier overneem.

met de wereldlijke geestelijken en den vikaris, en deze hebben voortgeduurd veel langer dan Dusseldorp zijn *Annales* heeft vervolgd. Wij kunnen gemakshalve drie tijdperken onderscheiden: het eerste loopt tot op 1598 en wordt besloten door de *Forma*, wij zouden zeggen den modus vivendi, die in dat jaar getroffen werd; het tweede wordt op dezelfde wijs afgesloten door de *Artikelen* van 1610; het derde door de *Concordia* van 1624. Van de gebeurtenissen gedurende de twee laatste tijdvakken toont onze schrijver goed op de hoogte te zijn; van hetgeen gedurende het eerste geschied is daarentegen, is hij onvolledig en onnauwkeurig onderricht. Als wij hem gelooven zouden [1]), waren de Jezuieten op verlangen van den vikaris-apostoliek herwaarts gekomen, en hadden zij zich aanvankelijk bescheiden en overeenkomstig zijn wensch gedragen. De waarheid is, dat zij op een wenk van den Paus, buiten den vikaris om, hierheen gekomen zijn. Vosmeer verhaalt dit zelf [2]). Paus Clemens VIII, dezelfde die hem in den aanvang van het jaar 1592 tot zijn vikaris had aangesteld, heeft in den loop van dat zelfde jaar den generaal der orde, Aquaviva, die klaagde dat zijn colleges in verhouding tot het getal der broeders te karig gedoteerd waren [3]), gewezen op de Noordelijke Nederlanden, waar hij hoorde dat de oogst overvloedig was en de arbeiders niet talrijk genoeg waren om dien in te halen, als naar een aangewezen veld voor hen, die in de colleges te veel waren. Dien wenk volgende, heeft de generaal terstond aan den provinciaal bevelen gegeven, volgens welke in de maanden October en November de twee eerste Jezuieten hun intree in Holland deden. De tweede, Willem Willemsz. de Leeuw, toonde al dadelijk in hooge mate de eigenaardigheden te bezitten, die den vikaris in de geestelijken der orde het meest hinderden en ergerden; en van daar terstond een steeds toenemende oneenigheid. Dusseldorp loopt daar luchtig over heen en spreekt zelfs met geen enkel woord van de *Forma*, die, zooals ik zeide, in 1598 werd vastgesteld om voor het vervolg de verhouding tusschen de vaders der orde en de wereldlijke geestelijken te regelen [4]). Voor dit eerste tijdvak zijn ons dus de *Annales* van

1) Annales, p. 232.

2) Broedersen, Tract. V, p. 145, 130.

3) Vgl. over de redenen van het geldgebrek der orde het boek van E. Piaget, Sur l'organisation de la compagnie de Jésus, p. 45.

4) De Forma, waarvan in de brieven van Vosmeer meermalen gesproken wordt, is in haar geheel voor het eerst gedrukt door Van Lommel, in Arch. Aartsb. Utr., dl. III, blz. 407 vlg.

weinig nut; wij moeten de gebeurtenissen uit andere bescheiden leeren kennen, voornamelijk uit de briefwisseling van Vosmeer, waarvan breede uittreksels in het vijfde Tractaat van Broedersen gedrukt staan.

Belangrijk worden voor dit onderwerp de *Annales* eerst met het jaar 1609 en met de voorvallen, die tot de overeenkomst van 1610 hebben geleid. De Jezuieten lagen evenzeer met de Haarlemsche als met de Utrechtsche geestelijken overhoop, en met eerstgenoemden zelfs nog het meest. Hun superior, Boom, dien wij met zijn gebruikelijken naam maar Arboreus zullen noemen, had zich veel moeite gegeven om op de congregatie der Haarlemsche kloppen invloed te verwerven en biechtvader althans van sommige van haar te worden. Hij had haar zelfs niet tot de communie willen toelaten, indien hij niet vooraf met haar gemoedsstaat bekend werd, hetgeen slechts door het hooren van haar biecht mogelijk scheen [1]). Van daar hevige twisten met haar directeur, Cornelis Arnoldi, en ergerlijke geruchten over diens omgang met de jonge maagden, waaronder niet weinige uit goede en rijke familiën van Haarlem waren.

Die geruchten vonden weerklank in een brief van den nuntius aan den vikaris-apostoliek, van den 3den Januari 1609 gedagteekend [2]). Er werd daarin gezegd, dat sedert eenigen tijd de Paus kennis had gekregen van grove onbetamelijkheden („indecentia multa et scandalosa"), die door wereldlijke geestelijken zoowel als ordenbroeders, onder het opzicht van den vikaris staande, bedreven werden. Die onbetamelijkheden, tot zeven herleid, betroffen de verhouding der priesters tot hun geestelijke zusters, en werden voorgesteld als over het geheele gebied voorvallende. Er werd geklaagd, dat de Jezuieten van allen invloed op die maagden verstoken gehouden, en zelfs uit de huizen der katholieken, waar dezen woonden, geweerd werden. Hieraan werd vervolgens de algemeene beschuldiging geknoopt, dat de Jezuieten, „hoewel zij overal den katholieken aangenaam zijn en met veel vrucht arbeiden", door de geestelijken, die zich de eigenlijke priesters noemen, als vreemdelingen behandeld en, tot groote

1) Adr. v. Oirschot, bij Broedersen, Tract. V, p. 143. In de Monita, die de Jezuieten van hun oversten meekregen, werd hun op het hart gedrukt in huizen, waar enkel dames woonden, niet te vernachten. Zie Jesuitica Negociatio [Latijnsche uitgave der onder den titel „Der Jesuiten Negotiatie ofte Coophandel in de Vereenichde Nederlanden in 1616" van wege de Staten van Friesland in druk uitgegeven papieren van een Jezuiet. (N. v. d. R.).

2) Annales, p. 362; bij Broedersen, Tract. V, p. 129, slechts de aanhef en de korte inhoud.

ergernis der zwakmoedigen, verhinderd worden te arbeiden ter plaatse waar wereldlijke geestelijken gevestigd zijn. De nuntius, aan wien de Paus had opgedragen deze verkeerdheden door passende middelen te herstellen, meende in de eerste plaats zich tot den vikaris te moeten wenden en hem te moeten vermanen om met alle inspanning te zorgen, dat zij, die door hem als priesters waren aangesteld, met terzijdestelling van alle wereldsche bedoelingen, uitsluitend de eer van God voor oogen hielden.

De verontwaardiging, waarmee de vikaris en zijn geestelijken den onverdienden smaad, in dezen brief hun aangewreven, van zich afwierpen, laat zich begrijpen, en tevens de verbolgenheid, waarmee zij de Jezuieten voor de verbreiders en aanbrengers van dien laster aanzagen. Geheel te loochenen was het niet, dat het gedrag van de Haarlemsche kloppen en haar directeur aanstoot gaf; en de vikaris had al uit eigen beweging, hoewel te vergeefs, getracht hierin verandering te brengen. Maar èn de aard van het kwaad èn de omvang ervan werden in de voorstelling, die men den Paus en den nuntius gegeven had, op het schandelijkst overdreven. De vikaris deed het verstandigste wat hij in dezen doen kon. Hij bracht den brief ter kennisse der voornaamste geestelijken en leeken van gansch Holland en Utrecht, en liet zich door hen schriftelijk berichten, wat zij van de ingebrachte beschuldigingen wisten en dachten. Dusseldorp geeft een korte proeve van die antwoorden, waarvan sommige door Broedersen in hun geheel zijn afgedrukt [1]). Zij strekten tot volkomen rechtvaardiging der belasterden, en schijnen door den nuntius, aan wien zij werden opgezonden, ook zoo te zijn opgevat. Als Dusseldorp [2]) goed is ingelicht, heeft de Paus ook later betuigd, dat hij geen bevel had gegeven tot het schrijven van zulk een brief. Hoe dit zij, de beschuldiging werd niet volgehouden, niet nader aangedrongen. Maar nu vielen integendeel Vosmeer en zijn onderhoorige geestelijken met felheid op de Jezuieten, en in de eerste plaats op hun superior Arboreus aan, en brachten die waarlijk tot wijken. Niet alleen dat de Jezuieten ontkenden aanleiding tot het schrijven van den brief gegeven te hebben; zij erkenden ook mondeling zulke schandalen, als daarin genoemd werden, zelf niet bemerkt te hebben. Overigens verklaarden zij zich bereid om het gezag van den vikaris naar behooren te eerbiedigen. Het einde was, dat zij, waarschijnlijk op

1) Tract. V, p. 135 sq.
2) Annales, p. 372.

aansporen van hun vredelievenden provinciaal, Franciscus Florentinus, zelf voorslagen van verzoening deden, den 20sten Juli, die de vikaris-apostoliek, met geringe wijziging, in den vorm van een decreet den 8sten September uitvaardigde [1]); welk decreet den 8sten Maart van het volgend jaar te Brussel weer herleid werd tot een *Concordia*, een overeenkomst, tusschen den vikaris apostoliek en den pater provinciaal der orde [2]). Voor de vrije beweging der Jezuieten en voor hun invloed en gezag was deze schikking veel ongunstiger dan de vorige van 1598. De geheele toedracht dezer zaak leeren wij uit de *Annales*, vergeleken en aangevuld met de brieven bij Broedersen, tamelijk volledig kennen.

Maar over een gewichtig punt loopt Dusseldorp weer te vluchtig heen. De vikaris was in het late najaar van 1609, op reis naar Brussel, te Utrecht gekomen, en had daar, zooals wij ons herinneren, bij Dusseldorp zijn intrek genomen, dien hij bij deze gelegenheid tot priester heeft gewijd. In die dagen nu en bij Dusseldorp aan huis heeft hij, uit ergernis over de uiterst overmoedige en baldadige houding van den te Leiden woonachtigen Jezuiet Matthaeus (die dan ook in het volgende jaar door zijn overheden terug werd geroepen [3])) het decreet van 16 December uitgevaardigd [4]), waarbij hij allen ordengeestelijken, met name den Jezuieten, die buiten zijn wil gevestigd waren in plaatsen, reeds van wereldlijke geestelijken voorzien, verbood voortaan de sacramenten toe te dienen en te prediken, met bevel aan alle geloovigen om op straffe van excommunicatie geen zulke geestelijken, buiten voorweten en goedvinden van hem of van de door hem aangestelde pastoors, meer te ontvangen of te gaan hooren.

Dit decreet, zoo lijnrecht in strijd met hetgeen de nuntius in zijn brief van 3 Januari van den vikaris begeerde, had, hoewel het kort daarop door de *Artikels* van 8 Maart 1610 werd vervangen, toch wel verdiend dat Dusseldorp, evenals Broedersen na hem gedaan heeft [5]), het in zijn geheel had afgedrukt; hij geeft er slechts een kort uittreksel van, zonder zelfs den dag der uitvaardiging te noemen. Het had voor den vikaris hoogst onaan-

1) Bij Broedersen, Tract. V, p. 105.

2) Het is Dusseldorp en hij alleen, voor zoover ik weet, die ons leert, dat aan de Brusselsche Concordia van 8 Maart 1610 deze voorloopige schikking van 29 Juli en 8 September 1609 was voorafgegaan.

3) Over de aanleiding tot het decreet handelt Vosmeer zelf in een brief aan zijn agent te Rome (bij Broedersen, Tract. V, p. 175).

4) Broedersen, Tract. V, p. 182.

5) Tract. V, p. 152.

gename gevolgen. Toen hij uit Brussel, na zijn overeenkomst met den provinciaal, te Keulen terug was gekeerd, vond hij daar een brief uit Rome van den 13den Maart, waarin hem rekenschap van zijn decreet afgevorderd en de uitvoering intusschen geschorst werd. Hij haastte zich, ten einde erger voor te komen [1]), volledige inlichting, met de noodige bewijsstukken bevestigd, te geven, en slaagde er in het opgerezen misnoegen ter neer te leggen, hij zegt zelfs, goedkeuring van zijn maatregel te verwerven [2]). De intusschen getroffen schikking met den provinciaal der orde zal zeker krachtig mee hebben gewerkt, om de Roomsche Curie in het gebeurde te doen berusten. Bij Dusseldorp vinden wij van dat alles volstrekt geen melding.

Wel daarentegen van iets anders, waarover wij bij Broedersen slechts onvoldoende berichten vinden. De in Holland en Utrecht gevestigde Jezuieten waren met de schikking tusschen hun provinciaal en den vikaris volstrekt niet tevreden en hielden er zich zoo weinig mogelijk aan; de tweedracht duurde haast onverminderd voort. Dat bewoog den aartsbisschop van Mechelen, door aartshertog Albertus hiertoe aangezocht, om een nieuwe poging tot verzoening te beproeven [3]). Hij, als primas onder de Nederlandsche aartsbisschoppen, achtte zich daartoe geroepen. Doch Vosmeer, steeds ijverzuchtig op zijn gezag, begreep dat hij zich vernederen zou door als het ware zijn zaak voor een scheidsrechter of bemiddelaar te verdedigen. Hij zond geen afgevaardigden, maar schriftelijke verontschuldigingen, die aangenomen werden. Het was ook inderdaad een wanhopige onderneming, die tot niets duurzaams kon leiden, een schikking te beproeven tusschen twee partijen, die ieder op haar standpunt onverzettelijk bleven staan. Elk vergelijk op het papier zou in de praktijk toch zoo goed als ongeschreven zijn.

Behalve ten opzichte van ieders bevoegdheden bestond er ook nog tusschen beiden een diepgaand verschil van inzichten over allerlei onderwerpen. De Jezuieten beschuldigden Vosmeer en de zijnen van een kleingeestig vasthouden aan regels en gebruiken, die aan den tijd en de omstandigheden niet pasten [4]). Daarentegen verweten weer de Sasboutianen, zooals zij genoemd werden,

1) Hij zegt zelf in een brief, bij Broedersen, Tract. V, p. 211: „ut suspensionem ab officio evaderem".

2) Bij Broedersen, Tract. V, p. 168, 177.

3) Annales, p. 411 sq.

4) Ib., p. 400.

den Jezuieten, dat zij, om zich populair te maken, allerlei inwilligden wat met het kerkrecht in strijd was. De vikaris bracht de verschilpunten terug tot vijf hoofdzakelijk [1]): het zich laten inschrijven bij de ketterscbe hoogescholen van Leiden en Franeker; het deelnemen aan de vaart op Indië, d. i. het deelnemen in de O.-I. Compagnie; het verkoopen van kleeding en levensmiddelen, voor het leger der Staten bestemd; het nadoopen van kinderen, door de ketters wellicht op onvoldoende wijze gedoopt, en het bijwonen van bruiloften van ketters. Op al die punten predikte Vosmeer met zijn geestelijken overeenkomstig kerkrecht en pauselijke uitspraken stipte onthouding; de Jezuieten daarentegen waren geneigd om toe te staan, wel wetende hoe lastig het verbod den katholieken dikwerf vallen moest [2]), en hoe groot het gevaar dan was, dat zij er zich niet aan zouden houden. Om die reden verleenden zij zelfs wel absolutie van boetedoeningen, door Sasboutianen wegens overtreding van zulke voorschriften opgelegd, tot ergernis en verontwaardiging van den vikaris, die terecht begreep, dat overeenstemming in dezen onder alle geestelijken, reguliere en seculiere, een dringend vereischte was. Aan deze en soortgelijke laakbare toegeeflijkheden en andere even onwaardige maatregelen schreef hij het succes toe, dat de paters onder de gemeente blijkbaar hadden.

Want dat zij groot succes hadden, door welke middelen dan ook, lijdt geen tegenspraak. Het gelukte hun bij een aanzienlijk deel der geloovigen, en voornamelijk van den hoogeren stand, zich aangenaam en geëerd te maken, en uit de onverschillige menigte, die tusschen katholiek- of protestant-zijn weifelde, vele bekeerlingen voor de Moederkerk te winnen. Dusseldorp tracht die verdienste en dien voorspoed te verkleinen, zoo veel mogelijk, maar te vergeefs; zij blijken uit alles. Zonder haar zou het hevig verzet van den vikaris tegen de Societeit ook geen zin hebben gehad.

1) Zij worden door Dusseldorp genoemd en besproken: Annales, p. 381, 391.

2) Om iets te noemen: de aanzienlijke burgers van Leiden lieten zich gaarne in het Album der hoogeschool inschrijven, ten einde de voorrechten deelachtig te worden, aan de akademieburgers verleend. Het was hard dit aan de katholieken te verbieden. In 1594 werden de ingeschrevenen ook vrijgesteld van de nachtwacht; „quod vacillare facit (schrijft Gerard Buitenwech aan Lipsius) nonnullos, qui hactenus firmi in cavendo isto vetito sodalitio; moratur tamen conscientia". En hij vraagt wat Lipsius er van denkt, en of pater Delrio, van de Societeit, bij zijn gevoelen volhardt, dat zich ook een katholiek wel mag laten inschrijven (Burman, Sylloge Epist., t. I, p. 681, 612).

Op één aanhanger in het bijzonder, dien zich de Jezuieten gewonnen hadden, wil ik niet nalaten te wijzen, op Jan Jeroensz. van Hoorn, in zijn jonge jaren treurig vermaard geworden door de welbekende vervolging van Sonoy in 1574, waarin hij onschuldig betrokken werd. Hij had zich toen een man van karakter betoond, zijn vrijheid niet terug willen bekomen krachtens de Pacificatie van Gent, maar aangedrongen, zoo lang mogelijk, op voortzetting van het proces en erkenning van zijn onschuld. Bor en na dezen Wagenaar hebben hem ten volle recht gedaan. Dusseldorp [1]), van dat onderwerp handelende, verhaalt, dat Thomas Bosius in zijn boek *De signis ecclesiae* Jeroensz. en anderen van zijn medelijders onder de martelaars om het geloof rekent; maar zonder reden (zegt hij), daar althans Jeroensz. in 1616, toen hij dit schreef, nog in leven was. Bij dat bericht sluit zich gepast een ander aan, van den officier van het Noorderkwartier, Claes Boelensz., aan het Hof van Holland, van 19 September 1610, over door hem gestoorde godsdienstoefeningen van Roomschen, waarbij Jan Jeroensz., „een man zonder conscientie, geboortig van Mydlye onder het poortrecht van Edam, doch te Hoorn woonachtig, een halfslachtig rechtsgeleerde en erfpleiter", wakker voor zijn recht en dat zijner medegenooten was opgetreden. „Deze Jan Jeroensz. (gaat Boelensz. dan voort) staat mede als een Sant in zeker Martelaarsboek, 't welk in den jare 1588 met privilegie van den overleden koning van Spanje binnen Antwerpen is gemaakt, met figuren; daarin geposeert wordt, dat hy met pynigen van de geuzen zou dood gebleven zijn en God den Heere zijn ziele hebben geofferd" [2]). Met genoegen zien wij hier den kordaten man, aan zijn geloof gehecht en door geen geleden mishandeling ontmoedigd, steeds opkomen voor de rechten, die hij als Hollander en als katholiek meent te bezitten. Met zijn naam komt hij bij Dusseldorp verder niet meer voor; maar dat hij, ongenoemd, toch bedoeld wordt in een later verhaal, vermoedde ik zoodra ik het las. Er is daar sprake van lieden, die met de Jezuieten heulen, een Hollander te Antwerpen woonachtig, en „zeker iemand van Hoorn, die voorheen veel om het geloof had geleden, maar nu het rechte pad niet bewandelt en op geld winnen belust is" [3]). Iemand uit Hoorn, die voorheen veel voor het geloof had geleden

1) Annales, p. 154.
2) Bijdr. Bisd. Haarl., dl. I, blz. 317.
3) Annales, p. 423.

en in 1616 nog leefde: ik kon er mij geen herinneren dan Jeroensz. alleen. Mijn vermoeden werd weldra zoo goed als zekerheid, toen ik in de correspondentie van den vikaris (bij Broedersen) tweemalen van „Johannes Hieronymi Hornanus" als van een vriend der Jezuieten gesproken vond. „Geen leek (schrijft in 1611 de Leidsche pastoor Medemblik) klaagt over het afschaffen van deze (door de Jezuieten gepleegde) misbruiken, dan Johannes Hieronymi van Hoorn, die zich aan de Orde op het nauwst heeft aangesloten" („Societati addictissimus"). En Vosmeer zelf spreekt omstreeks denzelfden tijd van venijnige brieven („literas pestilentes") van Johannes Hieronymi van Hoorn, die de Antwerpsche Jezuieten-rector Scribanius meegenomen heeft naar Rome [1]). Het getuigt zeker niet tegen de Jezuieten, dat zij zulk een man van overtuiging en karakter voor zich ingenomen hadden.

Dusseldorp, altijd vol achterdocht, meent ook, dat de Jezuieten de Staten van het land en prins Maurits voor zich hebben weten te winnen, gedeeltelijk door voor hen te buigen en hun naar den mond te praten, meer dan katholieken en geestelijken betaamt, maar vooral ook omdat zij bij de regentes Maria de Medicis en de Fransche regeering in groot aanzien gekomen en thans in staat zijn om bij haar de zaak der Republiek, indien zij er reden toe vinden, te benadeelen. Daarom, meent hij, wordt van hen door de vingers gezien wat in de wereldlijke geestelijken terstond opgemerkt en gestraft zou worden [2]). Aan dien achterdocht van onzen schrijver hebben wij een alleraardigst verhaal te danken van een ontmoeting tusschen den fijn beschaafden, wellevenden Jezuiet Van den Tempel en prins Maurits, waarop ik de aandacht mijner lezers zeer bijzonder vestig [3]), en evenzoo op de wantrouwende en zwartgallige bedenkingen, die de schrijver naar aanleiding hiervan aan Van den Tempel gaat voorhouden. Dat de Staten integendeel de inheemsche priesters boven de van buiten inkomende ordengeestelijken steeds voortrekken, is een algemeen bekende zaak. En wat de Jezuieten in het bijzonder betreft, de Staten wisten en gevoelden te goed, dat in de leerstellingen en leefregels der Societeit juist die eigenaardigheden van het katholicisme, die aan politici zoowel als aan protestanten den meesten

1) Broedersen, Tract. V, p. 200, 204.
2) Annales, p. 429, 451.
3) Ibid., p. 451.

aanstoot gaven, tot de uiterste consequentie doorgedreven zijn, om hen boven de wereldlijke geestelijkheid te begunstigen. Doch waar is het, dat sommigen van de orde door hun menschkundig gedrag zich de welwillendheid van hooggeplaatste personen wisten te verwerven en daarvan in het algemeen belang der orde partij te trekken: zoo een was ook Van den Tempel [1]).

Een hors-d'oeuvre, dat in de *Annales* kwalijk past, en bovendien op ongezochte wijze de gewaande voorliefde der Staten voor de Jezuieten weerlegt, is, aan het slot, het uittreksel uit een overigens hoogst belangrijk pamflet, op last der Staten van Friesland uitgegeven, onder den titel van: *Jesuitica per unitas Belgii provincias Negociatio* [2]), behelzende een aantal brieven van Jezuieten, bij een huiszoeking te Harlingen gevonden. De Staten willen daaruit bewijzen, hoe gevaarlijk de woelingen der Jezuieten voor den staat zijn. Onze schrijver betoogt er uit, hoe kwaadwillig zij zijn jegens de wereldlijke geestelijkheid en haar wettige hoofden.

Onze aandacht verdienen mijns inziens ook de beschouwingen van onzen schrijver betreffende de twisten in de Gereformeerde Kerk tusschen de Arminianen en de Gomaristen. Zijn verhaal van de toedracht heeft voor ons natuurlijk geen waarde; wij kunnen die van elders nauwkeuriger te weten komen. Maar welken indruk die geschillen op een katholiek als Dusseldorp maakten, vernemen wij toch gaarne. Dat hij in het algemeen het gevoelen van Arminius en van Uytenbogaert boven dat van Gomarus verkiest, liet zich voorzien. Hij meent zelfs, dat die twee van het rechtzinnige Calvinisme zijn afgebracht door het lezen der boeken van Bellarminus en Suarez, — iets hetgeen hun de Gomaristen ook verweten [3]); en waar is het, dat in de bibliotheek van Uytenbogaert,

1) Dat Van den Tempel bij Maurits in gunst stond, was reeds bekend uit Van der Heyden's Verhaal van de verrichtingen der Jezuieten in Friesland, waar wij lezen (blz. 57), dat op Van den Tempel's voorbede prins Maurits bij zijn neef Willem Lodewijk en bij Gedeputeerde Staten van Friesland in 1618 een goed woord deed voor een tot ballingschap en geldboete veroordeelden mede-Jezuiet, Joh. Viering. Dr. Knuttel, die te vergeefs naar eenig bewijs voor de juistheid van dit verhaal gezocht had en daarom aarzelde het aan te nemen (De toestand der Nederlandsche katholieken ten tijde der Republiek, dl. I, blz. 111) zal, na Dusseldorp gelezen te hebben, niet langer twijfelen. De „invloed, die hier in het spel was", is van zuiver personeelen aard geweest.

2) De titel der oorspronkelijke uitgaaf bij Knuttel, Pamflet-catalogus, N°. 2312 en 2813.

3) „In Italië zijnde, is hy (Arminius) seer familiaer gheweest met den Cardinael Bellarmijn, — als oock met andere voorneme Jesuiten" (Trigland, blz. 282). — „Aen d'ander zyde heeft hy (Arminius) gepresen de argumenten ofte uytvluchten, die de Jesuyeten gebruycken. Hy heeft oock synen studenten aengepresen de boecken.... des Jesuyts Suarez" (Baudartius, dl. I, blz. 5).

na zijn dood in het bezit der Remonstrantsche gemeente van Rotterdam gekomen, verschillende geschriften van die twee Jezuieten worden aangetroffen [1]). Aanvankelijk had Dusseldorp zich op dien grond dan ook van een overwinning der Arminianen iets goeds voor zijn Kerk voorspeld, en haar daarom gewenscht; maar van die goede meening kwam hij allengs terug, toen hij zag dat Arminius volstrekt geen liefde voor de Roomsche Kerk aan den dag legde, en de ketterij slechts zocht te ontdoen van een leerstelling, waarvan alle weldenkenden moesten gruwen. Daarmee nu kon een goed katholiek niet gediend zijn. Dan beter nog maar haar te laten afzichtelijk gelijk zij was. — Gegrond ongetwijfeld zijn de aanmerkingen van onzen schrijver op de houding der Staten, die in een twistgeding van theologischen aard zelf als rechters gaan zitten, of in hun plaats rechtsgeleerden zitten laten; en op het gedrag der Remonstranten, die na het kerkelijk gezag der Moederkerk verworpen te hebben, zich nu in geloofszaken schikken onder het gezag van wereldlijke overheden. Hij ziet in, dat een synode, gelijk de Gomaristen willen, in dezen zou behooren te beslissen; maar hij geeft aan den anderen kant den Staten weer gelijk, die beducht zijn zulk een macht toe te vertrouwen aan zoo overmoedige en bandelooze lieden als die gereformeerde predikanten. Bitter spot hij met het protestantsche beginsel, volgens hetwelk de bijbel alleen de kenbron en de toetssteen der waarheid is, terwijl over het recht begrip dier waarheid een tal van secten onder elkander twisten zonder eind. In hetgeen onder zijn oogen voorvalt ziet hij de volkomen rechtvaardiging der Roomsch-kerkelijke inzettingen, en de stellige veroordeeling van den opstand daartegen onder de leus van hervorming.

Belangrijker evenwel dan al het reeds vermelde acht ik voor onze geschiedenis de beschrijving van den toestand der katholieken gedurende de eerste jaren der Republiek. Het is vooral om dat gedeelte, dat ik een uitgaaf der *Annales* wenschelijk keur. Wel was er reeds over dat onderwerp veel aan het licht gebracht, dat in een tal van werken van vroeger en later tijd verspreid staat, en heeft Knuttel in een groot boek [2]) uit dit vele een geheel samengesteld, dat in de hoofdzaak ontwijfelbaar waar is.

1) Zie den Catalogus dier Bibliotheek, (Den Haag, 1893) blz. 19, 23, 24, 80; 184.
2) De toestand der Nederl. Katholieken ten tijde der Republiek.

Maar daardoor is het tafereel, dat in de *Annales* voor ons ontrold wordt, volstrekt niet overbodig geworden. Want dat is het werk van iemand, die hetgeen hij beschrijft zelf beleefd en voor een deel zelf ondervonden heeft, en dus schrijft met een levendigheid en gloed, die aan een compilatie, hoe voortreffelijk ook, uit den aard der zaak vreemd moet blijven. Bovendien met een gezag, dat geen tegenspraak lijdt. In de *Annales* overzien wij de verdrukking, die de toenmalige katholieken te verdragen hadden, in haar ganschen omvang, maar tevens zien wij duidelijk haar grenzen overal. De overdrijving, waaraan onze katholieke tijdgenooten zich vaak schuldig maken, wordt er even stellig door weerlegd als de geringschatting, waaraan de protestanten zich niet zelden bezondigen. Tegen de laatste verzet zich de verontwaardiging van den schrijver, die geen mishandeling, waarvan hij kennis draagt, onvermeld laat; tegen de eerste zijn waarheidsliefde, die tegen een opzettelijken leugen vrijwaart. Knuttel is bij het beschrijven van den toestand terecht uitgegaan van de letter der plakkaten, en heeft hem ontworpen gelijk dezen hem willen en onderstellen, maar telkens heeft hij aangetoond dat aan die onderstelling de werkelijkheid geenszins beantwoordde, omdat aan de uitvoering der plakkaten volstrekt niet stelselmatig de hand werd gehouden. Dit nu vinden wij in de *Annales* ten volle bewaarheid. Ja, wat meer zegt, Dusseldorp weet en belijdt, dat de Staten, die de plakkaten hebben uitgevaardigd, niet eens wenschen dat deze in gewone gevallen strikt zullen worden toegepast; dat zij tevreden zijn, indien de gedreigde straffen slechts afschrikken van al te stoute overtreding, en altijd voor de hand liggen om, wanneer zij noodig blijken te zijn, toegepast te kunnen worden [1]). Vandaar veelal straffeloosheid, maar tevens een voortdurende onzekerheid, die voor het rechtsgevoel kwetsend is in hooge mate. Tienmalen misschien heeft een gemeente haar kerkelijke plichten waargenomen zonder letsel, maar daarom loopt zij de elfde maal niet minder gevaar om overvallen, gestoord en beboet te worden. Zij is overgeleverd aan de willekeur van den uitvoerder der wet, den schout of baljuw. In tal van voorbeelden toont ons onze schrijver de onbeschoftheid en de knevelarij van die lieden, die gewoon zijn wetsovertredingen hoofdzakelijk als een bron van inkomsten aan te merken.

Maar niet alleen om de treffend juiste en levendige schildering

1) Zie vooral Annales, p. 234.

van den algemeenen toestand verdienen de *Annales* onze aandacht; zij beschrijven ook bijzondere gevallen, omdat de auteur er in betrokken of althans er van nabij mee bekend is geweest, nauwkeuriger dan wij ze tot nog toe ergens elders verhaald vonden. Zoo is b. v., na al wat wij er reeds vroeger van wisten en laatstelijk nog uit de correspondentie van den vikaris Vosmeer in de *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Roomsch Katholieke kerk in Nederland* van vernamen, toch Dusseldorp's verhaal van de vervolging in 1601 en 1602, waarbij de vikaris van het Haarlemsche bisdom, Adalbert Eggis, gevangen genomen en de vikaris-apostoliek ingedaagd werd, bijzonder leerzaam. Het toont ons het verband dier vervolging met het herstel der Roomsche hierarchie in Nederland, waarvan de overigen niet af weten, en stelt het geheele geval zoo doende in een helderder licht. Toch komen er bijzonderheden in voor, aan wier juistheid wij reden hebben te twijfelen. De Staten van Holland zouden het besluit hebben genomen om den gevangene op de pijnbank te leggen, ten einde hem bekentenissen af te persen die hij uit vrije beweging niet zeggen wilde. Van zulk een besluit vinden wij niets in de resolutiën der Staten en ook niets in de *Batavia sacra*, wier auteur evenwel brieven van Eggis uit den tijd zijner gevangenschap gebruikt heeft. Het heeft er alles van, alsof slechts met de pijnbank gedreigd is, en Eggis zich bewust is geweest, dat het bij de bloote bedreiging blijven zou. Dat maakt het standvastig zwijgen voor de rechters den gevangen priesters doorgaans gemakkelijk, de zekerheid dat hun geen erger straffen wachten dan geldboeten, en in enkele ongewone gevallen ballingschap [2]). Want wat het verbeurd verklaren der goederen aangaat, meest allen zullen wel bij tijds gezorgd hebben, dat er geen onroerend goed in hun bezit was, waarop beslag kon worden gelegd [3]).

Aan de vervolging, als men het zoo noemen wil, die Dusseldorp zelf heeft ondergaan, toen hij het van zijn geweten niet verkrijgen kon den eed af te leggen, die van gegradueerden aan de Belgische universiteiten, als zij practizeeren wilden, gevorderd

1) Annales, p. 278 sq.

2) Eggis schrijft aan zijn advokaat: „Neque enim multum curo, si in exilium (me) mittant, vel temporalia Fisco addicant" (Bat. sacra, t. II, p. 324). En de Jezuiet Van den Tempel durfde in het land blijven en het gevaar trotseeren, „cum nihil peius exilio sibi videret eventurum" (Annales, p. 451).

3) Vosmeer zegt althans, dat hij zijn landerijen verkocht heeft, toen hij vikaris werd, om met de opbrengst zijn geestelijken te ondersteunen.

werd, zal ik hier wel niet behoeven te herinneren; ik handelde daar al vroeger over; en evenmin aan het leerzame van dat geval, zooals het ons in het breede, in al zijn kleuren door den schrijver beschreven wordt. Maar wel wil ik nog de aandacht vestigen op een niet onbelangrijk bericht, dat hij ons meedeelt en dat mij van elders niet bekend is.

In de eerste jaren van het Bestand, toen de katholieken in grooten getale naar Den Bosch en Antwerpen heen trokken om daar het vormsel te ontvangen, en in het algemeen meer teekenen van leven gaven dan te voren; toen buitendien het gerucht liep, dat de nieuw aangekomen Fransche gezant, De Reffuge, in last had om meer vrijheid voor hen te vorderen, drongen daarentegen de gereformeerde predikanten bij de Staten aan op strenger plakkaten tot wering der toenemende paapsche stoutigheden. Als wij Dusseldorp [1]) mogen gelooven, hebben toen de Staten-Generaal, om de geestelijke heeren te paaien, een plakkaat ontworpen, zoo scherp als de ijveraars maar wenschen konden, maar waarvan het wel te voorzien was dat het niet in den smaak van de meerderheid der regenten vallen zou. Er werd o. a. in bepaald, dat alle jonge kinderen in de gereformeerde kerk ten doop moesten worden gebracht, dat geen huwelijken dan die voor een gereformeerden geestelijke gesloten waren, wettig zijn zouden; er werd een boete van 1200 gl. in gesteld op het huisvesten van een vreemden priester, een even groote op het bij zich aan huis beleggen van een godsdienstoefening enz. Dat ontwerp werd naar al de provinciën en naar de stemhebbende steden gezonden om advies. En nu kwamen de bezwaren in van alle kanten, inzonderheid van de heeren van Utrecht en Zeeland. De eersten vreesden voor oproer, indien zulk een plakkaat werd uitgevaardigd, onder hun talrijke katholieke onderzaten; de tweeden, die gewoon waren de kerkelijke plakkaten veel trouwer na te leven dan in andere provinciën het geval was, voorzagen dat zij de katholieken uit hun gebied verdrijven zouden naar elders, waar men het zoo nauw niet nam. Het einde was dat het ontwerp bleef liggen, en dat in het volgende jaar op naam der Staten-Generaal een plakkaat werd afgekondigd, dat wel streng was en alle vroegere verbodsbepalingen samenvatte en vernieuwde, maar niet in vergelijking kwam met dat, waarmee men voor de leus een oogenblik gedreigd had. Al is mij ook het ontwerp onbekend gebleven

1) Annales, p. 407.

en van de toedracht der zaak niets ter ooren gekomen, toch zou ik Dusseldorp zoo voetstoots in dezen geen geloof durven weigeren. Een opzettelijk onderzoek zou noodig zijn om het òf te bevestigen òf te weerleggen [1]): zoo veel is zeker, dat het plakkaat, gelijk het in 1612 werd uitgevaardigd, den katholieken aanvankelijk een nieuwen schrik aanjoeg [2]), en dat Oldenbarnevelt, die het als president onderteekend had, er zich voor zijn rechters op beriep, ten bewijze dat hij niet, gelijk hem werd nagegeven, bij het onderhandelen over het Bestand aan de katholieken „openbare exercitie van haar religie hier te lande" beloofd had [3]).

Over de staats- en krijgsbedrijven, die onder zijn oogen zijn voorgevallen, vinden wij bij onzen schrijver niet veel bijzonders, en wij verwachtten dat ook niet. Hij was niet in de gelegenheid om daarvan veel meer te vernemen dan de eerste de beste. Hij schat het gehalte zijner berichten zelf niet te laag, als hij ze vergelijkt met die van den *Mercurius Gallo-Belgicus* van Van Isselt en zijn navolgers [4]). Hooger waarde dan van zulke aaneengeregen nieuwstijdingen bezit dat gedeelte zijner *Annales* doorgaans niet. Maar er zijn uitzonderingen op den regel. Nu en dan worden wij verrast door iets, dat werkelijk wetenswaardig is en niet van algemeene bekendheid. Ik zal als proeven slechts verwijzen naar hetgeen hij verhaalt van Nederlandsche katholieken, die op uitnoodiging van Hendrik IV naar Frankrijk trokken, om daar moerassen droog te leggen [5]); een zaak waarover de graaf van Dienne een boek heeft geschreven [6]), dat bij ons vooral door de aan-

1) Een voorloopig onderzoek in het Rijksarchief, op mijn verzoek door den rijksarchivaris Van Riemsdijk met de meeste welwillendheid ingesteld, schijnt Dusseldorp's verhaal niet te bevestigen. Niet alleen dat van een ontwerp, gelijk hij het beschrijft, niets te vinden is, de resolutiën der Staten-Generaal, betreffende het plakkaat, die van 28 Juli 1611 en vervolgens tot die van 24 April 1612 incluis, zijn met zijn voorstelling van de toedracht kwalijk overeen te brengen.

2) Annales, p. 431.

3) Verhooren van Oldenbarnevelt, blz. 67. Wij weten echter dat, hadden de omstandigheden het slechts toegelaten, de landsadvocaat op sommige plaatsen, zooals Utrecht, Haarlem en Amsterdam, wel degelijk aan de Roomschen den eeredienst had willen vrij geven; zie den brief van Jeannin aan Villeroy van 6 November 1607 (Négociations, t. I, p. 463. Ed. 1659). Dat hij ook bij de katholieken betrekkelijk goed stond aangeschreven, is niet te ontkennen. Hoogst opmerkelijk is de brief, denkelijk aan hem gericht of ten minste voor hem ontworpen, die afgedrukt staat in de Negociatio Jesuitica.

4) „Secundus tomus omnino supprimatur.... praesertim cum a morte Guysii, anno 1588, Mercurius Gallobelgicus incipiat" (Annales, p. 226).

5) Annales, p. 255.

6) Histoire du desséchement des lacs et marais en France avant 1789.

kondiging van Du Rieu bekend is geworden [1]). Evenzoo naar hetgeen hij verhaalt van de dijkbreuken in 1595, en van de Grebbe en van het doel, waarmee die gegraven was [2]). Van de paniek in de Haagsche kerk in April 1612, toen de predikant onvoorzichtig gezinspeeld had op straatgeruchten, die aan de papisten van Haarlem moorddadige voornemens toedichtten: een voorval van eenige beteekenis, waarvan buiten onzen schrijver alleen Uytenbogaert ons iets mededeelt [3]). Belangrijk zijn ook de bijzonderheden, die Dusseldorp ons van de zware belastingen in Holland en in Utrecht gedurende de laatste jaren vóór het Bestand verhaalt. Wij wisten uit den mond van Oldenbarnevelt, dat zij tot het uiterste opgedreven en niet productiever meer te maken waren; wij zien dit thans bij onzen schrijver met de stukken aangetoond. Maar hoe gaarne wij deze en meer andere berichten van hem ontvangen, steeds moeten wij er op verdacht zijn dat hij wegens zijn slordigheid en partijdigheid niet onvoorwaardelijk te gelooven is. Van de laatste één staaltje. Op het jaar 1601 verhaalt hij van een Engelschman, die den dood verdiend had maar er met ballingschap afkwam, omdat (zoo zou het vonnis hebben geluid) de Engelsche natie aan de Hollandsche bezetting in Oostende zoo goeden dienst bewees [4]). Dit klinkt al op het eerste hooren zonderling. Maar wij kunnen het met de resolutie der Staten van Holland betreffende dit geval vergelijken; en wat vinden wij dan? Dat het leven aan den Schotsman geschonken is om „veel weldaden (niet door zijn natie maar door hem in persoon) den gevangenen tot Duinkerken bewezen" [5]). Zoo gaat het onzen schrijver dikwerf: waar de klepel hangt weet hij niet, maar tot onze verbazing heeft hij toch het gelui gehoord. Hij vertelt, dat Maurits niet aan het nachtmaal placht te komen, totdat hem Uytenbogaert daartoe bekeerde [6]). Dit nu is stellig

1) Nederl. Spectator, 1891, N°. 30. Over Humfrey Bradley, den ingenieur die zich hierbij onderscheiden heeft, vindt men nog het een en ander, dat Du Rieu zoowel als den Franschen auteur ontgaan is, in de Resolutiën Holland van 1595, 13 Juli, blz. 289; 12 December, blz. 535; en 1596, 3 Juli, blz. 270.

2) Annales, p. 243.

3) Ib., p. 432. Vgl. Uytenbogaert's Leven, blz. 96, en een aanteekening bij Brandt, Hist. d. Reform., dl. II, blz. 179. Het verdient opmerking, dat volgens Dusseldorp de onvoorzichtige predikant Bernardus, d. i. La Faille, geweest is, en dat uit Uytenbogaerts verhaal blijkt, dat Rosaeus, die er door hem voor werd aangezien, insgelijks La Faille als den schuldige noemde.

4) Annales, p. 289.

5) Resol. Holl. 1601, 28 November, blz. 447.

6) Annales, p. 309.

onwaar van Maurits; maar wel is het waar van Oldenbarnevelt: Uytenbogaert zelf verhaalt het ons in zijn autobiographie [1]), die eerst lang nadat Dusseldorp schreef, in 1645, het licht zag. Hoe, zou men vragen, kwam Dusseldorp aan deze bijzonderheid, en aan meer soortgelijke? Opmerkelijk is het ook in hooge mate, hoe hij, en hij natuurlijk niet alleen, soms een juist inzicht toont te hebben in hetgeen de staatslieden bedoelen en willen. Zoo weet hij te zeggen, dat omstreeks 1614 Maurits op de hand is der Fransche grooten, die tegen de regeering rebelleeren; Oldenbarnevelt daarentegen de zijde der regentes houdt en de Staten tot die gedragslijn overhaalt [2]). Dat in 1613 Maurits en de Staten het huwelijk van den keurvorst van de Paltz met de Engelsche prinses bevorderen, in de hoop van door den jongen eerzuchtigen vorst, dien zij nog Roomsch-koning hopen te zien, een omwenteling in Duitschland te weeg te brengen [3]). Dit laatste is in dien stelligen vorm wel niet waar; maar het toont in alle geval een helder inzicht in hetgeen zich uit de tijdsomstandigheden en de politieke verhouding als van zelf ontwikkelen moest.

(Afzonderlijk uitgegeven als inleiding van Fruins Uittreksel uit Francisci Dusseldorpii Annales, in: Werken van het Historisch Genootschap, 3de Serie, dl. 1.)

---

1) Uytenbogaerts Leven, blz. 18.
2) Annales, p. 446.
3) Ib., p. 437.

HET JOURNAAL VAN DUYCK [1]).

(1862.)

Dit werk is een wezenlijke aanwinst voor onze historische literatuur. Wij zijn het Departement van Oorlog, dat de uitgaaf gelast, en kapitein Mulder, die ze bezorgd heeft, dankbaar voor hun goede beschikking en zorgen. Geen grooter dienst kan men aan de geschiedenis bewijzen dan door het openen en toegankelijk maken van nog verholen bronnen.

Dat het *Journaal* van Duyck nog nooit door eenigen onzer geschiedschrijvers gebruikt was, heeft Mulder in zijn inleiding, voldingend naar wij meenen, bewezen. Bor en Van Meteren mogen eenige brieven en bescheiden van Duyck, die aan dit journaal ten grondslag liggen, bij het samenstellen hunner geschiedenissen ten gebruike gehad hebben, het *Journaal* zelf hebben zij zeker niet in handen gehad. Zij, en in het bijzonder Bor [2]), zouden er zonder twijfel een veel te ruim gebruik van gemaakt hebben, dan dat twijfel mogelijk zou zijn. Buitendien Duyck was met zijn journaal zeer geheimzinnig. In zijn testament schijnt hij beschikt te hebben, dat het of nooit of althans vooreerst niet mocht worden uitgegeven. Een brief van Hooft aan Van Zanten leert ons die bijzonderheid. Het verwondert ons dat kapitein Mulder, die den brief aanhaalt en bespreekt, zich geen moeite schijnt gegeven te hebben om de waarheid van dit bericht te onderzoeken en het testament zelf terug te vinden. Immers tot recht verstand van den geest en de strekking van het *Journaal* is het niet onver-

---

1) Naar aanleiding van Journaal van Anthonis Duyck, advokaat-fiskaal van den Raad van State (1591—1602), uitgegeven op last van het Departement van Oorlog, met inleiding en aanteekeningen door Lodewijk Mulder, Kapitein der Infanterie. Eerste deel. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, Arnhem. D. A. Thieme, 1862.

2) Vgl. echter Journaal, dl. II, blz. 75.

schillig te weten wat de schrijver zelf er van oordeelde, in hoe ver hij het ongeschikt achtte om in het licht te verschijnen.

Om welke reden kan Duyck de uitgaaf van zijn journaal verboden hebben? Kapitein Mulder zegt: „er kwamen een tal van oordeelvellingen in voor, die menigen tijdgenoot niet aangenaam konden zijn". Hij had dit, dunkt ons, wel wat nader mogen verklaren; hij had dienen aan te toonen, welke tijdgenooten van Duyck in zijn journaal ongunstig worden voorgesteld. Zoo zou hij de wezenlijke reden op het spoor zijn gekomen.

Duyck was in later dagen een der fiscalen in het proces van Oldenbarnevelt, hij volgde dezen als raadpensionaris van Holland op. Hij behoorde tot de partij, die met prins Maurits over de Staten van Holland triompheerde; hij was een voorstander der nieuwe staatsbegrippen, die na 1618 in praktijk werden gebracht, een aanhanger van de souvereiniteit der Staten-Generaal boven de Staten der afzonderlijke provinciën. Doch hoe laat hij zich in het *Journaal*, in vroegere dagen onder andere omstandigheden geschreven, over die begrippen van staatsrecht, over prins Maurits en de andere Nassau's uit? Het spreekt van zelf dat, zoo er tusschen zijn later handelen en zijn vroeger schrijven een merkbaar verschil bestond, de raadpensionaris geen opgewektheid hebben kon om het journaal van den advokaat-fiskaal in het licht te geven.

Inderdaad, de geest waarin het *Journaal* geschreven is, hoewel doorgaans bezadigd en omzichtig, is toch moeielijk overeen te brengen met den ijver voor het gezag der Staten-Generaal en met de eerbiedige liefde voor het huis van Oranje, die wij in een partijman van 1618 verwachten. Stellen wij ons in het geval van Duyck, dan gevoelen wij even als hij, dat het best is voor den opvolger van Oldenbarnevelt dat het oude journaal maar onuitgegeven blijft liggen.

Het zal niet overbodig zijn in enkele voorbeelden aan te toonen dat de gezindheid, die in het *Journaal* doorschemert, wezenlijk een andere is, dan die na 1618 heerschend werd.

Vooreerst legt de schrijver weinig ingenomenheid met de beide stadhouders, Maurits en Willem Lodewijk, aan den dag. Geen gelegenheid laat hij voorbijgaan om op te merken, hoe het bijzonder belang der stadhouders invloed uitoefent op het voeren van den oorlog. In 1595 lag het leger bij Bisselich tegenover Xanten aan den Rijn gekampeerd. Om vrij te kunnen fourageeren was het van belang dat er een brug over de rivier werd geslagen,

en daartoe werd dan ook in den krijgsraad besloten. Maar Maurits gaf aan dit besluit geen uitvoering. Onze schrijver klaagt daarover zonder ophouden in zijn dagelijksche aanteekening. Hij gelooft dat Maurits het bouwen van de brug opzettelijk uitstelt om het land van Kleef voor plundering van zijn krijgsvolk te vrijwaren. En waarom is de Prins zoo bezorgd voor het land van Kleef [1])? „Om eenige heymelicke handelinge (over een huwelijk) met jonckvrou Sibille", zuster en misschien erfgename van den kinderloozen hertog, vermoedt onze schrijver. — Iets later waagt Maurits een aanval op Meurs. „Tot desen aenslach (lezen wij in het *Journaal* [2])) was Sijn Excellentie beweecht bij de Grevinne van Meurs om haer wederom in haer goet te helpen, ende, soo men seyde, omdat dselve Graevinne hem die partye naer heur doot gemaeckt hadde, — ende voort om Berck te benaauwen", enz. Wij zien hier Duyck de reden van staatsbelang slechts in de tweede plaats noemen; de voorname reden, die Maurits beweegt, is blijkbaar, volgens hem, eigenbelang. Nog duidelijker spreekt zich zijn achterdocht jegens het huis van Nassau uit in zijn verhaal van den twist tusschen Willem Lodewijk en Karel Roorda, lid van de Staten van Friesland. Als wij hem gelooven, had dit geschil, behalve den algemeen bekenden politieken grond, nog een anderen van personeelen aard. Roorda verzette zich namelijk als gedeputeerde van Friesland ter vergadering der Staten-Generaal tegen het uitbetalen eener som van 300,000 gld. aan Jan van Nassau, wegens voorschotten in vroeger dagen aan Willem van Oranje en aan de Staten, zoo het heette, verstrekt. Bij die gelegenheid beweerde Roorda, „dat de versoucken van thuys van Nassau maar een labirinthe was". En dat Duyck hem hierin geen ongelijk gaf, toont zijn wijze van voorstellen duidelijk genoeg [3]). Hij eindigt zijn verhaal met deze opmerking: „dese actie van Roorda heeft onder de hant soo veel menschen naerdencken gegeven, dattet huys van Nassau in vele versoucken metter tijt wel mocht grootelijcx beletten, omdat van dien bynaest egeen eynde is". Die zoo spreekt over de schuldvorderingen van het huis van Nassau zou allicht, onder andere omstandigheden, hebben ingestemd met Jan de Witt en de Staten van Holland, die in 1654 de rekening opmaakten van hetgeen „by de princen

1) Journaal, dl. I, blz. 649, 671, 695.
2) Ibid., blz. 669.
3) Ibid., blz. 262.

van Oraignen ende de Haren genooten is", ten bewijze dat de diensten en verplichtingen der stadhouders en der Staten weerkeerig waren en elkander opwogen. In 1619 zou Duyck de zaak anders hebben ingezien en ongetwijfeld anders hebben voorgesteld.

Dezelfde reden, die de Staten van Holland in vroeger en later tijd tegen de stadhouders deed opkomen, het besef, dat de klimmende grootheid van het huis van Nassau hun aanzien en hun macht in de schaduw stelde, diezelfde reden nam ook Duyck tegen Maurits en Willem Lodewijk in. Hij was advokaat-fiskaal van den Raad van State en daarom een ijverig voorstander van de rechten van den Raad. Hij toont zich naijverig op iedereen, die de bevoegdheid van den Raad zoekt te verkorten. Zoo heeft hij het, niet minder dan op de stadhouders, op de Staten-Generaal, op de Staten van Holland en op den advokaat Oldenbarnevelt geladen. Naar zijn opvatting [1]) van het staatsrecht der Republiek zijn de Staten-Generaal niet meer dan de afgevaardigden van zelfstandige, souvereine, gewesten, „ad certas causas gecommitteert", en niet gerechtigd om daarenboven, buiten voorkennis en machtiging van hun principalen, eenig besluit te nemen. Hij veroordeelt daarom bij iedere gelegenheid iedere eigenmachtige beschikking der Staten-Generaal op voorkomende aangelegenheden van belang. Een vreemde leer voorwaar voor een aanstaanden rechter van Oldenbarnevelt! Maar zeer passend daarentegen in den mond van den advokaat-fiskaal van den Raad van State. Want hoe nauwer de bevoegdheid der Staten-Generaal beperkt wordt gehouden, des te uitgebreider moet de werkkring van den Raad van State wezen. De Raad verloor zijn aanzien en zijn macht sedert de Staten-Generaal permanent bijeen bleven en op de dagelijks voorkomende zaken beschikten. Tusschen de stadhouders, die te velde en over de krijgszaken meer en meer de uitvoerende macht verwierven, en de Staten, die onmiddellijk aan de stadhouders hun bevelen deden toekomen, verdween de Raad van State ongevoelig en van zelf. Duyck ergert zich niet weinig over die onmiddellijke verstandhouding tusschen Staten en stadhouders. Toen Maurits in 1595 het leger, dat werkeloos tegenover den even machtigen vijand te veld lag, naar de garnizoenen uiteen wilde zenden, vroeg hij daartoe machtiging van de Staten-Generaal. De Staten vaardigden eenigen uit hun midden naar het leger af, en dezen beraadslaagden daarop met Zijn

1) Journaal, dl. I, blz. 391.

Excellentie en graaf Willem Lodewijk [1]) „sonder den Raet van State daerbij te roepen, niettegenstaende die in tleger was, 't welcke geen cleyne verachtiginge van den Raet is, ende een al te souvereyne maniere van doen van Gedeputeerden, dewijl de Raet soo wel een lit van de regieringe van tlant is als sij luyden". Duyck heeft gelijk: het gezag van den Raad werd in dit geval en doorgaans miskend. Dat hij de redenen, die tot deze miskenning leidden, voorbijziet, is hem niet kwalijk te nemen. Ons, die uit de verte de zaken in haar geheel overzien kunnen, komen zij gewichtig voor, en genoegzaam om de handelwijs der Staten en der stadhouders te billijken. Wij zullen ze thans niet opzettelijk beschouwen noch beoordeelen. Van een enkele, die ons hier te pas komt, willen wij alleen gewagen. Dat de stadhouders den Raad niet kenden in het beramen van plannen tot heimelijke aanslagen op vestingen en sterkten, tot overrompelingen en verrassingen, volgde uit den aard der zaak. Een geheim, aan een geheel college medegedeeld, blijft niet lang geheim. De stadhouders namen dus liever zulk een aanslag op hun bijzondere verantwoording, en gaven er aan den Raad kennis van, als alles was afgeloopen. Zoo handelde Maurits b.v. ten opzichte van Huy, welke plaats op zijn last, zonder voorweten van den Raad van State, zonder voorweten der Staten zelf, alleen in overleg met Oldenbarnevelt, door Heraugière verrast werd. Zoo doende namen de stadhouder en de advokaat van Holland zeker wat al te veel op hun verantwoording. Want Huy behoorde tot een neutraal gewest, tot het bisdom van Luik; door de stad aan te tasten stelde men zich bloot aan een nieuwen oorlog met den ons toch reeds vijandigen bisschop. Het was niet zeker dat de Staten, zoo men hen raadpleegde, zulk een gevaar loopen en bevel of verlof tot den aanslag geven zouden. Het was zelfs niet uitgemaakt dat de Staten-Generaal bevoegd waren buiten ruggespraak met hun principalen, de Staten der bijzondere provinciën, tot zulk een aanslag te besluiten, waaruit een nieuwe oorlog volgen kon, die, volgens de Unie van Utrecht, niet dan met eenparige toestemming van alle vereenigde provinciën begonnen mocht worden. Maurits nam dus wel wat veel op zich. Hij en Oldenbarnevelt waren verantwoordelijk voor de gevolgen der onderneming. Wat stond hun te wachten, zoo eens de Staten, na den afloop, de onderneming afkeurden en desavoueerden? Het succes alleen kon hun handelwijs

1) Journaal, dl. I, blz. 663.

rechtvaardigen. Was Huy eens ingenomen, dan zouden de voordeelen, uit het bezit der vesting te trekken, allicht de Staten bewegen om de verantwoording van den aanslag op zich te nemen. Zoo ging het ook wezenlijk. Heraugière nam de plaats, en maakte zich sterk haar te houden. De Staten, over die schennis der neutraliteit aangesproken, verklaarden na eenige aarzeling, dat de verrassing met hun voorweten geschied was. Maar op denzelfden dag, waarop zij die verklaring aflegden, ging de onneembaar geachte vesting weder verloren. Men gaf de schuld van het verlies aan het kwade beleid en aan de vreesachtigheid van Heraugière. Er was sprake om hem terecht te stellen; maar Maurits en Oldenbarnevelt zorgden, dat het zoover niet kwam. Waarom hielden dezen hem de hand boven het hoofd? Duyck vermoedt, uit vrees van zelf gecompromitteerd te worden. Volgens hem had Heraugière wel in een brief aan de Staten geschreven, dat de plaats, die hij verrast had, onneembaar was, maar hij had dit slechts gedaan uit vrees, dat de brief den vijand in handen mocht vallen, en hij had mondeling, door den overbrenger van den brief, aan Maurits en Oldenbarnevelt laten weten dat de vesting, zoo zij belegerd werd, niet te houden zou zijn. Dezen echter, wel voorziende dat de Staten het overrompelen eener neutrale stad niet zouden goedkeuren en op hun verantwoording nemen, indien zij wisten dat die stad niet eens te houden was, hadden de mondelinge boodschap geheim gehouden en, om zich zelf te redden, de Staten opzettelijk misleid. En daarom konden zij nu Heraugière niet in het verhoor laten nemen en in de verzoeking brengen om de ware toedracht der zaak te openbaren. Ziedaar wat de ergdenkende Duyck vermoedt. Ten onrechte, naar wij meenen — doch dit doet hier niets ter zake. Dat hij zulk een vermoeden opvatte, is zeker geen bewijs van eerbied en vertrouwen jegens den stadhouder. En de woorden, die hij bezigt, getuigen daarvan nog minder. Maurits en Oldenbarnevelt, zegt hij [1]), moesten Heraugière wel tegen rechtsvervolging behoeden, „omdat anders de provinciën seer oevel souden genomen hebben, dat sy op eygener autoriteyt ende contrarie de Unie nieuwe oirlogen hadden willen beginnen, daeraff sy heur nu met dese snoode practijcke ontheffen ende, heur vuyttreckende, den Staten-Generael onweetende in de plaetse vougen". Men zou van zulk een beschuldiging na 1618 vreemd hebben opgezien, en Duyck had alle reden om een journaal, in

1) Journaal, dl. I, blz. 558/9.

dezen geest geschreven, toen niet op zijn naam uitgegeven te willen hebben. Wij rekenen het hem ten goede aan, dat hij het niet vernietigd of, wat nog erger zou geweest zijn, naar de begrippen van den nieuwen tijd veranderd heeft.

Immers juist om den geest, waarin het geschreven is, heeft dit journaal voor ons hooge waarde. Wij zijn gewoon het krijgsbeleid, de bekwaamheid, de vaderlandsliefde van Maurits en Willem Lodewijk, gedurende de veldtochten voor het Bestand aan den dag gelegd, zoo onvoorwaardelijk te hooren prijzen, dat het ons aangenaam is die geprezen verrichtingen ook eens door andere, minder partijdige, zelfs eenigermate afgunstige getuigen te hooren beschrijven en beoordeelen. De kritiek hoort gaarne beide partijen. Tegenover Reyd, den lofredenaar van zijn meester Willem Lodewijk en diens neef Maurits, nemen wij met belangstelling den naijverigen fiskaal van den Raad van State, den achterdochtigen Duyck, in het verhoor. Maar na het hooren en vergelijken van beider getuigenissen blijft ons oordeel over de verdiensten der stadhouders onveranderd. Niets dan goeds weet Duyck van hun handelen te zeggen. Hij mag meer dan Reyd zich bewust zijn dat de stadhouders menschen blijven, die naast de algemeene belangen ook hun bijzondere behartigen; hij mag de bedoelingen, waarmeê zij handelen, soms verdenken: van hetgeen zij gedaan hebben weet hij niets anders te verhalen dan wat Reyd er van zegt, niets wat hun niet tot eer zou verstrekken. In het onopgesmukte verhaal van Duyck komen de beide stadhouders, en vooral Maurits, niet minder eervol te voorschijn, dan in de lofrede van Reyd. Als Maurits afwezig is, vorderen de belegeringswerken langzaam; nauwelijks is hij teruggekeerd, of met nieuwen ijver worden zij voortgezet. Zoo gaat het voor Geertruidenberg, zoo gaat het overal. Onophoudelijk zien wij den stadhouder in de weer, zorgvuldig, vol beleid, menschlievend, warsch van partijschap. Zoodra een stad zich overgeeft, trekt 's Prinsen garde vooruit de poorten binnen, om haar tegen plundering te behoeden. In de nieuwe regeering, die met medewerking van den stadhouder wordt gesteld, worden bij voorkeur onpartijdige lieden gekozen, geen teruggekeerde ballingen, opdat op de overwonnen partij geen weerwraak zou genomen worden. Van andere hoofden, van Philips van Nassau b.v., valt soms iets buitensporigs, iets onzedelijks te melden, van andere een wreede toepassing van het krijgsrecht, maar van de stadhouders hooren wij niets van dien aard. Nu weten wij, dat wij in Duyck een onpartijdigen getuige hebben.

Had hij iets ten nadeele van Maurits of van Willem Lodewijk te zeggen gehad, hij zou het niet verzwegen hebben. Zijn zwijgen is een verklaring in hun voordeel. Juist omdat hij zijn kwade vermoedens openhartig mededeelt, mogen wij ons verzekerd houden dat hij geen kwade berichten te geven heeft gehad.

Voor de politieke geschiedenis van ons land is dus dit *Journaal* een belangrijke bijdrage. Voor de geschiedenis van het krijgswezen geeft het, naar het mij voorkomt, minder dan men ons voorzegd had. Ik voor mij heb er althans niet veel nieuws in gevonden. Nieuwe bijzonderheden treffen wij er wel in aan, maar meest alle aangaande zaken, die reeds genoegzaam bekend waren. De oorzaak ligt voor de hand. Duyck volgde wel het leger te velde, maar in qualiteit van advokaat-fiskaal van den Raad van State; hij bekleedde geen militair ambt, hij was geen krijgskundige. Hij beschrijft wat hij ziet en hoort, als een gewoon toeschouwer, niet als een man van het vak. Slechts zelden waagt hij zich aan het beoordeelen van hetgeen hij ziet doen. Van de eigenaardige wijs van oorlogvoeren, door Willem Lodewijk en Maurits uitgedacht en ingevoerd, leert hij ons zeer weinig; het ontbrak hem daartoe aan juiste kennis van de tot nog toe gevolgde routine. Daarover verhaalt ons Reyd, hoewel evenmin een krijgskundige, nog altijd meer. Wij twijfelen om die reden of het doel, dat het Ministerie van Oorlog beoogt, nog niet beter bereikt had kunnen worden dan door het uitgeven van dit *Journaal*.

Natuurlijk is Duyck het best ingelicht omtrent de zaken, die binnen den kring zijner bemoeiingen vielen. Wij zouden daarom gaarne weten wat hij eigenlijk bij het leger te doen had. Daarover geeft ons kapitein Mulder in zijn inleiding slechts onvolledig en onvoldoend bericht, en de instructie van den advokaat-fiskaal, die hij in het commissie-boek van den Raad van State heeft aangetroffen, heeft hij, wij begrijpen niet waarom, voor zich gehouden. Wij zouden meenen, dat die instructie een allereerste plaats verdiend had onder de bijlagen, die hij aan het *Journaal* heeft toegevoegd. Herhaaldelijk zijn er bij ons, onder het lezen van het *Journaal*, vragen opgerezen, waarop wij vermoeden dat de instructie het antwoord kan geven. In hoever droeg Duyck kennis van hetgeen in den Raad van State voorviel? Werd hem medegedeeld wat de leden van den Raad, die het leger vergezelden, vernamen en besloten? Men begrijpt van hoeveel belang het is ter beoordeeling van het *Journaal* een juist antwoord op die vragen te bekomen. Soms lezen wij berichten als het vol-

gende [1]): „Ten selven daege vertrocken vuyttet leger Milord Borris ende Sidney metten Overste Vere, soe men vermoet om eenich meerder volck te doen marcheren". Wie vermoedde hier? Was het alleen de advokaat-fiskaal die in het onzekere was wat Borris en Sidney gingen uitrichten, of was de geheele Raad van State, voor zoover hij te velde was, daaromtrent onkundig? Op een anderen tijd [2]) kwam Vere onverwachts in het leger en vertrok weer even plotseling kort daarna, „sonder dat men weet waeromme hij soe schielijcken quam ende weder vertrock". Ook hier vragen wij, wie is die *men*, die niet weet; is de Raad van State daaronder begrepen?

Niet enkel wat hij bijwoonde schreef Duyck in zijn journaal op, ook wat hij vernam dat elders gebeurd was teekende hij aan, meestal niet op den dag, waarop hij het bericht ontving, maar op dien, waarop de gebeurtenis was voorgevallen. Natuurlijk hebben alleen zijn berichten omtrent hetgeen hij zelf had bijgewoond voor ons groote waarde. Voor hetgeen hij van anderen hoorde kan ons zijn geloofwaardigheid geen waarborg zijn. Het is dus van belang te weten waar zich Duyck op een gegeven oogenblik bevond. Maar ook hieromtrent zijn wij niet zelden in het onzekere. Volgde hij steeds het leger van Holland, of vergezelde hij soms ook dat van Friesland? Wij hadden wel gewenscht dat de uitgever, wien de talrijke bescheiden van het Rijksarchief ten dienst staan, ons zoo veel mogelijk uit die onzekerheid geholpen had.

Een bijzondere waarde geeft de vorm van het *Journaal* aan de berichten omtrent de veldtochten en belegeringen, die het bevat. Dag voor dag hooren wij wat er gedaan, wat er geschied is. De gebeurtenissen, die wij gewoon zijn als een geheel samengevat te zien voorstellen, aanschouwen wij hier in haar wording, in haar langzame ontwikkeling. De vele bijzonderheden, die tot niets hebben geleid, en die derhalve in het geschiedverhaal doorgaans worden weggelaten, leeren wij hier nevens de overige kennen. Wij krijgen daardoor een zoo volledige voorstelling van de gebeurtenissen, als hadden wij ze zelf bijgewoond. Niemand, durven wij beweren, zelfs niet hij, die van de geschiedenis van dit tijdvak zijn bijzondere studie gemaakt heeft, zal het *Journaal* doorlezen zonder er veel uit te leeren wat hem nergens elders was voorgekomen. Maar eerst later, als het *Journaal* in zijn geheel uitgegeven zal

1) Journaal, dl. I, blz. 56.
2) Ibid., blz. 189.

wezen, zal het tijd zijn na te gaan wat het ons voor belangrijk nieuws oplevert. Thans willen wij ons, na deze weinige algemeene opmerkingen, bepalen tot de uitgave zelf, tot haar verdiensten en gebreken. Misschien kan onze beoordeeling den geachten uitgever nog te pas komen bij het voortzetten van zijn taak.

De eerste en voornaamste eisch, dien men aan iederen uitgever stelt, is dat hij ons den tekst juist en zuiver teruggeve. Aan dien eisch wordt door kapitein Mulder, zoover wij zonder vergelijking met het oorspronkelijke oordeelen kunnen, voldaan. Het was trouwens in zijn geval niet zeer moeielijk daaraan te voldoen. Het handschrift, door Duyck zelven net en leesbaar geschreven, biedt zelfs aan een ongeoefenden lezer geen groote moeielijkheid aan, te oordeelen naar het facsimile, dat ons als een proeve wordt voorgelegd. Het heeft iets anders te beteekenen een goeden tekst te leveren van de bijna onleesbare brieven van Oldenbarnevelt, of het net geschreven *Journaal* van Duyck zonder fouten na te drukken. Het is dus geen zeer groote verdienste, die wij in kapitein Mulder roemen, als wij getuigen dat zijn tekst ons voorkomt goed en zuiver te zijn. Maar het is toch de hoogste lof, dien wij aan het boek kunnen toekennen. Enkele fouten zijn ons echter voorgekomen. Zoo lezen wij, blz. 528: „zijne Ex^tie^ met zijn suster.... vertrocken vuyten naer de bruiloft". Natuurlijk moeten wij *vuyten Haege* lezen, hetzij kapitein Mulder het woord bij ongeluk heeft laten uitvallen, hetzij Duyck zelf het in het schrijven heeft overgeslagen. — Blz. 135 lezen wij: „.... werdt gewacht off daer yemand was die Spaens spreecken konde, ende geantwoort seynde, jae" enz. Het behoeft nauwelijks gezegd, dat voor *gewacht gevraecht* moet gelezen worden. — Blz. 292: „hebben ze in route gebracht", de zin vordert in *deroute*. — Erger zien de weinige volzinnen Italiaansch er uit, die op blz. 498 en 499 voorkomen. Of Duyck inderdaad geschreven heeft: „El denari non te maquerano", of hij althans niet *maquerano*, met een streepje boven de eerste a, zal gespeld hebben, laat ik in het midden; maar de uitgever, die blijkens zijn verwijzingen naar Bentivoglio en Campana Italiaansch verstaat, had zulken onzin niet zonder eenige waarschuwing moeten overdrukken. Niet minder fraai is de zinsnede: „andarette dretto el paradiso". Om het even of ook hier de fout oorspronkelijk bij Duyck of bij den uitgever ligt, op het minst had de laatste de goede lezing aan den voet der bladzijde moeten opgeven. Hij weet zeer goed, dat het emendeeren van zoo blijkbare schrijffouten tot zijn taak behoort,

en hij heeft ook een paar malen bedorven lezingen in de aanteekening verbeterd, of liever getracht te verbeteren, want hij is daarin niet altijd gelukkig. Zoo verandert hij te recht op blz. 135 *Spangiaert Major* in *Sergeant Major*, maar eenige regels later wil hij zonder grond dezelfde verandering gemaakt hebben; de zin vordert daar *Spanjaard* en niet *serjant*, en buitendien zouden twee gelijke verschrijvingen zoo kort na elkander al heel toevallig wezen. Doch dit daargelaten. Van meer belang is een andere ongelukkige emendatie, omdat zij toont met hoe weinig zorg de uitgever te werk is gegaan. Duyck verhaalt ons [1]), dat de sluipmoordenaar Michel Renichon bekend had in last te hebben om behalve Maurits nog om te brengen „Barneveld, Aldegonde ende Longolig". Hierbij teekent de uitgever aan: „Hiermede (met den bedorven naam Longolig) wordt waarschijnlijk de graaf van Hohenlo bedoeld, wiens naam in dien tijd vooral door vreemdelingen op de meest wonderlijke wijze geschreven werd, als Holaque, Holac, Hollock, Hollach enz." Deze aanteekening is wonderlijk. Hoe komt iemand er toe, te gissen dat de regeering van Brussel den verloopen en weinig beteekenenden Hohenlo de eer zou aandoen van naast Maurits, Oldenbarnevelt en Aldegonde, als een der hoofdleiders van den opstand, aan de sluipmoordenaars te worden aangewezen? Om zoo iets aan te nemen moeten ons al zeer duchtige redenen nopen. Maar de uitgever brengt geen andere bij dan de opmerking, dat de naam van Hohenlo soms wonderlijk geradbraakt wordt. De voorbeelden, die hij opgeeft, bewijzen tegen hem. Dat van *Ho'lo*, zooals de naam werd uitgesproken, Holac en Holloch gemaakt wordt, is niet zoo verwonderlijk. Maar indien van Ho'lo wezenlijk Longolig worden kan, zouden wij zeker reden hebben om verbaasd te staan. En indien Duyck het was, die zich aan zulk een verknoeiing schuldig maakte, zouden wij voortaan wel alles mogelijk moeten achten. Maar voor wij ons aan zulke gissingen wagen, moeten wij omzien of er ook omstandigheden zijn, die ons in het opsporen der waarheid kunnen leiden. Zijn er nog andere schrijvers, die van de bekentenis van Renichon gewagen; hoe spellen deze den bedorven naam? Op die vraag vinden wij aanstonds een alleszins voldoend antwoord. De Staten hebben in het gedrukte vonnis van den moordenaar [2]) zelf de hoofdzaak zijner confessie meëgedeeld, en daarin lezen wij, dat

---

1) Journaal, blz. 366.
2) Bij Bor, dl. III, blz. 813 (Bk. XXXI, f°. 31).

Renichon beleden had te moeten „extermineren: Barnevel of Barnevelt, Longolius ende Aldegonde". Het vonnis geeft blijkbaar de namen zooals Renichon ze had uitgesproken; Barnevel durft het wel verklaren; de verklaring lag ook voor de hand; maar Longolius geeft het bloot zonder eenige verklaring of gissing op. De Latijnsche uitgang van den naam duidde echter met waarschijnlijkheid aan wie de bedoelde persoon was, en Van Meteren schrijft zonder aarzelen [1]), dat Renichon vermoorden moest „de heeren van S. Aldegonde, van Oldenbarnevelt ende den Cancelier Leoninus". Wij erkennen het, ook Van Meteren kon slechts gissen. Maar is zijn gissing niet wel zoo waarschijnlijk als die van onzen schrijver? Iedereen zal toestemmen, dat bij Aldegonde en Oldenbarnevelt de kanselier van Gelderland beter voegt dan Hohenlo. Wij zouden den uitgever verder aanbevelen, nog eens goed te zien of er in het handschrift van Duyck wel Longolig staat; wij gissen dat ook daar Longolius, met het gewone teeken van den uitgang *us*, zal geschreven staan.

Een tweede eisch, dien wij den uitgever van een oud handschrift mogen stellen, is, dat hij de verouderde, onverstaanbare woorden verklare. Hierin de juiste maat te houden is moeielijk. Allicht verklaart men te weinig of te veel. De oude notenmakers vervielen doorgaans in een van beide uitersten, sommige zelfs in beide te gelijk: zij verklaarden wat geen verklaring behoefde; zij gingen stilzwijgend voorbij wat de lezers niet verstonden, en zij evenmin als de lezers. Onze uitgever is van dit euvel niet geheel vrij. Hij verklaart niet veel, maar toch nog het een en ander dat onverklaard had kunnen blijven; daarentegen gaat hij veel voorbij wat het groote publiek, waarvoor wij hopen dat Duyck's verhaal bestemd zal zijn, niet gemakkelijk zal begrijpen. Als wij lezen [2]) dat uit het veroverde Zutphen met het Spaansche krijgsvolk uittrokken twee papen en drie monniken „in twaerlick gecleet", behoeft ons wel niet gezegd te worden, dat dit beteekent „in wereldlijk gewaad". Zeker honderd uitdrukkingen, die niet verklaard worden, zijn moeielijker te verstaan. Zoo verdiende de uitdrukking „'s morgens naar de dianen" [3]) veeleer een woord van opheldering. Evenzoo de kreet „arm, arm" [4]) van het Nederlandsche krijgsvolk, als het zich onverwachts bedreigd ziet; een

1) Uitg. van 1614, f°. 337ª.
2) Duyck, Journaal, blz. 13.
3) Ibid., blz. 136, 398.
4) Ibid., blz. 88.

herinnering aan den oorsprong van het woord alarm zou hier tevens te pas zijn gekomen. Maar wij erkennen gaarne, dat de uitgever niet verplicht is ieder woord, dat voor het groote publiek zwarigheid oplevert, te verklaren; wij zouden alleen wenschen, dat hij zich zelf gelijk bleef, en niet bij voorkeur het onverklaarbare met stilzwijgen voorbijging. Hoeveel lezers zullen begrijpen wat op blz. 473 beteekent „een gevoerde peys te obtruderen"? Wat is een *gevoerde* vrede? Ik beken gaarne dat ik de bedoeling eerst gevat heb, toen ik op een andere plaats van het *Journaal* [1]) hoorde spreken van „een peys met moorden ende assasinaeten gevoert". Had die tweede plaats niet tot verklaring der eerste geciteerd moeten worden?

Waren nog maar de weinige verklaringen van ongewone woorden, die ons gegeven worden, alle juist! Doch ook hierin laat de uitgever veel te wenschen over. Blz. 200 wordt de uitdrukking „op de strange" vertaald „op het strand". Het is waar, bij oude schrijvers beteekent stranghe onder andere *litus*. Het is ook mogelijk dat Duyck den oever der Donge minder juist strand heeft gelieven te noemen. Maar uit het verband blijkt ten stelligste, dat hier geen strand of oever bedoeld kan zijn. Achter de palissade op *de strange* staande, zegt Duyck, werd een hording geslagen; daarachter werden aken bevestigd, waarin wachten geplaatst waren, en daarachter oorlogschepen tot het diep toe. Zoo lang men nu de schepen in het water en niet op het land plaatst, zal de strange dus hier wat anders dan het woord strand beteekenen. De bedoeling van den auteur wordt met andere woorden door Van Meteren dus omschreven [2]): „daar het water omtrent den lande ondiep was waren gevlochten tuynen ghestelt, ende met oorlogscheepkens bezet, datter nyemant doormochte". Strange is dus in dezen zin het afhellend gedeelte van de bedding van den oeverrand tot aan het diep.

Even noodzakelijk als de verklaring van verouderde woorden is in een uitgave als de onze de verklaring van vreemdgespelde namen van personen en plaatsen. Ook hierin is kapitein Mulder zeer spaarzaam en zeer willekeurig. Het weinige van dien aard, dat gegeven wordt, betreft geenszins het moeielijkste. Slechts twee of drie plaatsnamen worden in de aanteekeningen opgehelderd en wel zulke die eigenlijk geen opheldering behoefden. Dat de

1) Duyck, Journaal, blz. 500.
2) Uitgave van 1614, f°. 328.

stroom bij Geertruidenberg de Donge heet is bekend; doch op de plaats [1]), waarbij ons dit herinnerd wordt, wordt juist niet de Donge in het algemeen bedoeld, maar een bepaalde en zeer duidelijk omschreven vertakking van het riviertje. De aanteekening is overbodig en onjuist tevens. Waarom niet liever elders [2]) aangeteekend wat voor een plaats Noucits is, waar de Nederlandsche gezanten audientie bij koningin Elisabeth kregen? Niet alle lezers zullen weten, dat hiermee het koninklijk lustgoed Nonesuch bij Londen bedoeld wordt [3]).

Wij vorderen niet, dat een uitgever meer doe dan den tekst van zijn auteur zuiver weer te geven en zoo veel noodig toe te lichten. Dat hij de bedoeling van den schrijver verklare of de waarheid van die berichten toetse, daartoe achten wij hem niet verplicht. Maar zoo hij vrijwillig die taak op zich neemt, hebben wij weer recht van hem te vorderen, dat hij bij voorkeur toelichte en vergelijke wat het onduidelijkst en wat het belangrijkst is; bovenal dat hij met zorg en oordeel te werk ga, en ons door geen onjuiste aanteekeningen van den weg brenge. Aan geen van die eischen voldoet onze uitgever. Niet al zijn aanteekeningen immers zijn juist. Ik bepaal mij tot een enkel voorbeeld. Toen Geertruidenberg aan het leger der Staten was overgegeven, vermoedde men (zegt Duyck [4])), dat Duivenvoorde in de stad „vuytten naem van den jongen heere graaf Hendrik van Nassau commanderen mochte". Kapitein Mulder teekent hierbij aan, dat de Staten kort te voren aan Frederik Hendrik, hoewel nog te jong om zelf te kommandeeren, een regiment van 20 vaandels hadden gegeven, en tot luitenant-kommandant daarover Duivenvoorde hadden aangesteld. Zeer waar. Maar wat doet dit hier ter zake? Niet als luitenant-kolonel van het regiment van Frederik Hendrik zou Duivenvoorde over Geertruidenberg kommandeeren, maar „als gouverneur vuyten naeme van den jongen Graaff, dien dselve bij testement van zijn vader gemaakt was", zoo als Duyck zelf ons een paar bladzijden verder [5]) bericht. Geertruidenberg was een heerlijkheid van prins Willem geweest, en het stellen van den gouverneur kwam aan diens erfgenaam toe. Ook hier is dus de

1) Journaal, blz. 166.
2) Ib., blz. 501.
3) Vgl. Bohns Handbook of London, p. 524.
4) Blz. 240.
5) Blz. 244.

aanteekening overtollig en onjuist. En anders hebben wij waarlijk niet over te veel aanteekening te klagen. Waar b.v. Duyck zegt [1]), dat, indien de vaart benoorden om Azië naar Indië doenlijk wordt bevonden, „dselve niet weynich de heele westersche navigatie sal installich maken", wordt met geen enkel woord verklaard, hoe de vaart om de Kaap de Goede Hoop naar Indië de westersche genoemd kan worden. Even zoo had het gezegde van Duyck [2]), dat de verovering van Nijmegen „die van Dort meest roerde", wel een korte verklaring vereischt. Maar wij durven nauwelijks zulke aanmerkingen maken, want kapitein Mulder waarschuwt ons vooruit in de inleiding, dat „bij de keuze der aanteekeningen het krijgshistorisch element uit den aard der zaak op den voorgrond moest treden". Wij weten wat zulke woorden te zeggen hebben, en dat zij ons geen recht geven om te verwachten, dat de andere elementen althans op den achtergrond verschijnen zullen. Wij zien dus alleen om naar verklaringen van krijgshistorischen aard, die niet mochten ontbreken. Daartoe rekenen wij onder anderen een aanteekening op de plaats, waar gesproken wordt van „de Raden van Sijn Ex^tie." [3]), onderscheiden van den Raad van State. Noch in de inleiding, noch in de aanteekeningen vinden wij wie die Raden waren, in welke verhouding zij tot den stadhouder en den Raad van State stonden. Wij gelooven niet dat de uitgever onderstellen mocht, dat dit aan al zijn lezers bekend was.

Soms verzuimt Duyck in zijn *Journaal* omstandigheden te vermelden, die tot recht verstand der gebeurtenissen noodzakelijk moeten gekend worden. Zoo zwijgt hij, om een voorbeeld te noemen, in het beschrijven van den veldtocht van 1591 ten noordoosten van den IJssel, van de bewegingen van Verdugo, waarnaar Maurits zich richten moest. Het zou de taak van den uitgever geweest zijn die leemte aan te vullen. Bij het beschrijven van de belegering van Steenwijk zegt Duyck op eens [4]): „Voorts belaste Sijn Ex^tie. 16 tonnen polvers te leveren aan Bouviers batterie"; maar van die batterij was nog niet gesproken; alweer verzuimt de uitgever ons uit andere plaatsen van het *Journaal* te leeren, wie deze Bouvier, elders Bovi genoemd, en wat zijn

1) Blz. 606.
2) Blz. 46.
3) Blz. 24. Vgl. blz. 169, 249, 252.
4) Blz. 95. Vgl. blz. 79, 122, 225, 229, 234.

batterij was [1]). Zoo is het overal: de lezer moet de noodige inlichting zelf in het vervolg van het *Journaal* zoeken; de uitgever komt hem daarin niet tegemoet.

Een paar malen heeft ons kapitein Mulder ter opheldering of verbetering van Duyck's berichten naar Spaansche schrijvers verwezen. Waarom bij uitzondering een paar maal alleen, waarom juist op die plaatsen en niet elders, begrijpen wij niet. Men zij consequent; men late ôf den lezer zelf nagaan in hoever de Spaansche auteurs met Duyck overeenstemmen, ôf men bespare hem die moeite doorgaans, en vergelijke alles in een doorloopende aanteekening. En men ga met oordeel te werk. Niet iedere Spaansche en Italiaansche schrijver verdient even nauwlettend vergeleken te worden. Campana [2]), een veelschrijver, die, ver van het oorlogstooneel verwijderd, zijn geschiedenissen samenstelde uit allerlei berichten van anderen, en Bentivoglio, die evenmin de gebeurtenissen had bijgewoond, waarvan hij veertig jaren nadat zij waren voorgevallen zijn schilderachtig verhaal schreef, verdienen niet op één lijn geplaatst te worden met Coloma en Carnero, Spaansche oversten, die schreven wat zij zelf hadden bijgewoond of op de plaats zelve van ooggetuigen hadden vernomen.

Nog hebben wij niet genoemd wat wij het meest missen, goede kaarten van de veldtochten en platte gronden van de belegerde steden. Zonder deze, zonder de platte gronden vooral, zijn de krijgsbedrijven moeielijk te begrijpen, en een ieder, die het *Journaal* met vrucht bestudeeren wil, zal voor zich zelf naar bruikbare kaarten ter opheldering moeten omzien. Mijn kleine verzameling heeft mij slechts gedeeltelijk voldaan; ik durf niet onderstellen dat de meeste lezers beter voorzien zullen wezen. Juist ten behoeve van de krijgshistorie had een zorgvuldig bijeengezocht stel kaarten bij dit werk niet mogen ontbreken.

Daarentegen hebben wij den uitgever te danken voor eenige belangrijke extracten uit de registers van den Raad van State en uit andere origineele stukken, in het Rijksarchief en in het Archief van het Koninklijk huis bewaard. Wel is ook ten opzichte van sommige dezer uittreksels de vraag bij ons opgerezen: waarom juist deze meêgedeeld? — maar die vraag is

---

1) Zie over dezen persoon: Navorscher, 1861, blz. 66.
2) Aangehaald in de noten bij Journaal, blz. 24 en 40.

niet te beantwoorden dan door hem, die den geheelen voorraad, waaruit te kiezen viel, onderzocht heeft.

De vrij uitvoerige inleiding is van hetzelfde gehalte als de aanteekeningen. Wij vinden er juiste en onjuiste berichten en opmerkingen ondereen; wij treffen er aan wat ons overtollig schijnt, wij missen er wat naar ons oordeel niet mocht ontbreken. Overbodig noemen wij b.v. de herinnering [1]) aan den regeeringsvorm zoo als die na de afzwering van den landsheer, sedert de vertegenwoordigers van de standen des volks tevens de souvereinen des lands waren geworden, gewijzigd was. Ik heb niets tegen de juistheid van de voorstelling in te brengen: zij komt in de hoofdzaak overeen met hetgeen ik daarover zelf geschreven had. Maar ook hier stooten wij weer op verwonderlijke onnauwkeurigheden. Wat moeten wij denken van de „periodieke bijeenkomsten der Staten, die het streng autokratisch karakter der landsheeren deden vervallen"? Wij laten het streng autokratisch karakter van het grafelijk bewind in zijn waarde. Maar wie heeft ooit onder de graven van *periodieke* bijeenkomsten der Staten gehoord? De uitgever is blijkbaar in de militaire geschiedenis beter dan in de politieke te huis; maar waarom dan buiten noodzaak herhaald wat men slechts uit de tweede hand bekomen heeft?

Over de wapening en ordening van het krijgsvolk worden de reeds bekende zaken duidelijk uiteengezet en met nieuwe bijzonderheden vermeerderd. Vooral over de artillerie en de genie wordt veel wetenswaardig nieuws uit allerlei onuitgegeven bescheiden van het Rijksarchief meêgedeeld: wij zijn den uitgever daarvoor verplicht. Maar wij missen ongaarne, wat hier als inleiding tot de krijgsbedrijven van Maurits juist op zijn plaats zou geweest zijn, een opzettelijke en breedvoerige beschrijving van hetgeen door Maurits in het krijgswezen van zijn tijd veranderd en verbeterd is. Om dit naar den eisch te ontvouwen moet men krijgskundige zijn als kapitein Mulder en den toegang hebben tot de schatten der archieven zooals hij. Waarom heeft hij deze, hem als aangewezen, taak niet aanvaard?

Over het opperbevel van het leger handelt hij uitvoerig maar niet zeer juist. Het is bekend, dat de Raad van State oorspronkelijk het beleid der krijgszaken bezat, doch dat zijn bevoegdheid mettertijd meer en meer beperkt is. Kapitein Mulder weet dit

1) Blz. XXIX.

ook, en hij toont die beperking in bijzonderheden aan. Maar ongelukkig gaat hij daarbij uit van de instructie van den Raad van 1588, in plaats van die van 1584, waarop de andere de eerste en gewichtigste van alle beperkingen was. Veel van hetgeen hij voorstelt als in strijd met de instructie van 1588 geschied, vloeide integendeel uit de bepalingen dier instructie voor. Zoo is, om iets te noemen, het antwoord der Staten van Holland op de vraag van Hohenlo, in wat qualiteit hij den Lande voortaan dienen moet, bij lange na niet zoo belangrijk als de uitgever meent: immers het behelst niets anders dan hetgeen de Staten vroeger in hun remonstranties tegen Leicester, ten opzichte van het recht van patenten, hadden beweerd, en laat zich volkomen overeenbrengen met de instructie van den Raad van 1588.

Over dat recht, om bij patenten de garnizoenen binnen de Vereenigde Provinciën te verleggen, dat later tusschen de stadhouders en de Staten zooveel getwist heeft veroorzaakt, waarbij zich de partijen steeds op de antecedenten uit dit tijdvak beriepen, had de uitgever ook wel opzettelijk mogen handelen. Evenzoo over het verschil der bevoegdheid van den stadhouder gedurende den veldtocht en in den winter, als het leger in de garnizoenen lag, bepaaldelijk ten opzichte van het aanstellen van oversten.

Het meest heeft het ons verwonderd, dat in de inleiding op een journaal van een advokaat-fiskaal nagenoeg niets gezegd wordt over de krijgstucht en over de militaire jurisdictie. Ook over deze jurisdictie, over haar grenzen en over haar verhouding tot de civiele rechtspraak is in de latere dagen onzer republiek oneindig veel te doen geweest, en altijd hebben de twistende partijen zich op de antecedenten uit dit tijdvak beroepen. Waarom heeft kapitein Mulder ook omtrent dit onderwerp het zwijgen bewaard? Aan bouwstof tot een goede verhandeling ontbreekt het niet. In de gedrukte boeken alleen vinden wij daarover een onuitputtelijken voorraad van berichten en betoogen. Wie nog meer mocht verlangen, kan in de archieven zeker alles vinden wat hij begeert.

Wij hebben onze recensie ten einde gebracht. Misschien zal men ze gestreng noemen. Ik erken, dat zij niet vergoelijkend is. Alle gebreken, die mij bij het aandachtig lezen van het boek onder het oog zijn gekomen, heb ik ter sprake gebracht; niets heb ik door de vingers gezien. Het kwam mij voor, dat een uitgaaf als deze, op advies van de Koninklijke Academie en op last van de regeering na een voorbereidende studie van meer dan drie

jaren door een geacht geleerde bezorgd, strenger beoordeeld verdiende te worden dan het werk van dezen of genen dilettant. Wij hebben van dit *Journaal* nog twee deelen te wachten. Ik hoop en vertrouw dat deze niet zoo lang zullen uitblijven als het eerste deel, en beter dan dit beantwoorden aan onze rechtmatige verwachting [1]).

(De Gids, 1862, dl. I, blz. 913.)

---

1) Een aantal der door Fruin gemaakte opmerkingen zijn door kapitein Mulder in een antikritiek, „De beoordeeling der uitgave van het Journaal van Duyck in de Gids (Juni 1862)", bestreden. Dit stuk verscheen in de Gids, 1862, dl. II, achter blz. 176. (N. v. d. R.)

DE HISTORIËN VAN EMANUEL VAN METEREN.

I [1]).

(1866.)

Van de *Historiën* van Van Meteren bestaan een aantal uitgaven. Is het onverschillig welke men gebruikt? Is de laatste de volledigste en de beste? De geschiedvorscher, die met oordeel te werk gaat, dient zich deze vragen te stellen en op te lossen. Ik wil trachten ze te beantwoorden, voor zoover mijn hulpmiddelen reiken.

De laatste uitgaaf, die nog door Van Meteren zelf bezorgd is, is die van 1614, gedrukt „in 's Gravenhage by Hillebrant Jacobsz., ordinaris ende gheswooren drucker van de Hog. ende Mo. Heeren Staten Generaal, met privilegie". Op den titel staat verder: „nu de laestemael by den autheur voor sijn doodt merckelyck verbetert". De voorrede zelf is nog van de hand van den auteur. Het geheele werk derhalve was door hem voor de pers gereed gemaakt, toen hij den 18den April 1612 overleed; zijn erven hadden het slechts ter perse te leggen. Dit schijnt alles duidelijk genoeg.

Doch hoort, wat Hugo de Groot van deze uitgaaf weet te zeggen. In zijn *Verantwoordingh van de Wettelijke Regieringh van Holland* beroept hij zich op de beschrijving van den regeeringsvorm der Republiek, zooals die in deze editie van Van Meteren gevonden wordt, als op een officiëele verklaring van de regeering zelve: „In de leste editie van de Historie van Demetere, die uytghegaan is in den jare 1614, ende ghevisiteert, oock gheaugmenteert by persoonen nu zijnde in de hoogste ampten van de Regieringh, staan deze woorden: Noopende de saacken van de

---

1) Vroeger verschenen onder den titel: Over de verschillende uitgaven van Emanuel van Meteren's Historiën.

hoogheyt ende souvereiniteyt, de Provinciën in 't generaal rakende, hebben die selve Provinciën elcks die aan haar behouden, zoo in saken van politie als van justitie met alle haar privilegiën, rechten, vryheden ende gewoonten".

Uit deze woorden leidt De Groot af, hoever zich, volgens de opvatting der toenmalige regeering, het recht der provinciën tegenover de Generaliteit uitstrekte; hij kent dus aan de editie van 1614 een officieel karakter toe. Hij gaat hierin blijkbaar te ver [1]). Het is mij gebleken dat dezelfde woorden, die hij aanhaalt, reeds in vroegere uitgaven, die Van Meteren onafhankelijk van allen invloed der Staten bezorgd heeft, worden gevonden, en dat de regeering derhalve in deze niets gedaan heeft dan hoogstens stilzwijgend goed te keuren wat door den auteur geschreven was.

Desniettemin is de getuigenis van De Groot toch van veel belang. De editie van 1614 krijgt daardoor in onze oogen een geheel bijzondere waarde. Zij is niet onvoorwaardelijk als het werk van Van Meteren te beschouwen; zij is doorgaans herzien, en hier en daar verbeterd door hooggeplaatste personen.

Tot welke staatspartij zullen die reviseurs behoord hebben? De Groot doet het voorkomen, alsof zij tot de overwinnaars van 1618, tot de stadhoudersgezinden, behoorden. Het is mogelijk, dat er een enkele van die partij in de commissie gezeten heeft; maar uit den aard der zaak volgt, dat de meerderheid zal hebben bestaan uit dezulken, die in 1614 in de regeering de bovenhand hielden, en dat naar hun geest en hun stelsel van regeeren de tekst herzien en gewijzigd zal zijn. Toevallig zijn wij in staat dit vermoeden tot zekerheid te brengen. Een brief van den Statenklerk Daniël Tresel aan Gillis van Ledenberch, den bekenden secretaris der Staten van Utrecht, laat geen twijfel over. Hij staat gedrukt in het *Tijdschrift voor Geschiedenis, oudheden en statistiek van Utrecht* [2]), en luidt aldus:

---

1) Vgl. daarmede wat Aerssens zegt in zijn Noodige Remonstrantie (Tiele, N°. 1474, blz. 6): „Ick hebbe noyt roemer geweest; mijn besoignien en zijn in Demetrien noch andere chronikens niet opgheeischt om de posteriteyt te bedrieghen". Hierop antwoordt Van der Myle in zijn „Vertoogh" (Tiele, N°. 1418, blz. 16): „De remonstrant abuseert hem groffelick, indien hy meynt dat met myne kennisse ofte door der myne, directelick ofte indirectelick, yetwes oyt aan Meteren om in syne Historie te stellen, is overghesonden gheweest: hy is aen eene verkeerde deur ende moet by naerdere kennisse vernemen, nopende 't oversenden van publicke stucken ende papieren".

2) In het dl. VII, blz. 417 aanvangend opstel van Dodt van Flensburg: Iets over het geschiedkundig werk van Emanuel van Meteren, in dl. VIII, blz. 202.

„Mijnheer.

Alsoo mijn swager Hillebrant Jacobsz. my heden heeft comen aendienen, dat het drucken van de *Historie* van De Metere beter vordert als hy wel hadde gemeent, en alreede soo verre is ghekomen, dat hy met den eersten sal behoeven de cohieren Uwer E. toeghesonden, daerinne het stuck van Utrecht wordt verhaelt, versoeckende derhalve dat ik Uwer E. daervan advys soude willen geven, ten eynde deselve mochte gelieven ordre te geven, dat hem de voorsz. cohieren terugge mochte gesonden worden, behoorlijk (de voorsz. sake van Utrecht aengaende) gedresseert tot vol genuegen ende contentement van mijn Ed. Mo. Heeren Staten 's lants van Utrecht. Bidde oversulcx dienstelijck dat Uwer E. ghelieve daeraen de goede hand te houden, opdat den druck niet en worde verachtert, daerdoor enighe alhier souden mueghen misnuegen scheppen....

Uyt den Hage, den 28 April 1614.

Uwer E. oetmoedich ende getrouw dienaar
D. Tresel.

Opschrift: Aan Mijnh. etc. Ledenberch, raet ende secretaris der E. Mo. Heeren Staten 's lants van Utrecht".

Nu wij weten dat Ledenberch en Tresel, beiden slachtoffers der revolutie van 1618, de hand in deze uitgaaf hebben gehad, is het overbodig nog verder naar de mede-arbeiders te zoeken. Wij mogen, zonder vrees van ons te vergissen, onderstellen, dat De Groot zelf, de vriend en lotgenoot van Ledenberch, de beschermheer van Tresel, insgelijks oog in het zeil heeft gehouden. Hij was in 1615 lid der commissie, benoemd om de bouwstof, door Bor tot voortzetting zijner *Historiën* bijeengebracht, te onderzoeken [1]), en zelf was hij sedert 1611, op aanmoediging der Staten van Holland bezig met het schrijven der geschiedenis van den opstand. Is het dan denkbaar, dat men hem hier, bij het beoordeelen van het werk van Van Meteren, voorbij gegaan zal hebben? Zijn voorstelling, alsof dat werk in den geest der regeering van 1618 herzien zou wezen, is dus stellig onjuist. Dat deze of gene uit de commissie na 1618 van partij veranderd en tot het regeeringsstelsel der overwinnaars bekeerd is, is licht mogelijk, en wij gelooven het gereedelijk nu De Groot het te kennen geeft, maar

1) Resol. Staten van Holland, September 1615.

dat neemt niet weg, dat wij de veranderingen in den tekst van Van Meteren aan hem en zijn vrienden, en niet aan de tegenpartij, moeten toeschrijven.

Hoe ver hebben zich hun toezicht, hun verbeteringen uitgestrekt? Eer ik deze vraag ga beantwoorden, zal het noodig zijn de vroegere geschiedenis van het boek van Van Meteren na te gaan.

De schrijver was van natuur een snuffelaar, een navorscher, een liefhebber en verzamelaar van curiosa van allerlei soort: van schelpen, van munten, van medailles, van boeken en van blauwboekjes. Vooral beijverde hij zich om te verzamelen wat betrekking had op de geschiedenis van zijn vaderland en van zijn tijd. Zoo kreeg hij allengs een schat van bouwstof bijeen, waaruit zich een soort van jaarboeken liet samenstellen. De beroemde Ortelius, de geograaf, aan wien hij verwant was, wekte hem op, om aan zulk een werk zijn krachten te beproeven [1]. Hij liet zich gezeggen, en verwerkte zijn stof zonder veel kunst tot een samenhangend geheel, niet om het reeds uit te geven, maar om als legger te dienen bij zijn verdere nasporingen, en als grondslag voor een latere meer zorgvuldige beschrijving. Inmiddels zond hij een kopie van zijn handschrift naar een graveur in Duitschland, om tegen den tijd der uitgaaf een stel koperen platen gereed te maken. Dit zal omstreeks 1595 geschied zijn.

Maar de man, aan wien de kopie was toevertrouwd, kwam te sterven, en zijn erfgenamen begrepen dat de uitgaaf eener Duitsche vertaling geen kwade speculatie zou wezen. Het werk kwam dan ook, zonder naam van den auteur, in het Hoogduitsch in 1596 te Neurenberg uit en met den naam van den auteur te Keulen in het Hoogduitsch en in het Latijn [2].

Van deze vertaling kwamen exemplaren herwaarts over. De drukker Vennecool te Delft kreeg er een in handen, en nam zich voor de vertaling weer in het Hollandsch te vertalen en uit te geven; hij verzocht en verkreeg daartoe octrooi van de Staten, in dato 23 Augustus 1597.

Maar intusschen was Van Meteren uit Engeland, waar hij zich sedert lang gevestigd had, naar Holland overgekomen. Hij vernam er met tegenzin het plan van Vennecool. De Duitsche vertaling

1) Ortelius was niet vijandig tegen de Spaansche regeering: hij zond in 1573 gekleurde exemplaren van zijn atlas aan Philips II en aan Alva (Gachard, Bulletin de l'Académie royale de Belgique, Bruxelles, 1864, p. 335).

2) Over de editie van Neurenberg handelt Fred. Muller in zijn Historieprenten, dl. I, blz. 40. Van de beide Keulsche uitgaven bezit de Bibliotheca Thysiana een exemplaar.

was onnauwkeurig, en met een aanhangsel van een andere hand vermeerderd. Een vertaling van deze vertaling zou een slecht werk wezen, waarbij de auteur geen eer kon inleggen. Hij stelde zich daarom met den uitgever in betrekking, en kwam met hem overeen om niet de vertaling maar het oorspronkelijk opstel der *Historiën* te drukken. Voor het vreemde toevoegsel zou een vervolg, door hem zelven opgesteld, in de plaats komen. De echte uitgaaf, hoopte hij, zou de slechte vertaling verdringen.

Omstreeks Nieuwjaar van 1599 zag het werk het licht. Het baarde veel opzien. Geen wonder: er was in het Hollandsch nog niets over den opstand uitgekomen, wat hiermeê vergeleken kon worden. De verhalen van Henricpetri en enkele andere, die, in het Hollandsch vertaald, verschenen waren, konden noch in uitvoerigheid noch in nauwkeurigheid met dit werk mededingen. Bor had wel reeds in 1595 het eerste stuk van zijn lijvig werk in de wereld gezonden, maar dit liep niet verder dan het jaar 1567. En juist de geschiedenis der latere jaren was het belangrijkste gedeelte van het werk van Van Meteren; de gebeurtenissen van den laatsten tijd, bepaaldelijk die van het afgeloopen jaar 1598, werden er het uitvoerigst en het best beschreven. Dat jaar was rijk geweest aan gewichtige voorvallen. De vrede tusschen Frankrijk en Spanje was te Vervins gesloten. Om dit te keeren was een Nederlandsche ambassade naar Frankrijk afgevaardigd. Een ander gezantschap had met koningin Elisabeth de zwevende geschillen bijgelegd, en de weerkeerige verhouding voor het vervolg geregeld. De koning van Spanje had de heerschappij over de Nederlanden aan zijn dochter en schoonzoon overgedragen. Van al die gebeurtenissen gaf Van Meteren een nauwkeurig verhaal, en van de ambassaden vooral een zoo breed en juist verslag, dat hij het ontegenzeggelijk van dezen of genen regent bekomen moest hebben.

Dit laatste vooral mishaagde den Staten-Generaal. De geheimen der regeering wilden ze niet geopenbaard hebben. En weldra kwamen hooggeplaatste personen, Hohenlohe, om er een te noemen, zich beklagen, dat hun in de *Historiën* geen recht werd gedaan. De roekelooze schrijver werd voor de Staten geroepen, en den 31sten Januari ondervraagd: „deur wien hy de instrumenten, emmers van de saecken een jaer herwaerts gepasseert, hadde becomen"? Na eenige aarzeling noemde Van Meteren zijn begunstigers, en beleed, „dat eenen van de heeren, met hem confererende over sekere munimenten, hem die naerder onderrichtinge

hadde ghedaen". De resolutiën der Staten noemen den schuldige niet; het zou mij niet verwonderen, indien het Christiaan Huygens, de secretaris van den Raad van State was geweest, tot wien Van Meteren zich eenige jaren later, in een brief, die bewaard is gebleven [1]), wendt, met verzoek om staatsstukken voor het vervolg van zijn geschiedwerk, en dat op een toon, die doet vermoeden dat zulke verzoeken wel meer gedaan, en niet te vergeefs gedaan waren. Hoe dit zij, de Staten lieten zich niet tevreden stellen, maar verboden het verder verbreiden en verkoopen van het boek, en legden zelfs beslag op de exemplaren, die bij den drukker voorhanden waren. Zij hadden daartoe het volste recht, want het uitgegeven boek was een geheel ander dan dat waarvoor zij, nadat het door hun historieschrijver Menyn gezien en goedgekeurd was [2]), octrooi hadden verleend. De octrooibrief sprak van een werk „in 18 boecken, van den jare 55 totten teghenwoordighen jare 97", doch het gedrukte bevatte een boek meer, en liep tot het eind van 1598. Dat nieuwe gedeelte was niet eens aan de goedkeuring der Staten onderworpen, en het octrooi zelf was vervalscht, zoodat in plaats van „18 boeken" „19 boeken" en voor „97" „98" gedrukt stond. Auteur en drukker hadden dus werkelijk genoeg misdaan, om te verdienen dat hun werk verboden en opgehaald werd.

Doch zoover gingen de Staten niet. Een half jaar bleef het boek verboden, maar sedert werd de verkoop toegestaan of althans gedoogd [3]), natuurlijk zonder het octrooi, dat, als verbeurd, van het titelblad werd weggelaten [4]). Wij vinden echter niet, dat het vervallen van het octrooi het nadrukken van het boek ten gevolge heeft gehad [5]).

Toen het in omloop kwam, gaf het nieuwen aanstoot. De predikanten vonden „dat er verscheyde onware vertellingen tot nadeel

1) Gedrukt in het Tijdschrift voor Geschiedenis van Utrecht, ter boven aangehaalde plaatse.

2) Zie Dodt, in het Tijdschrift voor Geschiedenis van Utrecht, t. a. pl.; Van Wijn, Bijv. op Wagenaar, dl. IX, blz. 23/4.

3) Ibid., t. a. pl., blz. 5.

4) De vergelijking van het exemplaar der Utrechtsche bibliotheek met dat van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde leidt tot deze gevolgtrekking.

5) Vennecool, de uitgever der 1ste uitgave van Van Meteren, had privilege gehad voor 8 jaren; zoo gaf dan ook hij de editie van 1605 uit. Eerst na de acht jaren schijnt Van Meteren zich als vrij beschouwd te hebben; daarom begon hij zelf eerst in 1607 een 2de uitgave gereed te maken. (Zie zijn voorrede voor de uitgave van 1609; gedrukt „voor den Autheur" en zonder privilege.)

van sommige kercken en kerckendienaren" in voorkwamen [1]). Welke die vertellingen waren, blijkt niet; maar de ergernis der predikanten is begrijpelijk, als wij weten, dat in de voorrede, onder het nut dat de lezer uit de historie trekken kon, werd gerekend, dat „die van de ghereformeerde religie oock souden moghen aanmercken, hoe seer schadelycken henlieden dickwijls gheweest is haeren ontydighen ende onmaetichen yver, ende hoe groote confusien in verscheyden provintiën daerwt menichmael ontstaen zijn". Zulke vertellingen en zulke lessen vielen niet in den smaak van heeren predikanten, en wij kunnen licht begrijpen dat zij reeds uit de voorrede zagen hoe scandaleus het geheele boek moest zijn. Toen er derhalve in 1603 sprake was van een nieuwe uitgaaf, verzetten zich de geestelijken bij tijds daartegen, en de Staten-Generaal, met hen instemmende, verboden, bij resolutie van 26 November 1603, den drukker Vennecool om het boek, gelijk het lag, zonder hun voorkennis en verlof te herdrukken [2]).

De auteur was niet minder ontevreden op de regeering dan deze op hem. Hij was zich bewust met geen ander doel geschreven te hebben dan om de waarheid te bevorderen, en hij nam het den Staten kwalijk, dat zij „met haar censure en druckers-privilegie" zijn werk „partiael" in plaats van „neutrael" maken wilden [3]). Ook was hij de onbepaalde aanmerkingen op zijn werk hartelijk moede, en hij verzocht, in een request aan de Staten, eindelijk eens te mogen weten, wat men „in zyne historiën soude begeeren verbetert of verandert te hebben", opdat hij daarop bij den voorgenomen herdruk zou kunnen letten [4]). Nu togen aanstonds de politieken en de kerkelijken aan het lezen en navorschen

1) Zie Janssen en Van Dale, Bijdragen tot de oudheidkunde en geschiedenis inzonderheid van Zeeuwsch Vlaanderen, dl. IV, blz. 292.

2) Resol. Staten-Generaal 31 December 1604: „Opte requeste van Jacob Cornelisz. Vennecool, boeckdrucker, versoeckende te mogen voertvaren in de voldruckinghe van 't historieboeck van De Metere ende 't selve te vercoopen, is opgehouden noch ter tydt daerop te disponeren". In de synoden van Zuid-Holland van 1604 (art. 84), 1605 (art. 13) en 1607 (art. 9) werden nog besluiten genomen over de „fouten in de Historie ofte Chronycke van Em. Demetre"; ook met hem zelven werd daarover gecorrespondeerd, „ghehoort het goet ghetuighenis van de persoon van Em. Demeter".

3) Zie zijn brief van 3 September 1605 aan Christiaan Huygens, in het Tijdschrift voor de Geschiedenis van Utrecht, t. a. pl.

4) Uit de Notulen van Zeeland van 10 December 1603 blijkt, dat bij de Staten dier provincie zulk een verzoek van Van Meteren was ingekomen. Hetzelfde zal ook bij die der andere provinciën ingediend zijn.

van fouten [1]), maar, naar het schijnt, zonder veel onwaars te ontdekken. Ten minste, de auteur verhaalt ons, in de voorrede van de uitgaaf van 1609, dat toen hij „vele zyner berispers ende teghensprekers alomme te kennen gegeven had van de herdruckinge, biddende te willen zyne fouten bewyzen", dat hij toen „veel weyniger bevonden had die hem met waarheyt wat wisten aan te wyzen, dan hy verwachtende was geweest".

Maar zoolang de berispers hun aanmerkingen nog niet hadden ingeleverd, mocht de herdruk geen voortgang hebben: het verbod der Staten-Generaal bleef van kracht. In September 1605 vinden wij den auteur, die weêr naar Engeland terug was gekeerd, nog altijd met het voorbereiden eener nieuwe uitgaaf bezig. Hij verschoof ze gedurig tot in 1608 [2]). Toen was eindelijk zijn geduld uitgeput. Zonder langer op verlof der Staten en op octrooi te wachten, legde hij toen zijn veel vermeerderd en verbeterd werk ter perse. In de eerste helft van 1609 kwam het uit, gedrukt, zooals het titelblad luidt: „op Schotlandt buyten Danswyk, by Hermes van Loven" [3]). Men heeft naar dien drukker en naar de drukplaats onderzoek gedaan; te vergeefs en noodeloos bovendien. Want blijkbaar prijkt de firma slechts voor de leus op den titel. Achteraan op de laatste bladzijde staat: „tot Londen voor Emanuel van Meteren"; ook deze aanwijzing schijnt valsch [4]). Het geheele werk is waarschijnlijk in Nederland gedrukt, en alleen om de censuur der Staten te ontgaan wordt de ware drukplaats verzwegen. Dit blijkt niet alleen uit het karakter van den druk, maar ook uit de voorrede der uitgaaf van 1614, waar de schrijver, na de geschiedenis der eerste editie verhaald te hebben, aldus voortgaat: „Daernaer is met onsen believen ende vermeerderinghe 't selve ghedruckt tot Amsterdam, ende eyndelick mede tot Dordrecht", — van een uitgaaf buiten 's lands geen enkel woord;

1) Vgl., behalve de aangehaalde Notulen van Zeeland, Schotels Kerkelijk Dordrecht, dl. I, blz. 407.

2) Er verscheen wel reeds bij Vennecool een in 1605 in folio, maar deze is een herdruk der 1ste uitgave. De uitgaaf van 1609 is daarentegen een nieuwe, door Van Meteren zelf bezorgd.

3) Vgl. bij Tiele, Bibliotheek van Pamfletten, dl. I, appendix, N°. 859, blz. 4, titel van den Morghewecker: „Tot Danswick bij Crijn Vermeulen de Jonge, op de leege zijde van Schotlandt, anno 1610"; bij Lelong, Boekzaal des Bijbels, blz. 674/5, titel van een Bijbel „Men vintse te koop by Kryn Vermeulen de Jonge, kramer, woonende opte leege zijdt van Schotlandt by Danswyck, anno 1598".

4) Alleen de appendix, die werkelijk elders gedrukt kan zijn, vermeldt Londen als drukplaats, niet het boek zelf.

en toch was de uitgaaf van 1609 met bewilliging van den auteur geschied: hij noemt ze zelf in de voorrede „deze onze tweede en leste editie". Aan den anderen kant is niets bekend van een Amsterdamsche uitgaaf. Behoeft het dan wel nader betoogd te worden, dat de uitgaaf van 1609 uit een Amsterdamsche drukkerij afkomstig is?

Evenmin is er iets bekend van een Dordtsche editie. Maar er bestaat een kwarto uitgaaf, waarin de laatste boeken, te beginnen met het 18de, het tweede deel vormen, terwijl het eerste een bloote nadruk der vorige uitgave is [1]). Zij is misschien in 1611 gedrukt, „op Schotlant buiten Danswyck, bij Hermes van Loven". Het is mogelijk, dat deze uitgaaf niet te Amsterdam maar te Dordrecht gedrukt is. De editie van 1610, waarvan Frederik Muller [2]) gewaagt, is dezelfde als die van 1609, met toevoegsels van 10 folio's aan het appendix.

Na de uitgaaf van 1609 is er aan de eerste boeken weinig of niets meer veranderd; de latere drukken bevatten gedurig nieuwe vervolgen, maar geven het lichaam van het werk nagenoeg onveranderd weer [3]). In de uitgaaf van 1609 hebben wij dus de definitieve redactie; zij verschilt aanmerkelijk van de eerste, van 1599, en toont hoe nauwlettend de schrijver zijn oorspronkelijk werk herzien en verbeterd heeft. Onafgebroken vervolgde hij het, en bracht het kort voor zijn dood tot aan het jaar 1612; daar wilde hij voor goed eindigen, en thans alles in een nieuwe volledige uitgaaf bijeenbrengen. Wij zagen reeds dat daartoe alles gereed was, dat de voorrede zelfs reeds was geschreven, toen de dood den werkzamen man van zijn taak afriep.

Ware hij blijven leven, hij zou den nieuwen druk zeker weer zonder octrooi der Staten ondernomen hebben. Maar zijn erfgenamen, dien het meer om voordeel dan om onpartijdigheid der geschiedenis te doen was, wilden zich tegen mogelijken nadruk door een privilegie der Staten vrijwaren. Wij weten het, zulk een privilegie was niet te bekomen dan na voorafgaand onderzoek en censuur van het geschrevene. De erfgenamen van Van Meteren onderwierpen zich aan deze voorwaarde, en lieten de regeering met den tekst naar welgevallen omspringen. Zij gedoogden zelfs

1) Zie Nijhoffs Bibliotheca Historico—Neerlandica, blz. 94, N°. 1625; vgl. het artikel van Mulder Bosgoed in Navorscher 1873, N°. 2, blz. 49 vlg.

2) In zijn Catalogus van boeken over Nederlandsche geschiedenis en plaatsbeschrijving, blz. 55.

3) Reeds de kwarto uitgave bevat, van f°. 378 af, een appendix.

dat de veranderingen, die de reviseurs daarin maakten, op naam van den auteur werden gesteld, en dat op den titel gedrukt werd: „nu de laeste mael by hem voor syne doodt merckelijck verbetert".

Uit het tot dusver betoogde blijkt, dat de uitgaaf van 1609 meer dan die van 1614 te vertrouwen is, en meer recht heeft dan deze om voor de definitieve redactie van Van Meteren zelf door te gaan. Maar de editie van 1614 heeft toch haar eigenaardige niet geringe waarde; immers zij stelt de zaken voor zoo als de Staten ze beschouwd wilden hebben. Zij was in zekeren zin de vraagbaak der regeering, het repertorium der antecedenten. Bij resolutie van 10 November 1614 besloten de Staten-Generaal, dat ieder lid een exemplaar op kosten der Generaliteit ontvangen zou, en dat er buitendien een exemplaar voor het college zou worden aangeschaft, „om te dienen tot een legghe r op de tafel in haar Ho. Mo. vergadering" [1]).

En hoedanig zijn nu de veranderingen, op last der Staten in het verhaal van Van Meteren gemaakt? Een vergelijking van de laatste uitgaaf met de vorige, bepaaldelijk met die van 1609, moet het antwoord op deze vraag geven. Ik had geen tijd en geen lust om deze vergelijking over het geheele werk uit te strekken; ik heb een keus gedaan, en mij bepaald tot die gedeelten, waarin ik vermoedde dat de Staten de hand konden gehad hebben. Ik heb bevonden dat er betrekkelijk niet veel veranderd is; dat er veel is behouden wat een meer eigendunkelijke en op lof gestelde regeering allicht zou hebben geschrapt. Maar toch, hier en daar is de verandering nog al groot en opmerkelijk. Een paar voorbeelden mogen dit aantoonen.

In de vierde uitgaaf, van 1611, had de auteur over de pas uitgebroken twisten tusschen Gomarus en Arminius — wier strekking en gevolgen toen nog niet te voorzien waren — het volgende op het jaar 1610 aangeteekend [2]): „Daer is in Holland in de Universiteyt van Leyden een verschil gerezen onder de professoren in de Theologie en de predicanten, aengaende het recht verstant van verscheydene puncten der Theologie, als van de predestinati,

1) Zie echter de Resolutien der Staten van Holland van 18 December 1619 aan, ten bewijze dat zij toen het werk geenszins voor officieel gehouden hebben wilden: „Het VI[de] poinct" (der beschrijving) „aengaende de Historie van Emanuel van Meteren; wordt verstaen: dewyle de man is overleden ende het gemeene landt noyt desselfs werck heeft aengenomen nochte geapprobeert, dat men van des ghemeenen landts weghen in de correctien van dien niet en sal treden, nochte met kosten van corecteurs beswaren, latende deselve in waerde als die is".

2) Fol. 370 vlg.

vryen wille, erfzonde etc., questiën die meer curieusheyt dan stichtinge smaken. Daartoe voornemelyc occasie gegeven hadde D. Arminius, professor in de Theologie ende successeur van dien vermaerden ende treffelijcken D. Franciscus Junius. Dezen Arminius heeft eerst, disputatie-wyse, onder de studenten dese questien op de bane ghebracht, daerna aenhanc vindende heftiger in de scholen ende kercken voorgestelt met andere manieren van spreken ende in eenen anderen sin dan die selve in 't gemeyn verstaen ende aengenomen waren. Hier tegen heeft hem Gomarus, Arminii mede-professor, voornemelyck met andere gestelt, eerst mondelyck, so in scholen als in conferentiën. Ende so desen voorgaenden winter desen D. Arminius gestorven was, so zijnder schriftelyke boecxkens in druc wtcomen, watter in de conferentien was gepasseert, seer schampich d' een teghen d' ander, tot grootte ergernisse van velen, doende vergeten de liefde tot God ende synen naesten; dan sy [d. i. die velen, die zich ergerden] hoopten door haer kerckelyke byeencomsten ofte synoden, met noodighe authoriteyt van de overheyt, verbiedende alle andere manieren van spreken en leeren dan de schriftuere selve spreeckt ende ghebruykt, een goede vereeninghe daer over".

De aard en de toedracht van het geschil zijn hier, dunkt mij, met de meeste onpartijdigheid voorgesteld, zooals zij aan een oud man, die wist wat er al in naam der godsdienst en der theologische waarheid misdreven wordt, moesten voorkomen. De auteur trekt geen partij, maar geeft aan Arminius de schuld van het eerst begonnen te zijn. Van de tusschenkomst der synode, behoorlijk door de regering bijgestaan, wacht hij blijkbaar goede uitwerking. Hoort thans wat in plaats van deze voorstelling door de gemachtigden der Staten-Generaal in de uitgaaf van 1614 gesteld is [1]). Misschien vergis ik mij, maar ik meen hierin de pen van De Groot te herkennen. „Daer is in Hollandt in de Universiteyt tot Leyden verschil gheresen onder de professoren van de Theologie aldaer, namelyck D. Franciscum Gomarum ende D. Jacobum Arminium, aengaende de godlycke predestinatie met den aencleven van dien. 't Verschil is daeruyt ontstaan, dat D. Arminius int voorschreven poinct niet en heeft ghevolght 't ghevoelen van sommighe vermaerde leeraers der gereformeerde kercke, die een absolute predestinatie dryven, ende over sulcx in dese materie hogher ende subtiler gaen als wel hebben gedaen sommige

1) Fol. 646.

andere treffelycke leeraers der selver kercke, die wat matiger daerinne gevoelt ende geleert hebben; welckers voetstappen Arminius met oock eenige predicanten goet vonden te volgen. 't Welc D. Gomarus niet connende goedt vinden, is daerover oneenigheydt onder de professoren ende studenten, ende voorts in de kercken van Hollandt onder de predicanten, gevallen. Waeromme oock eenighe conferentie gehouden is in 's Gravenhaghe tusschen de voorschreven professoren. Waernaer D. Arminius, die jaer ende dach seer sieckelyck hadde ghegaen, deser werelt overleden zijnde, en is daermede evenwel 't voorschreven different niet verstorven, maer soo verre verspreyt door 't landt, dat vele handelinghen ende misverstanden daerover gevallen, oock verscheyden boecxkens ende libellen uytghegheven sijn geweest. Ende alsoo de Heeren Staten van Hollandt, als Hooghe Overheyt van die landen ende voorstanders van de Religie, eenighe ordre hierin begonnen te stellen, die sommighen kerckendienaeren niet heel wel en behaeghde, is oock geschil gevallen tusschen de predicanten aengaende de authoriteyt, die een hoghe christelycke Overheydt heeft in kerckelycke saecken. Eyntelick is noch door ordre van de voornoemde Heeren Staten eene formele conferentie geordonneert, die gehouden is in den volgenden jaere, 1611, in 's Gravenhage, tusschen ses predicanten van d' eene en ses van d' andere zyde, die oock naederhandt met publycke authoriteyt in druck ghegeven is. Ende zijn de Overheyden vast besich om dit different met gevoeghelyckheyt te accommoderen ende ter neder te legghen, ende alsoo de kercken ende goede gemeynten in rust te stellen ende te houden".

Zeker, dit alles is veel beter van stijl en van expositie dan het tamelijk verwarde bericht van Van Meteren: de man die het geschreven heeft is in de theologie en in het onderwerp van geschil veel beter te huis dan de eenvoudige koopman-geschiedschrijver. Maar zijn verhaal is slechts in schijn kleurloos en onpartijdig; inderdaad worden de Contra-remonstranten in het ongelijk gesteld, hun leer voor hooggaand en subtiel en ongematigd uitgemaakt, en de quaestie ter beslissing van de hooge overheid gesteld, zonder de minste toespeling op de kerkelijke overheid, en op het gezag eener synode. Door aan Van Meteren deze woorden in den mond te leggen, maakten zich de Staten aan opzettelijke vervalsching schuldig [1]).

1) Het pamflet Tiele 2460, blz. 4, sprekende van de kerkelijke twisten, zegt: „waervan de rechten oorspronck eenen yeghelicken niet bekent en is, als blijkt uyt de Historie

Het oproer te Alkmaar in 1609, waarbij de Staten het gevaarlijk antecedent stelden van door den stadhouder buiten tijds de magistraat te doen verzetten, wordt ook in de uitgaaf van 1614 geheel anders beschreven dan in de vroegere uitgaven. Maar de grootste verandering betreft het verhaal van de onlusten te Utrecht in 1610, die tot de belegering der stad door de troepen der Unie leidden. Dit verhaal, geheel afwijkend van dat van Van Meteren in de vorige uitgaaf, is waarschijnlijk door den secretaris der Staten van Utrecht, Gillis van Ledenberch, opgesteld. Daarvoor pleit de brief, ons door Dodt meegedeeld [1]), waarin gewaarschuwd wordt, dat de druk van het werk van Van Meteren snel vordert, en spoedig komen zal tot de aan Ledenberch gezonden cahiers, „daerinne het stuck van Utrecht wordt verhaelt", zoodat het noodig is deze onverwijld terug te zenden, „behoorlyck gedresseert tot vol genoegen ende contentement van mijn Ed. Mo. Heeren Staten 's landts van Utrecht". Het verhaal is te uitvoerig om het hier over te drukken, en de uitgaven van 1614 en later zijn daarenboven in ieders handen. Nu wij weten dat het van de Utrechtsche regeering zelve afkomstig is, wordt het voor de geschiedenis van dubbel belang.

Het waren niet alleen de gebeurtenissen van de allerlaatste jaren, die anders werden voorgesteld dan Van Meteren gedaan had. Ook de vorige boeken zijner geschiedenis werden naar de zienswijs der regeering veranderd. Als voorbeeld moge dienen het verhaal van het gebeurde te Utrecht in 1598. Van Meteren had dit reeds in zijn eerste uitgaaf van 1599 te boek gesteld, en, zooals hij het toen had geschreven, onveranderd in de latere uitgaven van 1609 en 1611 herhaald, in dezer voege: „Tot Utrecht rees in dese maent van April swaricheyt over eenighe penninghen te vinden, die niet vele waren, met de lichtinghe van de welcke de Magistraet dochte de Borgheren te beswaren, maer dorsten dat de Borgherye niet wel voorleggen, voordat sy eerst 't consent der Borghersche capiteynen [dat zijn de officiers

---

van Em. van Meteren, dewelcke, lib. 31, f°, 646 ('t zy dat hy qualick onderricht, *ofte tselve van een ander daerby gevoeght is*), daervan .... de rechte gelegentheyt niet en verhaelt". — Hierop antwoordt Uytenbogaert in N°. 2461, blz. 9. „Onse auteur suspecteert de Historie van Em. van Meteren in 't gunt hy daervan schrijft, lib. 31, f°. 646. Nochtans zegt Van Meteren in dit stuck ende op die plaets de waerheyt soo cort, eenvoudigh ende onpartydigh als hy can, sonder datter reden zy hem in desen te suspecteren, *dewyl hy een vyerich lidtmaet der ghereformeerde Kercke gehouden was*".

1) In het Tijdschrift voor geschiedenis, oudheden en statistiek van Utrecht, dl. VIII, blz. 202.

van de schutterij, de eigenlijke vertegenwoordigers en voorstanders der ingezetenen] daerover hadden. De welcke, op 't Raethuys ontboden zijnde, terstont weygeringe deden, segghende dat men de Borghers daermede niet en behoorde te belasten, ende de geestelycke collegien in allerhande overdaet te laten leven; datter wel hondert en tseventich Canonicken in de stadt waren, behalven alle de jofvrouwen- en andere cloosters, rijc ende weeldich; dat men die behoorde behoorlicke alimentatie te geven, als in andere landen, en het overschot te bruycken totte ghemeyne saken. Hierover gheschiede terstont veel opspraken, murmuratien ende dreygementen onder de Borgherye, die veel stercker op de wacht ghingen, malcanderen opruyende om sulck niet te lyden, maer liever, so lange daer geestelycke goederen waren, die aen te spreken ende aen te tasten. Waerom de magistraet in den Hage sonde aen de Staten-Generael ende Pr. Maurits; die schreven ten besten sy conden, maer de Borghers bleven daerby, dat tgene datter te cort quame aen de versochte somma van penninghen souden de geestelijcken moeten geven, ofte sy wilden se ter stadt uitjagen; waeromme de Magistraet andere middelen moeste soecken".

Wij kunnen licht begrijpen, dat de Staten van Utrecht met deze voorstelling der zaak geen vrede hadden. Zij maken daarin geen fraaie figuur. Het verhaal, dat de uitgaaf van 1614 geeft, luidt dan ook heel anders. „Tot Utrecht rees in deze maent van April swaericheyt over eenighe penningen te vinden tot de gemeyne saecke, die niet vele en waren, die men over de ghemeynte naer gewoonte moste vinden. Waerover de Borghersche capiteynen, op 't Raedhuis ontboden zijnde, terstont weygheringe deden, zegghende, dat men de Borghers daermede niet en behoorde te belasten en de Geestelijcke Collegien hare goederen te laten behouden. Hierover gheschiedde terstont veel opspraken, murmuratien ende dreyghementen onder de Borgherye, die veel stercker op de wacht ginghen, malcanderen opruyende om sulcks niet te lyden, maer liever, soo langhe daar gheestelijcke goederen waren, die aen te spreken ende aen te tasten; sonder dat de stichters van dese ende diergelycke muyteryen en conden ofte wilden verstaen de notoire onbilicheydt van soodanighen voorslach, eensdeels omdat die niet en conde in 't werck ghestelt worden, sonder de capitulatien ende accoorden mette gheestelijckheydt ghemaekt 't eenemael te verbreecken, ende den staat des landts te troubleren, anderdeels omdat de geestelycke goederen haer aenpaert totte vervullinghe van de ghemeyne lasten mede droegen. Waerom de

Magistraet in den Haghe sonde aen Staten-Generael ende Prince Maurits, in sulcker voeghen dat eyntelyck de saecke is ghestilt ende ter neder gheleydt".

Met geringe verandering is hier het verhaal tot een apologie gemaakt. Dat het op die wijs niet meer past in een kroniekachtige en bloot refereerende geschiedenis, als die van Van Meteren, komt bij Ledenberch, of wie de auteur der nieuwe redactie wezen mag, niet op. De gemeente moet uit de geschiedenis leeren, dat de heeren van de magistraat het gelijk aan hun zijde hebben en vroeger gehad hebben. Daarop komt alles aan.

Deze proeven zijn, naar ik meen, voldoende om den aard der veranderingen, die de Staten zich in het werk van Van Meteren veroorloofd hebben, te doen kennen. Het zou de moeite wel waard zijn de vergelijking over al de 32 boeken uit te strekken, en zoodoende alle veranderingen, die de tekst ondergaan heeft, bijeen te zoeken. Ik laat dit aan anderen over [1]). Het is mij genoeg, dat ik heb aangetoond, hoe weinig de uitgaaf 1614, die in alle latere drukken bloot herhaald is, voor de definitieve redactie van den auteur gehouden mag worden, en dat ik de aandacht heb gevestigd op die brokstukken, waarin de regeering zelve, onder den naam van Van Meteren, haar daden voor het publiek en voor het nageslacht heeft trachten te rechtvaardigen.

(Bijdragen voor Vaderl. Geschiedenis en Oudheidkunde, Nieuwe Reeks, dl. IV, blz. 82—98.)

II [2]).

(1888.)

Ik heb voor jaren gehandeld over de verschillende uitgaven van Van Meteren's *Historiën*, en aangetoond dat die van 1614 bijzonder merkwaardig is, omdat zij na den dood des auteurs onder den invloed der toenmalige regeering en hier en daar ge-

1) In het verhaal van het beleg van Oostende is de tekst van 1609 (van Van Meteren) in de uitgave van 1614 veranderd naar de opmerkingen van Ogle, te vinden in Vere's Commentaries, p. 143 sq. Wij verwijzen daarover naar hetgeen in het later te verschijnen opstel over Vere als kommandant van Oostende aangeteekend is. (N. v. d. R.)

2) Vroeger verschenen onder den titel: Over het ontstaan en de eerste hoogduitsche uitgaven van Emanuel van Meteren's Historiën.

wijzigd naar haar welbehagen, in het licht is gegeven. Bij die gelegenheid heb ik ook met een enkel woord gesproken over het onderwerp, dat ik thans, ter aanvulling van dat vorige stuk, meer opzettelijk wil behandelen.

Ik word daartoe in de gelegenheid gesteld door de uitgaaf der brieven van en aan Abraham Ortel [1]). Ortel en Van Meteren waren volle neven en goede vrienden. In de briefwisseling tusschen hen beiden komt, zooals te verwachten was, nog al wat voor omtrent het geschiedwerk van laatstgenoemde. Het stemt doorgaans overeen met wat de schrijver zelf ons kortelijk in de voorrede zijner uitgaaf van 1609 bericht. Ook het levensbericht, dat Simeon Ruytinck van hem opgesteld en in de uitgaaf van 1614 geplaatst heeft, wordt door de brieven bevestigd en met kleine bijzonderheden vermeerderd. Aan deze drieërlei bronnen is het volgende ontleend.

Van Meteren was de zoon van ijverig protestantsche ouders. Zijn vader Jacob Cornelisz., uit Breda geboortig, verdient met een enkel woord herdacht te worden, want hij is het aan wien het protestantsche Engeland den zoogenaamden *Coverdale-Bible* van 1535 te danken heeft. In de voorrede, door Miles Coverdale onderteekend, wordt erkend, dat deze het werk bezorgd heeft voor een anderen ongenoemden „begetter" [2]). Nu verhaalt Ruytinck ons, dat Van Meteren's vader zijn bijzonderen ijver voor het nieuwe geloof betoonde „in het bekostigen van de overzetting en druk van den Engelschen Bijbel binnen Antwerpen, daartoe gebruikende den dienst van een geleerd student met name Miles Coverdal, tot groote bevordering van het rijk Jesu Christi in Engeland". Het is Henry Stevens, die uit de samenvoeging van deze twee berichten het besluit heeft getrokken, dat wel door niemand zal worden tegengesproken [3]).

In hetzelfde jaar, waarin die bijbel uitkwam, werd de historieschrijver geboren. Zijn naam Emanuel droeg hij ter herinnering

1) Ecclesiae Londino-Batavae Archivum. Abrahami Ortelii et virorum eruditorum ad eundem.... Epistolae, ex autographis.... edidit J. H. Hessels. Cantabrigae 1887, in 4° Fruin deelde daaruit twee brieven uit de jaren 1566 en 1576, mede in hetzelfde deel der Bijdragen, waarin dit opstel verscheen, blz. 405 vlg., onder den titel: „Twee brieven uit den tijd der Troebelen". (N. v. d. R.)

2) De vrienden van Shakespeare zullen zich herinneren dat dit dezelfde benaming is, waarmede de drukker der Sonnetten den nog niet uitgevonden Mr. W. H. begroet.

3) Onder ons was het de te vroeg gestorven Bolhuis van Zeeburgh, die deze kleine ontdekking bekend maakte, in de N. Rott. Cour. van 29 Januari 1878. Vgl. ook Van Toorenenbergen, Nederland het klassieke land der bijbelvertaling.

aan de uitredding zijner moeder, Ottilia Ortel, die tijdens zij van hem zwanger ging, in het afwezen van haar echtgenoot te Antwerpen den schrik van een huiszoeking der politie had te doorstaan, waarbij echter tot haar groot geluk noch haar oom Leonard Ortel, om wien het te doen was, noch de verboden boeken, die zij in een kist bewaarde, ontdekt werden. Den zoon, dien zij in deze benauwdheid onder het hart had gedragen, noemde zij uit erkentelijkheid Emanuel, d. i. *Nobiscum Deus;* en hij, tot jaren van onderscheid gekomen, voegde aan dien naam de tweede helft der spreuk toe: *quis contra nos.* Zoo vinden wij de voorrede van zijn eerste uitgaaf der *Historiën*, en van de volgende insgelijks, onderteekend.

Zijn beide ouders heeft hij op eenmaal verloren. Om de vervolging in hun vaderland te ontgaan hadden dezen zich naar Engeland ingescheept, in den tijd toen Karel V met Hendrik II in oorlog was. Een Fransch oorlogschip tastte het vaartuig, waarop zij waren, bij den overtocht aan en schoot den brand in het kruit, zoodat zij met de gansche bemanning in de lucht vlogen en omkwamen. Hij was toen in dienst van een Antwerpsch koopman, Sebastiaan Danckaerts, die zich te Londen had gevestigd, en is ook na diens dood aldaar blijven wonen [1]). Slechts nu en dan voor een korte poos heeft hij zijn vaderland later bezocht, maar steeds is hij met zijn landgenooten in druk verkeer gebleven. De beide vrouwen, die hij getrouwd heeft, waren Nederlandsche. In al wat hier voorviel stelde hij het levendigste belang. Ook zorgde hij dat zijn vrienden hem op de hoogte hielden der gebeurtenissen. Zoo verzamelde hij allengs een menigte bouwstoffen voor een geschiedenis van zijn tijd. Maar hij ging niet om met het plan van zelf die geschiedenis te schrijven. Hij was zich bewust, dat hij daartoe de gaven niet bezat. Hij zou tevreden zijn geweest, indien een meer bevoegde zich had willen bedienen van hetgeen hij had verzameld. Met dit doel had hij dan ook, op raad van Ortelius, de stof chronologisch in den vorm van annalen geschikt en in het net geschreven, en liet nu door zijn vrienden omzien naar iemand, die lust had en in staat was om „met een heerlijke en aangename style daaruit een perfecte historie in te stellen". Zoo verzekert de bescheiden man in de voorrede zijner latere uitgaven, en zijn levensbeschrijver voegt er bij, dat dit

1) Na den dood van Joachim Ortel dong hij in het jaar 1590 met Caron mede naar den post van ambassadeur in Engeland (Bor, dl. III, blz. 555; Bk. XXVIII, f°. 20).

omstreeks 1583 is geschied. Een en ander wordt op merkwaardige wijze bevestigd door een brief aan hem, die onder de correspondentie van Ortelius bewaard is gebleven en thans met deze ons wordt medegedeeld. Het is een brief, een nog onuitgegeven brief, van niemand minder dan van Marnix van St. Aldegonde, met wien Van Meteren ook al in betrekking stond. Het overdrukken van dien brief in zijn geheel laat ik gaarne aan prof. Van Toorenenbergen over. Ook is het de aanvang slechts, die ons hier te pas komt. Deze luidt aldus: „Eerbare wyse ende seer discrete. Ick en can my niet genoech verwonderen, dat U. L. [uw liefde] myne brieven nu op verscheyden reysen aldaer gesonden geheel onbeantwoort laetet, daer ik nochtans wt anderen verneme dat deselve in goeden doene is, ende mercke uwe diligentie in anderen te schryven. Ick hebbe U. L. historie aenvanck gezien ende bevalt my zeer wel. Ick hoore dat het alhier in latijn wort overgesett; den stijl schijnt een weynich slap te wesen. Woudense U. L. in latijn doen setten, het waere goet yemant daertoe te kiesen, die de spraecke wat conde vercieren".

De brief is gedagteekend uit Antwerpen, den 29sten April 1584. Een tijd, waarin Marnix er niet aan kon denken, zelf zich aan het schrijven van een sierlijk werk te zetten. Hem stond ander, zwaarder en tevens ondankbaarder werk te wachten. Maar dat anders het ruwe opstel van Van Meteren te zijner beschikking was gesteld, is duidelijk. Uit zijn schrijven blijkt tevens, dat Van Meteren liefst een Latijnsche bewerking verlangde, die voor alle volkeren leesbaar zou zijn. Maar iemand te vinden, die zich daarmee belasten wilde, gelukte niet. Van zijn opstel werden intusschen meerdere afschriften genomen en in omloop gebracht. Eindelijk, zoo verhaalt hij zelf, verzocht hem Ortelius „een copye aan een zyner vrienden in Duitschland te zenden, om de principaalste geschiedenissen in koperen platen te doen snyden". Wij zullen dit zoo te verstaan hebben, dat die Duitscher, die niemand anders was dan de vermaarde plaatsnijder Frans Hogenberg, bij Ortelius had gehoord naar iemand die hem een tekst wilde leveren, waarbij hij zijn Nederlandsche historieprenten kon voegen [1]).

1) Eenige jaren te voren, in 1583, had dezelfde Hogenberg, blijkbaar volgens hetzelfde plan, den Leo Belgicus van Aitzinger uitgegeven, met 112 ingevoegde prenten. In de derde uitgaaf van 1588 is dat getal tot 150 gestegen. In de vierde, die na den dood van den oorspronkelijken uitgever bij diens erven het licht zag, bedraagt het niet minder dan 246; in de laatste van 1605, 267 (zie Fred. Muller, in den Navorscher van 1860, blz. 21). Het gebeurde met Van Meteren's Historiën heldert het ontstaan van den Leo Belgicus verrassend op.

Ortelius dacht natuurlijk terstond aan Van Meteren en bood diens *Memoriën* aan. Uit de briefwisseling volgt, dat dit in of omstreeks 1586 gebeurd moet zijn. De vraag, die zich toen opdeed, was: wat voor loon zou de auteur van den uitgever mogen bedingen? Van Meteren ging hierover te rade met Ortelius en ontving van dezen den volgenden brief [1]).

„Adj 17 November 1586. In Antwerpen.

Eersaeme ende beminde cousijn Emanuel. Ick en weete nauwelijck wat raeden U. L. in eysschen des loons van uwen arbeyt, in de *Historie* gedaen ende te doene. Des nyt min al en weet ick er nyt in te raeden, ick salder te minsten wat in seggen, non tamquam consilium, sed potius historia. My dunckt, so veele als ick in onsen tijt bevonden hebbe, so hebben de aucteuren selden gelt van haer boeken, want meest wordense aen druckeren gesconcken. Dan sy hebben wel gemeynlijcken wat exemplaren alse gedruckt sijn, ende dan oock wachtense gemeynlijcken wat van de dedicatie, idque pro Maecenatis aut patroni liberalitate, die dicwils ende oock meest (geloove ick) hem mist. Ick hebber oock by geweest dat Plantyn 100 daelders toe creech van den aucteur, om dat hy sijn boeck drucken soude willen, ende dat was Adolphus Occo, tot sijn *Medaliboeck;* ende dat is, omdat mogelijck de Typographus hem liet voorstaen dattet nyt wel vercocht en soude worden. Dan anders, tot boecken daer groote cost toe gaen moet, als van veel figueren te moeten laeten daertoe maecken, dat moet den aucteur gemeynlijcken costen. Sambucus becostichde alle de figueren van sijn *Emblemata.* Plantyn heeft nu corts noch een boexken aengenomen, daer hy 200 gulden toe sal hebben. Also dat my dunckt dat aucteuren selden geldt van den druckeren ontfangen, dan, gelijck ick geseyt hebbe, altewat [2]) somyge exemplaren. Het grootste getal hier van dat ick gehoort (ende dat met besprocken conditie) was 100. Doen Plantyn mijn *Synonymia* gedruckt hadde, doen sondt hy er my 25 thuys, ick bedankte hem seer. Wat hy doen sal van mynen *Thesaurus* (die hy nu op sijn persse heeft) sal de tijt leeren. Somyge, alse sagen dat haer werck fray ende heerlijck gedruckt was, hebben hem met een silveren scale besconken. Maer dat nu al geseyt hebbende, sal mogelijck U. L. wederseggen, ende seggen, soot is warachtelijck,

1) Hessels, Abr. Ortelii Epist., p. 342.

2) Ik vermoed dat „altemet" gelezen zal moeten worden. Ook andere lezingen schijnen twijfelachtig, maar daar zij den zin niet storen geef ik ze zooals ik ze bij Hessels vind.

dat dit vorseyde u al nyt aen en gaet. Want dese hebben alle proprio motu et sibimet aut suo genio indulgentes geschreven, idque varias ob caussas, aut honoris, aut parandi amici, aut remunerationis a Maecenati, vel ad nomen parandum (daer veel sotten boecken om schryven hedendaechs). Dan dit alle en is by U. L. niet, maer is een stuck wercks dat ex aliorum motu u aenbesteedt is, ende daerom met redene loon verdient heeft ende weerdich is. Ende hoe groot desen is, hier ben ick te bloode ende te slecht toe om te seggen; ende ick weete wel, dat gy nochtans geerne van my wat hooren soudt. Ende om U. L. daerin te willen te syn en can ick er nyt stom over blyven, ende segge dit. U. L. bedencke haer op 100 gulden ende schryve sijn meyninge aen Hoochbergen selve (want U. L. sijn seecker dat tusschen hem ende my van geenen prijs, maar wel van loon, gelijck U. L. selve in sijn brieven, aen my gesonden, gesien hebt, gesproocken en is). Ghy hebt met eenen te doene die redelijck is, maar wel slecht. Hondert gulden sijn wel luttel, weet ick wel, na den arbeyt. Het souden cleyne dachueren sijn. Maer tot noch toe hierof. Dese saecke bevele ick voort uwer beyden. Ick bedancke U. L. van de Coninginne. Ick hebbe hem eene van oliverwe (hier gedaen) gesonden, die my dunkt, aut fallor, beter int aensicht gelijckt. Hy heeft my gesonden een appendix tot sijn *Leo Belgicus*, om aen U. L. te bescicken. Ick dencke het te doen metten naesten. Ick en hadde geen kennisse metten post die nu ginck. Boncompaigne seet de naeste reyse te gaan, dan dencke ick aen te besteden, ten waere U. L. begeerde dat ick sondt onbesteedt, op sijn discretie, U. L. mogelijck met hem beter denckende te overcomen. Te Frankfort sijn somyge dingen gedruckt u dienstelijck, na mijn duncken, dan ick dencke U. L. die by Ascanius al sien sult....

Vale. Tuus Ab. Ortelius".

Wij zijn het toeval dank verschuldigd, dat deze kleine bijdrage tot de kennis van de verhouding tusschen auteur en uitgever op het laatst der 16de eeuw voor ons bewaard heeft. Veel daarvan is ons nieuw, al kan het ons niet verrassen [1]). Wij hadden alle reden om te vermoeden, dat het toen ter tijd placht toe te gaan zooals wij thans vernemen dat het werkelijk toeging. Tusschen Van Meteren en Hogenberg schijnt dan ook, dat op deze voorwaarde de koop is gesloten. Maar de kooper haastte zich niet

---

1) Over uitgeven en honorarium omstreeks 1620 zie: Brieven van Maria van Reigersberg, uitgave Vollenhoven en Schotel, blz. 36 en 42 (uitgave Rogge, blz. 91 vlg., 102 vlg.).

om van het gekochte partij te trekken. Jaar in jaar uit bleven de *Memoriën* ongedrukt. Onderwijl schijnt de auteur over een Fransche vertaling voor eigen rekening gedacht te hebben. Althans hij kreeg den 14den Januari 1590 het volgende, door hem zeker gevraagde, advies van Ortelius [1].

„.... Het (Nederduitsche handschrift) is hier nu al overgeset; nu wachtet weder na u. Aengaende het boeck selve te drucken schrijft U. L. Soo veel ick sulcke affairen verstae, niet by mynen raede te moeden met een dingen geheel buyten professie. Daerenboven die druckt moet grooten hoop gereet gelts verschieten ende ontfangen dat weder metter tijt met lusken [sic], oock veel borgen, ende daervan dan nemmer meer geldt; gehaet daerenboven van de college der boeckvercoopers. Wordet dan quaelijck verkocht, u scade; wordet wel verkocht, terstont van een ander nagedruckt, wt gierigheyt eensdeels, wt spyte andersdeels, omdat gy geen boekvercooper en sijt; dan sidt gy daer met uwe exemplaren, ende sy, als met malcanderen handelende, mangelende, wetense quyt te worden, tu non item. Sed haec tantum in medium ago, non ut tibi dissuadeam: mihi enim nec seritur nec metitur. Dan is U. L. dies van sin, mocht om de eere ende behoorlyckheyt aen Hoochbergen dat eens vragen, hy u dat sonder sijn schaede begeert toe te laeten, nempe in francois te drucken; ende soude dencken: ia. Anders my is sulken dingen oock wel van sommygen aengegeven, maer om deselve oirsaeken, boven geschreven, en hebbe ick my daertoe noyt laeten bewegen. Die met boecken om wil gaen, moet een boeckvercooper sijn .... Aengaende dat U. L. geerne wat voor uwen arbeyt hadde, daer en verwondere ick my nyt van. Maer om dat te hebben opt beleefdelijckste ende eerlijckste so soude ick besien, als hy comt gedruckt te sijn, wat een exemplaer daerof gelden sal, ende nae dien prijs dan van den drucker sien te hebben voor u moeyte dus oft soo veel exemplaren. Want veel gelts te eyschen, dewijl de man nijt dan cost daertoe sonder ophouden en doet ende nijt daeraf en ontfangt, denckt dattet hem geen blyde maere en soude syn. Mogelijck ia trouwens. Maer als de cost gedaen sal sijn ende de hope by is om gelt daerwt beginnen te maecken, sal hy genegender sijn om wat te geven; ja, en soudet u met eere nijt connen ontseggen, ia oock nijt begeeren te ontseggen. Ende U. L. salt even eens comen, oftse gelt heeft oft tgene daerse gelt oft vriend-

1) Hessels, Abr. Ortelii Epist, p. 423.

schap wt maecken can. Voorts so bidde ick U. L. van my dese woorden int goede te nemen, ende nijt als raedt te verstaen maer als goedtduncken alleen. Want al handelt U. L. contrarie hier, ick en sals nijt voor quaelijck gedaen nemen. De redenen, die U. L. contrarie weet, sijn mogelijck van so goeden stoffe als de myne. Ende ditye hier of".

Al is dit alles niet even duidelijk, zooveel begrijpen wij er toch uit, dat Hogenberg bijzonder langzaam aan de prenten graveerde, die hij voor de genomen uitgaaf behoefde, en dat Van Meteren, ongeduldig wordende, op een uitgaaf van den tekst in Fransche vertaling het oog had. Maar tegen zulk een onderneming golden waarlijk de bedenkingen, die Ortelius opperde, en het kan ons dan ook niet verwonderen dat het, zoover wij weten, bij een los plan gebleven is. Evenmin kwam Hogenberg met de Duitsche uitgaaf verder. Toen hij in 1592 overleed, lagen Van Meteren's *Memoriën* nog steeds ongedrukt in de lessenaar. Zoo verhaalt ons de auteur zelf in de voorrede zijner latere uitgaven, en zoo blijkt ook uit de thans verschenen brieven. Op zijn klacht over al dien tegenspoed ontving hij van Ortelius, den 16den Augustus 1592, het volgende ten antwoord [1]): „Den uwen, eersaeme ende beminde cousijn, wel ontfangen, ende verstaen wat u de weduwe Hoochebergen schrijft, te weten van de besicheyt met haer mans sone [haar stiefzoon] om daaraf te scheiden, dewelck ick weet dat so is. U. L. sal seer wel doen met te vinden eenen Latijnschen interpreten tot de reste, want voorwaar het wort hier lang werck . . ."

De boedelscheiding moest zeker vooraf uitmaken, aan wie der erven het kopierecht der *Memoriën* toebehoorde, voordat tot het uitgeven kon worden besloten. Het is op deze wijs 1596 geworden, eer het werk voor de eerste maal [2]) in druk verscheen.

Over deze eerste uitgaaf laat de auteur zich ongunstig uit. „Soo hebben (zegt hij in de voorrede der uitgaaf van 1609) des voors. vrients erfghenamen nae zijn doodt deselvighe *Memoriën*, in Hoogduytsch ende Latijn overgheset, met aenhangselen op onsen naem ende tot onsen grooten naedeele ende menigte onwaer-

1) Hessels, Abr. Ortelii Epist., p. 524.

2) Uit het vervolg van dit opstel, toegelicht door de latere noten van Fruin, blijkt, dat dit onjuist is. Niet de door Fruin bedoelde uitgaaf (in één deel) is de eerste, maar de later beschreven uitgaaf met platen van Hogenberg, ook van 1596, waarvan de heer Van Someren later het 1ste deel, dagteekenende van 1593, vond. Reeds in 1593 is dus althans een deel van Van Meteren's werk door de erven Hogenberg uitgegeven. (N. v. d. R.)

achtigheden doen drucken". Wij zouden hieruit allicht afleiden, dat de uitgaaf zonder zijn voorkennis, althans zonder zijn medewerking, geschied is. Maar dat is zoo niet. Het tegendeel blijkt uit een brief van hem aan Ortelius, Londen 9/19 Januari 1595 gedagteekend [1]), waarin hij o. a. zegt: „Ick hebbe nu bycans den 17en boeck *Historie* beschreven [2]), sende dat over met den eersten; dan dat volck, die dien drucken, laeten daer wt na hun goetduncken ende luimen; dan so sulcks in het Latijn doen, sullen niet wel doen, ende soude my leet sijn...."

Dus is Ortelius nog steeds de tusschenpersoon, die het werk van den auteur, naar mate het voor de pers gereed komt, aan de drukkers doet toekomen. De auteur is wel niet gesticht over de wijs, waarop met zijn werk wordt omgesprongen, maar vindt daarin toch geen genoegzame reden om zijn verdere medewerking te ontzeggen. In een laatste hoofdstuk vervolgt hij zelfs zijn geschiedverhaal tot op het jaar der uitgaaf, en stelt dit ter beschikking van den uitgever.

Die eerste uitgaaf in het Duitsch is niet zoo zeldzaam geworden of verschillende onzer openbare boekerijen bezitten er exemplaren van. De Thysiana heeft er twee, één gewoon en één met een menigte van Hogenberg's prenten tusschen den tekst ingevoegd. Men kan van deze de opgaaf vinden in den met zooveel zorg door Tiele bewerkten catalogus [3]). Op het titelblad komt wel het jaar 1596, maar niet de plaats der uitgaaf voor. Het vermoeden ligt voor de hand, dat zij te Keulen, waar Hogenberg zijn werkplaats had, zal zijn uitgekomen, en zoo oordeelt ook o. a. Tiele. Evenwel er bestaat aanleiding om aan de juistheid dezer onderstelling te twijfelen. Wij treffen namelijk (in de Bibliotheek der Utrechtsche Universiteit en in het Britsch Museum) exemplaren aan, voorzien van een *Register oder Kürtze Verzeichnung aller Gedenckwürdiger Geschichten dieser Niederlendischen History*, welke aan het slot dus onderschreven is: „Gedrückt zu Hamburgk, In verlegung Francois von Dortt, Anno 1596". Ik ben geen bibliograaf en waag het dan ook niet te beslissen, of dat onderschrift op den tekst zoowel als op het register slaat, en of het overeenkomstig de waarheid is, of om redenen, ons onbekend, aldus voorgewend. Het doet ook weinig ter hoofdzake af.

1) Hessels, Abr. Ortelii Epist., p. 616.
2) Dit geldt dus het 2de, in 1596 verschenen deel. (N. v. d. R.)
3) Blz. 240.

Het beschrijven der volgende Hoogduitsche drukken wordt mij gemakkelijk gemaakt door het *Vervolg op Frederik Mullers Catalogus van Portretten van Nederlanders*, waarvoor wij J. F. van Someren te danken hebben. Ik zou zelfs kunnen volstaan met naar zijn beschrijving te verwijzen, ware het niet dat aan zijn nasporingen één uitgaaf ontsnapt is, die juist de belangrijkste is van alle. Ik bedoel die, waarvan hij zegt: „Eene uitgave van hetzelfde jaar (1596) te Neurenberg gedrukt, volgens Fred. Muller, *Beschrijving van Nederlandsche Historieplaten*, dl. I, blz. 40, is nergens elders vermeld. Waarschijnlijk draagt een aantal exemplaren van den bovengenoemden druk het adres van een Neurenbergschen uitgever". Hoe waarschijnlijk deze gissing zijn moge, ik acht ze toch onjuist. Immers, na lang rondhooren hier te lande en buiten 's lands naar den door Muller vermelden druk, werd mij eindelijk door Campbell een boek uit de Koninklijke Bibliotheek verstrekt, dat mij voorkomt te wezen wat ik zocht.

Ongelukkig is het slechts een tweede deel. Het vermeldt geen drukplaats noch op het titelblad noch in eenig colofon. Misschien dat het eerste deel het doet, en dat daarop Muller gelezen heeft wat hij opgeeft. Het is met veel grooter letter en wijder uiteen gedrukt dan de beter bekende uitgaven; maar waardoor het zich bovenal van deze onderscheidt, het is vol van Hogenberg's prenten, aan de keerzijde met den tekst bedrukt. De onderschriften dier prenten zijn weggelaten, maar niet zoo, of hier en daar is er nog iets van overgebleven. Zoo draagt de belegering van Maastricht nog het nommer 31, de verovering van Cateau Cambresis het nommer 43, de aanslag op Bergen op Zoom het nommer 45. Juist dus de nommers, waarop zij in het afzonderlijke prentwerk geplaatst zijn [1]). Wij vinden hier derhalve juist de toedracht, die Muller beschrijft: „De platen op Nederland betrekkelijk (zegt hij) zijn (waarschijnlijk na de afzonderlijke uitgave bij enkele reeksen) geplaatst in de vijf telkens vermeerderde uitgaven van Aitzinger, *Leo Belgicus*.... alsmede in de Duitsche vertaling van Van Meteren,... die te Neurenburg in 1596 in twee deelen in 4° het licht zag". Aan deze beschrijving beantwoorden de uitgaven, die Van Someren kent, geen van alle; alleen de uitgaaf, waarvan het tweede deel in de Koninklijke Bibliotheek berust, doet dit ten volle, met uitzondering slechts van de opgaaf der drukplaats, tenzij het eerste deel deze ook mocht aanwijzen, en van het for-

1) Zie Fred. Muller's Historieplaten, dl. I, blz. 50.

maat, dat niet in 4°, maar klein folio is. Licht mogelijk dat Muller zich te dien aanzien vergist heeft. Maar ik heb nog verzuimd den volledigen titel mede te deelen. Hij is gedrukt op een losse strook, en met stijfsel op het gegraveerde en in ons exemplaar gekleurde titelblad gehecht, en luidt aldus: *Historiae // Unnd Abcontrafeytung // fürnemblich der Niderländischen // Geschichten unnd Kriegshändelen. Der // ander Theil mit höchstem // fleiss beschrieben, durch D. M. M. // Anno MDXCVI. // Cum Gratia et Priuilegio* 1).

Wat in geen enkele der overige drukken het geval is, hier wordt dus de „Abcontrafeytung" nevens de „Historia" als inhoud van het boek op den titel genoemd, en zulk een werk moet het ook geweest zijn, waarvoor Hogenberg van Ortelius een tekst vroeg. Wij zouden uit dien hoofde geneigd worden deze uitgaaf voor de oorspronkelijke en de andere, zonder de afbeeldingen, voor goedkooper nadrukken te houden, indien dit niet door inwendige bewijzen weerlegd werd 2). De tekst in de geïllustreerde uitgaaf bevat namelijk een kort vervolg, van 8 bladzijden, op den tekst der andere, die door Van Someren te recht voor de eerste wordt gehouden. Op deze volgt als tweede onze geïllustreerde editie, en op haar de zoogenaamde tweede van Van Someren, inderdaad de derde, die weer een kort vervolg levert op den reeds vervolgden tekst onzer tweede. De Latijnsche uitgaaf eindelijk, door Tiele en Van Someren terecht op 1598 gesteld, vervolgt den overgeleverden tekst al weer iets verder. Alle vier deze uitgaven worden gelijkelijk door Van Meteren afgekeurd en verstoten. „Om te thoonen (zegt hij) dat sulck ons werck niet eyghentlick ende geheel en was", heb ik in 1599 den Delftschen drukker Vennekool in staat gesteld om „de voornoemde *Memoriën* te drucken naer onse (Nederlandsche) copye; wiens werck wy alleene gehouden hebben voor het onse ende gheen andere". Zoo hebben dus deze Hoogduitsche uitgaven geen gezag en weinig belang voor ons. Ik heb dan ook om die reden geen lust gevoeld, om ze met den Nederlandschen tekst te vergelijken, en te onderzoeken in hoe ver zij van deze verschillen mogen. Op de stellige

1) Het later door Van Someren in de Stadsbibliotheek te Elbing opgespoorde 1ste deel is van 1593 (Ned. Spectator, 1895, N°. 21). — Dat tusschen de uitgave van het 1ste en die van het 2de deel drie jaren inliggen verklaart het afzonderlijk voorkomen in de bibliotheken.

2) Dat deze editie toch inderdaad de eerste is, blijkt uit de, door Fruin later toegevoegde, vorige noot. (N. v. d. R.)

verklaring van den auteur af schuif ik ze alle als onbetrouwbaar ter zijde.

Over de Nederlandsche uitgaven handelt Van Someren uitvoerig en, ik geloof, volledig. Hij is de eerste, zoover ik weet, die een tweede uitgaaf van Vennecool, van 1605, vermeldt. Ik was op zoo eene wel verdacht maar kende ze niet. Ik had namelijk in de Resolutiën der Staten-Generaal van 31 December 1604 gelezen: „Opte requeste van Jacob Cornelisz. Vennecool, boeckdrucker, versoeckende te mogen voortvaren in de voltreckinge van 't historie-boek van De Metere ende tselve te vercoopen: is opgehouden noch ter tijt daerop te disponeeren". Hieruit werd een tweede uitgaaf waarschijnlijk, die wij thans dan ook, dank zij de nasporingen van Van Someren, leeren kennen. Bij een anderen uitgever, die niet genoemd wordt maar in de voorrede van de uitgaaf van 1614 als een Amsterdammer wordt aangeduid, zijn de uitgaven van 1609 en 1610 verschenen, waarover Mulder Bosgoed in den *Navorscher* het noodige heeft gezegd [1]). Bij weer een anderen, een Dortenaar, verscheen die van 1611, in twee kwartijnen. Over de uitgaaf van 1614 eindelijk [2]), de belangrijkste van alle en die later steeds herhaald werd, mag ik naar mijn eigen, bovenaangehaald opstel verwijzen. Van wat ik daarin uiteen heb gezet heb ik naderhand nog wel nieuwe bewijzen aangetroffen, maar daar deze aan het betoog niet veranderen, dat bovendien geen tegenspraak heeft ontmoet, acht ik het overbodig mijn lezers er op nieuw mee bezig te houden. Misschien is het bovenstaande reeds te veel over een onderwerp, waaraan slechts een ondergeschikt belang mag worden toegekend.

(Bijdragen voor Vaderl. Geschiedenis en Oudheidkunde, 3de *Reeks*, *dl. IV*, *blz. 417 vlg.)*

---

1) Jaarg. 1873, blz. 49 vlg. Beger in zijn beschrijving van de Geuseliedtboecken (Kron. Hist. Gen. 1870, blz. 233) zegt, dat in de uitgave bij Broer Jansz. te Amsterdam (van 1603?) dezelfde portretten voorkomen als in de uitgave van Van Meteren van 1609. Mogen wij hieruit opmaken, dat deze uitgave van Van Meteren, die denkelijk te Amsterdam gedrukt is, ook aan Broer Jansz moet worden toegeschreven?

2) Deze wordt door Bor (dl. II, blz. 571, Bk. XX, f°. 13) beschreven als de „*derde* editie by Hillebrant Jacobsz gedruckt". Inderdaad schijnen de uitgaven van 1605 en die van 1611 onveranderde drukken te zijn.

TOEVOEGSEL [1]).

(1875.)

In *De Oude Tijd* [2]) lees ik een beschuldiging tegen onzen ouden vriend Emanuel van Meteren, die onverdiend is en die ik daarom de vrijheid neem te weerleggen. De man zou twee Friesche Geuzen voor één schip aangezien en met hun namen het vaartuig, dat zij hielpen buit maken, versierd hebben. Die misvatting kwam mij zoo onwaarschijnlijk voor, dat ik ze met eigen oogen wilde zien, en de aangehaalde plaats nasloeg in de uitgave van 1614, waarnaar men weet dat alle latere zijn nagedrukt. Inderdaad ik vond daar het citaat juist zoo als het in de *De Oude Tijd* gegeven werd. De Geuzen, in April van 1572 op weg naar de Maas en naar den Briel, „namen een fraai schip van Antwerpen, Oom Heddingh Dovelens, in Spaengien rijck gheladen, met noch een Biscays schip". Dat deze naam niet die van het schip is, maar gesplitst moet worden in de verhaspelde namen van twee Watergeuzen, Homme Hettinge en Douwe Glins, die ook bij Bor als oom Heddingh en Doveling voorkomen, was reeds opgemerkt door Van Wijn en Van Groningen en wordt terecht in *De Oude Tijd* herhaald. Maar kon werkelijk Van Meteren zich aan zulk een grove misvatting hebben bezondigd? Ik twijfelde en sloeg de vroegere uitgaven, die hij zelf heeft bezorgd, die van 1599 en van 1609, na, en ik vond wat ik verwacht had: de aanstootelijke naam ontbrak daar. Er staat in beide eenvoudig: „ende namen een fraey schip van Antwerpen, uit Spangien comende wel gheladen ende rijck, met noch een Biscayes schip". Van Meteren is dus niet te beschuldigen; de uitgever, die na zijn dood den druk van 1614 bezorgd heeft, is voor de fout aansprakelijk. Maar hoe kwam dan deze aan het fraaie invoegsel? Ook op die vraag was het antwoord spoedig gevonden. Op dezelfde bladzijde, eenige regels hooger, staat een lijst van de voornaamste Geuzen aan boord der vloot. In de eerste uitgaaf is die lijst nog onvolledig, in de volgende reeds vermeerderd en verbeterd, in die van 1614 aangevuld uit de lijst van Bor, naar den druk van 1601, op deze wijs: „.... noch capityn Daem, Geleyn, Gillis Steltman, Hendrick Thomassen, Bruyn van Utrecht". Waarschijnlijk had Van Meteren

1) Vroeger verschenen onder den titel: Van Meteren vrij gepleit van een onvergeeflijke dwaling.

2) Jaarg. 1872, blz. 250.

die namen op den kant van zijn exemplaar aangeteekend en daarbij nog een paar andere namen, insgelijks door Bor vermeld, „Oom Heddingh" en „D'ovelins". De zetter, die uit dit met kantteekeningen overdekte exemplaar den nieuwen druk vervaardigde, heeft, gelijk zoo dikwerf gebeurt, die namen te verkeerder plaatse ingevoegd, en de uitgever heeft den misslag niet bemerkt, evenmin als zij, die de vele latere drukken bezorgd hebben.

De eerste, die gezien heeft dat er aan den tekst iets haperde, is Wagenaar; maar in plaats van de juiste emendatie heeft hij een conjectuur gewaagd, die de fout slechts verergert. Hij begreep, dat de naam niet die van een schip kon zijn maar van een persoon moest wezen, en waarom dan niet de naam van den schipper? Zoo schreef hij: „Zij namen een schip, gevoerd door oom Hedding Dovelins van Antwerpen". Dit schijnt een gezonde lezing; immers niets verhindert dat een Antwerpsch schipper zoo heet. De fout springt nu niet meer in het oog, en zij zou zelfs moeilijk te betrappen zijn, indien wij haar wording niet toevallig konden nagaan. — Hoe menige plaats van klassieke auteurs is op dezelfde wijs onherstelbaar verknoeid door diergelijke schijnbare verbeteringen!

(Bijdragen voor Vaderl. Geschiedenis en Oudheidkunde, Nieuwe Reeks, dl. VIII, blz. 204—206).

DE TWEEDE SERIE VAN GROEN VAN PRINSTERER'S ARCHIVES DE LA MAISON D'ORANGE-NASSAU.

I [1]).

(1858.)

Met groot genoegen hebben allen, die de geschiedenis van het vaderland beoefenen, het hervatten van de uitgaaf der *Archives* vernomen. Er waren sedert het sluiten der eerste serie zooveel jaren verloopen, dat men met grond aan het openen van een tweede was gaan wanhopen. Met des te levendiger blijdschap hebben wij het eindelijk verschijnen der twee deelen, die thans voor ons liggen, begroet.

Zij omvatten het geheele tijdvak van Maurits' bewind, van het ongelukkige sterfjaar van prins Willem tot aan het jaar 1625, waarin Maurits zelf gestorven is. Een tijdvak, niet veel minder belangrijk dan het voorgaande, waaraan de eerste serie gewijd is, maar tot nog toe veel minder toegelicht, en met geringer belangstelling en zorg behandeld. Jammer dat ook de *Archives* er betrekkelijk zoo weinig van meedeelen. Een tijdvak van veertig jaren wordt in twee deelen afgehandeld, terwijl voor de twintig jaren die voorafgaan niet minder dan acht deelen noodig waren. Wij waren trouwens op zulk een ongelijkheid verdacht: reeds bij den aanvang der uitgaaf had Groen verzekerd, dat er uit den tijd van prins Willem alleen meer bescheiden in het archief voorhanden waren dan over de geheele zeventiende eeuw.

Maar het is niet alleen in getal dat de brieven, die thans voor ons liggen, voor die der eerste serie onderdoen; zij zijn ook

---

1) Naar aanleiding van: Archives ou correspondance inédite de la Maison d'Orange-Nassau. Recueil publié, avec autorisation de S. M. le Roi, par Mr. Groen van Prinsterer. Deuxième série, t. I, 1584—1599; t. II, 1600—1625. Utrecht. Kemink et fils. 1857 en 1858.

van veel minder waarde dan deze. Er loopt hier veel meer kaf onder het koren. Een aantal brieven behelzen niets dan nieuwstijdingen, nieuw voor hem, aan wien in der tijd de brief geadresseerd is, maar niet nieuw voor ons, die andere, meest overvloediger, bronnen hebben om uit te putten. De vraag doet zich op of het in het belang van het publiek, dat zich geen lijvige en daarom kostbare werken kan aanschaffen, niet geraden zou geweest zijn, dat de uitgever, naar het voorbeeld van Gachard en anderen, alleen een korte inhoudsopgave en nu en dan een uittreksel van vele dezer stukken gegeven had. Maar daar staat tegenover dat het voor den uitgever niet altijd mogelijk is met volkomen zekerheid te bepalen wat belangrijk is en wat niet. Om dat te weten moet men den tijd, waaruit de stukken dagteekenen, breedvoerig in al de toegankelijke bronnen bestudeerd hebben. Want dikwijls heldert een enkele uitdrukking in het vertrouwelijk geschrijf van een der handelende personen een reeks van maar half begrepen gebeurtenissen op. En dikwerf wordt aan den anderen kant een schijnbaar onbeduidende zinsnede in een brief zoo van elders toegelicht, dat zij voor den geschiedschrijver merkwaardig wordt. Om die reden is een volledige uitgaaf altijd verre te verkiezen. Zelfs de weinige volzinnen, die Groen heeft weggelaten, wekken soms onzen weetlust op. Zoo heeft hij, bij voorbeeld, in brief CXXX eenige bijzonderheden, het krijgswezen betreffende, als onbelangrijk overgeslagen, om goede redenen zonder twijfel; toch speet het mij, toen ik van de inrichting en de oefening van het leger mij een denkbeeld trachtte te vormen.

Behoef ik te zeggen dat, voor zoover iemand oordeelen kan, die de stukken zelve niet ter vergelijking bij de hand heeft, de uitgaaf allernauwkeurigst is; zelfs blijkbare schrijffouten staan trouw in den tekst nagedrukt, en worden eerst aan den voet der bladzijde verbeterd. Ik had uit het eerste deel, dat ik herhaaldelijk met aandacht had gelezen, slechts twee misstellingen opgeteekend; ik vond ze beide onder de errata, in het tweede deel verbeterd. De korte aanteekening is altijd juist en nooit overbodig. Wel had ik soms een opheldering gewenscht, waar zij niet gegeven werd; hoewel zij te vinden was voor wie zich de moeite wilde geven ze te zoeken. De geleerde uitgever schijnt in den tijd, waarover de nieuwe serie loopt, niet zoo volkomen te huis als in den tijd van prins Willem. Toch wenschten wij van ganscher harte dat elke bundel historische oorkonden een even kundigen en nauwgezetten uitgever moge vinden als de *Archives* van het koninklijk

huis gevonden hebben. En aan Groen van Prinsterer is het publiek wezenlijken dank verschuldigd voor den gansch niet geringen en toch weinig in het oog vallenden arbeid, die zijn uitgaaf hem gekost moet hebben.

Vier tijdperken zijn er in den tijd, waarover de brieven loopen, die vooral onze aandacht trekken en verdienen: het tweejarig bewind van Leicester, de bevrijdingsoorlog van 1591 en volgende jaren, de onderhandeling over het Bestand, en ten laatste de catastrophe van 1618. Niet over elk van deze vinden wij even uitvoerige en gewichtige bescheiden.

De valsche stelling, waarin de Engelsche landvoogd tengevolge zijner eigen misslagen en van de achterdochtige tegenwerking der Staten van Holland geraakt was, wordt levendig voorgesteld in vijf stukken, door onbekenden gedurende zijn tijdelijke afwezigheid in Engeland opgesteld, en door den uitgever in het archief van Buitenlandsche zaken te Parijs gevonden. Zij zijn hier zeer terecht ingevoegd, al hebben zij noch om hun oorsprong noch om hun inhoud een bijzondere betrekking op het huis van Oranje-Nassau. Ik acht ze hoogst geschikt om ons tot een juister beoordeeling van het bestuur van Leicester te brengen, dat in strekking zoo aanmerkelijk van het later gevolgde stelsel van Oldenbarnevelt verschilt, en waarvoor of waartegen de godsdienstige partijschap zich meestal hartstochtelijk uitlaat. De Engelschman zelf is niet iemand die ons inneemt; een kerksch man, die op overtuigende gronden van bloedige, afschuwelijke misdaden verdacht wordt gehouden, staat ons tegen; zijn godsdienstigheid hindert ons, daar zij met zijn leven oogenschijnlijk in weerspraak is. Maar om den man mogen wij het stelsel, dat hij volgde, en de menschen, die hem aanhingen, niet maar los weg veroordeelen. Ik zou niet durven beweren dat de staatsbeginselen, waarnaar hij zocht te regeeren, minder heilzaam voor het land zouden bevonden zijn dan die Oldenbarnevelt later in praktijk heeft gebracht. Maar zeker waren deze meer in overeenstemming met het jongste verleden en met de eischen van het oogenblik. Dat Leicester en zijn gunstelingen groote misslagen hebben begaan, voornamelijk uit onkunde van den volksaard en uit mistrouwen op de oude vrienden van den Prins, zal wel niemand ontkennen. In het *Avis au Comte de Leicester* (N°. XXV) worden door een ongenoemden, maar stellig zeer ervaren raadsman aan den graaf eenige wenken voor zijn volgend gedrag gegeven, die ons aanwijzen waarin hij tot nog toe hoofdzakelijk misdaan had. De slotsom is deze: hij wilde niet

naar oud herkomen regeeren met de mannen, die op het kussen zaten; hij wilde zich van de Staten, die hem in het goede zoowel als in het kwade belemmerden, onafhankelijker maken door op de volgzame vreemdelingen en de gereformeerde gemeente en haar leeraren te steunen. Zijn bestuur was noodeloos revolutionair; daarom delfde hij het onderspit. Maar de beginselen zijner regeering bleven voortleven, in 1618 brachten zij op hun beurt zijn overwinnaars ten onder. Nog steeds blijft het tijdvak van Leicester een nieuwe bewerking overwaardig. Wij zijn gelukkig dat een man als Motley het ondernomen heeft die geschiedenis te schrijven. Een zorgvuldig navorscher en een oordeelkundig schrijver tevens, gelijk hij zich betoond heeft, is best in staat ons dien merkwaardigen tijd voor oogen te stellen. Het treft gelukkig, dat juist nu het Engelsche gouvernement den toegang tot zijn rijksarchieven, althans wat die lang verleden tijden betreft, wijder open heeft gesteld. Ook na de uitgaaf der *Correspondence of Robert Dudley*, zullen de Engelsche archieven nog genoeg bescheiden van en over hem bevatten om een opzettelijke nasporing te beloonen.

Over de oorlogen van Maurits kunnen wij uit de *Archives* veel leeren. Wel brengen zij niet één feit, niet één bijzonderheid zelfs, die wij niet reeds wisten, aan den dag; maar zij stellen ons de reeds bekende gebeurtenissen veel aanschouwelijker voor dan wij ze elders beschreven vinden. Van de Spaansche zijde hebben wij meer dan één verhaal, uit de pen van ooggetuigen gevloeid, maar onze geschiedschrijvers, Reydt alleen uitgezonderd, hadden hun berichten slechts uit de tweede hand. Hier hooren wij ooggetuigen, somwijlen de veldheeren zelven, de krijgsbedrijven, zoo dadelijk als zij zijn voorgevallen, levendig beschrijven. Hun korte woorden spreken meer tot onze verbeelding, en geven ons een natuurlijker voorstelling dan het uitvoerige verhaal dat wij in de geschiedboeken vinden. Hoeveel was er reeds over den slag bij Nieuwpoort geschreven! Toch heeft mij die hachelijke strijd, van welks uitslag de vrijheid van Nederland afhing, nooit sprekender voorgestaan dan onder het lezen van de brieven der medestrijders, thans in het tweede deel der *Archives* gedrukt.

Over het sluiten van het Bestand en over de geschillen, die tijdens de onderhandelingen waren uitgebroken, bevatten de *Archives* zoo goed als niets. Na de uitvoerige en leerzame *Négociations* van Jeannin, sedert vele jaren uitgegeven, beteekenen de weinige brieven, die wij hier ontvangen, weinig of niets. Niet veel meer

zal ons het laatste deel der *Lettres de Henri IV*, uitgegeven door Berger de Xivrey, geven, althans te oordeelen naar de aankondiging; het boek zelf hebben wij nog niet te zien gekregen. Wij betreuren het; want ook over de beweegredenen tot het aangaan van het Bestand, en over het al of niet gewenschte van dien wapenstilstand is het oordeel nog niet gevestigd.

Groen spreekt, in zijn voorrede voor het tweede deel der *Archives*, slechts ter loops van het Bestand, maar in zijn *Vaderlandsche geschiedenis* uitvoeriger; hij keurt het af, en deelt daarover de inzichten van Maurits, die het tot het laatste toe met alle krachten heeft tegengehouden. Hij gaat nog verder en beticht de voorstanders van kwade bijbedoelingen; na zoo zwaren krijg, zegt hij, moest een aanbod van vredehandel aan velen welgevallig zijn, „vooral aan hen, in wier oog een onmisbaar veldheer een gevaarlijk stadhouder was". Die zijdelingsche beschuldiging acht ik onwaar en onwaardig. Oldenbarnevelt, want tegen hem en zijn vrienden is zij gericht, heeft uit zulke lage drijfveeren geen vrede met Spanje gezocht. Hij had het heil des lands evenzeer op het oog bij zijn voorstaan van het Bestand, als Maurits bij zijn tegenstand. Afgezien van het toenemend gezag van den overwinnenden stadhouder, dat toch tegen dat van Oldenbarnevelt bij de Staten niet opwoog, waren er duchtige redenen om naar het staken van den oorlog te wenschen. Het kan ons niet bevreemden, dat de staatsman, die vooral op de uitputting der financiën en den druk der belasting te letten had, hierin van den krijgsman verschilde, die voornamelijk op de kansen van den oorlog acht gaf.

Bij alle verschillen tusschen Maurits en den advokaat zien wij het onderscheid van beider beroep niet minder dan van beider karakter uitkomen. Verplaatsen wij ons op het standpunt, van waar ieder hunner de zaken bezag, dan zien wij dat zij beide te goeder trouw, in hetgeen hun voorkwam het belang des lands te wezen, ijverden. Het is bekend dat over den tocht tegen Duinkerken, waarbij de slag van Nieuwpoort voorviel, de stadhouder en de advokaat hevig verschilden. Wij kunnen het licht begrijpen; de krijgsman zag op tegen de groote gevaren aan dien tocht verbonden, de staatsman schatte het gevaar gering in vergelijking met de kansen op onschatbaar gewin; dat zij wederkeerig elkanders beweegredenen niet op prijs stelden, en zelfs elkander verdacht hielden en in onmin raakten is in twee zoo eigenzinnige menschen niet te verwonderen. Maar onbegrijpelijk is het, dat na derdehalve

eeuw sommige geschiedschrijvers nog even partijdig zijn als in der tijd de aanhangers van Maurits en Oldenbarnevelt, en dat zij nog niet geleerd hebben dat geen van beide iets anders voorhad dan het heil des lands. In de brieven, door Groen uitgegeven, wordt natuurlijk alleen de zienswijze van Maurits en Willem Lodewijk uitgedrukt en het gevaar breed uitgemeten, waaraan door de roekeloosheid der Staten eerst het leger en in de tweede plaats het geheele vaderland werd bloot gesteld. Maar als wij de depêches van den Franschen gezant, De Buzanval, raadplegen, die in Den Haag zoowel met den advokaat als met den stadhouder omging, dan vernemen wij van hem, nevens de gronden, waarop de veldheeren den tocht ontrieden, de redenen, die de Staten bewogen desniettegenstaande bij hun opzet te volharden. Die redenen waren hoogst gewichtig en rechtvaardigen naar mijn oordeel de handelwijs der Staten volkomen. Stellen wij ons in hunne plaats. De oorlog kostte ontzaglijke sommen, meer dan uit de gewone inkomsten kon bestreden worden; sedert een paar jaren moest Holland zich in schulden steken: en toch kon de krijg niet meer dan slepende gehouden worden en dus tot niets beslissends leiden. Frankrijk had vrede met Spanje gesloten, en den vijand in staat gesteld al zijn krachten tegen de Republiek aan te wenden. Engeland was in onderhandeling over vrede met Spanje; het scheen dat ook die bondgenoot de Republiek spoedig verlaten zou. Het werd tijd meer afdoende maatregelen te nemen, en aanvallend te werk te gaan. Een schitterend voordeel, door onze legers bevochten, zou waarschijnlijk Elisabeth tot het afbreken van den vredehandel en misschien Hendrik IV tot het hervatten van den oorlog, dien hij slechts tijdelijk om de uitputting zijner strijdkrachten gestaakt had, bewegen. Nergens dan in Vlaanderen was zulk een voordeel te behalen. Daar was de bevolking, naar men van alle kanten vernam, misnoegd en oproerig; nog leefden er velen, die vroeger voor de reformatie en de vrijheid met de Geuzen hadden meegevochten. Als Maurits met zijn overwinnend leger onder hen verscheen, zou het nog smeulende vuur misschien weer in vlam uitslaan. En nu lag er aan de zuidkust van Vlaanderen het roofnest Duinkerken, welks kapers onze handelsvloten zoo deerlijk teisterden en de admiraliteit noodzaakten zestig wachtschepen, die over het millioen kostten, in zee te houden. Welke onderneming beloofde grooter voordeel dan een aanslag op dat roovershol? Slaagde men er in het te nemen, dan werd de schatkist aanzienlijk gebaat, de handel van overlast bevrijd, een lok-

aas gewonnen om Hendrik IV in den krijg met Spanje te betrekken, een geduchte opstand in het hart van 's vijands landen verwekt, en Elisabeth door zoo veel voordeel bewogen in verbond met de Republiek te blijven. Wel stond er tegenover de kans op zulk een gewin de mogelijkheid, dat Maurits op een ongelegen slagveld door een overmachtigen vijand werd aangegrepen; maar had Maurits dan nog niets gedaan om den Staten recht te geven op zijn omzichtigheid en krijgsbeleid te rekenen? Juist die eene verwachting, die men hun zoo al niet tot misdaad, toch tot schandelijke onvoorzichtigheid rekent, is door de uitkomst gerechtvaardigd: Maurits werd aangevallen maar versloeg den vijand roemrijk. Van al de andere uitzichten is niets gekomen: Duinkerken is niet veroverd en Vlaanderen is niet in opstand geraakt. Maar dat bewijst nog niet dat de Staten ongelijk hadden den aanslag te wagen. Het is zelfs nog niet bewezen dat Maurits, als hij zijn overwinning had durven vervolgen, het plan der Staten niet had kunnen volvoeren.

Dat onze goede Reydt het misnoegen van Maurits en Willem Lodewijk op de Staten deelde, wisten wij reeds uit zijn geschiedenis [1]). De *Archives* bevatten een brief van hem, aan zijn vriend Stöver onder den indruk van het oogenblik geschreven, waarin hij zich nog barscher over hen uitlaat. „Barnefeld" — schrijft hij in zijn plat Duitsch — „Barnefeld und die lankrocke haben uns precipitiert; Gott gleich wol hat uns nit willen lassen verderben". Wij nemen het den trouwen vereerder van Willem Lodewijk niet kwalijk dat hij de langrokken, die zich door zijn meester niet hebben laten bepraten, verantwoordelijk stelt voor het gevaar, waaruit zich het leger zoo moedig gered heeft. Maar wij deelen zijn gramschap niet en trachten billijker te zijn dan hij. In geen geval mogen wij zijn overdrijving nog overdrijven. Het komt mij voor dat Groen dit onwillig gedaan heeft. „Reid (schrijft hij) accuse Oldenbarnevelt d'avoir par témérité, si ce n'est avec perfidie, poussé à l'expédition hasardeuse de Nieuwpoort". Doch van verraad beticht Reydt den advokaat in het minst niet. De aangehaalde woorden, vooral in hun verband beschouwd, bevatten niets meer dan een verwijt van onkunde en daaruit voorkomende roekeloosheid. Eerst bij den vredehandel is die even onzinnige als lasterlijke beschuldiging van landverraad tegen Oldenbarnevelt ver-

1) Koningin Elisabeth was betrokken in den twist over den slag bij Nieuwpoort: zie Duyck, dl. II, blz. 735/736.

zonnen. Het verwondert mij te meer, dat Groen dien laster aan Reydt in den mond legt, omdat hij zelf zoo billijk mogelijk tegen den advokaat tracht te wezen, en het vermoeden, dat Oldenbarnevelt het land zou verraden hebben, door zijn partijgenooten nog volgehouden, als onbewezen en onwaarschijnlijk opgeeft [1]).

Om tot het Bestand terug te komen. Ook bij die gelegenheid betoonde Maurits zich meer krijgsman dan staatkundige. Hij mistrouwde te recht den steeds verraderlijken vijand, hij verkoos een openlijken oorlog boven een valschen vrede, en hij hield zich verzekerd dat, zoo de natie al hare krachten inspande, eenige weinige veldtochten voldoende waren om al de Nederlanden te veroveren. Maar Oldenbarnevelt oordeelde als staatsman; tegenover de onzekere kansen van den krijg stelde hij de wisse voordeelen van den vrede. Al zijn pogingen om Engeland in oorlog met Spanje te houden, en Frankrijk op nieuw er in te wikkelen waren mislukt: de Republiek was alleen gelaten en zonk telken jare dieper onder haar schulden. Het was niet de vraag hoeveel de natie, als zij al haar krachten voor den oorlog beschikbaar stelde, kon opbrengen, maar hoeveel zij, gezind als zij was, en onder het noodlottige financiestelsel der *quoten*, opbrengen wilde. En dan kon men zich niet ontveinzen dat er aan een vermeerdering van inkomsten, gelijk er vereischt werd om den krijg krachtdadig voort te zetten, niet te denken viel. Was het dan niet geraden, nu een wapenstilstand op goede voorwaarden te bedingen was, dien aan te nemen? Holland en het bevriende Frankrijk waren in hun opkomst, Spanje onmiskenbaar in verval. Naar menschelijke berekening moest de verhouding van de Republiek tot haar vijand bij het eindigen van het Bestand gunstiger wezen dan bij den aanvang. En het was niet onwaarschijnlijk dat dan ook Frankrijk den lang bedreigden oorlog aan Spanje zou aandoen. Kunnen wij het Oldenbarnevelt ten kwade duiden, dat hij den moord van Hendrik IV en de verwarring die daaruit voor

1) De „Provisionele openinghe" (Tiele, N°. 1466), blz. 28, zegt, naar aanleiding van hetgeen Oldenbarnevelt in zijn remonstrantie (op blz. 5) aangaande zijn affectie tot Willem Lodewijk en Maurits getuigt, dat de daden een andere getuigenis afleggen. „Waerinne hy bethoont de waerheyt van hetghene sijn soon in een goet geselschap verclaert heeft, *dat syn vader niet en soude sterven sonder sich gewroken te hebben van 't ongelyck, dat Syne Excellentie* (soo hy met onwaerheyt seyt) *hem in Vlaenderen hadde gedaen.* Maer dat hy doen ende enighen tijt daerna Placebo heeft gespeelt ende Hoofs wywater geworpen, en is geen wonder, als die van cleyne staet nae hoogher trachtede". Zie ook ibid., blz. 31, en vooral de Gulden Legende, blz. 30.

Frankrijk voortvloeide, dat hij den Dertigjarigen oorlog en de verheffing van Oostenrijk niet voorzag en in rekening nam? Die gebeurtenissen waren niet te voorzien. De advokaat is gerechtvaardigd, als het blijkt dat zijn oordeel gegrond was op de gegevens die hij had.

Opmerkelijk is het dat de Spanjaarden even ontevreden waren over het Bestand als sommige onzer landgenooten, en dat de hertog van Lerma, de aanlegger er van, even hard daarover gevallen werd als bij ons Oldenbarnevelt. Vreede heeft, in het tweede deel zijner *Geschiedenis der Nederlandsche diplomatie*, aangehaald wat Soranzo, de Venetiaansche ambassadeur bij het hof van Madrid, aan zijn regeering over het gesloten Bestand berichtte. Volgens dezen waren de verstandigste raadslieden der kroon afkeerig van dien wapenstilstand geweest; en begonnen de nadeelige gevolgen er van zich aanstonds te vertoonen. De hoogheid van Spanje was er door beleedigd, en de afvallige gewesten werden meer en meer voor onafhankelijke staten aangezien en geëerd. — Had de natie zich niet in de heillooze godsdiensttwisten gestoken, de tijd van het Bestand zou als een gezegende tijd in onze geschiedenis staan aangeschreven. Den bewerker er van is het land geen smaad, maar dank verschuldigd.

Voor het tweede deel der *Archives* heeft Groen een uitvoerige voorrede geschreven, waarin hij de verhouding van Maurits en Oldenbarnevelt tot elkander beschouwt, en den eersten tracht te zuiveren van de smetten, zoo dikwerf door de aanhangers van den advokaat op hem geworpen. Reeds vestigden wij de aandacht op eenige punten van zijn pleidooi; thans willen wij nog zijn voorstelling van de godsdiensttwisten en hun ontknooping in 1618, waarover hij natuurlijk het uitvoerigst is, ter toets brengen.

Wij erkennen gaarne dat Groen blijkbaar getracht heeft billijk jegens Oldenbarnevelt te wezen, en dat hij tegen zijn eigen partijdigheid, waarvan hij zich onmogelijk kan ontdoen en die hij ook niet poogt te verhelen, op zijn hoede is. Vreemd als het schijnen mag, het valt velen nog moeielijk die oude geschiedenis van voor derdehalve eeuw zonder hartstocht, onpartijdig aan te zien. De geschillen van die dagen zijn nog niet uitgestorven, zij leven voort, hoewel verzwakt, en de kerkelijken van onzen tijd worden nog warm, als zij hun overtuiging in het verre verleden zien beleedigen. Naar de onverzoenlijkheid, waarmeê de zoodanigen twee eeuwen lang de nagedachtenis van den advokaat vervolgd

hebben, kunnen wij de hevigheid van den haat afmeten, dien bij zijn leven zijn vijanden tegen hem koesterden. Het is de moeite waard de boeken te lezen, die nog in onze dagen door rechtzinnigen over den advokaat geschreven worden. Die goede menschen zijn zoo volkomen overtuigd van de ontwijfelbare zekerheid van hun kerkgeloof, dat zij de andersdenkenden voor ziende-blind, voor opzettelijk ongeloovig aanzien, en, bij gevolg, tot alle kwaad in staat achten. Wat moeten zij dan wel van de Staten van Holland denken, die de verkondiging van dat geloof in der tijd belemmerd en de predikers geweerd hebben? En wat vooral van den advokaat van Holland, in wien zij het stelsel der Staten verlichamelijkt zien? Hij is hun de zondenbok, op wiens hoofd de schuld van een geheel geslacht geladen wordt. Niets kwaads is er waartoe men zulk een man niet berekend acht, geen zonde of men mag er hem van verdenken: hij heeft te allen tijd vrede met Spanje gewild, zelfs op voorwaarden die de onafhandelijkheid des lands en de vrijheid der religie in gevaar brachten; tegen beter weten aan heeft hij tot den tocht naar Duinkerken gedreven, en dus het leger en het geheele vaderland in de waagschaal gesteld; het sluiten van het Bestand heeft hij bewerkt, omgekocht door het goud en de beloften van Spanje; Maurits haatte hij om de redenen waarom elk slecht mensch den goeden haat. Zijn dood was in het welbegrepen belang van het vaderland noodzakelijk. Geen aantijging der schandschriften van 1618 is zoo onzinnig en ergerlijk, of er leven nu nog wezenlijk brave menschen, die ze gelooven en te goeder trouw herhalen.

Groen onderscheidt zich gunstig van die onmenschkundige ijveraars zijner partij. Hij weet dat men, ook zonder juist een slecht mensch te wezen, van een andere overtuiging kan zijn dan die hem bezielt. Hij bestudeert de geschiedenis met een betrekkelijk onbevangen oordeel. In Oldenbarnevelt keurt hij het natuurlijk af dat hij de dwaalleer in de Kerk begunstigd heeft, maar hij erkent verzachtende omstandigheden; en om dat ééne misdrijf tegen de religie vergeet hij de groote verdiensten niet van den stichter der Republiek. Hij spreekt hem vrij van landverraad. Hij acht hem wel rechtvaardig ter dood veroordeeld, maar hij gelooft dat hem genade had kunnen en moeten betoond worden. Al keurt hij de vervolging, tegen de Remonstranten aangericht, niet af, toch verklaart hij die niet in alle opzichten te kunnen goedkeuren. Zijn partijdigheid wordt getemperd door zijn gevoel van billijkheid en van zijn verplichting als geschiedschrijver.

Ook mogen wij niet uit het oog verliezen dat de tegenpartij, de vrienden van Oldenbarnevelt, zich door hartstocht niet zelden tot overdrijving en onbillijk oordeel verleiden laat. Er zijn er die de terechtstelling van den advokaat, aan wien het land zoo oneindig veel verplicht was, zulk een gruwelijke misdaad rekenen, als alleen zeer slechte menschen hebben kunnen begaan. Zij houden Maurits en zijn handlangers van boos opzet verdacht. Zij bedenken niet dat er hoogst zelden opzettelijk en met bewustheid kwaad wordt bedreven; dat de mensch begint met zich zelven te bedriegen, en zich opdringt dat hem door eer en plicht wordt geboden, hetgeen hij om onedele beweegredenen gaat uitvoeren. De mensch veinst voor niemand meer dan voor zich zelven. Zoo is het ook in 1618 gegaan; een onbevangen onderzoek van al de bescheiden, waarop wij ons oordeel moeten vestigen, leert het overtuigend. De handelende personen dier bloedige tragedie, de hoofdpersonen althans en de groote menigte die hun aanhing, waren in de heilige overtuiging, dat het heil van Staat en Kerk hun voorschreef wat zij deden. Maurits en Oldenbarnevelt waren beiden evenzeer te goeder trouw. In plaats van verontwaardiging en gramschap tegen een van beiden, wekt het schouwspel van hun strijd weemoed bij ons op over de kortzichtigheid en het misverstand van ons menschen, die elkander miskennen en verfoeien, omdat wij langs verschillende wegen hetzelfde goede zoeken. Wij zijn bewogen met het ongeluk der overwonnenen, en wij laken den overmoed der overwinnaars, maar de bedoelingen van beiden trachten wij te begrijpen en in billijkheid te beoordeelen. Het woord van Mme. de Stael is overdreven, maar binnen zekere grenzen waar: alles te begrijpen zou wezen alles te vergeven.

Op de pleitrede van Groen is reeds gerepliceerd door Vreede, in het tweede deel zijner geleerde *Inleiding tot eene geschiedenis der Nederlandsche diplomatie*. Wij willen de betoogen van beide schrijvers in verband brengen, en zien in hoeverre wij ons met elk van hen vereenigen kunnen.

Beiden beklagen het, dat het Koninklijk Huisarchief niet meer brieven en bescheiden uit dit merkwaardige tijdperk bevat. Want behalve een vrij drukke en hoogst gewichtige briefwisseling van 1617 tusschen Maurits en Willem Lodewijk van Friesland, waaruit wij omtrent beider inzichten en karakter veel kunnen leeren, leveren de *Archives* slechts weinige en niet zeer leerzame stukken. Vreede oppert dan ook de gissing — of liever hij vraagt of het niet mogelijk is — „dat zij, die voorheen een zoo groot aan-

tal bescheiden hebben vernietigd, belang gehad hebben om de waarheid te schuwen. Zijn niet vermoedelijk (vraagt hij) de sporen van medeplichtigheid voorbedachtelijk verduisterd, uit vrees dat de daad in hare naaktheid al te afzichtelijk geweest ware?"

Ik acht die gissing te eenen male verwerpelijk. Zij wordt door niets gerechtvaardigd. Zij berust niet op feiten, maar op blooten achterdocht. Als wij onbevangen de geschriften en brieven bestudeeren, waaruit wij ons een oordeel vormen moeten, zullen wij tot de overtuiging komen, dat er nooit bescheiden hebben bestaan, zooals Vreede er vermoedt, die „de daad in hare naaktheid afzichtelijk" voorstelden. Indien Maurits, die zonder twijfel te goeder trouw handelde, al werd hij onbewust ook door onedelen hartstocht gedreven, van iemand een brief had ontvangen, waarin hij met ronde woorden tot iets afzichtelijks tegen den advokaat werd opgezet, hij zou den briefschrijver ongemakkelijk te recht hebben gewezen, Men had hem niet dieper kunnen beleedigen dan door op eenige onedele drijfveer van zijn gedrag te zinspelen. Hij was ongevoelig, hardvochtig, maar juist omdat hij in de gedachte leefde dat hij ijverde voor hetgeen plicht was. Wij kunnen met volkomen zekerheid zijn gezindheid opmaken uit den brief, dien hij op den dag zelven van Oldenbarnevelt's executie aan Willem Lodewijk schreef, en waarvan Groen eerlijk getuigt: „la briéveté et la sécheresse font une impression pénible". Had het Huisarchief meer brieven van Maurits uit dezen tijd bewaard, zij zouden alle denzelfden geest ademen. En de brieven, aan Maurits gericht, zouden alle gelijken op die twee brieven van Aerssens, die door Groen zijn meegedeeld [1]). Zij zouden vleierij jegens den Prins, en aansporing om voort te gaan op den goeden weg bevatten, en raad geven hoe in deze of gene moeielijkheid te handelen; maar van voorbedachtelijke boosheid, van een overleg als van samenzweerders, zou geen zweem te vinden zijn. Laat ieder onbevooroordeeld de brieven, in het tweede deel der *Archives* gedrukt, en verder de onschatbare correspondentie van den Engelschen gezant Carleton lezen en hij zal, ik twijfel er niet aan, met mij instemmen.

Het zou ons te ver voeren, indien wij het geheele betoog van Groen nagingen, en bij ieder betwistbaar punt ons gevoelen nevens het zijne zochten te handhaven. Wij moeten ons tot een paar hoofdpunten bepalen.

---

1) N°. CCCCLVI en vlg.

Groen haalt de uitspraken van eenige beroemde buitenlandsche geschiedschrijvers aan, om te bewijzen hoe onjuist en partijdig buiten af nog altijd over de gebeurtenissen van 1618 geoordeeld wordt. In het bijzonder beklaagt hij zich, dat Macaulay de terechtstelling van den advokaat „the judicial murder of Barnevelt" genoemd heeft; want niemand, zegt hij, zal wel Macaulay van vooringenomenheid tegen het huis van Oranje verdenken. Als of men om Barnevelt onschuldig te achten noodzakelijk het huis van Oranje moet minachten! Zulke gezegden, ik erken het, staan mij tegen; het wordt tijd dat men, bij het beoordeelen van de geschiedenis onzer Republiek, de oude partijschap aflegt, en niet in alles een partij trekken voor of tegen Oranje onderstelt. Ik gevoel mij doorgaans meer tot de stadhouderlijke partij dan tot haar tegenpartij aangetrokken, maar ik neem toch de uitspraak van Macaulay gerust over, en zeg het hem na dat het ter dood brengen van Oldenbarnevelt een gerechtelijke moord geweest is.

Het komt er maar op aan te bepalen wat wij onder gerechtelijken moord verstaan. Al stemden wij in met Groen als hij zegt: „il est presqu'impossible de révoquer en doute sa culpabilité, et la sentence, dont le ton peut-être n'est pas sans exagération et amertume, dévoile un ensemble de faits incontestables qui ne pouvaient rester impunis", — dan konden wij desniettemin onze stelling nog volhouden. De vraag is niet: had Oldenbarnevelt misdreven? maar wel: had Oldenbarnevelt zich schuldig gemaakt aan een misdrijf tegen de wetten des lands, de bepalingen der Unie en de antecedenten sedert de vestiging der Republiek; en verder, was hij daarom wettelijk des doods schuldig? Als wij zoo de vraag stellen, is zij, geloof ik, aanstonds beantwoord. Neen, Oldenbarnevelt had geregeerd naar den wil zijner meesters, overeenkomstig de grondregels van bestuur sedert den afstand van Leicester aangenomen. Om hem te kunnen veroordeelen moest de regeering, die hij gediend had, revolutionair veranderd worden, en een nieuwe theorie van de souvereiniteit der Generale Staten worden voorgewend. Het proces was even buitengewoon als de rechtbank, die men er voor had ingesteld. Willen wij ons vergewissen, hoe wij naar den geest des tijds over den aard van het geding te denken hebben, laten wij dan den onvergelijkelijk schoonen brief van Willem Lodewijk, in de *Archives* herdrukt, lezen en bestudeeren, waarin hij, die Maurits tot den coup d'état gedreven had, hem na de zegepraal tot matiging vermaant. Wij vinden daar de schuld van den advokaat als niet in rechte uit-

gemaakt, en het proces meer als een staatszaak dan als een rechtszaak voorgesteld. Om de doodstraf te rechtvaardigen, wordt er gezegd, „behoorde alles bewezen te worden zoo klaar als de dag, omdat het geheele land gedeeld is in partijschap, en *diverse zaken met schijn van wettelijkheid van beide zijden beweerd kunnen worden*, die men metter tijd richten en wegnemen kan". Zoo was het inderdaad: twee stelsels van staatkunde stonden tegenover elkander, het stelsel voorheen door Leicester voorgestaan, maar sedert opgegeven en openlijk afgekeurd, en het stelsel, tegen hem door de Staten gehandhaafd en voortaan als wettig erkend en nageleefd. Wagenaar, wiens gevoelen Groen onjuist teruggeeft, heeft het reeds naar waarheid gezegd: het oordeel over de schuld van den advokaat hangt af van het standpunt waarop men zich stelt; uit dat van Leicester gezien was Oldenbarnevelt, en de meerderheid der Staten van Holland met hem, schuldig; van het standpunt, waarop men zich na Leicester's afstand geplaatst had, was hij onschuldig. En de grijze staatsman zelf, in den jongsten nacht van zijn leven, drukte hetzelfde met andere woorden uit: „ik ben gevonnist in een tijd die andere maximen in den staat houdt, dan die waarin ik geleefd heb" [1]). Men kan verschillen over de noodzakelijkheid en het nut der omwenteling en van den dood van den advokaat — ik kan mij begrijpen dat er zijn die zijn terechtstelling heilrijk achten voor het land — maar niemand zal ooit kunnen bewijzen dat het proces wettig en de schuld rechtelijk bewezen was. Daarom zeg ik het Macaulay volmondig na: Oldendenbarnevelt is onder den schijn eener rechtspleging vermoord.

Aan den anderen kant vereenig ik mij met hetgeen Groen beweert: „Probablement Barnevelt eût terminé en paix une longue et honorable carrière, si l'application de ses maximes aux différents survenus dans l'Eglise établie ne l'eussent mis en opposition directe et violente avec les sentiments et les croyances d'une partie considérable de la population". Oldenbarnevelt is niet door een kabaal van weinige persoonlijke vijanden ten val gebracht; het volk is het dat hem heeft omgestort. Prins Maurits, toen hij den advokaat gevangen nam, misschien zelfs toen hij hem overgaf om te sterven, volvoerde wat de meerderheid des volks van ganscher harte wenschte. Want Oldenbarnevelt had de godsdienstige overtuiging der ijverigste gereformeerden diep gekrenkt;

1) Vgl. vooral de uitbreiding van dit gezegde in de Historie van Oldenbarnevelt (ed. 1620), blz. 35.

hij had in den laatsten tijd in lijnrechten strijd met den volkswil geregeerd.

Zijn ongeluk was de oligarchische regeeringsvorm, dien hij zelf had helpen invoeren. Ten gevolge van de onlusten gedurende Leicester's landvoogdij was het het voortdurend streven der Staten en van hun advokaat geweest, de burgerij van allen rechtstreekschen invloed op het bestuur te berooven. Nu leden zij de natuurlijke en gerechte straf voor die verkeerdheid. Oldenbarnevelt wist dat hij de wettige regeering op zijn hand had, en daarmee meende hij alles te hebben. Het volk mocht ontevreden zijn, maar het moest gehoorzamen. Binnen den kring der wettelijkheid sloot hij zich op en rekende hij zich veilig. Maar een omwenteling verbrak dien kring, en trof den gehaten staatsman. Ware de regeering minder aristocratisch geweest, had zij den geregelden invloed van den volkswil en van de volksvooroordeelen gevoeld, het zou tot zulk een uiterste niet gekomen zijn. Wij kunnen ons verzekerd houden dat, als de advokaat met de burgerij te doen had gehad, hij, die zoo behendig de Staten wist te winnen en te leiden, ook verstaan zou hebben het volk voor zich in te nemen en naar zijn hand te zetten. Maar de aristocraat minachtte het onberechtigde volk, en lette niet op zijn wenschen en hartstochten. En het volk, dat zijn wil niet wettelijk kon laten gelden, moest wel geweld te baat nemen. Een omwenteling werd onvermijdelijk. Ware Oldenbarnevelt een minister geweest in een constitutioneelen staat, het zou hem gegaan zijn als bij ons de regeering in 1853; de godsdienstige hartstocht der meerderheid had zich langs wettigen weg geopenbaard, had den gewantrouwden staatsman van het bewind verwijderd, maar hem niet onteerd en gedood. Maar aan onze republikeinsche staatsmachine ontbrak de onmisbare veiligheidsklep; de kwade humeuren, die geen uitweg vonden, deden den ketel springen en doodden den onvoorzichtigen machinist.

Het verwondert mij, dat Vreede het aandeel des volks aan de omwenteling buiten reden verkleint, en haar meer aan het opzet van enkele vijanden van Oldenbarnevelt en aan de inblazingen van Jacobus van Engeland toeschrijft. „Men vergete het niet (zegt hij): de oorsprong der kerkvergadering ligt niet in de behoefte der natie, maar in het brein van den waanwijzen en bemoeizieken koning van Groot-Brittannië". Ik geloof dat Vreede zich hierin zeer vergist. Een aandachtige beschouwing van het voorgaande tijdperk leert dat het verlangen, de behoefte zelfs naar een synode, ter vereffening van de sedert lang aanhangige

kerktwisten, zich reeds openbaarde voor Jacobus I den troon van Engeland had beklommen. Sinds jaren hielden de Staten van Holland het houden eener synode, waarop de kerkelijken niet ophielden aan te dringen, voorbedachtelijk tegen. Van nog vroeger dagteekening is de twist tusschen de Kerk en den Staat over een in te voeren kerkorde. De hartstocht, die in 1618 tot uitbarsting kwam, had reeds een halve eeuw telkens gedreigd, en was met moeite bedwongen. Ik herhaal het, de omwenteling van 1618 is, zoo zeer als eenige, een daad des volks geweest. Jacobus, of liever nog Carleton, zijn gezant, heeft meegewerkt tot de ontknooping, maar heeft de verwikkeling niet veroorzaakt.

Nog een punt wil ik ter sprake brengen, waar ik van Groen verschil. De vele beschouwingen, waarin ik hem toestemmend volg, moet ik mijns ondanks, om niet al te lang te worden, voorbij gaan. Ik wenschte in een sterk sprekend voorbeeld aan te toonen, hoe onbillijk de advokaat door de rechtzinnigen beoordeeld is. Als ik bewezen zal hebben dat Groen, die alle aantijgingen van landverraad, door zijn partijgenooten nog steeds herhaald, als onhoudbaar heeft laten vallen, toch nog een beschuldiging volhoudt, die volkomen onbewezen en in zich zelve ongerijmd is, dan zal de lezer, dunkt mij, kunnen oordeelen op hoe zwakke gronden de door hem verworpen laster berusten moet.

Er wordt van Oldenbarnevelt verhaald, — maar ik wil het in de woorden van den aanklager zelf meedeelen [1]). „Zijn voornemen was vier hoofdpersonen der Contraremonstrantsche partij (hun namen worden vermeld) bij nacht van het bed te halen en op het schavot te doen onthoofden, en dan vroeg in den morgenstond, het volk door het luiden van de klok te zamen geroepen zijnde, te doen publiceeren dat die lieden wegens hunne muiterijen tegen de hooge overheid, anderen ten exempel, waren gestraft, en dat men in dier voege handelen zou met degenen die hunne overheid ongehoorzaam zijn". Van dit bloedige voornemen is gelukkig niets gekomen, omdat de Hooge Raad, krachtens wiens vonnis het geschieden moest, volstandig geweigerd heeft daartoe meê te werken. Die dit verhaalt is Triglandt, in zijn *Kerckelijcke Geschiedenissen*, en hij zegt: „dit bericht komt van hen die daarover hebben gezeten, hunne adviezen en stemmen gegeven, en dat bloedige voornemen hebben helpen te niet maken".

---

1) Triglandt, Kerckelycke Geschiedenissen, f°. 908. Vgl. nog f°. 716^{a-b}: Practycke van den Spaenschen raedt (Tiele, N°. 1453), blz. 34—35.

Dat vele kerkelijke geschiedschrijvers niet aarzelen [1]), hetgeen een zoo geloofwaardig en achtbaar auteur vertelt, als zekere waarheid na te vertellen, kan ons niet verwonderen. Zij hebben nog wel krachtiger bewijzen van lichtgeloovigheid gegeven. Maar dat Groen het verhaal, zoo al niet zeker toch hoogst waarschijnlijk acht, verbaast mij. Hij stoot zich niet aan de innerlijke onwaarschijnlijkheid. Was de omzichtige advokaat de man voor zulk een dolzinnig bedrijf? Triglandt merkt te recht op, dat daaruit een burgeroorlog had kunnen voortvloeien: kon de advokaat dien wenschen, kon hij hopen daarbij te winnen? Maar de Hooge Raad, hij wist het, was hem niet genegen; vele leden waren hem persoonlijk vijandig en vijanden van zijn regeeringsstelsel. Hij kon voorzien, zooals gebeurd is, dat de Raad de verantwoording van de bloedige en gevaarlijke daad niet op zich zou nemen [2]). Hoe kon hij dan zoo onvoorzichtig zijn, zich nutteloos aan zijn vijanden bloot te geven, en een wapen hun in handen te leveren, dat zij tegen hem zouden kunnen gebruiken? Maar wij willen de innerlijke onwaarschijnlijkheid daarlaten. Wie is onze borg voor de waarheid? Triglandt, een geleerd en wijsgeerig theologant, een eerlijk, eerwaardig man — ik geef hem gaarne dien lof, die hem toekomt — maar een uiterst partijdig Contraremonstrant tevens. Hij zal niets gezegd hebben dat hij niet geloofde waar te zijn. Maar hoe licht kan hij waarschijnlijk geacht hebben wat twijfelachtig was, hoe licht kan hij bij zich zelven overdreven hebben wat hem was meegedeeld! En, al namen wij aan dat hij juist had naverteld wat hij gehoord had, van wien had hij het gehoord? Hij noemt niemand, en laat ons alleen weten dat zijn zegsman een tegenstander van den maatregel geweest is, denkelijk dus een vijand van Oldenbarnevelt. Is zulk een getuige onwraakbaar? En hetgeen Groen ter bevestiging aanvoert, gaat niet op: „le fait (zegt hij) rapporté par un écrivain consciencieux avec tant de détails et tant d'indications précieuses, eût, en cas de calomnie, rencontré de nombreux contradicteurs". Want al de bijzonderheden, waarvan Groen spreekt, kunnen alleen bewijzen, dat de Hooge Raad eenig voorstel van Oldenbarnevelt heeft afgewezen, maar welk een voorstel blijft onzeker. En wat de tegenspraak betreft, die hij meent dat het verhaal, zoo het laster ware geweest, zou hebben uitgelokt, het boek van Triglandt is uitgegeven in

1) Vgl. Brandt. Rechtspleging, dl. II, blz. 472.
2) Vgl. Tiele, N°. 1453 (Practycke, enz.), blz. 34.

1650 [1]). Wie leefde er toen, die in staat was de onwaarheid van het verhaalde te bewijzen? Wie zelfs kon zich geroepen achten er tegen op te komen? Alleen een lid van den Hoogen Raad van 1618, wien de gedachtenis van den advokaat dierbaar was, kon den laster weêrspreken. Ik weet er niet een te noemen, die aan die vereischten voldoet. — Maar ik wil de redeneering van Groen omkeeren en tegen hem richten. Als het feit waar was geweest, hoe kon het dan zoo lang geheim zijn gebleven? De vijanden van den advokaat hadden er belang bij, dat het in al zijn afschuwelijke bijzonderheden openbaar werd gemaakt. En na den val van Oldenbarnevelt was er aanleiding genoeg om het publiek te maken. Het moet ons zelfs verwonderen dat er in het vonnis niet van gewaagd wordt, waar toch meer bedoelingen dan feiten aan den veroordeelde worden te last gelegd. Weegt dit negatieve bewijs niet zwaarder dan dat van Groen? Maar wij kunnen verder gaan. De verhooren van Oldenbarnevelt liggen thans voor ons. Als het voorval waarlijk gebeurd is, moet de aanlegger daarover ondervraagd zijn. Er zaten onder de gedelegeerde rechters leden van den Hoogen Raad, die de geheele zaak hadden bijgewoond en nauwkeurig kenden. Zij zullen wel niet verzuimd hebben den man des bloeds, dien zij zelven ter dood moesten veroordeelen, van zijn bloedige plannen te overtuigen. Zien wij wat de verhooren ons leeren. Inderdaad is Oldenbarnevelt over het hem toegeschreven opzet ondervraagd, en uit die vraag en zijn antwoord blijkt volkomen wat wij er van te denken hebben.

Vraag [2]): „of hij niet voorgeslagen heeft dat men hier in Den Haag eenige personen behoorde van het bed te halen, en zonder vorm van proces een voet korter te maken, en welke die personen waren?"

Antwoord: „zegt hiervan in het allerminst niet gesproken noch ook ooit gehoord te hebben".

En daarmee is het geheele onderzoek afgeloopen; de rechters berusten in deze stellige ontkentenis. Zoo de onderstelling van Groen gegrond was, wisten de rechters, dat Oldenbarnevelt hier onbeschaamd loochende wat sommige hunner uit zijn eigen mond hadden gehoord, en hetgeen een genoegzaam getal van de meest onwraakbare getuigen kon bevestigen; maar, onbegrijpelijk, zij

1) Het is geschreven in 1648 (zie fº. 919).
2) Verhooren, dl. I, vraag 112 (blz. 81).

sparen den gevangene en vragen niet door. Bij de ongerijmdste aantijgingen van landverraad laten zij zich door geen ontkentenis den mond stoppen, zij gaan voort met scherper ondervragen [1]); hier, waar zij in het bezit der waarheid zijn, nemen zij genoegen met een antwoord, dat zij als een onbeschaamden leugen doorgronden. — Het is bijna niet te gelooven, maar Groen kent de aangehaalde plaats uit de verhooren, hij spreekt er zelfs van, maar schijnt ze van geen belang te achten. Hij maakt er zich van af met op te merken: „la mémoire de l'accusé semble ici en défaut". Alsof het noodig was te verklaren waarom de aangeklaagde ontkende, niet waarom de rechters, tegen beter weten aan, zijn leugenachtige ontkentenis aannamen! — Merk verder op, dat in het verhoor gevraagd wordt naar een plan om „zonder vorm van proces" eenige burgers ter dood te brengen, terwijl het verhaal van Triglandt niet waar kan zijn, tenzij, gelijk hij ook uitdrukkelijk verzekert, „de sententie van de Hoven van justitie" vereischt werd. — Mij dunkt, de zaak is hiermee tamelijk wel uitgemaakt. Het gerucht, dat Triglandt te kwader uur met zijn gezag gestempeld en gangbaar gemaakt heeft, is een van die belachelijke verzinsels, zooals er, tijdens den val van den advokaat, zoovele werden verbreid, maar die in een ernstige geschiedenis geen plaats verdienen. Daarom doet het ons leed dat Groen het in zijn onpartijdig en merkwaardig betoog herhaald heeft.

II [2]).

(1859.)

Er is nog geen vol jaar verstreken sinds wij de twee eerste deelen van deze nieuwe serie der *Archives* aankondigden, en reeds

---

1) Vgl. Verhooren, blz. 231.

2) Waartoe het geheele verhaal diende: zie Triglandt, f°. 935. Later werd het geloofd: zie Kronyk Hist. Gen., dl. XXV, blz. 129.

3) Naar aanleiding van Archives ou correspondance inédite de la Maison d'Orange-Nassau. Recueil publié, avec autorisation de S. M. le Roi, par Mr. G. Groen van Prinsterer. Deuxième Serie, t. III, 1625—1642. Utrecht. Kemink et fils. 1859. in 8°.

ligt het derde deel voor ons, en, als wij juist geïnformeerd zijn, is ook van het vierde reeds een goed gedeelte afgedrukt. Wij verheugen ons zeer dat de belangrijke uitgave zoo snel vordert, en wij zijn den uitgever dankbaar, die zich aan zijn taak zoo onverdeeld toewijdt. Want dat het schiften en ordenen en voor den druk gereed maken van een collectie als de zijne veel meer tijd en arbeid kost dan men oppervlakkig zou meenen, heeft ons onze geringe ervaring van archiefwerk geleerd. Sedert wij ondervonden hebben hoeveel ondankbaar werk het kost oorspronkelijke brieven te ontcijferen en zoo te schikken dat wij ze bij het bestudeeren der geschiedenis met vrucht kunnen gebruiken, gevoelen wij ons dubbel verplicht aan hen, die zich de moeite hebben getroost uit het stof der archieven gansche verzamelingen van oorkonden aan den dag te halen en ons ten gebruike voor te leggen. Het zou schandelijk ondankbaar zijn hun arbeid, waarvan wij zonder moeite de vruchten inoogsten, nog te bevitten en te minachten.

Maar zulk een toegeeflijk oordeel behoeven wij niet voor de *Archives* van Groen van Prinsterer in te roepen. Zijn werk kan zelfs den toets der strengste kritiek doorstaan. Al wat wij van zulke uitgaven kunnen vorderen: behoorlijke schikking der stukken, met vermelding vanwaar zij ontleend zijn, nauwkeurige teruggave van den oorspronkelijken tekst, met aanteekening van hetgeen niet met zekerheid te ontcijferen was, en verbetering der schrijffouten, in één woord al wat noodig is om aan de uitgaaf de waarde van het oorspronkelijke te verzekeren en het gebruik er van gemakkelijk te maken, bezitten de *Archives* in hooge mate. De vergelijking met soortgelijke werken valt doorgaans zeer te hunnen voordeele uit. Niets dat twijfelachtig is wordt als zeker opgegeven. Lezingen, die door het verband waarin zij voorkomen, genoegzaam gewaarborgd schijnen, worden toch tusschen haakjes gesteld, als de letters te veel waren uitgesleten om herkend te worden. Hoogst zelden stooten wij op zeker misgelezen woorden. Eén is er mij voorgekomen, en ik wil het aanteekenen, om te toonen dat ik heb opgelet en dus niet zonder reden de doorgaande nauwkeurigheid prijs: op p. 194 is de lezing *Si*[*re*] stellig valsch; de zin vordert een bevestigend bijwoord, iets als *assurément;* van *Sire* kan geen sprake zijn, het is Vane tot wien gesproken wordt. Ook maar een enkele verklaring van een verouderd woord komt mij minder juist voor, meestal is de vertolking gelukkig. Op p. 105 wordt de uitdrukking *la cueillette* verklaard door *amas*

de deniers, maar de bedoeling is „eigen inning der belasting" in tegenstelling met „verpachting", dus *la collecte*.

Behalve zulke woordverklaring heeft de uitgever zich bijna van alle aanteekening onthouden. Wij missen in deze nieuwe serie dien uitnemenden historischen commentaar, die de eerste serie tot niet slechts een verzameling van oorkonden maar bijna een doorloopende geschiedenis maakte. Niemand, gelooven wij, zal dit gemis dieper betreuren dan de uitgever zelf. Het commentarieeren is aangenamer werk dan het bloote uitgeven. Dat hij zich tot het minder aangename bepaalt, is een offer aan het belang der vaderlandsche geschiedenis gebracht. De opheldering der stukken, die hij in het licht geeft, kan wachten, kan door anderen geschieden; bij het uitgeven is haast, en niemand dan hij is aangewezen om dit te doen. Indien de uitgaaf dezer serie zoo langzaam moest voortgaan als die der vroegere, zou Groen ze misschien niet ten einde kunnen brengen, en wie zou na hem ze mogen voortzetten?

Wij hebben nooit recht begrepen welk, beginsel de uitgever der *Archives* volgt bij het uitkiezen der stukken die hij in zijn verzameling opneemt; maar minder dan ooit begrepen wij het bij het bestudeeren van dit deel. Dat hij aan het Huis-archief alles ontleent wat hem daarin belangrijks voorkomt, spreekt van zelf. Maar hij voegt nog daarbij wat hij van elders bekomen heeft, doch naar welk plan blijkt niet. In dit deel, bij voorbeeld, drukt hij een aantal brieven van Aerssens af, die hij niet in het Huis-archief gevonden heeft; waarom juist van Aerssens, eer dan van eenigen anderen vertrouweling van den Prins? En waarom wel deze brieven, en niet die van denzelfden aan Culenburch, waarvan hij slechts nu en dan een enkele zinsnede aanhaalt? Bovendien belooft hij in een supplement een reeks van brieven van Aerssens aan den tresorier van Zeeland, Valcke, mee te deelen, die op het Rijksarchief bewaard worden. Maar hoe zal hij dan met de allerbelangrijkste briefwisseling van denzelfden Aerssens handelen, die onlangs door het Rijksarchief is aangekocht? Ware het niet beter geweest al de brieven van Aerssens in een afzonderlijk deel bijeen te vatten, en in de *Archives* alleen die op te nemen, die van de correspondentie van het vorstelijk huis onafscheidelijk zijn?

Het nieuwe deel, van welks inhoud wij thans een kort verslag gaan geven, omvat bijna geheel den tijd van Frederik Hendrik, een der belangrijkste tijdvakken onzer geschiedenis. Het behelst

daarover een aantal merkwaardige bescheiden, die ons wel geen nieuwe feiten berichten, zelfs niet nieuwe gezichtspunten, maar die ons de bekende gebeurtenissen van naderbij doen bezien, de handelwijs der personen in bijzonderheden voor oogen stellen, en de zeden van den tijd kenschetsen. Zooals in de vorige deelen, zoo ontbreekt ook hier veel dat wij verwacht hadden, maar het gemis wordt weer vergoed door onverwachte mededeelingen. Van Frederik Hendrik zelven, van wien wij om de *Mémoires* en om hetgeen D'Estrades van zijn rijk voorzien kabinet verhaalt, een ruimen voorraad van papieren gewacht hadden, ontvangen wij zoo goed als niets. Van de hoofdpersonen uit den Dertigjarigen oorlog, die met de Nederlandsche regeering in veelvuldige betrekking moeten gestaan hebben, volstrekt niets. Omtrent het binnenlandsche bestuur der Republiek zeer weinig. Daarentegen over de voorbereiding tot den burgeroorlog in Engeland vinden wij eenige niet onbelangrijke berichten, vooral eenige levendige schilderingen, in de brieven der gezanten die de huwelijksverbintenis van den zoon des stadhouders met de dochter van den Engelschen koning moesten bewerken. Treffend is het, te midden van hun berichten omtrent den gewenschten voortgang hunner onderhandeling, de telkens ongunstiger tijdingen over de oneenigheid in Engeland, het misnoegen des volks, den tegenstand van het Parlement, de ongerustheid van het hof en van den koning, te lezen. Terwijl de jonge prins Willem te Londen aankomt om zijn bruid te huwen, is het vermaarde proces van Strafford aan den gang. Iedere depêche der gezanten handelt over beide aangelegenheden dooreen. De brief, waarin de Prins zelf aan zijn vader de gelukkige huwelijksvoltrekking bericht, eindigt met de tijding dat Strafford ter dood is veroordeeld en den volgenden dag waarschijnlijk reeds onthoofd zal worden. Is het niet opmerkelijk dat het eerste bedrijf van de Engelsche revolutie tegelijkertijd plaats grijpt met het aanknoopen der verbintenis tusschen de huizen van Stuart en Oranje, waaruit de voltrekker van die revolutie, Willem III, moest voortkomen? Met niet minder belangstelling lezen wij in de twee laatste brieven van Heenvliet, die hier worden medegedeeld, de beschrijving van 's konings verraderlijke en onwettige poging tot gevangenneming der vijf parlementsleden, die, daar zij mislukte, tot zijn vertrek uit Londen en tot den burgeroorlog aanleiding heeft gegeven. Hoe dikwerf wij ook van deze beslissende gebeurtenis beschrijvingen gelezen hadden, nimmer waren wij door eenige zoo getroffen als

thans door het eenvoudige, bijkans onpartijdige verhaal van Heenvliet. Zijn sombere schildering, zijn zwaarmoedig vooruitzicht, zijn onbestemde voorspellingen van nakend onheil beklemmen ons hart, als leefden wij te midden dier lang verleden gebeurtenissen. Ik reken deze brieven uit Engeland tot de merkwaardigste die dit deel bevat.

Een andere reeks van belangrijke brieven betreft de mededinging naar het stadhouderschap van Friesland, Groningen en Drente, tusschen Frederik Hendrik en Willem Frederik, den broeder van den overleden gouverneur Hendrik Casimir. Groen heeft ze ontleend aan de papieren van Huygens, aan wien zij door zijn zwager, David le Leu de Wilhem, geschreven zijn. Zij leveren een niet onbelangrijke bijdrage tot de kennis van de zeden van den tijd, en zij toonen dat onbeschaamd intrigueeren, toen niet minder dan thans, in zwang was: de in Holland geijkte term „kuipen" dagteekent dan ook van weinig vroeger. De Wilhem, uit Duitschland geboortig, is een keurig voorbeeld van die lage, oneerlijke Duitsche hovelingen, over wier invloed op de latere prinsen van Oranje de burgerij zich zoo dikwerf beklaagde. *Plus royaliste que le Roi*, laakt De Wilhem in den Prins, „qu'il ne va que trop lentement et avec trop de retenue ès affaires qui touchent la grandeur de sa maison". Trouwens hij was in ongenade bij zijn meester geraakt, en al zijn ijveren bedoelde — om zijn eigen woorden te gebruiken — „luy donner les asseurances de mes fidelles actions pour son interest et me faire voir de bon oeil". Geen wonder, dat voor zulk een gunstbejag alle middelen goed genoeg zijn: de Friesche grietmannen zijn wel voor overtuiging vatbaar; „avec la cave de S. A. on les mettra en cage; qu'on les parfume de tabac et de l'eau béniste de la cour, ils feront l'amour à S. A. et courront à l'envie pour estre enchainez". „On apreste la viande pour rire et le vin resjouit les vivans, mais l'argent répond à tout, dit le sage, ce que le S. Père traduit: *et pecuniae obediunt omnia*". Geld, beloften en feestelijk onthaal zijn de voorname middelen, die hij wil hebben aangewend; maar het spel zou niet volmaakt wezen, als hij de geestelijke hulp der predikanten vergat [1]): „S. A. a aussi la bonne commodité de les catéchiser par les ministres d'église, comme ils (de vorige stadhouders van Friesland) ont fait, autant le fils que le père". Hoe wordt door zulke brieven de pessimistische Aitzema gerechtvaar-

1) Hij was vroom (T. IV, p. 156).

digd! Het doet ons genoegen dat Frederik Hendrik den hoveling niet geresolveerd en ijverig genoeg geweest is; hij heeft dan ook het gouvernement van Friesland niet verworven. Door welke middelen evenwel aan Willem II de opvolging verzekerd is geworden, kan men bij Aitzema [1]) nalezen. Doch een laudator temporis acti doet het best met ze maar te ignoreeren.

Van omkoopen leveren ons de brieven nog eenige proeven, die de verhalen van Aitzema treurig bevestigen. De griffier der Staten-Generaal, Cornelis Musch, de schoonvader van den beruchten Buat, stond als niet kiesch op het punt van geschenken aangeschreven: na zijn dood werd hij zelfs in een plakkaat, van 6 Februari 1652, wegens het ontvangen van „verboden giften en gaven" aan de kaak gesteld. Maar het waren zijn vijanden, de Loevesteinsche factie, die den „Hofmusch", zooals Vondel hem noemt, dus onteerden. Misschien overdreven zij. Doch wat blijft er tot zijn verschooning nog te zeggen, nu wij in een brief van den Franschen ambassadeur aan Richelieu lezen [2]): „Ledit greffier m'a dit clairement que, si le Roy vouloit luy faire quelque bien, il le serviroit très-bien, mais il ne désire pas que Eusquerque le sache" [3]). Euskercken was, als ik mij niet vergis, onze secretaris van legatie te Parijs, die, na den dood van den gezant Langerak, diens plaats voorloopig vervulde.

Nog erger: de gemalin van Frederik Hendrik, Amalia van Solms, die volgens getuigenis van den Franschen ambassadeur grooten invloed („un infini pouvoir") op hem uitoefende, was anti-Fransch. Maar Richelieu weet raad. Hij biedt haar uit naam des konings een paar prachtige oorbellen aan. „Les ennemis communs de ce royaume et des provinces-unies (schrijft hij haar [4])) ne pouvant nous faire mal que par les oreilles, S. M. a choisi son présent expressément tel qu'il est". Het antwoord der prinses doet meer eer aan haar geest dan aan haar karakter: „Il vous a pleu me donner avis que nos ennemis communs ne nous peuvent faire mal que par les oreilles, je vous promets que les miennes ne leur seront jamais ouvertes" [5]). Als pendant dier oorbellen mogen wij wel den vleienden titel van „Altesse" aanmerken, waarmee de Fransche regeering den haar reeds toe-

1) Dl. II, blz. 148.
2) T. III, p. 47.
3) Vgl. t. IV, p. 156, 205, 261. — Knuyt was niet beter: t. IV, p. 154—156.
4) T. III, p. 125.
5) Vgl. t. IV, p. 95—96, 155, 159, 163, 177, 182. 216, 217.

genegen stadhouder nog meer zocht in te nemen [1]). Met de Staten behoefde men zooveel omslag niet te maken. Toen het aan Frankrijk gelukt was het traktaat van 1635 met de Republiek te sluiten, vereerde Charnaçé, de gezant, aan de invloedrijksten onder de Staten een zak pistoletten „in erkentenisse van de moeyte die zij genomen hadden in de tractaten met Vranckrijck aengegaen". Dat werd ruchtbaar en gaf schandaal onder de burgerij; het kwam in de Staten-vergadering ter sprake [2]); maar Overijsel alleen protesteerde tegen het besluit, dat na rijpen rade genomen werd, „de presenten aan te nemen *ter eere van het land*". Waar 's lands eer al niet in gelegen is!

De hoofdpersoon van dit deel der *Archives* is ontegenzeggelijk François van Aerssens, heer van Sommelsdijk, de bekende tegenstander van Oldenbarnevelt. Van zijn hand staan er meer brieven in dit deel dan van iemand anders, en in de *Prolégomènes* heeft hem Groen van de smetten, die de overlevering zijn karakter heeft aangewreven, trachten te zuiveren, en bijna tot zijn held aangenomen. Maar, als ik mijn oordeel onbewimpeld zeggen zal, mij dunkt dat Groen, door hier de overlevering te verlaten, van de waarheid is afgeweken.

Volgens de algemeen aangenomen voorstelling was Aerssens een geslepen diplomaat, doch tevens een erge intrigant, en wraakgierig jegens de tegenpartij. Groen laat zijn wraakzucht in het duister; de gelegenheid, waarbij die zou zijn uitgekomen, ligt ook buiten het tijdvak waarover dit deel loopt. Maar van kuiperij verdenkt hij hem niet; hij meent veeleer dat de laster zijner vijanden en de partijzucht hem die hebben toegedicht. En boven zijn diplomatisch talent prijst hij nog zijn bekwaamheid als staatsman. Ik, voor mij, ben na een vernieuwd onderzoek, tot de overtuiging gekomen dat Aerssens als staatsman weinig verdiensten heeft, dat hij als diplomaat bijzonder heeft uitgemunt, en dat hij een intrigant was in zijn hart.

In zijn publiek leven hebben wij twee tijdperken te onderscheiden, vóór en na zijn overwinning op Oldenbarnevelt. Het eerste tijdvak wordt natuurlijk in deze brieven, die eerst met 1625 aanvangen, niet opgehelderd; Groen laat het buiten rekening; wij zullen hem hierin navolgen, hoewel wij overtuigd zijn dat

1) T. IV, p. 183. Zie Amelot de la Houssaye, Lettres du cardinal d'Ossat, t. II, p. 356.

2) Het was Vosbergen, die het ter sprake bracht (Aitzema, dl. II, blz. 332; Vreede, Inleiding, dl. I, blz. 172/3. Vgl. den brief van den fiscaal Cornelis Boey aan J. de Witt, d.d. 14 Maart 1654).

het gedrag van Aerssens sedert zijn terugroeping uit Parijs tot op den val van Oldenbarnevelt den juisten toets aan de hand geeft om zijn karakter aan te beproeven. Doch ook zonder dit gedeelte van zijn leven te onderzoeken, geloof ik mijn oordeel te kunnen wettigen, en ik laat het te eer onaangeroerd omdat Groen zelf erkent: „qu'il y a dans sa vie, durant le stadhoudérat du prince Maurice, plusieurs points encore controversés". Tegenover het onbewezen gunstig oordeel van Groen houd ik mij bij mijn minder gunstige beschouwing, insgelijks zonder die te bewijzen. Slechts één bewering van Groen moet ik aanstonds tegenspreken. Hij zegt dat Aerssens, in 1613, denkelijk op aanstoken van zijn vijanden in Den Haag, uit zijn ambt van gezant te Parijs ontzet is. Maar was die voorstelling der zaak onhoudbaar sedert Van der Myle in 1618, uit de portefeuille van Oldenbarnevelt naar het schijnt, een aantal brieven en depeschen, waaruit het tegendeel blijkt, had publiek gemaakt, nog minder laat zij zich verdedigen, nu Ouvré in zijn monographie over Aubéry du Maurier ons de uittreksels heeft gegeven van de correspondentie der toenmalige Fransche gezanten met hun regeering. Het is thans klaar als de dag, dat Aerssens aan de Fransche regeering mishaagde, omdat hij met de haar vijandelijke grooten heulde, haar openlijk verdacht hield van verstandhouding met den Spanjaard ten nadeele der Republiek, en hooger toon voerde dan waarin zij wilde toegesproken worden. Dat Oldenbarnevelt van die stemming der Fransche regeering partij heeft getrokken om een man, die hem begon te hinderen, ter zij te schuiven, is wel mogelijk; maar dat hij die misstemming zelf zou hebben opgewekt, strijdt tegen de duidelijk gebleken waarheid. Wrok over zijn ontslag, haat tegen den advokaat, die hem had laten vallen en die aan zijn herstelling in den weg stond, wordt van dien tijd af, naar de publieke opinie der tijdgenooten, de beweegreden waardoor Aerssens handelt; dat evenwel zijn neiging naar orthodoxie en inniger unie der Vereenigde Provinciën meewerkte, wordt niet ontkend. Toen de partij, waarvan hij een der hoofdleiders was, over den advokaat had gezegevierd, kwam hij weer in aanzien. Een vriend van Maurits, wist hij zich ook bij diens opvolger in gunst te houden: Frederik Hendrik staat hij spoedig als raadsman ter zijde. Groen vergelijkt zelf zijn betrekking tot dezen met die van Marnix tot prins Willem. Doch niet minder dan Frederik Hendrik bij zijn grooten vader achterstaat, zou ik den heer van Sommelsdijk beneden den wijzen Aldegonde stellen.

Over het staatkundig doorzicht, dat Groen in Aerssens prijst, handelen wij later; thans willen wij zijn gedrag als diplomaat beschouwen, en zien of hij zich daarbij van kuipen en intrigueeren vrij houdt. Wij bepalen ons opzettelijk bij hetgeen hieromtrent zijn brieven ons leeren: Groen heeft zich op deze tot staving van zijn gunstige uitspraak beroepen, hij kan er niet tegen hebben dat wij ze als bezwarende getuigen tegen zijn cliënt oproepen. Twee gevallen brengen wij in het bijzonder ter sprake.

Het eerste betreft de handige wijs waarop Aerssens den raadpensionaris Pauw uit zijn post, waar hij hem gevaarlijk begon te worden, verdreven heeft. De ijverige Aitzema had daarover wel eenige goede berichten ingewonnen, maar de briefwisseling van Aerssens zelven licht ons nog veel beter in. De zaak heeft zich dus toegedragen.

Holland was in 1618 uit zijn ouden voorrang tot gelijken rang met de overige provinciën vernederd: niet meer dan dezen zou het voortaan gelden. Maar dat streed tegen de natuur: het betaalde voor zes, zou het dan niet meer dan één te zeggen hebben? Aanstonds na de neerlaag toonde het reeds nu en dan wat het was, wat het wezen wilde. Om het klein te houden, moest men het verdeelen en van zijn natuurlijk hoofd berooven. Goed geordend en aaneengesloten, onder leiding van een bekwamen en ondernemenden raadpensionaris, was Holland meester in de Unie, wat ook het nieuwe staatsrecht der Republiek mocht leeren. Van daar de zorg waarmee een opvolger voor Oldenbarnevelt gekozen werd: Duyck, de gelukkige, was een zoo onbeduidend persoon als de Generaliteit er een verlangen kon. Na zijn dood wilde men dat Cats hem zou opvolgen; Cats was een Zeeuw, zonder Hollandsche aanmatiging, „doux et moderé en politique", zegt Groen. Zeker een raadpensionaris met minder pretensie is wel niet denkbaar. Hoor wat hij zelf over zijn post rijmelt, den post van Oldenbarnevelt en van Jan de Witt:

„De Staet gaf my de maght om voor te mogen stellen,
En op den lantdagh selfs de stemmen op te tellen,
En naedat yder lit zijn reden had geuyt,
Ten dienste van het lant te maecken het besluyt."

Geen wonder, dat Aerssens en de zijnen zulk een gezeggelijk man voorstonden. Maar Holland, hoe ontmoedigd ook, had toch geen lust aan zulk een raadpensionaris en koos Adriaan Pauw, den zoon van Reinier, den geduchten tegenstander van Olden-

barnevelt, dien men dus wel niet van welwillendheid jegens de overwonnen staatspartij verdenken kon, maar die als Hollander, als man van karakter, aan zijn provincie het haar toekomend aanzien en gezag zou weten te verzekeren. Van heerschzucht, van aanmatiging, van stelselmatig verzet tegen de Generaliteit heeft hij geen blijk gegeven. In één aangelegenheid echter stond hij met kracht en overtuiging een ander gevoelen voor dan dat van Aerssens, van den Prins en de meerderheid der Staten-Generaal: hij was in 1633 voor een goeden vrede met Spanje. In hoever hij hierin dwaalde en Holland met hem, bespreken wij later. Voor het oogenblik hebben wij maar te zien hoe de tegenpartij zijn zelfstandigheid opnam. Zij ergerde er zich aan als aan schennis van haar majesteit. Pauw moest weg, dat stond oogenblikkelijk bij haar vast, Cats zou hem opvolgen. Richelieu, die groot belang bij het voortduren van den oorlog tusschen de Republiek en Spanje had, was niet minder verontwaardigd over de stoutmoedigheid van den raadpensionaris, en hetgeen hij bij deze gelegenheid aan zijn ambassadeur schrijft, kenmerkt juist het verschil tusschen de Hollandsche toestanden en de Fransche: „Si Pau continue à agir comme il a fait depuis quelque temps, et que le prince d'Orange de son costé persiste dans les bonnes résolutions qu'il a prises, il semble qu'il faut nécessairement que l'un des deux se ruyne par la grande contrarieté qui sera tousjours dans leurs opinions; mais, pour mieux dire, il sera absolument nécessaire que M. le Prince d'Orange ruyne Pau, s'il ne veut perdre le crédit et l'authorité qu'il doibt avoir dans les Etats". De absolutist wil al wat aan het gezag in den weg staat, ruïneeren; Pauw zou in Frankrijk zonder omslag terecht zijn gesteld. Gelukkig gaat het hier in Holland zoo eenvoudig niet toe, een *coup d'état* blijft een zeldzaamheid, en Pauw zal met allen eerbied worden verwijderd. Er moet een buitengewone ambassade naar den koning van Frankrijk worden afgevaardigd: de bekwaamste staatslieden der Republiek dienen daartoe gekozen; Knuyt, de vertegenwoordiger van den Prins in Zeeland, een man van aanzien en talent, is reeds aangewezen; wie anders dan de geachte raadpensionaris van Holland verdient met hem te gaan? Op eervol verzoek neemt Pauw de gewichtige zending aan — en hij loopt in den strik, dien Aerssens voor hem gespannen heeft. Eens te Parijs, zal hij er niet gemakkelijk weer vandaan komen. Knuyt komt spoedig terug om van den stand der onderhandeling rapport te doen. Pauw blijft alleen achter, hij mag volstrekt niet

van zijn post: hoe hij ook aandringt op terugroeping, zijn verzoek kan niet worden ingewilligd. Intusschen verloopt de tijd waarvoor hij als raadpensionaris was aangesteld; in zijn afwezen zal het beslist worden of men hem zal continueeren of hem een opvolger geven. Spoedig begrijpt hij wat zijn tegenpartij bedoelt, hij zendt zijn verzoek om ontslag uit het pensionarisschap in, en herhaalt tevens zijn wensch om uit Parijs terug geroepen te worden. Beide verzoeken worden hem oogenblikkelijk toegestaan. De kunstgreep van Aerssens is gelukt. In plaats van den lastigen Pauw komt thans de goede Cats op den zetel en telt er met loffelijke nauwkeurigheid „als yder lit zijn rede heeft geuyt, ten dienste van het lant" de stemmen op. Jammer voor de slimme lieden dat op actie reactie volgt; wij kunnen, over Cats heen, Jan de Witt, zijn tweeden opvolger, reeds bespeuren.

Niemand kan meer dan wij de handigheid bewonderen, waarmee Pauw zoo zachtjes op zij is geschoven. Wij erkennen in den aanlegger en voltrekker van dezen streek een echten diplomaat. Maar is de geboren intrigant daarbij te miskennen? Groen vindt zijn kunstgreep „curieux". Wij ook, maar wij zouden er nog een ander adjectief aan toedoen.

Een andere proeve van de bemoeizucht van Aerssens levert zijn ambassade te Londen in 1640. Hij was er heen gezonden om den slag van Duins, dien de Engelsche regeering als een schennis van haar gebied ten kwade duidde, te verantwoorden. En tezelfder tijd was er Polyander à Kerckhoven, heer van Heenvliet, aan het onderhandelen over een huwelijksverbintenis van prins Willem met de dochter van den Engelschen koning. Aerssens wist dat Maria de Medicis, grootmoeder der prinses, bij haar verblijf hier te lande, zulk een huwelijksplan aan de hand had gedaan, en dat de stadhouder er zeer mee ingenomen was. Maar hij was niet in het geheim der onderhandeling zelve gelaten; de heer van Heenvliet was daartoe gemachtigd, waarschijnlijk omdat hij met een Engelsche dame, de weduwe van lord Stanhope, gehuwd was. Te Londen kon het echter niet anders of Aerssens moest ontdekken wat Heenvliet kwam doen; zoodra hij er achter gekomen is, schrijft hij aan den stadhouder: „Le bruit est icy, et Made. de Chevreuse l'autorise, que V. A. a faict négotier par le Sieur de Heenvliet le mariage de Madame Marie. Je ne scay ce qui en est, et n'en suis point curieux que pour en désirer le succès; mais je puis dire à V. A. etc". Het is duidelijk, hij brandt van verlangen Heenvliet te helpen. Maar Heenvliet wenscht

niets liever dan zonder helper de zaak af te doen. Onder dezelfde dagteekening als Aerssens geschreven had, schrijft hij dat de koning zijn aanzoek vriendelijk heeft aangehoord, maar hem bij het heengaan nog heeft toegefluisterd: „ne vous fiez en personne, je craing qu'ils ne sont pas secrès". Het is aardig in beider brieven hun begeerte te bespeuren, van den een om te helpen, van den ander om niet geholpen te worden. Drie weken gaan voorbij, en nog altijd is de hulp van Aerssens niet gerequireerd. Zijn ongeduld is steeds klimmend. Eindelijk schrijft hij zonder omwegen en biedt, naar het schijnt, zijn goede diensten onbewimpeld den stadhouder aan. Die brief is ongelukkig weggeraakt, maar den inhoud kunnen wij uit het antwoord van den Prins tamelijk wel afleiden: „Par le billet que vous m'avez envoié j'ay bien compris ce qu'il vous a pleu de me proposer, à savoir de sonder le Roy sur le mariage dont nous parlames avant vostre partement. Je ne puis que l'aprouver entiérement...." Welk een vreugde voor Aerssens; voortaan zal hij alles met Heenvliet te zamen overleggen, en hij twijfelt er niet aan of nu zal het beter gaan. Want tot nog toe was de zending niet gelukt; de oudste dochter, die Heenvliet gevraagd had, was voor den Spaanschen infant bestemd, en slechts de tweede kon hij krijgen. Maar hij had ook niet verstandig gehandeld: „Les argumens (schrijft Aerssens aan den Prins) dont jusques icy s'est servy le sieur de Heenvliet, ne tiennent que du particulier; mon intention seroit de monter plus haut, pour faire comprendre à leurs Majestez leur propre avantage et grandeur en ceste alliance, et cela par raisons et exemples, et qui se peuvent juger à l'oeil". Zoo zal hij misschien de oudste prinses voor prins Willem verwerven; inderdaad, ware het om de tweede te doen, dan was zijn hulp overbodig: Heenvliet kon deze zonder zijn bijstand wel krijgen. Nog één zaak zal echter noodig zijn: Aerssens moet, even goed als Heenvliet, geaccrediteerd worden. „Par tant, Monseigneur, V. A. pensera, s'il luy plaist, s'il ne seroit plus expédient de faire, par l'une ou l'autre occasion, entendre au Roy qu'auriez trouvé bon de me donner quelque connoissance de vostre désir, pour agir conjointement avec ledit sieur de Heenvliet, se pouvant S. M. tenir asseurée de ma discrétion et réticence". Achter de schermen mee te spelen, niet zelf op het tooneel gezien te worden, kan den diplomaat niet behagen. Of aan zijn wensch voldaan is weten wij niet; zooveel is zeker dat hij, geaccrediteerd of niet — niets heeft uitgericht; hij is teruggekeerd als Heenvliet, onverrichter zake: de tweede

dochter was te bekomen, de oudste bleef voor den infant bewaard. Eerst in het volgend jaar, toen de omstandigheden veranderd waren, toen het Engelsche volk zijn misnoegen tegen de Spaanschgezindheid der regeering dreigend aan den dag legde, verwierf een gezantschap, waarin zoowel Aerssens als Heenvliet gekozen waren, de hand der begeerde oudere zuster. Hoe Groen van dien goeden uitslag de eer aan Aerssens kan geven — „sans lui probablement l'affaire n'eut point réussi" — begrijp ik niet recht. Ik kan in den gang der onderhandeling, zooals die in de brieven der gezanten beschreven wordt, geen bijzondere bekwaamheid van Aerssens ontdekken; alleen bemoeizucht en eigen dunk van zijn diplomatische gevatheid bespeur ik in de wijs, waarop hij zich in de onderhandeling heeft ingedrongen.

Maar gaarne vereenig ik mij met den lof, dien Groen aan Aerssens toekent als bekwaam schrijver. Zijn brieven zijn flink geschreven, zij zijn den auteur der *Noodighe Remonstrantie* waardig. En zij zijn vol juiste opmerkingen en wetenswaardige bijzonderheden. Evenwel, niet al wat zij bevatten is nieuw. Aitzema was alweer het verbaal der ambassade machtig geworden, en had het in een breed uittreksel zijnen lezers meegedeeld. Als Cousin de folianten van onzen ouden Fries gekend had, had hij van dezen omtrent Made de Chevreuse reeds grootendeels kunnen vernemen, wat hij nu eerst uit de *Archives* te weten zal komen.

Als staatsman leeren wij Aerssens uit deze proeven nog niet kennen. Om hem als zoodanig te beoordeelen, moeten wij de buitenlandsche staatkunde van Frederik Hendrik, die voornamelijk door Aerssens geleid werd, van naderbij beschouwen.

De buitenlandsche staatkunde der Republiek tijdens het stadhouderschap van Frederik Hendrik is geen andere geweest dan die Oldenbarnevelt had ingevoerd, en die reeds prins Willem op het oog had gehad. Groen heeft aan het slot zijner *Prolégomènes* de waarheid dezer stelling in het helderste licht gesteld, en de verdiensten onzer groote staatslieden van beide partijen onpartijdig en met warmte geroemd. Het doet ons goed onze groote mannen, die inderdaad aan dezelfde taak in denzelfden geest hebben voortgewerkt, dus in een adem te hooren verheerlijken. Al te dikwerf kiest de partijschap er eenigen uit om bovenmatig te prijzen en koelt aan de anderen haar wrok in onverdiende beschuldigingen.

Ik kan echter in die rij van groote staatslieden noch Frederik Hendrik noch Aerssens opnemen. Wat er in hun politiek oorspronkelijk was, is de overdrijving, die meer door geluk dan door

hun wijsheid de kwade gevolgen gemist heeft, die er onder andere omstandigheden uit hadden moeten voortvloeien. Groen heeft aan Aerssens de eer gegeven van die politiek voornamelijk te hebben aangedrongen; zoo Aerssens wezenlijk de hoofdleider in dit tijdvak geweest is, drukt op hem, naar mijn oordeel, in de eerste plaats de schuld van het land in gevaar gebracht te hebben.

Om de waarde der buitenlandsche staatkunde van Aerssens te beoordeelen, moeten wij terugzien buiten de perken van het tijdvak, in dit deel der *Archives* behandeld.

Zoolang Elisabeth en Hendrik IV leefden had Oldenbarnevelt geen moeite gehad om op den goeden weg te blijven. Strijd tegen Spanje in verbond met Frankrijk en Engeland was het wat zijn staatkunde bedoelde; alleen omdat deze natuurlijke bondgenooten zich terugtrokken, moest de Republiek den uitputtenden oorlog door het Bestand tijdelijk staken. Maar na den dood van Hendrik IV wordt de weg, die onze politiek moet volgen, moeilijker te erkennen. In Engeland heerscht Jacobus Stuart, in nu eens minder, dan weer meer anti-nationalen zin. Op hem kan de Republiek geen staat maken. In Frankrijk komt een naar Spanje neigende regeering; tegen deze kant zich een partij van Hugenootsche grooten. Wat nu te doen? Is het ons geraden de grooten tegen de regeering te helpen, hen bij te staan in het omverwerpen der regeering, of, zooals de traktaten vereischen, de regeering te ondersteunen tegen de weerbarstige grooten? Onze staatslieden zijn het hieromtrent niets eens. Aerssens, die het eerst de Spaansche huwelijken had zien aankomen en van dien tijd af op de regeering van de regentes fel gebeten was, stond op goeden voet met de rijksgrooten en zocht onze Staten, toen dat niet ging den stadhouder althans, voor hun zaak gunstig te stemmen. Oldenbarnevelt had geen vertrouwen in de zaak der zelfzuchtige grooten, en begreep, dat hij met de regeering, al mistrouwde hij haar, niet mocht breken. Wie van beiden had gelijk? De ondervinding, dunkt mij, heeft voor Oldenbarnevelt beslist. De grooten hebben niets uitgericht: de omwenteling, die Luynes in de plaats van den marquis d'Ancre stelde, heeft de politiek van Frankrijk niet van Spanje afgetrokken. Had de Republiek haar zaak aan die der rijksgrooten verbonden, zij had in den raad van Frankrijk met dezen het onderspit gedolven, en de regeering der regentes geheel in de armen van Spanje gedreven. De beweegreden van Oldenbarnevelt's gedrag ten opzichte van Frankrijk ligt in zijn woorden aan Carleton opgesloten: „le moindre degoût, que nous

pourrions donner au Roi et à la Reine Régente, engageroit la France à se joindre avec l'Espagne et le Pape pour notre entière ruine; ce qui étoit la plus grande apréhension du defunt Prince d'Orange et ce qu'il conseilloit d'éviter par dessus tout". Aan de behoedzaamheid van den advokaat hebben wij het te danken dat de Republiek gedurende het Bestand zoo al niet in vriendschap, toch in verstandhouding met Frankrijk gebleven is. Is hij te laken omdat hij aan die politiek onzen gezant Aerssens, dien hij eens zelf had doen aanstellen, heeft opgeofferd?

Een moeielijke tijd volgde op den dood van Oldenbarnevelt. Bij het eindigen van het Bestand was de Fransche regeering verbolgen op de partij, die de Republiek bestuurde, en bovendien uit eigen beweging Spaanschgezind. Alleen stonden wij tegenover onzen vijand, die in verbond met Oostenrijk aan den Rijn en in Zuid-Nederland dagelijks geduchter werd. Maurits voerde den oorlog ongelukkig; onze zaken gingen achteruit. De toekomst had een dreigend aanzien. Daar kwam onverwacht in Frankrijk de staatkunde van Hendrik IV weer boven. Richelieu werd minister, spoedig eerste, almachtige minister van Lodewijk XIII. Stervend zag Maurits die betere toekomst nog aanbreken. Dat hij begreep welk heil zij spelde, toont zijn toestemming in het bijstaan van den kardinaal tegen de Hugenoten van La Rochelle. Niet minder dan Frankrijk had Holland er belang bij, dat de regeering van Richelieu door geen binnenlandsche beroerten verhinderd werd tegen de overmacht van het Habsburgsche huis op te treden.

Zullen wij het Aerssens hoog aanrekenen dat ook hij zag wat het belang der Republiek vorderde? Hij had blind moeten zijn om niet te zien wat zoo duidelijk voor oogen stond. Geen staatsman die het miskende. Alleen de predikanten declameerden tegen den Roomschen kerkvorst en voor de Hugenootsche broederen — die tezelfder tijd met de Spanjaards heulden. Zij konden in den worstelstrijd der Europeesche mogendheden niets ontwaren dan den catechismus van Heidelberg in strijd met den catechismus van Trente; hun hart was overal waar de Heidelberger catechismus gepredikt werd. Op hun misbaar keerde de vloot van voor La Rochelle terug, op gevaar af van Richelieu tegen de Republiek in het harnas te jagen. Het is een geringe verdienste in een staatsman als Aerssens dat hij niet zoo kortzichtig was als de ijveraars op den kansel.

Zoodra Richelieu de politiek van Hendrik IV deed herleven, moest bij onze republiek de oude vriendschap voor Frankrijk ins-

gelijks weer boven komen. Alleen om Engeland niet van ons te vervreemden, dat een tijd lang in oorlog en voortdurend in onmin met Frankrijk was, hadden wij ons voor een al te nauwe vereeniging met dat rijk te wachten. En buitendien, de ervaring van ons verdrag met Engeland van 1585 had geleerd hoe moeielijk het aan een kleinen staat als den onzen valt, zoo hij zich eens onder de vleugelen van een overmachtigen begeven heeft, zijn onafhankelijkheid te bewaren. Wij moesten zorgen onze eigene vrije beweging niet te verliezen. Hoeveel ons aan de hulp van Frankrijk gelegen was, wij mochten die niet koopen voor de belofte van geen vrede te sluiten dan met toestemming van de Fransche regeering. Juist de aandrang van Richelieu om die voorwaarde van ons te bedingen, moest ons op onze hoede doen zijn tegen haar gevaarlijke strekking. Richelieu bedoelde den oorlog tegen Spanje, waarbij Frankrijk belang had, zoo lang mogelijk door bondgenooten te laten voeren, die hij slechts met subsidie ondersteunde. Terecht roemt hij, in zijn *Testament politique*, het beleid zijner regeering: „d'avoir occupé dix ans durant, les forces des ennemis de l'Etat par celle des Alliés, en mettant la main à la bourse et non aux armes". En ook de beurs van Frankrijk bloedde maar spaarzaam voor de bondgenooten. De kardinaal wilde wel wat ruimer betalen, maar op een voorwaarde, die onze staatslieden jaren lang niet wilden toestaan. „Une difficulté (lezen wij in de *Mémoires de Richelieu*) les arrêtoit tousjours, qui étoit qu'ils ne vouloient pas s'obliger à ne faire paix ni trève avec les Espagnols sans le consentement de sa Majesté. Ils vouloient bien s'astreindre à ne le pas faire sans sa participation, communication et avis, mais ils ne vouloient pas exprimer le mot de consentement". Liever dan zich de handen te binden, spanden de Staten alle krachten in; met eigen middelen nam hun leger, door Frederik Hendrik uitmuntend aangevoerd, in 1629 Den Bosch, in 1632 Maastricht. Tegelijkertijd deed Gustaaf Adolf in Duitschland de kans keeren; minder dan ooit drong ons de nood de harde voorwaarde van het Fransche verbond aan te nemen.

Integendeel, nauwelijks was Maastricht genomen of de Staten der zuidelijke provinciën zonden, met toestemming van de Brusselsche regeering, vredehandelaars tot den overwinnaar. De toestand van België was zoo wanhopend dat zonder vrede zijn afval van Spanje ontwijfelbaar scheen. De grooten waren hoogst misnoegd, graaf Van den Bergh liep over tot de Staatschen. De burgerij, uitgeput en te grond gericht, was den krijg meer dan moede.

De onderhandelaars schenen zich dan ook de voorwaarden te laten welgevallen, die te Maastricht door de onzen in allerijl waren opgesteld: de Spanjaarden zouden het land ruimen, de kasteelen geslecht, eenige sterkten en steden met Staatsch krijgsvolk bezet worden, de trèves van 1609 voorloopig worden vernieuwd, in afwachting van een betere overeenkomst tusschen Noord- en Zuid-Nederland. Wat konden wij meer wenschen? Ons grondgebied was zoo uitgestrekt als ons belang meebracht: alleen aan het land van Waas had het eenige uitbreiding van noode, die wel te bedingen zou geweest zijn. Overigens was niets meer gewenscht dan België onder onze bescherming tot een onafhankelijken staat te vormen. En onafhankelijk zou het geweest zijn als de Spaansche landvoogd, zonder kasteelen, zonder Spaansch krijgsvolk had moeten regeeren. De bezetting der sterkten door het Staatsche krijgsvolk zou onzen invloed, meer dan noodig was, verzekerd hebben. Wat in 1595 en in 1602 door Maurits en Oldenbarnevelt beproefd was, scheen thans binnen ons bereik te liggen. Want dat de onderhandeling denkelijk tot het gewenschte eind zou geleid hebben, als zij zonder uitstel, te Maastricht, ten aanzien van het overwinnend leger van Frederik Hendrik, was gevoerd, verzekert niet slechts Aitzema, maar de Prins zelf in zijn *Mémoires:* „L'on croit que si le traicté se fut fait à Maestricht à la faveur de nostre armée, que l'on l'eust conclu en peu de temps avec grand avantage de l'Estat. Ainsi un peu d'interest particulier renversa tout cest affaire, qui estoit en si bons termes". Men had namelijk besloten de onderhandeling liever in Den Haag te voeren; daar raakte zij op de lange baan, intusschen veranderden de omstandigheden, en zij sprong na lang haspelen af.

Wie waren het die haar deden mislukken? Groen, die van de kans op vrede niet zoo goede gedachte heeft als wij, meent dat aan Aerssens in de eerste plaats de eer toekomt van de nuttelooze onderhandeling afgebroken te hebben. Zeker is het dat de bekwame ambassadeur De Charnaçé, dien Richelieu opzettelijk naar Den Haag had gezonden om den vredehandel tegen te werken, in Aerssens een trouw medehelper vond.

Wij hadden altijd gehoopt dat de correspondentie van Charnaçé nog eens ten nutte van onze geschiedenis het licht zou zien. Volgens de *Biographie Universelle* werd zijn officieele briefwisseling met de regeering, tien folio-banden groot, in een familie-archief bewaard. Maar tot onze teleurstelling lezen wij bij Avenel, in de voorrede van zijn *Correspondance de Richelieu*, dat de Fransche

regeering op zijn verzoek, doch te vergeefs, naar die verzameling onderzoek had laten doen; zij schijnt verloren geraakt te zijn. Wij zullen ons dus moeten vergenoegen met de depeches, die van Charnaçé op het Fransche rijksarchief voorhanden zijn, waarvan Groen ons reeds merkwaardige uittreksels mededeelt en die wij in het werk van Avenel vollediger hopen te ontvangen.

Zoodra het Charnaçé gelukt was den vredehandel in het riet te sturen, bracht hij een nauwer verbond met Frakrijk in behandeling. Aerssens ijverde voor de aanneming daarvan. Frederik Hendrik was spoedig gewonnen. De Generaliteit volgde zonder onwil, maar ook zonder ingenomenheid: in de *Gedenkschriften* van Van der Capellen kunnen wij lezen hoe geheimzinnig de zaak van het traktaat door weinige gemachtigden gedreven werd. Alleen Holland toonde zijn afkeer van zulk een verbond; de raadpensionaris, gesteund door Amsterdam, werkte het bepaaldelijk tegen. Wij hebben reeds gezien dat die tegenstand hem zijn post heeft gekost. En hij kon toch niet verhinderen dat niettegenstaande den onwil van Holland het traktaat in Den Haag gesloten en een paar maanden later door een nog nauwer te Parijs vervangen werd. Hij zelf was een der gezanten die dat aangingen: daaruit kunnen wij opmaken dat zijn verzet, waarvoor Richelieu hem geruïneerd wilde hebben, niet zoo heel krachtig moet geweest zijn. Voor dit verdrag zijn die zakken pistoletten rondgedeeld, waarvan wij vroeger gewaagden. Waarlijk, Frankrijk mocht wel iets voor de vrienden over hebben, die hem aan dat traktaat hadden geholpen. De voorwaarde, die zoo lang en volstandig geweigerd was, stond daarin uitgedrukt: Frankrijk zou aan Spanje den oorlog verklaren, maar de Republiek verbond zich daarentegen geen vrede, geen bestand te sluiten, dan met toestemming van Frankrijk. Voortaan waren beide mogendheden onafscheidelijk: wier belang zou voor gaan, liet zich voorzien en heeft de uitkomst getoond. Charnaçé, in een brief aan Richelieu, drukt zich karakteristiek uit: „Le Prince d'Orange, Quenut (Knuyt) et Arsens, chacun selon son pouvoir et la condition où il est d'agir, ont agy comme s'ils eussent esté envoyez du Roy".

Wat kan onze staatslieden bewogen hebben, thans, in den voorspoed der Republiek, de voorwaarde aan te nemen, die de nood hun vroeger niet had kunnen afpersen? Was het om daardoor de oorlogsverklaring van Frankrijk aan Spanje te koopen? Maar die oogen had kon zien dat Richelieu zich toch gereed maakte aan den grooten oorlog tegen het huis van Habsburg te

gaan deelnemen. En hij zelf heeft het gezegd: toen hij zich in den oorlog stak, schreef juist de voorzichtigheid voor overal den vijand aan te tasten en hem de handen vol te geven. De oorlog in Nederland was noodig om dien in Duitschland en Italië te doen gelukken. Onder die omstandigheden hadden wij door te dreigen van met Spanje vrede te sluiten een zeer voordeelig traktaat kunnen verkrijgen. En waartoe moest de samenspanning met Frankrijk ons dienen? Wij leeren het uit het beruchte verdrag van verdeeling, dat te zelfder tijd werd aangegaan. Als de Belgen niet hielpen om den Spanjaard uit te drijven, zou hun veroverd land in dier voege tusschen Frankrijk en de Republiek verdeeld worden, dat deze Brabant met de enclaves Mechelen en Antwerpen, en verder den noordelijken rand van Vlaanderen, Damme, Hulst en het land van Waas zou krijgen, en Frankrijk al het overige. Een fraai frontier, dat wij dan tegen Frankrijk te verdedigen zouden gekregen hebben. Wat ging ons Brabant aan? waarom moest Holland helpen om Antwerpen tot zijn mededinger te maken? „Als ik Antwerpen eens bemachtigd heb (liet zich Frederik Hendrik eens ontvallen), dan zal ik die Amsterdammers wel krijgen, die mijn ergste vijanden zijn".

Gelukkig is er van al die veroveringsplannen niets gekomen. In vereeniging met de Fransche legers heeft Frederik Hendrik bij lange na niet zooveel uitgericht als vóór 1635 met de eigen krachten der Republiek. Het verdrag met Frankrijk heeft ons niets gebaat. Maar Frankrijk heeft er groote voordeelen uit getrokken. Wij stemmen in met Wicquefort: „il est certain qu'il n'y avoit que la France qui profitaist de cette alliance, puisque l'on a veu que Breda, Guennep, le Sas de Gand et Hulst ont été toute la recompense de la profusion de tant de trésors que cet Estat a consumés et le fruit de tant de campagnes qui ont diverti les armes d'Espagne, pour donner à la France le loisir de faire ces belles et importantes conquestes qui luy sont demeurées par la paix des Pirenées".

Spoedig bleek het dat wij den oorlog tegen Spanje slechts ten voordeele van Frankrijk voortzetten [1]). De zucht naar een redelijken vrede werd algemeen. Maar ons verdrag dwong ons te oorlogen zoo lang het Frankrijk te pas kwam, en Frankrijk was besloten het zwaard niet in de schede te steken voor het al de Nederlanden op Spanje veroverd had. Zoo hadden wij te kiezen,

1) Vgl. Van der Capellen, Gedenkschriften, dl. II, blz. 186/7.

òf den oorlog te voeren tegen ons belang òf den vrede te sluiten tegens ons gegeven woord [1]). Na lang aarzelen kozen wij het laatste, te Munster braken wij met Frankrijk. En nooit heeft de Fransche regeering ons die trouweloosheid vergeven. Wij maken de woorden van Henri Martin tot de onze: „la rupture de la France et de la Hollande fut consommée; rupture qui laissa couver dans la diplomatie Française de redoutables ressentiments, et qui prépara dans l'avenir de longues et de funestes erreurs politiques aux deux pays".

Zullen wij hem, die onze regeering zoo in de klem hielp dat zij zich door eedbreuk moest redden, niet zonder zich nieuwe gevaren op den hals te halen, een staatsman noemen? Ik zou hem liever den rang laten, dien de geschiedenis hem onder de bekwame diplomaten heeft aangewezen. Een diplomaat is hij, die het aangewezen doel behendig weet te treffen; een staatsman, die zijn doel goed weet te kiezen.

Wij hebben ons te lang bij Aerssens opgehouden om nog over anderen, wier brieven in dit deel worden medegedeeld, te spreken. Wij eindigen met den wensch dat Groen ons spoedig in de gelegenheid stelle het vierde deel van zijn belangrijk werk aan te kondigen [2]).

(Algemeene Konst- en Letterbode, 70ste jaargang, 1858, blz. 306—308, 324—326; 71ste jaargang, 1859, blz. 204—205, 209—211, 218—220.)

---

1) Vgl. Van der Capellen, blz. 175; Archives, t. IV, p. 89.

2) Toen die gelegenheid geboden werd, heeft Fruin er echter geen gebruik van gemaakt, en verder over de Archives gezwegen. Alleen heeft hij in 1886 als „Bladvulling" in de Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde (3de reeks, dl. III, blz. 220) de hiervolgende emendatie op een plaats in het vijfde deel uitgegeven:

„Bij het lezen van onduidelijk schrift zijn het de namen van minder bekende personen die ons de meeste moeite geven, want de zin der phrase komt ons daarbij niet te hulp. Dat heeft ook de uitgever der Archives de la Maison d'Orange-Nassau ondervonden, en in de Tweede Reeks vooral, aan wier uitgaaf hij niet al de zorg heeft besteed, waarmee hij de eerste had uitgegeven, heeft hij nu en dan misgelezen. Zoo schrijft hij bij voorbeeld (t. V, p. 39) den naam van een vertrouwde, aan wien Amalia van Solms haar nood had geklaagd, zooals Van Aerssens van Sommelsdijk aan den stadhouder van Friesland bericht, „le sieur de Morveau". Maar iemand van dien naam is ons niet bekend, en het is toch niet te denken dat een vertrouwd vriend van de Prinses ons onbekend zou

MEURSIUS' GESCHIEDENIS VAN HET BESTAND.

(1872.)

In het jaar 1612 gaf de in zijn tijd beroemde Meursius een boek uit, dat den titel voerde: *Rerum Belgicarum liber unus, in quo Induciarum Historia.* Deze eerste uitgaaf is sedert lang een bibliographische zeldzaamheid, waarvan velen spreken, maar die slechts weinigen hebben gezien. Er heeft zich mettertijd een gansche legende om heen gesponnen, die ons eindelijk door De Wind aldus wordt overgeleverd: „Het geschrift baarde den schrijver vele moeielijkheden en berokkende hem machtige vijanden. Men beschuldigde hem van verregaande partijzucht en leide het er op toe, om hem (schoon onder een ander voorwendsel) van zijn hoogleeraarsambt te ontzetten. Hij zag zich hierdoor gedrongen om dezen druk zooveel mogelijk te vernietigen; althans de afdrukken daarvan behooren sedert lang onder de zeldzame boeken. Doch hij begreep tevens, dat het noodig was den verkeerden indruk, dien hij gegeven had, te matigen. Het was hierom dat hij het

---

gebleven zijn. Gelukkig komt hij nog eens voor in een lateren brief van Aerssens (Ibid., p. 68) en daar schijnt hij een Zeeuwsch staatsman te zijn; althans hij weet te verhalen, wat de gedeputeerden van Zeeland in Den Haag komen doen. Dat helpt ons op den weg en doet ons aan De Mauregnault denken, wiens naam naar de uitspraak wel De Mornau kan geschreven wezen. Zoo verbeteren wij dan ook met vertrouwen op de beide plaatsen. Wie twijfelen mocht aan de juistheid van deze emendatie, dien verwijs ik naar een derde plaats in hetzelfde deel (p. 458), waar de hertog van York aan Willem III een „M. de Morno" noemt, die uit het verband blijkt een lid van het Secreet Besogne te zijn, waarin ook toenmaals De Mauregnault zitting had, en niemand anders van een soortgelijken naam. De Engelsche gezant Sidney, op wien de hertog van York zich t. a. pl. beroept, pleegt denzelfden naam in zijn Diary, door Blencowe uitgegeven, Monro of Munro te schrijven (vol. II, p. 9, 131, 132), althans zoo de uitgever niet verkeerd gelezen heeft en er niet in het handschrift Morno en Murno staat; wat ik te eer zou gelooven, omdat elders (vol. II, p. 1) dezelfde persoon „Monsieur Mums" wordt geheeten, wat zeker zoo niet door Sidney geschreven zal zijn". (N. v. d. R.)

boek geheel omwerkte, er het een en ander uitliet en er weder wat bijvoegde. Hieruit ontstond het werk, 't welk hij als een vijfde boek toevoegde aan zijne: *Rerum Belgicarum libri quatuor, in quibus Ferdinandi Albani Sexennium belli Belgici principium; additur quintus, seorsim antea excusus in quo Induciarum Historia et eiusdem belli finis*, L. B. 1614. Hij schijnt echter hiermede zijn doel niet bereikt te hebben. Althans de haat minderde niet, en toen hij deze uitgave aan de Algemeene Staten wenschte op te dragen, wezen deze die eer beleefdelijk van de hand".

In een aanteekening verwijst de schrijver naar Groschuffius als zijn zegsman en voegt er voorzichtig bij: „In hoeverre deze Duitsche hoogleeraar ten aanzien van dat omstandig bericht geloof verdient, is mij onbekend". Dit voorbehoud is waarlijk wel gewettigd. Hoe komt immers een Duitsch professor omstreeks 1700 achter onze arcana imperii van een eeuw te voren? Aan den anderen kant is het nauwelijks denkbaar, dat hij zijn verhaal eenvoudig zou hebben verzonnen. In elk geval verdient de zaak onderzocht te worden. Want hebben wij met een waar bericht te doen, dan komen wij door de vergelijking der beide uitgaven van Meursius' geschiedwerk te weten, hoe de Staten des lands de onderhandelingen over vrede met Spanje niet voorgesteld, en hoe zij die wel voorgesteld wenschten te zien. Voor de teekening der staatspartijen een zaak van belang. Sedert lang had ik mij uit dien hoofde voorgenomen het bericht van Groschuffius zorgvuldig te onderzoeken, zoodra het mij gelukte een exemplaar der eerste uitgaaf in handen te krijgen.

Eindelijk is mij dit in den loop van het vorig jaar te beurt gevallen. Uit de bibliotheek van wijlen Dr. Riedel is het lang begeerde boek in de mijne overgegaan. Zoo werd ik in staat gesteld te onderzoeken, wat er van de bewering van den Duitschen professor aan was. De uitkomst heeft mij teleurgesteld. Ik ben tot de zekerheid gekomen, dat er niet de minste grond voor het geheele verhaal bestaat. De tweede uitgaaf wijkt namelijk van de eerste alleen af in enkele woorden en uitdrukkingen, die den zin niet raken, en voor niet meer dan stijlverbeteringen te houden zijn. De zeldzaamheid der eerste editie zal dus in uitwendige omstandigheden, in een bijzonder geringe oplaag, in een toevallig verloren raken van veel exemplaren of in iets dergelijks haar verklaring moeten vinden. Er bestaat niet de minste reden om in twijfel te trekken hetgeen Meursius in het voorbericht voor den herdruk getuigt: „B. L. Dedi nuper librum unum de Indu-

ciis, cuius cum jam exemplaria passim desiderari intelligerem, visum fuit ad prelum revocare. Et factum satis commodo me putavi si eodem hoc volumine belli Belgici celeberrimi principium ac finem simul tibi repraesentarem".

Van het geheele verhaal derhalve, zooals wij het De Wind hebben hooren navertellen, is alleen dit waar, dat de eerste uitgaaf hoogst zeldzaam is. Misschien is al het overige alleen ter verklaring van dit ééne feit uitgedacht. In de plaats der oude verdichting wil ik thans naar waarheid mededeelen, wat er bij de Staten over het schrijven der geschiedenis van het Bestand is voorgevallen.

Den 19 Juli 1607 stierf (te Rostock) Paulus Merula, historiae professor en historiograaf der Staten-Generaal. Het professoraat in de historie werd in het volgende jaar aan den buitengewonen hoogleeraar Dominicus Baudius opgedragen (hij werd ordinair professor in 1611); het ambt van historieschrijver bleef voorloopig onvervuld, tot grooten spijt van Baudius, die in brief op brief den curator Van der Myle lastig viel met de bede om hem aan dien post te helpen. Hij hield er zich bijzonder geschikt voor, geschikter dan alle anderen, den eenigen De Groot slechts uitgezonderd. Voor dezen alleen wilde hij wijken. Maar die mededinger toonde zich niet zeer begeerig naar het ambt en werd buitendien weinige maanden later advokaat-fiscaal, en dus te overladen met werk om nog meer te verlangen. De post bleef steeds onvervuld. De Staten-Generaal waren niet zóo doordrongen van de behoefte aan een eigen historiograaf, als Baudius en zijn mededingers wel gewenscht hadden.

Eindelijk, in Augustus 1611, kwam het onderwerp bij de Staten-Generaal in behandeling. Den 3den der maand werd een request van Baudius gelezen, „om in de plaetse van Dr. Merula zal. aangenomen te worden tot een historie-schryver van de Generaliteit", en naar aanleiding van dit verzoek werd den 13den besloten: „dat van wege hare H. M. de doctoren Dominicus Baudius ende Joannes Meursius (die beyde haren dienst in de voorsz. saeke hadden gepresenteert), ende elck van denselven in 't bizunder sal worden aangeboden eene vereeringe van 400 gl. eens, indien elck van heurluyden wil aennemen voor de maand December des jaars 1612 te beschrijven in de latijnsche sprake de principale geschiedenissen van de jaren 1609, '10 ende '11...., omme, 't selve haer H. M. gepresenteert ende gevisiteert wesende, opte principale sake gedaen te worden, als voor den lande voirder dienstelijck zal wesen".

Wat dus van de beide hooggeleerden werd gevraagd was een proefschrift, ter vergelijkend examen, met de aanstelling tot historieschrijver in het verschiet, als prijs voor het best geslaagde stuk. Beiden togen aan het werk. Baudius niet aanstonds, want huiselijke zorgen, die juist niet tot zijn eer strekten, hielden hem eerst van den arbeid af, maar niettemin waren beiden half September 1612 zoover gevorderd, dat zij H. H. M. een proeve konden presenteeren [1]), die gunstig aangenomen en met de helft van de beloofde 400 gl. beloond werd, „mits dat zy haer schryven sullen continueren, maer daervan nyet uytgeven sonder expresse ordre van hare H. M." Wij vinden wel niet dat zulk een ordre tot uitgeven is verleend, maar verleend moet zij toch zijn. In Juli 1613 immers was het boek van Baudius ter perse; het bepaalde zich tot de geschiedenis van den vredehandel, die tot het sluiten van het Bestand geleid had, en was dus eigenlijk slechts de inleiding tot de geschiedenis, die hij aangenomen had te schrijven. De opdracht aan de Staten is gedateerd van den 1sten Mei. Eer het drukken voltooid was, was de schrijver den 22sten Augustus overleden. Den 10den September bood zijn weduwe het werk *Libri tres de induciis belli Belgici* aan H. H. M. aan en ontving daarvoor „ende voor haer andere pretensiën, tot haer eigen lijfsonderhoud 400 gl. eens".

Baudius zelf was met zijn werk bijzonder ingenomen geweest; het heeft ook vroeger en later het publiek zeer behaagd. Drie uitgaven en de eer eener vertaling heeft het binnen weinig jaren beleefd.

Wat Meursius betreft, hij was nog vroeger dan Baudius gereed geweest. Hij had in September 1612 zijn *Rerum Belgicarum liber unus* reeds gereed gehad, en nog in datzelfde jaar uitgegeven, met een opdracht aan de Staten-Generaal. Dat hij daartoe verlof had gekregen kan niet in twijfel worden getrokken, nu wij weten dat de Staten uitdrukkelijk hadden geboden „daervan nyet uyt te geven sonder hun expresse ordre". En zulk een order veronderstelt een voorafgaande examinatie en approbatie. Het zou dus vreemd zijn geweest, indien zijn werk (gelijk de legende wil) hem niettemin door de Staten ten kwade ware geduid. Daarvan blijkt echter niets. Met hun goedvinden bleef hij steeds aan het

1) De proeve van Meursius omvatte het Bestand; zijn opdracht is geteekend 1 September 1612; het boek zag nog het eigen jaar het licht. Van Baudius was het werk denkelijk nog niet zoo ver gevorderd.

beschrijven van de geschiedenis. Wij vinden in de resolutiën van 1 April 1615, dat hem op zijn verzoek 300 gl. zijn toegelegd voor de „libri quatuor", die hij in 1614 had uitgegeven; „sijnde voorts goetgevonden dat men sijn gepresenteert werck sal visiteeren, ende geconsenteert dat hy volgende sijn presentatie sal mogen beschryven het leven ende onsterfelijke daden van den Heer Prince van Orangiën hoochl. ged." Dientengevolge werd hem twee maanden later vergund inzage te nemen van de registers der hooge collegiën, om te beter te vervolgen „de historie van de saecken gepasseert nae de handelinge ende het besluyt van de Trefves". In April van het jaar 1616 werd hij op nieuw vereerd met een toelage van 300 gl., en naar ik meen in het volgend jaar met gelijke som; eerst de omwenteling van 1618 ontnam hem het uitzicht op meer. Wel vroeg hij nog in Juni 1619 aan de Heeren Staten „om continuatie van betaling van de 300 gl., die hy nu eenige jaren had ontvangen", en bood meteen zijn *Graecia feriata* H. H. M. eerbiedig aan, maar na deliberatie werd den 3den Augustus besloten de aangeboden present-exemplaren terug te geven en het verzoek om betaling af te wijzen. De gewezen leermeester der kinderen van Oldenbarnevelt kon geen aanspraak maken op het voortduren van een vereering, die hij zeker vooral aan de gunst van den landsadvocaat verschuldigd was geweest.

Van dien tijd eerst dagteekenen de kwellingen van allerlei aard, die Meursius eindelijk in 1625 naar Denemarken verdreven. Wie ze, als Groschuffius, uit misnoegen over de *Induciarum Historia* afleidt, verwart tijden en omstandigheden. Ik kan volstaan met den lezer, die aangaande den man en zijn vertrek naar buiten 's lands meer verlangt te weten, te verwijzen naar het opstel van Sepp *Over Meursius als geschiedschrijver der Leidsche Hoogeschool*, te vinden in het eerste deel zijner *Geschiedkundige nasporingen.*

(Handelingen en Mededeelingen van de Maatschappij der Nederl. Letterk., 1872/3, blz. 3 vlg.)

VAN DEVENTER'S GEDENKSTUKKEN VAN OLDENBARNEVELT [1]).

I.

(1860.)

Dit boek behoeft waarlijk geen aankondiging. Zonder op iemands aanbeveling te wachten, heeft het zelf zijn weg gevonden naar het studeervertrek van iederen beoefenaar onzer geschiedenis. De naam van den uitgever, die zich door vroegeren arbeid als welberekend voor zijn taak had doen kennen, zoowel als de uitlokkende titel *Gedenkstukken van Oldenbarnevelt* deed het bij alle geschiedkundigen gereeden ingang vinden. Het is dan ook alleen om aan een vriendelijke uitnoodiging te voldoen, dat ik nog ga spreken van het boek, dat reeds ieder in handen heeft.

Wij wenschen Van Deventer geluk met de voltooiing van dit eerste deel. Het moet hem wat moeite hebben gekost, eer hij het in druk kon geven. Wie zich daarvan een denkbeeld wil maken, beginne met het fraaie facsimile, dat aan het eind van het deel geplaatst is, te bezien en, zoo hij kan, te lezen. En dan bedenke hij dat het schrift van den advokaat doorgaans niet beter, veeleer slechter, dat het soms voor hem en voor mij geheel onleesbaar is. Ik heb het ondervonden, toen ik enkele van die papieren voor mijn eigen studie moest ontcijferen. En het is dan ook geen ijdele plichtpleging als ik Van Deventer mijn dank betuig voor de moeite, die hij zich voor ons allen getroost heeft, waarvan wij allen even goed als hij de vruchten plukken. Zijn werk verdient een eereplaats, naast de *Archives* van Groen van Prinsterer.

---

1) Naar aanleiding van: Gedenkstukken van Johan van Oldenbarnevelt en zijn tijd, verzameld en met inleiding en aanteekeningen uitgegeven door M. L. van Deventer. Deel I—III. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1860—1865.

Het verdient die, zoowel om de nauwkeurigheid en zorgvuldigheid der uitgaaf, als om de belangrijkheid der thans voor het eerst uitgegeven gedenkstukken.

Doch de kritiek mag niet door dankbaarheid geleid worden, zij moet strikt rechtvaardig wezen. Heeft de uitgever zijn taak goed verricht? niet: heeft hij zich moeite gegeven en verdienstelijk gemaakt? wordt haar gevraagd. Gelukkig kan haar antwoord gunstig luiden. Zoover wij zonder vergelijking met het oorspronkelijk mogen oordeelen, is de tekst, dien Van Deventer ons te lezen geeft, getrouw. De samenhang en het verband waarborgen ons de juistheid van de enkele zinnen en woorden. Zelden maar stooten wij op onbegrijpelijke plaatsen, die ons doen vermoeden dat de lezing bedorven is. Een enkele keer zijn wij geneigd een conjectuur te maken. Zoo lezen wij (blz. 53) dat „Mijnheere de Prince,... soo verstandig ende *wedervaren* is". Wat beteekent dit laatste woord? De uitgever verklaart het *ervaren* — tegen het woordenboek in, als ik het wel heb. Ik emendeer *welervaren*. Zulke vergissingen zijn er misschien enkele meer. Maar, als alle uitzonderingen, kunnen zij slechts den regel bevestigen, en die is: bestendige getrouwheid van den tekst.

De uitgever overdrijft verder de waarde van zijn verzameling geenszins. Vroeger had hij er wel eens een ophef van gemaakt, die mij overdreven voorkwam. Hij verzekerde ons, „dat die allerbelangrijkste verzameling voldoende was om nagenoeg allen twijfel omtrent den persoon (van Oldenbarnevelt) op te heffen". Wetende dat er zoo goed als geen particuliere brieven van den advokaat onder zijn papieren voorkwamen, vond ik de bewering van Van Deventer wel wat gewaagd. Hij heeft ze dan ook thans, in zijn voorrede, gematigd en binnen de juiste perken teruggebracht; hij erkent dat „een vertrouwelijke briefwisseling van den advokaat ontbreekt, en dat zij toch voor de samenstelling eener volledige karakterschildering niet geheel te ontberen zou zijn". Zoo is het inderdaad: over den persoon van Oldenbarnevelt verspreidt deze verzameling geen nieuw licht. Slechts één enkel stuk betreft zijn bijzondere aangelegenheden; het is een „Memorie van 't gene gevordert moet worden, ingevalle ick binnen twee maanden soude van huys blyven", anno 1585. Wij zien daaruit welk een scherp financier de advokaat was, en hoe weinig de staatszorgen hem het zorgen voor zijn eigen vermogen deden vergeten. Als de pachters niet op den tijd betalen, „doet denselven nae eene vermaning dachvaarden". Wie had zich Oldenbarnevelt als huisvader

anders gedacht? Wij wisten van ouds dat hij een man van orde, een goed huishouder, een streng heer was. De „memorie" leert ons daaromtrent niets nieuws; zij leert ons den persoon van Oldenbarnevelt niet nader kennen.

Maar over het staatkundige leven van den advokaat bevat deze verzameling een aantal hoogst belangrijke bescheiden: terecht noemt de uitgever zijn boek *Gedenkstukken van Johan van Oldenbarnevelt en zijn tijd*. Want de geheele tijd, de tijdgenooten van den advokaat en de gebeurtenissen waarin hij betrokken was, worden evenzeer door de thans voor het eerst gedrukte stukken opgehelderd, als het bedrijf van den advokaat zelven. Van Deventer heeft dit zoo gewild, want anders had hij sommige stukken niet behoeven op te nemen, die Oldenbarnevelt, zelfs als staatsman, niet onmiddellijk betreffen. Hij heeft ook in dit opzicht het voorbeeld van Groen van Prinsterer nagevolgd, die in zijn *Archives* eveneens veel geeft, dat noch in het Huisarchief gevonden is, noch op het huis van Oranje bijzondere betrekking heeft. Maar juist die vrijgevigheid maakt beider verzamelingen zoo leerrijk voor de geschiedenis; zij zijn geen bouwstof voor biographiën alleen, zij dienen tot den opbouw der historie in het algemeen.

De rijkste overvloed van bescheiden betreft het Engelsche tijdvak onzer geschiedenis: over het sluiten van het verdrag van 1585 ontvangen wij de meest uitvoerige inlichting; en juist dit traktaat is de sleutel tot hetgeen er vervolgens tusschen de Staten en Leicester is voorgevallen. Het treft gelukkig dat dit eerste deel nog tijdig aan Motley in handen zal gekomen zijn, voor hij het vervolg van zijn groot werk, dat juist over dit tijdvak handelen moet, in druk heeft gegeven. Wij zullen de uitgaaf daarvan, die reeds aangekondigd is, afwachten, en dan de bewerking met de stukken zelve vergelijken, en beide tegelijk beoordeelen. Voor het oogenblik willen wij slechts over één gedenkstuk, dat tot een vroeger tijdvak behoort, eenige opmerkingen in het midden brengen. Ik bedoel het „Ontwerp der nadere Unie, met de aanteekeningen en veranderingen van Oldenbarnevelt" 1).

De uitgever hecht aan dit stuk zeer groote waarde. Hij meent daarin het bewijs gevonden te hebben, dat Oldenbarnevelt „tot de voornaamste ontwerpers der Unie behoort", dat de Unie „door den geest van Oldenbarnevelt gevormd is". Immers, bijna al de toevoegsels en verbeteringen, door Oldenbarnevelt op zijn exem-

1) Van Deventer, dl. I, blz. 8.

plaar van het ontwerp aangeteekend, zijn later in den tekst gekomen. — Tegen deze gevolgtrekking moet ik opkomen [1]).

Het is bekend dat het eerste ontwerp van de Unie van Utrecht, tusschen den 2den en den 15den September, te Arnhem is in behandeling genomen [2]). Dat ontwerp werd vervolgens aan de verschillende provinciën ter overweging toegezonden. In een latere vergadering te Utrecht, in het begin van December, werd het overeenkomstig de door de provinciën gemaakte aanmerkingen gewijzigd, en toen nog eens aan de beoordeeling der provinciale Staten onderworpen, en ten laatste den 23sten Januari, nogmaals, doch zeer weinig [3]) gewijzigd, vastgesteld.

Wat beteekent nu het stuk, door Van Deventer ons meegedeeld? Het is het eerste, het Arnhemsche, ontwerp met aanmerkingen door Oldenbarnevelt opgeteekend. Buitendien staan er nog eenige andere aanteekeningen bijgeschreven, maar die op het tweede concept, dat van December, slaan. De tweeërlei kantteekeningen zijn, in de uitgaaf van Van Deventer, en naar het schijnt ook in het oorspronkelijke stuk, behoorlijk onderscheiden.

Ongelukkig heeft Van Deventer verzuimd het stuk, dat hij gevonden had, te vergelijken met de *Ontwerpen der Unie*, door Van de Spiegel uitgegeven. Hij zou gezien hebben dat het daar met letter B. gemerkte ontwerp eensluidend is met het zijne, en dat de meeste kantteekeningen van Oldenbarnevelt ook daar gevonden worden [4]). Nu had Van de Spiegel zijn stuk ontdekt in een oud register, ter griffie der Staten van Zeeland berustende. Is het denkbaar, dat in zulk een register een handschrift van Oldenbarnevelt gekopieerd zou zijn? Veel waarschijnlijker komt het mij voor dat de aanteekeningen van Oldenbarnevelt niets anders zijn dan de slotsom van de beraadslagingen, over het Arnhemsche ontwerp in de samenkomst der Staten van Holland en van Zeeland te Gorcum gevoerd.

---

1) Fruin teekende hierbij in zijn handexemplaar aan, blijkbaar ten bewijze, dat Oldenbarnevelt geen groot persoonlijk aandeel aan de redactie der Unie heeft gehad: „Oldenbarnevelt is geweest op de vergadering te Arnhem in September 1578 en te Utrecht (te vergeefs) in October 1578. Hij was *niet* te Utrecht in December 1578 (zie Van de Spiegel, Ontwerpen, blz. 81D), hoewel benoemd (Van de Spiegel, Bundel van Onuitgegeven Stukken, dl. I, blz. 104); *ook niet* te Utrecht in Januari 1579 (Ontwerpen, blz. 83E); toen ook niet benoemd (Bundel, dl. I, blz. 121"). (N. v. d. R.)

2) Vgl. Bondam, Redevoering over de Unie van Utrecht, blz. 104, 108/9.

3) Vgl. Van de Spiegel, Bundel, dl. I, blz. 190.

4) Zoo b.v. de *Nota* op art. I, die op art. VIII, op art. X, de *Pro memorie* op art. XIII, de *Nota* op art. XIV en die op art. XV.

Deze gissing wordt bijna zekerheid, indien wij het verslag der beraadslaging van de Staten van Zeeland, ons door Van de Spiegel meegedeeld [1]), aandachtig nalezen. Dan blijkt het ons dat het ontwerp, dat bij de Staten ter tafel kwam, behalve een tekst nog „marginaele annotatien" bevatte, en het is onmiskenbaar dat althans de kantteekening op art. XV dezelfde was, die op het stuk van Oldenbarnevelt gevonden wordt.

Wat is nu waarschijnlijker dan dat de Staten van Holland aan die van Zeeland het Arnhemsche ontwerp, met de bij hen opgerezen bedenkingen op den kant aangeteekend, ter overweging gezonden zullen hebben? Zoo wordt het duidelijk wat het ontwerp B. van Van de Spiegel eigenlijk is. De daar aangeteekende „marginaele annotatien" zijn dan van Hollandschen oorsprong [2]). Maar de Staten van Zeeland maken op hun beurt ook weer aanmerkingen. Welke die zijn, leert ons hunne resolutie van 4 October, in den bundel van Van de Spiegel (N°. 7) afgedrukt. Wij zouden reeds uit den aard der zaak vermoeden, dat deze nu weer aan de overweging der Staten van Holland onderworpen zijn. Maar wij behoeven niet eens te gissen. In de resolutie staat met zooveel woorden „Opt vijffde artikel sal men met die van Hollandt treden in communicatie". En nu is het alleropmerkelijkst dat verscheiden aanteekeningen van Oldenbarnevelt, die niet in ontwerp B. gevonden worden, blijkbaar zijn voortgevloeid uit de aanmerkingen der Staten van Zeeland, zooals wij in de genoemde resolutie aantreffen. Al dadelijk bij den aanhef van het stuk staat op deze passage: „Soo is 't, dat die van den Furstendom van Gelre ende Graafschap van Zutphen, die van de landen van Hollant, Zeelant enz." — met de hand van Oldenbarnevelt aangeteekend „*Graafschappen* ende landen van Hollant en Zeelant". Die verbetering

---

1) Bundel, dl. I, N°. 7.

2) Fruin heeft in zijn handexemplaar het hier geopperde vermoeden omtrent de toezending door de Staten van Holland aan die van Zeeland, van het Arnhemsche ontwerp, als *onjuist* gekenmerkt, en evenzeer *onzeker* genoemd zijn conclusie omtrent den Hollandschen oorsprong der kantteekeningen. Hij teekende er verder bij aan: „Het blijkt niet of er in September te Arnhem ook Zeeuwsche afgevaardigden geweest zijn (Bondam, blz. 108—110). Over het daar opgestelde ontwerp B. is 4 October te Middelburg gehandeld (Van de Spiegel, Bundel, dl. I, blz. 38 vlg. 84). Maar op de vergadering te Utrecht van 15 October zijn zij niet verschenen (Bondam, blz. 114. Van Deventer, blz. 6), denkelijk omdat de vergadering van Holland en Zeeland was uitgesteld van 6 October (Bundel, dl. I, blz. 47) tot 15 November (ibid., blz. 83). Daarna zijn zij in November en December te Utrecht geweest (Bundel, dl. I, blz. 96, 104, 113). Nog weer in Januari (ibid., blz. 137, 140, 190)". (N. v. d. R.)

wordt, dunkt mij, gemotiveerd door de volgende plaats uit de resolutie der Staten van Zeeland: „Int prooemio van de voirsz. Unie te specificeren 't *Graafschap* van Zeelandt ende Hollandt als andere". De groote aanteekening f. op art. 5 is een gevolg, naar het schijnt, van een andere opmerking der Zeeuwsche Staten; zij is echter te uitvoerig om ze hier af te schrijven. Hetzelfde geldt van de aanteekening op art. 9, waar gehandeld wordt over de wijs van stemmen, in de vergadering der Geünieerde provinciën te volgen; als regel wordt gesteld dat „elke opinie strekken zal nae dat deselve provincie tot de gemeene defensie zal contribueren". Vindt dit niet zijn gereede verklaring in de volgende plaats der Zeeuwsche resolutie: „Men sal oock zien te bespreken hoe die cleyne Provincien tegen die groote en machtige zullen hebben te stemmen in saacken dezer Unie, ende zy gelet oft die voixen nyet en behoeren genomen en gedoubleert te worden naer die macht van de contributie van elke provincie in die gemeyne middelen"? Enkele aanmerkingen der Staten hebben tot geen aanteekening van Oldenbarnevelt geleid: waarschijnlijk omdat de Staten van Holland zich daarmee niet konden vereenigen. — Den 4den October hadden de Staten van Zeeland deze resolutie genomen; den 14den resumeerden die van Holland het „concept van 't Verbondt". Het woord resumeeren toont dat zij er reeds vroeger over gehandeld hadden. Als ik het wel heb, was die eerste behandeling aan die der Staten van Zeeland voorafgegaan, en werd bij de resumtie over het ontwerp, zooals het uit Zeeland terug was gekomen, beraadslaagd. Het resultaat hebben wij dan in de kantteekeningen van Oldenbarnevelt.

Niemand, die met den toestand des lands, zooals hij toen was, vertrouwd is, kan twijfelen of de Staten van Holland en Zeeland zich inderdaad hebben verstaan over de wijs waarop zij in de zaak der Unie dienden te handelen [1]). Maar ten overvloede schrijf ik nog de volgende plaats af uit een brief van een der gedeputeerden naar Utrecht, Caspar van Vosbergen, in dato 21 November. „Die van Middelborch van haere privilegien ende die van der Goes van haere Satisfactie hadden wel goede begeerte gehadt om in de voornoemde Unie te doen clausuleeren 't ghene tot haere voirdeele hen docht best te dienen, dan sijn ophouden (lees op huyden) in onze privée convocatie (tuschen Hollandt en Zeelandt gehouden) alsoo uitgesproken dat zy 't selve niet in der Unie, maar by de

1) Zie vooral Van de Spiegel, Bundel, dl. I, blz. 96.

Staten van Hollant en Zeelant, by acte van non prejudicie, zien te versoucken".

Zoo vervalt dus, naar mijn oordeel, de gevolgtrekking van Van Deventer, dat de aanteekeningen, door de hand van Oldenbarnevelt geschreven, ook door hem ontworpen en door zijn gezag in den tekst gesteld zouden zijn. En daarmee vervalt tevens de stelling, dat de advokaat tot de voornaamste ontwerpers der Unie van Utrecht zou behooren. Wel is hij een der afgevaardigden van Holland, eerst naar Arnhem, vervolgens naar Utrecht, geweest, en gaarne gelooven wij dat een man van zijn bekwaamheid en van zijn invloed meer dan anderen aan de beraadslagingen deel zal hebben genomen; maar wij hebben geen grond om hem in dezen meer toe te schrijven. In zijn *Remonstrantie* [1]), waarin hij de diensten den lande bewezen in het breede opsomt, spreekt hij ook niet van zijn aandeel aan het sluiten der Unie, hetgeen hij wel niet zou verzuimd hebben, indien dit aandeel werkelijk zoo groot was geweest als Van Deventer meent.

Maar dit neemt niet weg dat het bewuste gedenkstuk van groot belang is voor de geschiedenis. Vergeleken met het ontwerp B. van Van de Spiegel leert het ons, wat Holland, wat Zeeland op het eerste ontwerp vonden aan te merken en tevens wat beide provinciën, na gemeen overleg, veranderd wenschten. En dan wijst de latere vorm, waarin de Unie den 6den December werd omgewerkt, ons verder welke van de door Holland en Zeeland verlangde veranderingen door de gezamenlijke bondgenooten goedgekeurd, en welke daarentegen door hen verworpen zijn [2]).

De kantteekeningen van Oldenbarnevelt op het nieuwe concept zijn van minder belang; het ontbreekt ons ook aan de noodige gegevens om haar oorsprong op te sporen. Denkelijk bevatten zij het resultaat van de overwegingen der Staten van Holland alleen. Doch terecht schreven de Zeeuwsche afgevaardigden den 26 Januari: „De begoste Unie .... is ghesloten. Daar is zeer weynich in de geconcipieerde articulen verandert". De Unie, zooals zij den 23 Januari gesloten is, wijkt niet wezenlijk af van het concept

1) Vgl. Verhooren, blz. 128.

2) Misschien is het juister te stellen dat stuk B. van Van de Spiegel met de kantteekeningen (wier Hollandsche oorsprong onbewezen blijft) ten grondslag heeft gelegen aan de discussie, waarvan N°. III (Bundel, dl. I, blz. 38) het resultaat bevat, en dat het stuk bij Van Deventer buitendien verrijkt is met nieuwe aanteekeningen tengevolge der discussie te Gorcum (vgl. ibid., dl. I, blz. 97/98). Dat die van Holland en Zeeland een gecombineerd advies te Utrecht hebben uitgebracht, blijkt uit Bundel, dl. I, blz. 104—5.

van 6 December. Hoe dat geworden is, wenscht de geschiedkundige te weten, en daartoe levert het stuk van Van Deventer een hoogst belangrijke bijdrage.

II.

(1862.)

Het is ons aangenaam nu reeds een tweede deel van deze belangrijke verzameling te mogen aankondigen. Een ieder, die bij ondervinding weet hoeveel tijdroovende moeiten aan een uitgaaf als deze verbonden zijn, zal erkennen dat Van Deventer zich met voorbeeldige vlijt van de taak kwijt, die hij op zich heeft genomen. Immers hij geeft maar niet uit wat hem voor de hand komt; hij kiest, uit een overrijken voorraad, alleen datgene wat hem voor zijn doel geschikt dunkt. Om te kunnen geven wat hij ons biedt, moet hij den geheelen overvloed van het Rijksarchief in oogenschonw nemen. Dat alles kost veel moeite en veel tijd. Het afschrijven der stukken, die gedeeltelijk niet te lezen maar te ontcijferen zijn, is een werk op zich zelf; niet minder het schiften en ordenen, het bepalen van wat opgenomen, wat uitgeschoten zal worden, het nasporen van wat reeds elders gedrukt staat, en daarom, hoe gewichtig overigens, in deze verzameling van onuitgegeven stukken geen plaats verdient. Om dit werk naar den eisch te verrichten, moet de uitgever het tijdvak, waartoe de uit te geven stukken behooren, grondig bestudeeren. Dat Van Deventer aan dien eisch voldaan heeft, bewijst de inleiding, voor dit deel geplaatst, en de aanmerkingen, die hij bij de verschillende bescheiden gevoegd heeft. Hij verdient daarvoor den dank van het letterkundig publiek, te meer omdat het ambt, door hem bekleed, hem geen plichten jegens onze geschiedenis oplegt. Wat hij doet komt voort uit zuivere liefde voor de wetenschap.

Het eerste deel eindigde met het jaar 1589. Dit tweede begint met December 1593 en loopt voort tot aan het eind van 1602. Van den tusschentijd, 1589/94, heeft de uitgever, naar het schijnt,

niets belangrijks gevonden; tot onzen spijt, want in die jaren valt juist de voorbereiding tot gewichtige ondernemingen. Van 1594 af wordt ons een aantal zeer belangrijke gedenkstukken aangeboden: om iets te noemen, de depeches van Caron, den agent der Staten bij Elisabeth, die van Calvart, den agent der Staten bij Hendrik IV, de instructies hun gegeven, en de verbalen van hun onderhandelingen, door hen overgelegd. Verder het allergewichtigste verbaal van de ambassade, in 1598, bij gelegenheid van den den vrede van Vervins, naar Frankrijk afgevaardigd, waarin Oldenbarnevelt de hoofdrol heeft vervuld. Vervolgens de instructies van François van Aerssens, als agent in Frankrijk door de ambassade achtergelaten, en zijn eerste depeches. Ten slotte gewichtige documenten over de oprichting der Oost-Indische Compagnie, en een menigte van andere meer of min leerrijke bescheiden.

De meeste van deze stukken had ik (het zij mij vergund van mij zelven te spreken) reeds vroeger in handschrift gelezen; met bijzonder genoegen herlas ik ze thans in den netten afdruk. Ik trof er enkele onder aan, die mij nog onbekend waren; maar ik miste daarentegen andere, die ik dacht dat in dezen bundel behoorden. Waarom, b. v., wordt ons wel de tweede instructie van Calvart in haar geheel medegedeeld, doch van de eerste slechts enkele gedeelten? Zij was nog niet dan vertaald, bij Bor, uitgegeven. Waarom blijft het verbaal van Van der Meulen achterwege, ons voor jaren in het *Nederlandsche Rijksarchief*, zaliger gedachtenisse, toegezegd? Wij zouden meer dergelijke vragen tot den uitgever kunnen richten. Maar wij moeten erkennen dat het bijna onmogelijk is uit den overrijken voorraad van stukken een keus te doen, die ieder voldoet. Wij zouden daarbij evenwel als regel aangenomen willen hebben, dat het beter is te veel dan te weinig te geven. Nu de verzameling van Van Deventer voor de hand ligt, zal men niet zoo spoedig in de archieven naar andere bescheiden gaan zoeken: wat dus hierin geen plaats krijgt, loopt gevaar voor goed in het vergeetboek te raken.

Ik heb in dit deel geen stukken aangetroffen, die elders reeds gedrukt stonden; het kan echter gebeuren, dat er mij een of ander ontsnapt is. Zoo heb ik eerst, na mijn aankondiging van het eerste deel, bemerkt dat N°. X reeds was opgenomen in de *Historie van Oldenbarnevelt* (uitgaaf van 1648 in 4to.), blz. 293; N° XL in de *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde*, dl. VI, blz. 112; N°. LIII bij *Bor*, dl. III, blz. 107,

en N°. LVIII gedeeltelijk bij *Bor*, dl. II, blz. 907. Aan den anderen kant heeft het Historisch Genootschap van Utrecht in zijn *Kronijk* van 1861 nog eens als onuitgegeven afgedrukt, wat reeds bij Van Deventer onder N°. XIX te vinden was.

De uitgaaf is, zoover wij kunnen oordeelen, even nauwkeurig als die van het vorig deel; klaarblijkelijk valsche lezingen zijn mij niet in het oog gevallen. Alleen gis ik dat op blz. 53 in plaats van *Capitein Bouchant* gelezen moet worden *Capitein Bouchout*, welken naam wij ook wel *Boucholt* gespeld vinden.

De aanteekeningen zijn doorgaans gepast en juist, zelden of nooit overbodig. Maar, naar ons oordeel, zijn zij te schaarsch. Menig gezegde, menige toespeling behoeft dringend verklaring, en kan alleen verklaard worden door iemand, die van de geschiedenis van dit tijdvak zijn bijzondere studie heeft gemaakt. Vooral achten wij het noodig, dat de lezer bij ieder stuk verwezen wordt naar de overige daarbij behoorende stukken, die in allerlei boeken verspreid staan. Nu en dan heeft de uitgever dit ook gedaan, maar te zelden, naar het ons voorkomt. Wij betreuren dit gebrek vooral om de schade, die het de verzameling zelve doen zal. Met zoo weinig opheldering kost het lezen van deze *Gedenkstukken* veel inspanning, veel en uitgebreiden arbeid. Zullen vele vrienden onzer geschiedenis zich dien arbeid getroosten, zullen er zelfs wel vele in de gelegenheid zijn hem te ondernemen? Groen van Prinsterer heeft in de eerste serie der *Archives* een ander, zeer navolgenswaardig, voorbeeld gesteld. De stukken, die hij meedeelt, zijn voor een ieder te genieten, die zich de moeite wil geven de aanteekeningen van den uitgever er bij te lezen. Eerst op die wijs kan het letterkundig publiek van de historische gedenkstukken wezenlijk nut trekken. Uitgaven als die van Van Deventer zijn alleen voor geschiedkundigen van beroep geschikt.

De inleiding — wij hebben het reeds gezegd — is blijkbaar de vrucht van uitgebreide en ernstige studie. Zij bevat veel oorspronkelijks en wetenswaardigs. Maar zij heeft een groot gebrek: zij is onduidelijk en moeielijk te begrijpen. Er schijnt veel als bekend verondersteld te worden, dat eigenlijk slechts aan weinigen bekend is. Maar zelfs zij, die weten wat Van Deventer bij zijn lezers onderstelt, hebben soms moeite zijn meening juist te vatten. Het is met de inleiding als met den tekst; beide kosten te veel inspanning, dan dat wij hun talrijke lezers zouden durven beloven.

Wij zullen Van Deventer in zijn voorstelling van dit tijdvak niet volgen. Ik heb het elders op mijn wijze beschreven. Hij zegt,

in zijn voorrede, dat hij meermalen in meening van mij verschilt, doch het is mij voorgekomen, dat dit verschil toch niet in het oog loopt. Slechts op één punt heeft hij het opzettelijk aangewezen. Het zij mij vergund daarbij even stil te staan, en te onderzoeken, in hoever de meening van Van Deventer boven de mijne de voorkeur verdient.

Ik had op gezag van Villeroy, den minister van Hendrik IV, gezegd, dat onze Staten, toen zij, in 1596, met Frankrijk en Engeland in verbond tegen Spanje traden, misleid zijn geworden, want dat het verdrag tusschen Engeland en Frankrijk, dat aan hen werd overgelegd, vervalscht was, en dat Engeland zich verbonden had om Frankrijk niet met 4000 man, zooals aan de Staten verzekerd werd, maar slechts met 2000 man, en nog wel onder zekere bepalingen die evenzeer verzwegen werden, bij te staan. Ik had er bijgevoegd, dat onze agent, Calvart, slechts voor de leus bij de onderhandeling over dit verbond te Londen was toegelaten, en met geen ander doel dan om de Staten des te gemakkelijker te kunnen bedriegen.

Van Deventer acht die voorstelling der zaak onjuist. Immers het verdrag was inderdaad gesloten zooals het aan de Staten werd meegedeeld, en de verandering in het getal der hulptroepen was eerst een maand later in een additioneel artikel vastgesteld. Er kan dus geen bedrog gepleegd zijn vóór den 26 Juni, den dag waarop het additioneel artikel geteekend is. Bij gevolg is ook Calvart niet misleid, en niet enkel voor de leus bij de onderhandeling toegelaten.

Mij dunkt, Van Deventer vergeet één ding, dat namelijk de datum op een traktaat niet altijd te vertrouwen is. Welke reden laat zich denken, waarom Hendrik IV, indien eens het traktaat; zooals het aan de Staten werd voorgesteld, door Elisabeth goedgekeurd en geteekend was, een maand later zou hebben toegestaan het in de hoofdzaak, uitsluitend in zijn nadeel, te wijzigen? Veel liever zou hij er in berust hebben dat Elisabeth haar woord brak en haar belofte niet gestand deed, dan dat hij haar van haar verplichting zelf zou hebben ontslagen. De toedracht wordt eerst begrijpelijk, als wij aannemen wat Villeroy verzekert, dat de bondgenooten, reeds bij het teekenen van het traktaat, overeen waren gekomen omtrent hetgeen later in het additioneele artikel werd beschreven. Dat men een maand liet verloopen eer men het op schrift stelde, geschiedde om inmiddels, zonder rechtstreeks te liegen, de Staten te kunnen misleiden. En waarom zou Villeroy

de zaak anders dan zij zich had toegedragen, hebben voorgesteld? Hij trachtte te bewijzen dat Elisabeth zich jegens Frankrijk onedelmoedig gedragen had. Hij beweerde dat zij zich door niets had laten bewegen om meer dan 2000 man te hulp te zenden. Maar hoe veel krachtiger zou zijn redeneering geweest zijn, indien hij in waarheid had kunnen getuigen, wat Van Deventer meent dat gebeurd is, dat Elisabeth, na eerst bij een plechtig gesloten traktaat 4000 man beloofd te hebben, later den koning gedwongen had zich met de helft tevreden te stellen. Er is dus alle reden om te gelooven, dat Villeroy de waarheid zegt, en dat wij aan de dagteekening van het additioneele artikel niet te veel moeten hechten.

Maar gesteld de zaak heeft zich toegedragen zooals Van Deventer meent, dan zijn de Staten niet vóór den 25 Juni bedrogen, maar bedrogen zijn zij in alle geval. Eerst den 31 October teekenden zij het traktaat, waarbij zij tot de ligue van Frankrijk en Engeland toetraden. Zij deden het in de gedachte dat er geen verandering in de voorwaarden van die ligue was gemaakt, zij vertrouwden dat Elisabeth wezenlijk verplicht was 4000 man hulptroepen te leveren. Eerst in Mei van 1597 ontdekten zij de waarheid uit een brief van Hendrik IV, hun door Buzanval bij vergissing medegedeeld. Zij waren daarover niet weinig ontzet; „want (zegt Bor [1])) men verstont nu klaerlijk, dat de koninginne tot de alliantie alleen belooft hadde 2000 mannen en dat alleen voor eenen korten tijd, onder belofte van restitutie van penningen, daer men nochtans den Staten 4000 mannen zonder zulke belofte opgedrukt hadde". De zaak komt dus altijd hierop neer, dat men onder valsch voorgeven van de Staten meer gevergd had, dan men had kunnen vorderen als de waarheid gezegd was. Dat Calvart met geen ander doel dan ter misleiding der Staten bij de onderhandeling moet geroepen zijn, volgt hieruit van zelf. Ook waren de Staten van deze meening. „Men sag (getuigt Bor [2])), dat Calvart in Engeland voor 't secreet van de Misse, so men seyt, niet was geroepen geweest, ... en dat hy meer derwaerts gesonden was om daerna hier secours voor den koninck te vorderen, als om van de handelinge volle kennisse te hebben, so nochtans by den koninck geschreven was". Zie daar met andere woorden hetzelfde gezegd, wat ik had beweerd, en nog steeds

1) Dl. IV, blz. 325 (Bk. XXXIV, f°. 24).
2) Dl. IV, blz. 211 (Bk. XXXIII, f°. 38).

waarschijnlijk acht. Ik blijf gelooven, dat de Staten en Villeroy nader bij de waarheid zijn gekomen dan Van Deventer.

Maar genoeg hierover en over het boek dat wij aankondigen. Wij zijn voor het vele wetenswaardige, dat ons wordt meegedeeld den schrijver erkentelijk, en wij wenschen hem voorspoed bij de voortzetting van zijn nuttig werk.

III.

(1865.)

In mijn aankondiging der beide vorige deelen heb ik reeds de gebreken zoowel als de goede eigenschappen van dit werk in het licht gesteld. Van het derde deel, hetwelk ik thans bij de lezers van dit weekblad wil inleiden, mag ik in het algemeen getuigen, dat het de gebreken der vorige in mindere mate, en daarentegen de deugden, die reeds de eerste deelen versierden, in veel hooger mate dan deze bezit. Niet alleen dat de inhoud der meegedeelde bescheiden belangrijker is — dat ligt in den aard der zaak, niet in de keus van den uitgever — maar de wijze, waarop ons deze gedenkstukken worden medegedeeld, getuigt van geoefender tact, van verfijnden historischen zin. Al doende heeft de uitgever blijkbaar geleerd. Zijn inleiding voor dit deel is kernachtig en toch duidelijk, en behandelt nagenoeg alles, wat de oorkonden, in dit deel vervat, gewichtigs en nieuws aan den dag brengen.

De eenige ernstige grieve, die wij ook tegen dit deel hebben, is het gebrek aan genoegzame opheldering van den tekst. Onduidelijke uitdrukkingen worden zelden of nooit verklaard. Toespelingen worden niet nagewezen. Zeldzaam voorkomende eigennamen lokken geen aanteekening uit. Kortom, het bestudeeren der documenten wordt ons door den uitgever geenszins gemakkelijk gemaakt. Hij wijst ons zelfs niet aan, waar een zinsnede moeilijk te lezen, en de gekozen lezing derhalve twijfelachtig is. De uitgever der *Archives* pleegt zoodanige plaatsen tusschen vierkante haakjes te vatten, en zoo doende den lezer te waarschuwen. Wij hadden wel gewenscht dat Van Deventer evenzoo gehandeld had. Immers, het is niet mogelijk dat hij overal zonder weifelen het bijna onleesbare schrift van Oldenbarnevelt ontcijferd heeft. Hier en

daar komen ook in dit deel onverstaanbare uitdrukkingen voor, die aan de juistheid der lezing doen twijfelen. Nu en dan zou ik den uitgever willen vragen: „hebt gij de woorden, die gij overdrukt, begrepen? — ik voor mij kan ze niet begrijpen". Nergens teekent hij aan, dat hij den zin onduidelijk acht en aan de juistheid zijner lezing twijfelt. Om een voorbeeld te noemen: wie zegt mij wat het volgende beduidt: „eyeren in de panne geslagen, so commen daar geen stuckende van kyken" (blz. 118)? Ik zou den zin vatten als er, overeenkomstig het bekende spreekwoord, stond: „so commen daer geen stinckende kiekens van". — Elders lezen wij: „Meer lasten te houden als men betalen kan moet militaire alteratie brengen" (blz. 135). Ik begrijp niet wat het woord lasten hier zeggen wil. De zin vordert „meer soldaten te houden". Een of ander synoniem van dat woord zal denkelijk in het oorspronkelijke staan. — Twee bladzijden verder stooten wij op het volgende: „Ende gelyck alle voorzichtige ende vreetsamige burgers met Cicerone gebeden: quod semper sit consulendum paci, quum nihil habet insidiarum, — soo hebben wy daertegen van onze ouders en voorsaten geleert: quod belli sit securius, pace dubia". In plaats der laatste onsamenhangende latijnsche woorden staat ongetwijfeld in het handschrift: „quod bellum sit securius pace dubia"; maar het voorafgaande „gebeden" is even stellig corrupt. — Op blz. 204 en 215 staat „dissidentien", voor „diffidentien". Op blz. 13 „negotiatie" in de beteekenis van „negotie": dit kan echter even goed een schrijffout als een drukfout wezen. Daarentegen is het nauwelijks denkbaar, dat Aerssens het bekende plaatsje Bapaume (bij Arras) „Bopaulme" zou genoemd hebben. — Maar ik wil aan mijn emendatie-lust den vrijen teugel niet vieren. De uitgever gelieve deze vitterijen op te vatten als een blijk der bijzondere aandacht, waarmee ik zijn werk gelezen heb, en der deugdelijkheid van zijn uitgaaf, waarop slechts zulke aanmerkingen te maken zijn.

De stukken, in dit deel opgenomen, waren nagenoeg alle onuitgegeven. Van slechts enkele depeches van Buzanval hadden Groen, in de *Archives*, en Vreede, in zijn *Aanteekeningen op Van der Kemp's Prins Maurits*, fragmenten meegedeeld. Het laatste geschrift schijnt Van Deventer niet gekend te hebben: hij had er anders nog al partij van kunnen trekken. — Twee andere, uiterst gewichtige stukken, de beide proposities, door Aerssens in 1606 en 1607 uit naam van den Franschen koning bij onze regeering ingediend, waren reeds voor meer dan twee eeuwen

afgedrukt in het bekende *Vertoogh* van Van der Myle [1]. Van Deventer zou wel gedaan hebben, zoo hij uit dit pamflet de opschriften, boven de proposities geplaatst, had overgenomen. Zij bewijzen, dat Aerssens de voorstellen had geformuleerd en geschreven, maar dat koning Hendrik zelf ze had goedgekeurd en, als het ware, gearresteerd. Uit dit en andere boekjes van 1608, en uit de *Verhooren* van Oldenbarnevelt, had de uitgever ook veel tot opheldering der door hem meegedeelde brieven kunnen aanhalen. Thans zij dit aan de studie der belangstellende lezers van zijn werk aanbevolen.

Hoofdzakelijk betreft dit deel de onderhandelingen die tot het sluiten van het Bestand hebben geleid. Met bevreemding heb ik niets gevonden over het jaar 1603, bepaaldelijk over het gezantschap naar Jacobus van Engeland, waartoe Oldenbarnevelt toch ook behoord had. Bestaat er van die ambassade geen verbaal? Zijn de brieven der gezanten aan de Staten alle verloren gegaan? Anders kan ik mij het gemis van zulke stukken in dezen bundel niet verklaren. Hetgeen Oldenbarnevelt tijdens zijn verblijf in Engeland met Sully besproken heeft, is hem later bij zijn verhooren als misdrijf toegerekend. En meermalen wordt daarop in dit deel der *Gedenkstukken* gezinspeeld. Waarom laat dan de uitgever deze ambassade, als ware zij van geen belang, geheel onvermeld?

Over het Bestand en wat daartoe leidde zijn de thans voor het eerst uitgegeven bescheiden allerbelangrijkst. Reeds bezaten wij daarover de berichten der Fransche bemiddelaars in de *Négociations* van Jeannin, der Engelsche in de *Winwood-Statepapers*, der Spaansche onderhandelaars in de *Historia* van Gallucci. Nu komen de eigenhandige aanteekeningen van Oldenbarnevelt en van andere Hollandsche bewindslieden wat er nog ontbrak ten volle aanvullen. Wij kunnen thans het onderzoek voor gesloten verklaren, en met volledige kennis van zaken tot het beschrijven en beoordeelen van deze gewichtige onderhandeling overgaan. Van Deventer heeft daarvan zelf in zijn inleiding een welgeslaagde proeve geleverd. Het zou ons te ver leiden, indien wij hem in zijn uiteenzetting volgden; bovendien, doorgaans zouden wij slechts met hem hebben in te stemmen.

Met hooge bewondering slaan wij in deze den grooten advokaat van Holland gade. Welk een man was die Oldenbarnevelt! Met

1) Tiele, Bibliotheek van Pamfletten, N°. 1478.

vasten voet vervolgt hij zijn weg, zonder afdwalen, zonder weifelen, in het doolhof der diplomatische kronkelpaden. Wat hij van den aanvang af beoogde, bereikt hij ten slotte. Van Spanje bedingt hij wat den Spaanschen hoogmoed evenzeer als de Spaansche belangen krenkt; Frankrijk stelt hij te leur, zonder het aanstoot te geven. Eer de onderhandeling geopend werd, scheen aan de Vereenigde Provinciën slechts de keus gelaten tusschen onderwerping aan de Aartshertogen en erkenning van het protectoraat van Frankrijk. Maar tusschen beide klippen door voert de behendige staatsman de Republiek naar de open zee, waar zij vrij in haar bewegingen en betrekkelijk veilig is. Vrienden en vijanden hadden bij den aanvang van den tocht erkend: „Kan de advocaat dit schip in een verseekerde haven stueren, men behoort hem een gouden statue te stellen" [1]). Hij heeft het schip in veiligheid gebracht. Maar geen statue is opgericht. Op het schavot heeft de grijsaard het loon ontvangen, door zijn vroegere vrienden hem toegelegd. Ook in onze dagen zal niet licht een standbeeld ter eere van dien grootsten onzer staatslieden verrijzen; zelfs nu nog schijnt de rechtmatige hulde zijner verdiensten onvereenigbaar met de even rechtmatige erkentelijkheid jegens het huis van Oranje. Maar aere perennius staat zijn beeld afgedrukt in de staatkundige geschiedenis van zijn tijd. Aan Van Deventer komt de eer toe tot het stichten van dit gedenkteeken meer dan iemand anders te hebben meegewerkt.

(Nederlandsche Spectator, 1860, blz. 365 vlg., 1862, blz. 219 vlg., 1865, blz. 315 vlg.)

---

1) Van Deventer, blz. 272.

OVER DE HISTORIE VAN HET LEVEN EN STERVEN VAN HEER JOHAN VAN OLDENBARNEVELT,

BESCHREVEN DOOR EEN LIEFHEBBER DER WAARHEYT.

(1877.)

Van den grooten landsadvokaat van Holland bestaat slechts één levensbeschrijving, door een tijdgenoot opgesteld: de *Historie van het Leven en Sterven*, waarvan de volledige titel aan het hoofd van dit opstel prijkt. Zij is veel gebruikt, en haar berichten zijn in de geschiedenis van ons vaderland door de tweede en derde hand gereedelijk opgenomen, zonder dat men ooit naar haar geloofwaardigheid, haar auteur of haar bronnen een kritisch onderzoek heeft ingesteld. Alleen heeft de hoogleeraar Tydeman, in zijn aanteekeningen op Bilderdijk's *Geschiedenis des Vaderlands* [1]), een lijst der verschillende uitgaven opgemaakt, en aangetoond, dat het boek voor het eerst in 1648 in 4°. formaat is uitgekomen, en dat van die eerste uitgaaf de tweede, van 1658, insgelijks in 4°., slechts aan het slot van het tweede gedeelte verschilt. Dat verder de uitgaaf van 1669, te Amsterdam bij Van der Straten in kl. 8°., hoofdzakelijk een nadruk is der vorige, maar vermeerderd met eenige vroeger afzonderlijk uitgekomen stukken, zooals de *Remonstrantie van Oldenbarnevelt*, zijn sententie en die van zijn lotgenooten, enz. Eindelijk, dat de uitgaaf van 1670, insgelijks in kl. 8°., te Rotterdam bij Naeranus verschenen, zich nauwer nog dan de Amsterdamsche aan de 4°. edities houdt, maar de stukken, in den nadruk ingevoegd, overneemt, en bovendien nog eenig niets beduidend geschrijf van Jan Francken, den knecht van Oldenbarnevelt, toegeeft. Dat alles is volkomen juist.

---

1) Deel IX, blz. 306 en deel X, blz. 326.

De eerste uitgaaf draagt geen naam van drukker of drukplaats op den titel, maar is ongetwijfeld te Rotterdam bij Johannes Naeranus gedrukt. Zij is aan Burgemeesteren en Regeerders van Rotterdam opgedragen door hem, die den druk heeft bezorgd en die zich R. de C. P. T. teekent. Die initialen heeft reeds voor jaren Mr. Jacobus Scheltema tot Roeland de Carpentier aangevuld [1]); hij twijfelde slechts, of de staatsman dan wel diens neef de predikant, die beiden denzelfden naam voerden, voor den bezorger der uitgaaf te houden was. Had hij zich herinnerd, dat de staatsman in datzelfde jaar 1648 bij denzelfden Naeranus te Rotterdam zijn vertaling van Bentivoglio's *Verhaelboecken* had uitgegeven, hij zou niet geaarzeld hebben [2]). De aanstaande regent was toen ter tijd een jong man van 28 jaren, onlangs van een reis, onder andere door Italië, in het vaderland teruggekeerd; hij huwde nog in den loop van dat jaar, in zijn vaderstad Dordrecht, waar hij in 1650 in de regeering werd gekozen [3]). Geen twijfel, of aan hem hebben wij de uitgaaf te danken.

Maar wie mag de schrijver zijn? De Carpentier zegt uitdrukkelijk, dat hij het niet was, en dat het boek reeds jaren geleden was geschreven, en hij voegt er bij: „Ick houde dat die gestelt is door dien kloeken rechtsgeleerden Mr. Cornelis Bosch". Op welke gronden deze gissing berustte, zegt hij niet; wij zullen later zien dat er zware bedenkingen tegen pleiten. Uit alles blijkt, dat de uitgever toevallig in het bezit van het handschrift gekomen was en van de herkomst niets met zekerheid wist.

Wij zullen daarom best doen, met alle gissingen en ongewaarborgde overleveringen voorloopig te laten rusten, en het boek zelf met de meeste nauwkeurigheid te ontleden en te onderzoeken.

I.

Al aanstonds merken wij dan op, dat het uit twee ongelijksoortige en, wat de uitgebreidheid betreft, zeer ongelijke bestanddeelen is samengesteld. De *Historie* vult verreweg de grootste helft van het boek; achteraan komen, met een afzonderlijke

1) Mengelwerk, dl. III, stuk III, blz. 107.

2) Verhaelboecken van den Cardinael Bentivoglio: vertaelt en uyt-gegeven door Roelant de Carpentier. Tot Rotterdam; gedruckt by Joannes Naeranus Boeck-verkooper op 't steyger, by de Koorenbeurs, Anno 1648, met privilegie voor 15 jaren. — In de voorrede zegt de vertaler, „dat hij zijn werk binnen Rotterdamme onder de persse had gegeven, sulck doende omme de goede kennisse, die hij aldaer van oudts met den drucker hadde".

3) Zie Balen, blz. 224 en 1305.

pagineering, *Eenige opmerkinyen... tegen den inhoudt van de... sententie, tegens den Heere Johan van Oldenbarnevelt gepronuncieert.* Met deze laatste willen wij ons onderzoek aanvangen.

Zij trekken ons bij een eerste vluchtige kennismaking niet aan: zij zijn langdradig en omslachtig en stellen het geduld van een nauwgezetten lezer, die niets wil overslaan, op een zware proef, maar ten slotte beloonen zij toch voor de genomen moeite en het betoonde geduld door enkele berichten, die van elders onbekend en niet zonder belang zijn, en die in allen geval een wel ingelichten auteur, een oud-regent en een medestander en lotgenoot van de gevangen heeren, verraden. Onder het lezen rees bij mij het vermoeden als vanzelf op, dat de afgezette pensionaris van Haarlem, Johan de Haen, de schrijver wel zou kunnen wezen; en hoe scherper ik toezag, des te waarschijnlijker werd die gissing. De schrijver toont den loop der zaken goed te kennen en inzonderheid met de Haarlemsche zaken van nabij bekend te zijn; op meer dan een plaats haalt hij de ongedrukte remonstrantie van den gewezen pensionaris der stad aan; voor de gebannen heeren, aan wie weinigen dachten, komt hij evengoed als voor de gevangene op, en van de uitgebannene was De Haen wel de voornaamste. Eens op den weg gebracht, ging ik voort met onderzoeken, en vond al spoedig bij Brandt [1]), dat deze bij het opstellen van zijn *Verantwoordingh* gebruik had gemaakt van „verscheiden papieren, hem door Johan de Haen toegezonden, behelzende deszelfs inzichten op de voorgaende regeering en de proceduren die men tegen hem en andere heeren gehouden had, teffens ook eenige merkwaerdige en wijdloopige aenteekeningen op het vonnis, tegen den Heer van Oldenbarnevelt geveld". Dit maakte mijn gissing bijna tot zekerheid. Bovendien vond ik in Brandt's *Geschiedenis der Rechtspleging* [2]) het uittreksel van een brief van De Haen aan De Groot over de toen pas uitgegeven *Verantwoordingh* van dezen, waarin hij alleen afkeurde, dat Maurits, wiens heerschzucht de bron was geweest van alle rampen, te veel werd gespaard. Dat kwam volkomen overeen met den geest der aanteekeningen op de sententie, die ook Maurits van alles de schuld geven. Volkomen zekerheid evenwel bekwam ik eerst, toen ik een handschrift te zien kreeg, dat voor eenige jaren, op de auctie van Mr. Hoog van Ter Aar, voor de Koninklijke Bibliotheek

1) Leven van De Groot, blz. 280.
2) 2de uitgave, blz. 242.

gekocht was, en dat mij door den bibliothecaris Campbell, met zijn bekende voorkomendheid, tegelijk met andere stukken, die ik had gevraagd, werd toegezonden. Het draagt een soortgelijken titel als het toevoegsel tot de *Historie van het Leven en Sterven*, en bleek, bij de eerste vergelijking reeds, hetzelfde opstel te zijn. Bij nader inzien bewees het tevens, dat mijn gissing juist was geweest, want op de plaatsen, waar in het gedrukte verwezen werd naar de „schriftelijke remonstrantie, bij den pensionaris van Haarlem De Haen aan de Gedelegeerde Rechters overgegeven", werd in het handschrift „myne remonstrantie" aangehaald. Zoo is de zaak dus uitgemaakt: zonder het te vermoeden bezaten wij sedert twee eeuwen, wat een der trouwste aanhangers van den advokaat over zijn sententie en de daarin vervatte beschuldigingen oordeelde.

De waarde zijner aanteekeningen is te grooter, omdat zij niet, of althans niet in dezen vorm, voor de uitgaaf bestemd waren. Dit leert ons een der weinige brieven van zijn hand, die tot ons gekomen zijn, en die in de bibliotheek der Remonstrantsche gemeente van Rotterdam bewaard worden. De brief dagteekent van 13 November 1622 en is aan De Groot gericht, onder wien op dat oogenblik de aanteekeningen berustten, en die, naar het schijnt, over een uitgaaf geraadpleegd was doch niet gunstig geadviseerd had. De plaats van den brief, die hierop betrekking heeft, luidt aldus: „.... Wat voorts het tweede stuck [1]) aengaet, alsoo tselffde maer seeckere opmerckingen ende notitien sijn op seeckere sententie, omme namaels te mogen dienen voor een ander tot behulp van een volcomen werck te maecken tot verdediginge van de gecondemneerden, so soude, ingevalle van tselffde te willen doen drucken, van noode sijn (soo UEd. wel adviseert) dat tselffde wat naerder oversien, geresumeert, geabbrevieert ende voorts in behoorlijcke forme gesteld werde..., waarinne ick my gedrage tot goedvinden ende discretie van UEd.

1) Het eerste stuk, over welks uitgaaf De Haen in dezen brief had gehandeld, is zijn verantwoording, die hij, na ingedaagd te zijn, aan de Gedelegeerde Rechters had doen toekomen. Zij is nooit gedrukt en geen afschrift zelfs is mij bekend. Een gelukkig toeval zal haar misschien nog eens aan het licht brengen. Zij zal waarschijnlijk niet zonder historische waarde zijn. — Verschillende staatsstukken, tijdens de twisten van wege Haarlem uitgegeven, zijn door De Haen als pensionaris der stad gesteld, met name de Justificatie (N°. 1387 van Tiele's Bibliotheek van pamfletten), de Verklaring (N°. 1404) en de Procuratie (N°. 1424) (vgl. de Verantwoordingh van De Groot, 2de druk, blz. 283). Twee requesten van zijn huisvrouw van 1620 zijn uitgegeven in Kronijk van het Hist. Gen., dl. XXIV, blz. 581 vlg.; daarin vindt men een overzicht van zijn levensloop.

ende andere vrienden aldaer, omme daermede te doen soe ende sulck sy best ende geraden sullen vinden".

Gelukkig voor ons heeft De Groot aan de opdracht geen gehoor verleend. Want waren de aanteekeningen door hem voor de pers klaar gemaakt, zij zouden zeker de onvoorzichtige rondborstigheid verloren hebben, waarin juist haar voornaamste verdienste gelegen is. Om ons te kunnen dienen moesten zij onveranderd, zooals zij uit de pen waren gevloeid, tot ons komen. Dit is geschied. De uitgever van *Het Leven en Sterven*, in wiens hand zij geraakten, na jaren lang ongebruikt gelegen te hebben, zag zoo nauw niet als De Groot, en gaf zich geen moeite om er meer in te veranderen, dan noodig was om den schrijver ongenoemd te laten. Hij deed zelfs dit niet met veel overleg, en bekommerde er zich niet om, of de zin door zijn verandering ook onzin werd. De Haen had ergens zich beroepen op „de *Waerachtige historie* ende mijn voors. geschrift, aan Advocaet Reygersbergh voor dezen gezonden". Onze uitgever schrapt eenvoudig de hier gespatieerd gedrukte woorden uit, en laat staan „de *Waerachtige Historie* ende voor dezen gezonden". Hij is tevreden nu de lezer maar niet weten zal wie de zender, en bijgevolg de auteur der aanteekeningen was; of hij iets van het dus verminkte citaat zal begrijpen, schijnt een onverschillige zaak.

Het ongeluk, dat De Haen bij zijn leven vervolgd had, trof thans, na zijn dood, nog zijn werk. Reeds had Naeranus den druk der *Historie* voltooid en was met het drukken der aanteekeningen op de sententie tot bladzijde 72 gevorderd, toen den 12den Maart 1648 de politie zijn werkplaats overviel, de afgedrukte vellen en de nog niet gezette copie in beslag nam, en wat van het volgend vel in proef stond, dooreen wierp [1]). Naar het schijnt zijn de gedrukte vellen later terug gegeven, tenzij zij vooraf reeds grootendeels in veiligheid waren gebracht. Althans ik zou mij zeer moeten bedriegen, indien de uitgaaf van 1648 niet dezelfde is, wier voortgang dus werd verstoord. Zij breekt plotseling, midden in een zin, aan het eind van blz. 72 af; blz. 73 is gevuld

1) Van de huiszoeking bij Naeranus, en van hetgeen daartoe aanleiding had gegeven, is in het gemeente-archief van Rotterdam niets te vinden. De archivaris Scheffer heeft de goedheid gehad daarnaar een nauwlettend onderzoek in te stellen, maar zonder vrucht. Wel heeft hij in de resolutiën van Burgemeesteren aangeteekend gevonden, dat dezen den 29sten November 1647 de verschillende boekverkoopers op het raadhuis hadden ontboden en hun ingescherpt om de publicatie van den vorigen dag, tegen het drukken en verspreiden van fameuse libellen, stipt na te komen; onder hen, die verschenen zijn, komt daar ook Johan Neranus voor.

met een klacht van „den uytgever tot den lezer" over het hem aangedaan geweld; op blz. 74 wordt de tekst der aanteekeningen vervolgd, maar niet waar hij op blz. 72 afgebroken was: er ontbreekt een gedeelte aan, denkelijk dat wat bij het bezoek der politie juist in proef stond; de aanteekeningen gaan dan weer geregeld eenige bladzijden voort tot op blz. 79, waar zij voor goed eindigen, omdat de rest der copie door de politie meegenomen en niet teruggegeven was. In de plaats van het ontbrekende komen nu een paar gedichten en rijmen, reeds van elders bekend en zonder historisch belang.

Het is daarentegen voor de geschiedenis der drukpersvrijheid in Holland niet onbelangrijk den uitgever te hooren verhalen, hoe hij door de politie bejegend was. Hij schrijft op blz. 73 daarover het volgende:

„Den Uytgever tot den Leser.

Als dese voorgaende bladen gedruckt waren, soo is 't gebeurt, dat op den 12 Martio 1648 des avonts ten half tienen, den Heer Officier, een Onder-Schout en twee Dienaers, gewapent met halve spiessen en degens, hebbende onder hare mantels Dieve-lanteerns, zijn ingevallen in het huys van den Boeckdrucker, saiseerende of besettende den eenen Dienaer de voor-deur, en den anderen de trap, soodat de Boeckdrucker noch buyten sijn huys mocht gaen noch boven na sijn dingen mocht sien: Terwijlen den Officier met den Onder-Schout, boven alles omroerden, smytende met gewelt de vormen, die geset stonden, open, ende de letters onder een, tot groote schade des voorzeyden Boeckdruckers. Als den Officier na twee uyren lang, soo op den solder als op de Druckerye hadde gedommineert, heeft hy den Boeckdrucker doen boven komen, ende hem doe geseyt dat hy quam uyt last van de Heeren Burgemeesters, om te sien na een werck dat hy Boeckdrucker onder handen hadde, te weten: *Het Leven en Sterven van Johan van Olden-Barnevelt*, seggende alles te moeten medenemen. Den Boeckdrucker seyde en klaegde, dat het tyrannye was yemant soo onverwacht in sijn huys te vallen, en het goed daeruyt te nemen, sonder dat men wist wat het was, ende eer dat werck was geëxamineert; seggende dat het was yemant veroordeelen, sonder hem eerst te hooren, gelijck meer gebeurt was. Evenwel de Man moest patientie nemen en lyden dat daer twee dienaers in zijn huys, voor die nacht, gesloten wierden, om sorg te dragen dat niemant boven ginck; self mocht de dienstmaecht niet boven

gaen, om wat turf of hout af te halen, of een van de dieflyders moesten mede gaen. Dit was omtrent 12 uyren in den nacht. Omtrent een uyr daerna quam den Onder-Schout weder, die hadde noch drie dienaers by hem, dat was doe vijf, waervan den eenen met hem boven op de Druckerye ginck, daer hy van daen haelde eenige schriften, ende de rest van de copye die noch daer was, sluytende de Boeck-solder aen slot, en ginck wech, latende doe drie andere dienaers in huys, die daer soo lang bleven, tot dat den Officier des anderen daegs ten ses uyren weder quam met den Onder-Schout en twee dienaers, die doe alles liet op-packen ende op het Stadt-huys brengen. 't Welk de oorsaeck is, dat wy uwE: voor dees tijdt de *Aenmerckingen op de Sententie* niet geheel compleet hebben konnen mededeelen; het principael is nog wel in wesen; maer wat te verre van de handt: soo hebbe ick daerna niet willen wachten; maer hebbe geraden gevonden, dat werck hoe eer hoe liever, soo 't is, uyt te geven. Hopende in den tweeden druck uwe E: graechte in alles te voldoen" [1]).

Op blz. 80 komt hij nog eens op de zaak terug, en leidt zijn gedichten enz. met deze woorden bij den lezer in: „Alsoo gelijck

1) In de voorrede der eerste uitgave van Le Gazophylace de la langue Françoise et Flamande, par Casparus van den Ende, Rotterdam, Jean Naeran, 1656 (welke niet herhaald wordt in die van 1681, die insgelijks bij Naeranus uitkwam) vindt men nog het volgende: „... van welke bittere en ongoddelijke uytwerkingen van zijn haet ik nu twee staeltjens zal verhalen; waar na den bescheyden Lezer de rest kan oordeelen. Het eerste is: dat, alzoo ik in den jare 1648 onderhanden had te drukken, de Historie van het Leven en Sterven van Johan van den Oldenbarneveld, dezen fynen Kerckmeester (die eenige Jaren te voren had gedrukt de Apologie van Hugo de Groot, een Boek, dat op die tijd heel strikt alhier te Lande was verboden) door zijn Knecht, die onverziens op myne Drukkery was gekomen ende hetzelve Werk met een zwenk gezien had, daarvan verwittigd zijnde, en ruste niet, of hy had het volle bescheyd hiervan, trachtende door zijn Knecht mijn Jongen om te koopen, hem belovende zes stuyvers voor elk blad, dat hy hem van mijn Drukkery konde leveren, zoekende alzoo een eerlijk mans kind tot een Dief te maken; dan de Jonge trou zijnde, gaf de zaak aan mijn Huysvrou en die aan mijn te kennen; ik dit hoorende, konde qualijk zulke valscheyd op Waesbergen vermoeden; dan om dit te onderzoeken, gaf mijn Jongen last, eenige bladen te beloven, en die 's avonds by donker te leveren; zoo gaf ik hem zes bladen uyt een oud defect Boek, daar voor hy ontfing achtien stuyvers, met belofte van noch meer geld, indien hy hem meer bladen konde leveren. Zoo haast en was deze leverantie niet geschiedt, of ik trad tot Waesbergen in huys, daer ik hem genoegzaam toonde het ongelijk dat hy my deed, dus mijn Jongens tot Dieven, en zijn Knechts tot Verraders te maken, gelijk korts daaraan bleek, dat de Knecht, van zijn Oom om dat werk bekeven zijnde, zeyde, dat hy moest doen, dat zijn Meester hem belaste. Dan dat hielp my niet: drie à vier dagen daarna wierd ik van den Schout Verboom met noch een Onderschout en veel Dienaars by nacht overvallen, en alles, wat zy van dat Boek vonden, mede genomen, tot mijn zeer groote schade".

ik voor, pag. 73, gezeydt hebbe, de rest van de copie manqueert, die ick geerne hierby had gedaen, hoewel 't weynich is, soo kan ick voor dees tijdt niet verder komen: Ende alsoo ick mercke dat ick de copye niet haest genoeg soude wederkrygen, soo hebbe ick evenwel niet konnen noch willen nalaten, dit werck soo 't ligt, uyt te geven: Dan alsoo mijn eersten Drucker hem wat bloot had gegeven, soo dorste ick het hem niet vorder betrouwen, maer hebbe dadelijck (alsoo ick van elck gedruckt blat twee exemplaren hadde) drie a vier perssen te werck gestelt, die willig en graeg daermede voort-gingen, gelijck sy nu met de tweede druck besich zijn, die ick al-mede hope in korten tijdt te leveren. Ick hebbe verstaen, dat de E. A. Heeren van Rotterdam dit werck voor een fameus Libel of Pasquil opgehaelt hebben: ende alsoo ik verseeckert ben, dat het scherpste dat in dit voorgaende Tractaet is menichmaal geseyt en getollereert is: daervan een overvloedich bewijs is *de Vermoorde onnoselheydt van Palamedes*, met naem van Autheur en Drucker, ende noch verscheyden andere Versen, Rymen en Liedekens, tot lof en beklag over de ontschuldige doodt van Johan van Olden-Barnevelt, soo hebbe ick goet gedacht eenige daervan hier by te doen drucken".

Het dus verminkte boek zal denkelijk wel niet openlijk verkocht zijn, althans niet te Rotterdam, waar de politie er nu eens het oog op had. Maar spoedig veranderden de tijden. Drie jaren later was de Prins gestorven en een stadhouderlooze regeering aan het bewind gekomen. Van toen af kon de uitgever der *Historie* op de welwillende oogluiking der politie bij het uitventen van zijn verboden waar rekenen. Toch heeft het tot 1658 geduurd eer hij tot een nieuwe uitgaaf overging, en toen nog maar, zoo ik mij niet vergis, tot een nieuwe uitgaaf van denzelfden druk. Althans ik kan tusschen de eerste en tweede uitgaaf geen verschil bespeuren, dan alleen in het voorwerk en in het slot, van blz. 72 der aanteekeningen op de sententie af. Al het overige is volmaakt hetzelfde: tot zelfs de fouten van den eersten druk komen in dezen zoogenaamden herdruk onverbeterd voor. Natuurlijk moest thans de gaping in den tekst der aanteekeningen, tusschen blz. 72 en 74 van de eerste uitgaaf, worden aangevuld; dit is ook geschied; in de nieuwe uitgaaf loopt de tekst geleidelijk ten einde toe voort. Men zou daaruit opmaken, dat de in 1648 verloren copie intusschen terug was bekomen; doch het handschrift van de Koninklijke Bibliotheek toont, dat dit niet zoo is. In plaats van hetgeen De Haen had geschreven en in het handschrift be-

waard is gebleven, geeft de uitgaaf van 1658 iets geheel anders te lezen, door den bezorger dier uitgaaf zelf bedacht en vervaardigd. Om den lezer te laten oordeelen wil ik hier de bladzijde uit het handschrift afschrijven, die in den druk ontbreekt: het gedrukte boek is verre van zeldzaam, en kan door wie er belang in stelt gemakkelijk worden vergeleken. Op de laatste woorden dan van blz. 72 „Dit en kan met waerheyt niet van sijn" volgt in het handschrift: „.... Ed., maer met recht van sijn Exc. selfs met den synen geseit worden, als moetwillicken om te comen tot haer quaet voornemen ende desseyn haerselven in soo grooten gevaer ende peryckel gestelt hebbende tegens de Unie, contracten ende beloften tegens de privilegien, vry- ende gerechtigheden van de landen van Hollant ende d'andere provincien hare bontgenooten. ende oversulcx tselve gevaer ende peryckel niet sijn Ed. maer hun selven hebben te imputeren, als onbehoorlicken ende temeraerlicken hun daerin begeven hebbende, cum nemo videatur damnum sentire qui suamet culpa damnum sentit, et qui amat periculum peribit in eo, et vim vi repellere sit licitum. [Daerdoor ende door alle syne vordere machinatien ende conspiratien gevolcht is, datter Staten in Staten, regeringe in regeringe ende nieuwe verbonden in ende tegen de Unie opgerecht.] Dit ende alle tgene hier naer voorts ten uyteynde toe van de sententie tot laste [ende] beschuldinge van sijn Ed. wort verhaelt, sijn als noch wederom niet anders dan loutre versierde leugenen ende calumnien, sijn Ed. t'onrecht opgedicht, ende die recht met waerheyt ende fundament geseint kunnen worden ende geretorqueert ende geappliceert tot laste van sijn partie ende vianden selfs. Die den lofflicken ende florisanten staet van ons lieve vaderlant ende wijtberoemde ende seer hooch geachte provincie van Hollant ende Westfrieslant door den goeden wysen raet ende clouc ende voorsichtich beleyt van de oude, goede, vrome regenten ende principalen, ende insonderheyt van sijn Ed., naest Godt gestabiliseert ende behouden tegen soo machtigen viant ende menichvuldige voorgevallen swaricheden ende perijclen, met groote admiratie ende verwonderinge van alle de werelt. Nu tegenwoordich door dese luiden onderlinge machinatien, complotten ende conspiratien, mitsgaders door haer giericheit, particulier proffijt, consideratien, grote passien, seer bitteren haet ende dootlicke viantschap tegen sijn Ed. ende andere vrome ende getrouste patriotten, in seer droevigen, jammerlicken ende beklaechlicken staet ende in seer dangereuse ende gevaerlicke constitutie ende gelegentheit hebben

gebracht, ende genoechsaem gestelt tot een spectakel, spot ende derisie van alle de werelt, ende alle haer voorgaende aensien, heerlicheit, respect ende lustre ganschelicken benomen door de extraordinaris ende voor desen ongehoorde ende directelicken strydende met privilegien vry- ende gerechticheden der voors. landen ende steden, onwettelicke alteratie ende veranderinge van de Magistraten ende regeerders alomme gedaen ende te wege gebracht, sonder te seggen enige oorsake ofte reden anders dan alle de tyrannen gemeenlick seggen: dat het hun alsoo beliefde ende alsoo sijn moste, casserende ende afzettende"..... „de beste, notabelste, rijckste ende getrouwste patriotten", zoo vervolgt nu weer de gedrukte tekst, eensluidend met het handschrift.

Ik wil de eerste zijn om te erkennen, dat, als deze bladzijde verloren was gegaan, de schade wel te dragen zou wezen. Ook het slot van de aanteekeningen, dat in den druk ontbreekt maar in het handschrift bewaard is, heeft weinig te beduiden, zoodat ik mij de moeite besparen mag van dat insgelijks af te schrijven. Slechts een enkele plaats komt er in voor, die onze aandacht verdient: op deze kom ik later terug. Maar reeds nu wil ik opmerken, dat het toch niet onverschillig is te weten, gelijk wij thans doen, dat al wat na blz. 79 in de uitgaaf van 1658 volgt, niet het werk van De Haen, maar van een onbekende, en van later dagteekening is.

Er komt namelijk in dat vervolg de welbekende beschuldiging tegen Maurits voor, dat hij in gezelschap van eenige vertrouwelingen met eigen oogen de onthoofding van zijn voormaligen vriend zou hebben aangezien, en daarbij woorden gesproken, die van een gruwzamen, onmenschelijken inborst getuigden. In het handschrift, zooals De Haen het had opgesteld, treffen wij niets daarvan aan, zeker omdat hij er niets van gehoord had; want hij was zoo fel op Maurits gebeten, dat hij iets tot diens nadeel, zoo hij het had vernomen, stellig niet verzwegen zou hebben. Waarschijnlijk dagteekent het gerucht ook van later tijd. Ik zal daarop nog terug moeten komen.

Ik heb reeds gezegd, dat de aanteekeningen, bij veel wat voor ons alle belang heeft verloren, toch enkele berichten en opmerkingen bevatten, die nog altijd de aandacht verdienen. Te meer, nu wij weten dat zij van een zoo goed ingelicht persoon als den gewezen pensionaris van Haarlem afkomstig zijn. Ik kan natuurlijk hier niet alles aanhalen wat mij, uit dit oogpunt bezien,

merkwaardig schijnt; ik moet mij tot enkele proeven bepalen. Als zoodanig wijs ik in de eerste plaats op hetgeen ons (blz. 48) omtrent het beramen der generale procuratie voor de afgevaardigden der acht steden wordt meegedeeld. Over die procuratie [1]) is veel te doen geweest: de gevangen heeren zijn er scherp over ondervraagd; het is daarom van belang met hun omzichtige antwoorden de onbewimpelde verklaring van De Haen te vergelijken. — Een ander voorbeeld. Aan Oldenbarnevelt is in het intendit der fiscalen (N°. 75) en in de sententie te laste gelegd, dat met zijn toestemming die van Schoonhoven in het voorjaar van 1618 gedreigd hadden, ter betaling hunner waartgelders, de gemeene middelen aan te tasten. De advokaat heeft dit in zijn examinatie ontkend [2]) en gezegd, dat zijns inziens de soldij der waartgelders uit de eigen middelen der steden, des noods bij onderlinge repartitie, behoorde gevonden te worden. Het zou ook gevaarlijk zijn geweest, een ander gevoelen voor de rechters te verdedigen. Maar De Haen, die zoo omzichtig niet behoefde te zijn, komt in zijn aanteekening op deze plaats der sententie rond voor de zaak uit en schrijft (blz. 51): „... ende soo is 't niet alleen by sijn Ed. [Oldenbarnevelt] maar oock by de goede steden billijck ende redelick bevonden, dat overmits de onvermogentheyt der stadt Schoonhoven haar aangenomen waartgelders uyt de gemeene middelen, tot des lants defensie gedestineert, voldaen ende betaelt souden worden". Al is deze getuigenis tegenover de ontkentenis van Oldenbarnevelt zelven niet afdoende: zij heeft toch in den mond van een man als De Haen nog al eenig gewicht. — Ik acht het voor het oogenblik onnoodig nog meer proeven van de belangrijkheid der aanteekeningen aan te halen. Het is voor mijn doel genoeg, er de aandacht der deskundigen op gevestigd te hebben. Wie den geest van de Hollandsche Statenvergadering voor den coup d'état van 29 Augustus wil kennen, mag niet verzuimen de vrije uitlatingen van De Haen met de ontwijkende antwoorden der gevangen staatslieden te vergelijken.

II.

Wij gaan over tot de eigenlijke *Historie van het Leven en Sterven*. Professor Tydeman heeft reeds opgemerkt, dat uit eenige ge-

---

1) Onder andere ook in mijn uitgaaf der Verhooren van De Groot, blz. 283, te vinden.
2) Verhooren, dl. II, blz. 228; dl. I, blz. 250.

zegden van den schrijver met zekerheid kan worden opgemaakt, dat hij zijn werk heeft samengesteld voor den dood van prins Maurits en na de ontvluchting van De Groot, dus tusschen 1621 en het eind van 1624. Dat komt overeen met hetgeen De Carpentier in zijn voorrede zegt: „dese Historie is reeds over eenige jaren geschreven". Maar Tydeman had de grenzen enger kunnen trekken. De *Historie* is geschreven nadat de ontvluchte De Groot zijn *Verantwoordingh* had uitgegeven. Want waar zij van de onwettige afzetting der Hollandsche regenten spreekt [1]), zegt hij daarover kort te willen zijn, „nademael 't selve by den heer De Groot genoeg gedaen is". Zij kan dus niet van voor September 1622 dagteekenen. En aan den anderen kant zal zij voor den aanslag op het leven van Maurits voltooid zijn geweest. Want van die gebeurtenis zou zij denkelijk wel eenig gewag hebben gemaakt, indien zij kort daarna, en nog onder den indruk er van, geschreven was. Zeker zou althans het slot anders luiden dan het nu doet: „Hier ware noch veel meer te seggen, dan sullen 't daerby voor dese tijdt laten; mogelijck of de kinderen, ofte andere, namaels geraden vonden, de saecke nader te verhalen, ende de onschult van haerlieder Vader naeckter ende klaerder mochten doen blycken, als wy hebben kunnen doen", enz.

Zoo zou onze auteur wel niet van de kinderen hebben gesproken, indien de ondste onlangs ter dood gebracht en de jongste naar buiten 's lands gevlucht was. Blijkbaar waren die gebeurtenissen, toen de *Historie* geschreven werd, nog niet voorgevallen. Nu is de aanslag in Februari 1623 ontdekt. Wij kunnen dus met waarschijnlijkheid vaststellen, dat de *Historie* in den winter van 1622 op 1623 geschreven zal zijn. Zoover ik mij herinner, komt ook geen enkele aanduiding van iets, wat met deze meening in strijd zou zijn, in het gansche verhaal voor. Wel worden meermalen de *Memoriën* van Baudartius er in aangehaald, doch blijkbaar niet de uitgaaf van 1624, maar de eerste, thans zeldzame, van 1620. Alleen zou men kunnen vragen, of enkele der Fransche en Italiaansche boeken, waaruit [2]) getuigenissen tot lof van Oldenbarnevelt worden aangehaald, niet van later dan 1622 dagteekenen. Van Capriata's *Historiën* althans wordt in de bibliographiën, die mij ten dienste staan, geen vroegere uitgaaf dan die van 1626 genoemd. Maar er bestaat alle reden om te vermoeden, dat die getuigenissen niet tot de *Historie van het Leven en Sterven* be-

1) Historie, blz. 102.
2) Ibid., blz. 338 en vlg.

hooren, en eerst door De Carpentier er aan zijn toegevoegd. Deze, zooals ik reeds heb opgemerkt, was niet lang voor hij de uitgaaf bezorgde van een Italiaansche reis teruggekeerd: in het grafschrift, dat Balen op hem vervaardigde [1]), wordt gezegd, dat hij „aan 't Vaticaan" was, „als d'achtste Urbanus sterf", dat is in 1644. Waarschijnlijk heeft hij daar en in Frankrijk de hier te lande weinig bekende boeken leeren kennen, waaruit de getuigenissen getrokken zijn. Deze waarschijnlijke gissing wordt bijna tot zekerheid, als wij bemerken dat de getuigenis van Bentivoglio [2]) met de eigen woorden der vertaling van De Carpentier, die eerst na de *Historie* het licht zag, gegeven wordt. Om deze reden kunnen wij dus de toegevoegde getuigenissen buiten rekening laten, als wij den tijd van het samenstellen der *Historie* zelve trachten te bepalen. Hoogst waarschijnlijk dagteekent zij van omstreeks 1623.

En wie mag nu wel de auteur wezen? Het eerst komt natuurlijk in aanmerking de door De Carpentier genoemde Cornelis Bosch: „ick houde dat die gestelt is door dien kloeken rechtsgeleerde Mr. Cornelis Bosch". Gaarne hadden wij vernomen, op welken grond dit vermoeden berust. Mij is in de *Historie* niets voorgekomen, dat meer aan Bosch dan aan een aantal andere Remonstranten kan doen denken. Er is zelfs een aanduiding, die, tenzij ze opzettelijk wordt gegeven om te misleiden, de gissing volkomen weerlegt. De auteur verontschuldigt namelijk de onvolledigheid van zijn werk, op grond dat hij „zoo verre van de hant" is [3]), hetgeen waarschijnlijk beteekent, dat hij zich buiten 's lands ophoudt. Cornelis Bosch nu was hoogleeraar te Leiden bij den val van Oldenbarnevelt, hij verloor toen zijn ambt, zette zich als advokaat in Den Haag neder, en practiseerde daar in den tijd, waarop de *Historie* geschreven is [4]). Indien hij dus de auteur is, heeft hij met opzet een onwaarheid geschreven. Maar is dat waarschijnlijk? Mij komt het niet zoo voor. De aanduiding valt te weinig in het oog voor zulk een bedoeling. Had de schrijver zijn werk voor dat van een der uitgeweken Remonstranten willen uitgeven, hij zou het bij die eene, als in het voorbijgaan gemaakte, toespeling niet gelaten hebben. Ik geloof veeleer dat wij op zijn aanwijzing moeten afgaan, en hem moeten zoeken onder die Remon-

1) Zie Beschr. van Dordrecht, blz. 214.
2) Verhaelboecken, blz. 365, vergeleken met Historie, blz. 339.
3) Historie, blz. 202.
4) Zie Brandt, Hist. der Reformatie, dl. III, blz. 928, dl. IV, blz. 941.

stranten, die na den 29sten Augustus uit het land zijn geweken.

Aan wien zouden wij dan eer denken dan aan hem, dien wij reeds als auteur der aanteekeningen, die met de *Historie* in één band zijn uitgegeven, hebben ontdekt: aan De Haen? Dat de schrijver geen predikant was, blijkt mijns inziens genoegzaam uit zijn trant van schrijven. Wij hebben veeleer met een rechtsgeleerde of regent te doen. Maar onder de ballingen zijn deze niet talrijk. Een der weinige van beteekenis was De Haen. Hij verliet in het begin van 1619 het land en is in ballingschap gestorven, naar de gewone opgaaf in Holstein den 5den November 1624, maar hij komt in de brieven van Uytenbogaert [1]) in 1626 als toen nog levend voor. Hij zou dus, en wat zijn lotgevallen en wat den tijd van zijn leven betreft, zeer wel de schrijver der *Historie* kunnen wezen. Ook zijn er punten van overeenkomst tusschen de aanteekeningen en de *Historie*, die het vermoeden, dat beide van denzelfden auteur zijn, schijnen te bevestigen. In een der laatste aanteekeningen, die in den gedrukten tekst niet gevonden wordt, maar wel in het handschrift, handelt De Haen over hetgeen de Staten-Generaal in hun bekende missive aan de provinciën, van 19 Mei 1619, insinueeren, dat zekere indiciën „bedenken gaven van dat de gewezen Advokaet zijn ooge wel na den vyandt zou hebben gehadt". Hij toont het lasterlijke en onwaarschijnlijke van dit voorgeven aan, en vervolgt dan: „... Ten anderen soo is oock geenszins te presumeren noch te geloven, dat deze bittere partie ende gezworen vianden van sijn Ed., tegen hem ingenomen wesende met soo dootlicken haet.... ende soo seer geyvert hebbende.... om yet te synen laste te mogen becomen: ja, onder andere sinisterlycken ende ter quade trouwe sijn Ed. hebbende willen overtuygen ende doen bekennen van dat hy [lees: *hem*] eenige Spaansche hacquenien uyt Spaengien gesonden ende vereert souden sijn geweest, ende van hem willen weten de oorsaecke ende tot wat eynde hy deselve geschencken ende corruptien hadde ontfangen ende genoten; daer nochtans diegene die de brieven ofte het bescheit, waeruyt men sijn Ed. van sulck wilde beschuldigen, hadde geëxhibeert, wel wiste dat hy selfs de voors. paerden in Spaengien hadde doen copen, van daer ontboden ende ontfangen, alleen hebbende daerin gebruyckt den naem van sijn Ed. om sijn eygen naem in Spangien opte tollen ende licenten niet te laten vermelden,

1) Dl. II, st. 2, blz. 370/1. Hij is begraven te Frederikstad den 30sten September 1627 (zie Mensinga, in Bijdr. voor Vaderl. Gesch. en Oudheidk., Nieuwe Reeks, dl. IX, blz. 336).

ende sijn Ed. in genigen deele daer in enichsins culpabel ofte schuldich en was: indien sy yet, sulx als de voors. missive vermelt, tot laste ende beswaernisse van sijn Ed. hadden gehadt, sijn persoon enichsins verschoont souden hebben van de torture ende scherper examinatie, in consideratie ende respect van sijn Ed. ouderdom, soo men in de voors. missive wel blau seer slecht ende ridiculeuselicken voorgeeft".

Bij geen ander schrijver, zoover ik weet, vindt men van deze poging om den advokaat van verstandhouding met den vijand te overtuigen, eenig gewag gemaakt, dan alleen bij den schrijver dezer *Historie*, en die spreekt er juist in hetzelfde verband over, en insgelijks ter weerlegging van hetgeen de Staten-Generaal in hun brief insinueerden. Geen schijn van bewijs (zegt hij [1]), is gevonden van heulen met den vijand: „hoewel se soo vele maanden lang met alle naerstigheyt daerna gezocht ende geinquireert hebben, selfs oock daertoe slinckscha manieren gebruickt: gelijck de Magistraet van Amsterdam ende Roodenburg [2]) souden konnen getuygen, nopende de Spaensche paerden, die sijn Excellentie ontboden hadde, 't welck men meende hem te laste leggen, soo de brieven van sijn Excellentie daer niet bevonden en waren, waarna men daervan niet eens meer en heeft gerept, maer belast daer van niet te vermanen".

De overeenkomst tusschen beide verhalen is opmerkelijk, en zij heeft mij een poos doen gelooven, dat geen ander dan De Haen de schrijver der *Historie* was. Maar later ben ik toch van dat vermoeden terug gekomen. De overeenkomst kan toevallig zijn, en zij is althans op zich zelf geen voldoend bewijs. Daarentegen verschilt de stijl van beide opstellen in het oog vallend; en wat alles afdoet, de auteur van de *Historie* begaat ergens een fout, die de gewezen pensionaris van Haarlem onmogelijk had kunnen maken. Hij noemt namelijk onder hen, die den 23sten Juli door de Hollandsche steden nevens De Groot naar Utrecht werden afgevaardigd, ook „den pensionaris Haen van Haarlem", en vergist zich daarin schromelijk: De Haen is niet in de deputatie benoemd en nog minder meegegaan. Wie zulk een vergissing begaat, is zeker niet De Haen zelf.

Wie mag dan de schrijver zijn? Ik weet het niet; ik waag zelfs

1) Blz. 281.

2) De bekende dichter. Zie over hem: Broeders gevangenis, blz. 110, 137/8, 140, 163, 168; Navorscher, dl. IV, blz. 262.

geen gissing. Ik geloof niet, dat hij iemand van bijzondere beteekenis, een in het oog loopend persoon zal geweest zijn. Onbekend met den gang van zaken is hij niet; hij heeft meer achter de schermen gezien dan de eerste de beste; van de familie Van Oldenbarnevelt heeft hij, rechtstreeks of middellijk door een vriend of begunstiger, gewichtige stukken ten gebruike gehad. Maar aan den anderen kant vind ik nergens, in hetgeen hij niet aan anderen ontleent, het bewijs dat hij in de gevallen regeering een rol had gespeeld. Waarschijnlijk is hij dus onder de menigte verscholen en zal hij zoo blijven, tot misschien een of ander toeval hem kenbaar maakt. Tot zoo lang acht ik het geraden ons van gewaagde gissingen te onthouden.

Om welke redenen de *Historie*, die omstreeks 1623 voor de uitgaaf gereed lag, toen niet ter perse is besteld, maar tot 1648 ongedrukt is gebleven, kan evenmin met zekerheid worden gezegd. Doch de gissing is aannemelijk, dat de aanslag op het leven van prins Maurits en de algemeene afkeer van de gevallen partij, die er in betrokken scheen, het onraadzaam hebben gemaakt, een historie uit te geven van het leven en sterven van den vader der hoofdaanleggers van dien moord. Intusschen, eer gunstiger tijden aanbraken, kan de auteur gestorven zijn, en dientengevolge zijn opstel in vergetelheid zijn geraakt. Zeker is het, dat de vrienden van den advokaat onbekend waren met het bestaan ervan. In 1644 schrijft De Groot aan zijn broeder Willem: „Velim scire an quis collegerit ea, quae ad scribendam vitam D. Oldenbarneveldii pertineant" [1]). Blijkbaar wist hij dus niet, dat er reeds zulk een werk voor den druk gereed lag. Ook Uytenbogaert, toen hij zijn autobiographie schreef, en zelfs toen hij ze herzag, was niet met het handschrift bekend. Hij maakte er echter kort daarop kennis mee, toen hij in 1639 de bouwstof verzamelde voor zijn *Kerckelicke Historie*. Uit zijn brieven van dien tijd, door Rogge uitgegeven, zien wij dat, toen hij het schrijven der kerkelijke geschiedenis onder handen had genomen, hem van alle kanten stukken, die hem dienen konden, werden toegezonden. Denkelijk heeft hem toen de bezitter van het handschrift der *Historie van het Leven en Sterven* ook dat ten gebruike verstrekt. Althans de *Kerckelicke Historie*, gelijk zij in 1646 uitgegeven is, heeft verschillende documenten en berichten aan dat toen nog onuitgegeven handschrift ontleend, b.v. den brief van Oldenbarnevelt aan Maurits

1) Epistol. App., N°. 719, p. 970.

van 24 April 1618, en den brief van Hanneman van 13 Mei 1619, betreffende de terechtstelling van den advokaat. Uytenbogaert kent den auteur zoo min als wij, of vond niet goed hem te doen kennen. Want, waar hij [1]) (uit de *Historie van het Leven en Sterven* [2])) een gerucht meedeelt ten nadeele van Aerssens, waarvoor zijn zegsman verklaarde niet te durven instaan, laat hij zich in dezer voege uit: „De geruchte van dese propooste wierd doe also gestroyt, sonder dat hy, uyt welckers memorien ick dit schryve, rechte sekerheyt daervan heeft kunnen bekomen". Op deze eene uitzondering na herinner ik mij geen enkel boek, dat bekendheid met de *Historie van het Leven en Sterven* verraadt, voor zij in 1648 in druk was verschenen.

III.

Dewijl het boek dus geen gezag van den schrijver voor zich heeft, hangt zijn waarde uitsluitend af van de bronnen, waaruit het geput is. Wij willen daarom trachten deze op te sporen.

Vooral over de afkomst, de jeugd en de jongelingsjaren van den later beroemden man, over hetgeen hij als advokaat voor het Hof van Holland en als pensionaris van de stad Rotterdam heeft verricht, bevat de *Historie* velerlei wat van elders onbekend is, of alleen bekend uit de remonstrantie, die Oldenbarnevelt zelf in April van het jaar 1618 tot zijn zelfverdediging heeft uitgegeven. Van waar mag onze ongenoemde auteur die berichten hebben ontleend?

Het antwoord op deze vraag werd reeds in 1862 gegeven. In den catalogus van een verzameling van handschriften, afkomstig van Philips van Limborch, in December van dat jaar door Martinus Nijhoff verkocht [3]), kwam een handschrift voor, dat aldus werd beschreven: „Johan van Oldenbarnevelt. Verhaal van zijn leven en daden, gerigt tegen zijn beschuldigers, 14 April 1618. 44 pp. in fol. — *M. S. autographe de J. v. O. Ce Ms. correspond parfaitement avec le* Waerachtige Historie, *p. 2—113 (édit. 1669). La 1e page du Ms. diffère de l'édition imprimée. Il en resulte que le* Waerachtige Historie *est l'ouvrage d'O. lui-même*".

Een zoo merkwaardig stuk verdiende een plaats in een open-

1) Kerkelicke Historie, blz. 1201.
2) Historie, blz. 240.
3) N°. 167. Catalogue d'une collection remarquable de Manuscrits etc.

bare boekerij; het werd dan ook voor de Koninklijke Bibliotheek aangekocht. Hier was het voortaan voor ieder belangstellende toegankelijk, en op mijn verzoek werd het mij, met de bekende hulpvaardigheid van den bibliothecaris, ten gebruike geleend. Het bleek mij aanstonds, dat de beschrijving in den catalogus, wat de hoofdzaak betreft, juist was. Het handschrift is van de kennelijke hand van Oldenbarnevelt. De dagteekening, in den catalogus genoemd, ontbreekt; maar het moet toch van ongeveer dien tijd wezen [1]). Ook is het waar, wat de catalogus zegt, dat het grootendeels overeenkomt met het begin van de *Historie van het Leven en Sterven:* met de oorspronkelijke uitgaaf onder dien titel toch willen wij het handschrift liever vergelijken dan met den nadruk van 1669. Tot op blz. 52 volgt de gedrukte *Historie* bijna woordelijk de 42 folio-bladzijden van het handschrift, waarvan ongelukkig het slot ontbreekt. Slechts hier en daar laat de *Historie* iets weg, dat in het handschrift gevonden wordt, en op andere plaatsen lascht het daarentegen in den tekst iets in, dat zij van elders ontleent. In zooverre is dus de opgaaf in den catalogus juist. Maar zijn conclusie is voorbarig en overdreven. Er volgt immers uit de overeenkomst van druk en handschrift geenszins, dat het geheele boek door Oldenbarnevelt geschreven zou zijn; er volgt slechts uit, dat de maker van het boek een eigenhandig opstel van den advokaat voor zich gehad en zoo goed als nageschreven heeft. Tot eer van dien boekenmaker moet hier gezegd, dat hij, naar het mij toeschijnt, zijn bron ook zelf heeft willen noemen. Immers op blz. 77 schrijft hij, als inleiding tot den toen nog ongedrukten brief van Oldenbarnevelt aan prins Maurits, dien hij in zijn geheel gaat overnemen: „Ende also in dese te passe gebracht is het voornaemste van 't gene in een seker sijn Ed. geschrifte bij forme van remonstrantie aen de Ho. ende Mo. Heeren Staten van de Landen van Hollandt ende West-

1) In April 1618 hield de advokaat wegens ongesteldheid het huis, en stelde hij verschillende vertoogen op ter verdediging van zijn gedrag. De eerste „raeckende de jegenswoordige constitutie van den staet van den Lande in 't stuck van de Politiën ende Finantiën" werd den 7den der maand in de vergadering der Staten van Holland (zie de Resolutiën van dien dag) voorgelezen. Zij is lang verholen gebleven, en voor het eerst in de Kronijk van het Historisch Genootschap, dl. VI, blz. 257 vlg. gedrukt. Op haar doelt de advokaat in den aanhef van zijn meer bekende Remonstrantie, die in het begin van Mei algemeen verkrijgbaar werd gesteld: „Nae dat ick voor het publijk wat hadde by geschrifte gestelt, soo hebbe ick noodich gevonden Uwe Ho. Mo. oock moeyelyck te vallen met mijn particulier". Van deze particuliere remonstrantie schijnt het stuk, dat onze Historie-schrijver heeft uitgeschreven, een eerste, later verworpen, ontwerp te zijn. Als dat zoo is, moet het derhalve van ongeveer half April dagteekenen.

Vrieslandt begrepen is, als oock in dese voors. missive, by hem aen sijn Excellentie geschreven,... heb ick goet gevonden deselve missive alhier in haer geheel te insereeren". Wisten wij niet dat de auteur een onuitgegeven ontwerp van remonstrantie aan de Staten zoo bijzonder veel gebruikt had, wij zouden in „het geschrifte by forme van remonstrantie" dat hij noemt, de welbekende uitgegeven *Remonstrantie* van Oldenbarnevelt meenen te erkennen, waaruit hij ook werkelijk een en ander heeft overgenomen. Doch nu wij weten, dat hij oneindig meer aan de ongedrukte remonstrantie heeft ontleend, moeten wij wel gelooven dat hij op deze, en niet op de uitgegevene, het oog heeft; te meer omdat hij van „een seker sijn Ed. geschrifte" spreekt, hetgeen nauwelijks gezegd kon worden van een zoo algemeen bekend geschrift als die uitgegeven remonstrantie.

Ware het handschrift volledig tot ons gekomen, het zou de geheele eerste helft der *Historie* overbodig maken: slechts enkele in de laatste ingevoegde stukken zouden dan nog hun waarde behouden. Maar nu aan het handschrift eenige, wij weten niet hoe vele, bladen ontbreken, die de schrijver der *Historie* denkelijk voor zich gehad en gebruikt heeft, kunnen wij zijn verhaal niet geheel missen. Ik zou echter meenen, dat wat aan ons handschrift ontbreekt niet veel te beduiden heeft, misschien een enkel of een paar vellen. In hetzelfde omslag met het handschrift ligt nog het eveneens eigenhandige slot der gedrukte *Remonstrantie*. Het zou kunnen zijn, dat dit slot oorspronkelijk bij het ontwerp behoorde, dat wij voor ons hebben, en dat dit later op zij gelegd en door het opstel, dat werkelijk aan de Staten aangeboden en uitgegeven werd, vervangen is. Hoe dit zij: het begin der *Historie* bekomt in ons oog een veel hooger waarde, nu wij weten dat het grootendeels uit de pen van den advokaat zelven is gevloeid. De levensbeschrijving wordt nu een autobiographie. Ik zou mijn bestek te buiten gaan, indien ik volledig mededeelde alle afwijkingen tusschen den geschreven en den gedrukten tekst, die ik bij een nauwkeurige vergelijking van beiden heb opgemerkt. Misschien geef ik het handschrift wel eens in zijn geheel uit. Thans zij het genoeg hier den aanhef af te drukken, omdat die grootendeels in de *Historie* weggelaten is, en omdat hij met een veel besproken vraag, het huwelijk van Oldenbarnevelt betreffende, in verband staat. Het is bekend, dat het schrift van den advokaat soms moeilijk te lezen is; ik heb de woorden, die ik meer raden moest dan ik ze lezen kon, tot waarschuwing van mijn lezers

tusschen vierkante haken gesteld. Waar het noodig scheen, heb aan den voet der bladzijde iets tot toelichting aangeteekend.

„*Aen de Hoghe ende Moghende Heeren, de Heeren Ridderschap, Edelen ende Regenten van de steden van Hollant ende Westfriesland, als Staten van dese Landen.*

Hoghe Moghende Heeren.

Ick hebbe een geruymen tijdt gemerckt uit vele daden, woorden, fameuse libellen ende andersins, int publijk, oock in kercken uytgebracht, dat men arbeyt onberijspt ende onbestraft tot vercleyninghe ende vernyetinghe van uwe H. M. wettighe machte ende notelycke autoriteyt, tot noch toe seer loffelijck ende dienstelijck gebruyckt tot bescherminghe van alle goede ingesetenen ende inwoenderen der Landen ende steden van Hollant ende Westfrieslant jegens alle gewelt, overdaden ende onbehoorlyckheden, zoo over haere conscientien ofte gemoederen als personen ende goederen [1]); daerdeur Uwe H. M., deur [2]) Godes genadighen zeeghen, genoech binnen slants geëert ende gelieft, ende nyet alleen by de nabuerige, maer oock verder van dese landen geseten, hoechst ende hoech loffelycke potentaten, coninghen, cheurfursten, fursten ende republycken in zulcken aansien, eere ende respect gecomen ende vele jaeren gehouden sijn, ende deur continuatie van de regieringhe, duer Godes [goede] genade, zouden hebben konnen blyven, voor [menige jaren], indien die zelve wetlicken autoriteyt, nu langher als dartich jaren gestadich genoech voerspoedich gebruyckt, sonder belet van benyeders van deser landen ende goede ingesetenen welvaert ende welstant, voorts hadde moghen gebruyckt worden. Maar overdyen by een voernaem, seditieus, fameus, injurieus, calumnieus, ende hoech vermetel libel, eerst tot Amsterdam in 't rouw ingestelt, ende daernaer opgepronckt in druck uytgegeven, ende alom buyten ende binnen 's lants verstroeydt ende openbaerlijck te coop ommegedraghen, zoo claer als de dagh blijckt, dat men diezelve autoriteyt genoech [overwonnen] hebbende, voerts tracht gansselijck te doen vervallen, en hebbe (volgende mynen eedt ende schuldighe verbintenisse) nyetjegenstaande mynen hoghen ouder-

1) Later veranderd (maar niet verbeterd) in: „personen als goederen".
2) Het woord „deur" ontbreekt, maar wordt door den zin gevorderd.

dom, grote ende gestadighe swackheyt, nyet moghen naelaeten uwe H. M. seer dienstelijck te bidden, voer de behoudenisse van den welstant der landen ende steden ende goede ingesetenen daer op met allen ernst te willen letten ende.... [1]) ordre te stellen. Uwe H. M. worden onder [anderen deur] mijn persoon, officien ende bedieninghen aengetast, ende die fabricateurs schynen te willen zeggen, dat ick nyet wettelijck daer inne en zy gecomen, daerinne een ygelijck verwondert is, wesende kennelick dat ick gheen bedieninghe in hebbe dan die my wettelyck sijn geconfereert. Zij vraghen oock, van waer ick kome. Ick antwoorde, dat Claes van Oldenbarnevelt, mijn over groote vader (van welcke ick om cortheyt te gebruycken beginnen zal, oversinds hy omtrent hondert jaeren geleden noch geleeft) echt ende recht gecomen is van het oudt adelijck geslacht van Oldenbarnevelt, die in de Veluwe over ettelycke hondert jaeren als Ridderschap van Veluwe op Landt- ende quartierdaghen ende andere vergaderinghen van de Ridderschap verschreven ende verschenen zijn, gelijck zy noch huyden ten daghe doen. Dese myne grotevader hadde tot zijn echte huysvrouw jonffrouwe Alijdt van Lockhorst, echt ende recht gesproten uyt het stamhuys van Lockhorst, omtrent Amersfoort by de Heylighe Bergh gestaen hebbende. Van dese is gecomen Reynier van Oldenbarnevelt mijn grotevader, die tot echte huysvrouw hadde jonffrouwe Geertruydt van de Borch, van wyens vader ende moeder binnen Amersfoort noch vele eerlycke [2]) luyden leven, als die van Droffelaer, Lienaert van den Borch ende anderen, ende duer aliancie van dochteren die Van Schayck, Herdevelt, Dam, Rhijn ende meer anderen. Ende van de voers. Reynier ende Geertruydt is gecomen mijn vader Gerraedt van Oldenbarnevelt, die tot echte huysvrouwe heeft gehadt jonffrouwe Deliana van Weede, dochter van Johan van Weede, myne moeder, wyens vijffde oude vader geweest is heer Woulter van Amersfoort, Ridder, die in den jare XIIc neghen ende vijfftich by publycque brieven is geweest heer van Amersfoort, ende in den zelve jare dede hy tijmmeren het casteel Stoutenburgh in zijn heerlijckheyt van Stoutenburgh [3]). Welck heer Woulter, ende

1) Hier en elders, waar ik .... heb gezet, zijn een paar woorden onleesbaar.

2) Er had gestaan „treffelycke luyden", maer dit is later veranderd.

3) Uit een brief van Bockenbergh aan Oldenbarnevelt van 9 Maart 1594 (gedrukt door Schotel in de Utrechtsche Volksalmanak van 1856, blz. 145) blijkt, dat deze den genealoog over de geslachten Amersfoort, Stoutenborch en Van Weede had geraadpleegd, bij gelegenheid dat de arme man om meer onderstand bij de Staten of bij Gecommitteerde Raden aanhield, maar van hem zoo goed als geen inlichting kon bekomen.

oock zijn tweede soon heer Hendrick, beyde als Ridders bekent zijn in 't tractaet van vrede tusschen Grave Florens van Hollant ende Bisschop van Utrecht a° ... gemaect, ende oock in de zoenbrieven tusschen Hoochgemelte Grave ende Bisschop mitten Heeren van Amstel ende van Woerden gemaeckt int jaer .... [1]). De voers. Johan van Weede hadde noch drie dochters, daervan die eerste getrout hadde Rotter van Lanscroon, de tweede Hartman van Venevelt ende de derde Gerart van de Borch. De voers. Johan van Weede, mijn grotevader, als besitter van de Ridderhofstede Luttichweede, was eerste knaep ende leenman int leenhoff van Stoutenburch, daarvan hy by broeders-scheydinghe gesproten ende gepartageert was. Van voers. Gerardt van Oldenbarnevelt ende Deliana van Weede zy ick die oudste zoen.

Zij zegghen voerts, dat ick een Stichtsman, ende over zulck een vreemdelingh zoude wesen. O bittere, onverstandighe ende onbedachte blintheyt! Indien dese gesellen in des Lants saecken wat ervaren waren, zy zouden weten hoe grote arbeyt, moeyten ende devoiren over omtrent neghentich jaren by de Edelen ende regenten van de steden van Hollant ende Westfrieslant aangewendt zijn om Keyser Karel, hoochstloffelycke gedachtenisse, als Grave van Hollant te beweghen tot het maecken van de Unie tusschen die landschappen van Hollant ende Utrecht, om die te doen houden als één land, en één Gouverneur daerover te stellen; ende hoe hoochlijck zy Syne Keys. Maj. bedanckt hebben voor het maecken van deselve Unie. Zy zouden oock bedacht hebben, mit hoeveel moeyte ende swaericheyt te weghe gebracht is binnen die acht ende twintich jaren herwaerts, dat die voers. twee lantschappen, naer de separatie der Gouvernementen van zes ofte seven jaren, weder tot een gebracht zijn, volgende de voers. Unie. Oock zouden zy gelet hebben, van waar hy was die voor my myne principale officie bediende; insgelyck dat vele der Heeren, gesproten uyte Huyse van Brederode, Egmont, Duvenvoerde, Mathenesse, Treslong, Persijn ende andere, hebben sedert de voers. Unie die notabelste ampten in de provincie van Utrecht bedient; gelijck ook by onsen tijdt in de naeste veertich jaren de Heer Florens Heremael ende Florens Thin, beyde uyt Hollant gesproten, zoo binnen als buyten de provincie van Utrecht in de publycque ampten gebruyckt zijn, als een yegelyck notoir ende bekent is.

1) Hij bedoelt de oorkonden, die als N°. 845 (van het jaar 1293), N°. 571 (van 1285) en N°. 632 (van 1288) in het II^de deel van het Oorkondenboek gedrukt staan.

Voorwaer die verstandichste Hollanders, ende namentlick die van Amsterdam, zouden voertijts zoe schimpelick ende verweerpelyck van de goede nagebuer provintie te spreecken, veel min te schryven, drucken ofte strooyen, hen wel gewacht hebben; maer dese luyden ende zyen wyt noch swart aen om onder pretext van de religie, daermede sy alderminst [betrouwt] sijn, haer ambitieus voernemen.... te vorderen.

Van de gheen die in den Heere rusten, die [ongoddelijck] ende onbehoorlijck aengetast werden, en zal ick in dese nyet vermanen, maer naectelijck Gode de Heere die wraecke laeten, ende die levende zullen hen zelven, ofte duer anderen, wel weten naer de gelegentheyt te draghen. Maer ick en weet nyet, wat deese seditieuse calumniateurs moveert, om mijn huysfrouwe mede te verongelycken....

T is waer, dat ick int heeste van de oorloghe, als anno 1575, in haer bevonden hebbende verscheyden goede partyen, die naer myne humeure bequaem waren in een gesellinne mijns levens, verstonde een defect; maer ick dede 't zelve duer autoriteyt van den souverainen rechter het benefitie behoerlijck inter.... by consent van den officier van de souverainen en de ander willighe geinteresseerden. Ende zoe eenighe daerjegens schenen te willen opposeren [1]), autoriseerde ick mijn huysfrouw deselve by weghen van justitie daertoe te brenghen, als sy binnen [4 jaer] geluckelijck dede, vercrygende daertoe een sententie [definitief] van den Hove van Hollant, met adjudicatie van de costen van t proces [2]). Ick was dien tijt zoo ongeleert, onbedacht noch onversocht niet, off ick hadde goede quartieren wel in acht, ende hadde [onberoempt] tot een goet wel [connen] geraecken; maer my werden offres gedaen van een goede gereede dote, ende openinghe mit

1) Vgl. Van Deventer, Gedenkstukken, dl. I, blz. XXIII.

2) In het 2de bijvoegsel op het bekende gedicht van Van der Pot, Endeldijk, wordt de akte vermeld, waarbij Maritgen van Uytrecht gelegitimeerd wordt. Zij gaf op, natuurlijke dochter te wezen van Adriaan Willemsz. Plas en Magdalena Jansdochter van Uytrecht, en verklaarde bij haar ooms, Mr. Jacob van Uytrecht en Pouwels van Utrecht, als zustersdochter behandeld te zijn. De akte is van 14 November 1575 en getrokken uit Register A van de Rekenkamer van Holland, fol. 214. Maria's moeder was toen reeds overleden, naar het schijnt. — Volgens Van der Pot l. c., vergeleken met het testament van Pouwels van Utrecht (zie N. Rott. Courant, 22 April 1885) hadden Jan Jacobsz. van Utrecht en Maria Storm van Wena vijf kinderen: Mr. Jacob, Jan Roo, Pouwels, Machteld en Maria; de eerste dochter was de moeder van Oldenbarnevelts vrouw Maria, de tweede, gehuwd met Engelbert Cornelisz., o. a. van Bartha, gehuwd met Graswinckel (met wien Oldenbarnevelt, vlg. Gedenkstukken, dl. I, blz. 74, geschil had).

vaste hope van een goede successie, onder anderen van vijff partyen, daervan die minste wel acht duysent gulden waerdich was, dat mijn resolutie (in die oneffene tyden) viel op [het] vijffde quartier te letten. Daerentusschen hadde ick meer in recommendatie eere ende vriendschap onder de broeders ende vrienden als onmatighe appetijt tot het werltsche goed. Ende alzoe de outste broeder [1]), overslaende twee ouder broeders, zijn jonksten broeder [2]) gemaeckt hadde erfgenaem ende successeur universel in alle zyne goederen, ende onder anderen in de voorschr. vijff (meest heerlycke) partyen ende leenen: soe brochte ick te weghe, dat de jonxste broeder ten behoeve van den outsten goetwillich offstandt dede van twee heerlycke stucken mitten aencleven van dien, weerdich over die vijff ende twyntich duysent ponden van XL grooten [3]), ende dede mitte andere vrienden, zoe by transactie als duer submissie ende uytspraecke, alle geschillen accommoderen. Daernae duer het overlyden van den voers. jonxsten broeder, aen my ende mijn huysfrouwe by wettelicke dispositie gevallen zijnde alle die erffenisse van den voers. jonxsten broeder [4]), ende onder diezelve boven veel rentten ende lant ende andere gereede goederen ende actien die voers. drie goede partyen (wel weerdich wesende omtrent vijftich duysent gelijcke ponden), resolveerde mede by vriendelijck accoort aen den outsten broeder over te

1) Mr. Jacob, overleden (volgens Boitet, Beschr. v. Delft, blz. 13) den 19den September 1575, doch volgens Lely (bij Van der Pot, Endeldijk) in 1574. Hij was in 1562 beleend met Groeneveld en den Tempel (Endeldijk, blz. 114), en bezat nog drie andere heerlijkheden: Rodenrijs, Cralingerpolder (Holl. Consult., dl. IV, blz. 739) en een vijfde ongenoemde.

2) Pouwels, die met den overledene en de moeder van de natuurlijke dochter samengewoond schijnt te hebben. Hij bezat als leenen sedert 29 October 1576 de heerlijkheid Groenevelt en 4 morgen land (Endeldijk, blz. 116). Hij overleed in Februari 1583; uit zijn testament, d.d. 22 Februari 1583, blijkt, dat hij de heerlijkheid met land in Ketel, Maasland, Monster enz. verkocht had aan Oldenbarnevelt; met goedvinden van zijn broeder Jan Roo vermaakte hij al zijn andere goederen (o. a. den Tempel en Stormpolder) aan Oldenbarnevelt's oudsten zoon Reinier, daar hij niet wilde, dat zij kwamen aan de nakomelingen zijner zuster Maria, gehuwd met Engelbert Cornelisz. (overleden 16 Augustus 1574, volgens Endeldijk, blz. 115). Vgl. over een dier zonen: Opmeer, Historia martyrum Batavicorum, p. 83. Zie ook Van Deventer, Gedenkstukken, dl. I, blz. 75.

3) Uit de stukken, afgedrukt Endeldijk, blz. 114, zou men eer afleiden, dat Jan Roo de Wassenaarsche leenen geërfd en gedeeltelijk aan zijn broeder Pouwels afgestaan had.

4) Dit zegt Oldenbarnevelt ook elders (Van Deventer, Gedenkstukken, dl. I, blz. 75). Eerst in 1583 werd hij met twee Wassenaarsche leenen, in plaats van Pouwels, beleend, en gaf ze, kort daarop, aan Jan Roo van Utrecht over (zie Endeldijk, blz. 114). Vgl. Resol. Staten v. Holland 1585, 12 Maart (blz. 64): „Op 't verzoek van Jan Roo is dezelve verleent octrooi om van zijn leengoederen te mogen disponeren". Hij had ten slotte den Tempel verkregen (Endeldijk, blz. 116); hij overleed in 1592 en maakte Oldenbarnevelt's zoon Reinier erfgenaam.

gheven, om ongeveerlijck twaelf duysent gulden aen gelde ende een losrente van [vier] hondert gulden jaarlix, ende civiele belofte dat hy die voers. drie mitte [voegende] twee partyen aen my, myne huysfrouw ofte kinderen zoude laeten komen, indien hy, sonder wettelycke kinderen naer te laeten, quame te overlyden; gelijck hy acht jaeren daernaer by wettelijck transport gedaen [1]), ende by testament [2]) geconfirmeert heeft, mit overlatinghe van ongeveerlijck noch zeventich margen lants [3]), omtrent Het Wout ende niet verde van de ridderhoffstede ende die ambachtsheerlijcheyt van Groenevelt geleghen, mit een geheel derden deel van zyne verdere erffenise, oock niet weynich duysenden importeerende.

Die fabricateurs van dit libel [4]) zeggen, dat zy by anderen een legende van mijn leven zullen doen maecken: ick zal 't selve cortelyck ende naer waerheyt selfs doen.

Naedat ick redelijck hadde gestudeert"

enz., als in het *Leven en Sterven*, blz. 4, regel 2 v. o.

De legende, waarmee Oldenbarnevelt gedreigd werd en waartegen hij zich hier bij voorraad verdedigt, is na zijn val, en terwijl hij zijn vonnis wachtte, werkelijk verschenen. Een boosaardig stuk, dat alles ten kwaadste uitlegt, en menig feit schandelijk verwringt om het tegen een gehaten vijand te doen getuigen. Maar met dat al een opmerkelijk geschrift, waarin men niet zoo zeer de lasterlijke verzinsels van het oogenblik als wel de kwade geruchten, die sedert lang in omloop waren doch zich nu eerst durfden uiten, erkennen moet. Ik beslis niet of François Aerssens zelf, dan wel een zijner vrienden de schrijver van het libel is; maar, wie hij zij, de schrijver was wel bekend met de chronique scandaleuse van zijn tijd. Het was een zwak van den advokaat, toen hij tot aanzien gekomen was, op zijn ridderlijke afkomst te bogen. Hij sprak gaarne van zijn voorvaders en inzonderheid van zijn overgrootvader, Claes van Oldenbarnevelt [5]); maar van zijn

1) In 1592 werd Reinier, toen nog minderjarig, met de Wassenaarsche leenen beleend; de hulde werd voor hem door zijn vader, den advokaat, gedaan (zie Endeldijk, blz. 116). In 1608 meerderjarig geworden, deed hij zelf de hulde (zie Tegenw. Staat, dl. VI, blz. 598). Reeds 21 Augustus 1591 had Jan Roo den Cralingerpolder aan den pas één jaar oud zijnden tweeden zoon van den advokaat, Willem, overgedragen (zie Holl. Consult., dl. IV, blz. 73).

2) Gepasseerd te Antwerpen, 31 Januari 1593 (Holl. Consult., dl. IV, blz. 739).

3) Misschien den Cralingerpolder.

4) Nootwendich discours, blz. 16. Remonstrantie, blz. 20.

5) De advokaat beriep zich gaarne op diens spreuk: *Nil scire tutissima fides*, die hij

vader en van zijn grootvader zweeg hij. De booze tongen zeiden, wat het pamflet, de *Provisionele Openinghe*, het eerst luide uitsprak [1]): „dat zijn vader, met name Gerritje Slecht, in Amersfoort en in het Gooiland wel bekend was, hy en zijn vrome feiten". In de nog hatelijker *Gulden Legende* wordt in duidelijker woorden hetzelfde herhaald: „Dat sijn vader is geweest van kleinen aenzien, met name Gerrit of Gerritgen Slecht, is tot Amersfoort ende in Goylandt noch wel bekent, die om een leelycken doodslach, seer schandelijck begaen, hebbende moeten vluchten, hem in de duynen seer maghertjes heeft moeten gheneren". Een doodslag is door Gerrit van Oldenbarnevelt werkelijk begaan, en wel aan den persoon van zekeren Aert van Duverden: de arbitrale uitspraak in de veete, die daarmee samenhing, den 8sten Augustus 1577 te Utrecht geschied, staat afgedrukt in de *Kronijk van het Historisch Genootschap* [2]). Wij zouden uit dat stuk ook niet op-

---

naar hij zelf verhaalt, had opgemerkt aan de binnenzijde van de voorhuisdeur in het familiehuis te Amersfoort, waar zijn overgrootvader had geleefd en naderhand in zijn jonge jaren zijn grootmoeder woonde. Hij moet toen nog zeer jong zijn geweest, want hij was in 1547 geboren en zijn grootmoeder moet in of omstreeks 1558 gestorven zijn. In zoover vergist hij zich, dat de spreuk doelen zou op de beweging, door Luther aan den gang gebracht. Voor dat dit gebeurde, was de man wel overleden. Zijn naam is in de registers van Amersfoort niet later dan 1495 aangetroffen en zelfs als wij onzen schrijver volgen (blz. 3), was hij „wat meer dan honderd jaren voor deze in 1618 schreef", overleden. — Opmerkelijk is het dat De Groot, in zijn levensbericht in de Illustris Academia Lugduno Batava, sprekende van zijn voorganger in het pensionarisschap van Rotterdam, zich over het „edele geslacht" der Oldenbarnevelts aldus uitlaat: „Tandem cum diem obiisset vir ingenio non minus quam gente nobilis Elias Oldenbarneveld". Het staat vast, dat er Oldenbarnevelts in het kwartier de Veluwe beschreven zijn: nog in 1594 en 1605 een oom en neef, die beweerden en gehouden werden echt van den stam te komen. Dezen lieten zich aanleunen dat zij neven van den advokaat waren. Maar hoe de overgrootvader, Claes, aan die familie verwant was, blijkt volstrekt niet: Cosijn (Kron. Hist. Gen., dl. VI, blz. 279) hangt in de lucht; velen van zijn naam komen voor, maar hij niet. — In de verzameling van den heer Coenen van 's Gravesloot berust een lijvige bundel met aanteekeningen over het geslacht Oldenbarnevelt, afkomstig van G. van Hasselt, doch daaruit blijkt de verwantschap met het geslacht, dat op de Veluwsche kwartiersdagen beschreven was, niet; alleen door een afschrift van een brief van Oldenbarnevelt, d.d. 25 Maart 1605 (Arch. v. Arnhem), houdende aanbeveling van zijn „neef" Cosijn Cosynsz. van Oldenbarnevelt om „gelijck zyne voorouderen" in de Veluwsche ridderschap beschreven te worden. Over Oldenbarnevelts te Amsterdam zie: Navorscher, 1876, blz. 312. — Oldenbarnevelt zegt in zijn Remonstrantie (blz. 19) en in zijn Leven (blz. 3), dat hij geboren is „in de stadt Amersfoort". Vervou (dl. II, blz. 137) zegt, dat Oldenbarnevelt „geboortich was van omtrent Amersfoort". Als de uitdrukking juist is, zouden wij kunnen aannemen, dat hij geboren is in het huis, dat in de boedelscheiding van den vader en de moeder het erfhuis in de Birckt, een gehucht ten westen van Amersfoort, heet.

1) Vgl. Vervou, dl. II, blz. 137.

2) Dl. V, 1849, blz. 336.

maken, dat partijen lieden van aanzien waren: de doodslager wordt veroordeeld om als zoengeld in twee termijnen 70 Karoli guldens te betalen [1]). Ook de acte van boedelscheiding der nalatenschap van Gerrit en van zijn vrouw, Deliana van Weede, van 10 Mei 1589, wordt in de *Kronijk* [2]) vermeld, maar niet meegedeeld; wij kunnen dus daaruit geen besluit omtrent het vermogen der ouders van den advokaat trekken [3]). Van zijn broeders en zusters spreken de blauwboekjes van dien tijd ook veel kwaad, dat wij evenmin beoordeelen kunnen. Alleen heb ik in de Resolutiën der Staten-Generaal van 22 Februari 1594 aangeteekend gevonden, dat Gerrit van Oldenbarnevelt den lande had gediend als soldaat, adelborst en sergeant-major, en deswegens nog achterstallige soldij te vorderen had, die hem ten bedrage van 150 gulden werd toegewezen [4]). Alweer geen blijk van hoog aanzien. Zooveel, dunkt

1) In de Kronijk v. h. Hist. Gen., dl. XXVI, 1870, blz. 304, komen nog twee stukken voor betreffende de veete tusschen Cornelis van Dueverden en Gerrit van den Auden Barnevelt van Amersfoort: „Actum ut supra ten woenstede van Gerrit van den Auden Barnevelt, staende by de Brigitten brugge". — Cornelis van Duverden zat tijdens de Leicestersche troebelen in 1586 en in 1610 in de regeering van Utrecht en werd in 1618 door Maurits in de vroedschap gesteld. Het is onbekend hoe hij Aert van Dueverden bestond. Vgl. Mensinga, in Bijdr. v. Vaderl. Gesch., 2e Serie, dl. IX, blz. 330; Bijdr. en Meded. Hist. Gen., dl. XVII, blz. 79.

2) Dl. VI, blz. 363.

3) De bedoelde boedelscheiding berust in de verzameling van den heer Coenen van 's Gravensloot. Er blijkt uit dat Gerrit van Oldenbarnevelt (overleden 26 Juli 1588) en Deliana van Weede (overleden 11 December 1587) nalieten drie zonen, eene dochter en de kinderen van drie andere dochters. Johan, de oudste zoon, ontving vooraf als heerlijk tinsgoed de Lange Duyst, bezwaard met een hypotheek van 100 Phil. gld. Bovendien waren er in den boedel goederen ter gezamenlijke waarde van 7700 gld. Daarvan ontving Johan 1100 aan rentebrieven; Reynier Colvershoeve, in het land van Vianen, groot 11 morgen en ƒ 100 in contanten; Elias het „erfhuys met land in de Birckt aan den Turffwech", hem door zijn ouders vermaakt, getaxeerd op ƒ 2000, bezwaard met ƒ 200, waartegen hij aan de anderen nog ƒ 700 zal uitkeeren; de kinderen van Christina ƒ 1100 aan contanten; Sara, nagelaten weeskind van Maria, eveneens ƒ 1100 in contanten; Oeda rentebrieven op de Staten van Utrecht, de stad Amersfoort, de molen van Barnevelt en de goederen van Cosijn van Isselt; Geertruyt, nagelaten dochter van Reyntgen, een hof buiten de Camperpoort te Amersfoort, getaxeerd op £ 80 en eenige rentebrieven, minder dan de anderen, daar Reyntgen van haar grootmoeder Geertruyt van der Burch, reeds verschillende goederen had geërfd en dus rijker was dan de andere broeders en zusters. — Het weeskind Sara, naar het schijnt buiten huwelijk geboren, overleed te Utrecht in Augustus 1588; haar goederen vererfden op haar vier levende ooms en tante. De zoon Reinier wordt vermeld Kron. H. G. dl. V, blz. 363 en Resol. Holl. 1588, 14 Juli, blz. 270. Elias huwde de dochter van den Rotterdamschen burgemeester Crimpen (vgl. Gulden Legende, blz. 6). Over de dochters vgl. Guld. leg., blz. 5. Oede huwde 23 Maart 1591 te Utrecht met Gerrit Gerritsen van Raesfelt; zij woonde in 1619 op Gunterstein.

4) Deze was geen broeder van Oldenbarnevelt.

mij, wordt door een en ander wel bewezen, dat de familie van den advokaat, zij moge al dan niet adellijk van afkomst zijn, eerst door zijn toenemende grootheid in aanzien is gekomen.

Omtrent zijn huwelijk bevatten de gedrukte *Remonstrantie* en de nog onuitgegevene, in de hierboven afgedrukte plaats, bekentenissen die zeker niet voor 's mans kieschheid getuigen. Hij erkent zelf, ter liefde van geldelijk voordeel, over een defect in de genealogie van zijn aanstaande te zijn heengestapt. Hij schijnt onder dat defect een onechte geboorte te verstaan. Maar de *Gulden Legende* spreekt van erger, van bloedschande. En ook op dit punt herhaalt zij slechts het gerucht, dat reeds jaren te voren in omloop was [1]). Ik heb daarvan een onverdacht getuige ontmoet. In 1598 bezocht de vermaarde Arnoldus Buchelius de stad Delft. Wat hij daar zag en hoorde teekende hij naar zijn gewoonte in zijn *Diarium* aan, dat nog in de Universiteits Bibliotheek te Utrecht bewaard wordt, en door Musschenbroek in 1817 [2]) bij uittreksel is uitgegeven. Ziehier wat hij aangaande het huwelijk van den toen reeds machtigen en aanzienlijken advokaat vernomen had en, in zijn journaal [3]), boekte: „Addam hic uxorem Barneveltii, quam Delphis ex sorore sua genuisse creditur quidam Mr. Jacobus de Ultrajecto, cuius rei tegendae causa pater ei emptus ex nautica faece, cum quo stuprum iniisse fingebatur, quod tamen ipse in navi saepissime vectoribus suis narrare solitus est, quamvis jam metus promissorum et Barneveltii silentium eius rei sibi imposuerit".

Ik laat de waarheid of onwaarheid van het gerucht in het midden: zij doet weinig ter zake en is van geen historisch belang. Maar ter kenteekening van den staatsman is het feit, dat hij bij zijn huwelijk, ter wille van het gereede geld en om het uitzicht op rijke erfenissen, een defect over het hoofd zag, waarover zulke geruchten liepen, niet zonder beteekenis; en hoezeer wij den grooten man vereeren, mogen wij toch het oog niet sluiten voor zijn gebreken, en zijn wij het der waarheid verschuldigd ook datgene op te merken, wat tegen hem schijnt te pleiten.

1) Het verhaal staat in de Annales van Dusseldorp (zie mijn uittreksel, blz. 318).

2) Zie Van der Monde, Tijdschr., jaarg. 1837, blz. 169, waar echter verkeerdelijk wordt gezegd, dat het boekje (Descriptio Urbis Rheno-Trajectinae) in 1810 uitgegeven is. Blijkens den inhoud (zie vooral p. 16, aanteekeningen), is het na 1813 gedrukt, en Mr. Bodel Nijenhuis haalt in de Handelingen der Maatsch. v. Nederl. Letterk., 1824, blz. 40, een brief van Musschenbroek van 1817 aan, waarin deze schrijft: „op de pers te hebben zeker Diarium van Buchelius".

3) P. 111.

Maar genoeg over zijn afkomst en familie. Beschouwen wij de remonstrantie, waaruit de *Historie* de hoofdzaak heeft overgenomen, in haar geheel, dan moet thans, nu wij weten dat wij daarin Oldenbarnevelt zelven hooren spreken, de toon ons onaangenaam aandoen. Hij is niet vrij van grootspraak en aanmatiging. Dat een levensbeschrijver en lofredenaar den advokaat alleen de eer gaf van al wat er tijdens zijn bediening goeds en groots verricht was, kon ons niet verwonderen, en wij ergerden er ons niet aan. Maar zoo mag Oldenbarnevelt zelf de zaken niet voorstellen. Al had hij nog zooveel reden om op Maurits verbolgen te wezen, hij behoorde hem toch den roem te geven of liever hem den roem te laten, dien hij op het krijgsveld in zooveel veldtochten verworven had. Waar zijn naam wordt genoemd, is het bijna altoos om de weldaden te vermelden, die Zijn Excellentie van de Heeren Staten en van hun advokaat genoten heeft. Wel is waar, de remonstrantie is een zelfverdediging en geen verhaal van hetgeen door anderen is verricht. Maar een woord van lof voor den veldheer van 1591—1595 zou toch, bij het vermelden van hetgeen de advokaat der Staten tot het welslagen dier veldtochten heeft bijgedragen, niet ongepast zijn geweest. Wat dunkt u bijvoorbeeld van het volgende krijgsbericht: „Ende is het jaer 92 redelyck geluckich, by veroveringe van Steenwijck ende Coevorden, afgeloopen; in welcken jare de Prince van Parma den 1sten December gestorven is. Het naevolgende jaer is oock geluckich afgeloopen, by veroveringe van de stadt van Geertruidenberch, in welcke belegeringhe sijn Ed. [het handschrift heeft natuurlijk „ick"] op de occurrentien wel sesmaal ontboden ende gesonden was. Insgelijcks het jaer 1594, by het ontset van Coevorden ende het veroveren van Groningen, daerby sijn Ed. mede was [1]). Het jaer 1595 liep ongeluckich af, overmits de belegeringe van Grol, die by sijn Excell. moest verlaten worden".

De Prins heeft deze waardeering van zijn krijgsbedrijven niet gelezen: de uitgegeven *Remonstrantie* was minder krenkend voor zijn eergevoel [2]). Maar dat hij zich toch buitendien beneden zijn verdienste geëerd rekende, volgt uit hetgeen ons De Groot in

1) De gedrukte Historie schuift hier een verhaal betreffende andere zaken in, dat in het handschrift niet wordt gevonden. Dat loopt onafgebroken door, gelijk ik het in den tekst afdruk.

2) Vgl. wat op blz. 14 en 15 der oorspronkelijke uitgaaf van de Remonstrantie over de veldtochten sedert 1591 wordt gezegd.

de *Memorie van zijn Intentien* [1]) verhaalt. In zeker gesprek met den Prins had hij Zijn Excellentie vleiend gezegd: hoe „noodig wy achtten te zijn voor 't Land sijn persoon ende beleyt in zaecke van oorlog"; waarop de Prins spijtig antwoordde: „dat hy niet hadde gedaen in 't oorlog, maer dat alles was toegekomen door de middelen van Hollant". De Groot zag hierin een schampere toespeling op zekere woorden, voorkomende in de door hem gestelde *Justificatie van de scherpe resolutie;* maar de Prins kon even goed op menig ander blijk van geringachting doelen. Wat hem De Groot repliceerde, was volkomen juist: „dat men 't een niet most separeeren van het andere; dat de Staten van Hollandt altijd ten hoochste hadden geroemt de merites van sijn Exc., ende dat sijn Exc. wederom altijd de beste rekening hadde gemaect op 't geld van Hollandt". Maar dat waren woorden, die niet meer met de daden overeenkwamen; geen van beide partijen was in haar oordeel billijk jegens de tegenpartij. Hoe Maurits over zijn voormalige medehelpers dacht, heeft hij gruwzaam getoond. Hoe dezen hem waardeerden, blijkt uit de remonstrantie van den advokaat, die mij tot deze aanmerking aanleiding geeft, en uit een tal van soortgelijke gezegden en handelingen. De partijdigheid van den Prins heeft tot gevolgen geleid, die haar onmiskenbaar en onvergetelijk maken. Maar allicht zou men de krenkende onbillijkheid vergeten, waarmee hij eerst was bejegend: uit dien hoofde is het goed haar op te merken, waar zij zich zoo stootend toont als in deze remonstrantie.

Keeren wij tot de *Historie* en haar auteur terug. Zoover de *Remonstrantie* ging, was de arbeid van den geschiedschrijver licht. Een verandering van den eersten persoon in den derden, en hier en daar een invoegsel over bekende, maar door den advokaat stilzwijgend voorbijgegane zaken, ziedaar nagenoeg al de moeite, die hij zich te geven had. Maar waar de *Remonstrantie* hem begaf, werd zijn taak veel zwaarder. Hij gleed er echter luchtig overheen, en spoedde zich, met voorbijgang van veel wetenswaardigs, naar het punt, waar hem een ander verhaal wachtte, dat hij maar zou hebben na te schrijven. Van het sluiten van het Twaalfjarig Bestand tot op den dag der gevangenneming van de Hollandsche heeren, is zijn *Historie* onsamenhangend, onduidelijk en in vele opzichten onjuist. Blijkbaar is hij slechts gebrekkig ingelicht, of niet in staat om hetgeen hij weet te ordenen en geregeld voor

1) Blz. 25 van mijn uitgaaf der Verhooren.

te dragen. Het eenige belangrijke, dat hij geeft, is de brief, door Oldenbarnevelt aan den Prins geschreven, bij gelegenheid dat hij zijn remonstrantie aan de Staten aanbood. Denkelijk zal hem een afschrift daarvan door de familie bezorgd zijn; want toen hij schreef was de brief nog niet in druk verschenen; maar eer zijn *Historie* het licht zag, had een onbekende in 1628 hem laten drukken en als een blauwboekje uitgegeven [1]). Hij schijnt niet bewaard gebleven in het Huisarchief, althans Groen van Prinsterer heeft er hem niet gevonden; maar aan zijn echtheid valt niet te twijfelen. Evenmin aan de bijzondere waarde, die Oldenbarnevelt er aan hechtte. Hij herinnert er Zijn Excellentie nog aan in een lateren brief, dien hij dezen kort na zijn gevangenneming, den 9den September, schreef; en omstreeks denzelfden tijd liet hij zijn vrouw om het afschrift vragen, dat hij er in zijn papieren van bewaard had: zeker om er zich bij zijn examinatie van te bedienen.

Behalve dien brief schijnt de *Historie*-schrijver geen documenten van belang, dit tijdvak betreffende, bekomen te hebben. Hij beroept zich [2]) op een missive van Muys van Holy, maar die niet veel beduidt. Overigens zijn het meestal bekende zaken, die hij vermeldt, en bekende documenten, die hij in zijn verhaal invoegt. Eerst bij het in hechtenis nemen van zijn held komt hij weer op zijn dreef. Hij krijgt dan weer een verhaal dat hij maar te volgen heeft. Ik bedoel het verhaal van Jan Francken.

IV.

Jan Francken [3]) diende Oldenbarnevelt tijdens zijn gevangenneming als knecht, of liever als kamerdienaar. De oude man kon

1) Meulman's Bibliotheek v. pamfletten, N°. 1568.

2) Historie, blz. 55.

3) Vgl. de mededeelingen van De Wind in Jaarboekje van Zeeland voor 1852, blz. 249, vooral uit het Register der Vierschaar van West-Souburg. Daaruit blijkt, dat Francken in het laatst van October 1620 secretaris en vendumeester van Westsouburg en rentmeester van de inkomsten der heerlijkheid werd bij aanstelling der ambachtsvrouw Walburg van Marnix, hoewel de moeder van deze (Veronica van der Lippe, weduwe van Jacob van Marnix) het vruchtgebruik had. Deze vruchtgebruikster gelastte in Juni 1624 den schout, om Francken te insinueeren dat hij ontslagen was en zijn post moest neerleggen. Schepenen wenschten hem in dienst te houden en continueerden hem zelfs voorloopig; maar hij absenteerde zich vrijwillig den 26sten derzelfde maand. Wanneer hij te Amersfoort aangesteld is, is nog onzeker; bij de overgaaf der stad in 1629 wordt hij reeds genoemd (zie Brieven van Uytenbogaert, dl. III, 2de stuk, blz. 506). Volgens mededeeling van den archivaris Rootselaar, komt hij voor 2 Mei 1626, als wachtmeester der stad Amersfoort, en 4 April 1631 en 23 November 1646 als collecteur van het

niet zonder zoo iemand; de Prins vergunde hem daarom ook, een van zijn bedienden in de gevangenis bij zich te houden, zijn keus viel op Francken, en deze liet zich goedwillig met zijn heer opsluiten. Hij was hem trouw en bleef hem bijstaan tot op het schavot. Den eigen dag der terechtstelling werd hij door de rechters ontslagen en keerde hij bij de familie Van Oldenbarnevelt terug. Natuurlijk was hij sedert een persoon van gewicht. Hij had bijgewoond wat voor alle anderen geheim was gehouden. Hij had nu en dan van zijn meester gehoord, wat dezen in de kamer der rechters wedervaren was. Hij was thans de vraagbaak der vrienden van den advokaat. Het lag voor de hand, dat hij de gebeurtenissen, waarvan hij getuige was geweest, nu ze hem nog versch in het geheugen zaten, op het papier bracht. Hij heeft dit ook al spoedig na de bloedige ontknooping gedaan. Twee afzonderlijke, maar nauw samenhangende verhalen stelde hij op. In het eene deelde hij mede, wat hij gezien en gehoord had sedert het doodvonnis zijn meester was aangezegd, totdat hij na de executie bij mevrouw Van Oldenbarnevelt terug was gekeerd. Het andere, iets later naar het schijnt geschreven, omvatte alles wat sedert de gevangenneming tot op den laatsten Zondagmiddag met zijn meester was voorgevallen. Beide en vooral het laatste zijn slecht van vorm. Francken was een man zonder opvoeding, verre achterstaande in beschaving bij den vermaarden dienaar van De Groot, Willem van de Velde. Waar hij slechts eenvoudig te verhalen heeft wat hij heeft gezien of gehoord, is hij duidelijk genoeg, en zijn geheugen schijnt tamelijk vast te zijn geweest. Maar waar hij op reeds half uitgewischte herinneringen moet afgaan, is hij verward, en van het uiteenzetten van zijn stof heeft hij geen begrip. Hij vervalt dus in het opstel, dat over de acht maanden der gevangenis loopt, in herhalingen en onnauwkeurigheden van tijdsbepaling, waarvan het andere stuk, dat de gebeurtenissen van maar één dag beschrijft, vrij is gebleven. In beide schijnt hij de oprechte waarheid, zoo goed hij kon, te spreken.

Zijn verhaal van den laatsten levensdag van zijn meester is al spoedig gedrukt. Het is opgenomen in de *Waerachtige Historie*, die in 1620 het licht zag. Over dat boekje straks nader. Het

sluisgeld; 17 Februari en 3 Maart 1651 als scholt van Stoutenburg; vgl. Rootselaar, Geschiedenis van Amersfoort, dl. I, blz. 114, over Hillenhorst. — In den Navorscher (dl. III, blz. 281), wordt uit het huwelijksregister van 's Gravenhage medegedeeld: „16 September 1620. Johan Francken, secretaris der Heerlyckheyt van Westersouburg in Zeelant, jongman, met Catharine de Molijn”.

andere meer omvattende stuk is tot op onzen tijd onuitgegeven gebleven. Het is echter in handschrift aan den schrijver der *Historie van het Leven en Sterven* bekend geweest, en deze heeft er een ruim gebruik van gemaakt. Hoewel hij zijn bron niet bij name noemt, twijfelde men toch niet, of hij had uit aanteekeningen van Francken geput. Na hem schijnt echter niemand het opstel gezien te hebben. Geen Remonstrantsch schrijver, zoover mij bekend is, noch Uytenbogaert noch Brandt, noch Wagenaar, toont, dat hij het gekend heeft; allen putten uit de *Historie van het Leven en Sterven* en uit de *Waerachtige Historie*. Ook in geen der verzamelingen van handschriften, die in onzen tijd beschreven zijn, is een afschrift van een van beide opstellen voorgekomen. Toch waren beiden bewaard gebleven. De predikant Stolker, die van de geschiedenis van zijn kerkgenootschap veel werk maakte, heeft het geluk gehad van ze terug te vinden. Hij geeft verslag van dien vondst in de *Vaderlandsche Letteroefeningen* van 1825. Een zijner vrienden had hem een band met oude stukken ter inzage gebracht; hij vond er de beide *Historiën* van Oldenbarnevelt, die van 1620 en die van 1658 in, en bovendien een handschrift van 63 kwarto bladzijden, dat blijkens het opschrift het werk was van Jan Francken. De eerste 20 bladzijden waren met een niet fraaie, maar toch leesbare hand geschreven; op de 20ste stond met een andere nettere hand aangeteekend: „Dit naervolgende is door mij, D. V. K. [1]), uyt de cladden en memorien, by Jan Francken gehouden, getrocken, also die in sijn sterffhuis hebbe gevonden". Daaruit maakte Stolker te recht op, dat de eerste hand die van Francken, de tweede die van D. V. K. zou zijn; dat Francken begonnen was zijn verhaal in het net te schrijven en dat na zijn dood D. V. K. dat werk had voortgezet. De vergelijking met de *Historie van het Leven en Sterven* toonde, dat de schrijver van dat boek ongeveer hetzelfde opstel voor zich gehad moest hebben. Hij had in 1623 blijkbaar nog niet geraden geacht alles daaruit over te nemen en, uit vrees van anderen te compromitteeren, verscheiden zaken verzwegen: bepaaldelijk door welk middel de gevangen advokaat steeds berichten van zijn familie had gekregen.

---

1) Wie D. V. K. is, weet ik niet, en ben ik ook niet verlangend te weten. Het zou anders niet moeielijk vallen hem te ontdekken. Uit een aanteekening, die in de Kronijk van het Hist. Gen., dl. VIII, blz. 190, gedrukt staat, blijkt, dat Jan Francken den 17/27 Mei 1664 als majoor der stad Amersfoort overleden is. Wie zijn executeur geweest is, zou dus daar ter stede zeker wel zijn na te zien.

Dat deelde Ds. Stolker thans in zijn artikel in de *Letteroefeningen* voor het eerst mede.

Ik was natuurlijk met de kennismaking door de tweede hand nog niet tevreden, en verlangde zelf het handschrift te zien. Spoedig kwam ik te weten, bij wien het thans berustte. Ongelukkig is dit iemand, die aan zijn schat zoo gehecht is, dat hij er zelfs voor weinige dagen niet van scheiden kan; hij weigerde mij beleefdelijk de inzage. Toen onderzocht ik, of Ds. Stolker, wiens verzamellust bekend is, misschien ook voor zich een copie van het opstel had genomen. In dat geval zou die waarschijnlijk thans te Rotterdam in de Bibliotheek der Remonstrantsche Gemeente te vinden zijn. De gedrukte catalogus van de handschriften dier Bibliotheek toonde mij, dat mijn gissing juist was: op blz. 54 onder N°. 585 kwam hetgeen ik zocht werkelijk voor. Op mijn aanvraag werd het mij terstond gezonden, en op mijn verzoek om het te mogen uitgeven, werd insgelijks gunstig beschikt. Zoo heb ik het in de *Kronijk van het Historisch Genootschap* [1]), laten afdrukken [2]). Ds. Stolker is nauwkeurig tot overdrijving toe: zijn copie kan het oorspronkelijk volkomen vervangen; ook zouden kleine afwijkingen, die den zin niet bederven, in een zoo weinig litterarisch stuk niets uitmaken. Het is mij een aangename plicht aan den Rotterdamschen Kerkeraad hier openlijk mijn dank te betuigen voor zijn welwillendheid, die mij in staat heeft gesteld om een niet onbelangrijk document ter kennisse van alle belanghebbenden te brengen.

Over het stuk, nu het eens is uitgegeven, behoef ik niet uit te weiden; wie wil kan er kennis mee maken. Aan de geloofwaardigheid is moeilijk te twijfelen. In de aanteekening, bij mijn uitgaaf gevoegd, heb ik menige bijzonderheid met gelijktijdige en betrouwbare getuigen kunnen bevestigen. Baudartius echter heeft uit partijhaat getracht het verhaal van de laatste uren van den ter dood veroordeelde, zooals de *Waerachtige Historie* het meedeelt, in verdenking te brengen. Hij zegt er van, in het XI^de^ boek zijner *Geschiedenissen*, f°. 52... „Welcken Jan Vrancken, teghenwoordig [in 1624] secretaris in het dorp van Westersouburch in Walcheren, in de teghenwoordicheyt van drie eerlyke getuygen, aen D. W. [Dominus Walaeus] op zyne aenspraeck omtrent Pink-

1) Jaarg. 1874, blz. 734 en vlg.

2) Hetgeen door Fruin in de zeer korte inleiding tot deze uitgave is gezegd, is hier reeds door hem veel breeder uiteengezet. Vandaar dat wij gemeend hebben die inleiding niet te moeten herdrukken. (N. v. d. R.)

steren lestleden heeft bekent, dat dit boecxken van de leste woorden ende doot van den Advocaet sonder sijn weten was uytghegeven; dat hy wel sommighe propoosten, die hy in dien tijt tusschen haer [de predicanten] ende den Advocaet gehoort hadde, heeft verhaelt; doch dat hy sijns wetens van sijn Princelycke Exc. ende van de synode van Dorth sulcke woorden niet en heeft verhaelt, als in dat schrift staen; maer dat het amplificatiën ende uytlegginghen sijn van anderen, die dit sonder synen weten hebben in 't licht ghegheven". — Ik twijfel geen oogenblik aan de goede trouw in dezen van Baudartius en nog minder aan die van Walaeus [1]). Maar ik verwonder mij, dat zij aan deze verklaring van Francken zooveel gewicht hechten. Geen wonder dat hij niet durfde volhouden wat op zijn naam gedrukt was, toen een man als Walaeus hem daarover aansprak. Onder andere omstandigheden zou hij een anderen toon hebben aangeslagen. Dat bewijst zijn brief aan Naeranus van 1 December 1657, waarover straks nader, waarin hij schrijft: „Ik zal my met geen soo valsche leugens behelpen als Baudartius en Triglandus in hare *Kerkelijke Historien*, daer zy zoo grof liegen, van die materie sprekende,

1) Zooals bekend is, had Walaeus op last der Staten-Generaal den advokaat in zijn laatste uren bijgestaan: vandaar dat hij Francken over diens relaas in de Waerachtige Historie onderhield. Zelf had hij zijn ervaringen en bevindingen bij die gedenkwaardige gelegenheid op schrift gesteld. Dat hoogst belangrijke opstel is in twee redactiën tot ons gekomen. In het Latijn vertaald, is het in de Vita Walaei ingelascht, die voor het 2de deel zijner Opera omnia (L. B. 1647) gevoegd is. Maar lang te voren, in 1622, had hij het reeds aan Baudartius geleend (zie Walaei Opera, t. II, p. 430) om er bij het opstellen der tweede uitgaaf zijner Memoriën of Geschiedenissen gebruik van te maken. Daaraan is de breede beschrijving van den laatsten levensnacht van Oldenbarnevelt, in het XIde boek, grootendeels ontleend. Vergelijken wij die beschrijving met den Latijnschen tekst, dan bevinden wij, wat wij ook verwachtten, dat Baudartius doorgaans eerlijk naverhaalt hetgeen Walaeus hem meedeelde. Maar tot onze verwondering stooten wij op een paar onjuistheden, die blijkbaar uit partijdigheid voorkomen, en niet voor het karakter van den schrijver getuigen. Volgens zijn verhaal zou Oldenbarnevelt Walaeus hebben verzekerd, dat hij zijn Exc. altijd toegenegen was geweest; „doch hy bekende, dat hy seer hevich ('t zijn zijn eyghen woorden) teghen hem was geworden doen hy eerst in de scheurkercke ginck". Het Latijn heeft: „fateri tamen, se contra eum non-nihil exacerbatum fuisse, quando Hagae contra-remonstrantium separatorum templum ingrederetur". — Walaeus beschrijft met ingenomenheid en eerbied, hoe kalm de ter dood veroordeelde de honneurs van zijn tafel, waaraan hij den predikant genoodigd had, waarnam: „plane quasi in propria domo Walaeum excepit; quod non potuit nisi a composita mente proficisci et animo, qui sui potens esset". Dit laatste was zeker naar Baudartius' zin te veel lofs; hij laat het weg en zegt alleen: „ende heeft hem seer vriendelyck, als aan sijn eygen tafel, getracteert". — Zulke kleine afwijkingen zijn op zichzelf onbelangrijk, doch teekenen treffend den man van veel minder zedelijk gehalte dan den waardigen Walaeus.

dat het schande is". Aan het eene gezegde hecht ik zoo weinig als aan het andere. Maar bovendien nu wij het verhaal bezitten, zooals hij het zelf gedeeltelijk in het net geschreven, gedeeltelijk in het klad bewaard had, hebben wij niet meer met den auteur der *Waerachtige Historie*, maar met hem zelf te doen.

Het blijkt nu ook uit de vergelijking met het eigenhandige opstel, dat de schrijver der *Historie van het Leven en Sterven* insgelijks het eigen handschrift van Francken voor zich heeft gehad, en er alles uit heeft overgenomen, wat hij in zijn tijd zonder bezwaar en zonder gevaar voor de vrienden van den advokaat openbaar mocht maken. Wij hadden tot nog toe gemeend, dat hij Francken's relaas van hetgeen den laatsten dag met zijn meester was voorgevallen, slechts uit de *Waerachtige Historie* van 1620 had gekend. Doch thans weten wij beter; blijkbaar had hij het meer volledige handschrift voor zich en heeft hij daaraan eenige berichten ontleend, die in het boekje van 1620 voorbedachtelijk waren weggelaten. Het komt mij zelfs waarschijnlijk voor, dat in het handschrift, zooals de *Historie*schrijver het voor zich had, nog enkele bijzonderheden voorkwamen, die in het handschrift van D. V. K. ontbreken. Wij weten, dat dit laatste uit memoriën en kladden bijeen is gesteld: hoe gemakkelijk kan daarom bij het samenstellen iets over het hoofd gezien en overgeslagen zijn. Het is anders moeilijk te gissen, hoe de *Historie van het Leven en Sterven* eenige berichten, die blijkbaar van niemand anders dan van Francken afkomstig kunnen zijn, omstandiger kan verhalen dan wij ze in het handschrift van D. V. K. beschreven vinden [1]).

Ook voor ons is voortaan de door mij uitgegeven tekst te verkiezen boven het eenigszins afgekorte verhaal in de *Waerachtige Historie*. Doch deze blijft niet te min haar waarde behouden; want zij behelst, buiten het opstel van Francken, nog een paar stukken van belang, die zij het eerst heeft gegeven, en alle latere schrijvers slechts door haar kennen.

Allereerst eenige korte briefjes, door Oldenbarnevelt uit zijn gevangenis aan zijn vrienden toegezonden, eenige met voorkennis van de regeering, zooals de brieven van 31 Augustus 1618 en van den laatsten dag van zijn leven, en eenige buiten haar weten, meestal loopende over de punten waarop hij ondervraagd was, en de antwoorden die hij daarop had gegeven. De laatste van die

1) Vgl. de Kron. van het Hist. Genootschap, dl. XXX, blz. 783, en daar mijn aant. 17.

soort, uitgekomen 15 April 1619, schijnt onderschept te zijn geworden, en, vreemd genoeg, met toestemming der Staten-Generaal gedrukt te zijn. Er bestaat althans een pamflet [1]), getiteld: *Bekentenisse van J. v. O., wtgecomen den XV April 1619 en voorts op verscheyden tyden*, behelzende hetzelfde wat de *Waerachtige Historie* (blz. 9 en vlg.) bevat; en dat pamflet is a°. 1619 gedrukt „by Hillebrant Jacobsz., ordinaris ende gesworen drucker van de St. Gen." Dus ongetwijfeld met vergunning van de regeering. De *Waerachtige Historie* heeft dit boekje slechts overgedrukt. Maar de briefjes, die zij daaraan vooraf doet gaan, geeft zij, zoover ik weet, het eerst, en zal zij dus waarschijnlijk van de familie van den advokaat hebben gekregen; ik begrijp echter niet, met welk doel deze ze heeft laten uitgeven. Voor ons zijn alle te zamen niet zonder belang; zij vullen aan wat het register der *Verhooren*, door de rechters gehouden, voor zoover het tot ons is gekomen, dienaangaande bevat.

Van veel meer belang evenwel zijn twee deductiën, door Oldenbarnevelt zelf gedurende zijn gevangenschap opgesteld. De eerste heeft tot opschrift *Corte Verclaringe op verscheyde poincten, daermede men schijnt my te willen belasten*. Natuurlijk moet dat opstel uit de gevangenkamer weggesmokkeld zijn. Een eigenhandige aanteekening van Francken, op den kant van zijn exemplaar der *Waerachtige Historie* gesteld, leert ons hoe zich dit heeft toegedragen; hij teekent bij de *Verclaringe* aan: „met sijn Ed. eigen hant al een tijt te voren ingestelt, en my te bewaren gegeven, ende thuis gebracht ende aen sijn kinderen behandicht."

Van nog treffender belang is de niet geheel voltooide *Remonstrantie*, die op de *Verclaring* volgt. Zij is het laatste werk, waarmee Oldenbarnevelt zich heeft bezig gehouden. Den laatsten dag van zijn leven, kort voor hem zijn doodvonnis werd aangekondigd, heeft hij er nog aan geschreven. Het eindigt midden in een zin. Wat Francken er bij aanteekent is in zijn eenvoud aandoenlijk: „Dus verre in 't schryven gecomen .... is zijn Ed. belet geweest door d'aencomste van de Fiscaels ende Proovost...." — In het door mij uitgegeven verhaal beschrijft hij ook, hoe het hem gelukt is dit stuk, dat in het bed van den gevangene verborgen was, tusschen zijn kleeren te moffelen en zoo thuis bij de familie Van Oldenbarnevelt te brengen. Die bijzonderheid werd, om goede redenen, noch in de *Historie* van 1620, noch in die van 1624 (uitgegeven in 1648) vermeld.

1) Meulman, N°. 1662.

Uit de vele stukken, die Oldenbarnevelt in zijn gevangenis geschreven had, zijn deze twee de eenige, die het zijn knecht gelukt is uit te brengen. Vele andere, en daaronder een verslag van hetgeen hem gevraagd was en van wat hij geantwoord had, waren achter de behangsels der gevangenkamer en in het kussen van een laag Spaansch stoeltje verstopt. De familie, die dit door Francken wist, was er op uit om het stoeltje te bekomen; maar wekte door een verdacht betoon van overdreven belangstelling achterdocht, en lokte een onderzoek uit, dat tot het ontdekken der papieren, en waarschijnlijk tot hun vernietiging, leidde.

De uitgaaf der *Waerachtige Historie*, zoo kort na de executie, en in weerwil van den wensch der regeering om al wat de procedure betrof zoo geheim mogelijk te houden, was op zich zelf reeds een waagstuk. Wie ze heeft opgesteld, is niet bekend geworden; gedrukt was zij op de pers van Joris Veselaer van Antwerpen, die zich te Amsterdam had neergezet, en daar in dien tijd de meeste Remonstrantsche boekjes heimelijk uitgaf. Zoo verhaalt ons Brandt [1]) en hij voegt er bij [2]), dat de beruchte Slatius die uitgaven meest bezorgde. Misschien dat deze dus ook in de *Waerachtige Historie* de hand heeft gehad.

Al de authentieke stukken, die er in voorkomen, de uitgekomen brieven, de *Corte verclaringe* en de *Remonstrantie* heeft de schrijver der *Historie van het Leven en Sterven* er uit overgenomen in zijn breeder verhaal. Langs dien weg zijn zij den meesten geschiedschrijvers bekend geworden, want het boekje van 1620 is betrekkelijk zeldzaam; de *Historie van het Leven en Sterven* daarentegen, in een der vier uitgaven die zij beleefd heeft, is in ieders handen.

Wij hebben gezien, dat Naeranus in 1658 een tweede uitgaaf der *Historie* bezorgd heeft. Toen hij die voorbereidde en naar nieuwe bescheiden omzag om ze mee te verrijken, schreef hij ook aan Francken, dien hij gekend schijnt te hebben, om nog uitvoeriger bericht betreffende het wedervaren van zijn meester in de gevangenis. De brief van 1 December 1657, waarin Francken zich bij hem verontschuldigt, inzonderheid op grond van gebrek aan tijd, staat afgedrukt in de klein 8o. uitgave van 1670 [3]).

1) Historie der Reformatie, dl. IV, blz. 644.

2) Ibid., dl. IV, blz. 421.

3) Tusschen de uitgaven van 1669 en 1670 bestaat verschil tot op vel i, blz. 144, daar nog de 2de regel bij Van der Straten *Amsterdam* gewoon, bij Hendriksze cursief gedrukt is. Maar met de volgende bladzijden (vel k) is er overeenkomst, die voortduurt

De tweede 4o. editie van 1658 bevat dan ook niets nieuws van de hand van Francken. Maar in de reeds genoemde klein 8o. uitgave van 1670 komen eenige nieuwe aanteekeningen voor, die hij tusschen 1658 en 1664, zijn doodsjaar, moet geschreven hebben, indien zij waarlijk van hem zijn, hetgeen de goede trouw van Naeranus moet doen gelooven. Zij bevatten echter niets nieuws. Zij bestaan grootendeels uit jammerklachten en betuigingen van medelijden met den onschuldig verdrukte, uit ontboezemingen, zoo het heet, van den gevangen heer zelven, die echter volstrekt niet aan zijn gevoelens noch aan zijn wijs van spreken herinneren. Indien Francken werkelijk zich aan dat zoetsappig gekwezel schuldig heeft gemaakt, moeten wij het wijten aan den verkeerden aandrang, waarmee men van hem vroeg wat hij niet geven kon. Wat hij had bijgewoond, had hij reeds verhaald; uit den mond van zijn voorzichtigen en niet zeer gemeenzamen heer had hij weinig of niets gehoord, en na zoo veel jaren nog minder onthouden, wat de moeite van het opteekenen waard was. Doch hij gevoelde zich natuurlijk gestreeld door de onderstelling, dat hij de eenige bewaarder was der merkwaardige gezegden, die zijn heer in de gevangenis gesproken had. Zoo kan hij er toe gebracht zijn om de beuzelarijen, die hem zelf in de gedachte kwamen, den wijzen advokaat in den mond te leggen. Hoe sterk de verleiding moet geweest zijn, kunnen wij opmaken uit hetgeen ons Uytenbogaert verhaalt, dat hij, in 1630 Francken ontmoetende, hem gevraagd had, „of sijn Ed. van my geen mentie en hadde gemaeckt"? Waarop hij natuurlijk ten antwoord had gekregen, dat zijn Ed. bij het lezen van Uytenbogaerts boekjes, hem zeer had beklaagd, „omdat ick in mijn oude daghen moste gaen suckelen buyten Landts; oordeelende niet te min dat ick wel hadde gedaen wech gegaen ende my gesalveert te hebben, vermits men anders met my soude hebben omgesprongen, gelijck met hem, enz." [1]). Het is niet vreemd, dat Uytenbogaert, hoe slim hij overigens was, zich het gunstige oordeel van den advokeat liet welgevallen, en de juistheid van Francken's geheugen niet in twijfel trok. Maar wij, wier eigenliefde in de zaak niet gemoeid is, mogen twijfelen, of deze en diergelijke gezegden voor waarheid dan wel voor verdichting gehouden moeten worden.

---

tot aan vel gg. (blz. 609); van daar tot het einde is er weder verschil. Ik vermoed, dat ook de prenten dezelfde zijn; maar in het exemplaar der uitgaven, dat ik gebruikt heb, waren zij niet compleet.

1) Uytenbogaerts Leven, 1ste uitg., blz. 466.

Zooveel, dunkt mij, is zeker, dat wat de *Historie* in de editie van 1670 voor nieuwe aanteekeningen van Francken uitgeeft, nietswaardig gebeuzel is, dat wij niet op één lijn met zijn onopgesmukt verhaal mogen stellen.

Van geen beter gehalte is het volgende, dat Francken bij bl. 79 van het *Waerachtig verhaal*, op een los stuk papier, had aangeteekend: „Mijn Heer op het schavot sijnde, hebbe ick verscheyden malen omgesien, omdat sooveel soldaten en volck op het Binnenhof was, en sach prins Mauweris voor de glasen staen in sijn gaelderye. Naderhant is my verscheyde malen gesecht, dat prins Mauweris soude gesegt hebben, als mijn heer na 't sant ginck om te knielen voor het sweert: Siet den ouden hontsvot beven."

Hetgeen Francken hier zegt zelf gezien te hebben, werd ook door De Groot geloofd, en in een zijner strijdschriften tegen Rivetus openlijk uitgesproken. Het is bekend welke terechtwijzing hij hierop ontving [1]). Ik voor mij twijfel niet, of het gerucht is bloote laster, en Francken heeft òf zich vergist, òf hij zegt wat niet waar is. Maar op zich zelf is dit gedeelte van de legende althans niet ongelooflijk. Welk verstandig mensch kan daarentegen aan de tweede helft geloof slaan? Als de Prins zich aan het venster had vertoond, kon men hem hebben gezien. Maar wie kon gehoord hebben wat hij sprak, behalve de ongenoemde vertrouwden die met hem waren; en zouden dezen het hebben oververteld, en zouden in dat geval hun namen niet ter bevestiging van het vertelde er bij genoemd zijn? — Gelukkig voor het gezag van het oorspronkelijke, onopgesmukte *Verhaal* is het vrij van alle diergelijke verdachte toevoegsels.

Nevens de brieven en deductiën, die in de gevangenkamer waren geschreven, geeft de *Historie* een geheele reeks van requesten en vertoogen, door de kinderen van den advokaat en door hun rechtsgeleerde vrienden bij de Staten-Generaal, de Staten van Holland en de Gedelegeerde Rechters ingediend. Zij zijn buiten twijfel echt: een enkel is indertijd gedrukt en verspreid [2]); de meeste berusten in originali op het Rijksarchief bij de overige stukken van het proces. In die verzameling heb ik er een aangetroffen, „gelevert by de zoonen van Oldenbarnevelt aen den heer Rosa, den 7den Mei 1619", die in de *Historie* ontbreekt: er

1) Zie Brandt, Historie der Rechtspleging, blz. 214.
2) Mullers Bibl. v. pamfletten, N°. 1618.

wordt niet aan verloren, want de inhoud verschilt niet wezenlijk van die der andere vertoogen en verzoekschriften. Alle te zamen echter zijn voor ons van belang, ook als kritiek, natuurlijk bescheiden en voorzichtige kritiek, van de aangevangen procedure. — De propositiën der Fransche gezanten aan de Staten ten gunste der gevangen heeren, die de *Historie* in haar geheel meedeelt, waren reeds indertijd in druk verschenen; zij behooren niet tot hetgeen de familie voor de uitgaaf had bijgedragen.

Daarentegen heeft zij stellig de brieven, door koningen en groote heeren indertijd aan den machtigen advokaat van Holland geschreven, die achter de *Historie* prijken, aan den schrijver geleverd. De meeste, zooals zich wachten liet, behelzen slechts curialiën, die niet meer leeren dan wat wij wisten, dat namelijk de invloed van Oldenbarnevelt heel Europa door op hoogen prijs werd gesteld; enkele slechts behelzen berichten, die hetgeen wij van elders weten aanvullen of preciseeren. Zij schijnen nagenoeg de eenige documenten geweest te zijn, die de advokaat uit niet onverklaarbare roemzucht, uit de verzameling van staatsstukken, die in zijn kantoor berustte, had uitgeschoten. Zijn archief was overigens niet geordend: de bijzondere brieven lagen met de staatspapieren ondereen. Tijdens zijn gevangenschap, in zijn gedwongen maar ongewone en hatelijke werkeloosheid, trokken zijn gedachten vaak naar dien onbeheerden schat. Meermalen heeft hij vrijheid verzocht van zijn rechters, om hem te gaan schiften en ordenen [1]). Den 7den Januari 1619 verzocht en verkreeg hij audientie „en begeerde (het zijn zijn eigen woorden, die ik aanhaal) onder belofte ende versekeringhe, in mijn huys te mogen gaen ende te scheyden die Registeren, Charten ende stucken van myne Heeren de Staten van Hollant ende de myne, opdat ick tgheene tghemeene Landt aengaet in publycke plaetse mochte overleveren". Dit verzoek werd noch geweigerd noch ingewilligd: er is nooit gevolg aan gegeven. Na de executie van den staatsman bleven zijn papieren de buit van zijn vijanden. Bij zijn gevangen zetten hadden de Staten-Generaal ze niet in beslag durven nemen: want het waren de papieren van Holland, dat men nog diende te ontzien. Er werd wel over beraadslaagd, maar geen besluit genomen [2]). De papieren bleven dus liggen tot na den afloop van het proces.

1) Zie de Verhooren, blz. 114 en 187 en de remonstrantie, in de Waerachtige Historie, blz. 60.

2) Zie Van Wijn op Wagenaar, dl. X, blz. 130 en vgl. Carleton, Letters, 29 Augustus 1618, p. 289.

Onmiddellijk daarop werd besloten ze te onderzoeken en te inventariseeren, maar zij bleken zoo talrijk te zijn en zoo slecht geordend, dat maanden vereischt werden om er mee gereed te komen. Het verzoek der kinderen om bij de schifting te worden toegelaten, ten einde de bijzondere brieven en familiebescheiden in ontvangst te nemen, werd met de gewone hardheid geweigerd; alles zonder onderscheid werd uit het kantoor gelicht, in groote kisten gepakt, verzegeld en naar de kamer van Gecommitteerde Raden gebracht. Maar nu ontstond er geschil tusschen de Staten-Generaal en de Staten van Holland over de vraag, wie de papieren sorteeren zouden. De Staten Generaal meenden dat, daar het proces van hunnentwege was gevoerd en het vonnis in hun naam uitgesproken, het ook aan hen stond om, gezamenlijk met de Staten van Holland, de papieren te onderzoeken. Holland daarentegen vorderde ze, als zijn staatsstukken en als zijn eigendom op, en Holland kreeg ten slotte zijn zin en het benoemde den 28sten Juni de heeren van Duvenvoorde en [N. B.! François Aerssens] van Sommelsdijck, mitsgaders den pensionaris Mr. Andries de Witt om de penne te voeren, tot visiteurs; bij wie later (den 3den Juli) nog voor het Noorderkwartier Bruyninck gevoegd werd. Voor de familie en voor de nagedachtenis van den gevallen staatsman was dit onverschillig: de Staten van Holland waren nu, na de verzetting van de magistraten, even partijdig tegen hem als de Staten Generaal, en de leden der commissie inzonderheid waren zijn geslagen vijanden. Het was een hard geval, dat zulke lieden de papieren, waaruit de schuld of onschuld van den advokaat het zekerst moest blijken, in hun macht kregen. Een tweede proces, om zoo te zeggen, kon thans tegen zijn nagedachtenis worden aangevangen. Dat daarvan echter niets is gekomen, dat geen bewijzen van schuld uit de vermeesterde papieren aan den dag zijn gebracht, staat in mijn oog met een finale vrijspraak gelijk. Aan den lust om van schuld te overtuigen ontbrak het niet; aan de gelegenheid om de bewijzen op te sporen, als zij bestonden, evenmin: dat er niets te voorschijn is gebracht heeft dus een gewichtige beteekenis. Voor de nagedachtenis van Oldenbarnevelt is het niet te betreuren, dat men hem zijn papieren niet zelf heeft laten schiften, en dat het zijn vijanden zijn geweest die aan zijn nalatenschap de handen hebben geslagen.

Maar voor de geschiedenis is het niet genoeg te bejammeren. De schat, die, zoo hij ongerept in zijn geheel was overgeërfd,

voor haar van onberekenbare waarde zou geweest zijn, is thans verspild en verstrooid, en zeker voor een groot gedeelte opzettelijk vernietigd. Hoe de visiteurs er mee zijn omgesprongen, kunnen wij slechts uit enkele toevallig bekend geworden omstandigheden gissen. Zoo is er bij voorbeeld een brief van Bruyninck, van 23 Juli 1619, aan de Gecommitteerde Raden van het Noorderkwartier bewaard gebleven, waarin hij schrijft: „Wy zijn een dag of twee drie geleden getreden in 't besoigne van 't visiteren van de papieren van den advokaet Barnevelt; vinde deselve seer confuus ende pesle mesle door malcanderen. Sal niet nalaten te letten op de stucken ende gerechtichheyt te adviseeren" [1]). Dit beteekende dat wat in de papieren belangrijks voor het Noorderkwartier gevonden werd, daaruit gelicht en aan de Heeren overgemaakt zou worden. Evenzoo kreeg de heer van Brederode van de Staten gedaan, dat „alle stucken ende papieren synen huyse ende gelegenheyt aangaende, onder de papieren van den advokaat Barnevelt bekomen", hem zouden worden overgeleverd [2]). Zoo werd het bijzonder belang der gunstelingen ten koste van het landsbelang behartigd. En ware het daarbij maar gebleven! Maar alle papieren, die vrienden konden compromitteeren, zijn zonder twijfel als van geen waarde vernietigd. Zie hier wat Hooft, de geschiedschrijver, daaromtrent had opgeteekend: „Als men Barnevelt ving, taelde men niet eens na sijn papieren: na zijn dood ja. Berkhout heeft my gesegt, dat er een schrift, gezonden van hem uyt Vrieslant, onder was, en hem in bekommering hield, omdat het seer naer vryheyt smaacte. Dit schrift is hem door Albert Bruininck, die een was van de verzeekerers der voorseide papieren, ter hant gestelt, zoo de raadtsheer Veerius my gezeit heeft" [3]). Dit alles zijn blooto geruchten en ongewaarborgde verhalen, maar zij hebben een zoo hooge mate van waarschijnlijkheid voor zich, dat wij ze, althans in de hoofdzaak, wel voor juist moeten houden. Wij begrijpen dan ook licht, dat Aerssens zich in de commissie heeft laten kiezen: hij, de oude vriend en vleier van den advokaat, de zoon van den griffier die zooveel jaren een van zin en een van hand met hem geweest was, had zeker onder die papieren veel, wat hij liefst zelf vond en behandelde. Van die talrijke papieren, die in het eerst door

1) Kron. Hist. Gen., XXI, blz. 426.
2) Resol. der Staten van Holland, 21 December 1619.
3) Brandt, Historie der Rechtspleging, blz. 219.

hun omvang de heeren in verlegenheid brachten, is dan ook betrekkelijk slechts weinig in het Rijksarchief beland. Moge dat weinige ten minste nog eens volledig worden uitgegeven!

(Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde, Nieuwe Reeks, dl. IX, blz. 119 vlg.)

NASCHRIFT.

(1877.)

Sedert ik het voorgaande opstel schreef, is mij nog een uitgaaf der *Historie* onder de oogen gekomen, die zoowel den hoogleeraar Tydeman voorheen als mij later onbekend was gebleven. Het is een klein 8°. boek, dat met de beide andere reeds beschrevene uitgaven in gelijk formaat, van 1669 en 1670, in nauw verband staat. De titel is dezelfde als die van de uitgaaf van 1669, maar met dit toevoegsel: „Den derden Druk, verbetert, van merckelijcke fouten gesuivert en vermeerdert met eenige schriften van Jan Vranken, laatst Wachtmeester tot Amersfoort en in zijn jonkheit Dienaar van sijn Edelheit tot sijne dood; noit te voren gedrukt. Tot Rotterdam, bij Jan Heindrikze, Anno 1670".

Derden druk noemt zich deze uitgaaf, als ware het boek van Naeranus van 1670 slechts een herdruk, een tweede druk, van dat hetwelk in 1669 bij Josua van der Straten te Amsterdam het licht had gezien. Wij weten uit mijn vorig opstel dat die voorstelling niet juist is. Maar de uitgaaf, die wij thans voor ons hebben, is werkelijk niet veel anders dan een herhaling van die eerste bij Van der Straten. Het schijnt zelfs, dat zij voor het grootste gedeelte (van blz. 145 tot blz. 608) uit dezelfde bladen bestaat, die voor die eerste uitgave afgedrukt, en sedert onverkocht in het magazijn van den boekdrukker berustten. Ik stel mij de toedracht der zaak dus voor.

Het boek, in 1670 door Naeranus uitgegeven, bevatte veel meer dan dat hetwelk in het vorig jaar bij Van der Straten verschenen was, en maakte dat dit bijna niet verkocht werd. Daarom zocht Van der Straten het onder een nieuwen titel en onder een andere uitgeversfirma, met eenige veranderingen en toevoegsels, als derden druk aan den man te brengen. Met dit doel neemt hij opzettelijk de waarschuwing van Naeranus tegen zijn eerste uit-

gaaf over, en wijst op diens voorbeeld daarin eenige fouten en gebreken aan, die hij door middel van verbeterbladen in deze nieuwe oplaag verhelpt; van andere, die hij onverbeterd moet laten, zwijgt hij natuurlijk. Aan het eind voegt hij, insgelijks naar het voorbeeld van Naeranus en uit diens boek, eenige brieven en bescheiden toe (blz. 611—648) en wettigt zoo althans eenigermate de grootspraak van het nieuwe titelblad „verbeterd en vermeerderd"; ofschoon hij de daar toegezegde „schriften van Jan Vranken" niet geeft, zeker omdat zij te veel plaats beslaan en te veel drukkosten veroorzaken zouden. Op deze wijs alleen kan ik mij de groote overeenkomst tusschen de uitgaven bij Van der Straten en bij Jan Heindrikze, om niet te zeggen haar gelijkheid, nevens haar verscheidenheid in andere gedeelten, verklaren. Hoe dit zij, zoo veel is zeker, dat deze derde druk voor de geschiedenis van den advokaat niets nieuws oplevert. Het resultaat, waartoe ik in mijn opstel gekomen was, dat namelijk slechts de eerste uitgaaf in 4°., van 1648, geschiedkundige waarde heeft, blijft dan ook onveranderd.

Over de lotgevallen van die eerste uitgaaf, eer zij nog de drukkerij van Naeranus verlaten had, zijn mij intusschen nog eenige nieuwe bijzonderheden voorgekomen. Ik had (blz. 7) gezegd, dat er over het storen van den druk en het ophalen der reeds afgedrukte bladen niets te vinden was in de registers van burgemeesters en vroedschap van Rotterdam. Ik had er toen niet aan gedacht, dat de Staten van Holland zich met de zaak bemoeid konden hebben, en dat er misschien in hun resolutiën iets dienaangaande opgeteekend kon staan. Toen ik naderhand op dien inval kwam en aan het zoeken ging, mocht ik weldra ervaren dat mijn vermoeden juist was [1]). Werkelijk geven de Resolutiën Holland het gewenschte naricht. Ziehier de beide aanteekeningen, die ik er in ontdekte.

„Saterdagh en Dinsdagh den 14den en 17den Martij (1648).

. . . .

Op de Missive van de Heeren Burgemeesteren ende Regeerders der stadt Rotterdam, gedateert den 13den dezer, houdende in effecte, dat in de druckerye van Jan Neranus, wonende in hare stadt, waren bevonden gedruckt te werden twee tractaten, het eene geintituleert *Het Leven ende Sterven van Johan van Olden-*

1) Vgl. ook Groebe in: Kunst- en Letterbode, 1836, dl. II, blz. 234.

barnevelt, ende het ander *Aenmerkingen op de Sententie* van denselven; dat mede bekomen waren eenighe origineele geschriften, daeruyt den voorsz. druck is gedaen, sonder dat den autheur daervan bekent is.

Wyders dat meerghemelte Heeren van Rotterdam onlanghs in hare Stadt hebben gedaen doen seeckere Publicatie tegen het drucken ende divulgeren van alle fameuse ende seditieuse Geschriften, ende dat deselve bevinden dat de voorschr. Tractaten seer scherpelyck zijn inghestelt, nergens toe dienende als omme de ingesetenen van 't landt te beroeren; dat welghemelte Heeren hebben goedtgevonden tgundt voorseyt is aen Haer Ed. Groot Mog. te notificeeren, ten eynde deselve nae haer weysheyt ende discretie daerinne soodanigen ordre soude kunnen stellen, als deselve tot ruste ende welstandt van de gemeene saecke sullen oordeelen te behooren.

Is na deliberatie goet gevonden, dat welgemelte Heeren van Rotterdam in de voosrz. saecke ende tegen de Persoonen aen deselve vast wesende sullen hebben te procedeeren in conformité van de Placaten soo van haer Ed. Groot Mog. als van de locale ordonnantiën over hare Stadt ende Jurisdictie van dien geëmaneert, sulcks als deselve na exigentie van saken sullen bevinden te behooren.

Woensdagh 18 Maert.

. . . . . .

Op het gemoveerde van de Heeren van Rotterdam, is naer deliberatie goedt gevonden, dat door den Procureur Generael sullen worden opgehaelt alle de Exemplaren, die sullen konnen worden bekomen van de twee Tractaten of ghedeelten van dien, ghedruckt binnen de opgemelte Stadt van Rotterdam, soo roerend *Het Leven ende Sterven van Johan van Oldenbarnevelt*, als mede aengaende de *Opmerkingen op desselfs Sententie gestelt:* ende onder andere uyt handen van den Heere van Brantwijck, alias Westerbaen, zullen worden gelicht de opgemelte Tractaten ofte sulcks als aengaende 't voorsz. subject onder denselven souden mogen wesen, ende dat meerghemelte Procureur Generael met den eersten haer Ed. Groot. Mog. rapport sal hebben te doen, wat bij hem in 't voorsz. werck te wege is gebracht of wat hem dienthalve is bejegent".

Het rapport van den procureur generaal staat in de Resolutiën niet geboekt, en is denkelijk zelfs nooit bij de Staten

ingediend. Althans in het Rijksarchief heb ik het te vergeefs gezocht; daar is trouwens ook de missive van de Heeren van Rotterdam, waarvan de Staten in hun resolutie gewagen, niet meer te vinden. Niet voor den tijd van Raadpensionaris De Witt begon men zorg te dragen voor het bewaren der bij de Staten ingekomen brieven; de bundels van dien aard vangen eerst met het jaar 1654 aan. Voorheen schijnt men aan de stukken, als eens de resolutie genomen was, geen waarde te hebben gehecht. Uit het ontbreken van een rapport kan men dus nog niet opmaken, dat het ook niet uitgebracht zou zijn. Maar in dit geval is het om allerlei redenen waarschijnlijk, dat de procureur generaal niet gerapporteerd en zelfs geen ernstig onderzoek ingesteld zal hebben. Hij wist bij ervaring wat de Staten verlangden. De personen die de uitgaaf bezorgd hadden, wenschten zij niet hard vervolgd te hebben, als maar het uitstrooien van het boek werd tegengegaan. Daartoe zijn zeker de noodige bevelen gegeven. Mij is wel niet gebleken, dat van wege de Staten van Holland zulke bevelen zijn uitgegaan; maar van wege de Staten-Generaal werd aan de magistraten in de Generaliteitsdistricten, bijvoorbeeld aan drost en burgemeester van Bergen op Zoom, bij aanschrijving van 18 Mei 1648, gelast tegen het verkoopen van de *Historie* te waken [1]). Dit alles heeft natuurlijk niet kunnen beletten, dat evenwel het boek in handen kwam van die velen in den lande, die het vurig begeerden.

Het merkwaardigste van de geheele zaak is wel de vermelding, in de resolutie van 18 Maart, van Van Brantwijk, als min of meer bij de uitgaaf van het verboden boek betrokken. Daardoor wordt de gissing, die ik in mijn opstel [2]) waagde, — dat de brieven van „Koningen en Princen" aan den advokaat van Holland gericht, die achter de *Historie* prijken, door de familie van den overledene aan den uitgever verstrekt zullen zijn, — niet slechts bevestigd, maar op verrassende wijze verklaard. Het is de dichter Westerbaen, die de weduwe van des advokaat's oudsten zoon, den onthoofden heer van Groenevelt, getrouwd had, aan wien wij de mededeeling dezer stukken, uit het familiearchief afkomstig, te danken hebben. Zeker is bij het in beslag nemen der papieren op de drukkerij het een of ander ontdekt, dat hem als medeplichtig aan de uitgaaf deed kennen [3]).

1) Zie de Navorscher, dl. XII, blz. 195.

2) Zie hiervoor, blz. 481.

3) In Westerbaen's Bodenbrood, gedrukt 1655 (Pamflet Tiele, N°. 4462), blz. 40, komt

Dat zich zijn medewerking verder dan tot het leveren dier familiepapieren zou hebben uitgestrekt, dat hij in het uitgeven der *Historie*, of in het opstellen er van de hand zou hebben gehad, acht ik niet waarschijnlijk. De Heeren van Rotterdam schijnen dit ook niet vermoed te hebben, want zij zeggen in hun missive aan de Staten, dat de auteur onbekend is. Anders, ik wil het niet ontveinzen, zijn er wel omstandigheden die de verdenking op Westerbaen kunnen vestigen. Wij zagen dat de schrijver der *Historie* een Remonstrant schijnt geweest te zijn, en buiten 's lands in den winter van 1622 op 1623 geschreven te hebben. Nu was Westerbaen Remonstrant, en omstreeks dien tijd een poos buiten 's lands. Hij was namelijk bij den val van Oldenbarnevelt alumnus in het Collegium Theologicum te Leiden geweest en daaruit om zijn onrechtzinnigheid weggezonden; hij veranderde toen van vak, studeerde in de medicijnen en promoveerde te Caen. Zoo schrijft Uytenbogaert in een brief van 26 Juli 1625 [2]). Dat hij niet lang daarna de weduwe van Van Groenevelt huwde, tegen den zin van haar naaste vrienden, is bekend. Zijn gezindheid en omstandigheden komen dus met die van den auteur der *Historie* vrij wel overeen.

Doch, zooals ik zeide, voor als nog hecht ik aan die vermoedens niet veel. De *Historie* is te slecht geschreven en te onhandig samengesteld om ze aan iemand als Westerbaen, zij het dan ook op jeugdigen leeftijd, toe te wijzen. Ik blijf daarom veeleer gelooven, dat de schrijver een man van geringe beteekenis zal geweest zijn, en dat De Carpentier werkelijk zijn naam niet eens gekend heeft, toen hij de uitgaaf van het, hem toevallig in handen gekomen, boek voor Naeranus bezorgde.

(Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde, Nieuwe Reeks, dl. IX, blz. 354 vlg.)

---

het volgende voor over de procedure tegen Naeranus. Er is quaestie van den heer Boey, den advokaat fiscaal, die in 1648 de Psalmen Davids heeft laten drukken: „Heeft hy u ook noyt vertelt hoe dapper ende hoe vrymoedich dat hy had derven spreecken te Rotterdam voor schepenen, dat hy pleyte (dat niemand in den Haech in dien tijt dorst doen) voor den Arminiaanschen drucker Neranus, die Het Leven ende Sterven van den Heere van Oldenbarnevelt gedruckt had, daervan de schout een gedeelte uyt sijn huys gehaelt had? Het staet my wel te voir sulx van hem gehoort te hebben, als hy my en den advocaet De Groot omtrent dien tijt op het Buyten Hof teghemoet quam en syne pleydoye verhaelde". Op deze plaats wijst Dr. Worp in zijn Westerbaen (Tijdschrift MS. van Ned. Letterkunde, dl. VI, blz. 190).

2) Werken van het Historisch Genootschap, dl. XV, blz. 312/3.

OVER DE ECHTHEID VAN EEN BRIEF VAN GRAAF WILLEM LODEWIJK AAN PRINS MAURITS.

(1861.)

Mr. Groen van Prinsterer heeft mij, in de *Prolégomènes* voor het onlangs verschenen 5de deel zijner *Archives de la Maison d'Orange-Nassau*, de eer aangedaan van eenige gezegden van mij aan te halen tot bevestiging van zijn vroeger uitgesproken oordeel over de burgertwisten van de jaren 1617 en 1618. Ik heb daarop niets te zeggen dan dat ik mij zeer vereerd reken, en de instemming van Groen op hoogen prijs stel. Maar aan het einde der lange aanteekening vind ik in weinige woorden een oordeel uitgesproken, dat mij voorkomt een eenigszins uitvoerige wederlegging van mijn zijde te vereischen.

Wij lezen daar namelijk het volgende: „A cette occasion je dois répéter (d'autant plus que peut-être je ne me suis pas assez clairement expliqué à cet égard, tome II p. CXXII) que je ne saurais admettre l'authenticité de la lettre (N°. 460) où Guillaume-Louis intercède auprès de Maurice en faveur d'Oldenbarnevelt". Ik had mij op dien brief als op een ontwijfelbaar echt stuk beroepen, en, in den waan dat Groen en alle geschiedkundigen het hierover met mij eens waren, niet de minste moeite genomen om die echtheid te bewijzen.

Inderdaad de vroegere verklaring, waarheen ons Groen verwijst, was op verre na niet zoo stellig als die hij thans aflegt. Ik had er juist het tegenovergestelde uit begrepen van wat Groen er meê te kennen heeft willen geven. Ik meende dat hij vroeger wel eens aan de echtheid van den brief had getwijfeld, doch ten slotte van dien twijfel terug was gekomen. Hoort zelf hoe hij zich

uitdrukte: „Le style de cette lettre, publiée d'après une copie évidemment très-défectueuse, m'a quelquefois fait douter de son authenticité". Niettemin wordt de brief vervolgens zonder verder voorbehoud onder de echte brieven opgenomen, hoewel hij reeds in verschillende algemeen bekende werken, in de *Hollandsche Staatsregering* van Kluit, in het *Leven van Maurits* van Mr. Van der Kemp, stond afgedrukt. Wie zou daaruit niet opmaken dat de geëerde uitgever van zijn twijfel teruggekomen was, en zich thans van de echtheid van den brief verzekerd hield?

Hoe dit zij, wij weten nu voor goed dat Groen den brief voor onecht houdt. Voortaan mag niemand zich op den inhoud beroepen zonder eerst te bewijzen dat Groen zich vergist heeft. Tegen het bloote „neen" van dezen heeft niemand het recht zijn bloote „ja" over te stellen; als gezag in dit geval beslissen moest, zou er van zijn uitspraak geen appèl mogelijk zijn. Als uitgever der briefwisseling van het huis van Oranje is hij meer dan iemand anders in staat en bevoegd om uit te maken, of een brief te recht of ten onrechte aan een lid van dat stamhuis wordt toegeschreven. Buitendien in een quaestie als deze, waar zoowel philologische kritiek als historische takt te pas komt, heeft Groen veel op zijn mededingers vooruit. Het is dan ook niet zonder schroom dat ik het waag, ter zelfverdediging, tegen zijn uitspraak op te komen. Ik vertrouw alleen op de deugdelijkheid mijner bewijzen, en ik voel mij gedrongen door de belangrijkheid der zaak.

Want de inhoud van den brief, wiens echtheid betwist wordt, is van groot historisch belang. Willem Lodewijk komt daarin voor, niet zoo zeer als de beschermer van Oldenbarnevelt, dan wel als de verdediger van het recht dat ten verderve der gevangenen geschonden werd. Hij verklaart dat de schuld van den advokaat niet zoo duidelijk bewezen is als tot wettiging van een doodvonnis zou behooren. Hij erkent dat door beide partijen, door de overwonnene zoowel als door de overwinnende, „diverse zaken met apparentie van wettelijkheid gesustineerd kunnen worden", en hij wil dat beide door transactie bevredigd, niet de eene door de andere overheerscht en gedwongen zal worden. Met andere woorden zegt hij hetzelfde dat Oldenbarnevelt kort voor zijn dood beweerde, „dat hij naar andere staatsmaximen was geoordeeld dan die in zijn tijd gegolden hadden." — Zulk een ongedwongen verklaring van een man als Willem Lodewijk, die in al de staatsgeheimen ingewijd, met alle hoofdpersonen van de beide partijen van nabij bekend was, heeft voor ons veel te

beteekenen. Zijn oordeel moet op het onze grooten invloed uitoefenen. Zijn aanbeveling van matiging en verzoening doet de strengheid en hardvochtigheid van Maurits nog scherper uitkomen. Voor de beoordeeling van het karakter en de houding der drie betrokken personen is de brief, en bij gevolg de quaestie of hij echt dan wel vervalscht is, van groot gewicht.

Jammer daarom dat Groen de gronden niet heeft aangewezen, waarop hij zich van de onechtheid verzekerd houdt. Hij zegt wel, in de hierboven uitgeschreven plaats, dat de stijl van den brief hem soms heeft doen twijfelen; maar ik kan niet gelooven dat dit verschil van stijl, zoo het al bestond, de eenige of zelfs de voorname reden zou zijn, waarom hij de echtheid ontkent. Ik zou eer gelooven dat de uitwendige geschiedenis van den brief, die zeker vreemd is, hem tegen de echtheid vooringenomen heeft. Het origineel van den brief schijnt nergens meer te vinden te zijn. Een copie is eerst in de laatste helft der vorige eeuw te voorschijn gekomen, tegelijk met een copie van het antwoord van Maurits, waarvan evenmin het origineel voorhanden is. Hoe kwamen brief en antwoord te zamen? Moeten wij aannemen dat Willem Lodewijk nevens het antwoord, dat hij van Maurits ontvangen had, de minute van zijn eigen brief bewaard had, en dat op die wijs de een of ander een afschrift van beide stukken heeft kunnen nemen? Of zullen wij liever gissen dat eerst bij de vereeniging der archieven van beide takken van het huis van Nassau brief en antwoord bijeen zijn gevoegd? Geen van die gissingen kan ons geheel voldoen. De wijze waarop de beide stukken het eerst aan het licht zijn gekomen is en blijft vreemd, en wekt achterdocht. Ik zou ook om die reden geneigd zijn met Groen de echtheid te ontkennen, indien niet naar mijn oordeel inwendige bewijzen die echtheid voldingend handhaafden.

Ik moet beginnen met op te merken dat de tekst van Kluit, die in de *Archives* is overgenomen, op verschillende plaatsen gebrekkig is, en achterstaat bij de uitgaaf, door Calkoen in 1773 bezorgd in zijn naamloos verschenen geschrift *Oldenbarnevelt's eer verdedigd.* Kluit zelf heeft later de voornaamste zijner varianten voor „lompe drukfouten" verklaard, en zijn uitgaaf kan alleen dienen om uit te maken of een fout bij Calkoen voor een drukfout, of voor een schrijffout van het handschrift, dat hij volgde, te houden is. Wij leggen dus bij voorkeur den tekst van Calkoen bij onze verdere onderzoekingen ten grondslag.

Bezien wij dien tekst nauwkeurig, dan blijkt het ons al

aanstonds dat de copie, die door Calkoen gebruikt werd, afgeschreven is naar een onduidelijk en hier en daar bijna onleesbaar origineel. Wij kunnen nu en dan den afschrijver op een valsche lezing betrappen, en een zekere emendatie maken. Zoo lezen wij: „gelijk het *m*enschelijk en mogelijk is," waarvoor wij zonder veel kritiek [1]) „*w*enschelijk" in de plaats stellen. „De tegenwoordige constitutie de*s* humeuren ende Lands" zal wel moeten zijn „de*r* humeuren." Beide fouten komen èn bij Kluit èn bij Calkoen voor, en stonden dus reeds in de copie. Een andere zin is zeker corrupt maar niet met zekerheid te herstellen. Bewijzen genoeg, dunkt mij, voor de stelling, dat de vervalsching van den brief, zoo er van vervalsching sprake moet zijn, niet in den tijd van Calkoen, maar veel vroeger heeft plaats gehad, zoodat de afschrijver niet eens meer alles in het origineel kon ontcijferen. Dat deze geen bedrog heeft gepleegd blijkt onder andere daaruit, dat hij in de alledaagsche woorden de spelling gemoderniseerd, en slechts in enkele ongewone woorden de oorspronkelijke behouden heeft. Had hij getracht een valsch stuk voor echt en oud uit te geven, hij zou juist het tegenovergestelde hebben gedaan: hij zou zich waarschijnlijk bij vreemde woorden wel eens in de spelling vergist, maar de oude welbekende schrijfwijs van de gewone woorden nauwkeurig nagebootst hebben; voor *aa* zou hij overal *ae*, voor *k ck*, voor *z* dikwerf *s* hebben geschreven. Zeker zou hij ook niet het slot van den brief achterwege hebben gelaten, waardoor de dagteekening ontbreekt, die nu, alleen in het eigengemaakte opschrift, aan het hoofd van den brief, voorkomt. De goede trouw van den afschrijver wordt juist door die kleinigheden het krachtigst bewezen.

Wij moeten derhalve de verdichting van den brief veel vroeger stellen dan de uitgaaf. Maar met welk doel kan zij dan hebben plaats gehad? Om Maurits in een ongunstig daglicht te doen voorkomen, en tegenover Willem Lodewijk te vernederen? Doch dit doel was door de verdichting alleen niet te bereiken; daartoe was de uitgaaf evenzeer noodig. Als de verdichte brief onuit-

1) Fruin teekent in zijn exemplaar hierbij aan: „Juist, zonder veel kritiek. Met wat meer kritiek zullen wij niet zoo haastig beslissen. In het Verklaers ende Wtschrift (Meulman, N°. 189) lezen wij (blz. B11 vso) „soeveel *m*enschelick ende moegelick ware", waarvoor het Fransche Rescript heeft: „à nostre pouvoir et tans qu'a esté possible" (Gachard, Corr. de Guillaume le Tacit, t. VI, p. 262). Bekende uitdrukkingen zijn ook „humainement possible", „Ils firent humainement ce qu'ils purent" (Littré), „Christelijk en mogelijk". (N. v. d. R.)

gegeven bleef liggen, werd het eenige doel, waarmeê hij kan zijn opgesteld, stellig gemist. Er moeten dan tegen het uitgeven bezwaren zijn opgerezen, die de vervalscher niet had voorzien, en die wij ons moeielijk kunnen voorstellen.

Even moeielijk is het een tijdstip te bedenken, waarop de vervalsching kan hebben plaats gehad. Stellen wij haar kort na den dood van Oldenbarnevelt, toen de partijschap het heftigst en de zucht om Maurits te krenken het sterkst was, dan begrijpen wij niet hoe de vervalscher zonder eenige noodzaak in den brief laat zeggen, dat de Friesche gedeputeerden ter Staten-Generaal en Anthonie Duyck (die eerst in 1629 gestorven is) kennis droegen van de gezindheid van Willem Lodewijk. Zoo stelde hij zich noodeloos aan tegenspraak bloot. Nemen wij daarentegen een later tijdstip aan, toen de betrokken personen reeds ten grave waren gedaald, dan staan wij verbaasd over de juiste kennis van allerlei bijzonderheden, die de vervalscher aan den dag legt, en die in zijn tijd zeer moeielijk te verkrijgen moet geweest zijn.

Om te beginnen met de opschriften van den brief van Willem Lodewijk en van het antwoord van Maurits: voor ons, die de briefwisseling tusschen de twee neven voor ons hebben liggen in de *Archives*, zou het niet moeielijk zijn die opschriften juist te stellen. Maar wie onzer zou anders gedacht hebben dat Maurits wel zijn neef met een „Welgeboorene, vrundtlijke, lieve Broeder" aansprak, maar dat deze hem eerbiedig „Hooggeboren Vorst, genadige Heer" terug schreef? Dat Willem Lodewijk Maurits „Uwe Excellentie" noemt, maar Maurits hem eenvoudig „Uwe Liefde" [1])? Mij dunkt de verdenking van de echtheid van den brief wordt reeds bijna weerlegd door die bloote inachtneming van de eigenaardige betiteling der beide neven. Opmerkelijk is tevens de belachelijke schrijffout der copie: „UE. Exc". voor „U Exc.", hoedanige een zoo goed ingelichte vervalscher als de onze niet licht maken zou, en die opnieuw bewijst dat de afschrijver een vrij onleesbaar origineel voor zich moet gehad hebben.

In de tweede plaats, de brief droeg een dubbele dagteekening, naar den ouden en naar den nieuwen stijl. Zoo teekende Willem Lodewijk zijn brieven veelal. De verdichter heeft die gewoonte goed nagevolgd. Het was trouwens niet moeielijk. Maar hoe kon

---

1) De reden van dit gebruik geven de Resolutiën van den Raad van State van 26 September 1589, bij Van der Kemp, Maurits van Nassau, dl. I, blz. 295 (262).

hij weten dat Willem Lodewijk kort voor den 10den April 1619 uit Den Haag naar Leeuwarden vertrokken was? Wij weten het uit de brieven van Carleton, die in de tweede helft der vorige eeuw zijn uitgekomen. Maar ik ken geen anderen geschiedschrijver, die hiervan spreekt, en van wien de verdichter het had kunnen vernemen.

Evenmin kon hij voor de uitgaaf van Brandt's *Rechtspleging van Oldenbarnevelt* uit eenig geschiedverhaal weten, dat Willem Lodewijk met Duyck had geraadpleegd over het beste middel om den advokaat te behouden. En dat hij uit de door Brandt meegedeelde aanteekening van Overlander niet geput heeft, toont het verschil tusschen de aanduiding in den brief en het meer uitvoerige verslag in die aanteekening; van een raadpleging met de Friesche leden van de Staten-Generaal wordt nergens elders dan in den brief gewag maakt. De brief mist dus een der gewone kenmerken van vervalschte stukken, dat zij namelijk niets nieuws leeren; hij leert kleine bijzonderheden, niet belangrijk genoeg om de moeite van een verdichter te beloonen, maar juist van den aard der meeste bijzonderheden, die zulke brieven bevatten.

Ook den stijl van Willem Lodewijk heeft de vervalscher kunstig nagebootst. Hoe Groen juist in den stijl het kenteeken van onechtheid heeft kunnen ontdekken, begrijp ik niet. Dezelfde germanismen in keus van woorden en in constructie, waardoor alle brieven van Willem Lodewijk zich onderscheiden, vinden wij ook in den brief in quaestie terug. De gewoonte om twee zinnen aaneen te hechten door het werkwoord van den tweeden zin in het participium te stellen, wordt ook in onzen brief gevolgd. Een uitdrukking gansch in den smaak van Willem Lodewijk is bij ongeluk in de uitgaven van Kluit, van Van der Kemp en van de *Archives* bedorven geraakt, maar door Calkoen nauwkeurig behouden; in plaats van de zinsnede „na voleindiging des Proces" stond in het oorspronkelijke „na voleindigden Proces". Van zulke uitdrukkingen is de brief vol, die, men zal het bekennen, niet gemakkelijk zijn na te bootsen zonder gezochtheid en zonder blijkbare overdrijving, waarvan hier geen zweem bestaat.

De taal van den brief is die van den tijd van Willem Lodewijk. Enkele woorden, aan dezen eigen, vinden wij in den brief terug: „mijnes oordeels", „mijnes erachtens" en diergelijke. Vooral verdient onze aandacht het gebruik van „U Exc." met het werkwoord in het meervoud: in onzen brief lezen wij „Uwe Exc. hebben te bedenken", „Uwe Exc. zullen goedvinden". Van der Kemp

neemt de vrijheid de eerste phrase zonder waarschuwen te verbeteren, en bij de tweede teekent hij aan: „denkelijk te lezen *zal* voor *zullen*". Maar daarmee zou juist een eigenaardigheid van de schrijfwijs van Willem Lodewijk worden uitgewischt. In andere brieven, aan wier echtheid niet te twijfelen valt, lezen wij insgelijks: „U Exc. hebben meer als oorzaak", „dat zij (U Exc.) zich niet en willen laten in den slaap brengen". Misschien vergis ik mij, maar ik kan niet gelooven dat een verdichter zulke nietige eigenaardigheden van Willem Lodewijk heeft kunnen afzien en nabootsen.

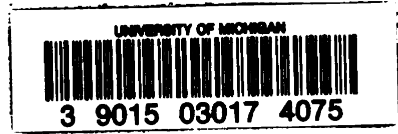
Wij merkten reeds op dat de spelling in de copie, die tot ons is gekomen, doorgaans gewijzigd en gemoderniseerd is. Uit de spelling kan dus geen bewijs tegen de echtheid ontleend worden, maar wel een voor de echtheid. Enkele woorden toch hebben hun oude schrijfwijs in de copie behouden. Voor „vreemd" heeft de tekst van Calkoen „vreembd", voor „voegen" „vougen" en soortgelijke meer, die juist overeenkomen met de gewone spelling van Willem Lodewijk.

Welk verschil is er ten slotte tusschen de echte brieven en dezen verdachten nog denkbaar, dat tegen den laatsten zou kunnen getuigen? Ik weet niets te bedenken. Want wat den geest betreft, waarin hij geschreven is: Groen zegt daarover zelf: „les opinions et les sentiments, que la lettre exprime, sont parfaitement en harmonie avec la sagacité habituelle de Guillaume-Louis et avec la bonté de son caractère". — Ik durf dus Groen vrijmoedig uitnoodigen om het punt in geschil nogmaals in overweging te nemen, en, zoo hij bij zijn oordeel volhardt, de gronden, waarop het berust, aan het letterkundig publiek bekend te maken [1]).

(Algemeene Konst- en Letterbode, Jaarg. LXXIII, 1861, No. 51, blz. 401 vlg.)

---

1) Zie Alg. Konst- en Letterbode 1861, N°. 53, blz. 417; Groen, Maurice et Barnevelt, p. 102. („Je ne doute plus, comme alors, de l'authenticité de la lettre".)

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 03017 4075

